

univērsitāts mācību un izglītības literatūra

Latvijas tiesību vēsture (1914-2000)

univērsitāts mācību un izglītības literatūra

juridiskā

mācību

un

izglītojošā

literatūra

LATVIJAS TIESĪBU VĒSTURE (1914 – 2000)

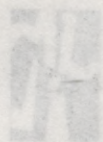
Mācību grāmata juridiskajām
augstskolām un fakultātēm

Prof. Dr. iur.
Dītrihs
Andreja
Lēbera
redakcija

Fonds Latvijas Vēsture
Rīga 2000

28790

490

L 2000-4
117

L 34

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

juridiskā mācību un izglītojošā literatūra

LATVIJAS TIESĪBU VĒSTURE (1914 – 2000)

Mācību grāmata juridiskajām
augstskolām un fakultātēm

Prof. Dr. iur.
Dītriha
Andreja
Lēbera
redakcijā

**Fonds Latvijas Vēsture
Rīga 2000**

UDK 34(474.3)(091)(075.8)
La811

Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000)

Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm
Rīga 2000, 528 lpp.

Projekta vadītājs Dr. hist. Valdis Blūzma

Autoru kolektīvs: Dr.iur. Romāns Apsītis (1. un 2. nodaļa);
Dr.hist. Valdis Blūzma (ievads, 3., 4., 5., 7. nodaļa un
kopsavilkums);
Dr.hab.pol.sc., Dr.iur. Tālavš Jundzis (10. un 11. nodaļa);
Mag.hist., Bak.iur. Jānis Lazdiņš (6., 8. un 9. nodaļa);
Mag.iur. Egils Levits (nobeigums).
Par grāmatas saturu atbild attiecīgo nodaļu autori.

Grāmata sagatavota ar
SOROSA FONDA - LATVIJA
atbalstu

Grāmata izdota ar
Latvijas Universitātes žurnāla
"Latvijas Vēsture" fonda
atbalstu

Redaktore, korektore
Kopsavilkumu angļu valodā tulkojis
Datorsalikums un maketēšana
Sērijas noformējuma un vāka mākslinieks
Izdevējs

Vija Kaņepe
Kārlis Streips
Andrejs Zīle un Svetlana Zīle
Jānis Rožukalns
Latvijas Universitātes žurnāla
"Latvijas Vēsture" fonds

ISBN 9984-643-14-X

© Autortiesības pieder autoriem, 2000
© LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000

Saturs

Ievads	9
--------------	---

1. nodaļa

TIESĪBAS LATVIJAS TERITORIJĀ LĪDZ 1917. GADA KRIEVIJAS REVOLŪCIJAI	15
1. Vēstures perioda vispārīgs raksturojums	16
2. Valsts varas un pārvaldes iekārta	21
3. Tiesības Vidzemē un Latgalē	27
4. Juridiskā zinātne un izglītība	33

2. nodaļa

TIESĪBAS VĀCU OKUPĒTAJOS LATVIJAS APGABALOS (1915 – 1918)	37
1. Vācu okupācijas režīms	38
2. Provāciskās idejas par Latvijas teritorijas tiesisko statusu	39
3. Tiesības okupētajā Latvijas daļā	40

3. nodaļa

KRIEVIJAS REVOLŪCIJA UN TĀS IETEKME UZ TIESĪBĀM LATVIJAS TERITORIJĀ (1917–1919)	61
1. Vispārējs laikmeta raksturojums	65
2. Pagaidu valdības periods (1917. gada marts – 1917. gada novembris)	66
3. "Iskolata republikas" periods (1917. gada novembris – 1918. gada februāris)	99
4. Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas (LSPR) periods (1918. gada decembris – 1920. gada janvāris)	116

4. nodaļa

LATVIJAS REPUBLIKAS VALSTS DIBINĀŠANA UN NACIONĀLĀS TIESĪBU SISTĒMAS VEIDOŠANA (1918–1922)	143
1. Latvijas valstiskās neatkarības sasniegšana	145
2. Latvijas Republikas konstitucionālā noformēšana	155
3. Latvijas Republikas tiesību sistēmas veidošanas sākums	175
4. Juristu sagatavošanas uzsākšana Latvijas Universitātē un Latvijas juristu zinātniskā darbība	212

5. nodaļa

TIESĪBU ATTĪSTĪBA LATVIJAS REPUBLIKAS PARLAMENTĀRAJĀ POSMĀ (1922–1934)	216
1. Tiesiskas valsts veidošana Latvijā	217
2. Svarīgāko tiesību nozaru attīstība	222
3. Juristu sagatavošana un tiesību zinātnes attīstība	258

6. nodaļa

TIESĪBAS AUTORITĀRĀ REŽĪMA LAIKĀ (1934–1940)	261
1. Vēsturiskais apskats	261
2. Tiesības	269

7. nodaļa

LATVIJAS INKORPORĀCIJA PSRS SASTĀVĀ UN PADOMJU TIESĪBU UZSPIEŠANA LATVIJAI (1940–1941)	283
1. Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā	284
2. Padomju tiesību ieviešana Latvijā	311
3. Juristu sagatavošana	345

8. nodaļa

NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS PERIODS LATVIJAS TIESĪBĀS (1941–1945)	349
1. Vēsturiskais apskats	350
2. Tiesības	355

9. nodaļa

PADOMJU TIESĪBU PERIODS LATVIJĀ (1944/45 – 1985)	368
1. Vēstures perioda vispārīgs raksturojums (1944/45–1985)	369
2. Tiesības	373
3. Juridiskā izglītība	415

10. nodaļa

TIESĪBU REFORMAS TAUTAS ATMODAS PERIODĀ (1986 – 1990)	421
1. Tautas atmodas perioda svarīgāko notikumu apskats	422
2. Tiesību reformu loma Latvijas neatkarības atjaunošanā	426

11. nodaļa

TIESĪBU SISTĒMAS REFORMA VALSTS ATJAUNOŠANAS PERIODĀ (1990–1993)	447
1. Valsts atjaunošanas perioda vispārīgs raksturojums	448
2. Tiesību reformu vispārīgs raksturojums	453

3. Juristu sagatavošana	474
-------------------------------	-----

Nobeigums

LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS IEZĪMES UZ XXI GADSIMTA SLIEKŠŅA	477
1. Valsts sabiedriski politiskās iekārtas un tiesiskās iekārtas sasaiste	477
2. Latvijas tiesiskā iekārta 20. gadsimtā: Pagriezieni un lūzumi	480
3. Tiesiskās iekārtas attīstība 90. gados: galvenie posmi	489
4. Rezumējums: Tiesību transformācijas stāvoklis uz 2000. gadu ..	500
Summary	508
Резюме	517
Saīsinājumi	527

Latvijas tiesiskās iekārtas attīstības vēsturi, padarot vārdu "likumība" par sinonīmu vārdam "tiesiskums".

XX gadsimta Latvijas vēstures pamatsākotu var raksturot kā divu - nacionāli demokrātiskās un totalitārās attīstības koncepciju cīņu, kā divu sabiedrības organizācijas modeļu - pilsoniskās, tiesiskās, demokrātiskās valsts un totalitārās, "progresīvās", "skiras vai" augstākās, rases kundzības valsts ideju sadursmi.

Latvijas gadījumā, Latvija XX gadsimtā kļūst par ietekmīgāko pasaules vēstures sekensības "karsto punktu".

Sabiedriskajai, brīvam cilvēka cīņā, kura prasa daudz upuru, uzvaru un gādā beigas. 90. gadu sākumā gūst nacionāldemokrātiskā attīstības koncepcija. Kā karšu nāms sabruk Padomju Savienības izveidotā "socialistiskā valsts modeļa". Austrumeiropā un arī pati "nesagraujama" brālīgo padomju republiku "savienība". Un nenoliedzama ir Latvijas un pārējo Baltijas valstu ieguļējuma sevīskā nozīme padomju totalitārisma likvidācijā.

Cilvēkparietiskā un demokrātiju Latvijas tautu spēcīgi iedvešmoja Latvijas valsts atjaunošanas un attīstības vēsturiskā pieredze. Arī šodien, kad mūsdiaga Latvijas valsts jau ir atjaunota reālitate, mēs pastāvīgi salīdzinām demokrātiskos procesus mūsu valsts politikas, tautsaimniecības, tiesību, kultūras attīstībā ar Latvijas Republikas pirmo posmu.

Iespējams, ka tieši tiesību jomā visvairāk jūtam saistību ar pirmās kara Latvijas Republiku. Par to liecina, piemēram, 1922. gada Satversmes darbības spēkā atjaunošana. Starp citu, Latvija ir vienīgā starp visām Austrumeiropas "post-socialistiskajām" valstīm, kas atjaunojusi agrākās konstitūcijas darbību. No jauna spēkā stāpēs 1937. gada civiltikums, iegūtoja pirmās kara

1937. gada V. Latvijas himna / Kopoti daļdarbi četros sējumos. 2. sēj. - R., 1999. - 175. lpp.

Ievads

Latvijas vēsturi XX gadsimtā raksturo dramatisms un dinamisms, kas kontrastē ar XIX gs. Latvijas vēstures reformatorisko plūdumu Krievijas impērijas ērgļa paspārnē. Bet tieši XX gadsimtam ir izšķiroša nozīme latviešu tautas dzīvē, jo tā kļūst par vēstures subjektu, izveidojot neatkarīgu Latvijas valsti. Ārkārtīgi sarežģītos starptautiskos un iekšpolitiskos apstākļos Pirmā pasaules kara izskaņā piepildās Latvijas tautas centieni, kurus dzejnieks V. Plūdons ietērpis emocionālās vārsnās: "Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē, mēs gribam te paši sev likumus lemt!"¹

Tolaik vēl nav zināms, ka ar pašu likumiem Latvija dzīvos tikai 20 gadus un ka Latvijas tautu gaida 50 okupācijas gadi, kuros divas totalitāras lielveļas tai uzspiedīs savus likumus, padarot vārdu "likumība" par sinonīmu vārdam "beztiesiskums".

XX gs. Latvijas vēstures pamatsaturu var raksturot kā divu - nacionāli demokrātiskās un totalitārās attīstības koncepciju cīņu, kā divu sabiedrības organizācijas modeļu - pilsoniskās, tiesiskās demokrātiskās valsts un totalitārās, "progresīvākās" šķiras vai "augstākās" rases kundzības valsts ideju sadursmi.

Tēlaini izsakoties, Latvija XX gadsimtā kļūst par ietekmīgāko pasaules ideoloģiju sacensības "karsto punktu".

Šajā smagajā, brīžam asiņainajā cīņā, kura prasa daudz upuru, uzvaru 80. gadu beigās - 90. gadu sākumā gūst nacionāldemokrātiskā attīstības koncepcija. Kā kāršu namiņš sabrūk Padomju Savienības izveidotā "sociālistisko valstu noietne" Austrumeiropā un arī pati "nesagraujamā brālīgo padomju republiku savienība". Un nenoliedzama ir Latvijas un pārējo Baltijas tautu ieguldījuma sevišķā nozīme padomju totalitārisma likvidācijā.

Cīņā par neatkarību un demokrātiju Latvijas tautu spēcīgi iedvesmoja Latvijas valsts tapšanas un attīstības vēsturiskā pieredze. Arī šodien, kad neatkarīga Latvijas valsts jau ir atjaunota realitāte, mēs pastāvīgi salīdzinām notiekošos procesus mūsu valsts politikas, tautsaimniecības, tiesību, kultūras jomās ar Latvijas Republikas pirmo posmu.

Iespējams, ka tieši tiesību jomā visvairāk jūtam saistību ar pirmskara Latvijas Republiku. Par to liecina, piemēram, 1922. gada Satversmes darbības spēka atjaunošana. Starp citu, Latvija ir vienīgā starp visām Austrumeiropas "postsociālistiskajām" valstīm, kas atjaunojusi agrākās konstitūcijas darbību. No jauna spēkā stājies 1937. gada civillikums, īstenota pirmskara

¹ Plūdons V. Latvju himna // Kopoti daiļdarbi četros sējumos. 2.sēj. - R., 1939. - 175. lpp.

Latvijas īpašuma tiesību restitūcija, atjaunota Latvijas Republikas pilsonība personām, kuras līdz 1940. gadam bijušas LR pilsoņi, kā arī to pēcnācējiem.

No otras puses, Latvijas tiesībās vēl par sevi liecina Padomju Savienības tiesību normu un tiesiskās domāšanas paliekas. Joprojām dominē uzskats, ka tiesību avoti galvenokārt ir normatīvie akti, bet tiesu praksei nevar būt nekādas lomas likuma interpretācijā un tiesas lēmumu nekādā ziņā nevajag argumentēt ar pārliecināšu tiesas precedentu, jo tas it kā mazinās likuma tiešās darbības spēku, veicinās patvaļu un nelikumības. Tas ir sociālistiskās jurisprudences priekšstats, kuram nav analoga 20. un 30. gadu Latvijas tiesiskajā domā, kas atzina tiesu prakses nozīmi.² Diskusijas šodien Latvijā izraisa arī jautājums par likuma normu prioritāru interpretāciju atbilstoši vispārējiem tiesību principiem.³

Joprojām likumu piemērošanā sastopamies ar tiesiskuma principu neievērošanu, nereti saduramies arī ar tiesiskā nihilisma izpausmēm valsts amatpersonu lēmumos. Sociālistisko tiesību mantojuma pārvarēšana Latvijā vēl prasīs ilgāku laiku. Sevišķi tas zīmējas uz apziņas jomu.

Šodien Latvija apņēma atgriežas kontinentālās Eiropas (romāņu-ģermāņu) tiesību lokā, no kura tā vardarbīgi tika atrauta gandrīz pirms 60 gadiem. Bet atgriešanās vienlaicīgi nozīmē arī attīstību, jo Eiropas demokrātisko valstu tiesības pēckara periodā ir ievērojami progresējušas – pilnveidotas tradicionālās tiesību nozares (piemēram, nodrošināta dzimumu vienlīdzība civiltiesību jomā), nozīmīgi attīstījušās cilvēktiesības, darba un sociālās tiesības, radušās jaunas tiesību nozares, piemēram, ekoloģiskās un dator tiesības, spēcīgi izpaužas tiesību unifikācijas tendence Eiropā, kuru sekmē tādu starpvalstisku apvienību kā Eiropas Savienība izveidošana. Arī Latvijas tiesiskajā attīstībā, ņemot vērā tās iestāšanos Eiropas Padomē, virzību uz Eiropas Savienību, Baltijas valstu sadarbības pastiprināšanos, dominējošā acīmredzot būs tiesību unifikācijas un harmonizācijas tendence. Par to liecina jau notikusi tādu Eiropas tiesību kultūras vēsturiskajā attīstībā tapušo tiesību institūtu un normu pārņemšana, kā Satversmes tiesa vai nāvēssoda atcelšana.

Īpaša nozīme mūsdienā Latvijā tiesību procesu un tiesiskās domāšanas izpratnē ir Latvijas tiesību vēstures un sevišķi jaunākās, tas ir, XX gs. tiesību vēstures studēšanai.

Tieši XX gs. sākumā tika formulēta nāciju pašnoteikšanās tiesība, kas sekmēja Latvijas valsts rašanos, kā arī tās atjaunošanu. XX gs. nostiprinās un attīstās demokrātijas princips tiesību veidošanā. Tiesiskas valsts ideja, kas

2 Skat. Melkšis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. – R., 1998. – 53.-60. lpp. Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). – I. – 16. sēj. Faksimilizdevums. – R., 1997.

3 Iljanova D. Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme // Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. – R., 1999. – 87.–107. lpp.

paredz indivīda tiesību konsekventu ievērošanu, gūst uzvaru pār totalitārisma diktēto bezierunu indivīda pakļaušanu valstiskajām interesēm.

Taču apgūstot XX gs. Latvijas tiesību vēsturi, svarīgi ne tikai zināt tās faktus – vienā vai otrā periodā spēkā esošās tiesību normas, pieņemtos normatīvos aktus, dominējošās tiesību doktrīnas, bet arī saprast, kādi materiālie, politiskie u.c. cēloņi radīja būtiskas izmaiņas tiesību avotu struktūrā, principiālus tiesību normu grozījumus, jaunu nostādņu izvirzīšanu tiesību doktrīnā, kādas savukārt sekas radīja šīs izmaiņas. Tikai tad jurisprudenci studējošie studenti spēs veidot zinātniskus priekšstatus par mūsdienu Latvijā notiekošajiem tiesību procesiem, par ietekmi, kuru uz tiem atstāj dažādi materiālie, sociālie un garīgie faktori, kā arī varēs noteikt tiesību paredzamo ietekmi uz sabiedrības dzīvi. Nav mazums tādu gadījumu, kad labi iecerēts likums nedarbojas, izraisot sekas, atšķirīgas no tām, uz kurām cerējis likumdevējs. Savukārt citos gadījumos pieņemtā likuma darbība izrādās efektīva, un tad mēs varam teikt, ka tas atbilst sabiedrības vajadzībām, nevis vienkārši pauž likumdevēja gribu.

Šī grāmata ietver sistemātisku Latvijas XX gadsimta tiesību vēstures izklāstu. Tā paredzēta augstāko mācību iestāžu studentiem, kas apgūst tiesību zinātni, vēsturi, politoloģiju, un augstskolu pasniedzējiem.

Bet tajā sev noderīgu materiālu varētu atrast arī tie, kas praktiski darbojas tiesību un politikas laukā, kā arī interesenti, kuri vēlētos paplašināt savas zināšanas Latvijas vēsturē.

Ar šīs grāmatas iznākšanu tiek aizpildīts prāvs robs, jo pēdējā mācību grāmata Latvijas tiesību vēsturē, kas apskatīja jaunāko laiku materiālu, iznākusi 1970. gadā.⁴ Piebildīsim, ka tiesību attīstība Latvijā XX gadsimta sākumā tika raksturota arī V. Kalniņa un R. Apsīša sarakstītajā mācību grāmatā, kura tika publicēta 1980. gadā un aptvēra periodu no 1890. līdz 1917. gadam.⁵

Kā redzam, mācību literatūrā vēl nemaz nav tikusi atspoguļota Latvijas tiesību attīstība 70.–90. gados, un materiālu par šo periodu Latvijas tiesību vēsturē līdz šim studentiem bija jāmeklē atsevišķos rakstos, kur tas bieži bija nepilnīgs, jo netika rakstīts atbilstoši Latvijas tiesību vēstures priekšmeta specifikai.

Atzīmēsim, ka 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā Latvijā iesākās revolucionārs lūzums gan tiesību doktrīnā, gan arī tiesību sistēmā, tādēļ jaunas Latvijas tiesību mācību grāmatas sarakstīšana, kurā tiktu izvērtēts jaunākais Latvijas tiesību vēstures periods, kļuva par akūtu nepieciešamību Latvijas tiesību vēstures kursa kvalitatīvas pasniegšanas nodrošināšanai.

4 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970). – R., 1970. Padomju Savienībā pieņemtajā vēstures hronoloģijā jaunāko laiku sākumu datēja ar Krievijas lielieku oktobra apvērsumu 1917. gadā.

5 Kalniņš V., Apsītis R. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. II. – R., 1980.

Par neatliekamu uzdevumu uz humānisma, demokrātijas, plurālisma, progresa un tiesiskuma principu pamata balstītās jaunās vēstures un tiesību izpratnes veidošanās apstākļos kļūst padomju varas periodā uzspiestās komunistiskās ideoloģijas dogmatisko nostādņu pārvarēšana Latvijas tiesību vēsturē. Joprojām pasniedzējiem nākas saskarties ar gadījumiem, kad studenti, nekritiski izmantojot Latvijas PSR izdoto literatūru, sniedz savās atbildēs negatīvu vērtējumu par Latvijas Republikas pirmā posma likumdošanu, pamatojot to ar "darbaļaužu šķirisko interešu neievērošanu un apspiešanu", vai arī kopumā pozitīvi vērtē kā tautas interesēm atbilstošu Latvijas lielinieku veikto apvērsumu tiesību jomā, nodibinot tā saucamo proletariāta diktatūras valsti 1919. gadā, kaut arī šodien plaši kļuvuši zināmi fakti par tajā periodā īstenoto padomju varas iestāžu patvaļu tiesību jomā un tai pieaugušo pretestību.

Padomju perioda tiesību historiogrāfijas šauri šķiriskā pieeja bieži ir kavējusi veikt nopietnu un objektīvu tiesību analīzi. Piemēram, vērtējot Krievijas Pagaidu valdības periodu (1917. gada marts – novembris), padomju laika darbos maz uzmanības veltīja Pagaidu valdības likumdošanas darbam, koncentrējoties uz strādnieku, kareivju un zemnieku (Latvijā – bezzemnieku) padomju politiskajām aktivitātēm. Tika ignorēta Pagaidu valdības veiktā sabiedrības demokratizācija, plašu politisko brīvību ieviešana, nāvēssoda atcelšana un citi pasākumi. Tā vietā padomju tiesību historiogrāfijā Pagaidu valdība kritizēta par tiesību kontinuitātes principa ievērošanu, par svarīgāko sabiedriskās dzīves jautājumu atlikšanu līdz Satversmes sapulcei, par represīvajiem likumiem pret "patiesi revolucionārajiem spēkiem", tas ir, pret lieliniekiem, kas centās vardarbīgi gāzt Krievijas Pagaidu valdību u.t.t.

Ļoti virspusēji aplūkota Latvijas PSR iznākušajos darbos arī Latvijas Republikas pirmā perioda tiesību vēsture 20.–30. gados. Tā, piemēram, jau pieminētajā "Latvijas PSR valsts un tiesību vēsturē (1917–1970)" nemaz netiek analizēta Tautas Padomes darbība likumdošanas jomā.

Attiecībā uz 1922. gada LR Satversmes vērtējumu šajā mācību grāmatā atrodam sekojošu piezīmi par Satversmes 1. un 2. pantu: "Tomēr, attiecībā uz strādnieku šķiru un nabadzīgo zemniecību netika ievērots ne demokrātijas, ne suverenitātes princips."⁶ Komentāri te ir lieki.

Šajā mācību grāmatā pēc būtības netika analizēta nozīmīgākā LR civiltiesību kodifikācija – 1937. gada Civillikums, aprobežojoties ar vērtējumu, ka tā mērķis bija iekonservēt kapitālistisko iekārtu.

Netika veltīta uzmanība LR administratīvo, tirdzniecības, finansiālo tiesību, darba un sociālās likumdošanas attīstībai.

6 Skat. O. Grīnberga nodaļu grām.: Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970). – 74. lpp.

Savukārt nekritiska apoloģētika raksturoja padomju tiesībām veltītos Latvijas PSR laikā iznākušos tiesību vēstures darbus. Arī te tiesību avotu izpētē vērojami nopietni robi. Piemēram, padomju periodā Latvijas tiesību vēsturnieki nemaz pēc būtības nav analizējuši vienīgo 1919. gadā P. Stučkas valdības izdoto latviskoto "Civilstāvokļa aktu reģistrācijas, laulības, ģimenes un aizbildniecības tiesību kodeksu", kurš pamatojās uz analoga KSFSR kodeksa. Latvijas tiesiskais statuss padomju varas periodos nekritiski tika interpretēts kā suverenitāte, kaut gan varas institūciju attiecības un to kompetences sadalījums, lēmumu pieņemšanas kārtība Padomju Latvijā šo tēzi neapstiprināja.⁷

Šīs grāmatas autori ir centušies novērst iepriekšējā tiesību historiogrāfijas perioda literatūras trūkumus un nepilnības un sniegt objektīvu Latvijas tiesību evolūcijas atspoguļojumu, atturoties gan no nekritiskas apoloģētikas, gan no vulgāras, tendenciozas kritikas.

Mācību grāmatas hronoloģiskie rāmji (1914–2000) atbilst Latvijas nekomunistiskajā historiogrāfijā pieņemtajam iedalījumam par atskaites punktu Latvijas jaunāko laiku vēsturē noteikt Pirmo pasaules karu,⁸ kura rezultātā Latvija ieguva valstisko neatkarību. Grāmatas pirmajā nodaļā tiek raksturota uz kara sākumu vēsturiski izveidojusies tiesību sistēma un politiski tiesiskais fons Latvijas teritorijā un tiek aplūkoti tā laika tiesību avoti. Hronoloģiskā perioda noslēguma 2000. gads saistāms ne tikai ar gadsimtu miju, bet arī ar Latvijas tiesību sistēmas transformācijas pabeigšanu pamatvilcienos, jo kopš 2000. gada 1. janvāra par spēkā esošiem LR atzīti tikai četri padomju laikā pieņemtie kodeksi (Administratīvo pārkāpumu kodekss, Darba likumu kodekss, Kriminālprocesa kodekss, Sodū izpildes kodekss), bet pārējā padomju laika likumdošana ir zaudējusi savu spēku.

Mācību grāmatas materiāls izkārtots hronoloģiskajā secībā, sadalot to nodaļās atbilstoši vēstures posmiem, kuros atzīmējamās būtiskas tiesību normu izmaiņas, sevišķi valststiesību jomā, kā arī tiesību un politiskajās doktrīnās. Katru nodaļu ievada nozīmīgo tiesību vēstures faktu hronoloģija. Atzīstot valsts institūta sevišķo nozīmi tiesību veidošanā un nodrošināšanā, grāmatas autori atšķirībā no padomju laika tiesību historiogrāfijas nav centušies īpaši izcelt valsts vēsturi, atstājot tiesību vēsturi otrajā plānā, bet uzskatījuši par nepieciešamu raksturot valsti un valsts varas institūcijas konstitucionālo un citu valststiesību avotu, normu un to piemērošanas

7 Skat., piem.: Миллер В. О. Первое суверенное государство латышского народа. – Рига, 1987.

8 Skat.: Šilde Ā. Latvijas vēsture. Valsts tapšana un suverēnā valsts. 1914–1940. – [Stokholma], 1976; Andersons E. Latvijas vēsture. 1914–1920. – [Stokholma], 1967; Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945. – [Stokholma], 1968; Švābe A. Latvijas vēsture. 1800–1914. – [Stokholma], 1958.

prakses prizmā, ierādot pienācīgu vietu citu tiesību nozaru vēstures plašākam atspoguļojumam. Nozīmīga vieta grāmatā ierādīta atšķirīgo vēstures periodu tiesību sistēmas, avotu struktūras un tiesību doktrīnas raksturojumam. Pamatā nodaļu iekšējā struktūrā izmantots tiesību nozaru princips.

Grāmatas sarakstīšanā izmantota plaša avotu bāze - tiesību avotu publikācijas un to komentāri, Tautas Padomes, Satversmes Sapulces un Saeimas stenogrammas, Latvijas Republikas Senāta spriedumu krājumi un citu tiesu spriedumu publikācijas, doktrināla rakstura juristu darbi, tiesību vēsturnieku un vēsturnieku zinātniskie pētījumi, raksti juridiskajā periodikā, arhīvu materiāli, memuāri, enciklopēdiskā un uzzīņu literatūra latviešu, krievu, angļu un vācu valodā.

Grāmatas autori pievērsuši sevišķu uzmanību nozīmīgāko tiesību avotu satura analīzei, cenšoties parādīt gan to jauno, ko attiecīgais avots ienesa tiesībās, gan arī norādīt uz tā nepilnībām.

Runājot par grāmatas materiāla analīzes metodēm, it īpaši jānorāda uz konkrēti vēsturiskās, sistēmiskās un salīdzinošās metodes izmantošanu.

Lai stimulētu topošo juristu radošu pieeju Latvijas tiesību vēstures studijām, autori nav vairījušies no atšķirīgu viedokļu un polemikas atspoguļošanas par grāmatā aplūkojamajiem jautājumiem un sarežģītu tiesību vēstures problēmu izvērtēšanas, savienojot to ar mācību literatūrai atbilstošu didaktisko pieeju materiāla izklāstā.

Autori izsaka pateicību *Sorosa fondam - Latvija* un žurnāla "*Latvijas Vēsture*" *fondam* par finansiālo atbalstu grāmatas tapšanai, profesoram D.A. Lēberam par rūpīgo grāmatas recenzēšanu un vērtīgajiem ieteikumiem, kuri ievērojami cēluši grāmatas kvalitāti, un profesoram E. Melķisim par lietišķajiem padomiem grāmatas satura pilnveidošanā. Grāmatas autori pauž cerību, ka šī mācību grāmata sekmēs tiesiskās apziņas attīstību un tiesiskās valsts veidošanos Latvijā.

1. nodaļa

TIESĪBAS LATVIJAS TERITORIJĀ LĪDZ 1917. GADA KRIEVIJAS REVOLŪCIJAI

Nozīmīgāko vēstures datu hronoloģija

1877. g.	Pilsētu pašvaldību reforma Vidzemes un Kurzemes guberņā.
1889. g.	Tiesu reforma Vidzemes un Kurzemes guberņā.
1892. g.	Pilsētu pašvaldību kontrreforma Vidzemes un Kurzemes guberņā.
1903. g. 22. marts	Apstiprināts Krievijas impērijas Sodū likumu projekts.
1904. g. jūnijs	Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) 1. kongress.
1905. g. jūnijs	LSDSP 2. kongress.
1905. g. oktobris–novembris	Latvijas laukos veidojas pagastu rīcības komitejas.
1905. g. 17. oktobris	Pieņemts Nikolaja II manifests "Par valsts iekārtas pilnveidošanu".
1905. g. 19. novembris	Vidzemes un Kurzemes pagastu pārstāvju kongress.
1905. g. novembris	Latvijas pilsētās notiek vispārējs politisks streiks.
1905. g. novembra beigas – decembra sākums	Tukumā, Talsos, Vecaucē, Saldū, Rūjienā un citās vietās notiek bruņotas sacelšanās.
1905. g. decembris	Baltijā ierodas soda ekspedīcijas.
1906. g. 7. marts	Pieņemts Krievijas valdnieka ukazs "Par pagaidu noteikumiem par brīvībām uz sapulcēm".
1906. g. 23. aprīlis	Pieņemti Krievijas impērijas Valsts pamatlikumi.
1906. g. aprīlis	Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) 4. kongresā tiek pieņemts noteikumu projekts par LSDSP iestāšanos KSDSP sastāvā.
1906. g. jūlijs	LSDSP 3. un Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) – KSDSP teritoriālas sastāvdaļas – 1. kongress.

1906. g.	Latvijas laukos cīnās mežabrāļi.
1911. g. 14. marts	Latgalē tiek ieviesta zemstu pašvaldības iekārta.
1914. g. 19. jūlijs (1. augusts pēc jaunā stila)	Sākas Pirmais pasaules karš.
1915. g. jūlijs – augusts	Latviešu strēlnieku bataljonu organizēšana.
1916. g. oktobris	Latviešu strēlnieku bataljonus pārformē pulkos.
1916. g. decembra beigas – 1917. g. janvāra sākums	Ziemassvētku kaujas Rīgas frontē.
1917. g. 27. februāris	Februāra revolūcija Krievijā. Patvaldības gāšana.

1. Vēstures perioda vispārīgs raksturojums

Pirmais pasaules karš uzliesmoja starp diviem naidīgiem valstu grupējumiem – “Četrsavienību” (Vācija, Austroungārija, Bulgārija, Turcija) un Antanti (Anglija, Francija, Krievija). Antantei kara gaitā pievienojās Japāna (1914. g.), Rumānija (1916. g.), ASV (1917. g.) un citas valstis. Pavisam karā piedalījās 38 valstis. Pirmā pasaules kara tiešais iniciators bija Vācija. Kara sākšanas formālais iemesls bija Austroungārijas troņmantnieka Franča Ferdinanda nogalināšana Sarajevā. Sakarā ar to Austroungārija 1914. gada 15.(28.)jūlijā sāka karu pret Serbiju. Dažu dienu laikā karā iesaistījās Vācija, Krievija, Francija un Anglija. Tādējādi Austroungārijas un Serbijas konflikts faktiski bija tikai dzirkstele, kas iekūra pasaules kara sārtu. Kara cēlonis bija pasaules valstu pretrunu saasināšanās sakarā ar to nevienmērīgo ekonomisko un politisko attīstību.

Krievija iestājās karā Antantes pusē, jo tā lielā mērā bija atkarīga no franču un angļu kapitāla. Kara priekšvakarā visas svarīgākās rūpniecības nozares, tajā skaitā apmēram 60% smagās rūpniecības uzņēmumu un 50% naftas ieguves un pārstrādes uzņēmumu, atradās angļu, franču un beļģu kapitāla rokās. Cariskajai Krievijai bija arī lieli valsts pārādi.

Krievija iestājās karā nesagatavota. Tās rūpniecība un lauksaimniecība salīdzinājumā ar citu valstu rūpniecību un lauksaimniecību bija stipri atpalikušas un nespēja apgādāt armiju ar visu nepieciešamo. Tāpēc dažos gadījumos jauniešauktie tika nosūtīti uz fronti pat bez apbruņojuma. Bez tam vadošajā militārajā aparātā bija ne mazums tādu virsnieku un ģenerāļu, kas vairāk rūpējās par savu personisko karjeru, nekā aizstāvēja valsts intereses.

Visi šie apstākļi kopumā būtiski ietekmēja kara gaitu un bija cariskās Krievijas armijas neveiksmju pamatā.

Jau 1914. gada augustā izveidojās trīs frontes. Rietumu fronte sniedzās no Ziemeļjūras līdz Šveicei, bet Austrumu fronte (Krievijas sektors) – no Baltijas jūras līdz Rumānijai. Trešā bija Balkānu fronte gar Donavu. 1914. gada rudenī izveidojās vēl ceturtā fronte Kaukāzā, kur Krievija karoja ar Turciju.

Latvijas teritorija tika ierauta Pirmā pasaules kara notikumu virpulī jau ar pašām pirmajām kara dienām. 1914. gada jūlija otrajā pusē Vācijas jūras kara spēki vairākkārt uzbruka Kurzemes piekrastei, nopietni apdraudot Liepāju. Kurzemē tika noteikts ārkārtējās apsardzības stāvoklis. 19. jūlijā karastāvokli izsludināja gandrīz visās Krievijas rietumu guberņās. Tajā pašā laikā tika uzsākta mobilizācija, zemessargu iesaukšana un zirgu rekvizīcija. Tās viss postoši ietekmēja lauksaimniecību, jo laikā, kad vajadzēja uzsākt ražas novākšanu, zemnieku sētas palika bez darbaspēka. Drīz vien sāka ievākt kara nodevas. Līdz ar to strauji samazinājās lauksaimniecības produktu piegāde pilsētām un cēlās pārtikas cenas.

Smagā stāvoklī nonāca Latvijas rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumi. Vācu flote bloķēja Baltijas ostas, bet 1914. gada rudenī, izliekot mīnu aizsprostus, faktiski slēdza ieeju Rīgas jūras līcī. Tādējādi izejvielu piegāde Latvijas rūpniecām no ārzemēm tika pārtraukta un daudzi rūpniecības uzņēmumi ražošanu vai nu strauji sašaurināja, vai arī izbeidza pavisam. Daudzās rūpniecās un fabrikās ražošana tika pakārtota kara vajadzībām, tomēr arī šie uzņēmumi nespēja nodrošināt darbu visiem strādniekiem. Pieauga bezdarbs; tas savukārt izraisīja neapmierinātību un pretkara noskaņojuma izplatīšanos Latvijas strādnieku vidū. Plašu pretkara un revolucionārās propagandas darbu veica Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) organizācijas, izmantojot šim nolūkam gan nelegālās skrejlapas, gan arī ļoti ierobežotās propagandas iespējas dažos legālajos laikrakstos. Uz to cara patvaldība atbildēja ar pastiprinātām represijām.

1915. gada aprīlī vācu armija iebruka Rietumlietuvā un Kurzemē, nonākot līdz Jelgavai. Te tā saņēma pretsparu un bija spiesta atkāpties. Tomēr citi vācu spēki 25. aprīlī (8. maijā) ieņēma Liepāju. Jūlijā un augustā okupantiem izdevās ieņemt arī Bausku, Jelgavu un Jaunjelgavu, bet oktobrī – Ilūksti. Oktobrī krievu karaspēka pretuzbrukums pie Sventes ezera apturēja vāciešu tālāko uzbrukumu Daugavpils virzienā. Rīgas frontē vācu karaspēku izdevās apturēt tikai pie Tīrelpurva, Babītes ezera un Ķekavas, apmēram 20–30 km no Rīgas. Šeit frontes līnija nostabilizējās līdz pat 1917. gada augustam, kad ģenerālis Lavrs Koriņilovs nodevīgi atdeva Rīgu vāciešiem. Tādējādi 1915. gadā ķeizarskās Vācijas armija bija okupējusi gandrīz visu to Latvijas daļu, kas atradās Daugavas kreisajā krastā. Kurzemes guberņā (Kurzemes un Zemgales teritorijā) tika nodibināts okupācijas režīms, kas izpostīja tās ekonomisko, politisko un kultūras dzīvi.

**Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA**

030003713

Kurzemes okupācija stipri ietekmēja arī ekonomisko un politisko dzīvi Vidzemē un Latgalē. Tās kļuva par piefrontes joslu. 1915. gadā Vidzemi un Latgali pārplūdināja Kurzemes bēgļi. Vairums no viņiem, bēgdami no okupācijas posta, vēlāk devās uz Pievolgu, Urāliem, Sibīriju, Altaju un citiem attāliem Krievijas rajoniem. Bēgļu pārvietošanās uz austrumiem notika stihiski, bez cara varas iestāžu jebkādas organizācijas un plāna. Tāpēc bēgļu grūtā ceļa pastāvīgie pavadoņi bija bads un epidēmijas. 1915. gada beigās un 1916. gada sākumā frontes līnija nostabilizējās gar Daugavu, bēgļu skaits ievērojami samazinājās, tomēr pēc Rīgas krišanas 1917. gada augustā Vidzemi un Latgali atkal pārstaigāja jauni bēgļu tūkstoši. Pavisam Pirmā pasaules kara laikā Latvijas teritoriju atstāja vairāk nekā 500 000 cilvēku.

Kad vācu armija tuvojās Rīgai, tika uzsākta rūpniecības uzņēmumu evakuācija. 1915. gadā no Latvijas uz Iekškrīeviju izveda 537 uzņēmumus, tajā skaitā no Rīgas 427 uzņēmumus. Tika izvesti gandrīz visi metālapstrādes, mašīnbūves un ķīmiskās rūpniecības uzņēmumi, gumijas rūpnīcas, apavu fabrikas u.c. No Rīgas evakuēja apmēram 90% darbagaldu un ražošanas iekārtu. Kopā ar ražošanas uzņēmumiem evakuējās lielākā daļa Rīgas strādnieku. Līdz 1916. gadam pilsētu bija atstājuši vairāk nekā 200 000 iedzīvotāju.

Vidzeme un Latgale visā piefrontes joslā kļuva par kara nometni. Vidzemes teritorijā tika izveidota Krievijas 12. armija ar štābu Rīgā, bet Latgales teritorijā – 5. armija ar štābu Daugavpilī. Daļa iedzīvotāju strādāja armijas vajadzībām – būvēja šaursliežu dzelzceļa pievedceļus uz frontes līniju, taisīja jaunas šosejas, ierīkoja ceļus un raka tranšejas.

Lielas grūtības radīja milzīgā karaspēka un armijas būvdarbos nodarbināto strādnieku apgāde ar pārtiku. Šai nolūkā tika rekvizēta gan labība un lopi no vietējiem iedzīvotājiem, gan arī uzpirkti gaļas un piena lopi no Kurzemes bēgļiem. Saimnieciskais stāvoklis aizvien pasliktinājās. Valdība sāka regulēt pārtikas preču cenas, taču nedarija to pietiekami efektīvi. Līdz ar to šim pasākumam lielas praktiskas nozīmes nebija.

Latviešu pilsoniskās aprindas aktīvi iesaistījās divos sabiedriski politiskos pasākumos – bēgļu apgādē un latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanā. 1915. gadā tika organizētas dažādas biedrības un komitejas palīdzības sniegšanai bēgļiem. 1915. gada augustā Petrogradā sanāca bēgļu kongress, kas ievēlēja Latvijas Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteju. Tās priekšsēdētājs bija Vilis Olavs, viņa vietnieki – Jānis Čakste un Arveds Bergs.¹

Dziļu atbalsi tautā guva latviešu strēlnieku bataljonu organizēšana, kurā piedalījās vairākas organizācijas, kā arī Valsts domes latviešu deputāti Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis. Šos centienus atbalstīja Anglija, Francija un ASV. Idejai par latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanu piekrita arī Ziemeļu

1 Latviešu bēgļu apgādāšanas organizāciju priekšstāvju kongress 30. un 31. augustā 1915. Kongresa protokols. – Petrograda. – 64 lpp.

frontes augstākās pavēlniecības pārstāvji. Beidzot, kad savu piekrišanu bija devis augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs, jautājums bija galīgi izlemts. 1915. gada jūlijā Rīgā nodibināja latviešu strēlnieku pulku organizācijas komiteju. 19. jūlijā tika apstiprināts nolikums par latviešu brīvprātīgo bataljonu organizēšanu. Tūlīt pēc tam Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis publicēja patriotisko uzsaukumu "Pulcējaties zem latviešu karogiem!" Nekavējoties savu darbu bija uzsākusi arī Organizācijas komiteja. "Cik liela bija atsaucība, redzams no tā, ka pašā pirmā pieņemšanas dienā pieņēma 171 savvaļnieku, bet līdz 13. augustam bija pieņemti jau 3439 savvaļnieki. Latviešu jaunatne ar sajūsmu nāca uz bataljoniem aizstāvēt savu dzimto zemi. Strēlniekus pēc reģistrēšanas nosūtīja uz Daugavgrīvas cietoksni apmācībā... Kā pirmo strēlnieku pieņēma būvstrādnieku Robertu Pogu, 19 gadus vecu.

Strēlnieku ešelonu izvadīšana izvērtās lieliskās manifestācijās. Pēc Pieņemšanas komitejas priekšnieka apsveikuma un "Dievs, svētī Latviju!" nodziedāšanas, kara mūzikai atskanot, strēlniekus apbēra puķēm un pavadīja viņu tuvinieki un lieli ļaužu bari. No Organizācijas komitejas telpām Tērbatas ielā Nr. 1/3 līdz Daugavas malai bija redzama tikai viena gaviļējoša ļaužu jūra. – Strēlnieku pieņemšana un organizēšana gāja plašumā un dziļumā. Tā radās un pamazām izauga mūsu nacionālā armija – latviešu strēlnieki."²

Pirmos saformēja Daugavgrīvas, Rīgas un Kurzemes bataljonus, vēlāk – vēl piecus un rezerves bataljonu. 1916. gada oktobrī tos pārveidoja par pulkiem.

Latviešu strēlnieku cīņu vēsturē sevišķi spilgti izceļas 1916. gada marta kaujas pie Plakaņu ciema, jūlija kaujas un Ziemassvētku kaujas (pēc jaunā stila – 1917. gada 3.–5. janvārī).

Izvērtēdams latviešu strēlnieku izcilo lomu Pirmā pasaules kara vēsturē, žurnālists un Latvijas nacionālā valstiskuma pētnieks Ernests Blanks rakstīja: "Latviešu strēlnieku bataljonu spožās uzvaras pret vāciem pasaules kara laikā un tā nacionālā atmoda, kas radās ap mūsu pirmo nacionālo karaspēku, deva latviešu tautai ne vien jaunu sajūsmu un pasaules slavu, bet arī lielā mērā sagatavoja ceļu Latvijas Republikas cīņām. Jau pati strēlnieku bataljonu organizēšana nāca kā nobriedusi latviešu tautas stihiska prasība, kad krievu armija nespēja aizsargāt latviešu zemi pret ienaidnieku. Latviešu strēlnieku bataljonu lielo vēsturisko nozīmi neredzēs tikai tas, kas nesaprot, ka armija ir valsts grāvēja un jaundibinātāja, valsts un tautas neatkarības iesākums un gals."³

2 Blanks E. Latvijas valsts sagatavošanas laikmets. // Latvija desmit gados. Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu darbības vēsture. – R., 1928. – 13.–14. lpp.

3 Blanks E. Latvijas valsts sagatavošanas laikmets.. – 15. lpp.

Pēc 1917. gada februāra Krievijas revolūcijas Latvijā sevišķu aktualitāti ieguva nacionālā valstiskuma jautājums. Ideja par Latviju kā Krievijas autonomu provinci pamazām pārauga domā par autonomu valsti, kamēr latviešu sabiedriskā doma pakāpeniski nonāca līdz pārliecībai, ka Latvijai ir jābūt suverēnai, neatkarīgai valstij ārpus Krievijas robežām. 1917. gada vasarā laikrakstā "Dzimtenes Atbalss" Ernests Blanks rakstīja: "Kad nāks tā diena, kad latvietis nokratīs no savām kājām divisimts gadu pīšļus, tāpat kā septiņsimts gadu verdzības slogu? Kad nāks tā diena, kad brīvais latvietis pagriezīs savu vaigu pret saules lēktu un droši teiks: "Kur sākas Latvija, tur beidzas Krievija?"⁴ "Latvietim jāsaprot, ka viņam ir tiesības pilnīgi atdalīties no Krievijas, un ja tikai Latvijas prasības pēc suverenitātes būs nobriedušas, mēs pacelsim karogu par Latvijas maksimālo prasību, par suverēnu Latviju. Vēl tas laiks nav pienācis, un neminēsim, kad tās dienas atnāks Latvijai. Bet jau tagad to sludināt nav par agru."⁵

Neatkarīgas valsts ideju arvien neatlaidīgāk sāka aizstāvēt ne vien latviešu publicisti un politiķi, bet arī rakstnieki un dzejnieki, it īpaši – Kārlis Skalbe un Jānis Rainis. 1916. gada jūlijā un augustā Jānis Rainis uzrakstīja daļu no dramatiskās poēmas "Daugava" (pabeigta 1919. gada vasarā). Šeit jau skaidri pausta doma par Latvijas valsti:

"Zeme, zeme – kas tā zeme,
Ko tā mūsu dziesma prasa?
Zeme – tā ir valsts.
Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi, paša darinātu,
Paša valsti kungs."

Poēmā "Daugava" iekļauts arī 1916. gada 5. jūlijā sarakstītais Jāņa Raiņa dzejolis "Mēs un mūsu vienotā zeme", kurā pateikts, ka Latvijas valsts nav iedomājama bez Latgales:

"Daugav' abas malas
Mūžam nesadalās:
I Kurzeme, I Vidzeme,
I Latgale mūsu."

Cariskajā Krievijā par Baltijas novadu uzskatīja teritoriju, ko veidoja trīs guberņas: Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes guberņa. Šajā novadā vēsturiski bija izveidojušies sava, no pārējās Krievijas teritorijas atšķirīga pārvaldes, tiesu un tiesību sistēma. Turpretim Latgale kā Vitebskas guberņas sastāvdaļa Baltijas novadā neietilpa, un tajā bija tāda pati pārvaldes un tiesu iekārta, kā

4 Dzimtenes Atbalss, 1917, Nr. 41, 42.

5 Turpat, Nr.49. Skat. arī: Šilde Ādolfs. Latvijas vēsture. 1914-1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 191.-206. lpp.

arī tiesību normas, kā visā pārējā Krievijā. 1917. gada Krievijas revolūcija bija spēcīgs impulss arī Latgales atmodai.

1917. gada 25. martā (pēc jaunā stila) Petrogradā notika Latgales pārstāvju sapulce, kurā vairākums izteicās par Latgales apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi. 1917. gada 9. un 10. maijā (pēc vecā stila – 26. un 27. aprīlī) Rēzeknē notika Latgales pārstāvju kongress, kas gandrīz vienbalsīgi atbalstīja Jāzepa Rancāna priekšlikumu atzīt, ka Latgales, Vidzemes un Kurzemes latvieši ir viena tauta ar vienu valodu un tādēļ visi latviešu apdzīvotie novadi apvienojami. Tas paredzēja Latgalei autonomijas tiesības Latvijas sastāvā.⁶ Kongress ievēlēja Latgales Pagaidu zemes padomi, kas pārņēma zemstes funkcijas, pārstāvēja novada intereses un rūpējās par Latgales apvienošanos ar pārējo Latviju.

Rezolūciju par Latgales atdalīšanos no Vitebskas guberņas pieņēma arī Latgales kongress, kas 1917. gada 16. un 17. decembrī (pēc vecā stila – 3. un 4. decembrī) notika Rēzeknē.⁷ Padomju Krievijas valdība – Tautas komisāru padome jau īsi pirms tam – 14. decembrī bija pieņēmusi lēmumu, ar kuru Latgale tika atdalīta no Vitebskas guberņas un pievienota Vidzemei. Vācu okupācijas dēļ šos lēmumus varēja īstenot tikai 1919. gadā.

Rezumējot svarīgākos notikumus Latvijā laikā no 1914. gada līdz 1917. gadam, jāpiekrīt Ādolfa Šildes viedoklim, ka "Pirmais pasaules karš sagādāja latviešu tautai ne vien postu un bēdas, bet deva arī trīs ieguvumus. Šie ieguvumi bija: 1) nacionālas militāras vienības, 2) Latgales apvienošanās ar pārējo Latviju, 3) autonomijas un neatkarības tiesību nostiprināšanās."⁸

2. Valsts varas un pārvaldes iekārta

2.1. Centrālo valsts varas un pārvaldes institūciju sistēma

Pirmā pasaules kara laikā cariskajā Krievijā joprojām pastāvēja 1906. gada 23. aprīlī izdotajos Valsts pamatlikumos⁹ noteiktā **centrālo valsts varas un pārvaldes institūciju sistēma**. Šajā sistēmā ietilpa pats Krievijas imperators, Valsts padome, Valsts dome, Ministru padome, ministri un atsevišķu resoru

6 Jēkabsons Ē. Latgales ceļš uz Latviju // Lauku Avīze, 1997, 6. maijā, 29. lpp. Skat. arī: Kemps F. Latgales likteņi. – R., 1991.

7 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917-1957). – R., 1957. – 80.–81. lpp.

8 Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. – 248. lpp.

9 Свод основных Государственных законов. Т. 1, ч. 1. изд. 1906 г. разд. 1 – Основные государственные законы (ст. 1–124). // Полный свод законов Российской империи. В 2-х кн., кн. 1, т. I–VIII. – СПб., 1911.

galvenie pārvaldnieki. Cariskās Krievijas valsts aparāts, tāpat kā visas pārējās valsts dzīves sfēras, pārdzīvoja dziļu krīzi. To izraisīja armijas daudzās neveiksmes frontē, revolucionārās kustības pieaugums, kā arī patvaldības un tās galvenā balsta – muižniecības nespēja efektīvi pārvaldīt valsti. Carisma degradācijas rezultātā impērijas varas un pārvaldes institūciju prestižs strauji mazinājās.

Krievijas valsts mehānisma krīzi uzskatāmi demonstrēja ceturrtā sasaukuma **Valsts domes** darbība (1912. – 1917. g.). Domes konservatīvais sastāvs zināmu laiku nodrošināja patvaldībai Domes nedalītu atbalstu. To apliecināja gan Valsts domes uzticības deklarācijas, gan arī tās praktiskā rīcība. Valsts dome pieņēma vairākus likumprojektus, kuru mērķis bija atbalstīt cara valdības kara politiku un nostiprināt patvaldību. Tomēr Nikolajs II sasauca IV Valsts domi visai neregulāri. Valsts domei nebija tiesību izstrādāt un apspriest likumprojektus, kas attiecās uz armiju un kara floti. Arī citu valstiski svarīgu likumprojektu izstrādāšanā Domes līdzdalība tika stipri ierobežota. Visos daudz maz nozīmīgākajos jautājumos, pat tādos, kas formāli bija Valsts domes kompetencē, likumus izdeva cars vienpersoniski. Šādu vienkāršotu, bet patvaldībai izdevīgu likumdošanas procedūru paredzēja Valsts pamatlikumu 87. pants.

Pasaules kara postošā ietekme visās Krievijas valsts dzīves sfērās un ar to saistītais carisma vispārējais pagrimums pamazām izraisīja neapmierinātību arī Krievijas pilsonībā un tās pārstāvjos Valsts domē. Pilsonība prasīja pārveidot valsts aparātu un piešķirt Valsts domei tiesības kontrolēt valdības darbību. Tādējādi Valsts dome kļuva par patvaldības opozīcijas centru. 1915. gada augustā muižnieku un pilsonisko partiju līderi nodibināja tā saukto Domes "progresīvo bloku", kas apvienoja $\frac{3}{4}$ Valsts domes deputātu un daļu no Valsts padomes locekļiem. Gandrīz visi "progresīvā bloka" deputāti bija dedzīgi monarhijas aizstāvji, tāpēc bloka rīcības programma nesniedzās tālāk par prasību "izārstēt" monarhiju. Pilsonība centās panākt no cara patvaldības vienīgi tiesības uz līdzdalību valsts jautājumu kārtošā. Šīs prasības atbalstīja arī nedaudzie Valsts domes deputāti, kas bija ievēlēti no Rīgas, Kurzemes guberņas un Vidzemes guberņas un kas pārstāvēja gan latviešu un krievu pilsonības, gan arī vācu muižniecības intereses.

1916. gada beigās un 1917. gada sākumā, kad cara valsts mehānisms arvien vairāk sāka buksēt un valdošajā galma klikē nobrieda doma par separāta miera noslēgšanu ar Vāciju un izstāšanos no kara, "progresīvā bloka" vadoņi plānoja izdarīt galma apvērsumu. Nikolaja II vietā viņi gribēja nosēdināt troni pilsonības interesēm atbilstošāko Mihailu Romanovu. Tomēr revolūcijas priekšvakarā gan cars, gan arī pilsonība no saviem nodomiem atteicās.

Pirmais pasaules karš radīja nepieciešamību izdarīt visai ievērojamas izmaiņas cariskās Krievijas valsts aparātā. Tas tika militarizēts. Pielāgots kara vajadzībām. Līdzās valsts varas un pārvaldes institūcijām, kuru izveidošanas kārtību, sastāvu un kompetenci reglamentēja 1906. gada 23. aprīļa Valsts

amatlikumi, tika izveidotas vairākas specifiskas kara laika valsts un sabiedriskas institūcijas.

Jau pašā kara sākumā – 1914. gada 30. jūlijā tika nodibināta “Viskrievijas zemstu savienība palīdzības sniegšanai slimajiem un ievainotajiem”. Nedaudz vēlāk – tā pašā gada 9. augustā pilsētu domes izveidoja “Pilsētu savienību”. Sākumā šīs sabiedriskās organizācijas organizēja palīdzību slimajiem un ievainotajiem, bet vēlāk – arī bēgļiem.

1915. gada augustā abas savienības izveidoja “**Viskrievijas zemstu savienības un pilsētu savienības apvienoto komiteju**” (“Zemgor”). Pie komitejas tika nodibināta Sevišķā apspriede ekonomikas jautājumos. Apvienotā komiteja pārzināja armijas apgādi ar pārtiku, apģērbu un apbruņojumu, kārtojot šos jautājumus gan pati, gan arī ar savu apgabalu komiteju un vietējo komiteju starpniecību. Valdība piešķīra apvienotajai komitejai pusmilitāras organizācijas statusu. Komitejas ierēdņi nēsāja īpašu formu un bija atbrīvoti no karadienesta.

Sevišķās apspriedes bija ārkārtējas valsts augstākās starpresoru iestādes, kas par savu darbību atbildēja tikai caram. Tās kārtoja sevišķi svarīgus kara laika valsts dzīves jautājumus. Pavisam tika izveidotas piecas sevišķās apspriedes. Pamatojoties uz 1915. gada 17. augusta likumu, nodibināja Sevišķo apspriedi aizsardzības jautājumos, Sevišķo apspriedi kurināmā nodrošināšanai, Sevišķo apspriedi pārtikas jautājumos un Sevišķo apspriedi kurināmā, pārtikas un militāro kravu pārvaldājumu lietās. Bez tam 1915. gada 30. augustā tika izveidota Sevišķā apspriede bēgļu iekārtošanai. Pie tās darbojās arī Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, kurai bija pakļautas vietējās komitejas un biroji pilsētās un citās apdzīvotās vietās.

Sevišķo apspriežu sastāvā ietilpa dažādu iestāžu, resoru un organizāciju pārstāvji. Tā, piemēram, priekšsēdētājs Sevišķajai apspriedei aizsardzības jautājumos bija kara ministrs, bet locekļi – Valsts padomes priekšsēdētājs, Valsts domes priekšsēdētājs, 9 citas personas no Valsts padomes un 9 personas no Valsts domes, 5 pārstāvji no Kara ministrijas, pa 1 pārstāvim no piecām citām ministrijām, no Viskrievijas zemstu savienības un Pilsētu savienības, kā arī 4 pārstāvji no Centrālās kara rūpniecības komitejas.

Līdzīgs sastāvs bija arī citām sevišķajām apspriedēm. Visās tajās ietilpa cara administrācijas augstas amatpersonas un pilsonības pārstāvji. Apspriedes un to nozaru komitejas izstrādāja praktiskas rekomendācijas attiecībā uz bruņojuma un citu kara materiālu ražošanu un militāro pasūtījumu sadali. Cara valdība gan pieļāva pilsonības līdzdalību valstiski svarīgu jautājumu izlemšanā, tomēr vienmēr paturēja sev pēdējo un izšķirošo vārdu. Par to liecina kaut vai tas, ka apspriežu priekšsēdētājiem – cara ministriem bija pat tiesības izlemt attiecīgos jautājumus vienpersoniski, t.i., bez iepriekšējās konsultēšanās ar apspriedes locekļiem.

Visnozīmīgākā starp sevišķajām apspriedēm bija **Sevišķā apspriede aizsardzības jautājumos**. Tās kompetencē bija vairāki svarīgi jautājumi:

augstākā uzraudzība pār visu to rūpniecības uzņēmumu darbību, kas ražoja bruņojumu un citu produkciju armijas vajadzībām; jaunu militārās nozīmes uzņēmumu dibināšana; kara pasūtījumu sadale starp rūpnīcām un šo pasūtījumu izpildes kontrole.

Īpaši plašas pilnvaras tika piešķirtas apspriežu priekšsēdētājiem. Tiem bija tiesības atcelt un iecelt rūpniecības uzņēmumu direktorus un pārvaldniekus, rīkot revīzijas, slēgt tādus uzņēmumus, kas neizpildīja pasūtījumus, noteikt darba algas apmērus attiecīgo uzņēmumu strādniekiem un kalpotājiem u.c.

Sevišķajām apspriedēm bija tiesības izdot pagaidu noteikumus, noteikt cenas un sekvestrus¹⁰, kā arī izdarīt rekvizīcijas. Sevišķās apspriedes dibināja dažādas komitejas un komisijas. Par apspriežu lēmumu un rīkojumu neizpildi draudēja kriminālatbildība – brīvības atņemšana uz laiku līdz 2 gadiem vai naudas sods 3000 rubļu apmērā.

Sevišķās apspriedes tika izveidotas galvenokārt tādēļ, lai uzlabotu armijas apgādi. Tomēr to praktiskās darbības lietderība bija nenozīmīga. Kaut arī sevišķās apspriedes bija apveltītas ar plašām pilnvarām un to sastāvs bija visai autoritatīvs, tās acīm redzami netika galā ar saviem uzdevumiem. Ne apspriežu priekšsēdētāji, ne locekļi nepārzināja valsts resursus, rūpniecības un transporta iespējas. Līdz ar to tie nespēja pareizi darbināt šīs ekonomiskās sviras kara vajadzību apmierināšanai. Tā, piemēram, 1915. gada rudenī daļēji sāka atjaunot ražošanu evakuētajos Rīgas un Daugavpils rūpniecības uzņēmumos, kas bija izvietoti Krievijas pilsētās. Šo darbu pārzināja Evakuācijas komisija, kas bija pakļauta Sevišķajai apspriedei aizsardzības jautājumos. Evakuācijas komisijai nekādi neizdevās koordinēt savu rīcību ar citām valsts varas un pārvaldes institūcijām. Komisijai nebija nekāda reāla darbības plāna, tāpēc ražošanas atjaunošana evakuētajos uzņēmumos faktiski notika stihiski.

Salīdzinājumā ar pirmskara periodu ražošana atjaunotajos uzņēmumos bija stipri sašaurināta. Vairumam uzņēmumu tika ierādītas nepiemērotas pagaidu telpas, kurās visus evakuētos darbgaldus un citas iekārtas nebija iespējams uzstādīt.

1916. gada augustā Sevišķā apspriede pārtikas jautājumos pieņēma lēmumu pārdot cukuru uz kartiņām. 1917. gada sākumā Rīgā un citās lielākajās Krievijas pilsētās kartiņu sistēma tika ieviesta arī maizes, gaļas un citu pirmās nepieciešamības pārtikas preču pārdošanā.

Kara rūpniecības komitejas bija finansu lielkapitāla sabiedriskās organizācijas, kas uzņēmās starpnieku lomu starp cara valdības Kara ministriju un uzņēmējiem, lai sniegtu iespējami lielāku palīdzību fronteī.

10 Sekvestrs – valsts interesēs izdots kāda īpašuma lietošanas aizliegums vai ierobežojums.

1915. gada maijā Krievijas rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu pārstāvju IX kongress, kas nolēma mobilizēt visu valsts rūpniecību kara vajadzībām, pieņēma priekšlikumu par kara rūpniecības komiteju nodibināšanu. Tā paša gada 27. augustā tika apstiprināts nolikums "Par kara rūpniecības komitejām". Saskaņā ar šo nolikumu tika izveidota Centrālā kara rūpniecības komiteja, apgabalu un vietējās kara rūpniecības komitejas.

Centrālās kara rūpniecības komitejas sastāvā bija 10 pārstāvji no rūpnieku un tirgotāju kongresiem, pa 3 pārstāvjiem no katras apgabala kara rūpniecības komitejas un 17 pārstāvji no dažādām iestādēm un organizācijām – no "Zemgora", Petrogradas un Maskavas pilsētas domes u.c. Pēc līdzīga principa tika komplektētas arī apgabalu un vietējās kara rūpniecības komitejas.

Kara rūpniecības komitejām bija plaša kompetence. Komitejas bija tiesīgas iegūt kustamus un nekustamus īpašumus, slēgt darījumus, uzņemties saistības, iesniegt prasības un būt par atbildētājām tiesā. Nolikums paredzēja, ka komiteju darbības pamatā nedrīkst būt komerciāla rakstura apsvērumi. Saskaņā ar šo principu komitejām vajadzēja organizēt kara materiālu piegādi armijai par pašizmaksas cenām. Taču praksē šis formālais princips tika nodots pilnīgai aizmirstībai.

Kara rūpniecības komitejas panāca, ka daudziem ar šīm komitejām saistītiem uzņēmējiem valsts izsniedza lielus aizdevumus un avansus viņu uzņēmumu tehniskai pārkārtošanai un citiem mērķiem.

Dzīdamās pēc peļņas, kara rūpniecības komitejas un to atbalstītie uzņēmēji prasīja apcirt jau tā ierobežotās un Krievijas strādnieku sūri grūti izcīnītās tiesības darba attiecību jomā. 1915. gada jūlijā kara rūpniecības komiteju pārstāvju I kongress rekomendēja cara valdībai ieviest karastāvokli, atcelt darba laika ierobežojumus un ierobežojumus izmantot sieviešu un pusaudžu darbaspēku militārās nozīmes uzņēmumos. Cara valdība šīs prasības labprāt izpildīja.

2.2. Vidzemes un Latgales civilpārvaldes iestādes

Pirmā pasaules kara gados Vidzemē un Latgalē (Vitebskas guberņas daļā) turpināja pastāvēt iepriekšējos gadu desmitos izveidojušās guberņu, apriņķu, pilsētu un pagastu pārvaldes iestādes, kā arī muižnieku pašpārvaldes iekārta. Bez tam Latgalē (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos), tāpat kā visā Vitebskas guberņā, kopš 1911. gada pastāvēja zemstu pašvaldības: apriņķu un guberņu zemstu sapulces un to valdes.

Kara laikā visu šo institūciju nozīme stipri mazinājās, jo Vidzemes un Latgales teritorija kļuva par Krievijas piefrontes zonu. Daudzas vietējo valsts varas un pārvaldes orgānu funkcijas pārņēma militārās iestādes un amatpersonas.

Tomēr dažas izmaiņas tika izdarītas arī Baltijas novada civilpārvaldes sistēmā un pastāvošo iestāžu personālsastāvā. 1915. gadā cara valdība iecēla īpašu pilnvaroto Baltijas novada civilpārvaldes jautājumos. Pilnvarotajam tika pakļauti visi trīs Baltijas gubernu gubernatori, tāpēc faktiski šai amatpersonai bija novada ģenerālgubernatora statuss. Kā zināms, ģenerālgubernatora amats Baltijas novadā jau pastāvēja laikā no 1801. gada līdz 1876. gadam, kā arī 1905. gada revolūcijas posmā un tai sekojošās reakcijas sākuma periodā (1905 – 1908).

2.3. Militārā vara

Kara gados Krievijas piefrontes zonā jūtami tika paplašinātas militāro iestāžu un amatpersonu tiesības. Tas tika darīts uz civilo varas un pārvaldes institūciju kompetences sašaurināšanas rēķina, lai kara apstākļos ieviestu stingru un centralizētu pārvaldes kārtību.

Tomēr civilās varas un pārvaldes iestādes joprojām pastāvēja. Līdz ar to jau kara sākumā vajadzēja atrisināt jautājumu par civilo un militāro iestāžu savstarpējām attiecībām un kompetences norobežošanu. 1914. gadā tika izstrādāti un stājās spēkā divi svarīgi normatīvi akti: 1) nolikums "Par karaspēka lauku pārvaldi" un 2) noteikumi "Par teritorijām, kurās izsludināts karastāvoklis".

Saskaņā ar nolikumu "Par karaspēka lauku pārvaldi" karadarbības rajonos varēja izsludināt karastāvokli vai aplenkuma stāvokli, bet visā pārējā teritorijā – ārkārtējās apsardzības stāvokli. Pirmajos divos gadījumos visa civilās pārvaldes vara pārgāja kara virspavēlniecības un militāro iestāžu rokās. Pie tam rajonos, kur bija izsludināts karastāvoklis, attiecības starp civilajām un militārajām pārvaldes iestādēm regulēja noteikumi "Par teritorijām, kurās izsludināts karastāvoklis". Trešajā gadījumā, t.i., tajos rajonos, kur tika izsludināts ārkārtējās apsardzības stāvoklis, civilās pārvaldes vara bija stipri sašaurināta un noteicošā bija militārā vara.

Kā jau minēts šīs nodaļas sākumā, pamatojoties uz īpašu cara dekrētu (ukazu), 1914. gada 19. jūlijā karastāvoklis tika izsludināts vairākās rietumu gubernās, to skaitā arī Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas gubernā. Bez tam Daugavgrīvas apkārtnē un Rīgas jūras līča piekrastes joslā bija izsludināts aplenkuma stāvoklis, un visa civilās pārvaldes vara pārgāja jūras krastu aizsardzības komandanta viceadmirāļa Gerasimova pārziņā.

Rīga kļuva par piefrontes pilsētu, īstu kara nometni, kurā iebraukt drīkstēja tikai ar speciālām militāro iestāžu atļaujām.

Ārkārtējas pilnvaras bija piešķirtas **augstākajam virspavēlniekam** – sauszemes karaspēka un jūras kara spēku galvenajam komandierim. Karadarbības rajonos viņa rīkojumiem un pavēlēm bija tāds pats juridisks spēks kā cara izdotajiem likumiem. Tas nozīmēja, ka šos rīkojumus un pavēles bez ierunām vajadzēja izpildīt visām iestādēm, organizācijām, amatpersonām un pilsoņiem.

Plašas pilnvaras bija arī augstākajam virspavēlniekam pakļautajiem frontes **armiju galvenajiem komandieriem** un zemākstāvošajiem **armiju komandieriem**. Tā, piemēram, armijas komandieris bija tiesīgs attiecīgās armijas darbības rajonā veikt pasākumus valsts drošības un sabiedriskās kārtības nodrošināšanai, organizēt aizsardzībai nepieciešamos darbus, kā arī izdot rīkojumus šajos un dažos citos jautājumos (par pasta un telegrāfa sakariem, par tipogrāfiju, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu darbību, iespieddarbu izdošanu utt.). Par šo rīkojumu neizpildi armijas komandieris varēja noteikt cietumsodu uz laiku līdz 3 mēnešiem vai naudas sodu līdz 3000 rubļiem.

Tādas pašas pilnvaras bija arī frontes armiju galvenajam komandierim. Bez tam viņam kā augstākstāvošam komandierim bija tiesības atbrīvot no amata ne tikai pakļautos komandierus, bet arī valsts iestāžu, zemstu un pilsētu pašvaldību ierēdņus, tiesības noteikt cenu robežas un pārtikas normas, okupētajos apgabalos uzlikt nodokļus, nodevas un kontribūcijas, kā arī konfiscēt šo apgabalu iedzīvotājiem piederošo īpašumu.

Atsevišķos gadījumos, ja karadarbības rajonā pieauga noziedzība civiliedzīvotāju vai karavīru vidū, galvenajam virspavēlniekam, frontes armiju galvenajiem komandieriem un armiju komandieriem bija tiesības uz laiku pastiprināt kriminālsodus. Tomēr šajos gadījumos viņi nedrīkstēja noteikt nāves sodu. Par savu lēmumu noteikt bargākus sodus viņiem vajadzēja savlaicīgi paziņot "vispārējai zināšanai" un pakļautības kārtībā.

1916. gadā tādas pašas tiesības ieguva arī galvenie priekšnieki tajos kara apgabalos, kuros nebija izsludināts karastāvoklis, kā arī jūras spēku komandieri un citas tiem pielīdzinātas personas.

3. Tiesības Vidzemē un Latgalē

3.1. Administratīvās tiesības

Kara gados administratīvo tiesību svarīgākie avoti bija:

- 1) nolikums "Par karaspēka lauku pārvaldi" (1914. g.),
- 2) noteikumi "Par teritorijām, kurās izsludināts karastāvoklis" (1914. g.),
- 3) 1914. gada 19. jūlija ukazs "Par kara cenzūru" un dazi citi normatīvi akti (piemēram, "Karaklausības reglaments" 1915. gada redakcijā).

Ievērojot to, ka divu pirmo administratīvo tiesību avotu saturs jau īsumā aplūkots, raksturojot militārās varas nozīmi Vidzemē un Latgalē, abu šo normatīvo aktu analīzi neatkārtosim.

Trešais administratīvo tiesību avots – ukazs par ārkārtējās apsardzības stāvokļa noteikšanu – Latvijas teritorijā netika piemērots, jo, kā zināms, Baltijas guberņās jau kara sākumā bija izsludināts karastāvoklis. Minētais

ukazs stājās spēkā tajās Krievijas guberņās, kur nebija noteikts kara vai aplenkuma stāvoklis. Taču arī šajās teritorijās tika ieviests sevišķs pārvaldes režīms, kas maz atšķīrās no pārvaldes režīma, kas pastāvēja guberņās, kur bija izsludināts kara vai aplenkuma stāvoklis. Visiem šiem režīmiem kopīgs bija tas, ka valsts iedzīvotāji tika pakļauti armijas un policijas orgānu gandrīz neierobežotai varai. Šādos apstākļos tika likvidētas pat tāsniecīgās tiesības un demokrātiskās brīvības, kas bija izcīnītas 1905. – 1907. gada revolūcijā – iespēja organizēt legālas sapulces, apvienoties biedrībās un savienībās u.c.

Pamatojoties uz ceturto svarīgāko administratīvo tiesību avotu – ukazu par kara cenzūru, kara darbības rajonos tika noteikta visstingrākā militārā cenzūra pār presi un pasta sūtījumiem. Cara varas orgāni izmantoja šo ukazu, lai likvidētu demokrātisko presi. Par to gādāja Galvenā kara cenzūras komisija, ko izveidoja pie armijas ģenerālštāba galvenās pārvaldes, kā arī vietējās kara cenzūras komisijas un daudzie cenzori. Par kara cenzūras noteikumu pārkāpšanu draudēja kriminālatbildība.

3.2. Sociālā likumdošana

20. gs. sākumā Krievijas arhaiskie sociālie likumi pakāpeniski tika nedaudz demokratizēti. Tomēr 8 stundu darba dienu ieviesa tikai 1917. gadā. Līdz tam joprojām vajadzēja izlīdzēties ar 1897. gada likumu par darba laiku, kas ierobežoja vīriešu darba laiku līdz 11,5 stundām dienā un 10 stundām naktī.¹¹ Spēkā vēl joprojām bija arī 1882. gadā izdotsais likums par bērnu darbu ierobežošanu un 1885. gada likums par naktsdarba aizliegšanu sievietēm un pusaudžiem līdz 17 gadiem.

Laikā no 1903. gada līdz 1906. gadam tika izdoti vairāki atsevišķi likumi, kas reglamentēja strādnieku sociālo apdrošināšanu slimības, sakropļošanas vai nāves gadījumos privātos, sabiedriskos vai valsts rūpniecības uzņēmumos. 1912. gada 23. jūnijā cars apstiprināja likumu par strādnieku apdrošināšanu slimības gadījumā. Likums paredzēja slimokases ar ārstēšanu un pabalstiem slimības gadījumā 50 – 67% apmērā no algas lielākajos rūpniecības uzņēmumos. Slimokases kopīgi pārvaldīja darba devēji un strādnieku pārstāvji.¹² Vēlāk slimokasu pārvaldīšana pilnīgi tika nodota strādniekiem, pie tam sociālā apdrošināšana tika attiecināta arī uz sīkajiem rūpniecības uzņēmumiem. Par sociālo apgādi rūpējās pilsētu un lauku pašvaldības.

1913. un 1914. gadā visi svarīgākie normatīvie akti, kuri reglamentēja rūpnīcu, fabriku un kalnrūpniecības uzņēmumu strādnieku darba attiecības

11 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914 – 1945. – Stokholma: Daugava, 1968. – 39. lpp.

12 Закон об обеспечении рабочих на случай болезни. Практическое руководство. Составил Барон А.М. Нолькен. – С.-Петербург, 1914.

un viņu sociālo apdrošināšanu, tika kodificēti Rūpniecības darba nolikumā, kas savukārt tika ietverts Krievijas impērijas Likumu kopojuma 11. sējuma otrajā daļā.¹³

3.3. Civiltiesības

Laikā no 1914. gada līdz 1917. gadam Latvijas teritorijā joprojām tika piemēroti atšķirīgi civiltiesību avoti. Vidzemē svarīgākais civiltiesību avots bija Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas normas (1864. g.)¹⁴, bet Latgalē (Vitebskas guberņas sastāvdaļa) – Krievijas impērijas likumu kopojuma X sējuma 1. daļas civillikumi 1900. gada redakcijā.¹⁵ Protams, abi šie civiltiesību avoti gadu gaitā vairākkārt tika laboti un papildināti. Dažus nozīmīgus grozījumus diktēja arī Pirmā pasaules kara apstākļi. Tā, piemēram, fabrikantu un tirgotāju interesēs uz laiku tika atlikta parādu piedziņa pēc vekseliem tajos apvidos, kur bija izsludināts karastāvoklis. Armijā iesauktajām personām bija tiesības lauzt dzīvojamās platības ires līgumus. Bez tam pēc karavīru lūguma līdz kara beigām tika atlikta viņiem piešķirto un laikā neatmaksāto aizdevumu piedziņa. Tajā pašā laikā jūtami tika ierobežotas mantiskās tiesības personām, kas atradās to valstu pavalstniecībā, kuras karoja ar Krieviju.

Kara apstākļos valsts bieži iejaucās civiltiesiskajās (sevišķi mantiskajās) attiecībās, cenšoties tās regulēt ar administratīvu aktu palīdzību. Šādā veidā armijas vajadzībām tika rekvizēti zirgi, mājlopi, lopbarība un labība, kā arī tika noteiktas pārtikas preču cenas u. tml.

Rekvizīcijas smagi skāra arī Latvijas teritoriju. Jau 1914. gada rudenī armijas pavēlniecība deva rīkojumu uzsākt lopu rekvizīciju Kurzemē. 1915. gada janvārī rekvizīciju attiecināja arī uz Vidzemes guberņu, paredzot rekvizēt 40 000 liellopu. Rekvizīciju pārzināja divas komisijas, kuras vadīja baltvācu baroni. Viena komisija darbojās Vidzemes guberņas latviešu daļā, otra – igauņu daļā.

Par rekvizētajiem liellopiem bija noteikta cena no 3 rubļiem 50 kapeikām līdz 4 rubļiem par dzīvsvara pudu. Tomēr zemnieki saņēma nevis naudu, bet gan kvītis, kas tiem deva tiesības saņemt samaksu pēc dažiem mēnešiem vai pat pēc kara beigām. Dažreiz kvītis zemniekiem izsūtīja pa pastu. Šāda sarežģīta un ilgstoša norēķinu kārtība lauku iedzīvotājos izraisīja pamatotu neapmierinātību.

1915. gada novembrī Ziemeļu frontes virspavēlnieks norādīja rekvizīcijas komisijām, ka jārekvizē visi liellopi un armijai noderīgie zirgi, ja to īpašnie-

13 Устав о промышленном труде. Составил В.В. Громан. – Петроград, 1915.

14 Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских (ч. III Свода местных узак.). Изд. 2-ое. – Петроград, 1915.

15 Свод законов Российской империи. Т.10, ч.1. Свод законов гражданских. – С.-Петербург, 1900.

kiem nav attiecīgā daudzuma lopbarības liellopu un zirgu izmitināšanai ziemas mēnešos.

Dažkārt rekvizīcija uz īsu laiku tika aizstāta ar brīvu tirdzniecību. Šādos gadījumos lopu pārdošanas juridiskais pamats vairs nebija valsts diktēts administratīvs akts, bet gan civiltiesiskais pirkšanas – pārdošanas līgums. Tā, piemēram, 1915. gada maijā lopu piespiedu rekvizīcija īslaicīgi tika pārtraukta. Varas orgāni aicināja zemniekus labprātīgi pārdot armijas vajadzībām 7% no viņiem piederošo lopu skaita, nosakot tūlītēju samaksu 3 rubļus 92 kapeikas par dzīvsvāra pudu. Šīs kampaņas rezultātā laikā no 1915. gada 30. maija līdz 21. jūnijam Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības (RLCB) divas komisijas no iedzīvotājiem uzpirka 9100 liellopu par 697 300 rubļiem.¹⁶

Kara apstākļi, Kurzemes okupācija, lopu, lopbarības un labības piespiedu pārdošana un rekvizīcija, kā arī 1914. un 1916. gada neraža, radīja lauksaimniecības pagrimumu. Ar katru dienu pieauga lauksaimniecības produktu un rūpniecības preču cenas.

1916. gadā valsts sāka reglamentēt lauksaimniecības produktu iepirkuma cenas. Taču, tā kā tirgus cenas netika kontrolētas un arvien pieauga, muižnieki un lielsaimnieki prasīja paaugstināt iepirkuma cenas līdz tirgus cenu līmenim. Valdība laiku pa laikam to arī darīja. Līdz ar to tika sekmēts dārdzības pieaugums.

3.4. Tirdzniecības tiesības

Tirdzniecības tiesībās turpināja attīstīties tās pašas tendences, kuras jau bija iezīmējušās iepriekšējos gados:

- 1) tirdzniecības tiesības bija atdalījušās no civiltiesībām un kļuvušas par patstāvīgu tiesību nozari;
- 2) faktiski beidza pastāvēt tirgotāju kārta, jo par tirgotāju uzskatīja jebkuru personu, kas profesionāli tirgojās un maksāja nodokļus;
- 3) starp Baltijas guberņu tirdzniecības tiesību avotiem primārā, noteicošā nozīme bija vietējām tirdzniecības paražu tiesību un vietējo civillikumu kopojuma (1864. g.) normām;
- 4) impērijas likumiem, piemēram, Krievijas tirdzniecības nolikumam (ustavam) bija tikai papildu jeb subsidiārā loma. Tomēr moderno institūtu (akciju sabiedrību u.c.) darbību reglamentēja Krievijas impērijas tiesību normas, kas galvenokārt bija ietvertas Likumu kopojuma (t.s. Svoda) 10. sējuma 1. daļā.

3.5. Krimināltiesības

Pirmā pasaules kara gados Vidzemē un Latgalē, tāpat kā pārējā Krievijas teritorijā, joprojām bija spēkā un tika piemēroti svarīgākie krimināllikumi:

16 Очерки экономической истории Латвии (1900–1917). – Р., 1968. – с. 299–300.

1) nolikums "Par kriminālsodiem un labošanas sodiem" 1885. gada redakcijā;

2) 1864. gada ustavs "Par sodiem, ko piemēro mirtiesneši";

3) 1903. gada 22. marta Sodlu likumu projekta 1.-11. nodaļā ietvertās krimināltiesību normas, kas bija pasludinātas par spēkā esošām.

Visi šie likumi noteica daudzveidīgus noziegumu sastāvus un pietiekami bargus kriminālsodus, tāpēc nebija lielas vajadzības šos likumus grozīt vai papildināt. Bez tam kara, aplenkuma vai sevišķās apsardzības stāvoklis deva iespēju militārajiem un civilajiem varas orgāniem nodot izskatīšanai kara tiesām krimināllietas par pretkara nodarījumiem, par noziegumiem pret pārvaldes kārtību u. tml.

Tomēr dažas izmaiņas krimināllikumos tika izdarītas. Tā, piemēram, 1916. gada 12. janvārī ar īpašu ukazu tika grozītas tās Kara reglamenta normas, kas noteica kriminālatbildību par dezertēšanu, patvaļīgu prombūtni un izvairīšanos no karadienesta.

Par dezertēšanu kara laikā vainīgajiem atņēma visas kārtu priekšrocību tiesības un izsūtīja katorgas darbos uz laiku no 4 līdz 20 gadiem vai sodīja ar nāves sodu. Nāves sods draudēja arī tiem, kuri vai nu bija pārbēguši pie ienaidnieka vai arī gatavojušies to darīt, taču pārbēgšana nebija varējusi notikt no šīm personām neatkarīgu apstākļu dēļ.

Tika pastiprināti kriminālsodi arī par patvaļīgu prombūtni, izvairīšanos no karadienesta, par sevis sakropļošanu nolūkā izvairīties no karadienesta, kā arī par musināšanu vai kūdīšanu izvairīties no karadienesta vai atteikties no līdzdalības karadarbībā. Par visiem šiem militārajiem noziegumiem tiesājamam varēja piespriest ilgstošu izsūtījumu katorgas darbos (līdz 20 g.) vai nāves sodu. Militārās varas iestādes nekautrēdamās piemēroja šīs krimināltiesību normas revolucionāri noskaņotajiem kareivjiem par brāļošanas ar vācu armijas zaldātiem, par uzstāšanos pret pasaules kara plēsonīgo raksturu u. tml. Tomēr nekāda kriminālatbildības pastiprināšana nespēja mazināt pretkara noskaņojuma pieaugšanu cariskās Krievijas armijā.

3.6. Izmaiņas tiesu iekārtā

Kara apstākļu un pieaugošās revolucionārās kustības ietekmē tika izdarītas visai ievērojamas izmaiņas Krievijas impērijas tiesu iekārtā. Paralēli civilajām tiesām, kuras, īstenojot tiesu reformu, Latvijas teritorijā bija izveidotas jau 19. gadsimta otrajā pusē, sevišķu nozīmi ieguva **karatiesas**. Jau 1914. gada 20. jūlijā tika izdots likums par Karatiesas reglamenta grozīšanu, pārstrādājot jaunā redakcijā sadaļu "Par tiesu kara laikā".¹⁷

Saskaņā ar šīs sadaļas normām karadarbības rajonos un teritorijās, kurās izsludināts karastāvoklis, tiesas vara galvenokārt piederēja jaunizveidotajām

¹⁷ Собрание узаконений, 1915, 5 ноября, №317, ст. 2348.

karatiesām. Nodibināja šādas karatiesas: pulku tiesas vai tām pielīdzinātās etapu tiesas, korpusu tiesas un kara apgabalu tiesas, galveno karatiesu jeb kasācijas tiesu. Bez tam, pastāvot ārkārtējiem apstākļiem vai karastāvoklim, karadarbības rajonos tika izveidotas lauka karatiesas.

Karatiesas izskatīja krimināllietas par militārpersonu un armijas uzdevumā strādājošo civilpersonu noziegumiem, kā arī par iekaroto ienaidnieka apgabalu iedzīvotāju un karagūstekņu noziegumiem.

Lauku karatiesu izveidošanas kārtībā un darbībā tika restaurēti gandrīz visi tie elementi, ko paredzēja 1906. gada 19. augusta nolikums "Par lauka karatiesām" un tā paša gada 20. augusta noteikumi. Šīs tiesas dibināja, pamatojoties uz pulka komandiera vai augstākstāvošo komandieru pavēlēm kādas konkrētas lietas iztiesāšanai. Tiesa bija jāizveido no virsniekiem, pie tam ne vēlāk kā diennakts laikā pēc nozieguma izdarīšanas. Pavēlē tika minētas tiesai nodotās personas un formulēta apsūdzība. Tiesa lietu izskatīja aiz slēgtām durvīm ne ilgāk par divām diennaktīm. Lauka karatiesas spriedums stājās spēkā nekavējoties, un to izpildīja ne vēlāk kā vienu diennakti pēc sprieduma pasludināšanas. Par sprieduma izpildi attiecīgu rīkojumu deva tas komandieris, pēc kura pavēles lauka karatiesa bija izveidota. Vēlāk gan tika noteikts, ka tiesas spriedums vēl jāapstiprina komandierim, kas bija izdevis pavēli par apsūdzētā nodošanu tiesai. Ja šis komandieris nepiekrita tiesas spriedumam, lieta kopā ar viņa viedokļa izklāstu bija jāvirza augstākstāvošam komandierim tālākai rīcībai vai jānodod korpusa tiesai vai kara apgabala tiesai.

Karatiesas bija viens no visdrakoniskākajiem cariskās Krievijas represīvajiem orgāniem, kas plaši piemēroja nāves sodu. Jau ar pirmajām kara dienām tās uzsāka savu nāves deju arī Latvijas teritorijā. Tā, piemēram, 1914. gada 6. augustā Rīgas ielās bija izlīmēts Vidzemes gubernatora Zveginceva paziņojums, ka Rīgā, pamatojoties uz karatiesas sprieduma, pakārti četri cilvēki.¹⁸

Lauka karatiesas piesprieda nāves sodu daudziem Vidzemes teritorijā izvietotās Krievijas XII armijas kareivjiem, kuros brieda arvien lielāks naida pret bezjēdzīgo karu un tā organizētājiem. Tā 17. Sibīrijas strēlnieku pulkā 1917. gada 1. janvārī par atteikšanos iet uzbrukumā tika nošauti 24 kareivji, bet 55. pulkā - 39 kareivji.¹⁹

3.7. Procesuālās tiesības

Civilprocesa un kriminālprocesa tiesību avoti Latvijas teritorijā kopš 1889. gada bija Krievijas impērijas 1864. gada civilprocesa un kriminālprocesa nolikumi (ustavi), kas laika gaitā tika grozīti, papildināti un daļēji pielāgoti Baltijas novada īpatnībām.

18 Latvijas PSR vēsture. – R., 1955, 2. sēj. – 350. lpp.

19 Turpat, 367. lpp.

Civilprocesā joprojām pastāvēja atšķirīga tiesāšanas kārtība **miertiesās** un **vispārējās tiesās** (apgabaltiesā, tiesu palātā, Senātā). Vispārējās tiesās tiesvedība bija ievērojami sarežģītāka. Pierādījumu pamatošanā valdīja *sacikstes princips*. Likums paredzēja arī saīsinātu vai vienkāršotu tiesāšanas kārtību. Miertiesneša spriedumu, kamēr tas vēl nebija stājies spēkā, varēja pārsūdzēt apelācijas kārtībā miertiesnešu sapulcē, kas lietu iztiesāja no jauna 3 tiesnešu sastāvā. Apgabaltiesas spriedumu apelācijas kārtībā varēja pārsūdzēt tiesu palātai. Bez tam bija iespējama kasācijas pārsūdzība Senāta civildepartamentā.

Kriminālprocesa tiesību normas noteica, ka miertiesu kompetencē ietilpst mazāk svarīgu krimināllietu iztiesāšana. Tās bija lietas par pārkāpumiem, kas paredzēti 1864. gada nolikumā (ustavā) "Par sodiem, ko piemēro miertiesneši", kā arī šā nolikuma vēlākajos papildinājumos. Formāli joprojām miertiesneši nedrīkstēja izspriest krimināllietas attiecībā uz privilēģēto kārtu personām. Šādas lietas izskatīja vispārējās vai speciālas tiesas. Arī krimināllietās miertiesneša spriedumu varēja pārsūdzēt apelācijas kārtībā miertiesnešu sapulcei.

Vispārējās tiesas iztiesāja visas krimināllietas, kas neietilpa miertiesu vai speciālo tiesu kompetencē. Baltijas guberņu apgabaltiesās nebija zvērināto piesēdētāju. Visas krimināllietas apgabaltiesas iztiesāja 3 tiesnešu sastāvā. Turpretim Latgalē bija arī tā sauktais "zvērināto piesēdētāju sols".

Kriminālprocesa nolikums paredzēja lietas iztiesāšanā 5 galvenās stadijas:

- 1) iepriekšējā izmeklēšana,
- 2) lietas nodošana tiesai,
- 3) tiesas sēdes sagatavošana,
- 4) lietas izskatīšana tiesā,
- 5) sprieduma izpildīšana.

Apgabaltiesas spriedumu noteiktos termiņos bija iespējams apelācijas kārtībā pārsūdzēt tiesu palātā, bet kasācijas kārtībā – Senātā.

Ārkārtējos gadījumos, kad bija kļuvuši zināmi jaunatklājušies apstākļi (piemēram, atrasts īstais noziedznieks) un tiesa kļūdījies, prokuratūra, cietušais vai viņa radnieki varēja ierosināt tiesas pieņemtā *sprieduma revīziju*.

4. Juridiskā zinātne un izglītība

Pirmā pasaules kara gados Latvijas teritorijā joprojām nepastāvēja neviena mācību iestāde, kura gatavotu akadēmiski izglītotus profesionālus juristus. Tāpēc, turpinot iesāktu tradīciju, Baltijas guberņu pārstāvji ieguva augstāko juridisko izglītību galvenokārt Tērbatas, Pēterburgas (vēlāk – Petrogradas) vai Maskavas universitāšu juridiskajās fakultātēs, bet samērā reti kādā no Rietumeiropas valstu universitātēm.

Divdesmitā gadsimta sākumā tiesību zinātņu attīstībā Latvijas teritorijā pamatvilcienos pastāvēja tā pati tendence, kas bija iezīmējusies jau agrāk erudītākie zinātnes pārstāvji bija galvenokārt vācu, krievu vai poļu izcelsmes tiesību zinātnieki, kuri lielākoties publicēja visai apjomīgus un saturā bagātus pētījumus.²⁰ Tomēr blakus viņiem arvien drosmīgāk ieskanējās arī latviešu tiesībnieku balsis. Par šā procesa aizsākumu var uzskatīt gan pirmās publiskās lekcijas, ko nolasīja akadēmiski izglītotie latviešu juristi vai juridisko fakultāšu studenti, gan arī viņu pētījumu publikācijas. Tā, piemēram, Tērbatas universitātes Latviešu studentu zinātniski literārajā biedrībā ("Pīpkalonijā") juridiskās fakultātes students Eduards Veidenbaums nolasīja referātus "Krievu rītu un bonitārais īpašums romiešu tiesībās" (1889) un "Pārskats par sodu likumu vēsturisko attīstību" (1890). Šajā biedrībā aktīvi darbojās arī Fricis Roziņš, kurš Tērbatā studēja gan medicīnu, gan jurisprudenci. 1900. gadā Londonā tika izdots viņa darbs "Konstitūcija", kurā pirmo reizi latviešu valodā no marksistiskām pozīcijām bija mēģināts izskaidrot konstitūcijas būtību. Friča Roziņa rakstā "Konstitūcija, gorodovoji un zemes zagli" (1906) kritizēts Krievijas imperatora 1905. gada 17. oktobra manifests un tajā apsoltas pilsoniskās brīvības. 1906. gadā jau otro izdevumu piedzīvoja Friča Roziņa

- 20 Piemēram: *Bunge, F. von.* Altlivlands Rechtsbücher. – Leipzig, 1879. – 264 lpp.
Bruiningk, H. und Busch, N. Livländische Güterurkunden. I. Aus dem J. 1207–1500. II. Aus dem J. 1501–1545. – Riga, 1908, 1923. – 788+923 lpp.;
Erdmann, C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est-, und Curland. Bd. 1–4. – Riga, 1889–1994. – 566+564+514+560 lpp.;
Фрейтаг-Лоринговен, А. Вступление наследника в обязательства и права требования наследодателя по остзейскому праву. – Юрьев, 1905. – 280 lpp.;
Kieseritzky, A. von. Livländische Bauer-Verordnungen – 13.XI 1860. – St. Petersburg, 1900. – 401 lpp.;
Loeber, A. Erbrecht bei zweiter Ehe nach Livländischem Stadtrecht. – Riga, 1899. – 115. lpp.;
Napiersky, J. Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum J. 1673. – Riga, 1876. – 136+348 lpp.; Die Erbebücher der Stadt Riga. 1384–1579. – Riga, 1888. – 514 lpp.; Bodeckers Chronik Livländischer und Rigaer Ereignisse. 1593–1638. – Riga, 1890. – 158 lpp.;
Нольде, А. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при гр. Сперанском. Вып. I. Попытка кодификации литовско-польского права. Вып. II. Кодификация местного права Прибалтийских губерний. – СПб, 1906, 1914. – 314+668 lpp.;
Schoultz, K.S. Aizkraukles un Rīmaņa Muižas Zemnieku Tiesa. 1764. – Riga, 1914. – 16 lpp.;
Земцев, В. О квотной земле в Лифляндии. – Рига, 1913. – 215 lpp.; Остатки феодального строя в Прибалтийском крае. I. – Юрьев, 1916. – 86 lpp.

teritorij
u agrāk
zcelsme
bagātu
latviešu
publiskā

ko fakul
Tērbata
alonijā"
us "Kvi
ar sodi
irī Frici
00. gadi
latviešu
tītūcijas
" (1906
psolitās
Rozina

264 lpp.
1207-

P.;
Curland.

и права
80 lpp;
0. – St.

– Rīga,

– Rīga,

– Rīga,

gnisse.

аконов

ьского

ний. –

– Rīga,

статки

lpp.

pazīstamais darbs "Latviešu zemnieks" (vēsturiskā daļa). Aktīvs kreisā novirziena tiesību zinātnieks bija jaunstrāvnieks Pēteris Stučka.

Nav noliedzams, ka juridiskā izglītība palīdzējusi izveidoties arī Jāņa Raiņa tiesiskajiem uzskatiem, kas tik spilgti un tēlaini izpaudās viņa patriotiskajos literārajos darbos par Latvijas valsts nepieciešamību un Latvijas valsts tiesisko statusu.

Starp redzamākajiem tā laika juristiem jāmin vēlākais Latvijas Republikas pirmais Valsts prezidents, Latvijas Universitātes dibināšanas veicinātājs un viens no tās pirmajiem mācībspēkiem Jānis Čakste²¹, kā arī Ansis Buševics, Fēlikss Cielēns, Kārlis Ducmanis²², Pēteris Juraševskis, Jānis Zālītis un citi. Visai plašajā talantīgo juristu plejadē savdabīgu vietu ieņem sabiedriskais darbinieks, jurists un literāts Andrejs Stērste. Viens no viņa lielākajiem veikumiem bija cariskās Krievijas spēkā esošo tiesu iekārtas un procesuālo likumu pārtulkošana latviešu valodā 19. gs. astoņdesmitajos gados.²³ Ar to tika likti pamati latviešu juridiskajai terminoloģijai.

21 Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas rakstu krājums. – R., 1993.; Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. – R., 1999. – 196 lpp.

22 Ducmanis K. Iz Baltijas provinču tiesībām. – Rīga, 1913. – 368 lpp.

23 Ķeizara Aleksandra II Tiesu Ustavi, izdoti uz Ķeizara Aleksandra Aleksandrovīča pavēli. Pēc 1883. g. izdevuma un 1886. un 1887. g. turpinājumiem un Nolikumi par tiesu un zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās un Nosacījumi par šo likumu spēkā celšanu. Tieslietu Ministrijas uzdevumā pārtulkojis Kurzemes Guberņas Prokurora Biedrs A. Stērste. – Jelgavā, 1889.

Jautājumi un uzdevumi

1. Raksturojiet Baltijas novada guberņu tiesību sistēmas atšķirības no Krievijas tiesību sistēmas!
2. Kādas izmaiņas Baltijas guberņu tiesībās bija radījis Pirmais pasaules karš?
3. Raksturojiet atšķirības vietējās varas sistēmā Vidzemē un Latgalē pirms 1917. gada!

Ieteicamā literatūra

- Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma 1968. – 19.–41. lpp.
- Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma, 1976. – 17.–38., 64.–75. lpp.
- Švābe A. Latvijas vēsture 1800–1914. – Upsala, 1958. – 479.–734. lpp.

2.

TI
LA
(1

No

1915
1915

1915
1917

1917
1917
18.–

1917

1918
18.–
1918

1918

1918

1918

2. nodaļa

TIESĪBAS VĀCU OKUPĒTAJOS LATVIJAS APGABALOS (1915 – 1918)

Nozīmīgāko vēstures datu hronoloģija

1915. g.	Kurzemi un Zemgali okupē vācu karaspēks.
1915. g. 23. jūnijs	Okupētajās Krievijas teritorijās Vācija izveido Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalu (Ober-Ost).
1915. g. 16. augusts	Izveidota Kurzemes vācu pārvalde.
1917. g. 14. maijs	Vācu militārās okupācijas vara pasludina Krievijas 1903. gada Sodu likumu projektu par spēkā esošu krimināllikumu visā "Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā".
1917. g. 21. augusts	Rīgu okupē vācu karaspēks.
1917. g.	Jelgavā sanākušais Kurzemes paplašinātais landtāgs
18.–21. septembris	nodod Vilhelma II rokās Kurzemes likteni un izveido Kurzemes landesrātu.
1917. g. 17. decembris	Rīgā sanākušais Vidzemes landtāgs uz pašnoteikšanās tiesību principa pamata pasludina Vidzemes atdalīšanos no Krievijas.
1918. g.	Latviju pilnīgi okupē vācu karaspēks.
18.–22. februāris	Brestļitovskā parakstītais miera līgums starp Vāciju un Padomju Krieviju paredz Latvijas teritorijas sadalīšanu starp Vāciju un Krieviju.
1918. g. 3. marts	Kurzemes landtāgs lūdz Vācijas ķeizaru pieņemt Kurzemes hercoga kroni.
1918. g. 8. marts	Vidzemes, Igaunijas, Rīgas un Sāmsalas apvienotais landtāgs lūdz Vilhelmu II izveidot monarhistiski konstitucionālu Baltijas valsti personālūnijā ar Prūsiju.
1918. g. 12. aprīlis	Vācijas un Padomju Krievijas miera līguma papildinājumā Padomju Krievija atsakās no augstākās varas Vidzemē un Igaunijā.
1918. g. 27. augusts	

1918. g. 22. septembris Vilhelms II izsludina Baltiju par brīvu un patstāvīgu apgabalu.
1918. g. 11. novembris Kompjeņas pamiera parakstīšana. Vācija spiesta atteikties no Brestas miera līguma nosacījumiem.

1. Vācu okupācijas režīms

1915. gada vasarā un rudenī ķeizariskās Vācijas karapulki okupēja gandrīz visu Kurzemes guberņu, t.i., Kurzemes un Zemgales teritoriju. Okupācijas varā šo teritoriju sadalīja **divos policijas apgabalos** ar pieciem iecirkņiem katrā: **Jelgavas apgabalā** ar Jelgavas, Dobeles, Tukuma, Talsu un Bauskas iecirkni un **Liepājas apgabalā** ar Liepājas, Grobiņas, Aizputes, Kuldīgas un Ventspils iecirkni. Vienlaikus tika saglabāti arī agrākie apriņķi un pagasti. Vācu karaspēks 1917. gada augustā un septembrī ieņēma arī Rīgu un Rīgas apriņķi un nosauca to par Rīgas guberņu.

Izmantojot starptautisko situāciju, vācu karaspēkam 1918. gada februārī izdevās okupēt arī pārējo Latvijas daļu un izveidot tajā okupācijas režīmu. Šī jaunokupētā teritorija tika izsludināta par īpašu apgabalu. Apriņķus sadalīja iecirkņos, kuros katrā bija pa 3 - 4 pagastiem.¹

Jau 1915. gada 23. jūnijā ar ģenerālfeldmaršala Paula fon Hindenburga pavēli no okupētām Krievijas teritorijām – Rietumbaltkrievijas, Lietuvas un Kurzemes – tika izveidots **Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabals** (*Verwaltungsgebiet Oberbefehlshaber Osten, t.s. Ober-Ost*). Vēlāk tajā tika iekļauta arī pārējā okupētā Latvijas daļa. Šajā jaunajā, mākslīgi izveidotajā pārvaldes apgabalā okupanti nodibināja militāru pārvaldes režīmu, kam bija raksturīgas arī dažas civilās pārvaldes iezīmes.²

Okupācijas režīmu dedzīgi atbalstīja vietējie vācu muižnieki, kas piedalījās Kurzemes pārvaldes iestāžu darbā. 1915. gada 16. augustā Jelgavā tika nodibināta īpaša okupācijas varas iestāde – **Kurzemes vācu pārvalde** (*Deutsche Verwaltung für Kurland*). Tā darbojās armijas virspavēlnieka uzdevumā un daļēji pildīja likvidētās Kurzemes guberņas pārvaldes orgānu funkcijas. Kurzemes vācu pārvaldes sastāvā bija 28 personas – armijas pārstāvji un vācu muižnieki. Pārvaldes darbs tika organizēts pa nodaļām. Pavisam bija 6 nodaļas: saimniecības nodaļa, tirdzniecības nodaļa, mežu lietu nodaļa, tieslietu nodaļa, žandarmērijas nodaļa un muitas nodaļa. Kurzemes vācu pārvalde bija tiesīga izdot saistošus noteikumus, ko attiecīgi vācu un latviešu valodā publicēja avīzēs. "Mitausche Zeitung" (ar pielikumu – *Verordnungblatt der Deutschen Verwaltung für Kurland*), "Libausche Zeitung" un Jelgavā izdotajās "Dzimtenes ziņas".

1 Zeids T. Administratīvi teritoriālās iekārtas attīstība. // Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sējuma 2. grāmata. – Rīga, 1984. – 29. lpp.

1917. gada 4. aprīlī Kurzemes vācu pārvaldi pārdēvēja par **Kurzemes militārpārvaldi** (*Militärverwaltung für Kurland*).

A p r i ņ ķ o s vācu kara virspavēlniecība iecēla *apriņķu valdes* (*Kreisamt*). Parasti šo iestāžu priekšnieki bija vietējie vācu muižnieki. Apriņķos izveidoja arī *militāro policiju* (*Gendarmerie*).

P i l s ē t a s pārvaldīja kara virspavēlniecības iecelti *birģermeistari* (*Bürgermeister*) un *padomes* (*Rat*). Jelgavas rāte toreiz sastāvēja no 24 locekļiem (14 vācieši, 9 latvieši, 1 ebrejs). Kurzemes mazāko pilsētu rātēs bija 6-8 locekļi, taču arī tajās vienmēr vairākumā bija vācieši. 1916. gada februārī Jelgavas birģermeistaram piešķīra virsbirģermeistara nosaukumu.

P a g a s t o s pārvaldes vara atradās *militārā pārstāvja* (*Amtsvorsteher*) rokās. Šāds militārās varas pārstāvis pārzināja nevis vienu, bet gan divus vai trīs pagastus. Militārajiem pārstāvjiem tika pakļauti *pagastu pārstāvji* (*Gemeindevorsteher*), kurus iecēla no vietējiem iedzīvotājiem, kas prata vācu un latviešu valodu. Tie bija vietējie vācieši vai arī viņiem iztapīgie latviešu saimnieki. Pagastu pārstāvjiem nekādu varas vai pārvaldes pilnvaru nebija. Viņiem galvenokārt vajadzēja izziņot attiecīgā pagasta iedzīvotājiem militārā pārstāvja rīkojumus.

2. Provāciskās idejas par Latvijas teritorijas tiesisko statusu

Vācu okupācijas režīms kopā ar saviem vietējiem atbalstītājiem loloja gan cerības nometināt vācu kolonistus, gan arī izvirzīja un mēģināja īstenot iluzoriskas idejas par vācu vasaļvalstiskiem veidojumiem iekarotajās Baltijas guberņās. Tā, piemēram, 1917. gada 22. decembrī vācu okupētajā Rīgā kāda "latviešu priekšstāvju" sapulce bija ierosinājusi ar Vācijas palīdzību apvienot latviešu apdzīvotās zemes "autonomā valstībā Latvijā".³

1918. gada 8. martā Kurzemes zemes padome, kas bija izveidota 1917. gada septembrī Jelgavā, nolēma atjaunot Kurzemes hercogisti, lūdzot Vācijas

2 Janssen K.H. Die Baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches. // Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. - Marburg, 1971. - 217.-254. lpp.

3 Andersons E. Latvijas vēsture 1914.-1920. - Stokholma: Daugava, 1967. - 285.-287. lpp.; Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914.-1940. - Stokholma: Daugava, 1976. - 229.-241. lpp.; Pirmā Republika. Esejas par Latvijas valsti. Elpa. - Rīga, 1993. - 152.-155. lpp.; Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. Neatkarīgā teātra "Kabata" grāmatu apgāds. - Rīga, 1991. - 171.-175. lpp. Skat. arī: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Baltenlande - vēstures izgaisināts rēgs // Lauku Avīze, 1998, 7. februārī, 10. lpp.

ķeizaru pieņemt "Kurzemes hercoga kroni". Savukārt 20. martā Rīgas pilsētas dome prasīja *Baltijas valsts (Baltenland)* nodibināšanu, arī paredzot par tās valdnieku Vācijas ķeizaru.⁴

Pēc Vidzemes landtāga iniciatīvas 1918. gada pavasarī Rīgā tika sasaukta Vidzemes, Rīgas, Sāmsalas un Igaunijas apvienotās zemes padomes sapulce, kurā piedalījās 58 locekļi (34 vācbaltieši, 10 latvieši un 14 igauņi). 12. aprīlī šī sapulce pieņēma lēmumu par minēto teritoriju atdalīšanu no Krievijas un konstitucionālas monarhijas izveidošanu. Tai tika plānota personālūnija ar Prūsijas karali, kurš vienlaikus bija Vācijas ķeizars. 1918. gada 22. septembrī Vilhelms II pat paziņoja, ka Vācija atzīstot (vēl neizveidoto) *Baltenlandi* par neatkarīgu valsti. Tai pievienoties nolēma arī Kurzemes muižniecība ar tikpat vēl neizveidoto "Kurzemes hercogisti". Tika domāts par valsts satversmes projekta izstrādāšanu un pagaidu valdības sastādīšanu. Trīs Baltijas guberņu vietā vajadzēja radīt trīs igauņu un četras latviešu provinces.⁵ Taču visiem šiem tālejošiem plāniem krustu pārvilka 1918. gada novembra revolūcija un monarhijas krišana Vācijā.

3. Tiesības okupētajā Latvijas daļā

3.1. Svarīgākie tiesību avoti

Vācu okupanti visumā respektēja Hāgas konvencijā nostiprināto starptautisko tiesību principu, ka okupētajās teritorijās nedrīkst atcelt tur spēkā esošos normatīvos aktus. Līdz ar to vācu okupācijas režīms Latvijā Pirmā pasaules kara laikā bija maigāks un saudzīgāks nekā nacionālsociālistiskās Vācijas politika Baltijā Otrā pasaules kara gados, kad starptautisko tiesību principi praktiski tika ignorēti. Okupētajā Latvijas daļā (Kurzemē un Zemgalē), tāpat kā agrāk, tika piemērotas Baltijas vietējo likumu kopojuma normas, bet par kriminālkodeksu militārais pārvaldes režīms apstiprināja cariskās Krievijas 1903. gada Sodū likumu projektu.

Tomēr tas netraucēja okupācijas varu izdot sevišķus likumdošanas aktus, kas sīki reglamentēja vietējās nozīmes jautājumus. Pie šādiem aktiem piederēja Austrumu frontes virspavēlnieka pavēles un rīkojumi, kā arī Kurzemes vācu pārvaldes (vēlāk – militārvaldes) rīkojumi.

Austrumu frontes virspavēlnieks vācu un latviešu valodā izdeva **pavēles un rīkojumus** (*Verordnungen des Oberbefehlshabers Ost*), kam saskaņā ar ģenerālfeldmaršala Paula fon Hindenburga 1915. gada 28. jūlija pavēli bija likuma spēks. Pēc satura šīs pavēles un rīkojumi parasti bija administratīvo

4 Lauku Avīze, 1998, 7. febr., 10. lpp.

5 Turpat.

tiesību akti. Tādējādi militārā okupācijas vara uzstājās arī likumdevēja lomā.

Kurzemes vācu pārvaldes (militārpārvaldes) darbība bija pakļauta Austrumu frontes virspavēlniekam, tāpēc šīs iestādes izdotie rīkojumi (*Verordnungen der Deutschen Verwaltung für Kurland*) būtībā bija paša virspavēlnieka pavēļu un rīkojumu detalizēti izskaidrojumi.

Par Kurzemes vācu pārvaldes rīkojumu neizpildi pārvaldes priekšnieks bija tiesīgs sodīt iedzīvotājus ar naudas sodu līdz 6000 markām vai ar brīvības atņemšanu līdz 1 gadam. Aprīņu priekšniekiem bija atļauts piemērot vietējiem iedzīvotājiem naudas sodu līdz 3000 markām vai brīvības atņemšanu līdz 6 mēnešiem.

Baltijas vietējo likumu kopojums (I, II d. – 1845. g., III d. – 1864. g.) bija viens no vissvarīgākajiem XIX gadsimta tiesību avotiem ne vien Baltijas, bet arī visas Krievijas impērijas valsts un tiesību vēsturē. Savu praktisko nozīmi šā kopojuma trešā daļa – “Civillikumi” – saglabāja arī vēlāk izveidotās Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā līdz pat 1938. gadam. Tā bija viena no veiksmīgākajām romiešu tiesību kodifikācijām moderno tiesību attīstībā un juridisks pamats Latvijas civiltiesību pilnveidošanai.

Arī vācu okupācijas vara visai labprāt akceptēja šā likumu kopojuma turpmāko piemērošanu iekarotajā Kurzemē un Zemgalē. Okupanti atzina vācu muižnieku kārtas privilēģijas un pašnoteikšanās tiesības (landtāgs) un pilsētas namnieku iestādes (rātes, ģildes), kā arī vācu muižnieku tiesības uz muižām. Bez tam Baltijas vietējo likumu kopojuma piemērošanu tehniski atvieglāja tas, ka tā oriģināla pirmteksts bija vācu valodā.

Tomēr Vietējo likumu kopojuma atsevišķu civiltiesību normu piemērošana tika stipri ierobežota, jo pastāvēja dažādi kara laika civiltiesiski aizliegumi. Tā, piemēram, 1915. gada 10. novembrī okupācijas vara aizliedza slēgt līgumus par nekustamu īpašumu atsavināšanu.

3.2. 1903. gada Sodu likums

1903. gada 22. martā cars Nikolaja II apstiprināja jaunā kriminālkodeksa – **Sodu likumu projektu**. Taču reakcionārās valdošās aprindas nesteidzās dot tam likuma spēku. Laikā no 1904. gada 7. jūlija līdz 1911. gada 20. martam spēkā stājas tikai Sodu likumu 1. – 11. nodaļas panti un 35. nodaļas 620. un 622. pants.

Turpretim Pirmā pasaules kara laikā vācu militārā okupācijas vara, uzskatīdama, ka šie Krievijas jaunie krimināllikumi ir daudz efektīvāki un laika garam vairāk atbilstoši nekā formāli vēl Krievijā spēkā esošie XIX gadsimta krimināllikumi, pārtulkoja 1903. gada Sodu likumu projektu vācu valodā un 1917. gada 14. maijā pasludināja to par spēkā esošu kriminālkodeksu visā “Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā”. Salīdzinot pārtulkoto tekstu ar Sodu likumu projekta oriģinālu, redzams, ka vācu okupanti dažus

Das neue russische Strafgesetzbuch

vom 22. März 1903

in der sich aus den Strafrechtsverordnungen im
Verwaltungsgebiet Ober-Ost ergebenden Fassung

bearbeitet und erläutert

von

Dr. jur. Kurt Wachsmann

zur Zeit Bezirksrichter in Riga.

Berlin 1918.

J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung,

G. m. b. H.

kodeksa pantus bija grozījuši, kā arī atmetuši tās krimināltiesību normas, kas attiecās tieši uz Krievijas cara un cara namam piederīgo personu sevišķo aizsardzību.

Sodu likumu pilnīgs izdevums ar grozījumiem, papildinājumiem un komentāriem juridisko zinātņu doktora Kurta Vahsmaņa redakcijā iznāca Berlīnē 1918. gadā.⁶ Šā izdevuma ievaddaļā tika publicēti Austrumu frontes virspavēlnieka rīkojumi par Sodu likumu spēkā stāšanos vācu okupētajos Austrumu apgabalos.

Kad 1917. gada beigās un 1918. gada sākumā vācu karaspēks ieņēma Vidzemi un Igauniju, vācu kara virspavēlniecība ieviesa 1903. gada Sodu likumus arī šajās teritorijās.

Neatkarīgajā Latvijas Republikā minēto Sodu likumu normas bija spēkā no 1918. gada līdz 1933. gada 1. augustam, kad tās nomainīja tolaik jaunizstrādātais Sodu likums.

Īsumā raksturosim 1903. gada Sodu likumu struktūru un svarīgākos institūtus.

Sodu likumi ir visai plašs kriminālkodekss. Tas sastāv no 37 nodaļām, kas aptver 687 pantus. I nodaļa ir iedalīta 8 apakšnodaļās. Pavisam I nodaļā ir 72 panti. Visi tie – lietojot mūsdienu juridisko terminoloģiju – regulē krimināltiesību vispārīgās daļas jautājumus. Turpretim pārējās 36 nodaļas veltītas krimināltiesību sevišķajai daļai, t.i., katrā no šīm turpmākajām nodaļām formulēti konkrēti noziegumi un noteikti attiecīgi sodi.

3.2.1. 1903. gada Sodu likumu vispārīgā daļa ("Noziedzīgi nodarījumu un sodi vispār"⁷, I nodaļa)

Vispārīgie noteikumi (1. apakšnodaļa, 1–3. p.).

Sodu likumu 1. pants noteica, ka par noziedzību atzīstams nodarījums, kurš tā izdarīšanas laikā aizliegts likumā, piedraudot ar sodu.

Visai interesanta ir 2. pantā ietvertās normas piemērošanas vēsture. Šajā pantā sniegts **kriminālsodu uzskaitījums**. Sodu likumu oriģinālais teksts paredz astoņus sodus: 1) nāves sodu, 2) katorgu jeb spaidu darbus, 3) izsūtījumu nometinājumā, 4) ieslodzījumu pārmācības namā, 5) ieslodzījumu cietoksnī, 6) ieslodzījumu cietumā, 7) arestu, 8) naudas sodu. Taču vācu

6 Das neue russische Strafgesetzbuch vom 22. März 1903 in der sich aus den Strafrechtsverordnungen im Verwaltungsgebiet Ober-Ost ergebenden Fassung bearbeitet und erläutert von Dr. jur. Kurt Wachsmann zur Zeit Bezirksrichter in Riga. – Berlin, 1918.

7 Šeit un turpmāk paralēli 1903. gada Sodu likumu izdevumam vācu valodā izmantots arī šo likumu tulkojums latviešu valodā. Skat. 1903. gada 22. marta Sodu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. 2. izd. – R, 1925.

okupanti šo sodu sistēmu bija nedaudz pārveidojuši, astoņu soda veidu vietā paredzot tikai septiņus kriminālsodus: 1) nāves sodu (*Todesstrafe*), 2) ieslodzījumu pārmācības namā (*Zuchthaus*), 3) brīvības atņemšanu uz laiku no trim mēnešiem līdz sešiem gadiem (*Gefängnis von drei Monaten bis zu sechs Jahren*), 4) ieslodzījumu cietoksnī (*Festungshaft*), 5) ieslodzījumu cietumā (*Gefängnis*), 6) arestu (*Haft*), 7) naudas sodu (*Geldstrafe*). Tādējādi katorga un izsūtījums noietinājumā bija aizstāti ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim mēnešiem līdz sešiem gadiem. Raksturīgi, ka vēlāk Latvijā atkal tika restaurēta sākotnējā sodu sistēma.

Ļoti svarīgs bija vispārējo noteikumu 3. pants. Saskaņā ar to visi noziedzīgie nodarījumi tika iedalīti **smagos noziegumos, noziegumos un pārkāpumos**. Šajā pantā teikts: "Noziedzīgus nodarījumus, par kuriem likumā kā augstākais sods noteikts nāves sods vai ieslodzījums pārmācības namā, sauc par smagiem noziegumiem (*Verbrechen*).

Noziedzīgus nodarījumus, par kuriem likumā kā augstākais sods noteikts ieslodzījums cietoksnī vai cietumā, sauc par noziegumiem (*Vergehen*).

Noziedzīgus nodarījumus, par kuriem likumā kā augstākais sods noteikts arests vai naudas sods, sauc par pārkāpumiem (*Übertretung*).

Sodu izpildes kārtību un robežas noteica vispārīgās daļas 3. apakšnodaļa "Sodi" (15.–38. p.). Tā, piemēram, 15. pantā bija norādīts, ka "nāves sods izpildāms pakarot un ne atklāti". Ieslodzījumu cietoksnī varēja piespriest uz laiku no divām nedēļām līdz sešiem gadiem, bet cietumā – no divām nedēļām līdz vienam gadam. Savukārt arests ilga no vienas dienas līdz sešiem mēnešiem.

Sodu likumu 24. pants paredzēja, ka naudas sods nosakāms rubļos un pusrubļos, izņemot gadījumus, kad likumā norādīta īpaša soda aprēķināšanas kārtība. Ja likumā augstākais naudas soda apmērs bija noteikts ne mazāks par simts rubliem, tad piespriestais naudas sods nedrīkstēja būt mazāks par desmit rubliem. Šo pantu papildināja piezīme, ka vācu armijas iekarotajos apgabalos krievu rublis aizstāts ar vācu marku, vienu rubli pielīdzinot divām markām.

Vairāki 3. apakšnodaļas panti noteica, ka kriminālsodu piemērošanas rezultātā notiesātais zaudē mantiskās un nemantiskās tiesības. Tā, piemēram, notiesāšana, piespriežot ieslodzījumu pārmācības namā vai cietumā, bija saistīta ar kārtas priekšrocību tiesību zaudēšanu (25.–27. p.). Īpaši tas attiecās uz muižniekiem, tirgotājiem un garīdzniekiem. Bez tam šo sevišķi smago sodu piemērošana bija saistīta "ar goda titulu, činu, ordeņu un citu valdības piešķiramu goda zīmju, goda amatu un pensiju zaudēšanu, kā arī atcelšanu no valsts, kārtu, pilsētu un sabiedriskajiem amatiem" (28. p.). Šādām personām pēc kriminālsoda izciešanas bija zināmi ierobežojumi arī dzīves vietas un darba izvēlē (34.–35. p.).

Nodarījumu pieskaitāmība un noziedzīgums (4. apakšnodaļa, 39.–47. p.)

Par krimināli nesodāmiem nodarījumiem likums atzina tādus noziegumus, kurus izdarījusi persona, kas nav varējusi saprast sava nodarījuma raksturu

un nozīmi vai vadīt savu rīcību slimīga gara darbības traucējuma vai garīgas neattīstības dēļ, vai arī būdama nesamaņas stāvoklī (39. p.). Par nepieskaitāmiem tāpat tika atzīti mazgadīgie līdz divpadsmit gadu vecumam, kā arī divpadsmit līdz astoņpadsmit gadus veci nepilngadīgie, ja tie nebija varējuši saprast savu nodarījuma raksturu un nozīmi vai vadīt savu rīcību (40¹. p.).

Par noziedzīgiem nodarījumiem netika uzskaitīti nodarījumi, kas izdarīti, izpildot likumu vai dienesta pavēli, ja vien pati pavēle nebija acīmredzami noziedzīga (44. p.), kā arī tādi nodarījumi, kas izdarīti, nepārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas. Līdzīgā kārtā par nesodāmiem tika atzīti nodarījumi, kas izdarīti, lai glābtu savu vai citas personas dzīvību, savu vai citas personas veselību, brīvību vai kādu citu personisku vai mantisku labumu no briesmām, kuras nav bijušas novēršamas ar citu līdzekli, ja nodarījuma izdarītājam ir bijis pietiekošs pamats uzskatīt paša izdarīto kaitējumu par mazsvarīgu salīdzinājumā ar apsargājamo objektu. Likums noteica, ka šie noteikumi nav piemērojami tajos gadījumos, kad pati izvairīšanās no briesmām ir noziedzīgs nodarījums (46. p.).

Vainas veidi (5. apakšnodaļa, 48.–52. p.).

Sodu likumu 48. pants paredzēja divas vainas formas: 1) nodomu (noziedzīgais nodarījums izdarīts tiši jeb ar nodomu) un 2) neuzmanību. Šajā pantā teikts: "Noziedzīgs nodarījums uzskatāms par tišu jeb nodomātu ne tikai tad, kad vainīgais ir gribējis to izdarīt, bet arī tad, kad viņš apzinīgi pieļāvis tās sekas, kas nosaka šā nodarījuma noziedzīgumu.

Noziedzīgs nodarījums uzskatāms par izdarītu aiz neuzmanības ne tikai tad, kad vainīgais nav to paredzējis, kaut gan būtu varējis vai viņam būtu vajadzējis to paredzēt, bet arī tad, kad viņš, kaut gan paredzējis sekas, kas nosaka šā nodarījuma noziegumu, tomēr vieglprātīgi domājis šādas sekas novērst."

Svarīga nozīme bija 48. panta trešajai daļai, kas saistīja iepriekš minētos trīs noziedzīgo nodarījumu veidus ar vainas formām. Likums noteica, ka 1) nodarījums uzskatāms par smagu tikai tad, ja tas izdarīts tiši, 2) noziegumi sodāmi, ja tie izdarīti tiši, turpretim, ja tie izdarīti aiz neuzmanības, tad tie sodāmi tikai likumā sevišķi norādītos gadījumos, 3) pārkāpumi sodāmi ne tikai tad, ja tie izdarīti tiši, bet arī tad, ja tie izdarīti aiz neuzmanības, izņemot likumā sevišķi norādītus gadījumus.

49. pants formulē **noziedzīga nodarījuma mēģinājuma jēdzienu** un diferencēti nosaka kriminālatbildību par smaga nozieguma un nozieguma mēģinājumu: "Darbība, ar kuru sākas tā noziedzīgā nodarījuma izpildīšana, kuru vainīgais gribējis izdarīt, bet nav to pabeidzis no viņa gribas neatkarīgu apstākļu dēļ, uzskatāma par mēģinājumu.

Mēģinājums izdarīt smagus noziegumus – un likumā sevišķi norādītos gadījumos arī noziegumus – sodāms, bet sodi, kas noteikti likumā par šiem noziedzīgiem nodarījumiem, mikstināmi pēc 53. panta noteikumiem.

Mēģinājums izdarīt pārkāpumus nav sodāms.

Mēģinājums izdarīt noziedzīgu nodarījumu ar acīmredzami nederīgu līdzekli, kas izvēlēts aiz galējas mulķības vai mānītības, nav sodāms.”

Sodu likumi reglamentēja arī tādus krimināltiesību vispārīgās daļas institūtus kā gatavošanās noziegumam un līdzdalība noziegumā. Par **gatavošanos noziegumam** likums atzina līdzekļu iegūšanu vai to sagatavošanu tieši noziedzīga nodarījuma izpildīšanai. Kriminālbildība par gatavošanos noziegumam bija paredzēta tikai atsevišķos gadījumos, ja pati gatavošanās tam tika apturēta no vainīgā gribas neatkarīgu apstākļu dēļ (50. p.).

Par noziedzīga nodarījuma **līdzdalībniekiem** tika atzītas personas, kas 1) tieši izdarījušas noziedzīgo nodarījumu vai piedalījušas tā izpildē (izpildītāji), 2) uzkūdijušas kādu citu piedalīties noziedzīgā nodarījumā (uzkūdiņi), 3) piegādājušas līdzekļus vai novērsušas kavēkļus, vai arī palīdzējušas noziedzīgo nodarījumu izdarīt, dodot padomus, norādījumus vai arī apsolut nekavēt tā izdarīšanu vai to apslēpt (atbalstītāji).

Smaga nozieguma vai nozieguma līdzdalībniekiem 51. pants paredzēja sodus, kādi likumā bija noteikti par attiecīgajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet atbalstītājam, ja tā palīdzība tika uzskatīta par mazvērtīgu, sodu vajadzēja mīkstināt pēc 53. panta noteikumiem.

No pārkāpuma līdzdalībniekiem sods tika paredzēts tiem, kas pārkāpumu bija tieši izdarījuši vai piedalījušies tā izpildīšanā, bet uzkūdiņi un atbalstītāji bija sodāmi tikai likumā sevišķi norādītajos gadījumos.

Līdzdalībnieks, kas atteicies no līdzdalības noziedzīgā nodarījumā un laikā darījis visu, kas no viņa atkarīgs, lai novērstu šo nodarījumu, tika no soda atbrīvots.

Persona, kas bija vienojusies piedalīties bandā smaga nozieguma izdarīšanai, taču faktiski nebija smaga nozieguma vai nozieguma līdzdalībniece, atbildēja tikai par piedalīšanos bandā (52. p.).

Sodu mīkstināšana un aizstāšana (6. apakšnodaļa, 53.–59. p.).

Sodu likumu 53. pantā bija noteikts, ka tajos gadījumos, kad vainīgais “vainu pamazinošu apstākļu dēļ pelna saudzību”, kriminālsods viņam mīkstināms šādi:

1) nevar piespriest augstāko sodu, kāds likumā noteikts par izdarīto noziedzīgo nodarījumu;

2) ja likumā par noziedzīgo nodarījumu noteikta soda zemākā robeža, tiesa var sodu pamazināt līdz šāda soda veida zemākajam likumīgajam apmēram;

3) ja likumā par noziedzīgo nodarījumu soda zemākā robeža nav sevišķi noteikta, tiesa sodu var samazināt līdz šāda soda zemākajam likumīgajam apmēram vai arī, izņemot norādītos gadījumus, aizstāt bargāku sodu ar mazāk bargu sodu (piemēram, nāves sodu aizstāt ar ieslodzījumu pārmācības namā uz mūžu vai laiku no desmit gadiem līdz piecdesmit gadiem).

Atbildību pastiprinošie apstākļi (7. apakšnodaļa, 60.–67. p.).

No kodifikācijas tehnikas viedokļa šī ir viena no visvājāk izveidotajām apakšnodaļām, jo tās nosaukums tikai daļēji aptver tajā ietilpstošo pantu saturu. Šajā apakšnodaļā galvenokārt reglamentēta soda noteikšana gadījumos, kad izdarīti vairāki noziegumi, kā arī izklāstīti sodu saskaitīšanas vai aizstāšanas visai sarežģītie noteikumi. Minēti tikai trīs atbildību pastiprinošie apstākļi:

1) noziegums izdarīts atkārtoti ("aiz pieraduma pie noziedzīgas darbības vai tāpēc, ka tādu darbību piekopj.. kā amatu");

2) noziegums izdarīts huligānisku motīvu dēļ;

3) noziegumu izdarījusi amatpersona, vai nu pārkāpjot dienesta pakļautības attiecības, vai nelietīgi pildot savus pienākumus vai pilnvarojumu, vai piedraudot ar spaidiem vai citādu nelietīgu varas izlietošanu, vai arī pārkāpjot savu dienesta pienākumu pret privātpersonām, ja par varas pārkāpšanu, tās nelietīgu izlietošanu vai draudiem likumā nav noteikti sevišķi sodi.

Apstākļi, kas izslēdz sodāmību (8. apakšnodaļa, 68.–72. p.).

Par svarīgākajiem apstākļiem, kas izslēdz sodāmību, likums noteica noilgumu, apžēlošanu un piedošanu. Pēdējos divus institūtus vācu okupācijas vara neatzina, tāpēc Sodu likumu 72. pants, kurā šie institūti bija reglamentēti kā cariskās Krievijas "visaugstākās patvaldīgās varas" un "monarha žēlastības" akti, bija atcelts, un vācu izdevumā to neievietoja. Turpretim 68. pants, kas uzskaitīja gadījumus, kad kriminālsods nav piemērojams noilguma dēļ, nedaudz grozītā redakcijā tika saglabāts. Likumā bija norādīts, ka sods nav piemērojams šādos trijos gadījumos:

1) ja no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas dienas līdz tai dienai, kad pret apsūdzēto noteiktā kārtībā ierosināta kriminālvajāšana, pagājis šāds laiks: attiecībā uz smagiem noziegumiem, par kuriem likumā kā augstākais soda noteikts nāves sods, - piecpadsmit gadi; attiecībā uz pārējiem smagiem noziegumiem – desmit gadi; attiecībā uz noziegumiem, par kuriem likumā kā augstākais soda noteikts ieslodzījums pārmācības namā vai cietumā, - astoņi gadi; attiecībā uz pārējiem noziegumiem – trīs gadi un attiecībā uz pārkāpumiem – viens gads (Sodu likumu oriģināltekstā – divi gadi);

2) ja no smagu noziegumu un noziegumu izdarīšanas dienas līdz sprieduma taisīšanas dienai ir pagājis divkārtšs, bet no pārkāpumu izdarīšanas dienas līdz sprieduma taisīšanas dienai – trīskārtšs laiks salīdzinājumā ar šā panta 1. punktā norādīto laiku;

3) ja no sprieduma taisīšanas dienas līdz tai dienai, kad to nodod izpildīšanai, pagājis šā panta 2. punktā noteiktais laiks, kuru šādos gadījumos aprēķina saskaņā ar tiesas spriedumā noteikto sodu.

Visai interesanti bija traktēts jautājums par noilgumu attiecībā uz notiesātās personas tiesību zaudēšanu vai ierobežošanu: 69. pants noteica, ka noil-

gums neatcelt tiesību zaudēšanu vai ierobežošanu, ar kuru notiesātais sodāms pēc sprieduma, kas stāties likumīgā spēkā, bet nav izpildāms noilguma dēļ.

3.2.2. 1903. gada Sodu likumu sevišķā daļa

Sodu likumu vācu izdevuma sevišķās daļas normu izklāstu ievadīja okupācijas varas aizrādījums, ka tās krimināltiesību normas, kurās formulēti noziedzīgie nodarījumi pret Krievijas sabiedrisko iekārtu, valsts iekārtu un baznīcu, ir spēkā, ja šīs normas nav pretrunā ar vācu pārvaldes mērķiem un "pamatlikumiem". Ievērojot šo principu, tika atcelts II nodaļas 93. un 94. pants, visas III un IV nodaļas krimināltiesību normas (III nodaļa – "Dumpeis pret valsts augstāko varu", IV nodaļa – "Valsts nodevība", kā arī VIII nodaļa līdz 193. pantam ("Karaklausības un zemes kļaušu noteikumu pārkāpšana").

Neatkarīgajā Latvijā daudzas no šīm atmestajām normām atkal tika atjaunotas, izņemot vienīgi tos Sodu likumu pantus, kuru saturs acīmredzami bija savu laiku pārdzīvojis. Tādi, piemēram, bija t.s. noziedzīgie nodarījumi pret cara svētīto personu un cara nama locekļiem (99., 103.–107. p.).

Ticības aizsardzības noteikumu pārkāpšana (II nodaļa, 73.–98. p.).

Viena no visraksturīgākajām šīs nodaļas normām ietverta 73. pantā, kas nosaka kriminālatbildību par Dieva zaimošanu un svētuma noziedzīgu aizskaršanu: "Kas nozaimojis vienīgā Trīsvienībā slavējamo Dievu, visšķīsto valdnieci mūsu Dievmāti un mūžam Jaunavu Mariju, bezmiesīgos debesu spēkus vai svētajos; nogānījis darbiem vai nonievājis svētos sakramentus, svēto krustu, svētās relikvijas, svētbildes vai citus priekšmetus, kurus pareizticīgā vai kāda cita kristīgā baznīca uzskata par svētiem.; nonievājis svētos rakstus vai pareizticīgo baznīcu un tās mācības, vai vispār kristīgu ticību, par šādu dievzaimojumu vai svētuma aizskārumu sodāms, ja tāds izdarīts:

- 1) atklātā dievkalpojumā vai baznīcā:
ar ieslodzījumu pārmācības namā uz laiku;
- 2) kapličā vai kristīgo lūgšanas namā, vai atklāti, vai izplatītos vai atklāti izliktos iespaiduma ražojumos, rakstos vai notēlojumos:
ar ieslodzījumu pārmācības namā uz noteiktu laiku;
- 3) lai izraisītu piedauzību starp klātesošajiem:
ar ieslodzījumu cietumā uz laiku no trīs mēnešiem līdz trīs gadiem vai ar ieslodzījumu cietoksnī ne ilgāk par trim gadiem.

Ja dievzaimojums vai svētuma aizskārumus izdarīts kaut arī šajā pantā norādītajos apstākļos, bet aiz nesaprašanas, mulķības vai dzērumā, vainīgais sodāms: ar arestu."

Nemieri (V nodaļa, 120.–137. p.).

1903. gada Sodu likumu V nodaļā ietvertās krimināltiesību normas bija viens no līdzekļiem, ko cariskās Krievijas valdošās aprindas bija sagatavojušas

cīņai pret revolucionāro kustību. Šīs normas par pietiekami efektīvām vietējo iedzīvotāju pretestības apspiešanai atzina arī vācu okupācijas vara. Tāpēc atšķirībā no savu nozīmi zaudējušajiem un atceltajiem III un IV nodaļas pantiem V nodaļas normas iekarotajā Latvijas teritorijā līdzās daudzajiem vācu pārvaldes rīkojumiem guva visai plašu praktisku piemērojumus.

Okupācijas varas neierobežotās iespējas "likumīgi" represēt režīma pretiniekus uzskatāmi demonstrē gandrīz visas V nodaļas normas. Tāpēc ir vērts šo domu ne tikai pierādīt, bet arī ilustrēt, citējot dažus raksturīgākos pantus.

120. p a n t s. Kas nav atstājis atklātu koppelci⁸, zinot, ka policijas vara prasījusi, lai tā izklist, sodāms:

ar arestu uz laiku, ne ilgāku par trim mēnešiem.

Ja tādas koppelces izklidināšanai, ievērojot tās dalībnieku stūrgalvīgo nepaklausību koppelces vietā esošajai policijas varai, izrādītos par vajadzīgu saukt palīgā citu policijas varu, tad tas, kas koppelci nav atstājis pēc jauna, viņam apzināti izteikta prasījuma izklist, sodāms:

ar arestu.

Ja tādas koppelces izklidināšanai izsaukts bruņots spēks, tad tas, kas koppelci nav atstājis pēc bruņota spēka klātbūtnē izteikta prasījuma izklist, sodāms:

ar ieslodzījumu cietumā.

Šādas koppelces dalībnieks, kurš kūdījis nepaklausīt izteiktam prasījumam izklist, sodāms:

šā panta pirmajā daļā norādītajā gadījumā –

ar arestu;

šā panta otrajā daļā norādītajā gadījumā –

ar ieslodzījumu cietumā;

šā panta trešajā daļā norādītajā gadījumā –

ar ieslodzījumu cietumā uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem.

125. p a n t s. Kas piedalījies savienībā, zinādam, ka tā spraudusi par savas darbības mērķi:

1) musināt uz nepaklausību vai pretdarbību likumam, vai saistošam noteikumam, vai likumīgam varas rīkojumam;

2) musināt uz naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām vai šķirām, starp kārtām vai starp darba devējiem un strādniekiem;

3) musināt strādniekus uz 367. pantā paredzētā streika sarīkošanu vai turpināšanu, sodāms:

8 Šis mazpazīstamais termins lietots, tulkojumā no krievu valodas apzīmējot ļaužu drūzmu (скопище – ļaužu drūzma, pūlis, bars; vācu valodā – die Zusammenrottung). Skat. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. 2. izd. – R, 1925. – 39.–40. lpp.

ar ieslodzījumu cietumā uz laiku no trīs mēnešiem līdz sešiem gadiem vai ar ieslodzījumu cietoksnī.

128. pants. Kas izrādījis bezkaunīgu necienību pret valsts augstākā varu vai nopēlis Valsts pamatlikumos noteikto valdības veidu..., atklāturēdams vai nolasīdams runu vai sacerējumu, vai izplatīdams, vai atklāizlikdams sacerējumu vai notēlojumu, sodāms:

ar ieslodzījumu pārmācības namā uz noteiktu laiku.

Nepaklausība likumīgajai varai (VI nodaļa, 138.–155. p.).

Šajā nodaļā kodificētas krimināltiesību normas, kas formulē noziedzīgu nodarījumus pret pārvaldes kārtību. Pie šādiem noziedzīgiem nodarījumiem piederēja saistošu noteikumu neizpildīšana, nepaklausība amatpersonas "kārtas vai sabiedriskās sapulces vadītāja" likumīgajam rīkojumam vai prasījumam; vardarbīga pretošanās amatpersonai, traucējot tai izsludināt vai īstenot likumus, saistošus noteikumus un rīkojumus; telpām vai priekšmetiem uzliktu zīmogu vai citu zīmju bojāšana; amatpersonas piespiešana vai piekukuļošana neizpildīt dienesta pienākumus vai izdarīt noziegumus varas vai amatpersonu pienākumu piesavināšanās; nepieklājīga izturēšanās valsts vai sabiedriskā iestādē, kā arī valsts vai sabiedrisko iestāžu dokumentu vai varas zīmju bojāšana.

Visbiežāk par šādiem noziegumiem paredzēts naudas sods vai arests retāk – ieslodzījums cietumā vai pārmācības namā.

138. pants. Kas nav izpildījis saistošo noteikumu, ja par tā neizpildīšanu likumā nav noteikts sevišķs sods, sodāms:

ar naudas sodu līdz divtūkstoš rubļiem vai ar arestu.⁹

Pretdarbība taisnai tiesai (VII nodaļa, 156.–178. p.).

Nodaļā kodificētas normas, kas paredz kriminālatbildību par noziegumiem pret jurisdikciju. Par šādiem noziegumiem Sodlu likumi uzskatīja:

1) apzināti nepatiesu ziņojumu par smagu noziegumu, noziegumu vai "dienesta pārkāpumu" izdarīšanu (156.–157. p.);

2) apzināti nepatiesu tiesai sniegtu liecību, atzinumu vai tulkojumu (158., 158.^a, 160., 160.^a, 161. p.) vai atteikšanos liecināt, tulkot vai sniegt atzinumu (172. p.);

3) rakstisko vai lietisko pierādījumu viltošanu, bojāšanu, slēpšanu vai atsacīšanos nodot tos tiesai (159., 165., 166. p.);

4) neziņošanu par gatavotu vai uzsāktu smagu noziegumu (162. p.);

5) aizdomās turētā, apsūdzētā vai notiesātā slēpšanu (167. p., 168. p.);

9 Vācu okupācijas režīms bija sodu jūtami palielinājis, jo Sodlu likumu oriģinālvariantā šajā gadījumā tika paredzēts naudas sods tikai līdz piecdesmit rubļiem, bet arests vispār nebija noteikts.

6) uzdošanos par vainīgo citas personas vietā (169. p.);
 7) ieslodzīto atbrīvošanu (173. p.) vai bēgšanu no ieslodzījuma vietas (175., 176. p.) u.tml.

169. p a n t s. Kas:

1) uzdevies par vainīgo smagā noziegumā vai noziegumā, zinādam, ka to izdarījusi cita persona;

2) izmeklēšanā vai tiesā apzināti nepareizi uzdevies par citu personu, kas saukta pie atbildības kā apsūdzētais smagā noziegumā vai noziegumā;

3) apzināti citas personas vietā izcietis tai piespriesto brīvības atņemšanas sodu,

sodāms ar arestu vai naudas sodu līdz piecīsimt rubļiem.

178. p a n t s. Parādnieks, kas pārkāpis tiesas rīkojumu vai civilprocesa likumos paredzētajos gadījumos tiesai doto parakstu par dzīves vietas vai pagaidu uzturēšanās vietas neatstāšanu,

sodāms ar arestu uz laiku līdz trim mēnešiem vai ar naudas sodu līdz trīsīsimt rubļiem.

Vairākus Sodū likumu VIII nodaļas pantus vācu okupanti bija atcēluši, jo tie attiecās uz karaklausības kārtību cariskajā Krievijā. Tomēr šīs nodaļas pārējie divi panti bija saglabāti.

193. p a n t s (pirmā daļa). Kas bez attaisnojoša iemesla nav atvedis uz pulcēšanās vietu karaspēkam piegādājamo zirgu vai arī ratus, vai ragavas ar aizjūgiem, pulcinot armiju pilnā sastāvā vai kara laikā, sodāms:

ar naudas sodu: par katru noslēptu zirgu – ne augstāku par divkāršu cenu, kāda noteikta par augstākās šķiras zirgiem, bet par katriem noslēptiem ratiem vai ragavām vai ragavām ar aizjūgu – ne augstāku par divkāršu cenu, kāda noteikta par visvērtīgākā veida ratiem vai ragavām ar aizjūgu.

194. p a n t s. Kam jāizpilda likumā noteiktās zemes naturālklausas un kas nav paklausījis likumīgajam rīkojumam vai viņam paziņotam likumīgam amatpersonas prasījumam par šo klausu izpildīšanu, ja tādu nepaklausību kopīgi izrādījušas vairākas personas, kas tomēr nav sastādījušas noziedzīgu koppelci,

sodāms:

ar arestu, bet kūdītājs uz tādu nepaklausību – ar ieslodzījumu cietumā.

Sabiedriskās un personiskās drošības aizsardzības noteikumu pārkāpšana (X nodaļa, 222.–239. p.).

Nodaļā ietvertas krimināltiesību normas, kas paredz diferencētus sodus (ieslodzījums cietumā, arests, naudas sods) par šādiem noziegumiem:

1) par šaujamu un spridzināmu vielu vai ieroču izgatavošanu, iegūšanu, lietošanu, glabāšanu, nēsāšanu vai pārdošanu (222.–228., 230. p.);

2) par saistošu noteikumu neizpildīšanu attiecībā uz darba drošību (229. p.);

3) par "nevērīgu vai ātru" braukšanu pa pilsētām un citām apdzīvotajām vietām (231. p.);

4) par plēsīgu zvēru turēšanas noteikumu pārkāpšanu (232., 233. p.);

5) par tirdzniecības un ugunsdrošības noteikumu pārkāpšanu (234. 239. p.).

Minētie noziedzīgie nodarījumi šajā nodaļā tika reglamentēti pārāk sīki iekļaujot kodeksā pat vienu otru visai kuriozu normu. Tāds, piemēram, bija 234. pants. Tajā teikts: "Ja pārdevējs iestādē, kur tirgojas ar stipriem dzērieniem dzeršanai uz vietas, nav attiecīgi rīkojies, lai pasargātu viņa iestādē esošo vārdu no tās izejošo piedzērušo, kuru bez acīmredzamām briesmām nevar atstāt viņa paša ziņā, tad šāds pārdevējs sodāms ar arestu uz laiku līdz divām nedēļām vai ar naudas sodu līdz piecdesmit rubļiem."

Sabiedriskā miera aizsardzības noteikumu pārkāpšana (XII nodaļa, 262.-279. p.).

Šīs nodaļas pantos noteikta kriminālbildība par sabiedriskās kārtības pārkāpšanu. Ar sabiedriskās kārtības pārkāpšanu cariskās Krievijas likumdevēji saprata huligānismu, apzināti nepatiesu baumu izplatīšanu, dzīvošanu bez noteikta "personības dokumenta", "nepiederīgas kārtas stāvokļa" činas, ģerboņa vai titula" patvaļīgu piesavināšanos, klaiņošanu bez noteiktas dzīves vietas un nodarbošanās, ubagošanu un piedalīšanos noziedzīgā bandā.

Kara apstākļos dažas no šīm normām okupācijas režīms mēģināja attiecināt uz bēgļiem, kuri bija zaudējuši eksistences avotus un dzīvoja bez noteiktas dzīves vietas.

274. p a n t s. Kas dzīvo bez pienācīga personas dokumenta un kam turklāt nav ne noteiktas dzīves vietas, ne amata, ne rūpala, ne noteiktas nodarbošanās, ne līdzekļu dzīvei, par šādu blāndonību sodāms ar ieslodzījumu cietumā...

275. p a n t s. Kas blāndijies un atteicies apliecināt savu personību vai devis nepatiesas ziņas par to, par šādu vāzaņķību sodāms ar ieslodzījumu cietumā uz laiku no trīs gadiem līdz sešiem gadiem...

Algota darbaspēka noteikumu pārkāpšana (XVII nodaļa, 364.-377. p.).

Šīs nodaļas krimināltiesību normas var iedalīt divās daļās. Proti, daļa normu formulē fabrikantu, muižnieku un citu darba devēju noziedzīgos nodarījumus pret saviem strādniekiem (piemēram, patvaļīgu algas samazināšanu, algas izmaksāšanu precēs), bet citas normas – strādnieku noziegumus pret darba devējiem. Protams, pirmā normu daļa praksē tikpat kā netika piemērota. Turpretim otrā normu daļa bija līdzeklis, ar kura palīdzību okupācijas režīma atbalstītāji darba devēji varēja nesaudzīgi noslāpēt jebkuru pretestību. Šajā ziņā ļoti raksturīgs ir 367. pants, kas aizliedz streikus:

"Fabrikas, kalnrūpniecības, dzelzceļa, ostas un tamlīdzīgu darbnīcu vai vispār tādu uzņēmumu strādnieki., kas pārtraukuši darbu pēc savstarpējas vienošanās ar nolūku piespiest uzņēmēju paaugstināt darba algu pirms noslēgtā laika notecējuma vai grozīt citus līguma noteikumus pirms tā laika notecējuma, par šo streiku sodāmi:

ar ieslodzījumu cietumā uz laiku līdz sešiem mēnešiem.

Ja streika dalībnieks streika laikā tiši bojājis uzņēmēja vai pie viņa kalpojošas personas mantu un ja par tādu bojājumu viņš jāsoda ar bargāku sodu, tad viņš sodāms:

ar ieslodzījumu cietumā.

Ja pēc attiecīgās varas vai šā panta pirmajā daļā minētā uzņēmuma pārziņa prasījuma streika dalībnieks uzsācis strādāt, tad viņš atbrīvojams no soda par piedalīšanos streikā."

Vairākās Sodū likumu nodaļās kodificētajās normās noteikta kriminālatbildība par **noziegumiem pret personu**. Šī visai apjomīgā noziegumu grupa pieder pie vispārīgajiem noziegumiem, kas pazīstami visu valstu krimināltiesībās jau kopš paražu tiesību rašanās pirmsākumiem.

1903. gada Sodū likumos samērā detalizēti formulēti šādi noziegumi pret personu: nonāvēšana, miesas bojājums un vardarbība pret personu, divkauja, atstāšana briesmās, noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, netiklība un goda aizskaršana.

Aplūkosim pašus svarīgākos šīs grupas noziegumus.

Nonāvēšana (XXII nodaļa, 453.–466. p.).

Sodū likumos nav lietots termins "slepkavība", bet gan "nonāvēšana". Tam ir savs izskaidrojums, jo jēdziens "nonāvēšana" pēc satura ir plašāks par jēdzienu "slepkavība". Proti, nonāvēšana aptver gan slepkavību, t.i., tišu nonāvēšanu, gan arī nonāvēšanu aiz neuzmanības. Bez tam Sodū likumu autoru izpratnē šajā jēdzienā ietilpa arī tādi noziedzīgi nodarījumi kā līdzekļu piegādāšana, lai cilvēks varētu izdarīt pašnāvību, personas pierunāšana izdarīt pašnāvību un grūtnieces augļa nomirdināšana.

Tādējādi par nonāvēšanu tika uzskatīta:

- 1) vienkārša slepkavība,
- 2) kvalificēta slepkavība, t.i., slepkavība, kas izdarīta atbildību pastipriņošos apstākļos,
- 3) slepkavība, kas izdarīta vainu mīkstinošos apstākļos,
- 4) jaunpiedzimuša bērna slepkavība un grūtnieces augļa nomirdināšana (aborts),
- 5) pašnāvības veicināšana,
- 6) nonāvēšana aiz neuzmanības.

Vienkārša slepkavība saskaņā ar Sodū likumu 453. pantu bija citas personas tiša nonāvēšana, t.i., tiša slepkavība jeb slepkavība ar nodomu. Par šo

smago noziegumu vainīgajiem bija paredzēts nāves sods.

Likums noteica nāves sodu arī par kvalificētu slepkavību; to formulēja Sodu likumu 454., 455. un 456. pants.

454. p a n t s. Kas nogalinājis māti vai likumīgu tēvu, sodāms ar nāves sodu.

455. p a n t s. Kas nogalinājis:

- 1) radnieku augšupejošā vai lejupejošā līnijā, vīru vai sievu, brāli vai māsu;
- 2) garīdznieku, kad tas izpilda dievkalpojumu vai svētdarbību;
- 3) amatpersonu, kad tā izpilda dienesta pienākumus vai sakarā ar šo pienākumu izpildīšanu;

4) kādu no apsardzes personām, kas apsargā valdošā imperatora svētīto personu vai imperatora nama locekli, vai kara apsardzes sargu (šis punkts savu nozīmi bija zaudējis – R.A.);

5) priekšnieku vai kungu, vai kunga ģimenes locekli, ar kuru kopā viņš dzīvo, vai saimnieku, pie kura vainīgais kalpo, vai meistarū, pie kura viņš atrodas darbā vai mācībā, vai arī personu, kurai slepkavam jāpateicas par savu audzināšanu un uzturēšanu;

6) bandā;

7) piecu gadu laikā pēc soda izciešanas par 453.–456. pantā paredzētu slepkavību;

8) daudzu personu dzīvībai bīstamā kārtā;

9) sevišķi mocošā veidā;

10) noindējot;

11) no paslēptuves;

12) mantkārīgā nolūkā;

13) ar nolūku atvieglot cita smaga nozieguma izdarīšanu, – sodāms ar nāves sodu.

456. p a n t s. Kas nogalinājis ārvalsts galvu, sodāms ar mūža spaidu darbiem.

Par slepkavību, kas izdarīta atbildību mīkstinājošos apstākļos, likums uzskatīja a) slepkavību, kas “nodomāta un izpildīta stipra dvēseles uzbudinājuma iespaidā” (458. p.), b) slepkavību, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas (459. p.), c) slepkavību, kas izdarīta, pamatojoties uz nogalinātā lūgumu vai aizlīdzcietības pret viņu (460. p.). Par šiem noziegumiem bija paredzēts ieslodzījums cietumā, cietoksnī vai pārmācības namā.

Miesas bojājums un vardarbība pret personu (XXIII nodaļa, 467.–480. p.).

Diferencējot visus miesas bojājumus pēc smaguma pakāpēm, likums izšķīra trīs dažādus miesas bojājumu veidus:

- 1) ļoti smags miesas bojājums,
- 2) smags miesas bojājums,
- 3) viegls miesas bojājums.

Par ļoti smagu miesas bojājumu sauca tādu miesas bojājumu, kas radījis dzīvībai bīstamu veselības satricinājumu, gara slimību, redzes, dzirdes, valodas, rokas, kājas zaudējumu vai pēcnācēju radīšanas spējas zaudējumu, vai arī nelabojamu sejas izkēmojumu.

Par smagu miesas bojājumu sauca tādu miesas bojājumu, kas izraisījis veselības satricinājumu, kurš gan nav bīstams dzīvībai, bet ir pastāvīgs vai traucējis kāda orgāna darbību.

Par vieglu miesas bojājumu tika uzskatīts jebkurš cits veselības satricinājums, kas nepiederēja pie ļoti smagiem vai smagiem miesas bojājumiem.

Nosakot sodu par miesas bojājumu nodarīšanu, tika ņemta vērā vainas pakāpe. Tāpēc var runāt par miesas bojājumu nodarīšanu atbildību pastiprinošos un atbildību mīkstinošos apstākļos.

Atbildību pastiprinošie apstākļi bija miesas bojājuma izraisītās smagās sekas – cietušā nāve, grūtniecības pārtraukšana, kā arī miesas bojājuma nodarīšana mātei, likumīgajam tēvam vai citiem radniekiem augšupejošā līnijā, garīdzniekam, kad tas izpilda dievkalpojumu vai svētdarbību, amatpersonai, kad tā izpilda dienesta pienākumus, vai arī cietušajam sevišķi mocošā kārtā. Par atbildību pastiprinošu apstākli tika uzskatīta arī smaga miesas bojājuma nodarīšana. Bez tam atbildību pastiprinošs apstāklis bija miesas bojājuma nodarīšana ārvalsts galvai.

Turpretim par atbildību mīkstinošiem apstākļiem likums kvalificēja miesas bojājumu nodarīšanu a) "stipra dvēseles uzbudinājuma" iespaidā, b) pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežu, c) aiz neuzmanības.

Sodu likumi atsevišķi reglamentēja vieglu miesas bojājumu nodarīšanu kuģa kapteinim (479. p.) vai pagasta vecākajam (480. p.).

Līdzīgā kārtā kriminālatbildība noteikta arī par vardarbību pret personu. Šis noziegums parasti izpaudās tišā sišanā vai kādā citā vardarbības veidā (475. p.).

Okupācijas režīms bija noteicis daudz bargākus sodus par miesas bojājumu nodarīšanu un vardarbību pret personu, nekā to paredzēja Sodu likumu projekts cariskajā Krievijā. Proti, par šiem noziegumiem tika piemēroti visi iespējamie kriminālsodi – no naudas soda līdz nāves sodam.

Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību (XXVI nodaļa, 498.–512. p.).

Šajā nodaļā bija ietvertas normas, kas noteica kriminālatbildību par ļoti dažādiem personas brīvības ierobežošanas veidiem. Pie tam viens otrs no paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem Baltijas guberņu tiesu praksē nemaz nebija izplatīts. Tāda, piemēram, bija personas pārdošana vai nodošana verdzībā un tirgošanās ar nēģeriem (501. p.), kā arī neprecētas sievietes nolaupīšana, lai stātos ar viņu laulībā bez viņas piekrišanas (506. p.).

Praksē vairāk vai mazāk sastopami noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību bija personas pretlikumīga aizturēšana vai ieslodzīšana (498.–500. p.) sveša bērna nolaupīšana vai samainīšana un nepilngadīgas sievietes nolaupīšana (502.–505. p.), personas tiesību vardarbīga ierobežošana vai personas piespiešana izdarīt smagu noziegumu vai noziegumu (507.–508. p.).

Par iepriekš minētajiem noziegumiem Sodu likumi okupācijas varas redakcijā noteica brīvības atņemšanu cietumā vai pārmācības namā, bet atsevišķos gadījumos – arestu vai naudas sodu.

Goda aizskaršana (XXVIII nodaļa, 530.–540. p.).

Goda aizskaršana varēja izpausties

1) tišā personiskā apvainojumā (izturēšanās, izteikšanās), kas dara negodu apvainotajam vai viņa ģimenes loceklim (arī mirušam);

2) neslavas celšanā, izpaužot par kādu personu apstākli, kas dara tai negodu.

Par atbildību pastiprinošiem apstākļiem tika uzskatīta mātes, tēva vai cita augšupejošās līnijas radnieka goda aizskaršana, kā arī garīdznieku, amatpersonu, kara apsardzes vai tās sargu, karaspēka daļu vai komandu, ārvalsts galvas vai sūtņu, vēstnieku un pilnvaroto aizskaršana (532, 534. un 535. p.).

Atbildību pastiprinošs apstāklis bija arī personas goda aizskaršana "izplatītā vai atklāti izliktā iespieddarbā, rakstā vai notēlojumā" (533. p.).

Ja atbildību pastiprinošie apstākļi netika konstatēti, tad vainīgo varēja atbrīvot no soda šādos gadījumos (536. p.):

1) ja uz aizskārumu pavedinājusi līdzīga vai smagāka vardarbība pret personu vai līdzīgs vai smagāks aizskārums, ko pieļāvis cietušais;

2) ja cietušais atriebies viņam ar līdzīgu vai smagāku vardarbību pret personu vai ar līdzīgu vai smagāku aizskārumu.

Saskaņā ar 537. pantu tāda apstākļa izpaušana, kas dara negodu kādai personai, nav uzskatāma par sodāmu neslavas celšanu, ja apsūdzētais pierāda, ka

1) izpaustais apstāklis ir patiess;

2) viņam bijis pietiekošs pamats uzskatīt izpausto apstākli par patiesu un viņš tādu izpaudumu izdarījis valsts vai sabiedrības labā vai sava pienākuma izpildīšanas interesēs, vai lai aizsargātu savu vai savas ģimenes godu.

Tomēr šā panta noteikumus neattiecināja uz tiem gadījumiem, kad neslava bija celta kādas ārvalsts galvai vai diplomātiskā dienesta darbiniekiem, kā arī uz tiem gadījumiem, kad izpaustais apstāklis attiecās uz tās personas personisko vai ģimenisko dzīvi, kurai neslava celta, un ja pie tam izpaudums bija izdarīts "izplatītos vai atklāti izliktos iespieddarbos, rakstos, notēlojumos vai atklātā runā" (538.p.).

Par goda aizskaršanu sodīja ar ieslodzījumu cietumā, arestu vai naudas sodu.

Zagšana, laupīšana un izspiešana (XXXII nodaļa, 581.–590. p.).

Saskaņā ar Sodu likumu attiecīgajiem pantiem par zagšanu tika uzskatīta slepena vai atklāta svešas kustamas mantas paņemšana piesavināšanās nolūkā; par laupīšanu – svešas kustamas mantas paņemšana piesavināšanās nolūkā, “novedot nesamaņas stāvoklī, nodarot miesas bojājumu un vardarbību pret personu vai lietojot sodāmus draudus”, bet par izspiešanu likums dēvēja tādu noziedzīgu darbību, kuras rezultātā vainīgais piespiedis citu personu “atdot mantas tiesību vai iestāties kādā citā neizdevīgā mantiskā darījumā”.

Kriminālbildība par zādzību tika pastiprināta šādos gadījumos (581.–588. p.):

- 1) ja zādzība izdarīta ar sevišķu bezkaunību vai laužot uzticību;
- 2) ja zādzība izdarīta, novācot šķēršļus vai uzlaužot atslēgas, kas kavē iekļūt sētā, ēkā vai kādā citā telpā vai glabātuvē;
- 3) ja zādzība izdarīta ejošā vai stāvošā vilcienā vai nakts laikā;
- 4) ja paņemtā manta bijusi nepieciešams līdzeklis cietušā uzturam;
- 5) ja zagtās mantas vērtība pārsniedza piecsimt rubļus;
- 6) ja manta izzagta no kapa, kas atrakts vai bojāts, lai no tā paņemtu šo mantu;
- 7) ja ugunsgrēka, plūdu, kuģa katastrofas vai citas stihiskas nelaimes gadījumā nozagta manta, kurai draudējušas briesmas tādas nelaimes laikā;
- 8) ja nozagti ieroči vai munīcija;
- 9) ja zaglim bijis ierocis vai kāds cits priekšmets, ko zaglis iegādājies, lai uzbruktu vai aizstāvētos;
- 10) ja zādzību nakts laikā izdarījušas vairākas personas, kas apgādājušas ar ieroci;
- 11) ja zādzība izdarīta bandā;
- 12) ja zādzību izdarījusi persona, kas jau divas vai pat trīs reizes izcietusi sodu par zādzību, laupīšanu, izspiešanu vai krāpšanu;
- 13) ja nozagti baznīcai piederoši priekšmeti.

Kriminālbildība par zagšanu tika pastiprināta arī vēl dažos citos gadījumos.

589. pantā bija noteikti atbildību pastiprinoši apstākļi par laupīšanu (laupīšana izdarīta, nodarot ļoti smagu vai smagu miesas bojājumu; laupīšana izdarīta baznīcā vai atklātā jūrā; laupīšana izdarīta bandā u.c.). Līdzīgi atbildību pastiprinoši apstākļi tika noteikti arī par izspiešanu 590. p.).

Minētie Sodu likumu panti paredzēja kriminālbildību ne vien par pabeigtu noziegumu, bet arī par zagšanas, laupīšanas vai izspiešanas mēģinājumu. Smagākajos pabeigto noziegumu gadījumos vācu pārvaldes vara bija noteikusi vainīgajiem nāves sodu, bet mazāk smagajos gadījumos – brīvības atņemšanas sodu cietumā vai pārmācības namā.

Krāpšana (XXXIII nodaļa, 591.–598. p.).

Sodu likumi paredzēja vairākus krāpšanas veidus. No tiem minēsim tikai dažus, toreizējā tiesu praksē biežāk sastopamos krāpšanas gadījumus (591., 598. p.):

1) svešas kustamas mantas paņemšana ar viltu piesavināšanās nolūkā (šis vispārīgais gadījums būtībā ir krāpšanas jēdziena formulējums);

2) svešas kustamas mantas paņemšana piesavināšanās nolūkā, ja šī manta iegūta ar nepareizu mēru, svaru vai citādu viltu, slēdzot pirkuma – pārdevuma līgumu vai citus maksas darījumus;

3) pamudināšana ar viltu atdot mantas tiesību vai iestāties kādā citā neizdevīgā mantiskā darījumā, ja šā pamudinājuma nolūks ir iegūt sev vai citam mantisku labumu;

4) apdrošinātās mantas aizdedzināšana, uzspridzināšana vai applūdināšana, lai dabūtu apdrošinājuma summu.

Kriminālatbildība bija noteikta arī par krāpšanas mēģinājumu.

Visbiežāk par krāpšanu draudēja ieslodzīšana cietumā, retāk – pārmācības namā.

Bez šiem pašiem svarīgākajiem noziegumiem 1903. gada 22. marta Sodu likumi paredzēja atbildību arī par vairākiem citiem noziedzīgiem nodarījumiem. Pie tādiem nodarījumiem piederēja

tautas veselības aizsardzības noteikumu pārkāpšana,
sabiedriskās tikumības uzraudzības noteikumu pārkāpšana,
jaunatnes audzināšanas uzraudzības noteikumu pārkāpšana,
tipogrāfiju vai citu poligrāfijas uzņēmumu, preses, bibliotēku, lasītavu un izrāžu uzraudzības noteikumu pārkāpšana,
rūpniecības un tirdzniecības uzraudzības noteikumu pārkāpšana,
celtniecības, satiksmes ceļu un satiksmes līdzekļu lietošanas noteikumu pārkāpšana,

noziedzīgi nodarījumi pret ģimenes tiesībām,
naudas, vērtspapīru un kredītzīmju viltošana,
dokumentu viltošana,
divkauja,
personas atstāšana briesmās,
netiklība,
noslēpumu izpaušana,
mantas, satiksmes ceļu, brīdinājuma zīmju, robežzīmju un citu tam līdzīgu zīmju vai priekšmetu bojāšana,
neziņošana par atradumu, svešas mantas piesavināšanās un nelietīga lietošana,

bankrots, augļošana un citi "sodāmas negodprātības" gadījumi attiecībā uz mantu,

noziedzīgi nodarījumi pret autortiesībām un izgudrojumu privilēģijām,

svešas mantas patvaļīga lietošana,
valsts un sabiedriskā dienesta noziedzīgie nodarījumi.

Apkopojot un vispārinot 1903. gada Sodu likumu saturu raksturīgākās iezīmes, jāsecina, ka šīs tiesību avots salīdzinājumā ar tā priekštečiem XIX gadsimtā bija daudz modernāks likumkrājums. Tomēr Sodu likumi nebija spējuši pilnīgi atbrīvoties no feodālisma laikmeta likumkrājumu tipiskajām iezīmēm, it sevišķi no tendences maksimāli paredzēt visus iespējamus noziedzīgos nodarījumus un pārāk detalizēti, sīkumaini reglamentēt atbildību par tiem.

Bez tam Sodu likumos bija ietvertas arī daudzas tādas normas, kas paredzēja atbildību nevis par kriminālnoziedzīgiem, bet par administratīvu noteikumu pārkāpšanu. Līdz ar to Sodu likumi nebija tikai kriminālkodekss vien. Šajā tiesību avotā bija kodificētas gan krimināltiesību, gan arī administratīvo tiesību normas. Sajukumu vēl vairāk pastiprināja neloģiskā Sodu likumu struktūra. Tā, piemēram, kriminālatbildība par noziedzīgiem pret personas dzīvību un veselību šajos likumos bija noteikta tikai pēc sodu izklāsta par visai mazsvarīgu administratīvi tiesisku noteikumu pārkāpšanu.

3.3. Tiesu sistēma un procesuālās tiesības

Vācu armijas Austrumu frontes virspavēlniecība noteica arī okupētās Kurzemes tiesu iestāžu sistēmu. Tiesu sistēmā ietilpa 10 mīrtiesas, 2 apgabaltiesas (Jelgavā un Liepājā) un 1 virstiesa (Jelgavā). Šīs tiesas darbojās, pamatojoties uz nedaudz grozītajiem Vācijas 1877. gada civilprocesa un kriminālprocesa likumiem. Tiesvedībai vajadzēja notikt vācu valodā, kas bija noteikta par vienīgo oficiālo valodu. Armijas virspavēlniecība par tiesnešiem iecēla galvenokārt vāciešus.

Jautājumi un uzdevumi

- 1. Kādus grozījumus ieviesa vācu okupācijas vara Krievijas 1903. gada Sodu likumā?
2. Raksturojiet administratīvās iekārtas īpatnības vācu okupētajos Latvijas apgabalos!
3. IZanalizējiet tiesību grozījumus Baltijas novadā vācu okupācijas laikā saistībā ar Vācijas politiskajiem mērķiem Baltijā!

Ieteicamā literatūra

- Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945. – Stokholma, 1968. – 42.–83. lpp.
- Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? // Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 3. – 3.–5. lpp.
- Jansens K. H. Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches // Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. – Marburg, 1971. – S. 217–254.
- Stopinski Sigmar. Das Baltikum im Patt der Mächte. Zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs. – Berlin, 1997. – S. 19–83.
- Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 55.–63. lpp.

3. nodaļa

KRIEVIJAS REVOLŪCIJA UN TĀS IETEKME UZ TIESĪBĀM LATVIJAS TERITORIJĀ (1917–1919)

Nozīmīgāko vēstures datu hronoloģija

(vecais stils)

1917. gads

27. februāris

Pretēji Nikolaja II ukazam par Valsts domes atlaišanu Valsts dome izveido Pagaidu komiteju.

Tiek nodibināta Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padome.

1. marts

Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu pirmajā sēdē apstiprināta "Pavēle Nr. 1"

2. marts

Nodibināta Pagaidu valdība ar kņazu Līvovu priekšgalā.

4. marts

Nikolaja II manifest par atsacīšanos no troņa.

Par Vidzemes guberņas komisāru iecelts Rīgas galva A. Krastkalns.

6. marts

Uzsāk darbību Rīgas Strādnieku deputātu padome (RSDP).

8. marts

Izveidota Rīgas Sabiedrisko organizāciju padome.

9. marts

Izveidots Iskosols XII (XII armijas kareivju deputātu padomes izpildkomiteja).

12.–13. marts

Vidzemes zemes sapulcē tiek dibināta Vidzemes Zemes padome.

27.–29. marts

Latviešu strēlnieku pulku apvienotā padome nodibina savu izpildkomiteju (Iskolastrelu).

30. marts

Publicēts Pagaidu valdības lēmums par zemes pārvaldības tiesību atņemšanu Vidzemes landtāgam.

3. aprīlis

RSDP, Iskolastreli un citas sabiedriskās organizācijas pieņem lēmumu par A. Krastkalna arestu un izraidīšanu.

16.–18. aprīlis

Valmierā sanāk Vidzemes Bezzemnieku kongress, kas ievēl Vidzemes Bezzemnieku padomi.

25. aprīlis	Tērbatā sanāk Kurzemes Zemes sapulce.	17.
26. aprīlis	Rēzeknē sanāk Latgales kongress (zemes sapulce), kas izsakās par Latgales apvienošanos ar Latviju.	18.
29. aprīlis	Tiek nodibināta Latviešu Zemnieku savienība.	22.
3. maijs	Vidzemes Zemes padomes un Vidzemes Bezzemnieku padomes apvienošanās.	3.
6. maijs	Par Vidzemes guberņas vicekomisāru apstiprināts K. Ulmanis.	16.
19. maijs	A. Priedkalns stājas Vidzemes guberņas komisāra amatā.	24.
21. maijs	Pagaidu valdība izdod lēmumu par pagastu demokrātiskām vēlēšanām.	19.
22. jūnijs	Apstiprināti Vidzemes un Kurzemes guberņas pašvaldības noteikumi.	3. j.
8. jūlijs	A. Kerenska iecelšana par Pagaidu valdības priekšsēdētāju.	4. j.
29.–30. jūlijs	Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes pirmajā sēdē ievēl padomes izpildkomiteju (Iskolatu).	6. j.
30. jūlijs	Notiek konference Latvijas autonomijas jautājumā.	15.
13. augusts	Rīgas pilsētas domes vēlēšanas.	(ja)
20. augusts	Vidzemes Zemes padomes vēlēšanas.	18.
27. augusts	Valkas apriņķa Zemes padomes vēlēšanas.	3. r.
1. septembris	Krievija tiek pasludināta par republiku.	10.
10. septembris	Valmieras apriņķa Zemes padomes vēlēšanas.	11.
17. septembris	Cēsu apriņķa Zemes padomes vēlēšanas.	13.
12. oktobris	Lielinieku Kara revolucionārās komitejas izveidošana pie Petrogradas Strādnieku un kareivju padomes.	4. d.
18. oktobris	Kara revolucionārās komitejas izveide XII armijas rajonā.	17.
25. oktobris	Petrogradas Kara revolucionārās komitejas uzsaukums "Krievijas pilsoņiem!" par Pagaidu valdības gāšanu. Krievijas lielinieki pārņem varu Petrogradā bruņota apvērsuma rezultātā.	22.
25.–27. oktobris	II Viskrievijas padomju deputātu kongress pieņem dekrētus par mieru, zemi un jaunas valdības – Tautas Komisāru padomes (TKP) izveidošanu.	25.
9. novembris	Latvijas deputātu padomes sēdē tiek pasludināta padomju varas nodibināšana Latvijā.	28.
12. novembris	Publicēts TKP dekrēts par kārtu un civildienesta amatpersonu pakāpju atcelšanu.	

17. novembris	Viskrievijas Centrālā Izpildkomiteja (VCIK) pieņem nolikumu "Par strādnieku kontroli".
18. novembris	Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās Vidzemes guberņā 72 % vēlētāju balso par LSD sarakstu.
22.–23. novembris	Publicēts Iskolata lēmums par muižu konfiskāciju.
3.–4. decembris	Rēzeknē notiek Latgales kongress, kas izsakās par Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas.
16.–18. decembris	Valmierā notiek II Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku kongress, kurš dibina tā saucamo "Iskolata republiku".
24. decembris	Publicēta LSD CK un Iskolata "Latvijas pašnoteikšanās deklarācija".
1918. gads	
3. janvāris	VCIK apstiprina "Strādājošās un ekspluatētās tautas tiesību deklarāciju".
4. janvāris	Iskolats pieņem dekrētu "Par darīšanu valodu Latvijā".
6. janvāris	VCIK izdod dekrētu par Krievijas Satversmes sapulces atlaišanu.
15. janvāris	TKP pieņem dekrētu "Par strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas organizēšanu".
<i>(jaunais stils)</i>	
18.–22. februāris	Vācu karaspēks ieņem visu Latvijas teritoriju. Tiek likvidēta "Iskolata republika".
3. marts	Starp Padomju Krieviju un Vāciju tiek parakstīts Brestas miera līgums, kas noteica Latvijas teritorijas sadalīšanu.
10. jūnijs	Tiek pieņemta KSFPK Konstitūcija (Pamatlikums).
11. novembris	Vācija paraksta Kompjeņas pamieru ar Antanti, kurš paredz vācu ieņemtajos apgabalos Austrumos veidot vietējās valdības.
13. novembris	Padomju Krievija anulē Brestas miera līgumu.
4. decembris	Latvijas Padomju valdības (LPV) sastādīšana.
17. decembris	Tiek publicēts Latvijas Padomju valdības manifests.
22. decembris	Padomju Krievijas Tautas Komisāru padome izdod dekrētu "Par Latvijas Padomju Republikas neatkarību".
25. decembris	Padomju Krievijas VCIK izdod dekrētu "Par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas patstāvības atzīšanu".
28. decembris	LPV izdod dekrētu "Par muižniecības un pārējo kārtu iznīcināšanu, činu un ordeņu atcelšanu Latvijā".

1919. gads

8. janvāris Latvijas Padomju valdība publicē dekrētu "Par KSFPK dekrētu spēkā nākšanu Latvijā".
- 13.–15. janvāris Rīgā sanāk Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress. Tiek pieņemta Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas (LSPR) Satversme.
5. februāris LPV izdod dekrētu "Par vienreizēju ārkārtēju nodokli mantīgajām šķirām Latvijā".
7. februāris LPV izdod dekrētu "Par aplenkšanas stāvokļa ieviešanu Latvijā".
10. februāris LPV izdod dekrētu "Par banku nacionalizāciju".
20. februāris Publicēti LPV nosacījumi "Par dekrētu izdošanas kārtību".
26. februāris LPV izdod dekrētu "Par sociālo apgādību".
27. februāris LPV izdod dekrētu "Par buržuāzijas nodarbināšanu pie sabiedriskiem darbiem".
1. marts LPV izdod dekrētu "Par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu".
8. marts LPV izdod dekrētu "Par tirdzniecības, rūpniecības, zemkopības un citu saimniecisko uzņēmumu atsavināšanas kārtību".
23. aprīlis Publicēti LPV noteikumi "Par proletārisko likumību un likumu pārkāpšanas novēršanu".
25. aprīlis LPV izdod dekrētu "Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgiem Latvijā", kurā paredz Baltijas muižniecības piederīgos uz mūžīgiem laikiem izraidīt no Latvijas.
1. jūnijs Viskrievijas CIK pieņem dekrētu "Par Padomju Republiku – Krievijas, Ukrainas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas apvienošanu cīņai pret pasaules imperiālismu".
18. jūnijs Veļikije Luki pilsētā Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) CK sēdē pieņem lēmumu par Padomju Latvijas likvidēšanu un Latgales atdalīšanu no Latvijas un iekļaušanu Krievijas sastāvā. KK(b)P CK plenārsēde 4. jūlijā priekšlikumu noraida.

1920. gads

13. janvāris Uzsaucumā "Latvijas darba tautai" LPV paziņo par savu pašlikvidāciju un pilnvaru nodošanu LKP CK.

1. Vispārējs laikmeta raksturojums

Tiesību evolucionārā attīstība Krievijas impērijas Baltijas novadu latviešu apgabalos, ko raksturoja vietējo tiesību konsolidācijas un kodifikācijas procesi, kā arī pašas Krievijas tiesību attiecināšana arvien plašākā jomā uz Baltijas novadu (Latgales trīs apriņķi kopš 1840. gada pilnībā tika ietilpināti Krievijas tiesību darbības sfērā), pārtrūka 1917. gada Krievijas revolūcijas gaitā.

Krievijas revolūcijas posms ietver laika periodu no 1917. gada februāra līdz 1920. gada rudenim, kad pilsoņu kara rezultātā Krievijā nostiprinājās lielinieciskais padomju varas režīms. Šī attīstība noteica krasu lūzumu Krievijas tiesībās.

Krievijas revolūcija ietekmēja arī Latvijas teritoriju, bet šī ietekme bija īslaicīgāka, un sakarā ar demokrātiskas parlamentāras iekārtas uzvaru klasiskie romāņu – ģermāņu tiesību loka principi Latvijā tika saglabāti un attīstīti līdz pat 1940. gadam.

Krievijas revolūcijas ietekmi uz Latviju un tās tiesību sistēmu raksturo sekojoši trīs periodi.

1. Pagaidu valdības darbības periods (1917. gada marts – 1917. gada oktobris). Šis periods raksturo izmaiņas varas institūcijās un tiesību jomā vienīgi neokupētajā Latvijas daļā.

2. Autonoma veidojuma – Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes (tā saucamās “Iskolata Republikas”) varas periods neokupētajā Latvijas teritorijā (1917. gada novembris – 1918. gada februāris). Šo periodu noslēdza vācu karaspēka militāra ofensīva, atbildot uz Padomju Krievijas atteikšanos parakstīt miera līgumu, kuras rezultātā visa Latvijas teritorija tika okupēta.

3. Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas periods (1917. gada decembris – 1920. gada janvāris). Padomju varas atjaunošanai labvēlīgus apstākļus radīja Vācijas sakāve Pirmajā pasaules karā un sekojošā Brestas miera līguma anulēšana no Padomju Krievijas puses. Lielinieckiskā padomju vara 1919. gada sākumā tika nodibināta lielākajā Latvijas teritorijas daļā (izņemot apgabalu uz rietumiem no Ventas upes). Kopš 1919. gada marta Latvijas Padomju valdība pakāpeniski zaudēja varu vienā apgabalā pēc otra un 1920. gada 13. janvārī pilnīgi izbeidza savu darbību.

Nemot vērā atšķirības valsts un administratīvās varas uzbūvē, kā arī tiesību izpratnē, tiesību avotu struktūrā un tiesību normās, sevišķi pirmajā un divos nākamajos periodos, ir mērķtiecīgi aplūkot šī laikposma tiesību transformācijas periodus hronoloģiskā secībā.

2. Pagaidu valdības periods (1917. gada marts – 1917. gada novembris)

2.1. Pagaidu valdības nākšana pie varas

2.1.1. Varas maiņa Petrogradā

1917. gada februāra beigās Petrogradā iesākās plašāki streiki, tautas nemieru objektīvais cēlonis bija pasaules kara radītā krīze Krievijas tautsaimniecībā un pārtikas katastrofālais trūkums. Tos atbalstīja arī Petrogradā un tās apkaimē stacionētās armijas daļas.

Krievijas imperators Nikolajs II 25. februārī izdeva ukazu uz 1906. gada valsts pamatlikumu 99. panta pamata, kurā pavēlēja "Valsts domes darbu pārtraukt no šā gada 26. februāra un nolikt termiņu viņu atjaunošanai vēlāk kā 1917. gada aprīlī atkarībā no ārkārtējiem apstākļiem"¹. Ar analogo ukazu tika atlaista arī Valsts padome. Nikolajs II centās neitralizēt patvaldības opozicionāru politiskās varas centru, kāda bija Valsts dome, ieviešot ārkārtējās stāvokli valstī. Tomēr Valsts dome nepakļāvās cara ukazam, bet 27. februārī izveidoja Valsts domes Pagaidu komiteju 10 locekļu sastāvā, kuru vadīja Valsts domes priekšsēdētājs Rodzjanko. Valsts domes Pagaidu komiteja uzņēmās varu Petrogradā kārtības nodrošināšanai. 28. februārī tā nozīmēja komisāru Senātā, ministrijās, citās valsts iestādēs, pakļaujot savai kontrolei valsts aparātu. 1. martā Valsts domes Pagaidu komiteja iecēla Pagaidu valdību, kuras ministru priekšsēdētāju kļuva kņazs G. Ļvovs. Vecās valdības amatpersonas tika arestētas.

2.1.2. Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padomes izveidošana

Aktīvu lomu jaunās varas un tās politiskās platformas izveidošanā bija Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padomei, kuru 27. februārī izveidoja sociālistisko partiju aktīvisti. Lai pretdarbotos kontrrevolūcionārajiem vecās varas restaurācijas mēģinājumiem ar bruņota spēka palīdzību. 1. martā Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padome izdeva "Pavēli Nr. 1"², ar kuru armijas daļās noteica demokrātiski vēlētu kareivju komiteju izveidošanu, kuras politiskā ziņā tika pakļautas Petrogradas padomei. Kareivju komitejām piešķīra politiskās valdības tiesības attiecīgajās armijas daļās. Tās pārziņā nodeva ieročus un citus tehnikas līdzekļus. Tika atcelta virsnieku

1 Право, 1917, 21 марта, № 8, с. 436–441; Jaunākās Ziņas, 1917. – 28. febr. Nr. 59.

2 Октябрьская революция в Латвии, Документы и материалы. – Рига, 1957. – с. 122.

bris)

aras

as nemier

tautsaim

ogradā u

1906. gad

es darbu

ošānai n

r analog

atvaldību

ārkārtē

7. februā

dija Valst

uzņēmē

komisār

lei valst

ldību, p

as amat

šanā bij

februā

volucio

alīdzību

a "Pavē

komitej

Kareivju

daļās. T

rsnieks

3. febr.

1957.

titulēšana. Līdz ar to vienvadības princips Krievijas armijā tika sagrauts un tam turpmāk bija nelabvēlīgas sekas, jo samazinājās armijas kaujas spējas un sākās tās sabrukums.

Ar Petrogradas Strādnieku un kareivju padomes ietekmi, sevišķi bruņotajos spēkos, Valsts domes Pagaidu komiteja nevarēja nerēķināties. Savstarpējās sarunās starp šīm abām institūcijām tika panākta vienošanās par Pagaidu valdības izveidošanu, tās sastāvu un platformu.

Petrogradas Padomes izvirzītās prasības Valsts domes Pagaidu komiteja visumā akceptēja, izņemot prasību proklamēt demokrātiskas republikas iekārto Krievijā. Valsts domes Pagaidu komiteja iestājās par konstitucionālu parlamentāru monarhiju. Gala rezultātā jautājums par pārvaldes formu tika atstāts atklāts līdz Satversmes sapulces sasaukšanai, taču 1. septembrī, ņemot vērā sabiedrības noskaņojumu, Pagaidu valdība pasludināja Krievijā republiku.

Pagaidu valdības attiecības ar Petrogradas Strādnieku un kareivju padomi kļuva par modeli Krievijas vietējo varas iestāžu attiecībām ar atbilstošajām strādnieku, zemnieku, kareivju, kazaku padomēm. Taču, ņemot vērā, ka šo padomju funkcijas un vieta varas sistēmā nebija konkrēti reglamentētas, ka tām bija no valdības varas neatkarīga hierarhijas struktūra, bieži vien radās varu paralēlisms, kas vēsturē iegāja ar divvaldības nosaukumu.

Šāds stāvoklis acīmredzot bija domāts pagaidām, kamēr Satversmes sapulce izstrādātu un pieņemtu Krievijas konstitūciju, taču radikāli noskaņotie lielinieki Leņina vadībā iesāka kampaņu par varas pāreju darbaļaužu padomju rokās, tā izslēdzot iespēju demokrātiski atrisināt varas paralēlisma problēmu.

2.1.3. Imperatora atteikšanās no varas

Nikolajs II mēģināja organizēt soda ekspedīciju pret dumpīgo galvaspilsētu, bet bez panākumiem, jo pret Petrogradu virzītās armijas daļas tika apturētas. Tā kā frontu virspavēlnieki, kas bija saņēmuši paziņojumu par Valsts domes Pagaidu komitejas izveidošanu, ieteica Nikolajam II šajā situācijā atteikties no troņa, tad viņš naktī no 2. uz 3. martu Pleskavā parakstīja Manifestu par atteikšanos no troņa,³ kuru nodeva Valsts domes delegācijas pārstāvjiem A. Gučkovam un V. Šulginam.

Imperatora varu Nikolajs II nodeva savam jaunākajam brālim Mihailam.

Bez tam pēdējais Krievijas cars izdeva divus ukazus valdošajam Senātam, nozīmējot par Ministru Padomes priekšsēdētāju kņazu G. Ljovu⁴, tā piešķirot Pagaidu valdībai likumīgu raksturu, kā arī ieceļot savā vietā par Augstāko Virspavēlnieku lielkņazu Nikolaju Nikolajeviču⁵.

3 Право, 1917, 21 марта, № 8, с. 415–416; Jaunākās Ziņas, 1917. – 4. martā. – Nr. 63.

4 Jaunākās Ziņas, 1917. – 4. martā. – Nr. 63.

5 Turpat.

Nemot vērā revolucionārās tautas antimonarhistisko noskaņojumu, Valsts domes komiteja panāca arī no Mihaila 3. martā manifestu par atteikšanos no imperatora varas.⁶ Mihails manifestā aicināja Krievijas pilsoņus pakļauties Pagaidu valdībai, līdz Krievijas Satversmes sapulcei, ievēlētā vispārējās, tiešās vienlīdzīgās un aizklātās vēlēšanās, paudis tautas gribu savā lēmumā par valdīšanas formu. 7. marta Senāta sēdē Pagaidu valdība nodeva svinīgu zvērestu, tā akcentējot savas varas likumīgi pārmantoto raksturu. Ar šīs centrālās varas pārņemšanas process tika noslēgts.

2.1.4. Pagaidu valdības programma

Pagaidu valdība publicēja savas darbības programmu⁷, paredzot 1) pilnīgu nekavējošu amnestiju visās politiskajās un ticības lietās, 2) vārda, preses, biedrošanās, sapulču un streiku brīvību atzīšanu, attiecinot politiskās brīvības arī uz militārā dienesta personām, 3) visu kārtu, ticības un tautības ierobežojumu atcelšanu, 4) nekavējošu gatavošanos Satversmes sapulces sasaukšanai, kurai jānoteic valdīšanas forma un valsts konstitūcija, 5) policijas aizstāšanu ar vietējām pašvaldībām pakļautu tautas miliciju, kuras priekšniecība tiktu vēlēta, 6) vietējo pašvaldību veidošanu uz vispārēju, tiešu vienlīdzīgu un aizklātu vēlēšanu pamata, 7) revolucionāro karaspēku daļu atstāšanu Petrogradā, 8) stingras militāras disciplīnas nodrošināšanu frontē vienlaicīgi nodrošinot kareivjiem pilsoniskās tiesības.

2.2. Pagaidu valdības varas struktūru izveidošana Latvijā

2.2.1. Pagaidu valdības komisāri

Pirmās ziņas par Krievijas revolūcijas uzvaru Petrogradā Latvijā tika saņemtas militāro iestāžu cenzūras dēļ tikai 3. martā. Neokupētajā Latvijas daļā, tāpat kā citur Krievijā, tika uzsāktas institucionālā vietējā varas aparāta pārveidošana.

Lai nodrošinātu savu varu, Pagaidu valdība, nākot pie varas, ķērās pie vietējā administratīvā aparāta reorganizācijas, aizstājot agrākos gubernatorus un apriņķu priekšniekus ar Pagaidu valdības komisāriem. Pagaidu valdības komisāri tika pakļauti Iekšlietu ministrijai, un tos iecēla valdība uz iekšlietu ministra iesnieguma pamata.

Latvijā vietējās administratīvās varas uzbūvē bija savas īpatnības, kuras noteica Latvijas neokupētās daļas atrašanās piefrontes joslā (piefrontes līnija

6 Право, 1917, 21 марта, № 8, с. 417–418; Jaunākās Ziņas, 1917. – 5. martā. – Nr. 64.

7 Право, 1917, 21 марта, № 8, с. 419–420; Jaunākās Ziņas, 1917. – 4. martā. – Nr. 63.

aatrādās netālu no Rīgas un tālāk gāja pa Daugavas upi). Tādēļ civilās iestādes bija pakļautas militārajai varai, ko realizēja Ziemeļu frontes pārstāvniecība, kā arī gar frontes līniju Latvijā izvietoto XII, V un I armijas komandieri.

Par Vidzemes guberņas komisāru Pagaidu valdība iecēla Rīgas pilsētas galvu A. Krastkalnu, kurš paziņoja par savu stāšanos jaunajā amatā 6. martā.⁸

Paziņojumā A. Krastkalns atzīmēja, ka 1) viņš pārņem no agrākā gubernatora visas guberņas pārvaldes lietas, 2) viņš izziņos un izpildīs visus valdības rīkojumus, 3) visām valsts un sabiedriskajām iestādēm, kas nav valdības likvidētas, jādabojas arī tālāk, 4) tiek likvidēta pilsētu un apriņķu policija, bet to vietā tiek izveidota tautas milicija, kuru organizē pilsētu un sabiedrisko iestāžu pārvaldes, 5) agrākie policijas darbinieki nodod ieročus attiecīgajiem kara garnizonu priekšniekiem, 6) guberņas iedzīvotāji tiek aicināti saglabāt mieru un kārtību.

Tomēr A. Krastkalna kandidatūra Vidzemes guberņas komisāra amatā viņa labējās politiskās orientācijas dēļ nebija pieņemama Rīgas Strādnieku deputātu padomei (RSDP). Tā izteica viņam neuzticību 18. marta sēdē,⁹ turot viņu aizdomās par centieniem izveidot "reakcionāru" miliciju no ugunsdzēsēju vienībām.

Pēc RSDP lēmuma A. Krastkalns 21. martā paziņoja par savu pilnvaru nolikšanu,¹⁰ tomēr turpināja pildīt savus pienākumus līdz jauna guberņas komisāra iecelšanai. Neaprobežojoties ar neuzticības izteikšanu, RSDP 3. aprīlī arestēja A. Krastkalnu un latviešu strēlnieku konvoja pavadībā nosūtīja viņu uz Petrogradu, aizliedzot līdz kara beigām atgriezties Latvijā.

Pagaidu valdība bija spiesta piekāpties un iecelt maija vidū RSDP izvirzīto kandidatūru – Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) biedru Dr. A. Priedkalnu. Šī epizode uzskatāmi parāda, ka Pagaidu valdībai bija maz iespēju ietekmēt sava varas aparāta veidošanu uz vietām, ja tā sadūrās ar vietējo padomju pretestību.

Par Kurzemes guberņas komisāru Pagaidu valdība iecēla J. Čaksti (saprotais, tā kā Kurzeme bija vācu karaspēka okupēta, tās teritorijā J. Čakste realizēt varu nevarēja), bet par Vidzemes guberņas komisāra vietnieku – K. Ulmani.

Apriņķu komisārus Pagaidu valdība nozīmēja uz guberņas komisāra ieteikuma pamata. Tādēļ par Vidzemes guberņas visu četru apriņķu komisāriem kļuva sociāldemokrāti.

Tikai 19. septembrī tika pieņemts nolikums "par guberņu un apriņķu komisāriem". Šis nolikums konkretizēja Pagaidu valdības komisāru kompetenci. Apriņķu komisāri pārraudzīja pagastu pašvaldības iestāžu, valsts iestāžu un sabiedrisko organizāciju darbību apriņķa teritorijā, bet guberņas

⁸ Jaunākās Ziņas, 1917. – 8. martā. – Nr. 66.

⁹ Jaunākās Ziņas, 1917. – 21. martā. – Nr. 78.

¹⁰ Jaunākās Ziņas, 1917. – 22. martā. – Nr. 79.

**Politiskā sistēma Latvijā Krievijas Pagaidu valdības periodā
(1917. gada marts – oktobris)**

Administratīvi teritoriālais varas līmenis	Krievijas Pagaidu valdības ieceltās institūcijas	Vēlētās pašvaldību institūcijas	Nelegitīmās šķiriskās darbaļaužu padomes
Guberņa	Komisārs	Zemes padome (Vidzemes guberņa)	Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padome
Apriņķis	Komisārs	Zemes padome (Valmieras, Valkas un Cēsu apriņķi)	Strādnieku un bezzemnieku padome
Pilsēta	Pilsētas galva	Pilsētas dome	Strādnieku padome
Pagasts		Pagasta padome	Bezzemnieku padome
Armija	Komandieris		Kareivju padome

komisārs pārraudzīja visu valsts iestāžu un sabiedrisko organizāciju darbību guberņā, komandēja guberņas miliciju, nodrošināja valdības likumu un rīkojumu stāšanos spēkā un ievērošanu guberņā.

Neskatoties uz formāli plašo varu, Pagaidu valdības komisāriem bija grūti pildīt savus pienākumus, saduroties ar Strādnieku un bezzemnieku padomju izpildkomiteju, kā arī vietējo pašvaldības iestāžu darbības autonomo raksturu.

Šai sakarā atzīmējams Ministru Padomes priekšsēdētāja kņaza Lvova (viņš pildīja arī iekšlietu ministra pienākumus) 8. jūnija rīkojums, kurā viņš uzdeva Vidzemes guberņas komisāra vietas izpildītājam Rahmaninam atcelt dažu pagasta komiteju patvarīgi uzliktos piespiedu nodokļus, norādot, ka "komiteju lēmumi, kuri nav dibināti uz likuma, tūlīt atceļami, jau tagad aizrādot iedzīvotājiem, ka tamlīdzīgiem patvarīgiem lēmumiem nav likumīga spēka"¹¹.

11 Jaunākās Ziņas, 1917. – 18. jūn. – Nr. 149.

2.2.2. Pārtikas komitejas

Pagaidu valdība izveidoja uz vietām arī vairāku specializētu iestāžu sistēmu, kuru kompetencē ietilpa aktuālu ekonomiskās un sociālās politikas jautājumu risināšana kara laikā. 25. martā valdība pieņēma noteikumus "Par labības nodošanu valsts rīcībā un par vietējām pārtikas iestādēm"¹², ar kuriem gubernās, apriņķos, pilsētās un pagastos tika paredzēta pārtikas komiteju izveidošana, pakļaujot tās nedaudz agrāk izveidotai Valsts Pārtikas komitejai. Pārtikas komitejas īstenoja labības valsts monopolu ar repartīcijas palīdzību, nodrošināja savās darbības zonās visas labības uzskaiti, organizēja tās obligātu pārdošanu valstij par cietām cenām (atstājot labības īpašniekam uztura un sēklas tiesu), veica labības rekvizīciju no personām, kas atteicās labību pārdot valstij, organizēja labības transportēšanu līdz sagādes punktiem.

Valdības noteikumos tika noteikts, ka pārtikas komitejas tiek veidotas pagaidām – līdz demokrātisku varas iestāžu izveidošanai. Gubernās pārtikas komitejā paredzēja iekļaut trīs locekļus no gubernas zemes sapulces, trīs – no gubernas pilsētas domes, vienu – no Viskrievijas zemstu savienības vietējās nodaļas, vienu – no pilsētu savienības vietējās nodaļas, vienu – no militāri rūpnieciskās komitejas vietējās nodaļas, piecus – no strādnieku deputātu vietējās padomes, sešus – no vietējiem kooperatīviem, divus – no gubernas lauksaimniecības biedrības, trīs – no biržu komitejām, pa vienam no katriem simts zemes un pilsētu organizāciju pārstāvjiem. Līdzīgi tika veidotas arī apriņķu un pagastu pārtikas komitejas. Uz vietējām pārtikas komitejām tika sūtīti Valsts Pārtikas komitejas emisāri ar lēmējbalss tiesībām.

Vidzemes gubernā uz šī valdības lēmuma pamata tika izveidota pārtikas komiteja, par kuras priekšnieku kļuva J. Blumbergs. Vidzemes gubernas pārtikas komiteja pieņēma obligātus noteikumus gubernas iedzīvotājiem pārtikas jautājumos uz Pagaidu valdības lēmumu pamata. Tā ar 1. maiju noliedza cept pārdošanai smalkmaizi un pīrāgus; dzirnavniekiem ņemt atlīdzību graudā par labības malšanu; izgatavot iesalu alus, kvasa u.c. dzērienu pagatavošanai. Savukārt Rīgas pilsētas pārtikas komiteja 10. jūnijā izdotajos noteikumos noteica cietas cenas maizei Rīgas veikalos.¹³ Lēmumu izpildi uzdeva kontrolēt vietējām pašvaldības iestādēm.

Apriņķa pārtikas komiteju vietā Vidzemes gubernas pārtikas komitejas valde nolēma dibināt 11 rajonu pārtikas komitejas, – lai katrā rajonā tiktu ietverti vidēji 20 pagasti.

Jūlijā tā izstrādāja noteikumus par pagasta pārtikas komiteju vēlēšanām.¹⁴

¹² Право, 1917, 30 марта, № 9, с. 568–580.

¹³ Jaunākās Ziņas, 1917. – 13. jūn. – Nr. 144.

¹⁴ Jaunākās Ziņas, 1917. – 6. jūl. – Nr. 163.

Pagasta pārtikas komitejām Latvijā nereti nācās iejaukties biežajos darbu konfliktos starp laukstrādniekiem un lauku saimniecību īpašniekiem vai pārvaldniekiem, lai nodrošinātu zemes pareizu apstrādāšanu.

Vidzemes guberņas pašvaldība – Pagaidu zemes padome uzdeva pārtikas komitejām jau aprīlī rūpēties par zemes apstrādāšanu, bet 18. jūnija sēdē nolēma, ka gadījumā, ja darba konfliktus lauksaimniecībā neizdodas atrisināt caur šķīrējtiesu un ja laukstrādnieku prasības ir dibinātas, tad lauku saimniecības nododamas vietējās bezzemnieku padomes, pagasta izpildkomitejas un pārtikas komitejas pārziņā.¹⁵ Pagaidu valdība pretojās šādai patvarīgai zemes pārņemšanai, uzskatot, ka zemes jautājums atrisināms Satversmes sapulcē.

2.2.3. Zemes komitejas

Ar 1917. gada 21. aprīļa nolikumu tika izveidotas guberņu, apriņķu un pagastu zemes komitejas.¹⁶ Tām izvirzīja uzdevumus vākt datus par zemes attiecībām un zemes reformas šķēršļiem to darbības teritorijā, uzraudzīt nacionalizētās zemes izmantošanu, ierobežot privātpersonu darbību bezsaimnieka valdījumu gadījumos, risināt strīdus zemes valdījuma jautājumos. Zemes komiteju sastāvu vēlēja zemes sapulces, pilsētu domes un citas pašvaldību iestādes. Tajās ietilpa pārstāvji no apriņķu zemes komitejām (guberņas zemes komitejā) un pārstāvji no pagastu zemes komitejām (apriņķa zemes komitejā), kā arī attiecīgā līmeņa zemes padomju pārstāvji, pilsētu domju pārstāvji, Zemkopības ministrijas pārstāvis (guberņas zemes komitejā), apgabaltiesas pārstāvis (guberņas zemes komitejā) utt.

Vietējās komitejas tika pakļautas Galvenajai zemes komitejai, kurai bija jāizstrādā zemes reformas projekts. Tā varēja atcelt vietējo zemes komiteju lēmumus un sasaukt zemes komiteju kongresus.

Latvijā zemes komitejas sauca latviski arī par agrārkomitejām, lai izvairītos no pārpratumiem, ko izraisītu terminu “земельный комитет” un “земский совет” vienāds tulkojums latviešu valodā.

Vidzemes guberņas zemes komiteja tika izveidota jūnija beigās. To vadīja Zemnieku savienības aktivists Z. Meierovics, bet par viņa vietnieku kļuva sociāldemokrāts – mazinieks V. Bastjānis. Sakarā ar to, ka Vidzemes guberņas zemes komiteja, pildot Pagaidu valdības norādījumus, pretojās lielsaimniecību zemes patvarīgai konfiskācijai, ko veica bezzemnieku padomes, to atstāja radikālais kreisais mazākums. Lielinieciski orientētā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padome 29.–30. jūlija sēdē pieņēma rezolūciju, kurā ierosināja Latvijas iedzīvotājiem boikotēt guberņas agrārkomiteju.

15 Jaunākās Ziņas, 1917. – 23. jūn. – Nr. 153.

16 Право, 1917, 30 марта, № 9, с. 568–580.

ajos darbu
ekiem va

a pārtikas
nija sēdi
odas atri
ad lauku
ta izpild
jās šādai
risināms

riņķu un
ar zemes
zraudzī
ību bez
ma jau
omes un
mes ko
mes ko
adomju
vis (gu
omitejā)

urai bija
omiteju

vairākos
емский

vadīja
kļuva
berņas
lsaim
mes, to
Strād-
a rezo-
komi-

teju un "neizpildīt nevienu viņas lēmumu".¹⁷ Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes izpildu komitejai tika uzdots izveidot jaunu gubernas agrārkomiteju, kurā "revolucionārajai demokrātijai būtu nodrošināts vairākums", taču šo lēmumu dzīvē neīstenoja.

Attiecībā uz pagaidu zemes komitejām Vidzemes pagaidu zemes padome 18. jūnija sēdē pieņēma lēmumu tās ievēlēt uz vispārēju, tiešu, aizklātu vēlēšanu pamata.¹⁸ Ar 7. septembra valdības noteikumiem gan zemes, gan pārtikas komitejas tika pakļautas maijā izveidoto administratīvo tiesu tiesvedībai, kur varēja pārsūdzēt šo komiteju lēmumus.

2.3. Vietējo pašvaldības iestāžu veidošanās neokupētajā Latvijas daļā

2.3.1. Vidzemes Zemes padomes izveidošana

Baltijas novadā atšķirībā no Iekšķrievijas gubernām līdz 1917. gada revolūcijai nepastāvēja zemstu pašvaldības sistēma, kas paredzētu visu kārtu pārstāvju piedalīšanos vietējās pašvaldības iestādēs gubernas un apriņķa līmenī. Līdz 1917. gada revolūcijai vienīgi baltvācu muižniecībai Vidzemes gubernā (tāpat kā citās Baltijas gubernās) bija pašpārvaldes tiesības lauku teritorijā gubernas līmenī, ko tā realizēja ar landtāga, landrātu kolēģijas, muižniecības konventa un landmaršala institūciju palīdzību. Landtāgam bija tiesības pieņemt lēmumus, kas skāra gubernas dzīvi kopumā, un līdz ar to landtāgam bija ne tikai kārtas iestādes, bet arī vietējās varas iezīmes. Pēc 1917. gada Krievijas revolūcijas Vidzemes gubernā pirmoreiz tās vēsturē tika izveidota pašvaldības iestāde – Vidzemes Zemes padome (VZP), kurā piedalījās gubernas iedzīvotāji bez kārtu izšķirības. Tās veidošanas kārtība bija īpatnēja, jo to ierosināja nevis centrālās varas, bet kooperatīvā Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrība – 1917. gada marta sākumā izdoto apkārtrakstu akceptēja gan Vidzemes gubernas komisārs, gan XII armijas vadība.¹⁹

Apkārtraksts tika adresēts Vidzemes latviešu daļas, resp. Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķu pagastu valdēm un draudžu priekšniekiem, paziņojot par Dienvidvidzemes lauku iedzīvotāju pārstāvju sapulci 12.–13. martā Valmierā. Uz to bija jādeleģē 2 vietnieku pulka locekļi no katra pagasta, no kuriem vienam bija jābūt bezzemniekam. Bez tam sapulcē bija jāpiedalās Dienvidvidzemes apriņķu lauku draudžu priekšniekiem, pa 2 pārstāvjiem no Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības, Baltijas Lauksaimnieku biedrības, Dienvidvidzemes Vispārderīgās un Lauksaimniecības biedrības, kā arī

¹⁷ Latvijas Komunistiskā Partija Oktobra revolūcijā 1917. Dokumenti un materiāli (1917. gada marts – 1918. gada februāris). – R., 1957. – 226.–227. lpp.

¹⁸ Jaunākās Ziņas, 1917. – 23. jūn. – Nr. 153.

¹⁹ Lūdums, 1917. – Nr. 56 (888).

2 pārstāvjiem no Rīgas pilsētas pārvaldes. Apkārtraksts uzrāda centienus veidot pašvaldības struktūru nevis pēc esošajām administratīvajām, bet gan etniskajām robežām, nošķirot Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotos apriņķus no igauņu apriņķiem. Tā tika sekmēta arī administratīvo robežu grozīšana. Dienvidvidzemes zemes sapulce, kurā piedalījās 414 delegāti, ievēlēja Dienvidvidzemes pagaidu zemes padomi 48 locekļu sastāvā, kuru pēc tam, kad igauņu apdzīvotā Ziemeļvidzeme tika iekļauta Igaunijas guberņas sastāvā, ar valdības 30. marta lēmumu sāka dēvēt par Vidzemes Pagaidu zemes padomi (VPZP). Padomes darbu organizēja valde, par kuras priekšsēdētāju tika ievēlēts V. Skubiņš.

15. aprīļa iesniegumā valdībai VPZP prasīja atzīt tai zemstes tiesības Vidzemes guberņas 4 dienvidu apriņķos, kā arī lēmuma izdošanu par landrātu kolēģijas kompetences, ienākumu, tiesību un pienākumu nodošanu VPZP. Vācu muižniecības iestādes pēc Februāra revolūcijas praktiski pārstāja darboties.

Pagaidu valdība atzina jaunizveidoto VPZP par pašvaldības iestādi Vidzemes latviešu daļā, atļaujot tai pārņemt Vidzemes landtāga un landrātu kolēģijas lietvedību un funkcijas, kā arī paredzot tai finansējumu pēc Vidzemes pašvaldības likuma apstiprināšanas.

Ievērojamā pretestība VPZP no kreiso un centrisko spēku puses, kas aizrādīja, ka zemes padomes veidošanas kārtība nodrošinājusi pārsvaru turīgajām saimnieku aprindām, piespieda VPZP 3. maija sēdē pieņemt lēmumu par apvienošanu ar aprīlī izveidoto Vidzemes Bezzemnieku padomi (VBP). Rezultātā VPZP sastāvs pieauga līdz 93 locekļiem, bet tās turpmākie lēmumi liecināja par kreisa radikālisma tendences pieaugumu. Tika izveidota arī jauna VPZP valde 9 locekļu sastāvā: 4 locekļi nāca no agrākās VPZP, bet 4 – no bezzemnieku frakcijas. Par valdes priekšsēdētāju atkārtoti ievēlēja V. Skubiņu. Pagastos analoga pašvaldības iestāžu un bezzemnieku padomju apvienošanās nenotika.

VPZP pieņēma lēmumus, kas regulēja vietējo politisko, administratīvo un saimniecisko dzīvi. Ar šo lēmumu īstenošanu nodarbojās VPZP izpildinstitūcija – valde. Tā veidoja nodaļas attiecīgo nozaru vadīšanai guberņā – juridisko, skolu, sociāli politisko, lauksaimniecības un pārtikas, sanitāri veterināro un statistikas. Īpaši atzīmējama jūlijā izveidotā autonomijas nodaļa, kuru dēvēja arī par sekciju, un tās darbs Latvijas politiskās autonomijas īstenošanā.

VPZP darbības vieta bija Rīga, pēc tās krišanas Vidzemes Zemes padome darbojās Valkā.

VPZP sadarbībā ar maijā izveidoto Latgales Zemes padomi (LZP) centās panākt Latgales apriņķu apvienošanu ar Vidzemes guberņu, apvienojot pēc tam arī Vidzemes un Latgales Zemes padomju darbu. Perspektīvā paredzēja iekļaut vienotā administratīvā vienībā arī Kurzemes guberņu. Attiecīgais

Vidz
adr
1
nor
kā a
izšķ
2
stip
Vidz
bija
kuri
terit
piec
kare
rezi
dep
lākc
1 – I
sast
Pārā
auto
šo s
taut
Valk
bals
9
nov
kare
din
pad
iest
191

20

21

22

entienus
n, bet gan
os aprin-
rozišana
ēja Dien-
tam, kad
sastāvā
s padomi
tāju tika

tiesības
par land-
došanu
pārstāja

iestādi
andrātu
c Vidze-

ses, kas
ārsvaru
ienemt
padomi
mākie
a izvēi-
s VPZP,
evēlēja
domju

trātīvo
izpild-
ernā-
anitāri
jas no-
omijas

domē

centās
ot pēc
dzēja
cīgais

Vidzemes pašvaldības likumprojekts "Par Vidzemes un Kurzemes pagastu administratīvo un vietējo pārvaldi" tika iesniegts Pagaidu valdībai 16. maijā.

Tomēr valdības atbilde uz VPZP priekšlikumu bija negatīva, motivējot noraidījumu ar atšķirīgu Latgales administratīvo iekārtu (zemstu sistēma), kā arī ar lielākā mērā etniski jauktu tās iedzīvotāju sastāvu. Galīgā jautājuma izšķiršana tika atlikta līdz Satversmes sapulcei.

20. augustā, pēc Vidzemes guberņas pagaidu pašvaldības nolikuma apstiprināšanas 22. jūnijā,²⁰ notika vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas Vidzemes Zemes padomes vēlēšanas, kurās uz katriem 10 000 iedzīvotāju bija jāievēl viens deputāts. Vēlēšanās varēja piedalīties visi Krievijas pilsoņi, kuri bija vecāki par 20 gadiem un pastāvīgi dzīvoja balsošanas iecirkņa teritorijā. No karavīriem vēlēšanās saskaņā ar VPZP rezolūciju varēja piedalīties latviešu strēlnieki un citi pie vietējiem iedzīvotājiem piederšie kareivji. Tā kā Rīgā un Rīgas apriņķī sakarā ar vācu armijas ofensīvu, kuras rezultātā Rīga tika ieņemta, vēlēšanas nenotika, pavisam tika ievēlēti 40 deputāti. 24 deputāti pārstāvēja Latvijas Sociāldemokrātiju (LSD) – lielākoties lieliniecisko spārnu, 15 – Latviešu Zemnieku savienību (LZS) un 1 – Revolucionāros sociālistus. 29. augusta VZP sēdē ievēlēja valdi 7 locekļu sastāvā. Par VZP valdes priekšsēdētāju ievēlēja LSD biedru O. Kārklīņu. Pārāk lielo pretrunu rezultātā starp LSD un LZS deputātiem Latvijas autonomijas jautājumā LZS deputāti 10. oktobrī izstājās no VZP sastāva, šo soli motivējot ar nevēlēšanos uzņemties atbildību par lielinieku prettautisko rīcību.²¹ 1917. gada rudenī Vidzemes guberņā tika sarīkotas arī Valkas, Valmieras un Cēsu apriņķu zemju padomju vēlēšanas, kurās absolūto balsu vairākumu ieguva lielinieki.

Šis demokrātiski veidotās pašvaldības iestādes darbojās līdz 1917. gada novembrim, kad pēc lielinieku izdarītā apvērsuma Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja (Iskolats) pasludināja visas varas pāreju Vidzemē strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju rokās un visu citu valsts, tātad arī demokrātiski vēlētu pašvaldības iestāžu likvidāciju. Oficiāli savu darbību Vidzemes Zemes padome izbeidza 1918. gada 2. janvārī.²²

20 О временном устройстве административного управления и местного самоуправления Лифляндской и Курляндской губернии 22 июня. – Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительственном Сенате, 1917, с. 951.

21 Laika Vēstis, 1917. – 13. okt. – Nr. 13; Ldums, 1917. – 12. okt. – Nr. 235; Latvju Strēlnieks, 1917. – 14. okt. – Nr. 42.

22 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā (1917–1957). – R., 1957. – 96.–97. lpp.

2.3.2. Kurzemes guberņas pašvaldības veidošanas mēģinājums

25. aprīlī Tērbatā tika sasaukta Kurzemes zemes sapulce. Nemot vērā faktu, ka Kurzemes guberņa kopš 1915. gada bija vācu karaspēka okupēta, šo institūciju veidoja bēgļi no Kurzemes guberņas. 290 delegāti (pārstāvji no Kurzemes bēgļu centriem, Kurzemes pilsētu pašvaldībām, no Kurzemes sabiedriskajām organizācijām, no latviešu strēlnieku pulkiem) ievēlēja Kurzemes Pagaidu zemes padomi 60 locekļu sastāvā. Tā savukārt izveidoja komiteju 12 locekļu sastāvā, par tās priekšsēdētāju izvēloties K. Pauļuku. Kreisi noskaņotie sapulces dalībnieki iebilda pret Kurzemes zemes sapulces sasaukšanas organizatoriska rakstura pārkāpumiem, bet nesaņēma sapulces vairākuma atbalstu un atstāja sapulci. Uz lielinieku iniciatīvas pamata Maskavā jūnijā tā saucamais evakuēto Kurzemes iedzīvotāju kongress, kurā piedalījās 44 balsstiesīgi delegāti, izveidoja konkurējošu Kurzemes Pagaidu zemes padomi. Abām padomēm toreizējos apstākļos praktiski nebija pašvaldības institūciju lomas, jo tās nepārvaldīja Kurzemes guberņu. Galvenokārt tās tika veidotas, lai Kurzemes iedzīvotāju vārdā pretdarbotos Vācijas centieniem anektēt Kurzemi, balstoties uz Kurzemes landtāga lēmumiem, un iestātos par visas Latvijas teritorijas administratīvi politisko vienotību. 1917. gada oktobra sākumā Kurzemes Pagaidu zemes padomes izpildkomiteja līdz ar Kurzemes guberņas komisāru un tā aparātu tika evakuēta uz Kazaņu.

2.3.3. Latgales Pagaidu zemes padomes izveidošana

Savukārt Latgalē 26. aprīlī Rēzeknē notika Latgales tautas pārstāvju kongress, kas ievēlēja Latgales Pagaidu zemes padomi (LPZP). Kongresu sasauca īpaša Latgaliešu organizācijas komisija, kuru vadīja N. Rancāns. Paredzēja, ka Latgales kongresā balsstiesības būs 2 pārstāvjiem no katra pagasta vai draudzes, 1 pārstāvim no katras biedrības, pa 2–4 pārstāvjiem no latviešu strēlnieku bataljoniem, pa vienam pārstāvim no latgaliešu kolonijām Krievijā un pa vienam citu tautu pārstāvim no katra apriņķa. Bez tam organizācijas uzaicināja piedalīties kongresā redzamākos Latgales sabiedriskos darbiniekus. Kongresā piedaloties 181 delegātam (vairāki desmiti F. Kempa piekritēju, kas iestājās par separātu Latgales autonomiju, atstāja kongresu), ar lielumu lielu balsu vairākumu pieņēma lēmumu par Latgales apriņķu apvienošanu ar Vidzemi un Kurzemi vienotā politiskā autonomijā. LPZP tika ievēlēta 60 locekļu sastāvā (no tiem 36 latvieši), bet tās valdē tika ievēlēti 10 locekļi. Par valdes priekšsēdētāju ievēlēja Fr. Trasunu. LPZP neieguva pašvaldības institūcijas statusu, jo Pagaidu valdība, kā jau tika atzīmēts, noraidīja Latgales Zemes padomes centienus atdalīt Latgales apriņķus no Vitebskas guberņas un apvienot tos ar Vidzemi.

anas

ērā faktū,
o institū-
turzemes
riskajām
Pagaidu
2 locekļu
ie sapul-
rganiza-
atbalstu
ā sauca-
lsstiesīgi
i. Abām
u lomas,
otas, lai
tēt Kur-
ar visas
oktobra
urzemes

šana
ju kon-
sasauca
iedzēja,
sta vai
atviešu
Grievijā
zācijas
darbi-
pa pie-
esu), ar
apvie-
P tika
lēti 10
pašval-
raidīja
bskas

2.3.4. Pilsētu pašvaldību demokratizācija Latvijā

1917. gadā notika arī pilsētu domju demokratizācijas process. Tika likvidēti pilsētu galvu amati. Rīgas dome, kas tika ievēlēta pēc nedemokrātiskā 1892. gada pilsētu nolikuma, bija spiesta marta beigās atkāpties. Tās vietā Rīgas sabiedrisko organizāciju padome (RSOP) kopā ar Rīgas Strādnieku deputātu padomi (RSDP) izveidoja pagaidu domi 65 domnieku sastāvā līdz jaunām Rīgas domes vēlēšanām. Rīgas domes vispārējās, tiešās, aizklātas un proporcionālas vēlēšanas notika 13. augustā. Tika ievēlēta pilsētas dome 120 domnieku sastāvā, no kuriem 67 reprezentēja sociālistiskās partijas. Domē tika ievēlēti 49 domnieki no LSD, 18 mērenā socialistu bloka pārstāvji, 19 – no Rīgas vācu vēlētajū saraksta, 9 – no Latviešu apvienoto demokrātisko kandidātu saraksta. Pēc pilsētas ieņemšanas 23. augustā vācu okupācijas iestādes atjaunoja agrākās resp. pirmsrevolucionārās provāciskās domes darbību. Arī citās Vidzemes pilsētas (Valkā, Valmierā, Cēsīs, Alūksnē, Limbažos) 1917. gada vasarā notika pilsētu domju demokrātiskas vēlēšanas. Paraleli pilsētu domēm Vidzemes un Latgales pilsētās darbojās strādnieku padomes un citi sabiedriski veidojumi, kas īstenoja varas funkcijas. Rīgas domes darbībā bija jūtama spēcīga Rīgas Strādnieku deputātu padomes ietekme, piemēram, 1. maija domes sēdē pieņemtie lēmumi par 8 stundu darbadienas noteikšanu, minimālās algas noteikšanu, darba samaksas vienādošanu sievietei un vīrietim par vienādu darbu, kā arī Rīgas domes lēmums izmaksāt Rīgas Strādnieku deputātu padomes izpildkomitejai (Iskoradam) vienreizēju subsīdiju 10 000 rbl. apjomā uzrāda visai ciešu saikni, kas šai laikā bija izveidojusies starp pilsētas domi un Iskoradu.²³

2.3.5. Vidzemes pagastu pašvaldību demokratizācija

Vidzemes guberņā, tāpat kā citās Baltijas novada guberņās, vietējās pašvaldības struktūra funkcionēja vienīgi pagastu līmenī, un tajā piedalījās visi pagasta iedzīvotāji. Taču arī tajā netika nodrošināta pagasta iedzīvotāju tiesību vienlīdzība – vispārējā pagasta sapulcē bezzemnieki deleģēja vienu pārstāvi no 10. Šī kārtība tika grozīta 1917. gada 2. aprīlī, kad Vidzemes Pagaidu zemes padomes valde, Vidzemes Bezzemnieku padome, Rīgas Strādnieku deputātu padome un Apvienotā latviešu strādnieku pulku padomes izpildkomiteja pieņēma kopīgu lēmumu par Vidzemes guberņas pagastu iestāžu nekavējošu demokratizāciju. Kopīgi pieņemtajā "Aizrādījumā pagastu vēlēšanu lietā" tika ierosinātas vispārējās pagastu pašvaldību pārvēlēšanas. Tika noteikta arī vēlēšanu kārtība – vēlēšanām bija jābūt vienlīdzīgām, tiešām, vispārējām un aizklātām. Vecuma cenzs vēlētajiem tika noteikts 20 gadi. Vēlēšanām bija jānotiek vispārējās pagastu sapulcēs, tās bija jāorganizē

²³ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – 57.–58. lpp.

svētdienās un tām jānotiek līdz 20. maijam. Līdz ar to 1917. gada vasarā pagastu pašvaldības iestāžu sastāvs tika demokratizēts. Vidzemes apriņķu komisāru milicijas priekšnieku un viņu palīgu sapulcē, kas notika 23.–24. maijā, tika nolemts pārdēvēt pagastu valdes par pagastu izpildkomitejām, bet vietnieku pulkus par pagastu padomēm.²⁴

Jāatzīmē, ka daudzviet pagastu varas funkcijas uzņēmās jaunizveidotās bezzemnieku padomes, nobīdot malā pagastu pašvaldības vai arī tās se pakļaujot. Šajā ziņā stāvoklis krasi atšķīrās no Latgales apriņķiem, kur bezzemnieku padomes netika veidotas. Pagastu pašvaldības tika pakļautas apriņķa komisāra pārraudzībai.

2.3.6. Zemstu sistēmas attīstība Latgalē

Latgales apriņķos, kas ietilpa Vitebskas guberņas sastāvā, zemstes nodibināja 1911. gadā,²⁵ pamatojoties uz 1890. gada nolikumu "Par guberņu un apriņķu zemstu iestādēm".²⁶ (Iekškrēvijā zemstes tika izveidotas jau ar 1864. gadu). 20. martā Pagaidu valdība izdeva norādījumu dibināt pagastu komitejas – pašvaldības iestādes uz demokrātiskiem pamatiem, lai nodrošinātu jaunajai varai atbalstu uz vietām. Pagastu komitejas tika izveidotas arī Latgalē. 1917. gada 21. maijā Pagaidu valdība pieņēma jaunu pagaidu nolikumu "Par pagasta zemstu iestādēm"²⁷ un 9. jūnijā grozījumus guberņu un apriņķu zemstes iestāžu nolikumā, kas ievērojami paplašināja zemstu pilnvaras salīdzinājumā ar 1890. gada nolikumu. To pārzinā nodeva darba aizsardzības jautājumus, darba biržu veidošanu, sabiedrisko darbnīcu ierīkošanu, juridiskās palīdzības sniegšanu iedzīvotājiem, dzīves dārdzības apkarošanu utt.

Pagastu zemstu darbību regulēja augstākminētais valdības 1917. gada 21. maijā pieņemtais nolikums²⁸, kas paredzēja līdz ar to izveidošanu likvidēt visas citas pagastu iestādes, piemēram, pagastu komitejas. Pagastu zemstes pārņēma pienākumus, kas agrāk bija pagasta valžu un pagasta vecāko kompetencē. Vispārējā pagasta iedzīvotāju sapulce tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās uz 3 gadiem ievēlēja pagasta zemstes vietnieku pulku, kas veidoja pagasta zemstes sapulci. Pagasta zemstei paredzēja arī izpildinstitūciju – pagasta valdi. Tai bija jāizsludina un jāpilda gan pagasta zemstes sapulces lēmumi, gan augstākstāvošo iestāžu rīkojumi, jāsasauc zemstes sapulces jāsagatavo lēmumprojekti, jānodrošina kārtība pagasta robežās un jāregulē pārtikas jautājums, jo tās pārņēma pagastu pārtikas komiteju funkcijas.

24 Jaunākās Ziņas, 1917. – 26. maijā. – Nr. 129.

25 Собрание узаконений и распоряжений правительства.. – 1911, с. 419.

26 Turpat.

27 Право, 1917. – 25 июля, № 29–30, с. 1131–1149; 25 августа – № 33–34, с. 1236–1254.

28 Право, 1917. – 25 июля, № 29–30, с. 1131–1149.

Aprīņu zemstu sapulces tika veidotas uz trim gadiem no lauku apvidos un pilsētās ievēlējamiem vietniekiem, savukārt guberņas zemstes sapulces vēlēja aprīņu zemstu sapulces. Zemstu darbību guberņā uzraudzīja guberņas komisārs. 1917. gada vasarā notika aprīņu un pagastu zemstu vēlēšanas Latgales aprīņos. Vēlēšanu rezultātā latviešu pārstāvniecība pašvaldības iestādēs ievērojami pieauga.

2.4. Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Latvijas teritorijā Pagaidu valdības periodā

2.4.1. Padomju struktūras veidošanās Krievijā

Īsā laikā Krievijas pilsētās tika izveidotas strādnieku un kareivju padomes, kuras uzskatīja Petrogradas padomi par savu organizatorisko centru. Pagastos tika veidotas zemnieku padomes. Padomju struktūras augstākstāvošo institūciju – guberņu, apgabalu, Viskrievijas padomju veidošanai tika sasaukti attiecīgi kongresi, uz kuriem vietējās padomes deleģēja savus pārstāvjus. Regulāram darbam padomes veidoja izpildkomitejas. Paralēli veidojās divas padomju struktūras – strādnieku un kareivju padomes un zemnieku padomes. To apvienošanās notika tikai pēc 1917. gada novembra.

1917. gada 3.–24. jūnijā Petrogradā notika I Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu kongress, kurā tika pārstāvētas aptuveni 390 vietējās padomes. Kongress ievēlēja Viskrievijas Centrālo komiteju, kas turpmāk kļuva par padomju organizatorisko centru visas Krievijas mērogā.

Līdz Oktobra apvērsumam padomes bija savdabīga sabiedriskās organizācijas un varas institūcijas sintēze. Tajās tika īstenots šķiriskuma princips. Strādnieku un kareivju padomju pārstāvjus deleģēja uzņēmumu algotie strādnieki un armijas daļu zemākais sastāvs. Padomēm nebija leģitīmi noformētas vietas Pagaidu valdības varas struktūrā, taču vienlaicīgi var atzīmēt, ka Pagaidu valdība nepretējās padomju struktūras veidošanai, kaut arī iebilda pret vietējo padomju nelikumīgajiem lēmumiem.

Pašas padomes pamatoja savu pastāvēšanu ar nepieciešamību nodrošināt kontroli pār Pagaidu valdību virzībā uz demokrātisku republiku, kas pirmām kārtām paredzēja: sasaukt Satversmes sapulci, aizstāvēt revolūcijā izcīnītās demokrātiskās brīvības pret kontrevolucionāriem tīkojumiem, panākt atteikšanos no imperiālistiskās ārpolitikas un vispārēja miera līguma noslēgšanu bez aneksijām un kontribūcijām, nodrošināt strādnieku sociālo prasību īstenošanu, īstenot zemes jautājuma sociāli taisnīgu atrisināšanu, ieviest uzņēmumos strādnieku kontroli.

Padomes pildīja varas funkcijas gan sadarbībā ar Pagaidu valdības izveidotajām varas institūcijām un dažādām sabiedriskajām organizācijām, gan arī patstāvīgi, nereti nonākot konfliktā ar likumīgo varu. Daudzviet pa-

domes veidoja miliciju un citus bruņotos formējumus savas varas nodrošināšanai.

Pie svarīgākajiem padomju varas pasākumiem minami:

- strādnieku kontrole pār uzņēmumiem;
- darba tiesību normu noteikšana un īstenošana (piemēram, 8 stundu darba dienas ieviešana, 1. maija (18. aprīļa) pasludināšana par izejamo dienu);
- lauksaimniecībā izmantojamās zemes tiesību regulēšana;
- privātuzņēmumu nodošana strādnieku pārvaldē.

2.4.2. Rīgas Strādnieku deputātu padome (RSDP)

RSDP bija viena no pirmajām darbaļaužu šķiriskajām padomēm Latvijā, kas tika ievēlēta jau 1917. gada 7. martā sapulcē, kurā piedalījās aptuveni 15 pārstāvji no dažādām strādnieku grupām un organizācijām. Sākotnēji padomes sastāvā bija 39 deputāti, aprīlī – 289 deputāti, bet augustā – 465 deputāti no aptuveni 90 000 strādnieku. Par RSDP izpilddomitejas (Iskorada) priekšsēdētāju sākumā ievēlēja mazinieku – internacionālistu A. Zeibotu, bet no martā beigām – lielinieku R. Endrupu. Pastāvīgā darba veikšanai tika izveidota RSDP izpilddomiteja (sākumā 7 cilvēku sastāvā), kurā lielinieki jau aprīlī panāca savu piekritēju ievērojamu pārsvaru pār maziniekiem.

RSDP kļuva par darbaļaužu padomju centru neokupētajā Latvijas daļā līdz Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes izveidošanai jūlija beigās – līdzīgi kā tas bija ar Petrogradas padomi attiecībā uz Krieviju.

RSDP darbojās kā faktiskā vara Rīgā, risinot jautājumus, kas bija pilsētas pašvaldības kompetencē, bet dažbrīd arī tos, kuri atteicās uz Vidzemes gubernas komisāru. Pati RSDP uzskatīja, ka tās uzdevums ir diktēt Rīgas domei savas prasības un panākt to izpildi. Līdz maijam RSDP tika pārstāvēta Rīgas sabiedrisko organizāciju padomē (RSOP), kuras ietvaros darbojās arī pilsoniskas organizācijas, bet 11. maijā, pievienojoties lielinieku partijas platformai un ieņemot noraidošu nostāju pret Pagaidu valdību, tā atteicās no agrākās sadarbības ar liberālajiem spēkiem. Sadarbībā ar RSOP RSDP panāca vecās Rīgas domes nomaiņu ar jauno pagaidu domi, kā arī veidoja gubernas un pilsētas pārtikas komitejas. RSDP pārņēma savās rokās Rīgas milicijas veidošanas darbu, ieceļot milicijas priekšnieku amatos sev uzticamus cilvēkus, vienojoties ar latviešu strēlnieku pulku izpildu komiteju par latviešu strēlnieku pagaidu izmantošanu kārtības nodrošināšanai Rīgas ielās.

RSDP aktīvi iesaistījās darba attiecību regulēšanā. Tā deklarēja 8 stundu darbadienas ieviešanu Rīgas uzņēmumos – ar 18. aprīli. RSDP ķērās arī pie samierināšanas kameras izveides darba konfliktu regulēšanai starp Rīgas uzņēmējiem un darbiniekiem. Veicot strādnieku kontroles ieviešanu pār uzņēmumu darbību, 28. aprīlī RSDP pieņēma lēmumu sakarā ar strādnieku komiteju dibināšanas noteikumiem, kurus bija pieņēmusi Pagaidu valdība,

bet j
kur
bija
20. r
mai
kart
ar X
strā
jas p
tūci
pad
Pag
noti
S
arī
pils
kare
vald

pad
niek
pers
Līdz
inte
niec
vēk
no c
rev
gub
tika
pie
loce
pad
pac
dro
nie

ras nodr

, 8 stund
no dienu

RSDP)

m Latvijā

tuvēni 15

nēji pad

5 deputā

priekšsē

t no mart

izveidoti

jau aprīl

vijas dalī

veidošanā

Krieviju

a pilsētā

dzemes

tēt Rīgas

ārstāvēta

bojās arī

partijas

atteicās

P RSDP

veidoja

ās Rīgas

ev uzti-

omiteju

ai Rīgas

stundu

s arī pie

p Rīgas

nu pār

dnieku

aldība,

bet jūnijā statūtus par fabriku komitejām, paredzot to veidošanu uzņēmumos, kur strādā ne mazāk par 50 strādniekiem (mazāku uzņēmumu strādniekiem bija jāapvienojas). Bez tam RSDP veicināja arī arodkustības attīstību, izdodot 20. martā īpašu uzsaukumu pilsētas strādniekiem. Sociālās politikas jomā 17. maijā RSDP pieņēma lēmumu par cieto cenu noteikšanu Rīgas veikalos un kartiņu sistēmas ieviešanu. RSDP neizdevās panākt iecerēto apvienošanās ar XII armijas kareivju (zaldātu) deputātu padomi, lai izveidotu vienotu strādnieku un kareivju padomi pēc Petrogradas padomes parauga. XII armijas padomes izpildkomiteja savus iebildumus argumentēja ar to, ka šī institūcija pārstāvēja frontes līnijā esošu karaspēku, turpreti Petrogradā vienotajā padomē kareivju pārstāvji nāca no aizmugures garnizona. Patiesībā lojāli Pagaidu valdībai noskaņotā XII armijas kareivju padome nevēlējās apvienoties ar lielinieckisko RSDP.

Strādnieku deputātu padomes uz LSD iniciatīvas pamata tika izveidotas arī Valmierā, Cēsīs, Rūjienā, Alūksnē, Limbažos, Valkā un citur. Latgales pilsētās – Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā tika veidotas vienotas strādnieku un kareivju deputātu padomes, kur noteicošais vārds bija mērenajiem, Pagaidu valdībai lojālajiem sociālistiem.

2.4.3. Bezzemnieku deputātu padomes Latvijā

Latvijas pilsētās tika veidotas strādnieku un arī strādnieku un kareivju padomes, bet lauku pagastos – bezzemnieku padomes. Termins “bezzemnieks” bija jau agrāk fiksēts pagasta tiesībās un nozīmēja pagastā dzīvojošas personas, kurām nepiederēja zeme vai kuri nenomāja lauku saimniecības. Līdz ar to bezzemnieku kategorijā iekļāva gan laukstrādniekus, gan pagasta inteliģenci – skolotājus, ārstus, ierēdņus, ja viņiem nepiederēja lauku saimniecība. Pagasta sabiedriskajā dzīvē viņi bija tā saucamie “desmitdaļas cilvēki”, jo uz pagasta iedzīvotāju kopsapulci bezzemnieki sūtīja vienu pārstāvi no desmit bezzemniekiem.

Iekšķrievijā (arī Latgalē) šāds pagastu dalījums nepastāvēja, tādēļ te pēc revolūcijas uzvaras tika veidotas vienotas zemnieku padomes, bet Vidzemes guberņā tika izveidotas specifiskās bezzemnieku padomes.

Īpaša nozīme to veidošanā bija Vidzemes Bezzemnieku kongresam, kurš tika sasaukts pēc RSDP un LSD ierosmes, 16.–18. aprīli Valmierā. Kongresā piedalījās 436 delegāti, kuri ievēlēja Vidzemes Bezzemnieku padomi 45 locekļu sastāvā. Kongresa prezidijs izstrādāja instrukciju par bezzemnieku padomju organizēšanu un to uzdevumiem,²⁹ kas paredzēja, ka bezzemnieku padomēm jāklūst par revolucionāro spēku organizācijas centriem, jānodrošina revolucionārā propaganda pagastu sabiedrībā, jāaizstāv bezzemnieku intereses, jākontrolē pagastu pašvaldības iestāžu darbība un jāveic

²⁹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, – R., 1957. – 58.–59. lpp.

nepieciešamā pretdarbība, ja pašvaldību darbība neatbilstu bezzemnieku interesēm, jāsekmē laukstrādnieku apvienošanās arodbiedrībās, jānodrošinā samierināšanas kameru (šķīrējtiesu) veidošana pagastos darba devēju un darba ņēmēju konfliktu noregulēšanai.

Instrukcija noteica ievēlēt bezzemnieku padomē vienu deputātu no katriem 50 bezzemniekiem (šī norma varēja mainīties atkarībā no vietējiem apstākļiem). Padome no savu locekļu vidus vēlēja prezidiju 3–7 locekļu sastāvā organizatoriskā darba veikšanai. Pagasta bezzemnieku padome vēlēja no katriem 1000 bezzemniekiem vienu pārstāvi apriņķa bezzemnieku padomē. Jau maijā bezzemnieku padomes tika izveidotas visos 239 Vidzemes pagastos. Bezzemnieku padomes daudzviet sekmēja jaunu pagasta komiteju veidošanu agrāko pagastu pašvaldības iestāžu vietā. Tās daļēji uzņēma pagasta varas pienākumus, organizējot miliciju, jaunās pagastu tiesas, pagastu pārtikas komitejas.

Daudzviet pagastu bezzemnieku padomes, pamatojoties uz noteikumiem par obligātu visas aramzemes apstrādāšanu frontes rajonā, kurus 5. aprīlī izdeva XII armijas komandieris R. Dmitrijevs, pārņēma savās rokās muižu saimniecību vadīšanu, ja to pārvaldnieki nebija gatavi piekrist laukstrādnieku izvirzītajām ekonomiskajām prasībām un laukstrādnieku streiks varēja ielgt un aizkavēt pareizu zemes apstrādāšanu.

Vidzemes Bezzemnieku kongresa un 1.–2. jūnijā notikušās Vidzemes bezzemnieku delegātu konferences lēmumi orientēja bezzemniekus uz nekavējošu privāto un mācītājmuižu konfiskāciju un to nodošanu pašvaldības iestāžu pārziņā, kā arī uz 8 stundu darbadienas, minimālās darba algas noteikšanu laukstrādniekiem, darba aizsardzības un strādnieku sociālās apdrošināšanas ieviešanu, uz zemes rentes noregulēšanu, paredzot tās maksāšanu vietējām pašvaldības iestādēm.

Bezzemnieku padomju veidošana tika atbalstīta no Vidzemes guberņas iestāžu puses. Aprīļa beigās Vidzemes guberņas komisāra vietas izpildītājs un Rīgas domes galva G. Zemgals paziņoja, ka nav pieļaujama šķēršļu likšana bezzemnieku padomju organizēšanai pagastos.³⁰ Līdz ar apvienošanos ar Vidzemes Bezzemnieku padomi maijā bezzemnieku padomes kā varas struktūru atzina Vidzemes Pagaidu zemes padome.

Visai nozīmīgs ir jautājums par bezzemnieku, kā arī strādnieku un karreibju padomju darbības finansēšanu. Šajā jautājumā sniegtajā Vidzemes guberņas komisāra paziņojumā, kas balstījās uz Pagaidu valdības paskaidrojuma, tika noteikts, ka visām sabiedriskajām organizācijām (tātad arī darbaļaužu padomēm) savi darbības izdevumi jāsedz no biedru iemaksām. Tātad strādnieku un bezzemnieku padomes panāca subsīdiju piešķiršanu no pašvaldību budžeta. Jūnijā notikušī Vidzemes bezzemnieku delegātu konfe-

30 Jaunākās Ziņas, 1917. – 26. apr. – Nr. 105.

zemnieku padomēs, pagastu pašvaldības iestādēm ir jāasignē tām summas, skatoties pēc savstarpējas vienošanās³¹.

Ari šis fakts liecina, ka jau Pagaidu valdības periodā strādnieku, bezzemnieku un kareivju padomes uzskatīja sevi par vietējās varas iestādēm.

2.4.4. Kareivju deputātu padomes Latvijā

Ari Latvijas teritorijā atbilstoši Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padomes pavēlei Nr. 1 armijas daļās tika izveidotas demokrātiski ievēlētās kareivju padomes.

XII armijas kareivju deputātu padome un tās izpildu komiteja (Iskosols XII) tika izveidoti 9. martā. Iskosolu XII vadīja Pagaidu valdību atbalstošie mērenie sociālisti līdz pat 15. novembrim, kad pārvēlēšanās vairākumu ieguva lielinieki.

Savukārt latviešu strēlnieku pulku deputātu I kongress (Lielā padome) notika 27.–29. martā. Tajā tika ievēlēta Latviešu strēlnieku pulku apvienotā mazā padome un tās izpildkomiteja (Iskolastrels), kuru vadīja štāba kapteinis V. Ozols. Latviešu strēlnieki nenošķīra virsniekus no zemāko pakāpju militārpersonām, kā tas bija XII armijas kareivju deputātu padomē. (I kongresā piedalījās 176 strēlnieku un 14 virsnieku delegāti.) Ja I kongresā strēlnieku deputāti atbalstīja Pagaidu valdību, tad II kongresā 17. maija rezolūcijā "Attiecībā pret jauno Pagaidu valdību" atbalsts Pagaidu valdībai tika liegts un kongress pieprasīja visu varu nodot strādnieku, kareivju un zemnieku deputātu padomēm.³² Lai nedezorganizētu revolucionāro armiju, kongress atzina, ka atsevišķiem pulkiem un armijas daļām jārikojas kara taktikā demokrātiski ievēlētu vietējās armijas iestāžu aizrādījumu robežās.

Kopš maija lielinieku ietekme latviešu strēlnieku pulkos bija dominējošā, kas nodrošināja latviešu strēlnieku pulku atbalstu lielinieku apvērsumam oktobrī. Iskolastrels un pulku padomju izpildkomitejas sniedza atbalstu vietējo strādnieku un bezzemnieku deputātu padomju darbībai un iekļāvās vienotu padomju veidošanas darbā.

2.4.5. Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izveidošana

Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes Latvijā tika apvienotas vienotā struktūrā. Jūnijā notikusi Vidzemes bezzemnieku delegātu konference pieņēma lēmumu organizēt guberņas un apriņķu apvienotās strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes. Pagasta bezzemnieku sapulcēs,

31 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 65. lpp.

32 Turpat. – 61.–62. lpp.

kurās balsstiesības bija visiem bezzemniekiem, strādniekiem un zaldātiem kas sasnieguši 18 gadus, ievēlēja pa vienam deputātam uz katriem 100 pagastā dzīvojošiem bezzemniekiem uz aprīnķa strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomi. Tika noteikts, ka aprīnķa padomes sēdes sasaucama ne retāk kā reizi mēnesī. Pastāvīgo darbu vadīja aprīnķa padomes izpildkomiteja. Tika paredzēta arī bezzemnieku sekcijas veidošana aprīnķa padomē, kā arī bezzemnieku sekcijas izpildu biroja ievēlēšana aprīnķa bezzemnieku jautājumu kārtošanai.

Savukārt guberņas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomi paredzēja veidot, ievēlot deputātus no aprīnķu padomēm, nosakot pārstāvniecības normu – 1 deputāts uz 5000 darbaļaužu pārstāvjiem. Tāad padomju centrālā institūcija tika veidota ar daudzpakāpju vēlēšanu palīdzību, kur aprīnķu padomju deputāti darbojās kā elektori. Apvienotā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu pirmā sēde notika 29.–30. jūlijā. Tajā piedalījās 29 deputāti no RSDP, 10 – no Rīgas aprīnķa padomes, 8 – no Valkas aprīnķa padomes, 7 – no Valmieras aprīnķa padomes un 9 – no Cēsu aprīnķa padomes, kopumā 63 deputāti no 77 atbilstoši paredzētajai normai. Kaut arī deputāti pārstāvēja Vidzemes guberņu, tika pieņemts Latvijas Padomes nosaukums, paredzot turpmāk panākt Latvijas novadu apvienošanu vienotā administratīvi politiskā vienībā. Tika ievēlēta Latvijas Padomes izpildkomiteja (Iskolats) 27 locekļu sastāvā, kurā dominēja lielinieki. Iskolats savukārt ievēlēja savu Prezidiju 7 locekļu sastāvā. Par tā priekšsēdētāju kļuva O. Kārklīšs. Organizatoriskā plāksnē Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padome kā rajona organizācija tika pakļauta Ziemeļrietumu apgabala Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomei, kuras kongress bija noticis maija beigās Pleskavā.

Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padome par saviem uzdevumiem izvirzīja revolucionāro spēku apvienošanu, cīņu par uzvaru vietējās pašvaldību vēlēšanās, piedalīšanos tādu jautājumu izšķiršanā, kas attiecas uz Latviju, darbaļaužu sagatavošanu varas pārejai padomju rokās.

Pagaidu valdības periodā Iskolata darbībai nebija sevišķi lielas nozīmes. Situācija mainījās pēc Oktobra apvērsuma. 8.–9. novembra sēdē Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome pieņēma rezolūciju "Par padomju valdību", kas atbalstīja lielinieku apvērsumu, nosūtīd svecienus Tautas komisāru padomei un Viskrievijas Padomju Centrālajai Izpildu komitejai, un pasludināja, ka Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome likvidē vecās pārvaldes formas un ņem varu savās rokās.³³

33 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 71.–72. lpp.

2.5. Latvijas politiskās partijas un sabiedriskās organizācijas Pagaidu valdības periodā

Jauns elements Latvijas sabiedriskajā dzīvē pēc Februāra revolūcijas bija politiskās partijas. To veidošanos un darbību nodrošināja Pagaidu valdības īstenotā politiskās dzīves demokratizācijas politika. 21. jūnijā valdība pieņēma noteikumus "Par sabiedrību, biedrību, savienību reģistrāciju"³⁴, ar kuriem papildināja civilprocesaļo ustavu, nosakot vienkāršotu sabiedrisko organizāciju reģistrācijas kārtību apgabalu tiesu speciāli izveidotās reģistrācijas nodaļās.

Latvijas neokupētajā daļā 1917. gada pavasarī legalizēja savu darbību vairākas sociālistiskās partijas – Latvijas Sociāldemokrātija (LSD), Latvijas Revolucionāro sociālistu partija (eseri), Bunds un tika nodibinātas jaunas pilsoniskās partijas – Latviešu Zemnieku savienība (LZS), Latviešu Demokrātiskā partija (LDP), Latviešu Radikāldemokrātiskā partija (LRDP), Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija (LNDP), Republikāniskā partija (RP) un dažas citas sīkākas grupas. Jau XIX gs. bija dibināta F. Veinberga vadītā monarhistiskā Tautas partija, kura aktivizējās 1917. gada pavasarī. Politiskās partijas 1917. gada Latvijā pamatvilcienos dalāmas divās galvenajās grupās – sociālistiskās un pilsoniskās partijas.

Pilsoniskās partijas par savu mērķi izvirzīja demokrātiskas pilsoniskas republikas veidošanu Krievijā, paredzot plašu politisku, valstisku autonomiju Latvijai tās etniskajās robežās, un tādēļ tās kopumā atbalstīja Pagaidu valdību. Savukārt sociālistiskās partijas iestājās par sociālistiskās iekārtas ieviešanu. Radikāli noskaņotā LSD pēc aprīļa pieprasīja nekavējošu proletariāta diktatūras (padomju varas) ieviešanu, lai uzreiz pārveidotu sabiedrību uz valstiska sociālisma pamatiem, un liedza atbalstu Pagaidu valdībai, bet mērenie eseri, kā arī no LSD 1915. gadā izslēgtie maziņieki – aizsardzībnieki un joprojām tajā paliekošie maziņieki – internacionālisti, uzskatīja, ka sociālistiska iekārta ir nākotnes jautājums, bet šim brīdim par mērķi jāizvirza demokrātiska republika, panākot politisku autonomiju Latvijai.

Ietekmīgākās partijas šajā periodā bija LSD un LZS. LSD būtībā nebija patstāvīga partija, bet gan lielnieciskās KSDSP teritoriālā organizācija, kurai bija saistoša Krievijas lielinieku partijas programma un citi vadošo orgānu lēmumi. LSD biedru skaits 1917. gadā augustā sasniedza 7700.

9.–19. jūlijā LSD noturēja V kongresu, kurā pieņēma virkni rezolūciju, kas iestājās par padomju varu, vispārēju mieru, pret frontē atjaunoto nāves sodu, par rūpniecības nacionalizāciju, kopīpašuma ieviešanu uz zemi, muižu nacionalizāciju, Krievijas demokratizāciju, Krievijas Satversmes sapulces

³⁴ Право, 1917. – 8 августа, № 31–32, с. 1193–1199; Jaunākās Ziņas, 1917. – 23. jūn. – Nr. 153.

vēlēšanām un Latvijas politisko autonomiju, pieprasīja tikai demokrātiskā vēlētu vietējo likumdošanas varu (Latvijas Saeimu) un administratīvo varu milicijas demokratizēšanu un noteica strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju attiecības pret guberņas zemes padomi.³⁵

Kongresā tika pieņemti jauni statūti, kas noteica LSD attiecības ar KSDS. Pēc Oktobra apvērsuma LSD pilnībā atteicās no pārstāvniecības demokrātijā, prasībām un sāka realizēt proletariāta (pareizāk sakot, partijas) diktatūru Latvijā.

Lielākā pilsoniskā partija – Latviešu Zemnieku savienība tika izveidota ar Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības ierosmi 29. aprīlī dibināšanas kongresā, kas notika Valkā. Kongresā pieņēma LZS programmu, kas pieprasīja federatīvas valsts iekārtas ieviešanu Krievijā, Latvijas autonomiju paredzot Latgales autonomiju kultūras, saimniecības un ticības lietās, vēlētu ierēdņus Latvijā, kas būtu atbildīgi tiesas priekšā, pilnīgas budžeta tiesības Latvijai, pilsonisko brīvību (arī streika brīvības) nodrošināšanu, muižu konfiskāciju, izņemot tās, kuras īpašnieki bija pirkusi, valsts sociālo apdrošināšanu, baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas, un latviešu skolu sistēmu radīšanu.³⁶ Tika pieņemti arī LZS statūti un ievēlēja partijas valde un padome. Atšķirībā no LSD, kur jaunus biedrus uzņēma un divu LSD biedru rekomendāciju pamata, LZS varēja iestāties katrs, kas izteica šādu vēlēšanos. LZS rindas auga strauji, un jūlija vidū LZS bija 20 000 biedru. Tomēr sacensībā ar LSD vietējo pašvaldību vēlēšanās 1917. gadā LZS ievērojami zaudēja, tiesa gan, visai stabili ieņemot otro vietu Vidzemes Zemes padomes un apriņķu zemes padomju vēlēšanās un arī pēc Oktobra apvērsuma notikušajās Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās.

Redzama nozīme 1917. gada politisko brīvību gaisotnē bija arī vairākām sabiedriskajām organizācijām un apvienībām. 4. martā notika Rīgas latviešu politisko darbinieku sanāksme, kas lika pamatus 8. martā organizatoriski izveidotajai Rīgas Sabiedrisko organizāciju padomei (RSOP) 45 locekļu sastāvā. Tā pieņēma rezolūciju, kurā paziņoja, ka RSOP "jābūt par padomi devēju pagaidu valdības vietējiem komisāriem un guberņas pārvaldniekiem un jāizstrādā mēneša laikā Latvijas autonomijas projekts". RSOP darbojās gan pilsoniskās, gan arī sociāldemokrātu kontrolētās sabiedriskās organizācijās līdz maijam, kad RSDP izstājās no RSOP, un tai bija zīmīga loma panākot vecās Rīgas domes atkāpšanos.

Politiski aktīva bija kooperatīvā savienība – Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrība, organizējot Vidzemes guberņas zemes sapulci martā un Latviešu Zemnieku savienību aprīlī.

35 Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā 1917. Dokumenti un materiāli (1917. gada marts – 1918. gada februāris). – 182.–206. lpp.

36 Latviešu Zemnieku Savienība. – Valka, 1917.

Lai pretdarbotos Vidzemes bezzemnieku padomēm, Cēsīs 5. jūnijā notika tā saucamā Latviešu lauksaimnieku saeima, kura ievēlēja Latviešu zemturu padomi, taču tā vēlāk nekādu politisko aktivitāti neizrādīja.

5. augustā tika nodibināta Latvju Kareivju nacionālā savienība, kuras valdē ievēlēja 12 strēlniekus (no tiem 8 virsniekus). Tā nostājās pret lielinieciski orientētajām latviešu strēlnieku pulku padomēm. Kaut arī šī savienība par savu mērķi izvirzīja nacionālās kultūras veicināšanas darbu, tā iestājās par Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu un atbalstīja Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP), sūtot tajā savus pārstāvjus.

Aktīvi politiskajā darbībā iesaistījās arī 1915. gadā izveidotā Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, kura kopā ar citām nacionāli noskaņotām sabiedriskajām organizācijām iesaistījās LPNP veidošanas darbā.

Kopumā Latvijas sabiedriskās organizācijas Pagaidu valdības periodā rosīgi iesaistījās politiskajā dzīvē – gan pildot noteiktas varas funkcijas tajā varas vakuumā, kas veidojās pēc monarhijas sabrukuma, gan ar rezolūciju palīdzību dzīvi reaģējot uz politiskajām norisēm Latvijā un kopumā Krievijā.

2.6. Tiesības Pagaidu valdības periodā

2.6.1. Pagaidu valdības likumdošana

Tā kā Februāra revolūcijas rezultātā radusies Krievijas valdība sevi uzskatīja par pagaidu varu, tā neuzsāka kardinālas reformas, atstājot to pieņemšanu Krievijas Satversmes sapulcei. Bez tam Pagaidu valdība aizstāvēja tiesiskās kārtības nepārtrauktības principu. Tas nozīmēja, ka spēkā paliek visi agrākie Krievijas tiesību avoti, ciktāl tos neatceļ vai negroza jaunās valdības pieņemtie likumdošanas akti.

Neskatoties uz šīm principiālajām nostādnēm, Pagaidu valdība veica ievērojamu likumdošanas darbu. Lai saskaņotu agrāk pieņemto tiesību avotu sistēmu ar Pagaidu valdības izdotajiem rīkojumiem, 1917. gada augustā tika pieņemti noteikumi "Par likumu *Svoda* saskaņošanu ar Pagaidu valdības izdodamajiem noteikumiem". Šis likumdošanas akts noteica kritērijus agrākās likumdošanas piemērošanai jaunajos apstākļos. 22. martā valdība izveidoja īpašu Juridisko apspriedi,³⁷ nosakot tās kompetencē sekojošus svarīgākos jautājumus:

- apspriest tos publisko tiesību jautājumus, kas radušies sakarā ar jaunās valsts iekārtas izveidošanu;
- pēc Pagaidu valdības pieprasījuma sagatavot slēdzienus par atsevišķiem valdības pasākumiem;
- izstrādāt un labot svarīgākos likumprojektus;
- veikt sagatavošanas un organizatorisko darbu sakarā ar paredzēto Satversmes sapulces atklāšanu.

³⁷ Право, 1917. – 18 апреля, № 11, с. 441–443.

Juridiskajai apspriedei bija ievērojama nozīme pirmsrevolūcijas tiesību tradīciju un tiesību prakses saglabāšanā. Uz tās ierosinājuma pamata tika izveidota administratīvo tiesu sistēma. Juridiskā apspriede izstrādāja arī vairākus konstitucionālo likumu projektus, kurus bija jāpieņem Satversmes sapulcei. Paredzēja noteikt Krievijā republikānisku iekārtu, izveidot Satversmes sapulces ievēlēta prezidenta institūciju, kura kļūtu par Krievijas valsts un izpildvaras galvu ar likumprojektu ierosināšanas tiesībām, divpalātu parlamentu utt. Šie projekti nestājās spēkā tādēļ, ka pēc Oktobra apvērsuma pie varas nākusī lielinieku vadītā Tautas Komisāru padome atlaida Satversmes sapulci.

Krievija joprojām palika unitāra valsts, kur visa likumdošana bija centrālās varas rokās. Līdz septembrim likumdošanas darbu valdība veica sadarbībā ar Valsts domes Pagaidu komiteju un Valsts padomes vēlēto daļu (iecelto deputātu daļa tika atlaista maijā). 14. septembrī Demokrātiskajā apspriedē, kurā piedalījās zemstu, kooperatīvu, darbaļaužu padomju un armijas organizāciju pārstāvji, tika izveidota Republikas Pagaidu padome (priekšparlaments), kurai tika piešķirtas likumdošanas iniciatīvas tiesības. 6. oktobrī valdība atlaida Valsts domi un Valsts padomi, tā likvidējot agrākās likumdevējietādes.

Tika atcelti 1906. gada pamatlikumi un pieņemts Nolikums par Satversmes sapulces vēlēšanām.³⁸ Valdība veica dažas izmaiņas izpildvaras struktūrā – 5. maijā tika pieņemts lēmums izveidot darba, pārtikas, pasta un telegrāfa un valsts aprūpes ministrijas, kas, cita starpā, liecināja par sociālo nozaru nozīmes pieaugumu valsts politikā.

Šā perioda likumdošanas aktus galvenokārt pieņēma valdība, lielākoties noteikumu (постановление) formā. Bez tam rīkojumus pieņēma atsevišķas ministrijas savas kompetences robežās, balstoties uz agrākpieņemtajiem valdības noteikumiem.

Valdība pieņēma arī nolikumus, kas regulēja dažādu valsts institūciju veidošanas un darbības kārtību, rīkojumus, kas regulēja vēlēto institūciju veidošanas kārtību un citus noteikumiem pakārtotus normatīvos aktus.

Svarīga Pagaidu valdības likumdošanas joma bija Krievijas sabiedriskās dzīves demokratizācija. Jau martā valdība izdeva "ukazu" par amnestiju, paredzot amnestiju visās politiskajās un ticības lietās, tostarp arī par terora aktiem, sacelšanos karaspēkā, agrārnoziegumiem.³⁹ 20. martā tiek pieņemti noteikumi "Par konfesionālo un nacionālo ierobežojumu atcelšanu"⁴⁰, kam bija ievērojama nozīme Krievijas impērijas šovinistiskās, nacionālās minoritātes diskriminējošās likumdošanas politikas pārvarēšanā un pilsoņu līdztiesības nodrošināšanā.

38 Право, 1917. – 8 августа, № 31–32, с. 1176–1185.

39 Право, 1917. – 21 марта, № 8, с. 441–443.

40 Право, 1917. – 30 марта, № 9, с. 508–510.

ijas tiesīb
amata tik
trādāja ar
atversme
veidot Sa
r Krievija
ībām, div
c Oktobr
me atlauda

a centrālā
darbībā ar
deputātu
piedalīja
pārstāvj
kurai tika
ida Valsts

ar Satver
ras struk
pasta un
ar sociālo

elākoties
tsevišķas
mtajiem

stitūciju
stitūciju
ktus.

edriskās
nestiju,
ar terora
ņemti

40, kam
s mino-
pilsoņu

Sapulču un biedrošanās brīvības izmantošanu veicināja valdības 12. aprīļa noteikumi "Par sapulcēm un savienībām"⁴¹, bet vārda un preses brīvību – 27. aprīlī pieņemtie noteikumi "Par presi"⁴². Iepriekšējā cenzūra preses izdevumiem tika atcelta un cenzūras iestādes likvidētas. Tika paredzēta cenzūra pēc izdevuma publicēšanas (diennakts laikā), kuru īstenoja Pagaidu valdības komisāri. Administratīvie sodi par izdevumiem tika aizliegti. Pēc neveiksmīgā lielinieku varas sagrābšanas mēģinājuma 4. jūlijā tiek pieņemti grozījumi, kas aizliedz izmantot demokrātiskās brīvības ar nolūku graut valsts iekārtu. 12. jūlijā pieņemtos noteikumos "Par Pagaidu valdības 1917. gada 27. aprīļa noteikumu grozījumiem"⁴³ paredzēja kā pagaidu līdzekli tiesības kara un iekšlietu ministram slēgt periodiskos izdevumus, kas aicināja nepakļauties militāro iestāžu rīkojumiem, nepildīt kareivja pienākumus un kas saturēja aicinājumus uz vardarbību un pilsoņu karu, vienlaicīgi saucot pie atbildības atbildīgos redaktorus atbilstoši noteiktajai kārtībai.

Uz šā likuma pamata Latvijā jūlijā un augustā tika slēgti vairāki laikraksti: LSD CK orgāns "Cīņa", LSD Rīgas komitejas izdotā "Окопная правда" un Iskolastrela dienas avīze "Brīvais Strēlnieks".

28. jūlijā pieņemtie valdības noteikumi piešķīra tiesības kara un iekšlietu ministram nepieļaut un slēgt sapulces un kongresus, kas nav vēlami no militārās un valsts drošības viedokļa.⁴⁴

14. jūlijā tika pieņemti valdības noteikumi "Par apziņas brīvību", kas ļāva Krievijas pilsoņiem brīvi izvēlēties un paust savu reliģisko vai ateistisko pārliecību.⁴⁵ Augustā Svētās Sinodes vietā tika izveidota Konfesiju lietu ministrija. Sieviešu lielāku līdztiesību ar vīriešiem nodrošināja valdības noteikumi par "Sieviešu pielaišanu svešu lietu vešanai tiesu iestādēs" (1.06.1917.), "Par sieviešu dzimuma personām piešķirto tiesību paplašināšanu uz iestāšanos valsts dienestā" (5.08.1917.).⁴⁶

Tika pieņemti likumi valsts aparāta demokratizācijas veicināšanai. 17. aprīlī tika pieņemti valdības noteikumi "Par milicijas dibināšanu"⁴⁷. Milicija tika veidota likvidējamās policijas vietā. Pagaidu nolikumā par miliciju noteica par tās uzdevumiem sabiedriskās drošības un kārtības uzturēšanu, pilsoņu brīvības nodrošināšanu. Milīcijai bija jāsniedz arī atbalsts tiesas un militāro iestāžu darbībai. Milicija tika pakļauta apriņķu zemstu un pilsētu pašvaldību pārziņai. Vispārējā milicijas vadība, instrukciju un norādījumu

41 Право, 1917. – 25 апреля, № 12, с. 755.

42 Право, 1917. – 30 мая, № 16, с. 932–934.

43 Право, 1917. – 25 июля, № 29–30, с. 1130.

44 Право, 1917. – 8 августа, № 31–32, с. 1187.

45 Турпат. – 1185.–1186. lpp.

46 Право, 1917. – 13 июня, № 17, с. 984.

47 Право, 1917. – 2 мая, № 13, с. 763–769.

izdošana, milicijas izdevumu tāmes projekta sastādīšana tika nodota iekšlietu ministra kompetencē. Iekšlietu ministrijā tika izveidota galvenā pārvalde milicijas lietās. Ik gadus milicijai bija jāsniedz pārskats par savu darbību zemstēs un pilsētu valdēm.

15. aprīlī tika pieņemti valdības noteikumi "Par pilsētas domnieku vēlēšanu kārtību un par pilsētas iecirkņu pārvaldēm"⁴⁸, kas noteica paredzamo domnieku skaitu Krievijas pilsētu domēs, tostarp arī Latgales pilsētās. Lielajā pilsētās paredzēja atsevišķu pilsētas rajonu pārvalžu veidošanu. 22. jūnijā valdība pieņēma Latvijai svarīgu likumdošanas aktu "Par Vidzemes un Kurzemes guberņu administratīvās pārvaldes un vietējās pašpārvaldes pagaidu iekārtu"⁴⁹. Faktiski tas tajā brīdī atteicās tikai uz Vidzemi, jo Kurzemes guberņa bija Vācijas okupēta. Valdības lēmums paredzēja grozījumus Vidzemes guberņas vietējo iestāžu struktūrā, guberņas un apriņķu zemes padomju demokrātiskas vēlēšanas. Zemes padomēm tika nodota vietējā administratīvā un saimnieciskā vara.

Civiltiesību jomā valdība veica tikai atsevišķus grozījumus. Tā, piemēram, zemes reformas sagatavošanas gaitā valdība pieņēma lēmumu, kas aizliedza zemes pirkšanu un pārdošanu.

Pieņemot 22. jūnijā lēmumu "Par noteikumu par kareivju ģimeņu aprūpi attiecināšanu uz iesaukto kareivju ārlaulības sievietēm, bērniem, mātēm, brāļiem, māsām, kā arī viņu audzubērniem", valdība paplašināja radniecības juridisko traktējumu, tā radot precedentu turpmākai faktiskās laulības tiesisko seku atzīšanai.

Nepieciešams atzīmēt valdības regulējošās lomas pieaugumu tirdzniecības un saimniecības tiesību jomā, kas saistāms ar karastāvokli un tautsaimniecības krīzi. Atbilstoši šiem ārkārtējiem apstākļiem ir jāvērtē valdības likumdošanas akti "Par labības nodošanu valsts rīcībā un par vietējiem pārtikas orgāniem"⁵⁰ (25.03.1917.), kas paredzēja visas virs nepieciešamās patēriņa un sēklas normas izaudzētās labības piespiedu pārdošanu valsts iestādēm par cietām cenām, aizliedzot labības ieķīlāšanu, arī akti "Par sējumu aizsardzību" (11.04.1917.), "Par valsts cukura monopola ieviešanu" (14.09.1917.) u.c. Martā tika pieņemti noteikumi "Par valsts un sabiedrisko iestāžu, satiksmes ceļu, rūpnīcu un uzņēmumu, kas darbojas aizsardzības vajadzībām, apgādi ar metāliem un degvielu" un "Par piespiedu kārtības noteikšanu uz transporta līdzekļiem", kas ieviesa transporta klausību transporta līdzekļu īpašniekiem. Šo pagaidu valdības valstiskās administrēšanas politiku tautsaimniecībā tālāk attīstīja pēc Oktobra apvērsuma nodibinātā padomju vara, nonākot līdz ražošanas pilnīgai valstiskošanai.

48 Право, 1917. – 2 мая, № 13, 755.–763. lpp.

49 Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1917, с. 951.

50 Право, 1917. – 11 апреля, № 10, с. 568–580.

Darba attiecību regulēšanas jomā atzīmējami 23. aprīlī pieņemtie valdības noteikumi "Par strādnieku komitejām rūpniecības uzņēmumos"⁵¹. Strādnieku komitejas tika veidotas uzņēmumos uz uzņēmuma strādnieku vienas desmitdaļas ierosinājuma pamata. Strādnieku komitejām bija jāpārstāv strādniekus attiecībās ar valsts varu, jārisina strādnieku strīdi ar uzņēmumu administrāciju un jānodarbojas ar kultūrizglītojošo darbību strādnieku vidū. Šīs komitejas sāka veidoties uzņēmumos uzreiz pēc revolūcijas uzvaras, un valdības lēmums tikai atspoguļoja faktisko stāvokli.

Aprīlī tika izveidota darba komisāru institūcija, kuri pārzināja nodarbinātības jautājumus darba apgabalos, kuros iekļāva vairākas guberņas. 19. augustā tika pieņemts nolikums par darba biržām, kuras tika pakļautas darba komisāru pārziņai.

Darba tiesību jomā valdība pieņēma noteikumus "Par nakts darba ierobežošanu sievietēm un pusaudžiem vecumā līdz 17 gadiem" (8.08.1917.). Tika pieļauti izņēmumi šā likuma piemērošanā uzņēmumos, kas strādā aizsardzības vajadzībām. Augustā tika noteikta arī darbaspēka algošanas kārtība.

Sociālo tiesību jomā jāmin valdības lēmums "Par noteikumu grozīšanu strādnieku apgādāšanai slimības gadījumā" (25.07.1917.), kas paredzēja slimokasu sistēmas ieviešanu.

Atzīmējami valdības pasākumi krimināltiesību humanizēšanā, kas tika īstenoti atbilstoši sabiedrības revolucionārajam noskaņojumam. 12. martā tika atcelts nāvessods, kuru aizstāja ar beztermiņa vai termiņa katorgas darbiem.⁵² 12. jūlijā valdība tomēr pieņēma noteikumus "Par nāvessoda atjaunošanu kara laikā militārpersonām par atsevišķiem smagākajiem noziegumiem"⁵³, cenšoties ar represīvām metodēm cīnīties pret armijas sabrukumu. Nāvessoda piemērošana tika noteikta tikai attiecībā uz militārpersonām karadarbības rajonā par militāru un valsts nodevību, bēgšanu pie ienaidnieka, bēgšanu no kaujas lauka, patvarīgu savas vietas atstāšanu kaujas laikā un izvairīšanos no piedalīšanās kaujā, pierunāšanu, kūdišanu vai musināšanu uz padošanos, bēgšanu vai izvairīšanos no pretošanās ienaidniekam, padošanos gūstā bez pretošanās, patstāvīgu sardzes atstāšanu ienaidnieka tuvumā, virsnieku un kareivju bruņotu darbību pret priekšniekiem, pretošanos kara pavēļu un priekšnieka rīkojumu izpildei, acīmredzamu sacelšanos un kūdišanu uz to, uzbrukumu sargkareivim vai militārai sardzei, bruņotu pretošanos viņiem vai sargkareivja slepkavību ar nodomu, slepkavību ar nodomu, izvarošanu, bandītismu vai laupīšanu. Nāvessodu attiecināja arī uz ienaidnieka spiegiem. Skaidrs, ka šis valdības lēmums izsauca ārkārtīgu lielinieku neapmierinātību, jo objektīvi apgrūtināja pretkara propagandu piefrontes joslā, taču apstākļos,

51 Право, 1917. – 2 мая, № 13, с. 769–770.

52 Право, 1917. – 30 марта, № 9, с. 506.

53 Право, 1917. – 25 июля, № 29–30, с. 1128–1130.

kādos bija nonākusi Krievijas armija, bija pilnībā saprotams, ka 12. jūlijā lēmuma uzdevums bija sekmēt armijas disciplīnas un kaujas spēju atjaunošanu.

Par krimināltiesību humanizāciju liecina arī 17. marta valdības noteikumi, kas atcēla noņemšanu izsūtīto personu un arestantu sodīšanu ar rīkstēm iekalšanu dzelžos un trakokrekla uzvilkšanu.

26. aprīlī valdība pieņēma noteikumus "Par izsūtīšanas noņemšanu atcelšanu"⁵⁴. Šī soda vietā noteica ieslodzījumu cietoksnī vai pārmācības namā. Zīmīgi, ka arī vācu okupācijas iestādes, ieviešot 1903. gada Soda likumu Austrumu frontes virspavēlnieka pārvaldes apgabalā ar 1917. gada 14. maija lēmumu, sekoja Pagaidu valdības priekšzīmei, atceļot izsūtīšanu noņemšanā.

26. aprīlī Pagaidu valdība veica arī grozījumus 1864. gada ustava "Par sodiem, ko piemēro miertiesneši" 29. pantā, paredzot kā soda sankcijas par varas iestāžu likumīgo rīkojumu, prasību, lēmumu nepildīšanu – cietumu līdz 6 mēnešiem, arestu līdz 3 mēnešiem vai naudas sodu līdz 300 rbļ. Divvaldības apstākļos valdības rīkojumu nepildīšana ieguva epidēmijas raksturu.

6. jūlijā, vērstoties pret 4. jūlija lielinieku neveiksmīgu mēģinājumu sagrābt varu organizatoriem, tiek pieņemti valdības noteikumi "Par sodiem vainīgajiem par publiskiem aicinājumiem uz slepkavību, banditismu, laupīšanu, grautiņiem un citiem smagiem noziegumiem"⁵⁵, paredzot kā soda mēru ieslodzījumu pārmācības namā līdz 3 gadiem vai ieslodzījumu cietoksnī uz tādu pašu termiņu.

2. augustā, pastiprinot represīvos pasākumus pret graujošu darbību, kas tika vēsta pret Pagaidu valdību, tiek pieņemti noteikumi "Par mēru pieņemšanu pret personām, kas apdraud valsts aizsardzību, tās iekšējo drošību un revolūcijas iekaroto brīvību"⁵⁶, – saukts arī par Kerenska likumu. Attiecīgi tika laboti 1903. gada Soda likumu 100. un 101. pants (04.08.1917.) paredzot par minētajiem noziegumiem termiņa vai beztermiņa katorgas darbus, bet par šo noziegumu sagatavošanu ieslodzījumu pārmācības namā vai cietoksnī.⁵⁷ Kerenska likums jāva iekšlietu un kara ministram apcietināt un turēt preventīvā ieslodzījumā bez tiesas jebkuru valsts iekārtu apdraudošu personu. Saprotams, ka Kerenska likumam bija ārkārtējs raksturs, bet tā piemērošana sekmēja valsts varas patvaļu un cilvēktiesību ierobežošanu.

Pievērsīsimies tagad tiesu iekārtu un procesuālās tiesības reglamentējošiem likumiem. Tūlīt pēc Februāra revolūcijas ar 3. marta tieslietu ministra lēmumu Petrogradā un dažās citās pilsētās sāka veidoties pagaidu tiesas, kuru

54 Право, 1917. – 16 мая, № 15, с. 863–866.

55 Право, 1917. – 11 июля, № 27–28, с. 1084–1085.

56 Право, 1917. – 22 августа, № 33–34, с. 1222–1223.

57 Turpat.

sastāvā bija miertiesnesis un divi piesēdētāji (viens no strādniekiem un otrs no kareivjiem). Visiem tiesas locekļiem bija vienādas tiesības. Šīs tiesas izskatīja lietas par pilsoņu tiesību aizskārumiem un par noziegumiem pret jauno valsts un pārvaldes iekārtu. Pagaidu tiesas spriedumi nebija pārsūdzami, bet tos varēja atcelt tieslietu ministrs. Atzīmēsim, ka Rīgā un kopumā neokupētajā Latvijas daļā pagaidu tiesas netika nodibinātas. Rīgas izmeklēšanas nodaļu dibināšanai sasauktā sapulce 17. aprīlī pieņēma lēmumu – "ievērojot frontes tuvumu, uzskatīt par nevēlamu nodibināt Rīgā pagaidu tiesas". Pagaidu tiesas tika likvidētas 1917. gada jūlijā.

5. maijā pieņemtie valdības noteikumi "Par vietējās tiesas pagaidu iekārtu"⁵⁸ noteica, ka miertiesneši ievēlami pagastu zemstēs un pilsētu domēs. Miertiesu locekļu skaits tika paplašināts. 30. maijā tika pieņemti arī valdības noteikumi "Par administratīvo lietu tiesām"⁵⁹, kas nošķīra administratīvo justīciju no vispārējās. Administratīvie tiesneši, kas tika pielīdzināti apgabala tiesnešiem, ieguva tiesības izskatīt lietas uz valdības komisāru protestu un uz valdības iestāžu sūdzību pamata par vietējo iestāžu darbību un uz vietējo pašvaldību sūdzību pamata par valdības komisāru darbību. Administratīvo tiesu jurisdikcijai pakļāva arī citas iestādes, piemēram, zemes (agrār-) un pārtikas komitejas uz 7. septembra valdības lēmuma pamata. Arī par arod-biedrību un dažādu padomju darbības likumību spriedums bija jāpieņem administratīvajām tiesām. Tika izveidota trīspakāpju administratīvo tiesu hierarhija. Aprīņķos uzsāka darbību administratīvie tiesneši, guberņās nodibināja apgabala tiesu administratīvās nodaļas, bet galvaspilsētā administratīvās tiesas funkcijas pildīja Senāta pirmais departaments.

Ar 12. jūlija lēmumu Pagaidu valdība izdeva noteikumus par kara revolucionāro tiesu nodibināšanu piefrontes apgabalā.⁶⁰ Šīs tiesas izskatīja lietas par kara noziegumiem, kur par soda mēru tika paredzēts nāvessods, ja šie noziegumi bija acīmredzami un nebija nepieciešamības pēc iepriekšējas izmeklēšanas. Šīs tiesas sastāvēja no 3 virsniekiem un 3 kareivjiem, kas vēlēja no sava vidus tiesas priekšsēdētāju. Tiesas locekļus izraudzījās pēc kara tiesu zvērināto sarakstiem ar lozēšanu. Spriedumu pieņēma ar balsu vairākumu, pie tam gadījumā, ja balsis dalījās, tika pieņemts tiesājamam labvēlīgs viedoklis. Spriedumu izpildīja nekavējoties, un tas nebija pārsūdzams. Lai regulētu darba konfliktus rūpniecības uzņēmumos, tika izveidotas īpašas samierināšanas kameras. Lēmums par tām tika pieņemts 5. augustā, bet praksē tās sāka veidot jau pavasarī. Tā samierināšanas kamera uz RSDP ierosmes pamata Rīgā tika izveidota jau aprīlī. Par otro instanci darba strīdu risināšanai

⁵⁸ Право, 1917. – 16 мая, № 15, с. 866–871.

⁵⁹ Право, 1917. – 13 июня, № 17, с. 973–984.

⁶⁰ Октябрьская революция в Латвии. Документы и материалы. – Рига, 1957. – с. 163–165.

tika noteiktas šķīrējtiesas. Analogi laukos ar 1917. gada septembra lēmumu tika veidotas lauku zemes tiesas agrāro konfliktu izšķiršanai.

20. martā tika pieņemti noteikumi "Par nosacījumiem amatu ieņemšanai tieslietu resorā"⁶¹, kurā par amatu kandidātu derīguma mērauklu tika noteikts profesionālais stāžs tieslietu iestādēs. 26. aprīlī pieņemtajos valdības noteikumos "Par dažu kategoriju personu pielaišanu iecelšanai tiesas resorā amatos"⁶² tika paplašināts to personu loks, kas varēja ieņemt tiesnešu un prokuroru amatus. Arī tiesību zinātņu maģistri un doktori turpmāk varēja ieņemt šos amatus. Procesuālo tiesību jomā turpināja darboties 1864. gada nolikumi. Valdība izdeva tikai dažus normatīvos aktus šai jomā. Atzīmēsim noteikumus "Par tiesnešu un dažu tieslietu resora amatpersonu nodošanu tiesai kārtību" (29.09.1917.) un "Par parādnieku, kas pasludināti par maksātnespējīgiem tirdzniecībā, personiskās aizturēšanas atcelšanu līdz viņu maksātnespējas rakstura noteikšanai tiesā" (15.05.1917.)⁶³. Pēdējais akts precīzā atbilda nevainības prezumpcijas principam.

Attiecībā uz krimināllietu iepriekšējo izmeklēšanu jaunums bija izmeklēšanas nodaļu (следственные отряды) dibināšana. To kompetencē ietilpa jautājumi par politiska rakstura arestu pareizības noteikšanu, bez pietiekoši iemesla arestētu personu atbrīvošana utt. Rīgā aprīlī tika izveidotas divas izmeklēšanas nodaļas, kurās darbojās pa vienam pārstāvim no Rīgas domes, advokatūras, RSDP un Iskosola XII. Personas, kuru arests tika veikts pamatojot Rīgas izmeklēšanas nodaļas nosūtīja uz Petrogradas sevišķo izmeklēšanas komisiju.

Pagaidu valdības centieni veidot pilsonisku tiesisku sabiedrību sadūrās ar kara laika ārkārtējiem apstākļiem un radikāli noskaņoto lielinieku graužošu darbību. Pēc Oktobra apvērsuma Padomju Krievijā Pagaidu valdības likumi drīz zaudēja spēku, bet Latvijas Republikā tie tika atzīti par spēkā esošiem un pēc tiesību kontinuitātes principa tika atcelti ar jaunu Latvijas Republikas likumdošanas aktu pieņemšanu.

2.6.2. Latvijas neokupētās daļas vietējo varas iestāžu darbība tiesību jomā

Latvijas teritorijā Pagaidu valdības laikā palika sašķelta ne tikai administratīvā dalījuma ziņā, bet arī tiesību ziņā. Vidzemē turpināja darboties Baltijas novada vietējie likumi, bet Latgale pilnībā dzīvoja pēc Iekšskrievijas likumiem. Vienīgi krimināltiesības un procesuālās tiesības gan Vidzemē, gan Latgalē regulēja vieni un tie paši normatīvie akti. Tiesa, administratīvo tiesību

61 Собрание узаконений и распоряжений правительства... – 1917, 28 марта – № 69 – с. 390.

62 Право, 1917. – 16 мая, № 15, с. 871.

63 Право, 1917. – 13 июня, № 17, с. 986–987.

ta lēmumu

ņemšanu

lu tika no

ps valdības

esas resor

esnešu un

nāk varēj

1864. gadā

Atzīmēsim

nodošanas

maksātne

u maksā

s precizā

izmeklē

cē ietilp

ietiekoš

tas divas

as domes

amatori

klēšanas

sadūrās

graužo

as likumi

esošiem

publikas

estāžu

ai admi-

arboties

rievijas

mē, gan

tiesību

mapra-

jomā pēc Februāra revolūcijas Vidzeme tika ievērojami tuvināta Latgalei, tomēr atšķirības saglabājās. Tā kā Krievijai bija unitāra valsts iekārta, Latvijas vietējām iestādēm nebija nekādas likumdošanas kompetences, tās varēja izdot tikai likumiem pakārtotus aktus.

Šādus aktus savas kompetences ietvaros izdeva Vidzemes guberņas un Vidzemes un Latgales apriņķu komisāri, Latvijā atrodošos armiju komandieri, Vidzemes guberņas, Latvijas apriņķu, pilsētu un pagastu pašvaldības, guberņas apriņķu, pilsētu un pagastu pārtikas komitejas, guberņas, apriņķu un pagastu agrārkomitejas un citas vietējās administrācijas iestādes.

Bez tam likumam pakārtotus normatīvus aktus izdeva arī strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes. Dažus aktus izdeva vairākas institūcijas kopīgi. Tā, piemēram, 2. aprīlā "Aizrādījumu pagastu vēlēšanu lietā" un "Aizrādījumu par pagastu pagaidu samierināšanas tiesām" izdeva kopīgi Vidzemes Pagaidu zemes padome, Vidzemes Bezzemnieku padome un Iskolats.

Vietējo iestāžu pieņemtie lēmumi lielākoties regulēja administratīvo, saimniecisko, darba un sociālo tiesību jomu. Starp nozīmīgākajiem vietējo iestāžu aktiem atzīmējama Vidzemes guberņas komisāra instrukcija par Vidzemes guberņas apriņķu zemes padomju vēlēšanām (25.07.1917.)⁶⁴, Vidzemes Pagaidu zemes padomes (VPZP) izpildkomitejas pagaidu instrukcija lauku milīcijai (izdota martā)⁶⁵, XII armijas komandiera R. Dmitrijeva aprīlī izdotie noteikumi par obligātu visas aramzemes apstrādāšanu frontes rajonā (izdoti aprīlī)⁶⁶, RSDP lēmums par Pagaidu valdības izdotajiem strādnieku komiteju dibināšanas noteikumiem (28.04.1917.)⁶⁷, Rīgas domes lēmumi par 8 stundu darba dienu, minimālo darba algu, virsstundu apmaksas kārtību, vienādu vīriešu un sievietešu darba apmaksu par vienādu darbu (01.05.1917.)⁶⁸, RSDP lēmums par cietu cenu noteikšanu pārtikai un kartiņu sistēmas ieviešanu Rīgā (17.05.1917.)⁶⁹, XII armijas komandiera obligātie noteikumi par iebraucēju un izbraucēju reģistrāciju Rīgā (29.05.1917.)⁷⁰, RSDP pieņemtie statūti par fabriku komitejām (pieņemti jūnijā)⁷¹, Vidzemes guberņas Pārtikas komitejas valdes noteikumi par 1916. gada rudzu ražas rekvizēšanas kārtību Vidzemes guberņā (izdoti jūnijā)⁷², VPZP lēmums par guberņas zemes padomes

64 LVA, 964. f., 1. apr., 71. l., 7. lp.

65 Jaunākās Ziņas, 1917. – 22. martā. – Nr. 79.

66 Jaunākās Ziņas, 1917. – 14. apr. – Nr. 96.

67 Jaunākās Ziņas, 1917. – 29. apr. – Nr. 108.

68 Jaunākās Ziņas, 1917. – 2. maijā. – Nr. 110.

69 Jaunākās Ziņas, 1917. – 18. maijā. – Nr. 123.

70 Jaunākās Ziņas, 1917. – 2. jūn. – Nr. 135.

71 Jaunākās Ziņas, 1917. – 16. jūn. – Nr. 146.

72 Jaunākās Ziņas, 1917. – 21. jūn. – Nr. 151.

vēlēšanām (18.06.1917.)⁷³, VPZP lēmumi par lauku saimniecību pārņemšanu pagasta vietējo iestāžu ziņā, gadījumā, ja nav iespējams atrisināt darbības konfliktu, par pagastu zemes komiteju veidošanas kārtību (pieņemti jūnijā) Vidzemes guberņas Pārtikas komitejas noteikumi par pagasta pārtikas komiteju vēlēšanām (izdoti jūlijā)⁷⁵.

Kā redzam, dažas tiesību normas, kuras noteica vietējo iestāžu lēmumi Latvijā, vēl netika ietvertas Krievijas likumdošanā (piemēram, darba dienu ilgums, minimālā darba alga), un tas nepārprotami liecina, ka vietējās varas tiesības bija ievērojami paplašinājušās Pagaidu valdības laikā. Attiecībā starp centrālo un vietējo varu praktiski tika īstenots demokrātiskās varas princips "Viss, kas nav aizliegts, ir atļauts". Lielā mērā to var izskaidrot arī ar zināmu Pagaidu valdības vājumu, kas sekmēja centrālās tendences attīstību varas mehānismā.

2.6.3. Tiesiskās domas attīstība Latvijā

Tiesiskās domas attīstību Latvijā Pagaidu valdības periodā tieši ietekmēja revolucionārie politiskie notikumi. Līdz ar to notika krass lūzums tiesību ideoloģijas jomā.

Latvijas sabiedrības politiski aktīvajā daļā nedalītu atbalstu guva tēze par nācīgas pašnoteikšanās tiesībām, kuru Pirmā pasaules kara gaitā izvirzīja vairāki redzami liberāli valstsvīri (īpaši ASV prezidents V. Vilsons) kā pamatu pēckara politiskajam neregulējumam Eiropā. Arī marksisti atbalstīja šo tēzi, bet visai pretrunīgi. Vieni, tā saucamie austromarksisti (O. Bauers u.c.), iestājās par pašnoteikšanos kultūrnacionālās autonomijas veidolā, atstājot atsevišķu etnosu ziņā valsti kultūras un izglītības jautājumus. Savukārt Krievijas lielinieki piemēram, Ļeņins, principā prasīja nācīgas politiskās pašnoteikšanās īstenošanu, vienlaicīgi uzskatot, ka Krievijas mazo nāciju darbaļaudīm jāpieprasa apvienošanos ar Krieviju un realitātē nāciju pašnoteikšanās optimālais veids ir etniskā apgabala autonomija vienotas valsts ietvaros.

Latvijā līdz ar nāciju pašnoteikšanās tiesību plašu atzīšanu izvirzījās jautājums, kā šī pašnoteikšanās ir realizējama un kādam vajadzētu būt pašnoteikšanās rezultātam.

Līdz 1917. gada rudenim Latvijā tika apspiesti dažādi Latvijas politiskās autonomijas projekti. Šo apspriešanu sekmēja Dr. M. Valtera brošūra "Latvijas autonomija", L. Laicena "Latvijas valsts", P. Zālītes un P. Stučkas raksti, VPZP un politisko partiju izstrādātie Latvijas autonomijas projekti un visbeidzot Latvijas autonomijas jautājumā sasauktās 30. jūlija konferences rezolūcija.⁷⁶

73 Jaunākās Ziņas, 1917. – 22. jūn. – Nr. 152.

74 Jaunākās Ziņas, 1917. – 23. jūn. – Nr. 153.

75 Jaunākās Ziņas, 1917. – 6. jūl. – Nr. 163.

76 Dzimtenes Atbalss, 1917. – 5. aug. – Nr. 60; Jaunais Laiks, 1917. – 1., 2., 3. jūl.

Konferencē piedalījās VPZP, Kurzemes evakuēto bēgļu padome, RSOP, Rīgas pilsētas domes, RSDP, Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes, Iskolastreļa, Latgaliešu sekcijas pie Iskolastreļa, V armijas Latviešu biroja pārstāvji, tātad tika nodrošināts plašs Latvijas vietējo iestāžu spektrs.

Lēmumā tika atzītas latviešu tautas tiesības uz pašnoteikšanos, noteikts, ka Latvijai jābūt nedalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali; Latgalei jāpiešķir patstāvība (autonomija) vietējās pašvaldības, pārvaldības, valodas, skolas un baznīcas lietās; Latvijai jābūt autonomai vienībai Krievijas demokrātiskā republikā, likumdošanas, izpildu, tiesas un pašvaldības varai jāatrodas Latvijas tautas un viņas Saeimas rokās, kas ievēlama vispārējās, demokrātiskās, proporcionālās vēlēšanās. Konference bez tam protestēja pret Latvijas teritorijas aneksijas mēģinājumiem, centieniem noteikt tās nākotni bez Latvijas tautas ziņas un lemlšanas.

Vislielākās diskusijas izraisīja jautājums par Latvijas autonomijas saturu un tās attiecībām ar Krievijas centrālo varu. Latvijas lielinieki, sevišķi P. Stučka, aizstāvēja demokrātiskā centrālisma principu, respektīvi, vietējās varas pakļaušanu demokrātiski vēlētajām centrālajām iestādēm, kuru pamatoti kritizēja M. Valters, norādot, ka tādā gadījumā Latvijas autonomija kļūs par ierēdņu, nevis valstisku autonomiju.⁷⁷ Liberālās Latvijas politiskās partijas iestājās par Krievijas pārveidošanu par federāciju, kur Latvija būtu viens no federācijas subjektiem ar savas suverēnas varas kompetenci iekšējās lietās. Šo uzskatu plaši popularizēja tolaik Latviešu Nacionāldemokrātu partijas (LNDP) biedrs L. Laicens.⁷⁸ LSD pret federatīvu Krievijas iekārtu iebilda, argumentējot ar sabiedriskās dzīves internacionalizācijas tendenču pieaugumu. Vēlāk lielinieki savas domas mainīja, nākot pie atziņas, ka federāciju un centrālismu ir iespējams savienot.

Jau 1917. gada vasarā LNDP laikrakstā "Dzimtenes Atbalss" un M. Valtera brošūrā pavidēja doma par Latvijas pilnas valstiskas neatkarības vēlamību, tomēr šī doma tolaik vēl nekļuva par politisko spēku atbalstītu prasību. Bet rudenī iznākušajā J. Lapiņa brošūrā "Latvija mijkrēsli" jau tieši tiek prasīta Latvijas neatkarība un analizēti paredzamie ieguvumi gan tautai kopumā, gan darbaļaudīm no Latvijas valsts dibināšanas.⁷⁹

Valstiskas neatkarības prasības izvirzīšanu aizkavēja tā laika situācija Latvijā: Vācija bija okupējusi ievērojamu Latvijas daļu, kā arī atbalsta trūkums šiem plāniem gan no Krievijas valdības, gan no Antantes lielvalstu puses. Pēc tam kad vara Krievijā nonāca lielinieku rokās un Krievijā sākās pilsoņu karš, pilsoniskās partijas nekavējās ar Latvijas neatkarības prasības izvirzīšanu.

⁷⁷ Dr. M. Valters. Latvijas autonomija. — [S.l.], 1917. — 8.—13. lpp.

⁷⁸ L. L. Latvijas valsts. — M., 1917. — 9.—10. lpp.

⁷⁹ J. Lapiņš. Latvija mijkrēsli. — [S.l.], 1917. — 25.—26. lpp.

Ne mazāk būtisks bija jautājums, kādā veidā realizēt Latvijas tautas pašreizējo teikšanos. 1917. gada rudenī nobrieda doma par Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu analogi Krievijas Satversmes sapulcei. Sapulce bija nepieciešama, lai kavētu aneksionistiskos Vācijas plānus attiecībā uz Latvijas teritoriju. Tā bija nepieciešamo priekšnosacījumu tolaik tādai sapulcei Latvijā nebija – Kurzeme un Rīga bija vāciešu okupētas, un tur Satversmes sapulces vēlēšanu nevarēja notikt. Bez tam lielinieki, kas bija vairākumā Vidzemes Zemkopības padomē, bija visai skeptiski attiecībā uz Latvijas Satversmes sapulci, uzskatot, ka vēlāmāka ir Latvijas šķiriskā, proletāriskā “pašnoteikšanās”, ko veikt darbaļaužu padomes. Tādēļ Satversmes sapulces ideju bija iespējams realizēt tikai 1920. gadā, kad visa Latvijas teritorija nonāca demokrātiskās Latvijas Pagaidu valdības kontrolē.

Latvijā nozīmīgs bija jautājums arī par zemes jautājuma tiesisko risinājumu. Zemes jautājuma risināšana Latvijā, sevišķi Vidzemē un Kurzemē bija otra nozīmīga problēma, kas radīja nepieciešamību izstrādāt agrārreformu tiesisko pamatojumu.

Lielinieki aizstāvēja vispārēju zemes nacionalizāciju, pamatojot to ar sabiedriskajām, it sevišķi, darbaļaužu interesēm. Nacionalizācijai vajadzēja notikt bez atlīdzības izmaksas zemes īpašniekiem, t.i., tā tika plānota kā īpašuma konfiskācija. Tālāk: lielinieki Krievijā paredzēja zemi nodot vietējo iedzīvotāju varai, konkrēti – zemnieku padomēm, kas zemi sadalītu lietošanā atsevišķām ģimenēm atbilstoši strādājošo un ēdāju skaitam.

Latvijas lielinieki paredzēja Latvijai īpašu agrārprogrammu. Tā gan netika izstrādāta, bet tās pamatprincipi tika propagandēti. Latvijā vajadzēja, ņemot vērā augsto kapitālisma līmeni, savādāk risināt jautājumu par zemes lietošanu. Muižas lielinieki paredzēja pārveidot valsts, t.i., padomju saimniecībās, kuras balstītos uz algotu darba spēku, bet privātas zemnieku saimniecības par rentes saimniecībām.

Savādāka bija LZS pieeja zemes jautājumam. Tā par pamatu zemes nacionalizācijai izvirzīja zemes īpašumtiesību iegūšanas kritēriju. Ja muiža netika pirktā, bet gan pārmantota kā majorāts, tad, pēc LZS ideologu viedokļa, tā bija latviešu tautai atņemta zeme, un bija pietiekams tiesisks pamats, lai šādu muižu zemi konfiscētu. Palika neskaidrs jautājums, vai tālāk konfiscēto muižu zeme izdodama uz dzimtu vai nomu bezzemnieku ģimenēm, bet gala rezultātā tātā pieņemtajā rezolūcijā LZS izteicās par dažādu zemes lietošanas veidu saglabāšanu.

Savukārt LNDP izdodot K. Reisa brošūru “Zemes jeb agrārjautājums Latvijā”, atbalstīja Krievijas eseru programmu par zemes municipalizāciju, t.i. nodošanu pašvaldību ziņā, kas tālāk dalītu zemi lietošanā atsevišķām ģimenēm.

Visbeidzot jāmin jurista M. Valtera viedoklis zemes reformas īstenošanā paredzot progresīvu nodokļu uzlikšanu muižām, kas padarītu muižu saimniecību neefektīvu. Tādu ceļu ejot, muižnieku īpašuma tiesības netiktu

apst
šau
l
par
un a
sapi
ka t
kon
riko
hao
l
par
uni
nac
sēr
sisto
iest
gisk

(1)

gur
iegi
šis j
bru
Pet
pils
Kar

deļ
“St
var

80
81

apstridētas, un tas nozīmētu tiesības muižniekiem izšķirties par zemes pārdošanu, ja viņi vēlētos tikt vaļā no zaudējumiem.

Dzīvi tika diskutēts jautājums par tiesiskuma jēdziena saturu. Liberālās partijas aizstāvēja viedokli par Pagaidu valdības valsts likumdošanas aktu un agrāk izdoto normatīvo aktu atzīšanu līdz Krievijas un Latvijas Satversmes sapulču sasaukšanai, bet LSD ideologi, piemēram, jurists P. Stučka, apgalvoja, ka tiesības neesot jāprasa, bet gan jāņem, aizstāvot revolucionāro tiesību koncepciju. Jāatzīmē, ka strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes bieži rīkojās saskaņā ar šo P. Stučkas koncepciju, radot varas patvaļu un tiesību haosu valstī.

Kopumā var atzīmēt, ka gan lielinieki, gan pilsoniskie spēki Latvijā iestājās par Latvijas tiesību unifikāciju, vienīgi Latvijas lielinieki domāja par tiesību unifikāciju visas Krievijas mērogā, kas atbilstu gan sabiedriskās dzīves internacionalizācijas procesam, gan internacionāli noskaņotā proletariāta interesēm, bet Latvijas pilsonība bija iecerējusi atsevišķu Latvijas tiesību un tiesas sistēmas izveidi. Autonomijas projektos paredzēja dalīt Krievijas federālo iestāžu un Latvijas autonomo iestāžu tiesisko kompetenci, piemēram, stratēģiskās nozares atstājot Krievijas kompetencē.

3. "Iskolata republikas" periods (1917. gada novembris – 1918. gada februāris)

3.1. Oktobra apvērsums un padomju varas nodibināšana Krievijā

1917. gada rudenī pastiprinājās kreisi radikālo lielinieku ietekmes pieaugums strādnieku un kareivju padomēs. Īpaša nozīme bija tam, ka lielinieki ieguva vairākumu Petrogadas Strādnieku un kareivju padomē. 12. oktobrī šīs padomes sastāvā organizēja Kara revolucionāro komiteju, kas organizēja bruņotu apvērsumu un 24.–25. oktobrī to īstenoja. 25. oktobrī tika izdots Petrogadas padomes Kara revolucionārās komitejas uzsaukums "Krievijas pilsoņiem!", kurā tika paziņots par Pagaidu valdības gāšanu un varas pāreju Kara revolucionārās komitejas rokās, solot Padomju valdības izveidošanu.⁸⁰

25. oktobrī atklāja savu darbu II Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu kongress, kura radikāli kreisais vairākums pieņēma manifestu "Strādniekiem, kareivjiem un zemniekiem!".⁸¹ Manifestā tika paziņots par varas pāreju kongresa rokās, balstoties uz strādnieku, kareivju un zemnieku

⁸⁰ Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā. – 361. lpp.

⁸¹ Turpat. – 363.–364. lpp.

vairākuma gribu. Kongress noteica, ka vietējā vara pāriet strādnieku, kareivju un zemnieku padomju rokās, kurām jānodrošina patiesu revolucionārā kārtību.

Manifestā tika īsumā raksturota padomju varas programma – nekavējotī vispārēja demokrātiska miera piedāvājums, muižnieku, kroņa un klosteru zemju nodošana zemnieku komiteju rīcībā bez atlīdzības, armijas demokratizācija, strādnieku kontroles pār ražošanu ieviešana, Satversmes sapulces sasaukšana, apgādes nodrošināšana, patiesu tiesību uz pašnoteikšanos nodrošināšana nācijām.

Kongress pārvēlēja Viskrievijas Centrālo izpildu komiteju (VCIK), kas darbojās kongresu starplaikos kā augstākā padomju varas institūcija, un izveidoja Tautas komisāru padomi (TKP) – Padomju varas centrālo izpildvaras struktūru, pieņemot dekrētu "Par Tautas komisāru padomes dibināšanu".⁸² Tādējādi tika izveidotas padomju centrālās varas galvenās institūcijas. Valsts varas struktūras nomaiņa notika, pamatojoties uz vecās valsts mašīnas salaušanas teorijas pamata. Demokrātiskai pilsoniskai varai tika pretstatīta šķiriska vara – proletariāta diktatūra, kuru reprezentēja strādnieku kareivju, zemnieku (Latvijā – bezzemnieku), kazaku padomes.

Līdz Satversmes sapulces sasaukšanai padomju vara tika uzskatīta par pagaidu. Tautas komisāru padome tika saukta par Pagaidu strādnieku un zemnieku valdību. Vispārējās, tiešas, proporcionālas, aizklātas, vienlīdzīgas Satversmes sapulces vēlēšanas notika 26. novembrī, taču lielinieki tajā caurmērā ieguva 24 % balsu (vairākums balsu tika nodots par eseru partiju un nevarēja cerēt uz Satversmes sapulces atbalstu savai politikai).

Atklājot 5. janvārī Krievijas Satversmes sapulces darbu, VCIK priekšsēdētājs J. Sverdlovs ierosināja pieņemt "Strādājošās un ekspluatētās tautas tiesību deklarāciju".⁸³ Šī deklarācija pasludināja Krieviju par strādnieku kareivju un zemnieku deputātu padomju republiku, un tās pieņemšanu Satversmes sapulcē nozīmēja parlamentārās demokrātijas institūcijas pašlikvidāciju, kam nepiekrīta Satversmes sapulces vairākums. Tādēļ 1918. gada 6. janvārī VCIK pieņēma dekrētu par Satversmes sapulces atļaišanu.⁸⁴ Līdz ar to padomju institūcijas uzurpēja visu varu, neskatoties uz Krievijas tautas vēlēšanās brīvi izteikto gribu.

"Strādājošās un ekspluatētās tautas tiesību deklarāciju" pieņēma III Viskrievijas padomju kongress 1918. gada 18. janvārī. Deklarācijā tika fiksēti Padomju Krievijas valsts iekārtas pamati, tika noteikts, ka Krievijas Padomju

82 Сборник декретов 1917–1918 гг. – М., 1920. – с. 1.

83 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918, 13 янв. – № 15 – с. 215.

84 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918, 13 янв. – № 15 – с. 216.

Reģ
nac
pak
pili

3

nec
Ka
kar
izp
nie
XII
un
ien
štāl

bai
XII
Isk
mc
cio
pas
soc

Lai
liel
da
be
ap
pa
be

La
dilt
nie
un
pro

ka
Vi
Va
—
85

ku, kareiv
volucionā

nekavējo
un kloster
s demoku
es sapulu
anos nodin

VCIK), ku
titūcija, u
rālo izpil
nes dibin
nās insti
ecās valst
varai tik
trādnieku

skatīta pa
dnieku un
enlīdzīga
nieki tajā
u partiju

priekšē
tās tautas
ādnieku
ņemšanu
as pašlik
18. gadi
u.⁸⁴ Līdz
as tautas

na III Vis
ta fiksēt
Padomju

o pīpab

o pīpab

Republika tiek dibināta uz brīvu nāciju brīvas savienības pamata kā padomju nacionālo republiku federācija. Jautājumu par piedalīšanos un piedalīšanās pakāpi un formu Padomju Krievijas valdībā vajadzēja izlemt katras nācijas pilnvarotai sapulcei.

3.2. Padomju vara neokupētajā Latvijas daļā

Pēc Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padomes parauga arī neokupētajā Latvijas daļā, Cēsīs, 18. oktobrī tika izveidota XII armijas rajona Kara revolucionārā komiteja, kurā ietilpa LSD CK, XII armijas KSDS(b)P kara organizācijas, Iskolastrela, XII armijas strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas, Cēsu, Valmieras un Tērbatas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju izpildkomiteju un XII armijas Kreisā bloka biroja pārstāvji. XII armijas rajona Kara revolucionārā komiteja ar latviešu strēlnieku pulku un dažu citu XII armijas daļu palīdzību oktobra beigās – novembra sākumā ieņēma Vidzemes pilsētas Cēsis, Valmieru un Valku, kurā atradās XII armijas štābs un Iskosola XII mītne.

Lai pretdarbotos XII armijas rajona Kara revolucionārās komitejas darbībai, Valkā 27. oktobrī tika izveidota Tēvijas un revolūcijas glābšanas komiteja XII armijas rajonā – analoga Petrogradā izveidotajai komitejai. Tajā ietilpa Iskosola XII, Valkas Strādnieku un kareivju deputātu padomes, sociāldemokrātu – maziņu un eseru partiju, kā arī LSD maziņu – internacionālistu grupas, tautas sociālistu darba grupas, dzelzceļnieku savienības, pasta un telegrāfa kalpotāju savienības, LKNS un LZS pārstāvji. Bet mēreno sociālistu pretestība lielinieku organizētajam apvērsumam gan Pēterpilī, gan Latvijā izrādījās neveiksmīga, un pēc tam kad Valku 7. novembrī ieņēma lielinieku karaspēks, Tēvijas un revolūcijas glābšanas komiteja pārstāja darboties. 9. novembrī Valkā tika sasaukta Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes sēde, kas rezolūcijā "Par Padomju valdību" apsveica lielinieku organizēto sacelšanos Petrogradā, izteica savu atbalstu padomju valdības politikai un paziņoja, ka Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome ņem varu savās rokās Latvijā.⁸⁵ Šajā sēdē Latvijas padome pieņēma arī rezolūciju "Par Sarkano gvardi", kurā nolēma dibināt Sarkano gvardi (Latvijas padomes zemessardzes vienības) "no strādniekiem un revolucionāriem bezzemniekiem, lai nodrošinātu, paplašinātu un vajadzības gadījumā ar bruņotu spēku aizstāvētu revolūcijas pozīcijas pret uzbrūkošo kontrevolūciju".

Galīgi padomju varas noformēšana Latvijā tika veikta Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu II kongresā (par pirmo kongresu uzskatīja Vidzemes Bezzemnieku kongresu 1917. gada aprīlī), kas notika 16.–18. decembrī Valmierā. Kongresu sasauca Iskolats, nosakot pārstāvniecības normu 1 deputāts

⁸⁵ Padomju varas konstitucionāli akti Latvijā. – R., 1957. – 71.–72. lpp.

no katriem 1000 strādniekiem, kareivjiem un bezzemniekiem. Kaut tas attiecinājās arī uz kaimiņvalstīm, tomēr galvenā lēmuma nav norādīts, deputātus acīmredzot sūtīja vietējās strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes. Kongresā piedalījās 297 deputāti, no kuriem 258 bija LSD biedri, 1 mazinieks, 4 eseri un 34 bezpartejiskie.

Padomju iekārtas pamatus noteica kongresa rezolūcija "Par Padomju valdību un tās uzdevumiem".⁸⁶ Tā paredzēja visas varas nodošanu strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm, par kuru darbības uzdevumu paredzēja sociālisma ieviešanu. Par augstāko varas institūciju Latvijā pasludināja padomju deputātu kongresu, "kurš pilnīgā saskaņā ar Tautas komitejas valdību, kamēr tā iet vienu ceļu ar Krievijas revolucionāro sociāldemokrātiju lemj par visiem jautājumiem, kas attiecas uz Latviju".

Rezolūcija paredzēja, ka Latvijas deputātu kongress sanāk ne retāk kā divreiz gadā un ievēl Latvijas deputātu padomi, paredzot uz katriem 400 iedzīvotājiem 1 pārstāvi padomē. Padome savukārt ievēl izpildu komiteju (Iskolatu), kura īsteno padomē pieņemtos lēmumus un dekrētus.

Kā redzam, rezolūcija noteica daudzpakāpju vēlēšanu sistēmu padomju centrālo iestāžu veidošanai. Jāatzīmē, ka vēlēšanas bija atklātas un līdz ar to neradīja labvēlīgākos apstākļus vēlēšanu gribas noskaidrošanai.

Par vietējām deputātu padomēm tika noteikts, ka tās, "būdamas autonomas savās iekšējās lietās, darbojas saskaņā ar Latvijas Deputātu padomē un izšķir jautājumus, attiecošos uz vietējās saimnieciskās un politiskās dzīves nokārtošanu". Rezolūcija minēja apriņķu, pilsētu, miestu un pagastu vietējās deputātu padomes. Taču Latvijas Deputātu padomei piešķīra tiesības atlaist "ar atsevišķu dekrētu tās iestādes, kuras censtos pretim strādāt Latvijas Deputātu padomes rīkojumiem, un nolikt jaunas vēlēšanas". Rezolūcija paredzēja agrāko vēlēto pašvaldības iestāžu likvidāciju un to uzdevumu nodošanu vietējām padomēm.

Bez tam kongress pieņēma rezolūciju "Par agrāro jautājumu", "Par lauksaimniecības strādnieku jautājumu", "Par Sarkano gvardi", "Demobilizācijas jautājumā". Kongress ievēlēja Latvijas Deputātu padomi 69 cilvēku sastāvā, tā savukārt ievēlēja Iskolatu 26 cilvēku sastāvā, bet Iskolats ievēlēja savu Prezidiju 7 cilvēku sastāvā.

Tātad, centrālās padomju varas konstrukcija Latvijā ietvēra:

- Latvijas padomju deputātu kongresu kā augstāko varas institūciju;
- Latvijas Deputātu padomi, kas ar Latvijas padomju deputātu kongresa pilnvarojumu darbojās kongresu starplaikos kā augstākā varas institūcija;
- Latvijas Deputātu padomes izpildu komiteju (Iskolatu) kā izpilvaras institūciju, kas realizēja savu varu Latvijas padomju deputātu kongresa un Latvijas Deputātu padomes lēmumu ietvaros;

86 Padomju varas konstitucionāli akti Latvijā. –82.–83. lpp.

87 LKP Oktobra revolūcijā. – 449.–453. lpp.

- Iskolata Prezidiju, kas veica organizatorisko darbu, nodrošinot Iskolata darbību.

Iskolata un tā Prezidija darba kārtības regulēšanai Latvijas Deputātu padomes sēdē 1918. gada 4. janvārī tika pieņemts "Iskolata reglaments"⁸⁸. Reglaments noteica, ka Iskolata Prezidijā ietilpst Iskolata priekšsēdētājs, divi priekšsēdētāja biedri, sekretārs un viņa divi biedri, kā arī kasieris un viens viņa biedrs. Prezidijam bija jāiesniedz regulāri sava darba pārskati katrā Iskolata sēdē, jāizstrādā dienas kārtība Iskolata sēdēm. Iskolata sēdēm tika noteikts kvorums – puse no Iskolata locekļiem.

Atsevišķu nozaru vadīšanai tika izveidotas Iskolata nodaļas – līdz II Latvijas padomju deputātu kongresam to bija 11, bet pēc kongresa – 15 (administratīvā, tiesu, darba, agrārā, rūpniecības un tirdzniecības, finansu, satiksmes, skolu u.c.). Par Iskolata priekšsēdētāju tika ievēlēts F. Roziņš, bet par viņa vietniekiem – O. Kārklīšs un K. Gailis.

Ir jāatzīmē vēl viens būtisks moments Iskolata varas konstrukcijā, kaut arī tas netika īpaši uzsvērts Latvijas II padomju kongresa rezolūcijās, proti, partokrātijas princips varas organizācijā. Latvijas Strādnieku, kareivju, bezzemnieku padome un Iskolats atradās pilnīgā LSD CK kontrolē un vadībā.

Latvijas II padomju kongresa rezolūcijā "Par Iskolata ziņojumiem" tika noteikts, ka Iskolata darbībai jāiet pa stingru strādnieku revolucionāro šķiru cīņas ceļu, "neielaižoties nekādos izlīgumos un sarunās ne ar pilsoniskām, ne ar tā sauktām sociālpatriotu (meņševiku un sociālistu–revolucionāru) partijām". Iskolata 6. decembra lēmums par pilsonisko laikrakstu "Lidums" un "Laika Vēstis" slēgšanu un Latvijas Deputātu padomes 20. janvāra lēmums par mazinieku – aizsardzībieku laikraksta "Strādnieku Avīze" slēgšanu liecināja, ka Iskolats ir krasi nostājies pret politisko plurālismu sabiedrībā, atzīstot par pieļaujamu vienīgi lielinieckās LSD viedokli. Latvijas II padomju kongresa rezolūcijā "Par padomju valdību un tās uzdevumiem" var atrast norādi uz lielinieku partijas "vadošo lomu". Rezolūcijas tekstā noteikts, ka Latvijas deputātu kongress lemj par visiem jautājumiem, kas attiecas uz Latviju, pilnā saskaņā ar Tautas komisāru valdību, "kamēr tā iet vienu ceļu ar Krievijas revolucionāro sociāldemokrātiju". Saprotams, ka kongresa deputātu vairākuma izpratnē tā bija vienīgi KSDS(b)P.

Arī rezolūcijā "Par Sarkanā gvardi", ko pieņēma kongress, bija īpaši uzsvērts LSD loma Sarkanās gvardes veidošanā. Lai tajā iestātos, vajadzēja saņemt LSD organizācijas rekomendāciju, bez tam tika norādīts, ka Sarkanā gvarde ir deputātu padomju rīcībā un pārziņā, "kas darbojas saziņā un saskaņā ar Latvijas revolucionāro S.-D."

⁸⁸ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – R., 1957. – 108.–110. lpp.

Var norādīt arī, ka svarīgo ārpolitisko dokumentu – “Latvijas pašnoteiktības deklarācija” 1917. gada decembrī izdeva kopīgi LSD CK un Iskolats.

LSD struktūras nepārprotami saauga ar jauno padomju varu, un LSD lēmumi noteica Iskolata politisko kursu.

Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome Iskolats izdeva vairākus normatīvos aktus, kas noteica vietējo padomju varas iestāžu kompetenci, veidošanas kārtību un savstarpējās attiecības.

Pagaidu noteikumos “Par pagastu pašvaldības lietu pārņemšanu” (02.01.1918.)⁹⁰ Iskolats uzdeva pagastu bezzemnieku padomēm pārņemt visas pagasta pašvaldību lietas no pagastu izpildu, pārtikas un agrārku mitejām, līdz ar to nodot tām visas vietējās politiskās un saimnieciskās dzīves vadīšanu. Pagastā tika noteiktas trīs varas institūcijas: 1) pagastu bezzemnieku sapulce, kura apstiprināja pagasta budžetu, lēma pagastu dzīves svarīgākos jautājumus un vēlēja pagasta bezzemnieku padomi; 2) pagasta bezzemnieku padome, kura lēma par pagasta politiskām, saimnieciskām un kulturālām lietām un kuru aizklāti ievēlēja pagasta iedzīvotāji, kas sasnieguši 18 gadu vecumu, “un tikai tādi, kas atzīst padomju varu” (vēlētāju sarakstā aizliedza ierakstīt opozicionāro politisko spēku pārstāvjus); 3) pagastu bezzemnieku padomes izpildu komiteja, kura izpildīja pagasta un “augstāko revolucionāro varas iestāžu” lēmumus un rīkojumus un kuru priekšsēdētāja un 4–8 locekļu sastāvā ievēlēja pagastu bezzemnieku padome.

1918. gada 3. janvārī Iskolata izdotie pagaidu noteikumi “Par pilsētu satversmi”⁹¹ paredzēja, ka pilsētās vara pāriet pilsētu strādnieku un kareivju deputātu padomju rokās. Pilsētas padome tika veidota iecirkņu vai arodu vēlēšanās, sūtot uz katriem 100 vēlētājiem 1 deputātu padomē. Savukārt pilsētas padome vēlēja izpildkomiteju 7–9 locekļu sastāvā, kuras darbu organizāciju veica prezidijs 3–5 locekļu sastāvā. Tika noteikts, ka pilsētu padomes ir autonomas savās vietējās darīšanās un darbojas Latvijas Deputātu padomes, Iskolata un apriņķu padomes lēmumu robežās.

4. janvārī “Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājā” publicēja Iskolata akceptēto “Apriņķa satversmes projektu proletariāta diktatūras izvešanai”⁹². Projektā paredzēja divas apriņķa augstākās varas iestādes: a) apriņķa strādnieku un bezzemnieku deputātu padomi un b) apriņķa padomes izpildu komiteju. Projektā paredzēja vēlēti apriņķu padomes deputātus pagastos pa vienam deputātam uz 1000 vēlētājiem, taču projektā netika konkrētizēts, kā šīs apriņķa padomes vēlēšanas organizējamās

89 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. –92.–96. lpp.

90 Turpat. – 99.–102. lpp.

91 Turpat. – 102. lpp.

92 Turpat. – 103.–104. lpp.

s pašnotei
n Iskolats
un LSDO

padome u
domju var
as.

ņemšanu
m pārņem
n agrārku
nnieciskā

1) pagast
na pagast
padomī,
kām, saim
asta iedz
t padomj
sko spēk
iteja, kur
numus u
ja pagast

Par pilsēt
n kareivj
vai arod
Savukārt
uras darb
ka pilsēt
s Deputāt

Deputāt
es projekti
ka augstā
tu padom
t aprinķ
jiem, taču
nizējamas

Aprinķa padome ievēlēja izpildu komiteju 9–15 locekļu sastāvā, kas realizēja izpildvaru aprinķī, pildot Latvijas centrālo un aprinķa padomju varas iestāžu lēmumus. Pie aprinķa izpildu komitejas paredzēja veidot nodaļas un komissijas, lai sekmētu izpildu komitejas darbību.

1918. gada 4. janvārī Iskolats izdeva instrukciju "Par Sarkanās gvardes nodibināšanu Latvijā"⁹³. Par Sarkanās gvardes uzdevumu tika noteikta cīņa pret kontrevolūciju un revolūcijas iekarojumu aizsardzību. Sarkanā gварde (SG) Latvijā bija Krievijas SG autonoma sastāvdaļa. Par Sarkanās gvardes pamatšūniņām kļuva pagastu un miestu Sarkanās gvardes pulciņi, kuri ievēlēja savu priekšniecību, ko apstiprināja attiecīgo aprinķu SG štābi. Par priekšniekiem varēja kļūt tikai personas ar speciālu kara izglītību.

Nākamais organizācijas posms bija SG rajona organizācija, tālāk SG aprinķa organizācija, kuras tika pakļautas Latvijas Sarkanās gvardes centrālajam štābam pie Iskolata. Instrukcijā bija paredzēts, ka bīstamos momentos SG uzņemas policejiskas funkcijas, resp., revolucionārās kārtības uzturēšanu. SG bija brīvprātīga institūcija, kurā varēja iestāties abu dzimumu personas no 17 gadiem, pie tam tikai ar padomju un LSD rekomendācijām. Tajā tika uzņemti tikai lieliniekiem uzticīgi cilvēki.

14. februārī, izvērtējot padomju iestāžu darbu, Latvijas Deputātu padome pieņēma divas rezolūcijas. Pirmā – "Padomju varas orgānu tālākā uzbūve un viņu savstarpējās attiecības"⁹⁴ konstatēja nepieciešamību novērst pretrunas vietējo iestāžu darbā. Tika izvirzīta prasība ievērot taupību iestāžu darbā, vienlaicīgi nodrošinot visu uzdevumu sekmīgu izpildi, kuru dēļ iestāde nodibināta. Tika pieprasīta sīka darbu projektu veikšana un to uzrādīšana uz pirmo pieprasījumu kā vēlētājiem, tā revīzijas komisijām un lielāko vienību iestādēm. Bija jāsniedz pārskats par darbību Iskolatam. Otrā rezolūcija – "Attiecībā uz Iskolata darbību"⁹⁵ konstatēja, ka "Iskolats vispār un nodaļas sevišķi nav spējušas attīstīt savu darbību vajadzīgā plašumā darbinieku trūkuma un citu tehnisku šķēršļu dēļ". Tas liek secināt, ka Iskolata varas iestādes vēl atradās organizēšanās fāzē, kad pēc Padomju Krievijas ārlietu tautas komisāra Ļ. Trocka atteikšanās parakstīt Brestas miera līgumu, Vācijas karaspēks uzsāka februāra uzbrukumu un īsā laikā okupēja Vidzemes un Latgales teritoriju, pieliekot punktu Iskolata varai Latvijā.

3.3. "Iskolata republikas" valstiskais statuss

Par šo jautājumu 60.–80. gados bija izvērsusies plaša diskusija padomju un Rietumu juristu un vēsturnieku vidū, pie tam abās pusēs atzīmējamas iekšējās domstarpības un kopīga viedokļa trūkums. Problēmu rada tas apstāk-

93 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 104.–107. lpp.

94 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 114.–117. lpp.

95 Turpat. – 117.–118. lpp.

lis, ka "Iskolata republikā"⁹⁶ (tā Iskolata varu trāpīgi bija nosaucis AS dzīvojošais latviešu vēsturnieks A. Ezergailis) netika pieņemts konstitucionāls akts, kurā precīzi tiktu noformēts "Iskolata republikas" statuss attiecībā pret Padomju Krieviju. Tādēļ pētnieki varēja vienīgi uzmanīgi analizēt "Iskolata republikas" likumdošanas aktus, LSD vadošo institūciju rezolūcijas, likumdošanas un izpildvaras praksi cerībā atrast netiešus pierādījumus vienam vai otram priekšstatam par "Iskolata republikas" statusu. Ir jāatzīmē arī, ka dažbrīd viena vai otra viedokļa aizstāvi ir ietekmējusi aktuālā politiskā konjunktūra. Problēmu sarežģī arī tas apstāklis, ka nav viegli noteikt konkrētā perioda valsts iekārtas formu Krievijā. 1917. gada 2. novembrī Krievijas Tautas komisāru padome pieņēma "Krievijas tautu tiesību deklarāciju"⁹⁷, kurā pasludināja Krievijas tautu vienlīdzību un suverenitāti un Krievijas tautu tiesības uz brīvu pašnoteikšanos līdz atdalīšanās un patstāvīgas valsts nodibināšanai. Taču šī deklarācija neprecizēja Padomju Krievijas valsts iekārtas formu. Tikai 1918. gada janvārī Viskrievijas III padomju kongresā pieņēma "Strādājošās un ekspluatētās tautas tiesību deklarāciju"⁹⁸, kas pasludināja, ka Padomju Krievijas republika tiek dibināta uz brīvu nāciju savienības pamata kā padomju nacionālo republiku federācija.

"Iskolata republika" jau bija nodibināta līdz "Strādājošās un ekspluatētās tautu tiesību deklarācijas" pieņemšanai. Līdz ar to būtu kļūdaini uzvert "Iskolata republiku" kā Krievijas federācijas subjektu, jo federācija Krievijā vēl nebija ne deklarēta, ne noformēta. Neskatoties uz "Iskolata republikas" visai patstāvīgo darbību likumdošanas un izpildvaras jomā, nav tomēr pietiekama pamata viedoklim par vēsturē pirmo suverēno Padomju Latvijas valsti, – šādu tēzi 50.–60. gados izvirzīja vairāki Padomju Latvijas vēsturnieki un juristi.⁹⁹ Nepietiekami argumentēts ir arī latviešu jurista A. Šildes Rietumos sarakstītajā darbā "Latvijas vēsture" paustais viedoklis, ka īsajā starpposmā starp lielinieku apvērsumu un vācu okupāciju Latvijas valsts tiesiskajā statusā nekas nebūtu mainījies.¹⁰⁰ Decentralizācijas process šai laika posmā bija acīmredzams. Tika likvidēti guberņu un apriņķu komisāru posteņi, un vara nonāca uz vietas veidotās (tiesa, pēc šķiriski politiskiem kritērijiem) iestāžu rokās. Jaunā vara par savu teritoriju uzskatīja ne vairs Vidzemes guberņu, bet gan Latviju tās etniskajā

96 Skat. A. Ezergailis. *The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution*. – N.Y. 1983.

97 Сборник нормативных актов по советскому государственному праву. – М., 1984. – с. 15.

98 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 72.

99 Skat. R. Apsītis, L. Birziņa, O. Grinbergs. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture* (1917.–1970). – R., 1970. – 18.–20. lpp.

100 Ā. Šilde. *Latvijas vēsture 1914.–1940.* – Stokholma, 1976. – 224. lpp.

robežās un izvērsa aktīvu darbību Latgales apriņķu pievienošanā "Iskolata republikas" teritorijai.

To sekmēja arī 3.-4. decembrī Rēzeknē notikušais Latgales kongress, kurš rezolūcijā "Par Latgales pašnoteikšanās tiesībām"¹⁰¹, kas tika pieņemta ar 200 balsim pret 7, nolēma "noteikti stāvēt un darboties par Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas tādos apmēros, kā to nolems tautas nobalsošanā" un nosūtīt savus pārstāvjus uz Valmieras kongresu. 18. decembrī Tautas komisāru padomei tika adresēts Latgales zemnieku, strādnieku, kalpu un kareivju padomes izpildkomitejas iesniegums ar lūgumu Tautas komisāru padomei, izpildot Latgales tautas gribu, izdot īpašu dekrētu par Latgales apriņķu atdalīšanu no Vitebskas guberņas. Lai arī Padomju Krievijas iestādes ziņoja, ka nekas netraucē atdalīt Latgales apriņķus no Vitebskas guberņas, attiecīgs dekrēts tomēr pieņemts netika un nenotika arī janvārī paredzētais jauns Latgales kongress, kuram bija pilnīgi jāizlemj Latgales liktenis.

LSD CK un Iskolata 1917. gada 24. decembrī pieņemtā "Latvijas pašnoteikšanās deklarācija" ierosināja (sakarā ar Vācijas delegācijas apgalvojumu miera sarunās ar Krieviju par Kurzemes iedzīvotāju vēlēšanos atdalīties no Krievijas) izvest vācu un krievu karaspēku no Latvijas teritorijas un ļaut visiem Latvijas iedzīvotājiem brīvi pašnoteikties. Šajā deklarācijā tika akcentēts viedoklis, ka Latvijas proletariāts ir pret patstāvīgas valsts veidošanu un izteicies par Latvijas autonomu iekārtu Krievijas valsts rāmjos.

"Iskolata republikas" valstisko statusu visprecīzāk būtu apzīmēt par valstisku autonomiju Padomju Krievijas sastāvā. Šīs autonomijas ietvari netika fiksēti ar kādu Padomju Krievijas likumdošanas aktu, tādēļ daudzi padomju perioda autori, zīmējoties uz Iskolatu, lieto terminu "faktiskā autonomija". Arī Latvijas II padomju kongresa rezolūcijā "Par padomju valdību un tās uzdevumiem" ietvertais princips, kas noteica Latvijas deputātu kongresam "pilnīgā saskaņā ar Tautas komisāru valdību" lemt par jautājumiem, kas attiecas uz Latviju, sevišķu skaidrību neievieš, jo paliek neatrisināts jautājums par Latvijas un Krievijas likumdošanas normu kolīziju gadījumiem, par Latvijas un Krievijas normatīvo aktu savstarpējo hierarhiju utt.

Nemot vērā "Iskolata republikas" varas partokrātisko raksturu, ir lietderīgi meklēt atbildi arī LSD rezolūcijās. Un tā - 14.-16. decembrī notikušajā LSD XV konferencē pieņemtajā rezolūcijā "Par Latvijas autonomiju un Latvijas Satversmes sapulci"¹⁰² tiek paziņots, ka "konference atzīst vienotas Latvijas (Kurzemes, Vidzemes un Latgales) autonomiju, kurai par pamatu ir demokrātiskais centrālisms, t.i., tāda iekārta, kura neiziet ārā no Krievijas proletariāta diktatūras dekrētu principu rāmjiem un tanī pašā laikā nodrošina Latvijas darba demokrātijas visplašāko pašnoteikšanos".

101 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. - 80.-81. lpp.

102 LKP Oktobra revolūcijā. - 439.-440. lpp.

Šī rezolūcija nepārprotami liecina par valstisku autonomiju, kuru ierobežo Padomju Krievijas konstitucionālo tiesību normas. Uz Iskolata varas savrupību norādījis savā pētījumā A. Ezergailis. Tā rada atspoguļojumu arī "Iskolata republikas" likumdošanā.

3.4. Tiesības "Iskolata republikas" periodā

3.4.1. Padomju tiesību doktrīnas veidošanās Krievijas revolūcijas laikmetā

Lielinieki, būdami marksisma sekotāji, uzskatīja tiesības par valdošās šķiras gribas izpausmi, kas padarīta par vispārēju likumu. Aizstātot marksisma teoriju par valsts un tiesību atmiršanu virzībā uz komunistisko iekārtu, komunistiskie ideologi uzskatīja, ka jaunās proletāriskās tiesības pastāvēs īslaicīgi, tikmēr, kamēr proletariāta (patiesībā – komunistiskā) diktatūra nenovērsīs kontrrevolucionāru pretestību, nepārveidos sabiedrību uz sociālisma pamatiem un neizaudzinās cilvēkus par aktīviem komunisma cēlājiem. Līdz tam laikam būs nepieciešamas tiesību normas, bet vēlāk tās pakāpeniski tiktu aizstātas ar komunistiskās morāles normām, kas nodrošinās sabiedrisko kārtību. Saprotams, ka līdz ar sociālistisko apvērsumu agrākās pilsoniskās tiesības tika uzskatītas par atceltām, taču problēmu radīja jaunu rakstītu normu trūkums. Tādēļ Krievijas Tautas komisāru padomes 22. novembrī izdotajā dekrētā "Par tiesu"¹⁰³, ko izstrādāja tolaik Padomju Krievijas tieslietu komisārs P. Stučka, tika noteikts, ka tiesas "savos lēmumos un spriedumos vadās pēc gāzto valdību likumiem tikai tiktāl, ciktāl tos nav atcēlušī revolūcija un tie nerunā preti revolucionārajai sirdsapziņai un revolucionārajai tiesiskai apziņai". Revolucionārā tiesiskā apziņa šajā laikā kļuva par svarīgu tiesību avotu. Tas nozīmēja, ka gadījumā, ja padomju iestādes un amatpersonas nevarēja piemērot kādu konkrētu tiesību normu, lēmums tika pieņemts, vadoties pēc revolucionārās sirdsapziņas vai revolucionārās lietderības. Saprotams, ka šie kritēriji bija visai subjektīvi, līdz ar to praksē balstīšanās uz revolucionārās tiesiskās apziņas pamata izvērtās par tiesu patvaļu.

Līdz ar VCIK un TKP dekrētiem par tiesību avotiem dekrētā "Par tiesu" atzina arī KSDS(b)P un kreiso eseru partijas minimālprogrammas. Partiju programmu izvirzīšana par tiesību avotu (kreiso eseru programma zaudēja savu tiesību avota lomu pēc kreiso eseru dumpja apspiešanas 1918. gada jūlijā) skaidri liecināja par padomju varas partokrātisko raksturu.

Raksturīga padomju tiesību iezīme bija tiesību šķiriskais raksturs, kas paredzēja plašākas tiesības nemantīgajiem slāņiem un tiesību ierobežojumus mantīgajiem, kā arī garīdzniecībai utt. Viens no šā laika redzamākajiem padomju tiesību ideologiem, P. Stučka, atzīmēja, ka lielinieki īpašuma cenzu

103 P. Stučka. Rakstu izlase. 2. sēj. – R., 1978.

nomaina ar darba cenzu, zīmējoties uz vēlšanu tiesību atņemšanu mantīgajiem.¹⁰⁴ Bieži pret mantīgo šķiru pārstāvjiem tika vērstas valsts varas represīvas akcijas. Klaji tika kultivēts tiesiskās nevienlīdzības princips, kas nozīmēja ievērojami smagākus sodus mantīgo personu krimināllietās, kā arī par noziegumiem "apspiedējšķiras interesēs".

Šajā laikā masveidīgi bija jāsaduras arī ar padomju iestāžu praktizētajiem tiesību patvaļas gadījumiem. Raksturīgs piemērs bija tā saucamā ķīlnieku ņemšana, kad tika arestēti mantīgo šķiru pārstāvji vai arī tā saucamie kontrevolucionāri no citām sabiedrības šķirām bez kādas apsūdzības izvirzīšanas. Tā, piemēram, 1918. gada februārī, iesākoties vācu militārajai ofensīvai Vidzemē, lielinieki arestēja vairāk nekā 180 dažādu tautību un kārtu iedzīvotājus, kurus pēc tam deportēja uz Iekškrēviju – Urāliem un Sibīriju.¹⁰⁵ Arestēto vidū liels īpatsvars bija Zemnieku savienības biedriem. Arestēja arī neitrālas valsts Šveices pilsoni I. Kuncu, kuru kopā ar citām 8 arestētām personām no Latvijas nogalināja stacijā Polkovojdvora netālu no Pleskavas. Pavisam konvojēšanas laikā tika nogalināti 26 ķīlnieki no Latvijas. Neskatoties uz to, ka šie terora akti pret mierīgajiem iedzīvotājiem bija klaji nelikumīgi un patvaļīgi, nekāda izmeklēšana ierosināta netika un pret apšaušanu organizētajiem un izpildītajiem Padomju Krievijas oficiālās iestādes neizvirzīja nekādu apsūdzību. Tikai Brestas miera līguma noslēgšana ļāva deportētajiem atgriezties Latvijā.

3.4.2. "Iskolata republikas" perioda likumdošana

"Iskolata republikas" perioda republikas normatīvo sistēmu veidoja Padomju Krievijas centrālo iestāžu – Viskrievijas padomju kongresu, VCIK un TKP izdotie likumdošanas akti, kurus tolaik bija pieņemts lielākoties saukt par dekrētiem; II Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju deputātu kongresa rezolūcijas, lēmumi, manifesti, kurus var uzskatīt par konstitucionālās tiesību normas saturošiem avotiem; Latvijas Deputātu padomes lēmumi, noteikumi, instrukcijas un citi normatīvi akti; Iskolata dekrēti, deklarācijas, lēmumi, instrukcijas u.c. akti un vietējo Latvijas padomju un to izveidoto iestāžu izdotie akti.

Padomju varas sistēma neparedzēja likumdošanas un izpildvaras dalīšanu. Tieši otrādi, lielinieki, atsaucoties uz 1871. gada Parīzes Komūnas pieredzi, iestājās par varu savienošanu, paredzot izpildvaras ievēlšanu no attiecīgās padomes sastāva. Līdz ar to likumdošanu veica gan padomju kongresi, gan centrālās padomes, gan arī to izpildkomitejas. Tā, piemēram, 1918. gada 20. janvāra Latvijas Deputātu padomes sēdē Iskolata priekšsēdētāja

104 P. Stučka. Proletariāta likumība. – R., 1919. – 7. lpp.

105 Skat. Dokumenti par pirmajām lielinieku organizētajām deportācijām no Baltijas valstīm 1918. gadā. – Latvijas Vēsture, 1992. – Nr. 2(7). – 40.–42. lpp.

vietnieks O. Kārklīš ziņoja, ka Iskolats pieņēmis 6 normatīvos aktus vietējās pārvaldes lietās, 6 – agrārjautājumā, 3 – pārtikas lietās, 1 – skolas lietās, 4 – finansu lietās, 1 – par Sarkano gvardi, 1 – darba tiesību jomā un 2 – bēgļu jautājumā.¹⁰⁶ Iskolata aktus apstiprināja ar Latvijas Deputātu padomes lēmumu.

Latvijas padomju varas iestādes (galvenokārt Iskolats) precizēja un konkretizēja Padomju Krievijas centrālo iestāžu normatīvos aktus atbilstoši Latvijas apstākļiem, izdodot attiecīgus lēmumus un instrukcijas par Padomju Krievijas normatīvo aktu spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību Latvijā. Tā, piemēram, 22. novembrī izdoto TKP dekrētu "Par tiesu" apsprieda īpaša Latvijas padomju pārstāvju sanāksme 1917. gada 4. decembrī, nosakot tā piemērošanas kārtību Latvijā. 1917. gada beigās – 1918. gada sākumā arī Iskolats izdeva vairākus lēmumus un instrukcijas šajā sakarā.

"Iskolata republikas" periodā tika izdots salīdzinoši maz Padomju Krievijas dekrētu. Līdztekus jau agrāk minētajiem ir jāmin Viskrievijas II padomju kongresa pieņemtais dekrēts "Par mieru"¹⁰⁷, kas ierosināja karojošajām pusēm noslēgt vispārēju miera līgumu bez aneksijām un kontribūcijām uz nāciju pašnoteikšanās tiesību pamata, kā arī dekrēts "Par zemi"¹⁰⁸, kas atcēla zemes privātīpašumu, aizliedza algota darbaspēka izmantošanu un zemes renti agrārattiecībās, noteica muižu zemes un saimniecību konfiskāciju, nododot tās aprīņķu zemnieku deputātu padomju un zemes komiteju rīcībā, kuras tad noteica konfiscētās zemes lietošanas kārtību. Dekrēta principi tika attīstīti 1918. gada janvārī pieņemtajā VCIK dekrētā "Par zemes socializāciju"¹⁰⁹, 12. decembrī publicēja VCIK un TKP izdoto dekrētu "Par kārtu un civildienesta pakāpju atcelšanu"¹¹⁰, 14. decembrī VCIK pieņēma nolikumu "Par strādnieku kontroli"¹¹¹, kas paredzēja jaunu ražošanas kontroles institūciju izveidošanu un uzņēmumu kontroles pienākumu uzticēšanu fabriku un rūpnīcu strādnieku komitejām; 14. decembrī tiek publicēti VCIK dekrēti "Par banku nacionalizāciju"¹¹² un "Par seifu revīziju"¹¹³, kas paredzēja bankas noguldījumu, kas pārsniedza 10 000 rubļu, konfiskāciju, bet

106 Ziņotājs, 1918. – 28. janv. – Nr. 19; Октябрьская революция в Латвии 1917. Документы и материалы. – Рига, 1957. – с. 364–366.

107 Сборник декретов 1917–1918 гг. – М., 1920. – с. 2.

108 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 3.

109 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 22.

110 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 7.

111 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 8 дек. – № 3 – с. 35.

112 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 10.

113 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 28 дек. – № 10 – с. 151.

26. janvārī publicēja VCIK dekrētu "Par valsts aizņēmumu anulēšanu"¹¹⁴. 1918. gada 3. janvārī Satversmes sapulces atklāšanas priekšvakarā VCIK pieņēma dekrētu "Par visu mēģinājumu piesavināties valsts varas funkcijas atzišanu par kontrevolucionāru darbību"¹¹⁵, tā nostiprinot padomju varas monopolu. Jau novembrī, cenšoties finansiāli noslāpēt opozicionāro presi, tiek pieņemts TKP dekrēts "Par valsts monopolu uz preses sludinājumiem"¹¹⁶. 15. janvārī tiek pieņemts TKP dekrēts "Par strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas organizēšanu"¹¹⁷. Jau agrāk TKP bija pieņēmusi dekrētus par vecās armijas demobilizāciju un par militārā dienesta pakāpju un nosaukumu atcelšanu. Kā zināms, latviešu strēlnieku divīzija kļuva par pirmo Sarkanās armijas regulāro daļu. 21. janvārī tika izdots TKP dekrēts "Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas"¹¹⁸, kas, cita starpā, aizliedza ticības mācības pasniegšanu skolās. Darba tiesību jomā jau 29. oktobrī tika pieņemts dekrēts "Par astoņstundu darba dienu"¹¹⁹, bet sociālajā likumdošanā atzīmējami VCIK dekrēti "Par pensiju palielināšanu" (8.11.1917.), "Par bezmaksas medicīnisko palīdzību" (14.11.1917.), "Par apdrošināšanu bezdarba gadījumā" (11.12.1917.), "Par apdrošināšanu slimības gadījumā" (22.12.1917.)¹²⁰. 1917. gada decembrī VCIK un TKP pieņēma dekrētus laulību tiesību jomā, kas noteica vienīgi civilo laulības reģistrācijas formu, atcēla ierobežojumus laulības noslēgšanai un noteica šķiršanās brīvību. Daudzi šeit minētie normatīvie akti tika piemēroti arī "Iskolata republikā", piemēram, darba un sociālie dekrēti, bez kāda īpaša Iskolata akta par Padomju Krievijas dekrētu piemērošanu.

Šajā laikā padomju vara vēl neveica nozaru tiesību kodifikāciju. Daudzi dekrēti netika pietiekami rūpīgi izstrādāti. Daļēji to varēja izskaidrot ar kvalificētu juristu, kas atbalsētu padomju varu, trūkumu, daļēji ar tiesisko nihilismu lielinieku vidū, kas uzskatīja, ka tā saucamā revolucionārā sirdsapziņa un mērķtiecība nodrošina daudz lielāku varas efektivitāti nekā kvalitatīva tiesību sistēma. Tā laika normatīvajos aktos bija daudz deklarātīvisma

114 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 23.

115 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 9 янв. – № 14 – с. 202.

116 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 6.

117 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 23 янв. – № 17 – с. 245.

118 Сборник декретов 1917–1918 гг. – с. 17.

119 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 1 дек. – № 1 – с. 10.

120 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1917. – 4 дек. – № 2 – с. 25; 1917. – 23 дек. – № 8. – с. 111; 1918. – 4 янв. – с. 188.

un frāžainības, bet pietrūka likumdošanas akta piemērošanas kārtības, konkrētu gadījumu skaidrojumu. Tādēļ, lai aizpildītu "baltos plankumus" likumdošanā, padomju varas iestādēm regulāri nācās pieņemt jaunus papildinošos normatīvos aktus un vietējām padomju varas iestādēm instrukcijas un rīkojumus par attiecīgā normatīvo aktu piemērošanas kārtību.

Pievērsīsimies tagad "Iskolata republikas" likumdošanai. Jau iepriekš aplūkojām likumdošanas aktus, kas veidoja "Iskolata republikas" centrālās un vietējās varas iestādes, noteica to kompetenci un struktūru. Runājot par konstitucionālo tiesību avotiem, bez jau minētās II Latvijas padomju Deputātu kongresa rezolūcijas "Par padomju valdību un tās uzdevumiem" ir jānosauca arī Latvijas deputātu padomes "Manifests visiem Latvijas iedzīvotājiem!" (19.12.1917.)¹²¹, kas pasludināja proletariāta diktatūru Latvijā, paziņoja par visas varas pāreju uz strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm, noliedza iespēju pilsoņu kara laikā sasaukt Latvijas Satversmes sapulci vai kādu citu iestādi uz demokrātisko principu pamatiem, pasludināja kursu – iznīcināt privātipašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem, noteica strādnieku kontroles ieviešanu pār vēl nenacionalizētiem uzņēmumiem, astoņu stundu darba dienas ieviešanu un virsstundu, nakts un svētdienas darba aizliegumu bez attiecīga vietējās strādnieku komitejas lēmuma, sabiedrisku apdrošināšanu pret slimībām, vecumdienās un bezdarba gadījumā, deklarēja nepieciešamību nodrošināt katrai strādnieku ģimenei dzīvokli. Par padomju valsts uzdevumu tika pasludināta pilsoņu labklājības nodrošināšana.

Administratīvo tiesību jomā sevišķi nozīmīgs bija Iskolata 1918. gada 4. janvāra dekrēts "Par darišanu valodu Latvijas oficiālajās iestādēs"¹²², pirmoreiz vēsturē nosakot, ka Latvijas oficiālajās iestādēs "lietojama latviešu valoda visās darišanās". Cittautu valodām tika dotas līdzīgas tiesības "visur tur, kur tas izrādās par nepieciešamu".

Īpašuma tiesību jomā sevišķi nozīmīgi bija Iskolata lēmumi zemes un agrāro tiesību jomā. Jau novembrī Iskolats izdeva norādījumus "Visiem Latvijas strādniekiem – bezzemniekiem", pieprasot pārtraukt visus maksājumus muižniekiem un nosakot muižu saimniecību nekavējošu nodošanu vietējo bezzemnieku padomju kontrolē.

Sekoja 12. decembra Iskolata lēmums "Par muižu konfiscēšanu"¹²³. Lēmums paredzēja visu muižu zemes un saimniecību ar inventāru konfiscēšanu un nodošanu Vidzemes Zemes padomei. Pārējā zeme tika atstāta līdzšinējo īpašnieku lietošanā, kamēr viņi izpilda zemes apstrādāšanas un darba noteikumus, bet inventārs – viņu īpašumā. Visa zeme tika nacionalizēta, pama-

121 LKP Oktobra revolūcijā 1917. – 454.–455. lpp.

122 Turpat. – 462. lpp.

123 LVA, 900. f., 2. apr., 83. l., 136. lp.; LVA SPD, 82. f., 1. apr., 1. l., 42. lp.

tojoties uz Krievijas Dekrētu par zemi. Zemes apstrādāšanas, saimniecības vadīšanas un citu agrārattiecību jautājumu noteikšanu pagaidām atstāja VZP kompetencē. Aprīņķu strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm tika uzdots izveidot īpašas komisijas muižu zemes un inventāra aprakstīšanai. Turpmākai muižu pārvaldīšanai tika nodibinātas īpašas muižu valdes no saimniecības strādnieku, pagasta bezzemnieku padomes un pagasta vai rajona agrārkomitejas pārstāvjiem. Zemes kalpus un pusgraudniekus ar nākošo gadu pielīdzināja rentniekiem. 14. decembrī publicētais Iskolata lēmums "Par muižu īpašniekiem piederīgo rūpniecības iestāžu konfiscēšanu"¹²⁴ paredzēja konfiscēt un nodot Vidzemes Zemes padomei visas tās ražotnes (fabrikas, dzirnavas, darbnīcas), kas bija saistītas ar konfiscējamajām muižām.

II Latvijas padomju deputātu kongresa rezolūcija "Par agrāro jautājumu" apstiprināja Iskolata lēmumus agrāro attiecību jomā, noteica uz zemi valsts īpašuma ekskluzīvo tiesību galīgo raksturu, vērsās pret ierosinājumiem sadalīt muižu saimniecības starp privātpersonām, kooperatīviem vai vietējām iestādēm. Rezolūcija aicināja izstrādāt jaunas rentes normas lauksaimniecībā izmantojamajai zemei. Kā redzam, Latvijas lielinieki bija pret muižu zemes sadalīšanu privātās zemnieku saimniecībās – atšķirībā no Krievijas lieliniekiem, kas akceptēja eseru ierosināto zemes socializācijas plānu. Psiholoģiski Krievijas lielinieki ar to ieguva plašāku tautas atbalstu, ja vēl atceramies, ka Krievijas zemniecība nebija īsti pārvarējusi kopienas principu zemes lietošanā. Latvijas lielinieki vadījās no priekšstata par lielražošanas priekšrocībām un privātīpašniecisko tieksmju konsekventu apkarošanu, taču lauksaimniecībā šāda orientācija neizrādījās produktīva. Vēlāk latviešu lielinieku agrārpolitika padomju literatūrā tika kritizēta par neatbilstību Ļeņinskajai agrārpolitikai,¹²⁵ taču atzīmēsim, ka tā saucamās kolektivizācijas rezultātā Padomju Savienība nonāca līdz tām pašām lielsaimniecībām, tikai ievērojami zvēriskākā un represīvākā veidā.

21. janvārī publicētais Iskolata lēmums "Par mežu nacionalizēšanu"¹²⁶ noteica visu Vidzemes guberņas mežu kā valsts īpašuma pāreju Latvijas Deputātu padomes rīcībā. Lai nodrošinātu nacionalizēto mežu uzraudzīšanu un mežu ekspluatācijas darbu vadīšanu, tika pieņemti Iskolata noteikumi "Par mežu valdēm"¹²⁷. Tās veidoja vairāku pagastu vai pagastu novadu virsmežsargi, kurus bija jāievēl pagastu bezzemnieku padomēm. Mežu valdes apstiprināja aprīņķu deputātu padomes, un tām bija jāsniedz regulāri pārskati par savu darbību.

124 LKP Oktobra revolūcijā 1917. – 442. lpp.

125 Soms K. Ļeņinisms un kautskisms agrārjautājumā. – M., 1935.

126 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – R., 1957. – 111.–111. lpp.

127 Turpat. – 111.–112. lpp.

31. decembrī Iskolats pieņēma dekrētu "Par bijušo privāto banku akciju kapitāla konfiskāciju"¹²⁸, kas izrietēja no attiecīgajiem Krievijas dekrētiem par banku nacionalizāciju.

Darba un sociālo tiesību jomā atzīmējama II Latvijas padomju deputātu kongresa rezolūcija "Par laukstrādnieku jautājumu". Tā uzdeva Latvijas Deputātu padomei nodrošināt 8 stundu darba dienas ieviešanu laukstrādniekiem, minimālās darba algas noteikšanu, apdrošināšanu nelaimes, slimības, bezdarba, sakropļošanas un nespēka gadījumos, mātes stāvokļa nodrošināšanu, dzīvokļu jautājuma nokārtošanu, panākt naturālās algošanas veida iznīcināšanu, ieviest laukstrādnieku kontroli pār lauksaimniecisko ražošanu, izveidojot laukstrādnieku komitejas. Šajā lēmumā acīmredzami centieni kopēt tā laika darba un sociālās likumdošanas principus rūpniecībā, ignorējot lauksaimniecības darba zināmu specifiku.

Šajā periodā krimināltiesību avots lielākoties bija revolucionārā tiesiskā apziņa. Lielākā daļu krimināllietu, ko izskatīja revolucionārie tribunāli Latvijā, sastādīja tādi noziegumi kā padomju iestāžu pavēļu nepildīšana, labības slēpšana, marodierisms un laupīšana, kontrrevolucionāra darbība (sevišķi 1905.–1907. gada revolūcijas laikā) un kandžas tecināšana vai alus brūvēšana, jo šajā laikā Krievijas un Latvijas teritorijā darbojās vēl Pagaidu valdības laikā ieviestais "sausais likums". Galvenie sodu veidi bija cietumsods, sabiedriskie darbi un naudas sods (pēdējos divus bieži noteica kā alternatīvos sodus), jo nāvessods bija atcelts. Tas netraucēja varas iestādēm, kā minēts, īstenot ārpustiesas represijas. Attiecībā uz kontrrevolucionāru darbību 1905.–1907. gadā tika piemērotas tiesību normas ar atpakalejošu datumu. Jāatzīmē, ka viena otra lielinieku tiesību autoritāte, piemēram, P. Stučka, atsaucoties uz K. Marksu, apgalvoja, ka tādēļ agrākā režīma atbalstītājus nav iespējams tiesāt un ar viņiem revolucionārajai varai ir vienkārši jāizrēķinās.¹²⁹

Līdz Padomju Krievijas TKP 22. novembrī izdotajam dekrētam "Par tiesu" un 4. decembra Latvijas padomju pārstāvju sanāksmei "Iskolata republikā" nebija vienotas tiesu sistēmas. Līdztekus vecajām pagasta, miertiesām un Rīgas apgabaltiesai, kura tika evakuēta uz Tērbatu tiesu funkcijas pildīja pagastu bezzemnieku sapulces, Valmierā tika izveidota sabiedriskā revolucionārā tiesa trīs tiesnešu un 20 tiesas piesēdētāju sastāvā. Atbilstoši dekrētam "Par tiesu" arī Latvijā tika izveidotas vietējās tiesas un revolucionārie tribunāli. Dekrēts likvidēja advokatūru un prokuratūru, kā arī atteicās no tiesas izmeklētājiem. Turpmāk par apsūdzētāju un aizstāvi vietējā tiesā varēja darboties jebkurš pilntiesīgs pilsonis, bet pirmstiesas izmeklēšanu veica vietējās tiesas tiesnesis.

128 LKP Oktobra revolūcijā 1917. – 450. lpp.

129 Stučka P. "Revolucionārie" intriganti // Cīņā par Oktobri. – R., 1957. – 134.–138. lpp.; Ziņotājs. – 1918. – 23. janv.

Vietējās tiesas sastāvēja no tiesas priekšsēdētāja un diviem piesēdētājiem. Tiesas sastāvu ievēlēja apriņķu deputātu padomes no darbaļaudīm. Iskolats ieteica vēlē par vietējo tiesu priekšsēdētājiem juristus vai cilvēkus ar tiesu darba pieredzi. Katrā apriņķī tika izveidoti vairāki vietējo tiesu iecirkņi. Vietējo tiesu kompetencē bija civillietas (prasības summa līdz 3000 rubļu) un krimināllietas, kurās paredzēja cietumsodu līdz 2 gadiem, izņemot kontr-revolucionāro noziegumu lietas, kas bija revolucionāro tribunālu kompetencē. Vietējo tiesu spriedumus varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā vietējo tiesnešu sanāksmē, kas bija izveidota katrā apriņķī.

Revolucionārā tribunāla sēdēs piedalījās tribunāla priekšsēdētājs un 6 tiesas locekļi – trīs civilpersonas un trīs militārpersonas. Priekšsēdētāju ievēlēja apriņķa padome un apstiprināja Iskolats un Iskosols XII. Katrā apriņķī tika izveidots viens revolucionārais tribunāls. Revolucionāro tribunālu spriedumus varēja kasācijas kārtībā pārsūdzēt Iskolata kasācijas tiesā, kas sastāvēja no trim Iskolata un trim Iskosola pārstāvjiem. Iskolata juridiskā nodaļa 1918. gada publicētajā lēmumā uzsvēra, ka padomju tiesām jādarbojas no šķiriskām pozīcijām, aizstāvot revolūcijas un nemantīgo šķiru intereses. Līdz ar to tika sekmēta tiesu patvaļa gan civillietu, gan krimināllietu izskatīšanā un tiesas spriedumu drīzāk noteica puses vai apsūdzētā izcelšanās un sociālā piederība, nevis izskatāmās lietas apstākļi.

Spilgtu Cēsu revolucionārā tribunāla darbības aprakstu sniedzis mācītājs, rakstnieks un politiskais darbinieks A. Niedra savos memuāros "Tautas nodevēja atmiņas". Viņš norāda, ka tribunāls darbojies bez apsūdzētāja, apsūdzību uzturējis pats tribunāla priekšsēdētājs Namnieks. Kad Niedra iebildis, ka tiesnesis nevar būt vienlaicīgi apsūdzētājs, Namnieks paziņoja, ka "revolucionārais tribunāls nav tiesa, bet šķiru cīņas līdzeklis". Tātad revolucionāro tribunālu tiesvedībā darbojās vainas prezumpcija. Tā kā bieži apsūdzētājam līdz tiesai netika izvirzīta apsūdzība, viņš nevarēja attiecīgi sagatavoties tiesas procesam un uzaicināt savus lieciniekus. Tribunāls neparedzēja aizstāvības nodrošināšanu tiesājamajam, kaut gan no publikas (tribunālu sēdes tolaik bija atklātas) varēja pieteikties par sabiedrisku aizstāvi. Protams, ka panākt objektīvu lietas izskatīšanu šādā tiesā bija ārkārtīgi grūti.

4. Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas (LSPR) periods (1918. gada decembris – 1920. gada janvāris)

4.1. LSPR izveidošana

Otrais lielinieku varas periods Latvijā saistāms ar Vācijas sakāvi Pirmajā pasaules karā. 1918. gada 11. novembrī Kompjēnas mežā parakstītais pamiera līgums starp Vāciju un Antanti paredzēja Vācijas atteikšanos no Brestas miera līguma.¹³⁰ 13. novembrī arī otra Brestas miera līgumslēdzēja puse – Padomju Krievija ar VCIK dekrētu anulēja Brestas miera līgumu tādā veidā atjaunojot agrāko stāvokli (*restitutio in integrum*). Dekrētā tika iekļauta norma, ka “visas Brestļitovskas līgumā ietvertās saistības, kas attiecas uz kontribūcijas nomaksu un atteikšanos no teritorijām un apgabaliem, tiek pasludinātas par spēkā neesošām.”¹³¹ Šīs pretenzijas uz zaudētajām Krievijas teritorijām Krievijas lielnieciskā valdība centās nodrošināt ar Sarkanās armijas ofensīvu rietumu virzienā.

Kaut arī profesors K. Dišlers 30. gadu sākumā apgalvoja, ka līdz ar Brestas miera līguma parakstīšanu Padomju Krievija atteicās no Latvijas teritorijas un turpmāk uz to nevarēja pretendēt,¹³² patiesībā šī problēma ir komplicētāka, ievērojot gan Brestas miera līguma Krievijai uzspiesto raksturu, gan arī to, ka Latgale pēc līguma nosacījumiem palika Krievijas sastāvā. Tā kā abas līgumslēdzējas puses līgumu bija anulējušas, bija jāatgriežas atkal pie pirmskara stāvokļa. Ņemot vērā, ka Latvijas Republika tika proklamēta 18. novembrī, no 13. līdz 18. novembrim Latvijas teritoriju vajadzētu uzskatīt par vācu karaspēka okupētu Krievijas valsts teritorijas daļu.

Kā zinām, Padomju Krievija atteicās atzīt jaunizveidoto Latvijas Republiku. Jau dekrētā “Par Brestas līguma anulēšanu” tika noteikts, ka Padomju Krievija atzīst tikai darbaļaužu pašnoteikšanos. Savukārt LSD, kas darbojās pagrīdē, savā XVII konferencē 1918. gada 18. un 19. novembrī paziņoja, ka “Latvijas proletariāts atzīst par savu tūlītēju lozungu *Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku kā Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Republikas nešķiramu sastāvdaļu*”.¹³³

Tomēr pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas arī Padomju Krievijai nācās izšķirties par neatkarīgas Latvijas Sociālistiskās Padomju

130 Хрестоматия по новейшей истории. Т. 1. 1917–1939. – М., 1960. – с. 176.

131 Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli. – R., 1958. – 133.–134. lpp.

132 K. Dišlers. Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs. – R., 1932. – 109. lpp.

133 P. Stučka. Rakstu izlase, 2. sēj. – R., – 1978. – 297. lpp.

Republikas dibināšanu, lai varētu izvairīties no pārmetumiem par tautu pašnoteikšanās tiesību ignorēšanu, imperiālistiskām tendencēm utt. Telegrammā Sarkanās armijas virspavēlniekam J. Vācietim 1918. gada 29. novembrī TKP priekšsēdētājs V. Ļeņins rakstīja, ka padomju valdību izveidošana Baltijā un Ukrainā "atņem iespēju Ukraiņai, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas šovinistiem uzskatīt mūsu karaspēka virzīšanos par okupāciju un rada labvēlīgu atmosfēru mūsu karaspēka tālākai kustībai"¹³⁴. Šajā nolūkā 4. decembrī uz LSD CK un RSDP prezidija lēmuma pamata tika izveidota Latvijas Padomju valdība ar P. Stučku kā valdības priekšsēdētāju.

Ar 1918. gada 17. decembri datētajā "Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku Padomju valdības manifestā"¹³⁵ tika pasludināts, ka "no šīs dienas valsts vara Latvijā ir no jauna Padomju valdības rokās". Tika izsludinātas par atceltām un gāztām visas "pagaidu valdības, zemes un tautas padomes un viņu ministrijas" (t.i., Latvijas Tautas padome un tās izveidotā Latvijas Pagaidu valdība). Par noziedzīgām iestādēm manifestā tika izsludinātas tās, kuras vērsušās pret 1905. gada rīcības komitejām un 1917. gada strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomēm.

Ar 17. decembra manifestu tika atcelti visi likumi, rīkojumi un iestādījumi, kurus "Latvijas darba tautai uzžņauguši" feodālā vācu muižniecība, cariskā patvaldība, vācu imperiālisms un Krievijas buržuāzija. Ar šo noteikumu tika atcelta visa agrākā nepadomju likumdošana, kura tikusi veikta Krievijas impērijas, Pagaidu valdības un vācu okupācijas periodā. Veco varas iestāžu vietā manifests pasludināja proletariāta diktatūru un tās vārdā – "**Padomju valdības brīvību un proletāriskās revolūcijas likumu**". Patiesībā tolaik lielākā Latvijas daļa atradās vācu okupācijas karaspēka kontrolē, un šim Latvijas Padomju valdības paziņojumam drīzāk bija deklaratīva varas pietiekuma raksturs. Savas pretenzijas uz varu Latvijas Padomju valdība pamatoja ar 1917. gada decembrī II Latvijas padomju deputātu kongresa lēmumiem.

Manifests deklarēja atgriešanos pie "Iskolata republikas" likumdošanas saimniecisko attiecību jomā, nosakot privātīpašuma tiesību uz zemi atcelšanu un muižu saimniecību nodošanu bez atlīdzības vietējo padomju pārziņā, nosakot privātīpašumu tiesību pakāpenisku atcelšanu uz rūpniecības, tirdzniecības, satiksmes līdzekļiem un bankām, pakļaujot tos uzreiz strādnieku kontrolei, nosakot 8 stundu darba dienu bez virsstundām, kā arī Padomju Krievijas dekrētu par strādnieku šķiras nodrošināšanu stāšanos spēkā, paredzot padomju iestāžu pārziņā pārtikas sadales un piegādes jautājumus utt.

Kaut arī manifestā tika pasludināta Latvijas Padomju republika, tās valstiskais statuss precīzāk netika noformulēts, bet par tās attiecībām ar Padomju Krieviju vienīgi tika pieminēts, ka "aiz mums stāv pirmām kārtām Krievijas

¹³⁴ V. I. Ļeņins. Raksti, 28. sēj. – R., 201. lpp.

¹³⁵ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 123.–126. lpp.

Sociālistiskā Federatīvā Padomju Republika, ar kuru mēs joprojām būsim uz ciešāko saistīti ne vien ārējām saitēm”.

1918. gada 22. decembrī Padomju Krievijas TKP izdeva dekrētu “Par Latvijas Padomju Republikas neatkarību”¹³⁶, kurā atzina Latvijas Padomju Republikas neatkarību. 25. decembrī tika izdots arī VCIK dekrēts “Par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas patstāvības atzīšanu”¹³⁷, uzsverot, ka “kādreizējā šo zemju piederība pie bijušās cara valsts neuzliek viņām nekādus pienākumus”.

Galīgi LSPR izveidošana tika pabeigta Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongresā, kas sanāca 1919. gada 13.–15. janvārī Rīgā, 1. pilsētas teātrī. Rīgu tikai 3. janvārī bija ieņēmis padomju karaspēks. Kongresa darbā piedalījās 705 delegāti, kas tika vēlēti strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku sapulcēs, pamatojoties uz normu 1 delegāts no 1000 vēlētājiem, kura jau tika iedibināta, vēlēt delegātus uz II Latvijas padomju deputātu kongresu 1917. gada decembrī. Kongresā tika pieņemta Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Satversme¹³⁸, kurai par pamatu tika ņemta 1918. gada Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas (KSFPR) konstitūcija. LSPR Satversme sastāvēja no 7 nodaļām un 31 panta. I nodaļā “Vispārējie noteikumi” tika noteikta LSPR teritorija, kurā tika ietverta Kurzeme, Vidzeme un Latgale. Dalījums Kurzemē, Vidzemē un Latgalē tika atcelts (1.p.), ar to likvidējot agrāko Latvijas teritorijas administratīvo iedalījumu guberņās.

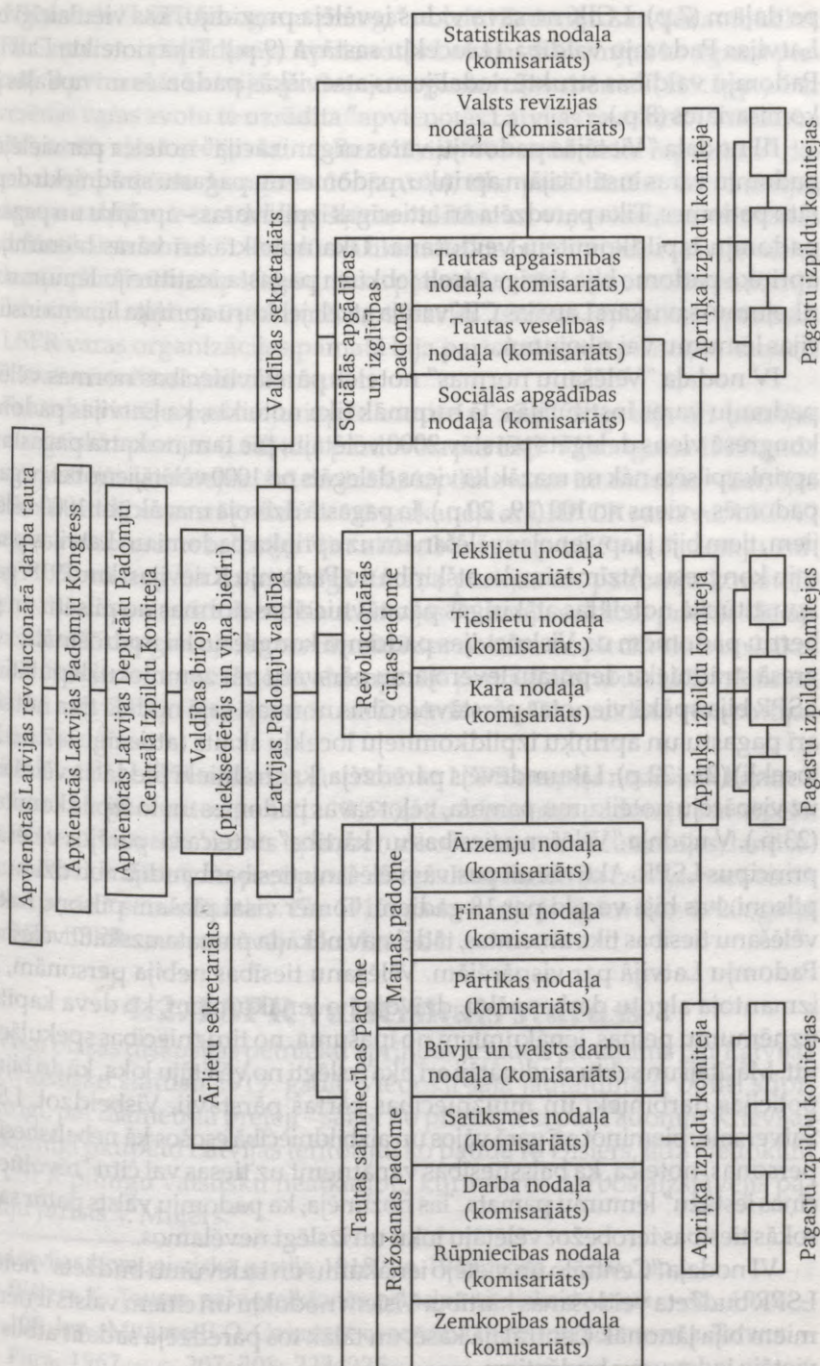
LSPR Satversmē (2.p.) tika ietverti KSFPR konstitūcijas pamatnoteikumi (9.–23.p.). Tajos tika noteiktas KSFPR pilsoņu pamattiesības un pienākumi, kas tagad tika attiecināti arī uz Padomju Latviju. Pamatnoteikumi deklarēja apziņas, vārda, preses, sapulču, biedrošanās brīvības darbaļaudīm, norādot arī uz šo brīvību nodrošinājumu no valsts puses, pasludināti tiesības uz zināšanu iegūšanu, vienlīdzīgas tiesības visiem pilsoņiem neatkarīgi no rases un nacionālās piederības, kā arī vienādas tiesības ārzemju darbaļaudīm, kas dzīvo un strādā Krievijā, ar KSFPR pilsoņiem, patvēruma tiesības visiem ārzemniekiem, kas tiek vajāti par politiskiem un reliģiskiem noziegumiem. Pamatnoteikumi paredzēja iespēju atņemt deklarētās tiesības atsevišķām personām un grupām, ja “tās šīs tiesības izmanto par jaunu sociālistiskās revolūcijas interesēm”.

II nodaļa “Centrālās varas organizācija” par LSPR augstāko varu noteica Apvienotās Latvijas Strādnieku deputātu padomju kongresu (3.p.). Kongress ievēlēja Latvijas CIK no 60 locekļiem, kuras pilnvarās ietilpa likumdošana līdz nākamā kongresa sasaukšanai. Tai tika piešķirtas tiesības atcelt Padomju valdības rīkojumus un lēmumus, kā arī atcelt pašu valdību pilnā sastāvā vai

136 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 127. lpp.

137 Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. – 200. lpp.

138 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā – 131.–135. lpp.

pa daļām (7.p.). LCIK no sava vidus ievēlēja prezidiju, kas vienlaicīgi bija Latvijas Padomju valdība 11 locekļu sastāvā (9.p.). Tika noteikta Latvijas Padomju valdības struktūriedalījums atsevišķās padomēs un nodaļās jeb komisariātos (8.p.).

III nodaļa "Vietējās padomju varas organizācija" noteica par vietējām padomju varas institūcijām apriņķu, padomes un pagastu strādnieku deputātu padomes. Tika paredzēta arī attiecīgas izpildvaras – apriņķu un pagastu padomju izpildkomiteju veidošana. Tika noteikta arī varas hierarhija – apriņķa padome bija tiesīga atcelt jebkuru pagasta institūciju lēmumu vai rīkojumu, savukārt Latvijas CIK varēja atcelt jebkuru apriņķa līmeņa institūcijas lēmumu vai rīkojumu.

IV nodaļa "Vēlēšanu normas" noteica pārstāvniecības normas vēlētajās padomju varas institūcijās. Tā turpmāk tika noteikts, ka Latvijas padomju kongresā viens delegāts pārstāvēja 2000 vēlētāju, pie tam no katra pagasta un apriņķa pilsēta nāc ne mazāk kā viens delegāts no 1000 vēlētājiem, bet pagastu padomēs – viens no 100 (19., 20.p.). Ja pagastā dzīvoja mazāk par 1000 vēlētājiem, tiem bija jāapvienojas vēlēšanām uz apriņķa padomi un Latvijas padomju kongresu. Atzīmēsim, ka atšķirībā no Padomju Krievijas, kur 1918. gada konstitūcijā noteiktas atšķirīgas pārstāvniecības normas no pilsētu un gubernu padomēm uz Viskrievijas padomju kongresu, lai nodrošinātu kongresā strādnieku deputātu ievērojamu pārsvaru pār zemnieku deputātiem, LSPR bija spēkā vienotas pārstāvniecības normas. šajā nodaļā tika noteikts arī pagastu un apriņķu izpildkomiteju locekļu skaits (attiecīgi 3–7 un 7–9 locekļi) (21., 22.p.). Likumdevējs paredzēja, ka strēlnieki piedalās vēlēšanās uz vispārēju noteikumu pamata, vēlot savas padomes un to izpildkomitejas (23.p.). V nodaļa "Vēlēšanu tiesības un kārtība" noteica vispārējos vēlēšanu principus LSPR. Aktivās un pasīvās vēlēšanu tiesības baudīja abu dzimumu pilsoņi, kas bija vecāki par 18 gadiem. Tomēr visai plašam pilsoņu lokam vēlēšanu tiesības tika atņemtas, tādēļ nav nekāda pamata uzskatīt vēlēšanas Padomju Latvijā par vispārējām. Vēlēšanu tiesības nebija personām, kas izmantoja algotu darbaspēku, dzīvoja no ienākumiem, ko deva kapitāls, uzņēmumu peļņas, ienākumiem no īpašuma, no tirdzniecības spekulācijas utt. Mācītāji un sektu sludinātāji arī tika izslēgti no vēlētāju loka, kā arī bijušie policijas darbinieki un muižniecības kārtas pārstāvji. Visbeidzot, LSPR Satversme, pieminot arī garā vājos un aizbildniecībā esošos kā nebalssstiesīgas personas, noteica, ka balssstiesības var atņemt uz tiesas vai citu "revolūcijas cīņas iestāžu" lēmumu pamata. Tas nozīmēja, ka padomju valsts patur savās rokās tiesības ierobežot vēlētāju loku un izslēgt nevēlamos.

VI nodaļa "Centrālo un vietējo ienākumu un izdevumu budžets" noteica LSPR budžeta veidošanas kārtību. Visiem nodokļu un citiem valsts ieņēmumiem bija jānonāk Centrālajā kasē, un tālāk tos paredzēja sadalīt atbilstoši vietējo izdevumu budžetiem.

VII nodaļa "LSPR karogs un zīmogs" noteica Padomju Latvijas atribūtiku. LSPR Satversmi papildināja Apvienotās Latvijas padomju I kongresā pieņemtā "Apvienotās Latvijas padomju organizācijas shēma" (119. lpp.). Par suverēnas varas avotu te uzrādīta "apvienotās Latvijas revolucionārā darba tauta", nevis visa Latvijas tauta. Rezolūcijā "Par strādnieku republiku", ko vienbalsīgi pieņēma kongress 15. janvārī, tika pasludināts, ka "Latvijas Padomju valdība ir strādnieku šķiras valdība un viņas iestāžu vēlēšanās piedalās tikai strādnieki". Rezolūcijā tika noteikta bezzemnieku un strēlnieku padomju pārdēvēšana par strādnieku padomēm, tā veicinot arī šo padomju proletariāziju. Atkārtoti jāatzīmē, ka, tāpat kā "Iskolata republikas" periodā, arī LSPR varas organizācijas pamatā bija partokrātisma princips, kaut arī LSPR Satversmē tas netika formulēts.

Faktiski vietējo padomju izpildkomitejas vienlaicīgi bija arī Latvijas komunistiskās partijas (LSD tika pārdēvēta par LKP VI kongresā 1919. gada martā) vietējās komitejas. Arī centrālās izpildu varas institūcijas – Latvijas Padomju valdības sastāvs lielā mērā saskanēja ar LKP CK sastāvu. LKP VI kongress pieņēma rezolūciju "Par attiecībām starp LKP un Padomju valdību"¹³⁹, kurā uzstāja uz attiecīgā līmeņa partijas un padomju komiteju personālsastāva vienādošanu. Kaut Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs P. Stučka vēlāk apgalvoja, ka tas tika darīts ar nolūku taupīt cilvēkus un laiku, faktiski šāds lēmums nozīmēja valsts aparāta partijiskošanu un LKP valstiskošanu, kā arī vēlētāju iespēju krasu sašaurināšanu. Tika veidota vienpartijas politiskā sistēma.

Runājot par LSPR teritoriju, jāatzīmē, ka LSPR nespēja nodibināt kontroli pār visu Latvijas teritoriju. Līdz 1919. gada februārim padomju karaspēks ieņēma teritoriju līdz Ventas upei, bet, sākot ar martu, vācu armijas, landesvēra un latviešu bataljona pretspiediena rezultātā Padomju Latvijas varā esošā teritorija sāka samazināties. No 1919. gada maija beigām līdz 1920. gada janvārim LSPR vara pastāvēja tikai Latgalē.

4.2. LSPR valstiskais statuss

Visai plašas diskusijas pētnieku aprindās izsaucis jautājums par Latvijas SPR valstisko statusu 1919. gadā. Viedokļi šajā jautājumā ir bijuši stipri atšķirīgi, pat diametrāli pretēji – sākot no priekšstata par Padomju Krievijas nelikumīgi okupēto Latvijas teritoriju, ko pauda K. Dišlers, līdz viedoklim par LSPR pilnīgu valstisku neatkarību, kuru savos darbos aizstāvējis padomju jurists V. Millers.¹⁴⁰

¹³⁹ Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. – 200. lpp.

¹⁴⁰ Dišlers K. Tautas pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs. – R., 1932. – 109. lpp.; Миллер В.О. Создание советской государственности в Латвии. – Рига, 1967. – с. 207–208; 223–225.

Šeit jāatzīmē, ka reālo LSPR statusu noteikt nav viegli, jo tas pakāpeniski evolucionēja. Attiecībā ar ārvalstīm Latvijas Padomju valdība centās reklamēt sevi kā pilnīgi suverēnu, pieprasot Padomju Latvijas valdības atzīšanu. Toties, novērtējot faktisko stāvokli, valdības vadītājs P. Stučka vaļsirdīgi rakstīja, ka "visur, kur bija runa par mūsu attiecībām pret Krievijas Padomju Republiku, zīmējoties uz atsevišķiem arodiem, mēs no savas puses izvirzām iekšēju autonomiju, bet attiecībā pret centru – apgabala padomju iestāžu normas"¹⁴¹.

Nemot vērā, ka LSPR valdošā Latvijas komunistiskā partija (LKP), kā tika pārdēvēta LSD savā VI kongresā 1919. gada martā, nebija patstāvīga partija, bet gan KK(b)P apgabala organizācija, tai savā darbībā nācās pakļauties Krievijas komunistiskās partijas vadošo institūciju lēmumiem, tā veidojot Padomju Latvijas politisko atkarību no Padomju Krievijas.

Arī Latvijas delegātu vēlēšanas uz Viskrievijas padomju kongresiem ar lēmējbalss tiesībām liecina par Latvijas iekļaušanu Padomju Krievijas varas struktūrās.

Tālāk jāmin vienotās padomju pilsonības institūts visās padomju republikās, vienotā valūtas un finansu sistēma Padomju Latvijai ar Krieviju (Padomju Latvijas banka bija pakļauta Padomju Krievijas bankai), vienota muitas sistēma, Padomju Latvijas valdības finansēšana no Padomju Krievijas līdzekļiem.

Daži Rietumu autori uzskata, ka arī Padomju Krievijas dekrētu stāšanās spēkā Padomju Latvijā liecina par tās varas nesuverenitāti, tomēr šāds apgalvojums nav dibināts, jo Latvijas padomju valdības dekrēts "Par Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas dekrētu spēkā nākšanu Latvijā" noteica, ka Latvijā ir spēkā līdz 1918. gada 25. decembrim izdotie KSFP valdības dekrēti, "cik tālu tie netiktu atcelti vai grozīti caur Latvijas Padomju valdības dekrētiem un rīkojumiem", tādēļ, ka "līdz ar Brest – Litovskas miera līguma krišanu Latvija no jauna skaitījās kā Krievijas sastāvdaļa" līdz 25. decembrim, kad Krievijas VCIK atzina Latvijas neatkarību no Krievijas.

Pēc 1919. gada 1. jūnijā pieņemtā VCIK dekrēta "Par Padomju Republiku – Krievijas, Ukrainas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas apvienošanu cīņai pret pasaules imperiālismu", Padomju Krievijas pārziņā tika nodoti Padomju Latvijas dzelzceļi, Padomju Latvijas armija tika iekļauta Padomju Krievijas armijas sastāvā, tika apvienotas Krievijas un Latvijas tautas saimniecības padomes.

1919. gada jūnijā LKP CK pat ierosināja Padomju Latvijas likvidēšanu un Latgales, kur vēl tolaik bija saglabājusies padomju vara, iekļaušanu Krievijas sastāvā, bet šis ierosinājums nesaņēma KK(b)P CK plēnuma vairākuma atbalstu, un Latvijas Padomju valdība turpināja darboties līdz 1920. gada janvārim. Šie fakti nepārprotami liecina, ka suverēnās LSPR prokla-

141 P. Stučka. Rakstu izlase, 2. sēj. – 464. lpp.

mēšanu Latvijas lielinieki uzskatīja par politiskās taktikas manevru, paši būdami Latvijas neatkarības pretinieki. KSFPFR un LSPR attiecības neatbilda arī konfederācijas vai federācijas subjektu attiecībām, jo LKP valdība bija pakļauta Krievijas komunistiskās partijas vadošajām institūcijām, bet Latvijas Padomju valdība sadarbojās ar Krievijas TKP kā ar centrālo varu. Tātad faktiski Padomju Latvija bija Padomju Krievijai pakļauts autonomas valstisks veidojums ar samērā augstu iekšējās patstāvības līmeni.

Zīmīga ir arī vairāku neitrālo Eiropas valstu atteikšanās atzīt Padomju Latvijas neatkarību, ko pieprasīja (KSFPFR) Latvijas Padomju valdība. Tā Dānijas konsuls Rīgā uzskatīja, ka "Padomju Latvija kā Internacionāles daļa sastāda kopīgās Padomju republikas daļu"¹⁴². Vienīgi Nīderlande stājās sakaros ar P. Stučkas valdību, atzīstot to *de facto*,¹⁴³ bet šo soli var izskaidrot kā centienus aizstāvēt Holandes pavalstnieku mantu un personu pret lielinieku represijām.

Ar 1919. gada 1. jūnijā izveidoto padomju republiku militārpolitisko savienību Padomju Latvijas patstāvība ievērojami saruka. Kaut gan padomju autori apgalvo, ka tad tika likts pamats padomju tipa federācijai, patiesībā savienība nozīmēja Krievijas varas paplašināšanu, padomju republikas unitārisma nostiprināšanu.

4.3. Tiesības Latvijas Sociālistiskajā Padomju Republikā

LSPR tiesību avotus veidoja:

- a) līdz 1918. gada 25. decembrim pieņemtie KSFPFR dekrēti;
- b) apvienotās Latvijas I padomju kongresa, Latvijas CIK un Latvijas Padomju valdības izdotie likumdošanas akti;
- c) Krievijas KP un LKP programmatiska rakstura dokumenti;
- d) vietējo padomju izdotie rīkojumi un citi normatīvie akti;
- e) revolucionārā tiesiskā apziņa.

4.3.1. Likumdošanas process

Likumdošanas procesu LSPR reglamentēja "Nosacījumi par dekrētu izdošanas kārtību", kurus izdeva Latvijas Padomju valdība (publicēti "Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājā", 1919. gada 20. februārī). "Nosacījumi" ieviesa zināmu kārtību likumdošanas procesā, nosakot likumdevējtiesībiestāžu loku, to savstarpējo hierarhiju, normatīvo aktu spēkā stāšanās un spēka zaudēšanas kārtību. Ņemot vērā tiesību jomu,

¹⁴² LVA, 1. f., 3. apr., 22. l., 56.–57. lp. Skat. arī Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? – Latvijas Vēsture, 1992. – Nr 1(4). – 7. lpp.

¹⁴³ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 191.–192. lpp.

kuru regulēja "Nosacījumi", ir pamats kvalificēt tos kā konstitucionālo tiesību avotu.

Latvijas padomju valdība izdeva astoņu dažāda veida likumdošanas aktus, bet Latvijas CIK izdeva likumdošanas aktus tikai dekrētu formā. Dekrēti tika uzskatīti par normatīvajiem aktiem ar augstāko juridisko spēku pēc LSPR Satversmes (tiesību aktus likumu formā padomju varas iestādes revolūcijas un pilsoņu kara periodā izdeva reti).

"Nosacījumi par dekrētu izdošanas kārtību" paredzēja, ka dekrētus izdod gan Latvijas CIK, gan arī Latvijas Padomju valdība, bet Latvijas CIK bija tiesīga atcelt jebkuru Padomju valdības dekrētu, kamēr Latvijas Padomju kongress varēja atcelt jebkuru Padomju valdības vai CIK izdoto dekrētu.

Tautsaimniecības padomes izdotie dekrēti nāca spēkā bez īpaša Padomju valdības apstiprinājuma, ja tie neparedzēja īpašu naudas asignējumu vai arī ja tie neizraisīja Tautsaimniecības padomes locekļu iebildes.

Latvijas Padomju valdības un CIK dekrētus, kas grozīja LSPR Satversmi, bija jāapstiprina attiecīgi Latvijas CIK vai arī Deputātu kongresam. Aprinķu padomju un Latvijas atsevišķo nodaļu (komisariātu) izdotajiem normatīvajiem aktiem (rikojumiem) tika piešķirts subsidāro tiesību avotu raksturs. Tie regulēja jautājumus, kas netika izšķirti līdz 24. decembrim KSFRP izdotajos dekrētos, kā arī Latvijas Padomju valdības izdotajos dekrētos. Latvijas CIK vai Padomju valdībai bija tiesības atcelt aprinķu padomju vai atsevišķo komisariātu rīkojumus. Gadījumā, ja radās kolīzija starp agrāk izdoto aprinķa padomju un atsevišķo komisariātu rīkojumu normām un vēlāk izdoto Latvijas CIK un Padomju valdības dekrētu un lēmumu normām, agrākie vietējās varas un atsevišķo komisariātu izdotie normatīvie akti zaudēja savu spēku. Pieņemtos dekrētus apstiprināja ar CIK prezidija jeb Padomju valdības priekšsēdētāja, attiecīgā komisāra un valdības sekretāra parakstiem. Dekrēti stājās spēkā no viņu parakstīšanas dienas, ja dekrēta tekstā netika noteikts citādi. Dekrētu promulgācijas (izsludināšanas) tiesības likumdevējs piešķīra Tieslietu komisariātam, kurš pieņemtos dekrētus regulāri publicēja periodiski iznākošajā "Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājā".

Bez dekrētiem Latvijas Padomju valdība izdeva arī lēmumus, rīkojumus, nolikumus, noteikumus, statūtus, pavēles, kas bija dekrētiem pakārtoti normatīvie akti, kā arī valdības ziņojumus un paskaidrojumus, kas arī dažbrīd saturēja normatīvus priekšrakstus. Visai liela formu daudzveidība tika piešķirta arī valdības padomju un komisariātu izdotajiem normatīvajiem aktiem: rīkojumi, lēmumi, instrukcijas, apkārtraksti, noteikumi, nolikumi, pavēles, paziņojumi, aicinājumi utt. Likumdošana LSPR bija daudzslāņaina – dažāda līmeņa varas institūcijām tika piešķirtas tiesības papildināt ar saviem normatīvajiem aktiem augstāko instanču izdotos tiesību avotus. Bez tam ir jāatceras, ka LSPR likumdošana balstījās uz LKP kongresu, konferenču un CK sēžu

lēmumiem. Bet tiesas savos spriedumos piemēroja par tiesību normu avotu arī revolucionāro tiesisko apziņu, kas balstījās uz tā saucamās revolucionārās sirdsapziņas, šķirisko interešu un revolucionārās lietderības pamatiem.

Lielākoties LSPR tiesības vēl nebija kodificētas. 1918. gada decembrī – 1920. gada janvārī Padomju Latvijā tika izdots visai liels likumdošanas aktu skaits – “Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājā” tika publicēts Latvijas Padomju valdības 71 likumdošanas akts, kā arī liels skaits valdības padomju un komisariātu, RSDP izdoto normatīvo aktu.

4.3.2. Valsts un administratīvās tiesības

Bez jau iepriekš pieminētās LSPR Satversmes un vairākiem aplūkotiem konstitucionālo tiesību normas noteicošiem Latvijas Padomju valdības dekrētiem vēl jāpiemin dekrēts “Par muižniecības un pārējo kārtu iznīcināšanu un činu un ordeņu atcelšanu Latvijā” (28.12.1918.)¹⁴⁴, kas sekoja VCIK 1917. gada 10. novembrī izdotajam dekrēta “Par kārtu un civilā dienesta pakāpju iznīcināšanu” principiēm un normām. Latvijā ar šo dekrētu atcēla kārtas, kārtu privilēģijas vai arī kārtu tiesību ierobežojumus, likvidēja kārtu iestādes un organizācijas, kā arī pilsoņu dališanu kārtās, likvidēja dienesta pakāpju atšķirības un ordeņa nozīmes. Kārtu un dienesta pakāpju nosaukumi un tituli tika aizliegti, bet Latvijas iedzīvotāji ieguva vienotu nosaukumu – republikas pilsoņi. Kārtu iestādēm un organizācijām piederošie īpašumi un cita manta tika nacionalizēti. Tomēr, pasludinājusi kārtu atcelšanu Latvijā, Latvijas Padomju valdība visai nekonsekventi savā 1919. gada 25. aprīļa dekrētā “Par Baltijas muižniecības cilšu piederīgajiem Latvijā”¹⁴⁵ noteica par represiju objektu Baltijas muižniecībai piederīgās personas. Tām vajadzēja reģistrēties 7 dienu laikā vietējās izpildu komitejās, uzrādot ziņas par savu izcelšanos un agrāko darbību. Noteikuma neizpildītājus paredzēja saukt pie atbildības revolucionārajā tribunālā. Izņemot tos, kas tika atzīti par lojāliem padomju varai, visus pārējos paredzēja izsūtīt no Latvijas, bet līdz deportācijai ievietot koncentrācijas nometnē kā ķilniekus “pret vācu junkuru un to palīgspēku nekrietnībām uz frontēm un pret mierīgiem Latvijas iedzīvotājiem”. Saprotams, ka šo Padomju valdības soli diktēja ārkārtējā situācija frontē – vācu armijas virzīšanās Rīgas virzienā, taču skaidrs arī tas, ka tas bija prettiesisks un savukārt izsauca plašu vācu “balto” teroru ieņemtajā Rīgā 1919. gada maija beigās.

To normatīvo aktu vidū, kas noteica LSPR valsts iestāžu izveides un likvidācijas kārtību, tiesības, funkcijas, kompetenci, ir jāmin Tieslietu komisariāta rīkojums “Par ārkārtējo komisiju atcelšanu”¹⁴⁶ (publicēts 12.01.1919.),

¹⁴⁴ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 128.–129. lpp.

¹⁴⁵ Turpat. – 187.–188. lpp.

¹⁴⁶ Cīņa. – 1919. – 12. janv.

kas paredzēja ārkārtējo komisiju resp. čekas likvidāciju Latvijas teritorijā un to lietu nodošanu apriņķu revolucionāro tribunālu komisijām. Šis lēmums rāda, ka sākumā Latvijas Padomju valdība negatīvi vērtēja AK kā ārpustiesas represīvās iestādes un nepiemēroja Krievijas revolucionārās cīņas metodes Latvijā. Vēlāk pie Iekšlietu komisariāta tika izveidota politiskā nodaļa, bet apriņķu izpildkomiteju administratīvo nodaļu sastāvā izveidoja politiskās apakšnodaļas. LSPR Revolucionārās cīņas padomes izdotās "Iekšlietu komisariāta un apriņķu padomju administratīvo nodaļu politisko apakšnodaļu instrukcijas" (publicētas 1919. gada 18. februārī) noteica, ka šo politisko nodaļu uzdevumi bija cīņa pret kontrrevolūciju, amatu pārkāpumiem un pastāvošo noteikumu nepildīšanu. Politiskās nodaļas veica iepriekšējās izmeklēšanas darbības un aizdomās turamo personu arestus, tālāk nododot lietas izmeklēšanu revolucionāro tribunālu izmeklēšanas komisijām. Atšķirībā no Padomju Krievijas ārkārtējām komisijām LSPR politiskajām nodaļām nebija tiesības lietas iztiesāt, tās veica tikai politiskās policijas uzdevumus. Jāatzīmē, ka arī revolucionāro tribunālu darbībā bija jāsastopas ar biežiem tiesiskās patvaļas aktiem.

22. janvārī tika publicēts iekšlietu komisāra paziņojums "Par revolucionāro komiteju likvidēšanas kārtību"¹⁴⁷; tas noteica, ka revolucionārajām komitejām, kas tika izveidotas cīņai par varu, savas lietas un pienākumus jānodod apriņķu padomēm un izpildu komitejām pēc to nodibināšanās, bet pašām jālikvidējas.

1919. gada 25. janvārī publicēja Tieslietu komisariāta noteikumus "Par juridiskajām nodaļām"¹⁴⁸, uzdodot pie katras apriņķa padomes izpildkomitejas izveidot juridisko nodaļu, par kuras uzdevumiem noteica apriņķa tiesu izstāžu organizēšanu, to darbības pārzināšanu un kontroli, rūpes par izdoto dekrētu un rīkojumu ieviešanu dzīvē un nelikumību novēršanu, sūdzību izskatīšanu par tiesu iestāžu darbinieku nepareizu rīcību un nelikumībām, ierosinājumu iesniegšanu Tieslietu komisariātam. Sodū apakšnodaļu juridiskās nodaļas sastāvā uzdeva pārzināt cietumus un citas ieslodzījuma vietas, bet notariālajai apakšnodaļai – dokumentu apstiprināšanu.

Vairākos normatīvajos aktos tika reglamentēta valdības komisariātu nodaļu un citu institūciju darbība. Tika izdoti noteikumi "Par Latvijas Statistikas komisariāta darbību", "Instrukcijas Latvijas Padomju valdības Tautas veselības komisariāta iekārtai un darbībai", noteikumi "Par valdības sekretariāta darīšanu vešanas kārtību un viņa sakaru uzturēšanu ar komisariātiem un valdības iestādēm", "Latvijas Tautsaimniecības padomes statūti", "Latvijas Rūpniecības komisariāta satversme", valdības dekrēti "Par Latvijas Padomju Republikas Apgādības padomes nodibināšanu", "Par Latvijas Republikas

147 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 140. lpp.

148 Turpat. – 179.–185. lpp.

Apgādības padomes tiesībām", "Par LSPR Pārtikas komisariāta un vietējo pārtikas orgānu uzbūvi viņu uzdevumiem un savstarpējām attiecībām" u.c.

1919. gada 9. aprīlī Padomju valdība pieņēma dekrētu "Par Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas armijas organizāciju"¹⁴⁹. Šis likumdošanas akts noteica, ka Latvijas SPR armija tiek komplektēta uz vispārējās kara-klausības pamata. Armijas vadība tika nodota Revolucionārās kara padomes rokās, kas bija atbildīga ne tikai Latvijas Padomju valdībai un CIK, bet arī Padomju Krievijas attiecīgajām armijas iestādēm. Dekrēts reglamentēja armijas pārvaldi, Padomju Latvijas armijas komandieru iecelšanas un atbrīvošanas kārtību, viņu kompetenci, kā arī strēlnieku vēlētais armijas padomes un tās veidotās izpildkomitejas – Iskolastrela un atsevišķu pulku komiteju tiesības un pienākumus. LSPR armijā tika ieviests emisāru (resp. politisko komisāru) institūts.

Milicijas darbību reglamentēja Iekšlietu komisariāta 1919. gada 6. marta noteikumi "Par padomju miliciju"¹⁵⁰. Par tās uzdevumiem noteica padomju varas likumu un rīkojumu pārkāpumu novēršanu un LSPR iestāžu un to pārstāvju pienākumu izpildes nodrošināšanu, kā arī savlaicīgu valdības lēmumu izziņošanu iedzīvotājiem. Milicijai bija jāpalīdz tiesu iestādēm noziegumu atklāšanā, izmeklēšanā un novēršanā un to lēmumu izpildē.

Latvijas padomju valdība sevišķi uzsvēra savas varas laicīgo un ateistisko raksturu un naidīgo attieksmi pret baznīcu. 1919. gada 20. februārī tika publicēts Tieslietu komisariāta izdots dekrēts "Par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas"¹⁵¹. Pamatā šis dekrēts atkārtoja Padomju Krievijas TKP analoga dekrēta (publicēts 23.01.1918.) normas. Dekrētā tika noteikta apziņas brīvība, tomēr tika aizliegta izvairīšanās no pilsoņa pienākumu pildīšanas, pamatojoties uz reliģisko pārliecību. Baznīcām, reliģiskām sektām, reliģiskām biedrībām atņēma juridiskās personas tiesības un baznīcas mantu pasludināja par tautas īpašumu, nododot to vietējo strādnieku deputātu padomju rīcībā. Kulta ēkas un priekšmetus paredzēja nodot attiecīgās konfesijas iedzīvotāju lietošanā. Baznīcām atņēma tiesības reģistrēt personu civilstāvokļus, nododot tās valsts civilstāvokļa aktu reģistrācijas nodaļām. No baznīcas šķīra skolu, aizliedzot ticības mācības pasniegšanu skolās, lūgšanas skolā, kulta piederumus skolas telpās.

1919. gada 16. janvāra Latvijas Padomju valdības dekrēts "Par Latvijas audzināšanas un izglītības iestādēm"¹⁵² iezīmēja reformu tautas izglītības jomā. Skolas pārgāja Izglītības komisariāta pārziņā un Padomju valdības

¹⁴⁹ Turpat.

¹⁵⁰ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 17. martā. – Nr. 21. – 1.–2. lpp.

¹⁵¹ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 144.–146. lpp.

¹⁵² Turpat. – 139. lpp.

finansējumā. Mācību maksa tika atcelta. Dekrētu attiecināja arī uz privātskolām, un tas nozīmēja privātās izglītības sistēmas galu. Atšķirīgās pamata un vidējās izglītības iestādes tika pārvērstas par vienotu darba skolu. Noteica skolotāju ievēlēšanu, ko uzdeva veikt strādnieku padomēm, uz termiņu līdz 1919. gada 1. augustam, kad paredzēja jaunas skolotāju pārvēlēšanas. Dekrēts paredzēja skolas mācības mātes valodā, t.i., tajā, kurā skolnieks runāja ģimenē, bet, ievērojot visai sarežģīto Latvijas etnisko sastāvu, šo normu īstenot dzīvē attiecībā uz skaitliski mazākām minoritātēm diez vai bija iespējams.

1919. gada 8. februārī publicētie noteikumi "Par Latvijas augstskolu" konkretizēja Padomju valdības dekrētu "Par Latvijas augstskolu"¹⁵³. Latvijas augstskola tika dibināta uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes kā Padomju Latvijas iestāde. Humanitārās nodaļas tajā neizveidoja, aprobežojoties ar dabas zinātņu un tehniskajām nodaļām. Par studentu varēja uzņemt jebkuru pilsoni, kas bija vecāks par 16 gadiem, bez atestātiem par iepriekšējo izglītību un iestājpārbaudījumiem. Šo normu noteica, veicinot darba jaunatnes stāšanos augstskolā. Par lekciju valodām noteica latviešu un krievu.

Raksturīga izglītības reformas iezīme Padomju Latvijā bija izglītības sistēmas valstiskošana un izglītības programmu unifikācija.

1919. gada 8. martā tika izdots Padomju valdības dekrēts "Par speciālos rakstos lietojamo valodu"¹⁵⁴. Atšķirībā no Iskolata lēmuma noteikt par darīšanu valodu latviešu valodu, Latvijas Padomju valdības dekrētā par "iekšējo darīšanu valodu" centrālajās un vietējās iestādēs noteica vienu no vietējām valodām pēc iedzīvotāju vairākuma "šim brīžam latviski, lietuviski vai krieviski".

Daudzējādā ziņā šā laika administratīvā likumdošana atspoguļoja ārkārtējo situāciju, kurā nācās darboties Latvijas Padomju valdībai, resp., nepārtraukta karadarbība Latvijas teritorijā, asas pārtikas krīze un citu pirmās nepieciešamības preču nepietiekamība, kā arī padomju varas īstenoto šķiru cīņu, resp., vērsanos pret mantīgo šķiru pārstāvjiem.

1919. gada 5. februārī Latvijas Padomju valdība pieņēma dekrētu "Par aplenkšanas stāvokļa ieviešanu Latvijā"¹⁵⁵. Saskaņā ar šo dekrētu tika pieņemti "Satiksmes noteikumi LSPR", kas ierobežoja iebraukšanu Latvijā un izbraukšanu no tās, kā arī pārvietošanos pa Latvijas dzelzceļiem, paredzot šīs tiesības vienīgi amatpersonām ar komunistiskās partijas un padomju varas centrālo un vietējo iestāžu atļaujām. Uz šo satiksmes noteikumu pamata ar Iekšlietu komisariāta rīkojumu ieviesa vilcienu kontroli Latvijas pierobežā.

153 Cīņa, 1919. – 8 febr. – Nr. 26.

154 Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 17. martā. – Nr. 21. – 1.–2. lpp.

155 Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Dekrētu un Rīkojumu krājums. – 1919. – 15. martā. – Nr. 4. – 64.–82. lpp.

Jau 6. janvārī pieņēma valdības dekrētu "Par pārtikas un kurināmā materiāla izvešanu"¹⁵⁶, kas aizliedza izvest kurināmo un pārtiku no Latvijas, paredzot pasažieru vajadzībām ne vairāk kā 20 mārciņu uzturvielas. Vairāki Padomju valdības dekrēti noteica "šķiru karu" pret mantīgajiem slāņiem. 31. janvārī pieņemtais dekrēts "Par vienreizēju ārkārtēju nodokli mantīgām šķirām Latvijā"¹⁵⁷ pieprasīja samaksāt nodokli naudā, precēs vai produktos no kapitāla, kara peļņas, nekustamā īpašuma, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem un brīvo profesiju pārstāvjiem. Maksājot nodokli pārtikas produktos, audumos, apavos vai apģērbos, nodokļa summa tika samazināta no trim līdz desmit reizēm, bet tas neattiecās uz attiecīgo produktu un preču tirgotājiem.

27. februārī valdība izdeva dekrētu "Par buržuāzijas nodarbināšanu pie sabiedriskajiem darbiem"¹⁵⁸. Dekrēts pasludinātajā nākotnē vispārējas darba Klausības ieviešanu, bet līdz tam paredzēja visu mantīgo šķiru pārstāvju, kas izmanto citu cilvēku darbu, dzīvo no īpašuma ienākumiem vai kapitāla procentiem, kā arī brīvo profesiju (juristu, profesoru, literātu u.c.) pārstāvju, ja viņi neveica valsts darbu, un personu bez noteiktas nodarbošanās, prostitūtu un piedzīvotāju piespiedu nodarbināšanu sabiedriskajos darbos. Likumdevējs ieteica izmantot minētās personas asenizācijas, ielu tīrīšanas un citos pilsētas aptīrīšanas darbos, smagu priekšmetu kraušanā un pārvadāšanā vai pārnēsāšanā, ja trūkst zirgu un citu transportlīdzekļu, apcietinājumu rakšanā un zemes darbos, veļas mazgāšanā, kā arī steidzamos lauku un būvdarbos. Personas, kas centās izvairīties no piespiedu darbiem, paredzēja nodot revolucionārajam tribunālam.

24. februārī tika publicēti Revolucionārās cīņas padomes noteikumi "Par koncentrācijas lēģeriem"¹⁵⁹. Koncentrācijas lēģeros (nometnēs) paredzēja ievietot uz nenoteiktu vai noteiktu laiku kontrevolucionārus, civilgūstekņus (resp. kīlniekus) un citus "revolucionārajam kustībai kaitīgos elementus" uz revolucionāro tribunālu, to izmeklēšanas komisiju vai arī Iekšlietu komisiāta vai apriņķu padomju politisko nodaļu lēmumu pamata. Koncentrācijas nometnes tika pakļautas Iekšlietu komisariātam. Izslodzīšanu koncentrācijas nometnēs plaši izmantoja kā ārpustiesas represīvo pasākumu, bieži ieslogot tur cilvēkus bez kādas apsūdzības izvirzīšanas, kā, piemēram, Rīgas vācu mantīgo aprindu pārstāvju Zaķusalas koncentrācijas nometnē.

Tomēr iepriekšminētie "šķiru cīņas" pasākumi nestabilizēja Latvijas Padomju valdības kritisko stāvokli. Tādēļ 3. aprīlī izdodot dekrētu "Par pārtikas

¹⁵⁶ Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Dekrētu un Rikojumu krājums. – 1919. – 14. febr. – Nr. 1. – 3. lpp.

¹⁵⁷ Cīņa, 1919. – 5. febr. – Nr. 23.

¹⁵⁸ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 164.–166. lpp.

¹⁵⁹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 24. febr. – Nr. 2.

ievešanu un izdališanu Latvijā¹⁶⁰, valdība ķērās pie daļējas pārtikas tirdzniecības liberalizācijas, atļaujot tirgos brīv tirdzniecību ar nenormētajiem pārtikas produktiem – gaļu, sviestu, dārzeņiem. Tomēr dekrēta normālu izpildi traucēja vietējo padomju iestāžu konfiskācijas pasākumi. Lai ierobežotu vietējo varas iestāžu patvaļu, Finanšu komisariāts bija spiests izdot rīkojumu "Par kontribūcijām"¹⁶¹, nosakot, ka "konfiscējams ir vienīgi aizbēgušo kontrrevolucionāru īpašums", bet kontribūcijas var uzlikt tikai ar tribunāla lēmumu.

Administratīvo pārkāpumu tiesību jomā atzīmējams Revolucionārās ciņas padomes rīkojums "Par administratīviem sodiem"¹⁶², kas noteica, ka lietas par dažādu pavēļu, rīkojumu neizpildīšanu, sabiedriskā miera traucēšanu, žūpību, sīku spekulāciju un tamlīdzīgi lietderīgāk izbeigt administratīvā kārtā. Administratīvo nodaļu vadītājiem piešķīra tiesības sodīt personas par administratīviem pārkāpumiem ar naudas sodu līdz 10 000 rubļiem vai arestu un sabiedriskiem darbiem līdz 3 mēnešiem. Lietas, par kurām paredzēja lielākus sodus, bija jānodod revolucionārajam tribunālam vai tautas tiesām. Šīm iestādēm piešķīra tiesības uzraudzības kārtībā vai arī uz ieinteresēto personu lūguma pamata atcelt administratīvās nodaļas vadītāja lēmumus un administratīvo lietu pārskatīt.

4.3.3. Nacionalizācijas likumdošana

Latvijas Padomju valdība, nākot pie varas, nekavējoši ķērās pie sabiedrības pārveidošanas uz sociālistiskiem pamatiem, neskatoties uz ekonomikas sabrukumu un karadarbību Latvijā. Par sociālistiskās sabiedrības stūrakmeni tika uzskatīts valsts īpašums uz ražošanas līdzekļiem, un valsts ķērās pie tautsaimniecības objektu nekavējošas nacionalizācijas, izdodot attiecīgus dekrētus.

Ar 1919. gada 4. februāra Padomju valdības dekrētu "Par zvejniecību Latvijā"¹⁶³ tika nacionalizēta zvejniecība un zivju tirdzniecība. Zvejniekiem uzdeva par pienākumu nodot zivis Pārtikas komisariāta rīcībā par cietām cenām. Sev varēja paturēt ne vairāk kā 10 % no loma, bez tālākas pārdošanas tiesībām.

1919. gada 10. februārī pieņemtais dekrēts "Par banku nacionalizāciju"¹⁶⁴ izsludināja banku un pārējo kredītiestāžu operācijas par valsts monopolu.

160 Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 5. apr. – Nr. 38. – 1. lpp.

161 Cīņa, 1919. – 30. janv. – Nr. 18.

162 Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 24. febr. – Nr. 2. – 7.–8. lpp.

163 Cīņa, 1919. – 4. febr. – Nr. 22

164 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 148. lpp.

Likumdevējs noteica visu privāto banku apvienošanu ar jaundibināmo Tautas banku (skatīt dekrētu "Par LSPR Tautas bankas nodibināšanu" 10.02.1919.). Likvidējamo banku aktīvi pārgāja Tautas bankas rokās. Bez tam dekrētā "Par noguldījumiem"¹⁶⁵ Padomju valdība noteica to noguldījumu, kas pārsniedza 10 000 rubļu, konfiscāciju. (Arī tādā gadījumā, ja vienai personai piederošā summa, kas tika noguldīta uz dažādiem kontiem, pārsniedz 10 000 rubļu, to paredzēja konfiscēt.) Lai būtu priekšstats, cik liela vērtība bija konfiscējamām summām, jānorāda, ka "Padomju kalpotāju algu tarifi" paredzēja skolotājiem un bibliotekāriem maksāt 650 rubļu mēnesī, tātad noguldījumu maksimums atbilda 15 šo vidējā līmeņa kalpotāju mēnešalgām. Mazāki noguldījumi tika saglabāti, bet mēnesī no šiem rēķiniem varēja noņemt vienīgi 400 rubļu atbilstoši eksistences minimumam.

1919. gada 8. marta valdības dekrēts "Par tirdzniecības, rūpniecības un citu saimniecisko uzņēmumu atsavināšanas kārtību"¹⁶⁶ noteica, ka visi īpašumi, kuru mantas kopvērtība pārsniedz 10 000 rubļu, atsavināmi bez atlīdzības, bet īpašumu, kura kopvērtība nepārsniedz 10 000 rubļu, pēc nacionalizācijas atbilstoši īpašuma vērtībai kompensēja iemaksājot Tautas bankā bijušā īpašnieka tekošajā rēķinā attiecīgo summu.

Latvijas Padomju valdības agrārpolitiku raksturoja 1. martā pieņemtais dekrēts "Par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu"¹⁶⁷. Dekrēts pasludināja visas Latvijas zemes (arī ūdeņu un apakšzemes bagātību) nacionalizāciju un pāreju "Latvijas darba tautas īpašumā un viņas sociālistiskās Padomju valdības rīcībā bez jebkādas atmaksas līdzšinējiem zemes īpašniekiem". Tika konfiscēts arī muižu vai aizbēgušo kontrevolucionāru saimniecību inventārs.

Nomnieku un bijušo zemnieku māju īpašnieku inventārs tika aprakstīts, bet atstāts līdzšinējo īpašnieku rīcībā, "ciktāl tas nepieciešams pašu inventāra īpašnieku vadītās saimniecībās". Taču daudzus darba rīkus (tvaika kuļmašīnas, rindu sējmašīnas, pļaujamās mašīnas), kuri netika pilnīgi nodarbināti vienā saimniecībā, nacionalizēja uz vispārējo noteikumu pamata. Jautājumu par kompensāciju šajos gadījumos izšķīra vadoties no bijušo īpašnieku šķiriskās piederības. Uz nacionalizētās zemes noteica divus lauksaimniecības saimniecības īpašumu veidus – a) padomju (resp. valsts) saimniecības un b) rentes saimniecības. Saimniecības ar aramzemes platību virs 300 pūrvietām (tas ir, 100 ha) tika pārvērstas par padomju saimniecībām. Par tādām kļuva arī "nacionalizētie uzņēmumi un intensīvās saimniecības", kurām vispārēja saimnieciska nozīme, pat ja tās nesasniedza 300 pūrvietu platību. Pavisam

¹⁶⁵ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 8. martā. – Nr. 13. – 1. lpp.

¹⁶⁶ Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 173. lpp.

¹⁶⁷ Turpat. – 167.–172. lpp.

Latvijā izveidoja 239 padomju saimniecības. Savukārt rentes saimniecības veidoja privātās saimniecības, kuru aramzeme nepārsniedza 300 pūrvietas. Zemi lietošanā varēja saņemt, nomaksājot nomas maksu Zemkopības komissariātam. Zemes nomas termiņš tika noteikts uz 1 gadu; tas neradīja drošību zemes nomātājos (agrākajos īpašniekos) un atturēja viņus no lielākiem kapitāla un darba ieguldījumiem. Dekrēts aizliedza arī tālāku zemes iznomāšanu. Arī agrāko muižu laukstrādnieki bija neapmierināti, jo viņiem padomju saimniecībās aizliedza turēt lopus, tos obligāti bija jāpārdod padomju saimniecībai.

Šie soli vājināja komunistu varas pozīcijas lauku sabiedrībā, un vēlāk pati LKP bija spiesta kritizēt savas kļūdas agrārpolitikā. Atzīmēsim arī, ka LSPR īstenotā agrārpolitika atšķīrās no Padomju Krievijā īstenotās, kur, kaut arī zemes privātīpašums tika likvidēts, notika muižu zemes dalīšana un nodošana zemniekiem bezmaksas beztermiņa lietošanā līdz 30. gadu sākumā izvērstajai lauku kolektivizācijai.

Runājot par nacionalizācijas politiku Padomju Latvijā, jāpiemin arī KSFPK TKP 1918. gada 23. aprīlī izdots dekrēts "Par ārējās tirdzniecības nacionalizāciju", 1918. gada 20. augusta Padomju Krievijas VCIK dekrēts "Par privātīpašuma tiesību atcelšanu uz nekustamo īpašumu pilsētās", KSFPK TKP dekrēts "Par privāto dzelzceļu likvidāciju" (4.09.1918.). Visi šie dekrēti stājās spēkā arī Padomju Latvijā. Tomēr jāatzīmē, ka plašu ražošanas līdzekļu un nekustamā īpašuma nacionalizācija nespēja atrisināt, bet gan saasināja saimniecisko krīzi Latvijā un lielinieku nespēja nodrošināt Latvijas iedzīvotāju elementāru apgādi ar pārtikas produktiem liecina par to visskaidrāk.

4.3.4. Civiltiesības Padomju Latvijā

Padomju literatūrā šim jautājumam nav piešķirta īpaša vērība, kaut arī tieši šajā tiesību nozarē izdots viens no diviem 1918. gada KSFPK kodeksiem, kurš 1919. gada 7. martā pārtulkots un pārstrādāts atbilstoši Latvijas apstākļiem, tika publicēts "Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājā" ar nosaukumu "Likumu kodekss par civiltātvokļa aktiem, laulības, ģimenes un aizbildniecības tiesībām". Kodekss sastāvēja no četrām daļām:

- I – Civiltātvokļa akti;
- II – Laulības tiesības;
- III – Ģimenes tiesības;
- IV – Aizbildniecības tiesības un no 246 pantiem.

Vairāki kodeksa panti LSPR pieņemtajā kodeksa redakcijā tika atcelti līdz ar dekrēta "Par sociālo apgādību" pieņemšanu (publicēts 10.03.1919.). Atzīmēsim, ka priekšplānā šai kodeksā izvirzītas administratīvās tiesības, kas regulē civiltātvokļa aktu reģistrācijas nodaļu darbību, bet laulības, ģimenes, aizbildniecības tiesības atvirzītas otrā plānā. Gan padomju dekrēti, gan arī šis kodekss rāda, ka padomju likumdevējs īpaši nerūpējās par tiesību nozaru

precīzu sistematizāciju un bieži iekļāva normatīvajos aktos saturu no dažādām tiesību nozarēm. Bez tam civilstāvokļa reģistrācijas izvirzīšana priekšplānā liecina par valsts primāta uzsvēršanu šajā kodeksā, vēršoties pret civiltiesību privāto raksturu.

Kodekss noteica, ka Latvijā civilstāvokļus registrē vienīgi civilstāvokļu reģistrācijas nodaļas, un noteica civilstāvokļu reģistrācijas būtību. Attiecībā uz laulības tiesībām likumdevējs noteica, ka baznīcas laulībām ir registrētu laulību spēks, ja tās noslēgtas līdz 1919. gada 1. janvārim, atbilstoši vietējo privāttiesību (Baltijas vietējo likumu III daļa) noteikumiem. Vēlāk baznīcas laulības neradīja tiesiskas sekas, ja tās netika registrētas civilstāvokļa reģistrācijas nodaļās. Paredzēja laulības noslēdzēju vārdu izziņošanu presē pēc viņu pieteikuma saņemšanas. Tika noteikta laulības brīvprātība. Laulības vecums sievietēm bija 16 gadi, bet vīriešiem – 18 gadi. Tika aizliegta divlaulība, resp., laulībā nevarēja doties personas, kas vienā laulībā jau sastāvēja. Doties laulībā varēja tikai pie pilna prāta esošas personas. Aizliedza laulībā stāties tuviem radniekiem pa augšupejošu un lejupejošu, kā arī horizontālu līniju, t.i., vecākiem un bērniem, kā arī brāļiem un māsām. Atļāva precēties pie dažādām ticībām piederošām personām, kā arī garīdzniekiem, pat ja viņi, kā, piemēram, katoļu garīdznieki, bija devuši solījumu nedoties laulībā.

Tika noteikta arī laulības šķiršanas brīvība. Laulības šķiršanas pieteikumus izskatīja tautas tiesas. Ja pieteikumu laulības šķiršanai iesniedza abi laulātie, tad šķiršanos bez tiesas lēmuma varēja registrēt civilstāvokļa reģistrācijas nodaļā.

Laulātajiem tika noteikta obligāta kopīgu uzvārdu izvēle. Tika atcelts pienākums sievai sekot vīram dzīves vietas izvēlē. Laulībā tika saglabāts dalīts vīra un sievas īpašums. Neregistrētu vecāku bērni tika tiesību ziņā pielīdzināti registrētajās laulībās dzimušajiem. Tika atzīta bērna paternitātes noteikšana tiesas ceļā, ja bērns piedzima neregistrētiem vecākiem.

Vecāku tiesības tika piešķirtas līdz 18 gadiem attiecībā uz vīriešu dzimuma bērniem un līdz 16 gadiem sieviešu dzimuma bērniem. Vecāku tiesību izlietošanā abi vecāki bija vienlīdzīgi.

Likumdevējs aizliedza bērnu adoptēšanu pēc likuma stāšanās spēkā, atzīstot adopciju attiecībā uz agrāk notikušajiem adoptēšanas aktiem. Šī perioda tiesību pētnieki uzskata, ka likumdevējs bija norūpējies par iespēju adoptēšanas ceļā pārņemt īpašumu. Toties arī turpmāk tika atzīts aizbildnības un aizgādības institūts. Likumdevējs gan nepievērsās aizgādības regulēšanai ar īpašu normu palīdzību, nosakot, ka uz aizgādņiem attiecas tie paši noteikumi, kas uz aizbildņiem.

Kopumā, raksturojot šo kodeksu, var atzīmēt, ka tajā par pamatu ņemts dzimumu vienlīdzības princips, kas atbilst mūsdienu nostādņēm ģimenes tiesību jomā. Pozitīvi vērtējama arī ārulaulības bērnu tiesību pielīdzināšana laulībā dzimušajiem bērniem. Pārsteidz, ka kodekss neparedz alimentu noteikšanas iespēju apgādājamiem ģimenes locekļiem. Te gan jāatceras, ka

Latvijas Padomju valdība uzskatīja sociālo apgādāšanas pienākumu, pirmām kārtām, par valsts pienākumu. Pietrūka arī normu par laulāto tiesībām uz ģimenes kopdzīves laikā iegādāto īpašumu. Līdz ar to var izvirzīt nopietnas atbildes par kodeksa kodifikācijas kvalitāti.

Aplūkosim tagad mantošanas tiesību normas LSPR. Tās regulēja dekrēts "Par mantošanas atcelšanu", kuru izdeva KSFPK VCIK 1918. gada 27. aprīlī un publicēja Padomju Latvijas Tieslietu komisariāts 1919. gada 26. martā¹⁶⁸. Dekrēts paredzēja, ka tiek atcelta gan likumiskā, gan testamentārā mantošana. Izņemot vērtību, kas nepārsniedza 10 tūkstošus rubļu, pārējais mirušās personas īpašums nonāca valsts rokās. Vērtība līdz 10 000 rubļu pārgāja mirušā laulātā un radnieku īpašumā viņu sociālajai nodrošināšanai. Strīda gadījumā lieta bija jāizskata vietējai tiesai. Dekrētiem tika noteikts atpakaļejošs spēks gadījumā, ja mantojums tika atklāts pirms dekrēta izdošanas, bet mantinieki vēl nebija paguvuši noformēt mantojumu.

Savukārt Padomju Krievijas VCIK dekrēts "Par dāvinājumiem"¹⁶⁹ (izdots 20.05.1918.) atzina par spēkā neesošiem dāvinājumus, kas pārsniedza 10 000 rubļu summu. Viena persona drīkstēja saņemt dāvinājumus par kopsummu ne vairāk kā 10 000 rubļu. Likumdevējs arī šajos dekrētos bija norūpējies par "bezstrādes ienākumu" nepieļaušanu.

4.3.5. Darba un sociālās tiesības

Darba tiesības LSPR regulēja 1918. gada decembrī KSFPK VCIK izdots "Darba likumu kodekss"¹⁷⁰. Kodekss tika attiecināts uz visiem algotiem darbiniekiem – kā valsts, tā privātā sektorā. Kodekss noteica darba dienas ilgumu (pamata norma bija 8 stundu darba diena), izejamās dienas, atvaļinājuma ilgumu, paredzot atvieglojumus sievietēm un nepilngadīgajiem, darbā pieņemšanas un no darba atteikšanās kārtību. Tika aizliegts bērnu darbs. Kodekss ieviesa darbaklausību darbaspējiem no 18 līdz 58 gadiem. Kaut arī kodeksā tika pasludinātas tiesības uz darbu, praksē bezdarba apstākļos šīs tiesības attiecībā uz visiem pilsoņiem padomju vara īstenot nespēja. Jau agrāk tika pieņemts Padomju Krievijas TKP dekrēts "Par darba grāmatiņām darbaļaudīm" (pieņemts 05.10.1918.)¹⁷¹. Tikai darba grāmatiņu īpašnieki, kurās bija atzīmes par nostrādāto darba laiku, varēja pretendēt uz pārtikas kartiņu saņemšanu. Tā padomju vara centās īstenot pasludināto principu

168 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 174. lpp.

169 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 18 июня – № 43. – с. 525.

170 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 10 дек. – № 87–88. – с. 905.

171 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 13 окт. – № 73. – с. 792.

"kas nestrādā, tam nebūs ēst". Iekārtošana darbā varēja notikt tikai caur darba biržām, kā to noteica Latvijas Padomju valdības Darba komisariāta noteikumi "Par strādnieku un kalpotāju pieņemšanu", kas tika publicēti 1919. gada 18. janvārī.¹⁷² No darba piedāvājuma bezdarbniekiem nebija tiesības atteikties. Padomju vara atmēta agrāko darba līgumu brīvību un ieviesa valstisku darbaspēks sadali atbilstoši valsts vajadzībām. Arī darbinieka aiziešanai no darba bija vajadzīgs uzņēmuma arodbiedrības padomes akcepts. Darba algas lielumu noteica atbilstoši "Latvijas darba algu tarifa izstrādāšanas un klasifikācijas noteikumiem" (pieņemti 04.02.1919.) un "Padomju kalpotāju algu tarifiem"¹⁷³. Darbinieki tika sadalīti vairākās algu grupās un kategorijās, kam noteica cietas mēneša algas. Šos tarifus vēlāk nācās pārskatīt sakarā ar Krievijas rubļa katastrofālu inflāciju.

Jāatzīmē gan, ka īpašas nozīmes naudai šajā laikā nebija, jo valsts īstenoja produktu sadales politiku. Valdības dekrēts "Par kooperatīviem Latvijā" (izdots 13.02.1919.)¹⁷⁴ paredzēja, ka visiem patērētājiem un ražotājiem ir jāiestājas "proletāriskos kooperatīvos". Proletāriskie kooperatīvi kļuva "par ražojumu (produktu) izdalīšanas" orgāniem. Ar šo pašu dekrētu pārtrauca "buržuāzisko kooperatīvu" (Konsuma u.c.) darbību.

Sociālo tiesību jomā, pamatojoties uz analogu Padomju Krievijas dekrētu 1919. gada 26. februārī pieņēma Latvijas Padomju valdības dekrētu "Par sociālo apgādību"¹⁷⁵. Dekrēts noteica sociālās apgādības veidus, apgādājamo personu loku (visi Latvijas iedzīvotāji, kuriem nav citu uztura līdzekļu, neatkarīgi no iepriekšējās darba vietas vai darba stāža ilguma). Padomju valdība sociālās apdrošināšanas sistēmu ar iemaksām no uzņēmumu fondiem nomainīja uz sociālo apgādi no centralizētiem fondiem. Tika izveidots sociālās apgādes iestāžu tīkls un noteikti sociālās apgādes veidi – bezmaksas medicīniskā palīdzība, naudas pabalsti un pensijas. Tika noteikts, ka vietējās varas iestādes var piespiest slimnieku griezties pēc bezmaksas medicīniskās palīdzības un atteikšanās gadījumā uz laiku pilnīgi vai daļēji atņemt pabalstus un pensijas. Tika noteikti pabalsti slimniekiem, kas zaudējuši uz laiku darbaspējas, invalīdu pensijas, pabalsti grūtniecēm un dzemdētājām, pabalsti bērniem, bezdarba pabalsti, apbedīšanas pabalsti un naturālie pabalsti, kā arī noteikts to apjoms. Sociālās apgādības komisariāts izdeva rīkojumu "Par labdarības, palīdzības un slimokasu slēgšanu" (publicēts 31.01.1919.)¹⁷⁶. Par vienīgo sociālo sociālās apgādes veidu kļuva valsts sociālā apgāde.

172 Čiņa, 1919. – 18. janv. – Nr. 9.

173 Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Dekrētu un Rīkojumu krājums. – 1919. – 22. febr. – Nr. 2. – 43. lpp.; 1. martā. – Nr. 3. – 59. lpp.

174 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – 146.–147. lpp.

175 Turpat. – 149.–162. lpp.

176 Čiņa, 1919. – 31. janv. – Nr. 19.

4.3.6. Krimināltiesības LSPR

Padomju Latvijā krimināltiesības netika kodificētas. Krimināltiesību normas regulēja atsevišķi normatīvie akti, kuros tika noteikti sodi par noteiktiem svarīgākajiem noziegumu veidiem. Tā, piemēram, pamatojoties uz KSFP 8. maija 1918. gada TKP dekrētu "Par kukuļņemšanu", tika izdota Padomju Latvijas iekšlietu komisāra pavēle "Par kukuļņemšanu" (publicēta 12.01.1919.)¹⁷⁷. Par kukuļņemšanu, kukuļdošanu, pamudināšanu dot un ņemt kukuļus (mēģinājumu pielīdzināja izdarītam noziegumam) likumdevējs paredzēja sodu – brīvības atņemšanu uz termiņu ne mazāk par 5 gadiem, savienojot to ar sabiedriskajiem darbiem.

Īpaši smagus sodus par kukuļņemšanu paredzēja amatpersonām ar sevišķām pilnvarām vai arī tām, kas sakarā ar kukuļņemšanu izdarītu noziegumu, kā arī kukuļdevējiem no mantīgajām šķirām. Atšķirībā no Krievijas dekrēta Latvijas normatīvajiem aktiem nebija noteikts atpakaļejošs spēks.

KSFP TKP dekrēts "Par spekulāciju" (izdots 22.07.1918.)¹⁷⁸, kurš, tāpat kā citi KSFP līdz 1918. gada 25. decembrim izdotie akti, bija spēkā Latvijā, paredzēja par monopolproduktu privātu realizāciju sodu ne mazāk kā 10 gadu spaidu darbos ar īpašuma konfiskāciju. Pārējo produktu realizācija, ja tai bija rūpala raksturs, tika sodīta ar spaidu darbiem ne mazāk kā uz 5 gadiem ar pilnīgu vai daļēju īpašuma konfiskāciju. Amatpersonai, kas bija vainīga spekulācijā, sodu palielināja vēl par 3 gadiem. Raksturīga iezīme šā laika kriminālajai likumdošanai bija tikai zemākā soda mēra noteikšana, atstājot augstāko soda mēru tiesas ziņā.

Padomju Latvijas Tieslietu komisariāta pagaidnoteikumos "Par revolucionāriem tribunāliem" (publicēti 28.01.1919.)¹⁷⁹ tika noteikti sekojoši kriminālnoziegumu sodu veidi – naudas sods, sabiedriskās nicināšanas pasludināšana, politisko tiesību atņemšana, piespiedu sabiedriskie darbi, ieslodzījums, nāvessods. Minētie pagaidnoteikumi paredzēja, ka revolucionārie tribunāli piespriež sodus pēc lietas apstākļiem un savas revolucionārās sirdsapziņas.

Kā rāda arhīvu materiāli, revolucionārie tribunāli plaši izlietojuši tiesības piespriež sodus pēc saviem ieskatiem īpaši necenšoties pieturēties pie dekrētos fiksētajām sodu normām. Dažbrīd kukuļņēmēju atbrīvoja no atbildības, nemot vērā "viņa nopelnus partijas labā" (A. Skrauža lieta)¹⁸⁰, citreiz aprobe-

177 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 18 мая. – № 35. – с. 467; Ціпа, 1919. – 12. janv.

178 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 26 июля – № 54. – с. 605.

179 Ціпа, 1919. – 28. janv. – Nr. 16.

180 LVA, 1. f., 2. apr., 203. l., 18. lp. (Rīgas Revolucionārā tribunāla spriedums A. Skrauža lietā 1919. gada 9. martā.)

žojās ar mīkstāku nekā likumā paredzēti soda mēru¹⁸¹. Brīvības atņemšana revolucionārā tribunāla spriedumos tika variēta no 1 mēneša ieslodzījuma cietumā līdz 20 gadiem piespiedu sabiedriskajos darbos atkarībā no tā, par cik bīstamu noziegumu konkrēto pretlikumīgo darbību novērtēja tiesa un kādu sodu tā atzina par mērķtiecīgu. Bez tam tika piespriesti arī nenoteikti soda mēri, piemēram, ieslodzījums koncentrācijas nometnē uz nenoteiktu laiku, paturēšana par ķīlnieku.¹⁸² Revolucionārie tribunāli piesprieda sodus arī ar atpakaļejošu datumu, piemēram, par revolucionāru vajāšanu 1905. gadā, par kalpošanu vācu okupācijas iestādēs, policijā u.tml.¹⁸³ Sodus noteica arī pēc apsūdzētā sociālā stāvokļa. Arī tāds fakts, kā radinieku kalpošana padomju varai (piemēram, dienests Sarkanajā armijā), varēja mikstināt sodu vai pat apsūdzēto, kura vaina tika pierādīta, no soda izciešanas atbrīvot.¹⁸⁴ Attiecībā uz notiesātajiem darbaļaudīm 1. maijā tika izsludināta amnestija. Daudzu noziegumu sastāvi tika formulēti revolucionāro tribunālu spriedumos kazuistiski, t.i., izejot no konkrētā gadījuma. Tas liecina, ka padomju vara revolūcijas un pilsoņu kara gados maz uzmanības pievērša krimināltiesību sevišķās daļas izstrādāšanai.

4.3.7. Tiesu iekārta un procesuālās tiesības Padomju Latvijā

Tiesu iekārta LSPR tika veidota atbilstoši Padomju Krievijā izdotajiem normatīvajiem aktiem – TKP dekrētam “Par tiesu Nr. 3”, kurš tika pieņemts 1918. gada jūlijā, un VCIK nolikumam “Par KSFPFR tautas tiesu” (izdots 30.11.1918.)¹⁸⁵. Vēlāk LSPR tika pieņemts savs, analogs nolikums.

Līdz 1919. gada martam visos LSPR kontrolētajos Latvijas apriņķos, pamatojoties uz 1919. gada janvāra Tieslietu komisariāta instrukciju, tika izveidotas tautas tiesas un apriņķu tiesnešu padomes, kas kļuva par kasā-

181 Turpat. – 11. lp. (Rīgas Revolucionārā tribunāla spriedums G. Frigina lietā 1919. gada 25. aprīlī); 23. lp. (spriedums P. Gruzdiņa lietā 1919. gada 13. maijā).

182 Turpat. – 10. lp. (Rīgas Revolucionārā tribunāla spriedums J. Radela lietā; spriedums baroneses Katrīnas fon Medem lietā 1919. gada 19. apr.); 11. lp. (spriedums A. Horsta lietā 1919. gada 25. apr.); 202. l., 30. lp. (spriedums Nikolaja Hermana Gildnera lietā 1919. gada 14. maijā).

183 LVA, 1. f., 2. apr., 202. l., 30. lp. (Rīgas Revolucionārā tribunāla spriedums Fridriha Marienfeldta lietā 1919. gada 15. maijā); 203. l., 14. lp. (spriedums L. Oglevica lietā 1919. gada 15. aprīlī).

184 Turpat. – 203. l., 26. lp. (Rīgas Revolucionārā tribunāla spriedums Jāņa Vidasa lietā 1919. gada 16. aprīlī).

185 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 23 июля – № 52. – с. 589; 1918 – 6 дек. – № 85. – с. 889.

cijas instanci tautas tiesu spriedumiem. Sikajās lietās kasācija paredzēta netika.

Tautas tiesas pārņēma agrāko apgabala tiesas, mīertiesas, zemnieku hof-tiesas, pagasta tiesas, bāriņtiesas, konsistorijas tiesas jurisdikciju, līdz ar to unificējot tiesu sistēmu. Vietējās tiesu iestādes bija jāorganizē apriņķu strādnieku deputātu padomju juridiskajām nodaļām, kas bija pakļautas Tieslietu komisariāta vadībai un direktīvām. Tautas tiesas sastāvēja no tiesneša, kuru ievēlēja vietējās padomes, un no diviem piesēdētājiem, kurus apstiprināja vietējo padomju izpildkomitejas. Kandidātus izraudzījās no to personu loka, kas baudīja vēlēšanu tiesības un kam bija politiskā darba pieredze. Tiesnešu profesionālismam nepiešķīra sevišķu nozīmi.

Tautas tiesu kompetencē bija visas civilietas un vispārēja rakstura krimināllietas pēc lietas vietas piekritības.

Paralēli tautas tiesām tika tiesām tika izveidoti revolucionārie tribunāli. To darbību regulēja KSFRP TKP 1918. gada 4. maija dekrēts "Par revolucionārajiem tribunāliem"¹⁸⁶. LSPR Tieslietu komisariāts izdeva pagaidu noteikumus "Par revolucionārajiem tribunāliem" (publicēti 28.01.1919.)¹⁸⁷, kas noteica, ka revolucionārie tribunāli nodibināmi pie apriņķu strādnieku deputātu izpildu komitejām cīņai "ar kontrevolūciju, spekulāciju un citiem noziegumiem, kuri vērsti pret Latvijas Padomju valdību". Līdz tautas tiesu izveidošanai revolucionāro tribunālu jurisdikcijā tika nodotas arī vispār-krimināla rakstura lietas. Šīs lietas uzdeva iztiesāt revolucionārajiem tribunāliem arī pēdējos LSPR pastāvēšanas mēnešos, kad tiesu iestāžu tīkls tika sašaurināts.

Revolucionārais tribunāls sastāvēja no priekšsēdētāja un diviem locekļiem, kurus ievēlēja attiecīgās vietējās padomes izpildkomiteja. Lietas iztiesāšanai sagatavoja revolucionāro tribunālu izmeklēšanas komisijas, kuru sastāvu (ne mazāk kā 3 locekļi) arī ievēlēja attiecīgās padomes izpildkomiteja.

Civilprocess LSPR bija atklāts un paredzēja pušu sacīkstes principu lietas izskatīšanā. Sakarā ar plašo nacionalizācijas procesu civillietu apjoms tiesās ievērojami samazinājās. Izskatot lietas, tiesām bija jāvadās pēc LSPR dekrētiem un "sociālistiskās tiesiskās apziņas". Spriedumus varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā tautas tiesnešu padomēs.

Kriminālprocesam bija zināmas atšķirības tautas tiesās un revolucionārajos tribunālos. Piemēram, revolucionārais tribunāls varēja pieņemt lēmumu par lietas izskatīšanu slēgtā tiesas sēdē. Bez tam Latvijā atšķirībā no Krievijas revolucionāro tribunālu spriedumi bija galīgi un nepārsūdzami. Revolucionārais tribunāls varēja piespriest arī nāvessodu, skatoties pēc lietas

186 Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1918 – 18 мая – № 35. – с. 471.

187 Ціпа, 1919. – 28. janv. – Nr. 16 (324).

apstākļiem, un vadoties pēc revolucionārās sirdsapziņas. Gan tautas tiesā, gan arī revolucionārajā tribunālā apsūdzētajam bija tiesības uz aizstāvību, vienīgi revolucionārie tribunāli aizstāvjus nozīmēja tikai no aizstāvju kolēģijas sastāva.

Tieslietu komisariāta izdotajos noteikumos "Par likvidācijas komisijām un vecās iekārtas tiesu iestāžu nepabeigtām lietām"¹⁸⁸ (publicēti 6.02.1919.) tika paredzēts, ka visas līdz LSPR izveidošanai nepabeigtās lietas, izņemot strīdus zemes jautājumos, mantojumu lietas, sociālās apgādības lietas, kas nododamas atbilstošajām vietējās varas administratīvajām iestādēm, nonāk izskatīšanā tautas tiesās, pie tam, kā tika noteikts Tieslietu komisariāta noteikumos "Par vecās iekārtas iestāžu nepabeigto lietu turpināšanu un pabeigto otreizēju caurlūkošanu" (izdoti 24.02.1919.)¹⁸⁹, tautas tiesā izskatāmas tikai tās civillietas un privātapvainošanas krimināllietas, kurās ieinteresētās personas iesniegušas tiesā lūgumu lietu turpināt.

1919. gada 8. martā tika pieņemts valdības dekrēts "Par mazgadīgo un nepilngadīgo tiesāšanu"¹⁹⁰, kas paredzēja, ka viņu lietas skata sevišķas komisijas, kas izšķiras par mazgadīgo un nepilngadīgo personu nodošanu patversmē vai tiesā, skatoties pēc nodarījuma smaguma. Kopumā var atzīmēt tādas procesuālās darbības iezīmes LSPR kā koleģialitāti tiesas lēmumu pieņemšanā, tiesnešu profesionālisma mazināšanos, sociāli politisko motīvu ievērojamu ietekmi uz tiesu darbību un to pieņemtajiem spriedumiem, tiesu pakļaušanu vietējām padomēm, tiesu lomas pieaugumu tiesību normu jaunrades jomā, kas bieži pārauga tiesu patvaļā, īpaši revolucionāro tribunālu spriedumos, kuri īstenoja "sarkano teroru".

4.3.8. Tiesību doktrīna Padomju Latvijā

LSPR valdošā lielinieku ideoloģija sludināja varas šķiriskuma principu. Jaunās šķiras – strādnieku, bet patiesībā – komunistiskās nomenklatūras vara nozīmēja arī agrākās buržuāzijas šķiras varas izveidoto tiesību atcelšanu. Tās vietā, kā rakstīja P. Stučka darbā "Proletariāta likumība", tika likta jauna sociālistiska tiesiskā kārtība.¹⁹¹

Sabiedriskā iekārta, kā atzīmēja P. Stučka, nebalstās uz likumiem, bet gan uz ekonomiskajām attiecībām. Tomēr P. Stučka, atzīstot revolucionārās tiesiskās apziņas lomu tiesisko attiecību veidošanā padomju varas sākumposmā, uzskatīja par nepieciešamu izveidot vienkāršu proletārisku likumību, ko saprot visi. P. Stučka uzsvēra, ka pamatā jaunajai likumībai ir jāliek sociālistiskā tiesību teorija, kas vēl ir jāizstrādā.

¹⁸⁸ Ciņa, 1919. – 6. febr. – Nr. 24.

¹⁸⁹ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 24. febr. – Nr. 2.

¹⁹⁰ Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 19. marts.

¹⁹¹ Stučka P. Proletariāta likumība. – R., 1919.

Latvijas Padomju valdības lēmums "Par proletārisko likumību un likumu pārkāpšanas novēršanu"¹⁹² (publicēts 23.04.1919.) rāda, ka notiek padomju tiesību doktrīnas evolūcija proletāriskās (sociālistiskās) likumības koncepcijas virzienā. No amatpersonām un pilsoņiem LSPR tiek prasīta Padomju valdības dekrētu pildīšana, paredzot arī sodu par jebkuru likuma pārkāpumu, neatkarīgi no tā, kas būtu vainīgais.

Atzīmējama arī P. Stučkas propagandētā tēze par tā saucamās rakstītās un nerakstītās konstitūcijas saplūšanu padomju konstitūciju (konkrēti LSPR) gadījumā. Patiesībā, kā jau tika minēts, daudzi svarīgi LSPR varas organizācijas faktiskie momenti – partokrātija, LSPR faktiskās attiecības ar KSFP, atspoguļojumu LSPR satversmē nerada. Tā laika padomju tiesību doktrīna iestājās par varu savienošānu, sasaistot vienkopus likumdošanas un izpildvaru, pakļaujot administratīvai varai tiesu varu. Šī nostādne sekmēja varas monopolizāciju un tās nekontrolējamību.

Tiesību politikas pakļaušana ideoloģiskās doktrīnas nostādnēm, ignorējot objektīvas sabiedrības intereses un vajadzības, bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas krasi samazināja sabiedrības atbalstu lieliniekiem Latvijā un noteica Padomju Latvijas valdības krišanu. Padomju paziņojumā "Latvijas darba tautai"¹⁹³, kas datēts ar 1920. gada 13. janvāri, Latvijas valdība paziņoja, ka tā nodod savas varas funkcijas LKP CK rokās. Šāda varas nodošana nav uzskatāma par atbilstošu LSPR satversmei, jo tur par varas avotu tika uzskatīta "revolucionārā darba tauta", kas tālāk veidoja padomju varas struktūru.

Toties savā pēdējā paziņojumā Latvijas Padomju valdība apgalvoja, ka varu tā saņēmusi no "Latvijas komunistiskās partijas rokām ar Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku deputātu (Padomju I) kongresa apstiprinājumu".

Šī iezīme, kas raksturoja Latvijas Padomju valdības darbības izbeigšanas apstākļus, vēl vienu reizi spilgti liecināja par tiesiskuma principa ignorēšanu Latvijas Padomju valdības darbībā.

192 Cīņa, 1919. – 23. apr. – Nr. 88.

193 Cīņa, 1920. – febr. – Nr. 7.; Dokumenti stāsta. – R., 1988. – 248.–249. lpp.

Jautājumi un uzdevumi

1. Raksturojiet tiesību sistēmu būtiskas atšķirības Latvijas teritorijā:
1) Krievijas Pagaidu valdības periodā; 2) "Iskolata republikas" periodā;
3) Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas periodā.
2. Noskaidrojiet, kāds tiesiskais statuss bija "Iskolata republikai" un Latvijas Sociālistiskajai Padomju Republikai 1919. gadā!
3. Raksturojiet Krievijas Pagaidu valdības konstitucionālo tiesību reformas būtību! Kādā veidā šī reforma ietekmēja Latviju?
4. Raksturojiet divvaldības struktūru Latvijā 1917. gada vasarā un rudenī!
5. Raksturojiet Krievijas Pagaidu valdības likumdošanu darba un sociālo tiesību jomā!
6. Raksturojiet būtiskas izmaiņas krimināltiesību jomā Krievijas Pagaidu valdības periodā!
7. Izanalizējiet normatīvos aktus, kurus Krievijas Pagaidu valdība pieņēma cīņai ar graujošu politisku darbību!
8. Kādas tiesību normas liecina par partokrātijas principa īstenošanu "Iskolata republikā" un LSPR?
9. Raksturojiet tiesību avotu struktūras īpatnības "Iskolata republikā" salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu!
10. Kādi fakti liecina par tiesu patvaļu "Iskolata republikā" un LSPR?
11. Kā presē izpaudās tiesību šķiriskais raksturs "Iskolata republikā" un LSPR?
12. Kāpēc padomju tiesības noteica krasas izmaiņas civiltiesību jomā Latvijas SPR periodā?

Ieteicamā literatūra

- Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma: Daugava, 1968. – 84.–105. lpp.
- Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920. – Stokholma: Daugava, 1967. – 175.–193., 244.–257., 367.–393. lpp.
- Blūzma V. Kad īsti Latvija kļuva par valsti? // Latvijas Vēsture, 1992. – Nr. 1(4). – 3.–13. lpp.
- Blūzma V. Latgales jautājums un lielinieki (1917–1919) // Temīda, 1991. – Nr. 2. – 13.–16. lpp.; Nr. 3. – 16.–19. lpp.
- Blūzma V. Lielinieku tiesību doktrīna un tās piemērošana "Iskolata republikā" (1917. gada novembris – 1918. gada februāris) // Latvijas Vēsture, 1997. – Nr. 3(27). – 63.–74. lpp.

Dokumenti par pirmajām lielinieku organizētajām deportācijām no Baltijas valstīm 1918. gadā // Latvijas Vēsture, 1992. – Nr. 2(7). – 40.–42. lpp.

Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – R., 1991.

Ezergailis A. The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. The first phase: September 1917 to April 1918. – N.Y., 1983.

Puriņš Ā. Cēsu revolucionārais tribunāls 1919. gadā // Latvijas Vēsture, 1999. – Nr. 2(34). – 40.–52. lpp.

Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā 1917.–1919. gadā // Latvijas Vēsture, 1998. – Nr. 3(31), 25.–32. lpp.; Nr. 4(32). – 15.–21. lpp.

Puriņš Ā. Smiltenes revolucionārais tribunāls // Latvijas Vēsture, 1999. – Nr. 3(35). – 20.–22. lpp.

Puriņš Ā. Vecgulbenes (Malienas) revolucionārais tribunāls // Latvijas Vēsture, 1999. – Nr. 1(33). – 55.–60. lpp.

Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976. – 97.–173., 222.–228., 289.–298. lpp.

Valters P. Vidzemes, Latgales un Kurzemes zemes padomes 1917. gadā // Latvijas Vēsture, 1995. – Nr. 2(17). – 13.–22. lpp.

4. nodaļa LATVIJAS REPUBLIKAS VALSTS DIBINĀŠANA UN NACIONĀLĀS TIESĪBU SISTĒMAS VEIDOŠANA (1918–1922)

Nozīmīgāko vēstures datu hronoloģija

1918. gads

11. novembris

Kompjeņas pamiera parakstīšana Pirmā pasaules kara beigās.

17. novembris

Lielbritānijas ārlietu ministra lorda Balfūra nota, kurā tiek atzīta Latvijas neatkarība *de facto* un Latviešu Pagaidu Nacionālā padome kā Latvijas faktiskā valdība.

18. novembris

Tautas Padomes izveidošana. Tautas Padomes politiskās platformas – pirmā Latvijas Republikas konstitucionālā akta pieņemšana.

26. novembris

Latvijas Republikas neatkarības proklamēšana.

4. decembris

Vācija atzīst Latvijas Pagaidu valdību *de facto*.

6. decembris

Tautas Padome pieņem pagaidu likumu "Latvijas pagastu satversme".

7. decembris

Tautas Padome pieņem pagaidu nolikumu "Par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību".

29. decembris

Latvijas Pagaidu valdība noslēdz līgumu ar Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto A. Vinnigu par landesvēra (zemessardzes) izveidošanu.

1919. gads

Janvāra sākums

Latvijas Pagaidu valdības līgums ar Vāciju par tiesībām uz Latvijas pilsonību ārzemniekiem, kas karojuši pret lieliniekiem Latvijā, – vismaz četras nedēļas.

2. februāris

Tautas Padomes un Latvijas Pagaidu valdības pārcelšanās uz Liepāju.

Latvijas Pagaidu valdības rīkojums par Ziemeļlatvijas pilnvarnieka iecelšanu.

- p>12. februāris Latvijas Pagaidu valdības lēmums par karastāvokļa izsludināšanu.
20. marts Latvijas Pagaidu valdības noteikumi "Par aizsargu nodaļām pagastos".
16. aprīlis Liepājas pučā vācu 6. rezerves korpusa pavēlnieks ģenerālis R. fon der Golcs gāž Latvijas Pagaidu valdību un izveido marionešu Latvijas valdību O. Borkovska un vēlāk A. Niedras vadībā.
24. jūnijs Vācu karaspēks cieš sakāvi kaujā pie Cēsīm.
3. jūlijs Strazdumuižas pamiera noslēgšana. Tautas Padome un Latvijas Pagaidu valdība atgūst varu Rīgā.
16. jūlijs Stājas spēkā Tautas Padomes izdotsais likums "Par Ministru kabineta tiesību izdot pagaidu rīkojumus". Stājas spēkā Tautas Padomes izdotsais likums "Par Tautas Padomes locekļu neaizskaramību".
18. augusts Tautas Padome pieņem pagaidu noteikumus "Par pilsētu domnieku vēlēšanām".
19. augusts Tautas Padome pieņem "Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likumu".
23. augusts Tautas Padome pieņem likumu "Par pavalstniecību" un "Tautas Padomes kārtības rulli".
9. septembris Tautas Padome pieņem noteikumus "Par steidzamu agrārlietu nokārtošanu".
5. decembris Tautas Padome pieņem likumu "Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā".
- 1920. gads**
18. marts Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas.
1. maijs Latvijas Satversmes sapulces sanāksšanas diena.
27. maijs "Deklarācijas par Latvijas valsti" pieņemšana Latvijas Satversmes sapulcē.
1. jūnijs Satversmes sapulce pieņem "Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumus".
11. augusts Miera līguma noslēgšana ar Padomju Krieviju.
16. septembris Agrārās reformas likuma I daļas pieņemšana.
17. septembris Agrārās reformas likuma IV daļas pieņemšana.
12. oktobris "Satversmes sapulces kārtības rullja" pieņemšana.
21. decembris Agrārās reformas likuma II daļas pieņemšana.
- 1921. gads**
1. februāris Likuma "Par laulību" pieņemšana.
18. februāris Likuma "Par civilstāvokļa reģistrāciju" pieņemšana.
4. marts Tiek pieņemts likums "Par administratīvām tiesām".
26. aprīlis Pieņemts likums "Par valsts budžetu".

15. jūnijs	Pieņemts likums "Par Latvijas Republikas karogu un gerboni".
30. septembris	Pieņemts likums "Par Latvijas brīvības cīnītāju piemiņas dienu".
1922. gads	
15. februāris	Latvijas Republikas Satversmes pieņemšana.
22. marts	Latvijas Satversmes sapulce pieņem likumu "Par pagasta padomju vēlēšanām".
3. maijs	Agrārās reformas likuma III daļas pieņemšana.
9. jūnijs	Pieņemts likums "Par Saeimas vēlēšanām".
20. jūnijs	Pieņemts likums "Par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu" un "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu".
21. jūnijs	Pieņemts likums "Par pagastu pašvaldību".
16. jūlijs	Valdība pieņem noteikumus "Par pagasta tiesas locekļu vēlēšanu kārtību".
7. un 8. oktobris	I Saeimas vēlēšanas.
7. novembris	Latvijas Republikas Satversme stājas spēkā.

1. Latvijas valstiskās neatkarības sasniegšana

1. 1. Latvijas valsts idejas attīstība un tās īstenošanas centieni (1917–1918)

Pirmie Latvijas autonomijas projekti tika izstrādāti Pirmā pasaules kara gados, kad Eiropā kļuva populārs nāciju pašnoteikšanās tiesību lozungs, ar kura īstenošanu demokrātiski noskaņotās aprindas cerēja novērst turpmākos karus Eiropas kontinentā. 1915. gada novembrī Latvijas autonomijas projektu izstrādāja maziņieks F. Cielēns, kurš tolaik dzīvoja emigrācijā Šveicē.¹ 1916. gadā savu Latvijas autonomijas projektu Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejai piedāvāja demokrātiski noskaņotais filozofs Dr. P. Zālīte.² F. Cielēna projektā piedāvāta klasiska valstiskā autonomija, kas paredzēja Krievijas un Latvijas varu kompetences noteikšanu Latvijas teritorijā, kā arī Latvijas likumdošanas atbilstību Krievijas konstitūcijai, bet P. Zālītes projektā Latvija apzīmēta par autonomu republikānisku valsti, kuru ar Krieviju saistītu vienīgi muitas ūnija (pati Krievija tolaik vēl bija monarhija).

1 Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976. – 65.–67. lpp.

2 Turpat. – 68.–69. lpp.

1917. gada Krievijas revolūcija aktivizēja politisko rosību Latvijas neokupētajā daļā un stimulēja Latvijas teritoriāli administratīvās reformas projektu izstrādāšanu. Latvijā tajā laikā praktiski vairs nebija neviena politiskā spēka, kas aizstāvētu esošās Latvijas pārvaldes sistēmas saglabāšanu. Gan pilsoniskās, gan sociāldemokrātiskās partijas 1917. gada pavasarī un vasarā izvirzīja prasību pēc Latvijas autonomijas.

Jau 1917. gada 4. (17.) martā sanākusī Rīgas Sabiedrisko organizāciju padome (RSOP), kura pārstāvēja gan pilsoniskos, gan sociāldemokrātiskos politiskos spēkus, pieņēma rezolūciju Latvijas autonomijas jautājumā, kura sastāvēja no 7 punktiem.³

1. punkts noteica Latvijas teritorijas nedalāmības principu, ietverot Latvijas teritorijā latviešu apdzīvotos novadus un paredzot referendumu veikšanu dažos pierobežu pagastos Latvijas administratīvās robežas noteikšanai. 2. punktā paredzēja Latvijas pārvaldes institūcijas – Saeimas izveidošanu ar atrašanās vietu Rīgā, kuru ievēlētu visi pilngadīgie vēlētāji “vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās bez kārtu, tautību, ticību un dzimumu izšķirības”. 3. punkts noteica, ka Latvijas Saeima lemj par “visām lietām, kurām sakars ar zemes labklājību”, neatstājot tās kompetencē naudas, militārās un dzelzceļa satiksmes lietas, bet 4. punkts noteica Saeimai likumdošanas tiesības. 7. punktā tika paredzēts, ka “visiem likumiem, kuri attiecas uz Latviju, jātiek pieņemtiem Latvijas Saeimā”. 5. punkts noteica Latvijas izpildvaras – Padomes veidošanu, ko 10 locekļu sastāvā no sava vidus ievēl Saeima. Padomes kompetencē paredzēja skolu, tiesu, satiksmes līdzekļu (izņemot dzelzceļus), finansu, administrācijas, sanitāro lietu, tirdzniecības, rūpniecības un agrārlietu pārvaldi, nosakot, ka Padome un tās atsevišķo nozaru pārvalditāji pārzina visu ierēdņu pieņemšanu. 6. punkts pieprasīja no ierēdņiem Latvijā latviešu valodas zināšanas.

Kaut arī Latvija šajā rezolūcijā tika raksturota kā “autonoma province”, patiesībā tajā saskatāmas valstiskas autonomijas iezīmes, kas pieļauj analogiju ar ASV štatu tiesisko statusu. Acīmredzot, sastādot šo projektu, tā autori daudzējādā ziņā smēlās no Somijas autonomijas pieredzes Krievijas impērijas sastāvā. Vairāki šajā rezolūcijā ietvertie konstitucionālo tiesību principi – unitārisms, proporcionālā vēlēšanu sistēma, demokrātija, līdztiesība tiek vēlāk ietverti LR Satversmē.

Par Latvijas autonomijas jautājumu un tā saturu plaši debatēja 1917. gada pavasarī un rudenī latviešu presē un publicistikā, autonomijas projektiem tika vēlītas politisko partiju, sabiedrisko organizāciju rezolūcijas un pašvaldības iestāžu lēmumi. Atzīmējama Latviešu Zemnieku savienības ideologa jurista Dr. Miķeļa Valtera 1917. gada vasarā iznākusi brošūra “Latvijas autonoma”, kurā viņš vērsās pret lielinieku izvirzīto demokrātiskā centrālisma

3 Jaunākās Ziņas, 1917, 6. martā, Nr. 76.

principu Krievijas valsts uzbūvē, norādot, ka šis princips nonāks pretrunā ar Latvijas varas autonomiju.⁴ 1917. gada vasarā tika izdota arī literāta un žurnālista, Latviešu Nacionāldemokrātiskās partijas (LNDP) ideologa (vēlākā LKP biedra) L. Laicena brošūra "Latvijas valsts", kurā autors ieteica Krieviju pārveidot par federatīvu valstu savienību līdzīgi ASV, paredzot Latvijai pavalsts vietu šajā Krievijas valstu savienībā.

Par visplašāko Latvijas nacionāli valstisko autonomiju iestājās LNDP, kura savas programmas projektā, kas tika publicēts 1917. gada jūnijā, noteica, ka "Latvija ir patstāvīga republikāniska valsts Krievijas republiku federācijā".⁵ Līdzīgi par Latvijas valstisku autonomiju Krievijas federācijas ietvaros iestājās arī daudzas citas pilsoniskās politiskās partijas, to vidū ietekmīgā Latviešu Zemnieku savienība. Atzīmējams arī Vidzemes Pagaidu zemes padomes E. Laursona vadībā izstrādātais Latvijas autonomijas projekts, kuru LNDP laikraksts "Dzimtenes Atbalss", kas iznāca Maskavā, tomēr asi kritizēja par pārāk šauriem autonomijas ietvariem. Rudenī Vidzemes Zemes padomes Autonomijas nodaļa izstrādāja jaunu Latvijas autonomijas projektu.

Savdabīga bija lielinieciskās LSD attieksme pret Latvijas autonomiju. Savā XIII konferencē Maskavā 1917. gada 19.–22. aprīlī lielinieki vērsās pret valstisku autonomiju, apzīmējot to par buržuāzisku prasību, atbalstot vienīgi plašu vietējo pašpārvaldi. Toties V kongresā (1917. gada 9.–19. jūlijā) LSD izvirzīja Latvijas politiskās autonomijas prasību, vienlaicīgi saglabājot demokrātiskā centrālisma principu varas uzbūvei Krievijā un līdz ar to noraidot latviešu tautas pašnoteikšanās iespēju.

1917. gada 30. jūlija konferencē, kas notika Rīgā, dažādajiem politiskajiem spēkiem tomēr izdevās vienoties Latvijas autonomijas jautājumā. Konferencē piedalījās Vidzemes Pagaidu zemes padomes, Kurzemes evakuēto bēgļu padomes (Maskavā izveidotā organizācija lielinieku kontrolē), RSOP, Rīgas domes, RSDP, Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes, Iskolastreļa, Latgaliešu sekcijas pie Iskolastreļa un V armijas Latviešu biroja pārstāvji. Vienbalsīgi Latvijas autonomijas jautājumā tika pieņemta rezolūcija no 6 punktiem.⁶

1. punktā tika atzīta Latvijas tautas tiesība uz pilnīgu pašnoteikšanos, 2. punkts noteica Latvijas teritorijas nedalāmību, 3. punkts pieprasīja Latgalei patstāvību vietējās pašvaldības, pārvaldības, valodas, skolas un baznīcas lietās, 4. punkts prasīja Latvijas politisku (resp. valstisku) autonomiju demokrātiskā Krievijas republikā, 5. punkts noteica par Latvijas likumdošanas, izpildu, tiesas un vietējās pašvaldības varas avotu Latvijas tautu un tās demokrātiski

4 Valters M. Latvijas autonomija. – S.I., 1917. – 4.–141. lpp.

5 Dzimtenes Atbalss, 1917, 21. jūnijā, Nr. 47.

6 Dzimtenes Atbalss, 1917, 5. aug., Nr. 60; skat. arī: Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 127.–128. lpp.

ievēlēto Saeimu. 6. punktā konference protestēja pret jebkādiem mēģinājumiem aneksēt Latvijas teritoriju un izšķirt Latvijas likteni bez Latvijas tautas lemtānas.

Vairāki šķēršļi tolaik neļāva izvirzīt prasību pēc neatkarīgas Latvijas valsts, kaut arī tolaik daudzi Latvijas politiķi uzskatīja šādu Latvijas attīstības iespēju par visoptimālāko variantu. M. Valters brošūrā "Latvijas autonomija", "Dzimtenes Atbalss" redaktors E. Blanks savos rakstos 1917. gada vasarā, LNDP aktivists J. Lapinš jau 1917. gada rudenī iznākušajā brošūrā "Latvija mīkrēsli" iestājās par neatkarīgu Latvijas valsti. Tomēr šādu prasību neizvirzīja politisko partiju programmās, jo:

1) Latvijas teritorijā norisinājās karadarbība, un to apdraudēja Vācijas aneksijas un kolonizācijas plāni,

2) Latvijas pilsonības partijas savos pašnoteikšanās centienos tad vēl nesaņēma Antantes valstu atbalstu; tas atbalstīja Krievijas Pagaidu valdības noraidošo attieksmi pret Krievijas tautu pašnoteikšanos,

3) Latvijas sociāldemokrāti, kas bija ietekmīgs spēks Latvijas politiskajā dzīvē, iebilda pret Latvijas valsts ideju, uzskatot, ka sabiedriskais progress prasa ciešāku jau esošo valstu asociāciju, nevis jaunu valstu radīšanu.

1917. gada 2. maijā Vidzemes Pagaidu zemes padomes sēdē tika ierosināts izveidot Latviešu Nacionālo padomi, kas varētu pārstāvēt visus latviešus nacionālās pašnoteikšanās centienos. 1917. gada oktobrī Vidzemes Zemes padomes pilsoniskais mazākums mēģināja ierosināt Latviešu nacionālpadomes sasaukšanu, apvienojot Vidzemes, Kurzemes un Latgales Zemes padomes, bet sadūrās ar lielinieciskā vairākuma pretestību un aizgāja no Vidzemes Zemes padomes.

1917. gada novembrī Vidzemes Zemes padomes Autonomijas nodaļas sasauktās apspriedes vienbalsīgi pieņemtā rezolūcija prasīja demokrātiskā ceļā ievēlētās Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu, kurai būtu likumīgas tiesības lemt par Latvijas tautas pašnoteikšanos, taču drīz kļuva skaidrs, ka Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas apstākļos, kad ievērojama daļa Latvijas bija vācu karaspēka okupēta, nav iespējamās. Bez tam latviešu lielinieki, kas bija vairākumā Vidzemes Zemes padomē, zaudēja interesi par Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanām pēc lielinieku diktatūras nodibināšanas Oktobra apvērsuma rezultātā.

Pilsoniskie politiskie spēki tomēr neatkāpās no Latvijas Satversmes sapulces idejas un izveidoja Latviešu pagaidu Nacionālo padomi (LPNP), kura sanāca uz savu pirmo sesiju 1917. gada 17. novembrī Valkā. Tās darbā iesaistījās pilnvaroti pārstāvji no Kurzemes Pagaidu zemes padomes un Latgales Zemes padomes, no Vidzemes Zemes padomes aizgājušās pilsoniskās mazākuma frakcijas pārstāvji, kā arī nacionāli orientētu latviešu kareivju organizāciju, latviešu bēgļu organizāciju, pilsonisko politisko partiju (LZS, LNDP, LDP, LRDP) un latviešu kooperatīvu pārstāvji.

LPNP savā pirmajā sesijā 20. novembrī pieņēma "Deklarāciju ārvalstīm un tautām", kurā raksturoja Latviju kā autonomu valsts vienību, "kuras stāvokli attiecībās uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes Sapulce un tautas plebiscīts."⁷ LPNP tāad neuzskatīja sevi par pilnvarotu noteikt Latvijas valsts tiesisko statusu, atstājot šī jautājumu izšķiršanu tautas ievēlētai pārstāvniecībai. Latvijas Satversmes sapulces jautājumā LPNP pieņēma divas rezolūcijas, paredzot par Satversmes sapulces uzdevumiem "Latvijas satversmes likumu izstrādāšanu, Latvijas teritorijas (Vidzemes, Kurzemes un Latgales) robežu noteikšanu, attiecību noteikšanu starp latviešu kolonijām, attiecību noteikšanu ar Viskrievijas Satversmes sapulci, Krievijas valstu vienībām un sastāvdaļām, kā arī ar ārvalstīm un ārvalstu tautām, un, beidzot, likumdošanu". Rezolūcijas saturs rāda, ka LPNP šajā laikā, cerot uz iespējamu Krievijas demokrātisko attīstības ceļu pēc Krievijas Satversmes sapulces sasaukšanas, vēl nedomāja atteikties no Latvijas valstiskas autonomijas Krievijas sastāvā.

LPNP 1. sesijā tika izveidota arī LPNP organizatoriskā struktūra. LPNP darba vadīšanai sesiju starplaikos tika ievēlēta LPNP valde. Par tās priekšsēdētāju kļuva jurists Voldemārs Zāmuels. LPNP tika izveidotas 6 nodaļas, kas pārzināja atsevišķas nozares (ārlietu, aizsardzības un atjaunošanas, Satversmes sapulces vēlēšanu, Satversmes projekta izstrādāšanas, agrārā, kultūras).

Savā otrajā sesijā, kas notika Petrogradā 1918. gada 15.–18. janvārī, LPNP pieņēma lēmumu, kurā pasludināja, ka "Latvijai jābūt patstāvīgai demokrātiskai republikai".⁸ Tas bija pirmais oficiālais Latvijas neatkarības prasības pieteikums. Tajā Latvijas valsts vēl netika pasludināta, bet tika izteikta tās prasība. Tādēļ nav pamatoti dažu pilsonisko autoru apgalvojumi, ka Latvijas neatkarība tikusi pasludināta jau 1918. gada janvārī, jo vairāk tādēļ, ka 1918. gada janvārī trūka visas nepieciešamās valsts pazīmes. Tomēr šai LPNP rezolūcijai bija svarīga nozīme, jo tā atspoguļoja Latvijas nacionālpolitisko spēku pāriešanu no Latvijas autonomijas uz suverēnas valsts prasību. Šīs prasības izvirzīšanu noteica sekojoši faktori:

- 1) Krievijas demokrātiskā attīstība kļuva neiespējama līdz ar lielinieku īstenoto Krievijas Satversmes sapulces atļaišanu 1918. gada 5. janvārī,
- 2) LPNP saņēma Antantes valstu atbalstu, kuras izšķīrās par Krievijas impērijas nacionāldemokrātisko spēku atbalstīšanu cīņā ar lieliniecismu,
- 3) draudoša iespēja noslēgt Vācijas un Padomju Krievijas miera līgumu, sadalot Latvijas teritoriju, spieda LPNP uzstāties kā iestādei, neatkarīgai no Krievijas varas,
- 4) būtisks bija arī apstāklis, ka LPNP nedarbojās sociāldemokrāti (ne lielinieki, ne mazinieki), kas joprojām aizstāvēja Latvijas autonomijas ideju.

⁷ Līgotņū Jēkabs. Latvijas valsts dibināšana. – R., 1915. – 124. lpp.

⁸ Turpat. – 309. lpp.

Arī vācu okupācijas laikā Rīgā latviešu pilsonisko partiju un sociāldemokrātu – maziņu 17–20 pārstāvju izveidotais tā saucamais Demokrātiskais bloks (DB), kura darbībai bija neformāls un nelegāls raksturs, izvirzīja Latvijas pašnoteikšanās prasību, ierosinot 1917. gada 5. (18.) decembrī Bavārijas princim Leopoldam – Austrumu frontes virspavēlniekam – atļaut sasaukt visu tautas aprindu pārstāvju sapulci un uzticēt DB darbiniekiem tās sasaukšanas organizēšanu.⁹ Vācu okupācijas iestādes priekšlikumu noraidīja.

1.2. Tautas Padomes izveidošana un Latvijas valsts konstitucionālo pamatu veidošana

Iespēju realizēt praksē pašnoteikšanās tiesības Latvijas tauta ieguva līdz ar Vācijas sakāvi Pirmajā pasaules karā. Vācijas parakstītajā Kompiņas pamiera līguma (1918. gada 11. novembrī) 12. pantā tika paredzēts, ka Vācijas karaspēks paliek ieņemtajos austrumu apgabalos, tātad arī Latvijas teritorijā, līdz tam laikam, kad šeit izveidosies valdības, kas bauda vietējo iedzīvotāju uzticību un kad sabiedrotie atzīs, ka vācu karaspēka izvešanai ir atbilstoši apstākļi, ņemot vērā šo teritoriju iekšpolitisko stāvokli.¹⁰ Šāds formulējums liecināja par Antantes centieniem nepieļaut Padomju Krievijas invāziju vācu okupētajos bijušās Krievijas impērijas apgabalos, kā arī novērst iespējamo varas vakuumu un haosu Vācijas ieņemtajos apgabalos, okupācijas karaspēkam aizejot. Kā zināms, Padomju Krievija nekavējās ar Brestas miera līguma anulēšanu (1918. gada 13. novembrī)¹¹ un Sarkanās armijas virzības uzsākšanu rietumu virzienā, arī Latvijas teritorijā. Latvijas valsts proklamēšana šajos sarežģītajos apstākļos kļuva ne tikai iespējama, bet pat neatliekama.

12.–17. novembrī notikušo Latvijas demokrātisko politisko partiju darbinieku sarunu rezultātā 1918. gada 17. novembrī tika izveidota Latvijas Tautas Padome (TP) un pieņemta tās politiskā platforma. Atšķirībā no LPNP TP veidoja tikai politiskās partijas. LPNP vadības negatīvā attieksme pret sociāldemokrātiem – maziņiem, kas iegāja jaunizveidotajā institūcijā kā otrais pēc pārstāvniecības politiskais spēks, kā arī DB un LPNP politiskā sacensība, bija par pamatu TP izveidošanai. Tautas Padome pārņēma LPNP uzdevumus, kaut arī LPNP pārstāvis ārzemēs Z. Meierovics jau bija panācis no Lielbritānijas ārlietu ministra lorda Balfūra LPNP kā *de facto* Latvijas valdības atzīšanu 1918. gada 11. novembrī. Atzīmējami arī Tautas Padomes kreisā spārna centieni rast saprašanos ar jauno republikānisko Vācijas valdību, kamēr LPNP viennozīmīgi orientējās uz Antanti.

9 Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. – R., 1988. – 26. lpp.

10 Хрестоматия по новейшей истории. Т. 1. 1917–1939. – М., 1960. – с. 176.

11 Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dok. un mat. – R., 1958. – 133.–134. lpp.

sociāl-
mokrā-
zvīzija
ī Bāvā-
laut sa-
iem tās
raidīja.

ijas
aa

va līdz
ojenas
Vācijas
itorijā,
votāju
ilstoši
ējums
u vācu
ejamo
raspē-
guma
zsāk-
šana
na.
darbi-
autas
P TP
sociāl-
trais
sība,
mus,
lbrī-
ības
ārma
mēr

lpp.
76.
8.-

TP sastāvā ietvēra sekojošu politisko partiju pārstāvjus:

- 1) Latviešu Zemnieku savienība (LZS) – 13;
- 2) Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) (partiju izveidoja no LSD 1918. gada pavasarī izslēgtie maziņieki – internacionālisti) – 10;
- 3) Latvijas Demokrātiskā partija (LDP) – 5;
- 4) Radikāldemokrātiskā partija (RDP) – 4;
- 5) Latvijas Revolucionāro sociālistu partija (LRSP) – 3;
- 6) Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija (LNDP) – 2;
- 7) Republikāņu partija (RP) – 1;
- 8) Latvijas Neatkarības partija (LNP) – 1.

Bez tam no Latgales, kur politiskās partijas vēl nebija izveidojušās, TP sastāvā tika ietverts 1 pārstāvis no Latgales Zemes padomes.

Kopumā TP tās dibināšanas brīdī sastāvēja no 40 locekļiem, kas reprezentēja plašu Latvijas demokrātisko politisko spēku spektru. Tās darbā nepiedalījās tikai galēji labējie (F. Veinberga Tautas partija) un galēji kreisie (lielinieciskā LSD).

Pārstāvniecības kvota no katras partijas tika noteikta, ņemot vērā katras partijas biedru skaitu un ietekmi sabiedrībā, ko noteica pēc 1917. gadā notikušo vēlēšanu rezultātiem. Tomēr politisko partiju spēku samērs tika rēķināts visai aptuveni.

TP politiskajā platformā paredzēja TP locekļu skaita palielināšanas iespēju, paredzot vēl 21 vietu Kurzemes un 18 vietas Latgales pārstāvjiem, kur politiskās partijas vēl nebija izveidojušās, kā arī pārstāvniecības vietas Latvijas minoritātēm, kuras vēl nebija iekļāvušās TP darbībā. Vēlāk, 1919. gada rudenī, TP locekļu skaits sasniedza 183. Jaunie locekļi tika tās sastāvā kooptēti.

TP nebija vēlēta tautas pārstāvniecība, kaut arī tajā bija daudz locekļu, kas tika ievēlēti dažādās vēlētās institūcijās 1917. gada revolūcijas demokrātiskajā periodā. Tādēļ TP apzīmējama par priekšparlamentu – pagaidu likumdevējiestādi līdz demokrātiskām Latvijas parlamenta vēlēšanām, kuras 1918. gada rudenī un 1919. gadā nebija iespējams sarīkot vācu okupācijas un pilsoņu kara dēļ.

TP darba organizēšanai tika izveidots TP prezidijs, kura sastāvā paredzēja priekšsēdētāju ar 2 biedriem un sekretāru ar 2 biedriem, kopumā 6 locekļus. Par TP prezidiju priekšsēdētāju ievēlēja Jāni Čaksti (LZS), par viņa biedriem – M. Skujenieku (LSDSP) un G. Zemgalu (RDP). Par sekretāru ievēlēja E. Biti (DP) un par viņa biedriem – E. Skubiķi (LRSP) un St. Kambalu no Latgales. Par Latvijas Pagaidu valdības galvu – Ministru prezidentu TP ievēlēja K. Ulmani (LZS), uzdodot viņam īsā laikā sastādīt Ministru kabinetu.

17. novembra TP sēdē vienbalsīgi tika pieņemta "Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma"¹², kura kļuva par pirmo Latvijas Republikas konstitu-

¹² Latvijas Tautas Padome. 1. puse. – R., 1920. – 6.–7. lpp.

cionālo tiesību normatīvo aktu. Tā sastāvēja no septiņām daļām un kopskaitā 18 pantiem.

I daļa "Satversmes sapulce" noteica, ka Latvijas Satversmes sapulce "sasaukama pēc iespējas drīzā laikā", ievēlot to uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu pamata, piedaloties abiem dzimumiem.

II daļa "Valsts forma un attiecības pret citām tautām" noteica, ka Latvija ir "republika uz demokrātiskiem pamatiem", paredzot tās līdzdalību ASV prezidenta ierosinātajā Tautu Savienībā (Nāciju Līgā).

III daļa "Suverēnā vara un valsts politiskā un saimnieciskā iekārta" paredzēja, ka līdz Satversmes sapulces sasaukšanai suverēnā vara pieder "Latvijas Tautas Padomei, kura ieceļ arī Pagaidu valdību". Pagaidu valdības (PV) rokās līdz Satversmes sapulces sasaukšanai nodeva izpildvaru, paredzot, ka, to sastādot, ir jāievēro koalīcijas princips. Pagaidu valdībai aizliedza līdz Satversmes sapulcei grozīt Latvijā "pastāvošo sociālo iekārtu".

IV daļā "Cittautiešu tiesības" paredzēja cittautiešu pārstāvniecības nodrošināšanu Satversmes sapulcē un citās likumdošanas iestādēs uz proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata. TP pārstāvētajām minoritātēm paredzēja līdzdalību PV. Tika pasludināta minoritāšu kultūras un nacionālo tiesību nodrošināšana pamata likumos.

V daļā "Pilsoniskās brīvības" noteica preses, vārda, sapulču un biedrošanās brīvību nodrošināšanu PV noteikumos un pasludināja amnestiju notiesātajiem visās lietās, izņemot kriminālās.

VI daļa "Valsts apsardzība" paredzēja uz iesaukšanas pamatiem izveidot Latvijas tautas miliciju PV pārziņā un noteiktā laikā evakuēt vācu karaspēku no Latvijas.

VII daļa "Pašvaldība" noteica pašvaldības iestāžu demokrātiskas, proporcionālas vēlēšanas. Vēlēšanu organizēšanu uzdeva PV.

Analizējot šo konstitucionālo tiesību avotu, var atzīmēt, ka tas bija visai fragmentārs, atsevišķas tiesību normas bija tikai ieskicētas, bet citas nemaz netika pieminētas. Varētu izvirzīt pretenzijas arī par avota struktūru. Tā, piemēram, TP politiskajā platformā nekas netika minēts par tiesu varu LR. Netika noteiktas arī TP un PV savstarpējās attiecības un kompetence, TP politiskajā platformā nekas nav atrodams par Latvijas valsts nākamo saimniecisko iekārtu, izņemot norādi, ka sociālā iekārta līdz Satversmes sapulcei nav grozāma. Netika pieminēta arī agrārā reforma, par kuras nepieciešamību Latvijas demokrātiskās partijas jau bija izteikušās. Arī pilsoņu brīvību nodrošināšanu TP, neraksturojot to saturu, uzdeva PV (deleģētās likumdošanas pirmais precedents LR), neko neminot par kārtu un ticības atšķirību pārvarēšanu.

Tāču jāatceras, ka TP bija ļoti maz laika politiskās platformas izstrādāšanai, ka tas bija, pirmkārt, dokuments, kas noteica TP darbības politiskos uzdevumus, nevis konstitūcija, kuras pieņemšanu atstāja Satversmes sapulces ziņā. Bez tam vācu okupācijas karaspēka klātbūtnē bija grūti izvirzīt radikālas

agrārreformas prasību, jo tas nozīmētu nopietnu attiecību saasināšanu ar vācbaltiešiem un okupācijas varu, bet tas Latvijas valsts tapšanas stadijā bija bīstami.

Tomēr jāatzīmē galvenais LR politiskās platformas ieguldījums Latvijas konstitucionālo tiesību jomā. Latvija tika pasludināta par neatkarīgu valsti, tika noteikta tās valsts iekārta – demokrātiska republika, kuras augstākā vara un vietējās varas iestādes veidojamas demokrātisku vēlēšanu ceļā, noteikts varas sadalījums starp jaunizveidotās pagaidu varas galvenajām institūcijām.

Ir jāmin arī ar 1918. gada 18. novembri datētais uzsaukums "Latvijas pilsoņiem!"¹³, kuru parakstīja PV Ministru prezidents K. Ulmanis un TP priekšsēdētāja biedrs G. Zemgals. Uzsaukumā TP vārdā pasludināta Latvijas valsts izveidošana un papildus TP politiskās platformas normām noteikts, ka Latvijas teritorija aptver latviešu novadus (Kurzemi, Vidzemi, Latgali) etnogrāfiskajās robežās.

1918. gada 18. novembrī Latvju operas (tagad Nacionālais teātris) namā notika svinīgs Latvijas Republikas proklamēšanas akts, kurā piedalījās TP locekļi un uzaicinātie viesi. TP sēdi vadīja TP priekšsēdētāja biedrs G. Zemgals, kurš pēc TP 17. novembra sēdes protokola nolasīšanas paziņoja, ka, "pamatojoties uz notikušo vienošanās faktu, tagad uz Latvijas Tautas Padomi pārgājusi suverēnā vara". Pēc tam vārds tika dots K. Ulmanim, kurš PV vārdā pasludināja par nodibinātu Latvijas valsti kā demokrātisku republiku. Klātesošie piecēlās kājās un kopā ar Latvju operas kori trīs reizes nodziedāja jaunās Latvijas valsts himnu "Dievs, svētī Latviju!". Sekoja K. Ulmaņa un citu TP ietilpstošo politisko partiju lideru uzstāšanās. LR proklamēšanas aktu noslēdza atkārtota Latvijas himnas dziedāšana.

Vēlāk padomju un dažu nekomunistisko autoru publikācijās apgalvots, ka 18. novembrī Latvijas valsts neesot izveidota, jo trūkušas nepieciešamās valsts pazīmes, pirmkārt, jau tādas kā suverēna LR vara Latvijas teritorijā.¹⁴ Bez šaubām, 1918. gada novembrī un dažos vēlākajos mēnešos TP vara bija ļoti vāja, tomēr tā jau bija radusies, un šo faktu apstiprināja arī Latvijas okupētājvalsts – Vācijas ģenerālpilnvarotā A. Vinniga 1918. gada 26. novembra oficiālais paziņojums, kurā atzīta TP "augstākā valdības vara etnogrāfiskā latviešu apgabalā" un paziņots par pārvaldes nodošanu no vācu civilpārvaldes PV iestādēm uz attiecīgas vienošanās pamata.¹⁵ Izmantojot vācu valsts

13 Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu krājums (turpmāk Lkr), 1919, 15. jūl., Nr. 1, 1.

14 Миллер В. О. Первое суверенное государство латышского народа. – Р., 1988. – с. 92–96; Rutenberg G. Die Balstischen Stauten und das Volkerrecht. – R., 1928; Laserson M. Die Verfassungsentwicklung Lettland. Jahrbuck des offentlichen Rechts. – Bd, XI. – Berlin, 1922. – S. 223–224.

15 Lūdums, 1918, 28. nov.

zinātnes teorētiķa G. Jelineka ierosināto terminu, var runāt par 1918. gada beigās TP radīto "valsts fragmentu"¹⁶, kurš, pakāpeniski TP varai nostiprinoties, kļuva par valsti ar visiem tās klasiskajiem atribūtiem.

Cita nozīmīga problēma, kas tika dzīvi debatēta Latvijas tiesību vēsturnieku darbos, saistās ar jautājumu par TP tiesībām proklamēt Latvijas valsts neatkarību un uzņemties suverēno varu Latvijā. Padomju autori, piemēram, V. Millers, atzīmēja, ka TP nebija tautas vēlētā institūcija un tādēļ tai esot trūkušas nepieciešamās tautas deleģētās pilnvaras Latvijas valsts proklamēšanai. Līdzīgi TP tiesības apstrīdējis arī vācu okupācijas varas izveidotās marionešu "Latvijas valdības" vadītājs 1919. gada maijā un jūnijā – garīdznieks un rakstnieks A. Niedra, dēvējot TP par dažu desmitu vīru diktatūru.¹⁷

TP tiesības 1918. gada novembrī uzņemties augstāko suverēno varu Latvijā bez tautas pilnvarojuma pamatojis ievērojamais LR konstitucionālo tiesību speciālists 20.–30. gados K. Dišlers, piemērojot klasisko romiešu privāttiesību institūtu *negotiorum gestio* (bezuzdevuma lietvedība) publisko tiesību jomā.¹⁸

K. Dišlers atzīmēja, ka TP un tās izveidotā PV uzņemusies bezuzdevuma lietvedību – Latvijas valsts izveidošanu un pārvaldīšanu tādēļ, ka Latvijas tauta – vienīgais valsts suverēns – nav varējusi konkrētos apstākļos (vācu okupācijas vara, Padomju Krievijas karaspēka virzīšanās Latvijas teritorijā pēc Brestas miera līguma anulēšanas) paust savu gribu. Dišlers īpaši uzsvēra, ka tautai nav iespējams paust savu gribu apstākļos, kad nepastāv attiecīga tiesiskā organizācija (nepieciešamie likumi, politiskās sistēmas tehniskā organizācija, kā, piemēram, amatpersonas, vēlēšanu komisijas, sabiedriskās pārstāvniecības institūti utt.), kura ir jāizveido lietvežiem, kas uzņemušies tautas lietu kārtošānu. Ņemot vērā, ka uzreiz pēc visas Latvijas teritorijas atbrīvošanas 1920. gada aprīlī notika Satversmes sapulces vēlēšanas, kurai sanākot TP nolika savas pilnvaras, tā vērtējama kā atbildīgs *negotiorum gestor* (lietvedis). Romiešu tiesības paredzēja, ka bezuzdevuma lietvedim jārikojas tā, kā to prasa lietas objektīvās intereses, – lai lietas īpašnieks, ja viņam būtu iespēja paust savu gribu, būtu apmierināts ar lietvedību. Satversmes sapulces lēmumi Latvijas konstitucionālās izbūves jomā spīdoši pierādīja, ka TP rīkojusies atbilstoši tautas lielum lielā vairākuma interesēm.

Nebūtu lieki atzīmēt, ka TP apvienoja visus Latvijas demokrātiskos politiskos spēkus, kuri vienīgie spēja nodrošināt Latvijas tautas pašnoteikšanās demokrātisku procesu.

16 Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. – Darmstadt, 1959. – S. 278, 650.

17 Niedra A. Kā tās lietas tika darītas. – R., 1943. – 39. lpp.

18 Dišlers K. *Negotiorum gestio* publisko tiesību novadā. – R., 1935. – 1.–8. lpp.

2. Latvijas Republikas konstitucionālā noformēšana

2.1. Tautas Padomes un Latvijas Pagaidu valdības varas nostiprināšana

Latvijas Tautas Padome kļuva par LR pagaidu likumdevējiestādi. Tā savas darbības periodā no 1918. gada 17. novembra līdz 1920. gada 30. aprīlim sanāca astoņās sesijās, noturot 57 plenārsēdes. Kaut arī tās sēdeklis bija Rīgā, tomēr periodā, kad lielinieki bija ieņēmuši Rīgu, TP darbojās Liepājā, bet Bermonta uzbrukuma laikā 1919. gada oktobrī – Cēsīs. Vissarežģītākie apstākļi TP darbībai bija izveidojušies tās darbības sākumposmā, jo TP vara tad vēl bija ļoti vāja, bet iekšpolitiskā situācija Latvijas valstij visdraudīgākā. 1918. gada beigās no TP aizgāja LSDSP frakcija, protestējot pret PV līgumu ar A. Vinnigu, kas tika noslēgts 29. decembrī, par Latvijas pilsonības piešķiršanu ārzemniekiem, kuri vismaz četras nedēļas būtu cīnījušies pret lieliniekiem Latvijas teritorijā.¹⁹ LSDSP atgriezās TP pēc vācu okupācijas varas organizētā puča pret TP un PV 1919. gada aprīlī, tā atjaunojot demokrātisko spēku vienotību. Līdz ar to starp pirmo un otro TP sesiju izveidojās ievērojams pārtraukums, TP noturēja savu otro sesiju tikai 1919. gada maijā.

Lai sekmētu likumdošanas darbu, TP izveidoja komisijas, kas nodarbojās ar attiecīgo likumprojektu izstrādāšanu (TP darbības beigu posmā tika izveidotas 22 komisijas). TP iecēla PV galvu, uzdodot viņam Ministru kabineta sastādīšanu, kurš tika apstiprināts TP sēdē. Pirmā Ministru kabineta apstiprināšana (vēl nepilnā sastāvā) notika TP 1918. gada 19. novembra sēdē, t.i., dienu pēc LR neatkarības pasludināšanas.

Bez tam TP kontrolēja PV darbu, iesniedzot TP locekļu pieprasījumus (interpelācijas) valdībai, uz kuriem PV locekļiem bija jāsniedz atbildes. Pirmās interpelācijas rezultātā (LSDSP frakcijas pieprasījums par lielinieku organizētās demonstrācijas izklidināšanas apstākļiem) jau decembra sākumā PV izvirzīja jautājumu par uzticības votumu un saņēma TP vairākuma atbalstu savai darbībai.²⁰ Tā Latvijā jau TP sākumposmā izveidojās parlamentārai republikai raksturīgas attiecības starp likumdošanas un izpildu varu.

1919. gada 16. jūlija TP sēdē pēc tam, kad tika atjaunota TP vara Rīgā un Vidzemē un bija spiesta atkāpties A. Niedras marionešu valdība, tika pieņemts likums "Par Tautas Padomes locekļu neaizskaramību"²¹, kas noteica demokrā-

¹⁹ Dokumenti stāsta. – R., 1988. – 108. lpp.

²⁰ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940.. – 277.–278. lpp.

²¹ Lkr, 1919, 10. aug., Nr. 7, 107.

tiskajās valstīs ierasto parlamenta deputātu imunitātes principu, paredzot, ka "par balsošanu vai par izteiktām domām pie amata izpildīšanas nevienu Tautas Padomes locekli nevar nekad saukt pie atbildības nedz tiesas ceļā, nedz disciplinārā ceļā no viņa tiesas priekšniecības". Likums aizliedza bez TP atļaujas apcietināt TP locekļus vai arī izdarīt pie viņa kratīšanu, pieļaujot iepriekšēju apcietināšanu tikai kāda pārkāpuma vai nozieguma izdarīšanas brīdī. Šajā sēdē pieņēma arī likumu "Par ārkārtēju Tautas Padomes sesiju sasaukšanu"²², paredzot, ka to sasaukšanu TP prezidijam var ierosināt 1/4 TP locekļu.

Nemot vērā, ka TP sēdes sanāca pēc zināmiem starplaikiem, bet nestabilā politiskā situācija Latvijā diktēja nepieciešamību pēc operatīvas likumdošanas, 16. jūlija sēdē TP pieņēma arī likumu "Par Ministru kabineta tiesību izdot pagaidu rīkojumus"²³, tādā veidā ar normatīvā akta palīdzību regulējot praksi, kas faktiski jau pastāvēja, un tā pastiprinot kontroli pār PV likumdošanas darbību. Ministru kabinetam tika piešķirta tiesība, "ja neatliekama vajadzība to prasa", TP sesiju starplaikā "izdot pagaidu rīkojumus, kuriem citādi ir vajadzīga Tautas Padomes piekrišana". Likums noteica, ka "šāds rīkojums nevar grozīt nedz Tautas Padomes sastāvu, nedz viņas pagaidu konstitūciju" (ar terminu "konstitūcija" apzīmēta TP politiskā platforma), tā ierobežojot valdības likumdošanas jomu. Likums paredzēja PV pieņemto rīkojumu nodošanu TP apstiprināšanai triju dienu laikā pēc TP sesijas atklāšanas.

TP darbības reglamentēšanu nodrošināja 1919. gada 23. augustā pieņemtais "Latvijas Tautas Padomes kārtības rullis"²⁴, kas sastāvēja no 49 pantiem. Kārtības rullis noteica, ka par TP locekļiem uzskatāmi "politisko partiju delegētie priekšstāvji", "kamēr attiecīgā partija tos neatsauc" (1. p.). Tika noteikts, ka TP prezidijs ievēlams aizklātā balsošanā (2. p.). TP sēžu vadīšana un TP reprezentēšana tika uzdota TP prezidentam (3. p.), kurš agrāk izdotajos normatīvajos aktos tika saukts par priekšsēdētāju. Faktiski TP prezidents pildīja arī valsts galvas pienākumus. TP prezidija kompetence raksturota 5. pantā, nosakot prezidija atzinumu iesniegšanu apstiprināšanai TP sēdē. 6. pants noteica TP tiesību veidot komisijas un noteikt to sastāvu. Tika arī paredzēts kvorums TP plenārsēdes un komisijas sēdes pilntiesīguma atzīšanai – vismaz 1/2 locekļu piedalīšanās.

Likumu ierosināšanas tiesības tika piešķirtas ne mazāk kā 10 TP locekļiem, bet tiesības iesniegt likumprojektus bija PV vai arī vismaz 10 TP locekļiem (7. p.). Likumprojekti un likumu ierosinājumi tika nodoti caurlūkošanai attiecīgajām TP komisijām (9. p.).

22 Lkr, 1919, 10. aug., Nr. 7, 108.

23 Turpat. – 106.

24 Lkr, 1919, 8. nov., Nr. 11, 138.

11. – 17. pants raksturoja TP komisiju darbības normas. 19. – 22. pantā reglamentēta TP pieprasījumu iesniegšanas kārtība Ministru kabinetam, nosakot, ka pieprasījumu valdībai iesniedz 10 TP locekļi, bet jautājumus valdībai – 5 TP locekļi (23. p.).

24. – 31. pants raksturoja likumprojektu apspriešanas un balsošanas kārtību, paredzot trīs likumprojektu lasījumus. Likumprojektiem, kas ar TP "sevišķu lēmumu atzīti par steidzamiem", paredzēja tikai divus lasījumus (28. p.). 34. – 38. pantā formulēta debašu kārtība TP sēdēs, nosakot uzstāšanās ilgumu dienas kārtības jautājumos (3 min.), iespēju uzstāties tikai vienreiz vienā un tajā pašā jautājumā (izņemot referentu). Lēmumu par debašu saīsināšanu vai slēgšanu varēja pieņemt, ja pret to nostājās mazāk par 1/3 deputātu. Lēmumi tika pieņemti ar klātesošo TP locekļu absolūto balsu vairākumu (39. p.). Ne mazāk kā 10 TP locekļu varēja ierosināt aizklātu nobalsošanu.

TP sēžu kārtības pārkāpējus TP varēja izslēgt uz 1 līdz 3 sēdēm (43. p.). TP sēdes bija atklātas, ja prezidijs nedeva rīkojumu vai arī ja vismaz 10 TP locekļu nepieprasīja noturēt slēgtu sēdi (45. p.). TP pieņemtos likumus izsludināja ar TP prezidenta un sekretāra parakstiem (49. p.).

Kā redzam, TP kārtības rullis saturēja klasiskus parlamentārisma principus, kur līdztekus vairākuma varai tika formulētas arī mazākuma tiesības, atklātība, likumprojektu izskatīšana trijos lasījumos, nepieciešamais kvorums lēmumu pieņemšanai utt. Bet TP veidošanas un darbības kārtībā bija arī no klasiskā parlamentārisma principiem atšķirīgas normas. TP locekļi bija nevis vēlētaji, bet gan politisko partiju deleģēti. TP locekļu pilnvarām nebija noteikta termiņa, partijas, kas viņus bija deleģējušas, jebkurā brīdī varēja atsaukt savus pārstāvjus no TP un deleģēt jaunus. Tātad TP locekļi bija atkarīgi savā darbībā no viņus deleģējušajām politiskajām partijām. Atzīmēsim, ka nebija arī paredzēta TP pieņemto likumu stāšanās spēkā ierobežošana no kādas citas institūcijas puses ar suspensīvā veto vai ar normatīvā akta nosūtīšanas otrreizējai caurlūkošanai Tautas Padomē palīdzību. Tātad TP tika piešķirta neierobežota augstākā vara Latvijā.

Pirmā Latvijas PV tika TP apstiprināta ar 1918. gada 19. novembri un darbojās līdz 1919. gada 13. jūlijam, kad tā demisionēja. Faktiski tā nedarbojās no 1919. gada 16. aprīļa līdz 28. jūnijam, kad vācu okupācijas vara pēc apvērsuma Liepājā nodeva izpildvaru sākumā O. Borkovska, bet vēlāk A. Nierdras kabinetam. Pirmajā PV bija 12 locekļi, to sastādīja vienīgi pilsonisko partiju pārstāvji, jo sociālistisko partiju pārstāvji TP nolēma palikt opozīcijā valdībai.

Pirmā oficiālā Ministru kabineta sēde, kura tikusi protokolēta, notika 26. novembrī. PV lēmumi tika pieņemti koleģiāli Pagaidu valdības vārdā. PV izdotos normatīvos aktus (noteikumus, rīkojumus u.c.) parakstīja Ministru prezidents, kā arī attiecīgo nozaru ministri. Savukārt ministri izdeva rīkojumus un citus normatīvos aktus savas kompetences ietvaros. PV sastāvā ietilpa

sekojošas nozaru ministrijas: Ārlietu, Iekšlietu, Izglītības, Finanšu, Tieslietu, Apsardzības, Satiksmes, Zemkopības, Apgādes, Tirdzniecības – rūpniecības ministrija un Valsts kontrole. Kaut arī pirmās PV satiksmes ministrs T. Hermanovskis pildīja arī darba ministra pienākumus, Darba ministrija tika izveidota tikai 1920. gada jūnijā. Apakšnozaru vadīšanai ministriju sastāvā tika veidoti departamenti.

Principiāls PV darbības trūkums bija tas, ka valdība darbojās bez budžeta likuma. Likums "Par valsts budžetu"²⁵ tika pieņemts tikai 1921. gada 26. aprīlī. Periodā līdz Satversmes sapulces sasaukšanai tika izveidoti vēl divi Ministru kabineti. Abos gadījumos par Ministru prezidentu tika atkārtoti iecelts K. Ulmanis. Trešais kabinets, kas tika izveidots 1919. gada 8. decembrī, stājoties pie savu pienākumu pildīšanas, iesniedza TP deklarāciju par valdības uzdevumiem.

Atzīmēsim, ka TP atteicās atzīt 1919. gada aprīlī vācu okupācijas varas izveidotās Latvijas pagaidu valdības likumību. 1919. gada 27. augustā TP pieņēma likumu "Par Latvijas nelikumīgās valdības rīkojumu atcelšanu"²⁶, kurš pasludināja par spēkā neesošiem visus Latvijas nelikumīgās pagaidu valdības izdotos likumus, rīkojumus un līgumus, kā arī anulēja iecelšanas amatos un paaugstinājumus dienesta pakāpēs, izņemot tos, kurus vēlāk apstiprināja likumīgā valdība.

1920. gada 13. janvārī savu darbību Latgalē izbeidza Latvijas Padomju valdība, un no šī brīža visā Latvijas valstī tika nodibināta TP un tās veidotās PV vara. Beidzot tika nodrošināti apstākļi Latvijas tautas brīvas gribas izpausmei.

2.2. Satversmes sapulces sasaukšana

Jau 1919. gada 19. augusta sēdē, kad Latvijas iekšpolitiskais stāvoklis vēl nebija noregulēts, TP pieņēma "Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likumu"²⁷, tā apstiprinot savu principiālo kursu uz demokrātiskas valsts iekārtas izveidošanu Latvijā. Likums sastāvēja no 4 nodaļām un 75 pantiem. Pirmā nodaļa "Vispārīgie nosacījumi" paredzēja, ka Satversmes sapulce ievēlamsa vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās (1. p.), vēlēšanās piedaloties abu dzimumu Latvijas pilsoņiem, kuri "vēlēšanu sarakstu sastādīšanas pirmā dienā sasnieguši 21 gada vecumu un sarakstu sastādīšanas laikā dzīvo Latvijā" (2. p.). Tam laikam šīs normas bija ļoti progresīvas, jo daudzās civilizētās zemēs sievietēm vai nu pilnībā (Francija), vai daļēji (Anglija) bija liegtas balsstiesības. Bez tam jāatceras, ka daudzās zemēs tolaik darbojās mantas vai arī dzīvesvietas ilguma cenzi. Latvijā

25 Lkr, 1921, 21. maijā, Nr. 9, 85.

26 Lkr, 1919, 8. nov., Nr. 11, 132.

27 Lkr, 1919, 27. sept., Nr. 9, 124.

piedalīties Satversmes sapulces vēlēšanās nedrīkstēja aizbildnībā esošās pilngadīgās personas, kā arī vēlēšanu tiesības uz likumā paredzētu termiņu zaudēja personas, kam šīs tiesības tika atņemtas vai ierobežotas ar tiesas spriedumu, kas stājies spēkā, vai arī, kas tika sodītas par noziegumiem mantkārīgos nolūkos. Personas, kas atradās zem tiesas un izmeklēšanas par minētajiem noziegumiem, zaudēja tikai aktīvās vēlēšanu tiesības. Bez tam vēlēšanu tiesības zaudēja arī personas, kas ar nolūku pārkāpa vēlēšanu noteikumus, un tie, kas izvairījās no karaklausības (3. p.).

Latvijas Satversmes sapulcē varēja ievēlēt jebkuru pilntiesīgu Latvijas pilsoni neatkarīgi no viņa dzīves vietas Latvijā (4. p.).

Latvijas teritorija tika sadalīta piecos vēlēšanu apgabalos – Rīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales (5. p.). Piezīmē pie šī panta tika noteikti Kurzemes un Zemgales apgabalos ietilpstošie apriņķi, jo tie agrāk bija vienas guberņas sastāvā. 6. pantā noteica pārstāvju skaitu uz Satversmes sapulci no katra apgabala atbilstoši iedzīvotāju skaitam. Vismazākais deputātu skaits bija paredzēts no Rīgas – 22, bet vislielākais no Latgales – 39. 7. – 16. pants noteica vēlēšanu komisiju veidus (centrālā, apgabalu, apriņķu, iecirkņu), to locekļu skaitu un veidošanas kārtību, to darbības izdevumu segšanas kārtību, kompetenci un attiecības ar vietējās varas iestādēm.

2. nodaļa "Kareivju piedalīšanās vēlēšanās" (17.–21. p.) noteica Latvijas militārpersonu tiesības piedalīties vēlēšanās uz vispārējiem nosacījumiem un reglamentēja tās kārtību.

3. nodaļā "Vēlēšanu kārtība" (22.–55. p.) reglamentēja vēlēšanu sarakstu sastādīšanu, kandidātu sarakstu sastādīšanas, iesniegšanas un reģistrācijas kārtību, vēlēšanu norisi, balsu skaitīšanu un ievēlēto kandidātu noteikšanu. Īpaši atzīmēsim 53. pantu, kas noteica, ka "Satversmes sapulce uzskatāma par ievēlētu pie jebkura nodotā balsu skaita". Tātad likums neizvirzīja kādu vēlēšanu piedalīšanās procentuālo normu. Savukārt 22. panta piezīmē tika noteikts, ka vēlēšanu darbība var iesākties tikai tad, "kad ir atsvabināta Latgales teritorija". Atšķirībā no vēlākajām Saeimas vēlēšanām varēja balsot tikai atbilstoši vēlēšanu reģistrācijas iecirknim, jo vēlēšanas notika pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem. Netika pieļauti arī grozāmie saraksti, un līdz ar to kandidātu ievēlēšanu noteica viņu vieta attiecīgās partijas sarakstā.

4. nodaļa "Vēlēšanu brīvības un pareizības nodrošināšana" (56.–75. p.) noteica atbildību par dažādiem vēlēšanu sagatavošanas un norises traucējumiem. Kā soda veidus atbilstoši likumpārkāpumam vai tā mēģinājumam paredzēja naudas sodu, arestu, ieslodzījumu cietumā vai pārmācības namā. Papildus tiesa varēja atņemt notiesātajiem tiesības uz laiku līdz pieciem gadiem piedalīties likumdošanas vai pašvaldību institūciju vēlēšanās (74. p.).

Lai nodrošinātu Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas, bija jāizveido pilsonības institūts. To veica TP 1919. gada 23. augustā, izdodot likumu "Par

pavalstniecību”²⁸. Termins “pavalstniecība” šajā likumā, zīmējoties uz Latviju, ir identisks mūsdienu terminam “pilsonība”, un personas Latvijas pavalstniecībā tiek sauktas par Latvijas pilsoņiem. Termina “pavalstniecība” lietošana aizgūta no Krievijas impērijas tiesībām, jo ar to pieņemts apzīmēt personas piederību pie monarhiskas valsts.

Latvijas pilsonības institūta izveidošanai tika izmantots gan *ius solis*, t.i., zemes princips, gan *ius sanguinis*, t.i., asins princips. Tā likuma 1. pants noteica, ka par Latvijas pilsoni dēvējams ikkatrs “agrākās Krievijas valsts pavalstnieks bez tautības un ticības izšķirības”, kurš:

- 1) dzīvo Latvijas robežās,
- 2) ir cēlies no Latvijas robežās ietilpstošiem apgabaliem,
- 3) uz Krievijas likuma pamata bijis jau pirms 1914. gada 1. augusta piederīgs pie šiem apgabaliem (t.i., līdz Pirmajam pasaules karam, kas radīja masveidīgu iedzīvotāju evakuāciju no Latvijas) un nav līdz šī likuma izsludināšanas dienai pārgājis citā pavalstniecībā.

Tātad likums neizvirzīja Latvijas pilsonības iegūšanai etniskus kritērijus. Par kritērijiem tika izvirzīta piederība pie Latvijas teritorijas (*ius solis* princips) un agrākā Krievijas pavalstniecība (*ius sanguinis* princips).

Pie tam, kā redzam, Latvijas pilsonim nevajadzēja obligāti dzīvot Latvijas teritorijā likuma pieņemšanas brīdī. Pietika ar nosacījumu, ka viņa vecāki līdz Pirmajam pasaules karam dzīvoja Latvijā. Tas ļāva daudziem Latvijas iedzīvotājiem, kas no tās bija izceļojuši ekonomisku vai politisku iemeslu dēļ, kļūt par Latvijas pilsoņiem.

Likums paredzēja, ka ārpus Latvijas robežām dzīvojušie pilsoņi, kas atbilda 1. panta prasībām, nezaudēja Latvijas pilsonību, ja viņi viena gada laikā kopš likuma izsludināšanas atgriezās Latvijā vai arī reģistrējās kā Latvijas pilsoņi Latvijas pārstāvniecībās ārzemēs, vai paziņoja par vēlēšanos saglabāt Latvijas pilsonību iekšlietu ministram.

Personām kuras dzīvoja Latvijā pastāvīgi, bet nebija agrākās Krievijas valsts pavalstnieki, bija jāiesniedz lūgums par uzņemšanu Latvijas pilsonībā iekšlietu ministram 6 mēnešu laikā no likuma izsludināšanas dienas. Ārvalstniekus uzņēma Latvijas pilsonībā pēc tās teritorijā nodzīvotiem 5 gadiem, izņemot periodu no 1914. gada 1. augusta līdz 1919. gada 1. augustam.

Likums noteica iespēju iegūt Latvijas pilsonību par nopelniem Latvijas valsts labā. 7. pantā paredzēja, ka sieviete automātiski ar stāšanos laulībā pāriet vīra pavalstniecībā, ar to laupot sievietei iespēju saglabāt Latvijas pilsonību arī pēc stāšanās laulībā ar ārvalstnieku. Šajā normā izpaudās sievietes tiesiskā diskriminācija. Taču jāatceras, ka tolaik visās demokrātiskajās valstīs tika sperti pirmie soļi ceļā uz sievietes līdztiesības nodrošināšanu, ka 20. gados šī norma atbilda tā laika Eiropas demokrātisko valstu standartiem.

28 Lkr, 1919, 27. okt., Nr. 10, 127.

Likuma 8. pants noliedza dubultpilsonības iespēju Latvijas pilsoņiem, nosakot citas valsts pavalstniekiem Latvijas pilsonības zaudēšanu.

Kopumā likums "Par pavalstniecību" vērtējams pozitīvi, jo par Latvijas pilsoņiem tika atzīti visi Krievijas pavalstnieki, kas ne tikai dzīvoja Latvijā, bet arī kam bija izcelšanās no Latvijas vai arī noturīga saikne ar Latvijas teritoriju. Tāad likuma saturs nebija šauri nacionāls, un etniskais princips tajā vispār netika minēts.

Latvijas Satversmes sapulces (LSS) vēlēšanas notika 1920. gada 17. un 18. aprīlī. Latvijas teritorija šajā laikā lielākoties, izņemot atsevišķus pierobežu pagastus un pilsētas, piemēram, Valku, jau bija PV kontrolē. Vēlēšanās piedalījās vairāk nekā 700 000 vēlētāju jeb gandrīz 85 % no reģistrētajiem vēlētājiem. Šāds rādītājs liecināja par Latvijas tautas absolūtā vairākuma atbalstu neatkarīgi parlamentārai Latvijas Republikai un TP darbības viennozīmīgu akceptu. Vēlēšanās tika izvirzīti 57 kandidātu saraksti, t.i., vidēji ap 11 sarakstiem vēlēšanu apgabalā, kas bija ievērojami mazāk nekā atjaunotās Latvijas Republikas parlamenta vēlēšanās. Ievēlēti tika kandidāti no 38 sarakstiem, bet Saeimā vietas ieguvušo partiju un politisko grupējumu skaits bija 16.

Visvairāk balsu un vietu LSS ieguva LSDSP – 57. Otrajā vietā bija LZS ar 26 vietām, bet trešajā – reģionālā Latgales Zemnieku partija ar 17 vietām. Kaut arī LSDSP bija lielākā LSS partija, tomēr vairākums tajā bija pilsoniskajiem (labējiem un centriskajiem) spēkiem, un tas noteica arī LSS perioda valdību sastāvu, kuras galvenokārt veidoja pilsoniskās partijas. LSS līdztekus latviešu partijām bija pārstāvētas arī nacionālās minoritātes (vācieši, krievi, ebreji un poļi), kopumā iegūstot 17 vietas.

LSS savu darbu uzsāka 1920. gada 1 maijā. Par LSS prezidentu tika ievēlēts TP priekšsēdētājs Jānis Čakste. Pēc tam J. Čakste paziņoja par TP pilnvaru nolikšanu. Ar to priekšparlamenta posms Latvijas valsts veidošanā bija noslēdzies.

2.3. Valsts iekārta Satversmes sapulces darbības periodā

LSS galvenais uzdevums bija LR Satversmes izstrādāšana un pieņemšana, bet, tā kā šis darbs prasīja daudz laika un LR bija nepieciešams nekavējoši fiksēt konstitucionālo tiesību pamatnormas tautas vēlētas parlamentārās pārstāvniecības iestādes izdotajos normatīvajos aktos, LSS pieņēma divus pagaidu konstitucionālo tiesību aktus – "Deklarāciju par Latvijas valsti" (27.05.1920.)²⁹ un "Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumus" (1.06.1920.)³⁰.

²⁹ Lkr, 1920, 31. aug., Nr. 4, 182.

³⁰ Turpat. – 183.

"Deklarācija par Latvijas valsti" bija ārkārtīgi īsa un sastāvēja tikai no diviem pantiem. 1. pantā tika pasludināts, ka "Latvija ir patstāvīga un neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu". 2. pantā tika nosaukts varas avots Latvijā – "Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai". Deklarācijas 1. pants atkārtoja TP politiskās platformas nostādnes, bet otrais ar likuma spēku nostiprināja faktisko stāvokli, kas bija radies līdz ar LSS ieviešanu. Bez tam Deklarācija noteica arī nākamās LR Satversmes pamatkontūras.

"Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi" arī bija samērā īsi un sastāvēja no 12 pantiem. Tajos LSS tika pasludināta par "Latvijas valsts suverēnās varas" nesēju (1. p.). Par tās uzdevumu tika noteikts "izstrādāt un izdot valsts pamata un agrākās reformas likumus" (2. p.), paredzot, ka sava uzdevuma veikšanas periodā LSS darbojas kā parlamentārā likumdevēja iestāde (3. p.), "lemj par karu un mieru" un ratificē starptautiskos līgumus (4. p.). Pēc savu uzdevumu izpildīšanas tai bija jānoliek savas pilnvaras (11. p.).

LSS prezidentam tika piešķirtas valsts reprezentācijas pilnvaras starptautiskajās attiecībās, starptautisku līgumu parakstīšanas un kara pasludināšanas tiesības (5. p.). LSS prezidentam piešķīra tiesības aicināt ministru prezidenta kandidātu valdības (ministru kabineta) sastādīšanai. Līdz ar to praktiski LSS prezidents pildīja ne tikai LSS, bet arī valsts galvas pienākumus. Izpildvara tika nodota ministru kabineta rokās, kuram nodeva arī karaspēka virspavēlniecību (6. p.). Tika fiksēta ministru kabineta atbildība pret LSS (8. p.).

9. pantā tika nosauktas Latvijā pastāvošās cilvēka un pilsoņa tiesības un brīvības – "personas un dzīvokļu neaizskaramība, preses, vārda, apziņas, streika, sapulču un biedrošanās brīvības, korespondences neaizskaramība, kuras nodrošināmas un noteicamas ar attiecīgajiem likumiem". Līdztekus personālajām un politiskajām brīvībām un tiesībām, kas tolaik bija parastas demokrātiskās tiesiskās valstis, te tiek minēta arī svarīga kolektīvā sociālā tiesība uz streiku. Tomēr tolaik cilvēka, pilsonisko un sociālo tiesību izmantošanu ierobežoja valdības noteiktais karastāvoklis, kas atļāva iekšlietu ministram ierobežot politisko brīvību īstenošanu.

10. pants regulēja LSS deputāta imunitātes noņemšanas kārtību. LSS deputātu varēja saukt pie tiesas atbildības, ja tam piekrita trīs piektdaļas no klātesošajiem LSS deputātiem, saprotams, ievērojot kvoruma principu. Kaut arī šie LSS pieņemtie pagaidu konstitucionālo tiesību avoti bija īsi un pilnā apjomā neraksturoja visus varas atzarus (netika pieminēta tiesu vara, kā arī vietēja vara) un to savstarpējās attiecības, tomēr pamatvilcienos Latvijas valsts iekārta – demokrātiska, republikāniska un parlamentāra – tika iezīmēta.

Latvijas Satversmes sapulces darbības reglamentēšanai 1920. gada 12. oktobrī pieņēma "Satversmes sapulces kārtības rulli"³¹. Tas bija apjomīgs un sāki izstrādāts normatīvs akts, kas sastāvēja no 9 nodaļām, 184 pantiem.

31 Lkr, 1920, 8. dec., Nr. 11, 219.

Pirmā "A" nodaļa "Satversmes sapulces locekļi" (1.–20. p.) noteica LSS deputātu apstiprināšanas kārtību, kā arī, kā apstiprināmas izmaiņas LSS personālsastāvā. Deputātiem tika aizliegts savienot savu amatu ar valsts dienestu, izņemot tiesneša, augstskolas mācību spēka un vadītāja (rektora, prorektora, dekāna), ministra, ministra biedra un citu pārvaldes nozaru pastāvīga vadītāja, notāra un juriskonsulta amatu. Kā redzam, šodien amatu ierobežojumu loks Saeimas deputātiem ir ievērojami paplašinājies.

Nākamie nodaļas panti regulēja noteikumus par deputātu piedalīšanos LSS sēdēs un noteica sodus (10 % apjomā no mēneša algas) par neierašanos plenārsēdēs bez svarīga iemesla.

Otrā "B" nodaļa "Satversmes sapulces amata personas" (21.–28. p.) noteica, ka LSS tiek veidots prezidijs no prezidenta, diviem viņa biedriem, sekretāra un diviem viņa biedriem, kopumā 6 locekļiem, kurus ievēlēja LSS plenārsēde atklātā balsošanā ar absolūtu balsu vairākumu. Ja pirmajā balsošanas kārtā neviena kandidatūra nesaņēma absolūto balsu vairākumu, otrajā balsošanā pietika ar relatīvo vairākumu, bet, ja par vairākiem kandidātiem bija vienāds balsu daudzums, sēdēs vadītājam bija jāvelk loze.

LSS prezidija pienākumos ietilpa iekšējās kārtības un darba gaitas noteikšana LSS kancelejā un citās iestādēs un to ierēdņu pieņemšana un atlaišana; iepriekšēja lemsana saziņā ar starppraciju biroju par darbības gaitu LSS; atsauksmes došana LSS kārtības rullī paredzētajos gadījumos, iepriekšēja balsošana saziņā ar starppraciju biroju visās lietās, kas nav reglamentētas ne ar LSS kārtības rulli, ne ar LSS lēmumiem (27. p.).

Trešā "C" nodaļa "Pilnas sēdes" (29.–40. p.) reglamentēja LSS plenārsēžu sasaukšanas un noturēšanas kārtību. LSS sesijas un plenārsēdes sasaukt tika uzdots LSS prezidijam (29. p.), vienlaicīgi paredzot iespēju sasaukt LSS sesiju arī uz ceturtdaļas LSS deputātu rakstiska pieprasījuma pamata (30. p.). Lai sēde būtu pilntiesīga, tika paredzēts kvorums – puse no deputātu kopskaita.

Ceturtdā "D" nodaļa "Lietu caurskatīšana" bija visapjomīgākā (41.–139. p.) un sastāvēja no piecām sadaļām – 1) vispārēji noteikumi, 2) likumdošanas kārtība, 3) Satversmes sapulces locekļu priekšlikumi, jautājumi un pieprasījumi, 4) jautājumu formulēšana un nobalsošana, 5) protokols.

LSS sēdes atbilstoši parlamentārisma praksei bija atklātas, bet LSS varēja uz prezidenta vai 10 deputātu pieprasījuma pamata pieņemt lēmumu par slēgtu sēdi (71. p.). Runātājiem tika aizliegts nolasīt runas (61. p.). Runātājus par kārtības neievērošanu LSS Prezidents varēja svarīgos gadījumos izslēgt uz 1 līdz 6 sēdēm vai izraidīt no sēdes (66. p.). Debašu ierobežošanas vai pārtraukšanas priekšlikumus varēja noraidīt ar vienas trešdaļas klātesošo deputātu balsīm (48. p.), kas bija būtiski parlamentārā mazākuma interešu ievērošanā.

Tiesības ierosināt likumus vai iesniegt likumprojektus tika piešķirtas: a) ministru kabinetam, b) LSS komisijām, c) LSS deputātu grupai ne mazāk kā

10 locekļu sastāvā (72. p.). TP kārtības rullī šādas tiesības komisijām netika piešķirtas. Mazākām frakcijām likuma ierosināšanai bija jāmeklē citu frakciju atbalsts. Ja LSS atzina attiecīgā likumprojekta izdošanu par vēlamu, tā uzdeva likumprojektu izstrādāšanu vai nu attiecīgajai valdības ministrijai, vai arī LSS komisijai (176. p.).

Likumprojektu apspriešana notika trijos lasījumos, bet steidzamības gadījumā – divos lasījumos.

Savukārt deputātu priekšlikumi, kam nebija projekta vai ierosinājuma raksturs, tika apspriesti vienā lasījumā (88. p.). LSS kārtības rullī tika noteiktas tiesības iesniegt valdībai pieprasījumus (ne mazāk kā 10 LSS deputātu grupai) un jautājumus (ne mazāk kā 5 LSS deputātu grupai), paredzot valdības pienākumu sniegt uz tiem atbildes noteiktos termiņos.

Tika paredzētas vairākas balsošanas kārtības par LSS pieņemamajiem lēmumiem. Parasti, lai lēmums tiktu pieņemts, tika prasīts klātesošo deputātu balsu absolūts vairākums (125. p.).

Balsošana notika, Satversmes sapulces locekļiem pieceļoties vai paliekot sēžot (127. p.). Neskaidrību gadījumā, skaitot balsis, LSS prezidents varēja ierosināt nobalsot "ar kājām". Tad deputātiem, kas balsoja "par", bija jāiet ārā no sēžu zāles pa vienām durvīm, tiem, kas balsoja "pret" – pa otrām durvīm, bet tiem, kas atturējās, bija jāpaliek zālē (129. p.).

Ne mazāk kā 10 deputāti varēja ierosināt aizklātu nobalsošanu vai arī nobalsošanu, izsaucot pēc vārdiem (130. p.). Ar trim piektdaļām visu locekļu balsu varēja iesniegt noraidītu likumprojektu vai likumprojekta ierosinājumu atkārtotai izskatīšanai tajā pašā sesijā (135. p.).

Piektā "E" nodaļa "Sakars starp Satversmes sapulces sesijām", kas sastāvēja tikai no viena – 140. panta – noteica, ka LSS sesijā neizspriestos likumprojektus, ierosinājumus un priekšlikumus ir jāizskata nākamajā sesijā.

Sestā "F" nodaļa "Likumu sludināšana" (141. p.) noteica LSS pieņemto likumu izsludināšanas kārtību. Tie bija publicējami "Valdības Vēstnesī" ar LSS prezidenta un sekretāra parakstiem.

Septītā "G" nodaļa "Komisiju vispārējais kārtības rullis" (142.–175. p.) paredzēja, ka katra LSS komisija izstrādā savu kārtības rulli (142. p.). Šajā nodaļā tika reglamentēta komisiju prezidija (priekšsēdētāja un sekretāra, kā arī viņu biedru) ievēlēšana, tika aizliegta divu komisiju priekšsēdētāju amatu vienlaicīga savienošana, tika noteiktas komisiju darbības vispārējās normas.

Komisijām tika piešķirtas tiesības veidot apakškomisijas īpašu uzdevumu veikšanai vai darbu sagatavošanai (166. p.).

Astotajā "H" nodaļā "Satversmes sapulces komisiju saraksts" (176. p.) dots LSS komisiju un to locekļu saraksts. Pavisam tika izveidota 21 komisija. Lielākais locekļu skaits bija Agrārlietu komisijā (40 locekļi). Nemot vērā aktuālo agrārreformas likumdošanu, kā arī samērā prāvo deputātu skaitu no agrārājām – gan zemnieku, gan bezzemnieku partijām, tas bija saprotams.

Otrā vietā pēc locekļu skaita bija Satversmes komisija ar 26, bet trešajā – finansu un budžeta komisija ar 24 locekļiem. Pa 18 locekļiem katrā bija juridiskajā, pašvaldības un sociālās likumdošanas komisijā. 15 locekļi bija izglītības un 12 – tirdzniecības un rūpniecības komisijā, bet pārējās komisijās bija no 9 līdz 3 locekļiem.

Devītā "I" nodaļa "Komisiju atsevišķie kārtības rulli" (177.–184. p.) noteica atsevišķu komisiju darbības uzdevumus un darbības īpašus nosacījumus.

LSS kārtības rulli papildināja "Satversmes sapulces starpfrakciju biroja kārtības rullis" (12.10.1920.). LSS starpfrakciju biroju veidoja LSS frakcijas, deleģējot vismaz vienu pārstāvi (lielākās frakcijas uz katriem 10 deputātiem varēja sūtīt vienu pārstāvi), kā arī LSS prezidijis. Par starpfrakciju biroja uzdevumiem noteica LSS prezidija ierosinājumu apspriešanu un iepriekšēju lēmumu pieņemšanu īpašos, kārtības rullī noteiktos gadījumos, kā arī LSS reprezentēto politisko partiju darbības un taktikas saskaņošanu LSS un tās komisijās (3. p.). Starpfrakciju biroja lēmumi frakcijām nebija saistoši (4. p.). Starpfrakciju biroja sēdes sasauca LSS prezidijs. Sēžu sasaukšanu varēja pieprasīt arī tie biroja locekļi, kas pārstāvēja vismaz trešdaļu LSS deputātu (5. p.).

LSS kārtības rullis attīstīja jau TP kārtības rulli iestrādātās pamatnormas, tās precizējot, pilnveidojot un papildinot. Nozīmīgs konstitucionālo tiesību jomā bija arī 1921. gada 15. jūnijā pieņemtais likums "Par Latvijas Republikas karogu un ģerboni", kas deva neatkarīgās Latvijas valsts atribūtu – karoga un lielā un mazā ģerboņa aprakstu, nosakot arī lielā un mazā ģerboņa lietošanas kārtību.

2.4. 1922. gada Satversme

Svarīgākais LSS uzdevums bija Latvijas valsts Satversmes izstrādāšana, kurai vajadzēja aizstāt Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumus. Tika iecerēts veidot LR Satversmi divās daļās: 1) valsts iekārta, 2) pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem. Šāda LR Satversmes struktūra atbilstu moderno konstitucionālo tiesību saturam. Tomēr kļūmīgā kārtā LR Satversmes otrā daļa trešā lasījuma balsojumā 1922. gada 5 aprīļa LSS sēdē tika noraidīta (62 deputātu balsis bija nodotas par, 6 – pret un 62 deputāti atturējās)³². Likumprojekts tika noraidīts tādēļ, ka par Satversmes 2. daļu bija balsojis deputātu mazākums, un nevis tādēļ, ka vairākums būtu nostājies pret pilsoņu tiesību un pienākumu ietveršanu Satversmē. Atzīmēsim, ka paradosālā kārtā Satversmes 2. daļas noraidījumu izsauca daudzu atturējušos deputātu neatbalstīti centieni panākt plašākas tiesības vairākās jomās. Tā, piemēram, Latgales reģionālo partiju deputāti nesekmīgi centās panākt Latgales autonomiju, minoritāšu partiju deputāti vēlējās plašākas tiesības

³² Latvijas Satversmes sapulces, (turpmāk LSS) stenogrammas, 1922, 8. burtn., 1217. lpp.

nacionālajām mazākumtautībām, bet sociāldemokrāti iestājās par šķiriskajām darba ņēmēju tiesībām. Acīmredzot, lai izvairītos no daļējas Satversmes pieņemšanas, deputātu balsojumam bija jānotiek par visu LR Satversmes tekstu kopumā, tad arī tās 2. daļa tiktu pieņemta. Pilsoņu tiesību konstitucionālo garantiju trūkums ievērojami mazināja LR Satversmes kvalitāti, it sevišķi tādēļ, ka Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumos cilvēku un pilsoņu tiesības un brīvības īsumā tika minētas. Tiesa gan, laikposmā, kad tika izstrādāta LR Satversme, daudzu valstu konstitucionālo tiesību avotos pilsoņu konstitucionālo tiesību deklarācija netika ietverta (piemēram, Francijas Trešajā republikā). Iespējams, tādēļ LSS deputāti samierinājās ar negatīvo balsošanas iznākumu. Mūsdienās šāds stāvoklis noteikti netiktu pieļauts, jo pilsoņu tiesību deklarācijas kļuvušas par Eiropas valstu konstitūciju neatņemamu sastāvdaļu.

Satversmes otrās daļas projektā paredzēja 30 pantu³³. Tajos tika formulēta visu Latvijas pilsoņu vienlīdzība likuma priekšā, "neskatoties uz dzimumu un ticību", pasludināta kārtu likvidācija un titulu atcelšana. Projektā tika paredzētas daudzas svarīgas pilsoņu tiesības: personas un dzīvokļa neaizkaramība, sarakstes un telefonu sarunu noslēpums, tiesības uz brīvu pārvietošanos valsts teritorijā un izceļošanu, dzimumu tiesību vienlīdzība laulībā. Netieši ar formulējumu "nāves sodi nepastāv" Satversmes 2. daļas likumprojekts atzina svarīgāko cilvēka tiesību uz dzīvību.

Politisko brīvību jomā tika pasludināta vārda, rakstu un izteiksmes brīvība, sapulču un biedrošanās brīvība. Tika noteikta arī apziņas, ticības un kulta brīvība un pasludināta baznīcas šķiršana no valsts. Likumprojekts noteica valsts aizsardzību privātīpašumam, paredzot tā atsavināšanu valsts vajadzībām pret atlīdzību.

Valsts aizsardzībā tika pasludināts arī Latvijas pilsoņu fiziskais un garīgais darbs, kā arī viņu ražojumi.

Attiecībā uz sociālajām tiesībām minama arī streika brīvība. Tomēr likumprojekts atzina to tikai par likumīgu saimnieciskās cīņas līdzekli. Bet deputāti no LSDSP vēlējās, lai streiks tiktu atzīts arī par likumīgu politiskās cīņas līdzekli.

Satversmes 2. daļas likumprojektā tika paredzēta arī mazākumtautību kulturāli nacionālā autonomija, kā arī mazākumtautību valodu brīva lietošana runā un rakstos.

Kā jau tas parasts demokrātisko valstu konstitūcijās, pilsoņu pienākumu Satversmes 2. daļā bija minēts ievērojami mazāk nekā tiesību, konkrēti, tika nosaukts karaklausības un obligātās izglītības iegūšanas pienākums.

Bez šaubām, var kritiski vērtēt gan atsevišķus likumprojekta pantus un to atbilstību Satversmes 2 daļai, gan arī pašu 2. daļas struktūru. Piemēram,

33 Šilde A. Latvijas vēsture 1914–1940.. – 702.–704. lpp.

panti, kas noteica valsts monopolu pār pasta un telegrāfa satiksmi vai arī aizliedza jezuītu ordeņa darbību Latvijā (to trešajā lasījumā svītroja), nekādā mērā neatspoguļoja ne pilsoņu tiesības, ne arī pienākumus. Tiesības un pienākumi likumprojektā netika pasniegti konsekventā sistēmā, bet gan samērā haotiski. Kaut arī sastādot Satversmes 2. daļas likumprojektu, tā autori lielākoties vadījušies pēc Vācijas Veimāras konstitūcijas (1919. g.) otrās daļas, par ko liecina ne tikai pantu izkārtojums, bet arī normas un to formulējumi, kas dažbrīd vienkārši pārtulkoti no attiecīgā Vācijas avota, tomēr jāatzīst, ka Latvijas Satversmes 2. daļas likumprojekts kvalitātes ziņā atpalika no attiecīgās Veimāras konstitūcijas daļas, jo tajā tika atmests dalījums nodaļās atbilstoši cilvēka un pilsoņu tiesību klasifikācijai. Likumprojektā netika pieminētas arī vairākas svarīgas pilsoņu tiesības un pienākumi, piemēram, tiesība uz valsts amatu ieņemšanu vai arī pienākums maksāt valsts nodokļus, kas fiksētas Veimāras konstitūcijā un ir pazīstamas jau kopš Francijas "Cilvēka un pilsoņu tiesību deklarācijas" (1789. g.) laikiem.

Neskatoties uz šīm nepilnībām un trūkumiem, Satversmes otrās daļas pieņemšana būtu sekmējusi tiesiskas valsts attīstību Latvijā.

Atšķirībā no Satversmes 2. daļas projekta, Satversmes 1. daļu LSS pieņēma 1922. gada 15. februārī ar visām klātesošo deputātu balsīm, izņemot piecus Latgales Kristīgo zemnieku partijas deputātus, kas atturējās.³⁴ Priekšdarbus Satversmes teksta izstrādāšanai veica Satversmes komisija, kas sniedza ziņojumu par paveikto LSS IV sesijai 1921. gada 20. septembra sēdē.

Pieņemtā Satversme sastāvēja no septiņām nodaļām un 88 pantiem:

1. Vispārējie noteikumi (1.–4. p.);
2. Saeima (5.–34. p.);
3. Valsts prezidents (35.–54. p.);
4. Ministru kabinets (55.–63. p.);
5. Likumdošana (64.–81. p.);
6. Tiesas (82.–86. p.);
7. Valsts kontrole (87.–88. p.).

1. nodaļā "Vispārējie noteikumi" tika pasludināti svarīgākie Latvijas valsts iekārtas konstitucionālie principi, kas tika ietverti jau 1920. gada 27. maijā izdotajā "Deklarācijā par Latvijas valsti", konkrēti tautvaldības princips – "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika" (1. p.) un tautas suverenitātes princips – "Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai" (2. p.), tika noteikta Latvijas valsts teritorija (3. p.), kā arī raksturots Latvijas valsts karogs (4. p.).

Otrā nodaļa "Saeima" raksturoja Latvijas Republikas parlamentāro institūciju, tās veidošanas kārtību, pilnvaru termiņu, Saeimas locekļu tiesības un pienākumus. Nosaukums "Saeima" jau plaši tika lietots kopš 1917. gada Latvijas likumdevējas iestādes apzīmēšanai, tādēļ tas arī tika akceptēts Satversmes tekstā.

³⁴ 4 Lkr, 1922, 7. aug., Nr. 12, 113; LSS stenogrammas. 1922, 4. burtn., 469. lpp.

Tika noteikts Saeimas sastāvs no 100 deputātiem (5. p.), viņu ievēlēšana vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās (6. p.), nosakot deputātu skaitu katrā no 5 vēlēšanu apgabaliem atbilstoši vēlētāju proporcijai šajā apgabalā (7. p.). Gan aktīvajām, gan pasīvajām vēlēšanu tiesībām noteica vienotu 21 gada vecuma cenzu (8. un 9. p.).

Saeimas pilnvaru termiņu paredzēja uz trim gadiem (10. p.), nosakot Saeimas vēlēšanu laiku uz oktobra mēneša pirmo svētdienu un sestdienu pirms tās (11. p.).

Tika paredzēts arī, ka Saeimas ārkārtējas atlaišanas gadījumā Saeimas vēlēšanas notiek arī citā laikā (13. p.).

Vēlētājiem netika piešķirtas tiesības atsaukt atsevišķus deputātus (14. p.). Tas atbilda Rietumeiropas parlamentāro demokrātiju tradīcijām, jo deputāti parlamentā pārstāvēja tautu kopumā un nevis atsevišķa apgabala vēlētājus. Bez tam jāatzīmē, ka proporcionālā vēlēšanu sistēma atšķirībā no mažoritārās padara deputātu atsaukšanu praktiski neiespējamu, jo deputāti te tiek ievēlēti nevis ar absolūtu balsu vairākumu, bet gan uz procentuālās balsu proporcijas pamata. Pat ja deputātu atsauktu ar vēlētāju absolūto balsu vairākumu, vēlēšanu aizklātais raksturs neļautu gūt skaidrību, vai tie ir tie paši vēlētāji, kas iepriekš balsojuši par attiecīgā deputāta ievēlēšanu.

Saeimas darba vadīšanai paredzēja prezidiju priekšsēdētāja, viņa divu biedru, sekretāra un viņa divu biedru sastāvā, kuru ievēlēja Saeima (16. p.). Tika noteikts, ka Saeimas prezidijam ir jāsasauc Saeimas sēde, ja to pieprasa Valsts prezidents, Ministru prezidents vai arī ne mazāk kā trešdaļa Saeimas deputātu (20. p.).

Saeimas sēdes bija atklātas, bet vismaz 10 Saeimas deputāti, Valsts prezidents, Ministru prezidents vai ministrs varēja pieprasīt slēgtu sēdi, par ko lēmumu pieņēma ar divām trešdaļām klātesošo deputātu balsu (22. p.).

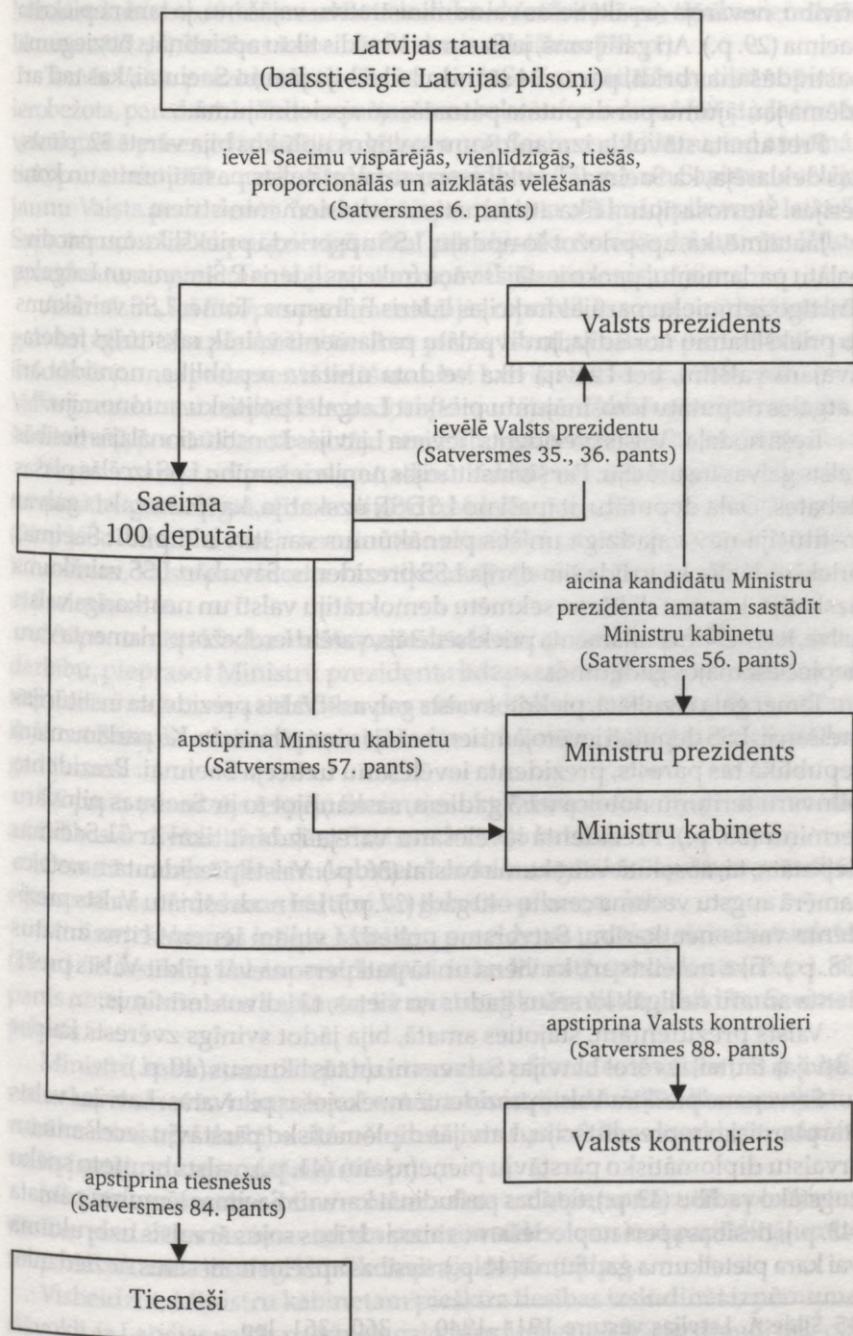
Saeimas darbaspējīgais kvorums paredzēja vismaz puses deputātu piedalīšanos sēdē (23. p.). Lēmumi, izņemot sevišķos Satversmē paredzētos gadījumos, tika pieņemti ar klātesošo deputātu absolūto balsu vairākumu (24. p.).

25. pants noteica Saeimas komisiju veidošanas kārtību un to tiesības. Paredzēja arī parlamentārās izmeklēšanas komisijas īpašiem gadījumiem, ja to veidošanu pieprasīja trešdaļa Saeimas locekļu (26. p.).

27. pantā tika noteiktas Saeimas pieprasījumu un jautājumu tiesības Ministru prezidentam un atsevišķiem ministriem. Visai sīki tika reglamentēti Saeimas deputātu imunitātes nosacījumi, paredzot, ka deputātu "nevar saukt pie atbildības ne tiesas, ne administratīvā, ne disciplinārā ceļā" par balsošanu vai arī amatu izpildot izteiktām domām (28. p.).

Tomēr Saeimas deputātu varēja saukt pie tiesas atbildības, ja viņš "kaut arī amatu izpildot, izplata: 1) godu aizskarošas ziņas, zinādams, ka tās nepatiesas, vai 2) godu aizskarošas ziņas par privātu vai ģimenes dzīvi".

Latvijas Republikas politiskā sistēma (1922 – 1934)

Saeimas locekli nevarēja apcietināt vai citādi ierobežot viņa personas brīvību, nevarēja uzsākt tiesas vai administratīvu vajāšanu, ja tam nepiekrīta Saeima (29. p.). Arī gadījumā, ja Saeimas loceklis tiktu apcietināts nozieguma pastrādāšanas brīdī, par to 24 stundu laikā bija jāziņo Saeimai, kas tad arī izlēma jautājumu par deputāta paturēšanu apcietinājumā.

Pret amata stāvokļa izmantošanu savtīgos nolūkos bija vērsti 32. pants, kas deklarēja, ka Saeimas locekļi nevar saņemt valsts pasūtījumus un koncesijas. Šie nosacījumi tika attiecināti arī uz visiem ministriem.

Jāatzīmē, ka, apspriežot šo nodaļu, LSS apsprieda priekšlikumu par divpalātu parlamentu, par ko iestājās vācu frakcijas līderis P. Šīmanis un Latgales Kristīgo zemnieku partijas frakcijas līderis F. Trasuns. Tomēr LSS vairākums šo priekšlikumu noraidīja, jo divpalātu parlaments vairāk raksturīgs federatīvajām valstīm, bet Latvijā tika veidota unitāra republika, noraidot arī Latgales deputātu ierosinājumu piešķirt Latgalei politisku autonomiju.³⁵

Trešā nodaļa "Valsts prezidents" ieviesa Latvijas konstitucionālajās tiesībās valsts galvas institūciju. Par šīs institūcijas nepieciešamību LSS izcelās plašas debates. Daļa deputātu, it īpaši no LSDSP, uzskatīja, ka īpaša valsts galvas institūcija nav vajadzīga un šos pienākumus var itin labi pildīt Saeimas priekšsēdētājs, kā to līdz šim darīja LSS prezidents. Savukārt LSS vairākums uzskatīja, ka varu dalīšana sekmētu demokrātiju valstī un neatkarīgs valsts galva, kas nebūtu parlamenta priekšsēdētājs, varētu ierobežot parlamenta varu nepieciešamajos gadījumos.

Tomēr gala rezultātā, piekrītot valsts galvas – Valsts prezidenta institūcijas radīšanai, LSS deputāti ievērojami ierobežoja viņa pilnvaras. Kā parlamentārā republikā tas parasts, prezidenta ievēlēšanu uzticēja Saeimai. Prezidenta pilnvaru termiņu noteica uz 3 gadiem, saskaņojot to ar Saeimas pilnvaru termiņu (35. p.). Prezidenta ievēlēšanu varēja izdarīt tikai ar 51 Saeimas deputāta, t.i. absolūtā vairākuma balsīm (36. p.). Valsts prezidentam noteica samērā augstu vecuma cenzu – 40 gadi (37. p.). Lai nodrošinātu Valsts prezidenta varas neatkarību, Satversme noliedza viņam ieņemt citus amatus (38. p.). Tika noteikts arī, ka viena un tā pati persona var pildīt Valsts prezidenta amatu ne ilgāk kā sešus gadus no vietas, t.i., divus termiņus.

Valsts prezidentam, stājoties amatā, bija jādod svinīgs zvērests kalpot Latvijas tautai, ievērot Latvijas Satversmi un tās likumus (40. p.).

Satversme piešķīra Valsts prezidentam sekojošas pilnvaras: Latvijas valsts starptautisko reprezentāciju, Latvijas diplomātisko pārstāvju iecelšanu un ārvalstu diplomātisko pārstāvju pieņemšanu (41. p.), valsts bruņoto spēku augstāko vadību (42. p.), tiesības pasludināt karu uz Saeimas lēmumu pamata (43. p.), tiesības spert nepieciešamos aizsardzības soļus ārvalsts uzbrukumā vai kara pieteikuma gadījumā (44. p.), tiesības apzēlot notiesātus noziedznie-

35 Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940.. – 360.–361. lpp.

kus, izņemot īpašus gadījumus (45. p.), tiesības sasaukt un vadīt ārkārtējās Ministru kabineta sēdes, nosakot tām dienas kārtību (46. p.), tiesības ierosināt likumus (47. p.), tiesības ierosināt Saeimas atlaišanu (48. p.).

Tomēr Valsts prezidenta tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu tika nopietni ierobežota, paredzot, ka šo ierosinājumu nobalso referendumā (48. p.). Ja tomēr vairāk nekā puse no balsotājiem balsotu pret Saeimas atlaišanu, tad automātiski par atlaistu tika uzskatīts Valsts prezidents (50. p.), un Saeima ievēlēja jaunu Valsts prezidentu "uz atlaistā prezidenta atlikušo pilnvaru laiku". Sprotams, ka šis "abpusgriezīgā naža" princips tika noteikts, lai atturētu Valsts prezidentu no parlamenta pirmstermiņa atlaišanas ierosinājuma.

Atzīmēsim, ka Eiropas parlamentārajās republikās un monarhijās valsts galvām bieži tika piešķirtas tiesības pirms termiņa atlaist parlamentu un izsludināt jaunas parlamenta vēlēšanas, bet Latvijas Satversme šādas pilnvaras Valsts prezidentam nepiešķir, radot apdraudējumu Valsts prezidenta palikšanai amatā, ja vairākums balsotāju noraidītu viņa ierosinājumu atlaist Saeimu.

Saeima varēja arī pati nolemt atlaist Valsts prezidentu pirms pilnvaru termiņa beigām slēgtā sēdē ar divām trešdaļām visu Saeimas locekļu balsu (51. p.). Šo lēmumu varēja ierosināt ne mazāk kā puse visu Saeimas locekļu. Kā redzam, Valsts prezidenta vara tika ievērojami ierobežota salīdzinājumā ar Saeimas varu.

53. pants noteica, ka Valsts prezidents nav politiski atbildīgs par savu darbību, pieprasot Ministru prezidenta līdzparakstu (kontrasignatūru) un tātad arī nosakot viņa atbildību par visiem Valsts prezidenta rīkojumiem, izņemot Saeimas atlaišanas ierosināšanas un Ministru prezidenta aicināšanas gadījumus.

54. pants paredzēja iespēju Saeimai saukt Valsts prezidentu pie kriminālās atbildības ar divām trešdaļām Saeimas locekļu balsīm.

Ceturtā nodaļa "Ministru kabinets" noteica augstākās izpildvaras institūcijas sastāvu, veidošanas kārtību un galveno pilnvaru loku.

Ministru kabinetā ietilpa Ministru prezidents un viņa aicināti ministri (35. p.). To sastādīja Valsts prezidenta aicināts Ministru prezidents (56. p.). 59. pants noteica Ministru kabineta, kā arī atsevišķu ministru atbildību Saeimas priekšā.

Ministru kabinetam tika pakļautas valsts pārvaldes iestādes (58. p.). Ministru kabineta sēžu kompetencē noteica ministriju izstrādāto likumprojektu, vairāku ministriju darbību skarošu jautājumu un valdības locekļu ierosinātu valsts jautājumu apspriešanu (61. p.).

Ministriem un viņu pilnvarotām valsts amatpersonām tika piešķirtas tiesības piedalīties Saeimas un tās komisiju sēdēs, ierosinot papildinājumus un pārlabojumus iesniegtiem likumprojektiem. (63. p.).

Visbeidzot, Ministru kabinetam piešķirja tiesības izsludināt izņēmuma stāvokli, ja Latvijas valsts pastāvēšanai rastos ārējie un iekšējie draudi (62. p.).

Kā redzam, izpildvaru regulējošās normas Satversmē tika ieskicētas visai vispārīgi, atstājot ārpus Satversmes jautājumus par Ministru kabineta lēmumu pieņemšanas kārtību, Ministru prezidenta un ministru kompetences un atbildības limeni, Ministru prezidenta un ministru tiesas vai administratīvās vajāšanas kārtību utt.

Piektā nodaļa "Likumdošana" raksturoja likumdošanas procesu Latvijā. Likumprojektu iesniegšanas tiesības paredzēja Valsts prezidentam, Ministru kabinetam, ne mazāk kā pieciem deputātiem, kā arī "Satversmē paredzētajos gadījumos un kārtībā" vienai desmitdaļai vēlētāju (65. p.). Saeimas kompetencē noteica ikgadēja valsts budžeta likuma pieņemšanu, kura projektu tai iesniedza Ministru kabinets. (66. p.).

Saeimai saskaņā ar parlamentāro valstu tradīcijām tika piešķirtas tiesības ratificēt starptautiskus līgumus (68. p.).

Saeimas pieņemtos likumus izsludināja Valsts prezidents septiņu līdz divdesmit vienas dienas laikā pēc to pieņemšanas (69. p.). Likums stājās spēkā četrpadsmit dienas pēc izsludināšanas. Septiņu dienu laikā Valsts prezidents motivētā rakstā Saeimas priekšsēdētājam varēja prasīt likuma atkārtotu caurlūkošanu Saeimā (71. p.). Ja Saeima otrreizējā caurlūkošanā likumu negrozīja, Valsts prezidents vairs ierunas celt nevarēja. Tātad šai gadījumā var runāt par Valsts prezidenta suspensīvā veto institūtu.

Valsts prezidents varēja apturēt pieņemtā likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem uz sava lēmuma vai Saeimas vienas trešdaļas deputātu pieprasījuma pamata. Tas tika darīts, lai nodotu likumu tautas nobalsošanai. Lai to ierosinātu, bija nepieciešami vienas desmitdaļas vēlētāju paraksti. Tomēr arī tādā gadījumā, ja nepieciešamie paraksti tiktu savākti, Saeima ar trim ceturtdaļām deputātu balsīm, atkārtoti balsojot par likumu, varēja novērst Valsts prezidenta ierosināto tautas nobalsošanu (72. p.).

Jauns likumdošanas institūts, kuru nodibināja Satversme, bija tautas nobalsošana (referendums), veidojot līdztekus pārstāvniecības demokrātijai arī tiešās demokrātijas elementus. Tautas nobalsošana tika pilnvarota lemt par Saeimas pieņemtajiem likumiem, par Saeimas atlaišanu, noteiktiem Satversmes grozījumiem. Referendumā pieņemtajiem lēmumiem bija augstāks spēks salīdzinājumā ar Saeimas lēmumiem, bet referenduma likumdošanas kompetence tika atbilstoši ierobežota, lai nodrošinātu Saeimai un valdībai iespēju realizēt aktuālo politiku, pieņemot arī tā saucamos nepopulāros lēmumus.

Tautas nobalsošanā varēja atcelt likumu, ja tajā piedalījās vismaz puse no balsstiesīgajiem. Tika noteikts, ka tautas nobalsošanai nevar nodot budžeta un citus fiskālos finansu likumus, likumus par karaklausību, kara pasludināšanu un uzsākšanu, mobilizāciju un demobilizāciju, kā arī līgumus ar ārvalstīm un likumus, kas Saeimā ar divām trešdaļām deputātu balsu atzīti par steidzamiem (75. p.).

Saeimai piešķīra Satversmes grozīšanas tiesības, pieprasot divu trešdaļu deputātu klātbūtni sēdēs un divu trešdaļu klātesošo deputātu balsu vairākumu (76. p.).

Atsevišķu Satversmes pantu (1., 2., 3. un 6.) grozījumus bija obligāti jāapstiprina referendumā, pie tam ar pusi balsstiesīgo balsīm (79. p.). Tā tika ierobežotas likumdevēju tiesības bez valsts pilsoņu piekrišanas grozīt Latvijas valsts iekārtas pamatus.

Arī vienas desmitās daļas vēlētāju ierosināto likumprojektu bija jānodod tautas nobalsošanai, ja Saeimas deputāti tajā izdarīja saturiskus labojumus (78. p.).

81. pants minēja arī Ministru kabineta tiesības likumdošanas sfērā, proti, tiesību izdot neatliekamas vajadzības gadījumā noteikumus ar likuma spēku. Šāda tiesība Latvijas valdībai jau tika piešķirta agrāk, ņemot vērā valdības darbības praksi, ar TP 1919. gada 16. jūlijā izdoto likumu.

Likumdošanas tiesību piešķiršana Ministru kabinetam ļāva uzlabot likumdošanas operativitāti. Ministru kabineta likumdošanas kompetenci ierobežoja, paredzot, ka tā nevar attiekties uz Saeimas vēlēšanu likumu, tiesu iekārtas un procesa likumiem, budžetu, pastāvošās Saeimas pieņemtajiem likumiem, uz amnestiju, kura bija Saeimas kompetencē (45. p.), finansiālajiem likumiem. Ja Ministru kabineta noteikumus triju dienu laikā pēc Saeimas sanāksšanas sesijā neiesniedza tai apstiprināšanai, tie zaudēja savu spēku.

Sestā nodaļa "Tiesas" bija visai īsa. 82. pants pasludināja pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, bet šāds pants drīzāk iederētos Satversmes otrajā daļā, par kuras klūmīgo likteni jau tika minēts. 83. pantā tika fiksēta tiesnešu neatkarība no citām varām, bet 84. pantā – tiesnešu neatceļamība. Tiesnešus pret viņu gribu varēja atcelt vienīgi uz tiesas sprieduma pamata.

85. pantā tika pasludinātas zvērināto tiesas uz sevišķa likuma pamata, taču praksē tās netika ieviestas.

86. pants noteica, ka tiesu var spriest tikai tās institūcijas, kurām šīs tiesības piešķir likums, un likumā paredzētajā kārtībā. Visi augstākminētie nosacījumi atbilda tiesiskas valsts normām un nodrošināja tiesu varas neatkarību.

Septītā nodaļa "Valsts kontrole" sastāvēja tikai no diviem pantiem. 87. pants noteica Valsts kontroles statusu – "neatkarīga koleģiāla iestāde", bet 88. pants noteica valsts kontrolieru neatceļamību, bet tikai uz viņu pilnvaru termiņu, tā sekmējot šo amatpersonu neatkarību. Nekas netika minēts par Valsts kontroles pilnvarām un kompetences jomu.

Noslēdzot Latvijas Republikas Satversmes satura iztirzāšanu, uzsvērsim vairākas tās raksturīgas iezīmes. Satversme veidoja Latvijas valsti kā parlamentāru republiku, un Saeimas varas augstākais raksturs salīdzinājumā ar citām valsts varas institūcijām skaidri saskatāms Satversmes pantos.

Saeima tika pilnvarota vēlēt Valsts prezidentu un to atlaist, bet Valsts prezidentam Saeimas atlaišanai bija nepieciešams referendums. Savukārt

Vācijas Veimāras konstitūcijā (1919. g.) konflikts starp reihstāgu un Valsts prezidentu tika atrisināts diametrāli pretēji. Šeit reihstāgam bija tiesības ar divām trešdaļām balsu tikai ierosināt tautas nobalsošanu par prezidenta atcelšanu, jo prezidents bija tautas vēlēts, bet, ja tautas nobalsošanā priekšlikums tiktu noraidīts, reihstāgs automātiski tika atlaists (43. p.). Saeima ar savu saskaņotu (trīs ceturtdaļu deputātu) balsojumu varēja novērst referendumu par Saeimas pieņemtu likumu, Saeimai atbildīgs bija Ministru kabinets. Saeimas lēmumus neierobežoja Konstitucionālā tiesa, jo šāda institūcija tolaik Satversmē netika paredzēta. Saeimai tika piešķirtas tiesības grozīt Satversmi, vienīgi 1., 2., 3., un 6. panta grozīšanai bija obligāti nepieciešama tautas nobalsošana.

Kaut arī referendumu lēmumiem paredzēja augstāku spēku nekā Saeimas lēmumiem, prakse parādīja, ka nodrošināt rezultatīvu referendumu ir ārkārtīgi grūti. Visi četri pirmskara perioda notikušie referendumi beidzās bez rezultātiem, jo netika nodrošināts lemttiesīgais balsotāju kvorums. Līdz ar to realitātē augstāko likumdevēja varu īstenoja vienīgi Saeima. Varu līdzsvara izjaukšana par labu likumdošanas zaram destabilizēja izpildvaru. Ja Lielbritānijā uz parlamenta pieņemto neuzticības votumu valdībai kabinets varēja atbildēt ar monarha lēmumu atlaist parlamentu un rīkot pirmstermiņa vēlēšanas, tad Latvijā Saeimas vairākums bez kādām bažām par savu likteni varēja izšķirties par neuzticības votuma izteikšanu valdībai. Tādēļ Latvijā bija raksturīgas biežas valdības krīzes. Pirmskara periodā četru Saeimu darbības laikā tika sastādīti 13 ministru kabineti. Arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas šī iezīme valsts varu savstarpējās attiecībās liek sevi manīt.

Norādīsim arī, ka faktiskā Latvijas Satversme dažā ziņā atšķirās no LSS pieņemtās, jo tā arī netika izveidotas zvērināto tiesas. Kritizējot Satversmes trūkumus, vismērķtiecīgākā ir Latvijas pamatlikuma salīdzināšana ar Eiropas attīstīto, konstitucionālām tradīcijām bagāto valstu konstitucionālo tiesību avotiem, sevišķi tiem, kas tika pieņemti pēc Pirmā pasaules kara.

Kā neobjektīva un tendencioza ir vērtējama padomju laika izdevumos Latvijas Satversmei veltītā kritika no "šķiriskajām pozīcijām", kur, piemēram, tika apgalvots, ka darbaļaudīm Latvijas Republikā demokrātija netika paredzēta³⁶.

Tomēr, salīdzinot Latvijas Satversmi ar Veimāras konstitūciju, pēc kuras teksta LSS deputāti lielākoties vadījās, izstrādājot Satversmi, un kas rada atspoguļojumu Satversmes pirmās daļas struktūrā, normās un formulējumos, var atzīmēt, ka Latvijas Satversmē netika iekļautas vairākas nozīmīgas konstitucionālo tiesību jomas, kas tika ietvertas Veimāras konstitūcijas tekstā. Tā netika noteiktas valsts pārvaldes jomas, netika raksturota valsts loma taut-

36 Grīnbergs O. III nodaļa. Buržuāziskās Latvijas valsts un tiesības (1920–1940). – Grām.: Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970). – R., 1970. – 74. lpp.

saimniecībā, netika nosaukti valsts monopoli (atsevišķi panti par valsts monopoliem tika iekļauti nepieņemtajā Satversmes 2. daļā, kurai tie galīgi neatbilda pēc satura).

Arī pašvaldību vara nerada savu atspoguļojumu Satversmē (viens pants par pašvaldībām, kas noteica, kā "pilsētu, miestu un lauku sabiedrībām ir pašvaldības tiesības likumā nosacītās robežās" bija ietverts nepieņemtajā Satversmes 2. daļas likumprojektā).

Savukārt nodaļā par tiesām netika nosaukta Latvijas tiesu iestādes un to hierarhija vispārējās justīcijas ietvaros.

Satversmes tekstā atrodamas arī sikākas neprecizitātes, piemēram, netika noteikts, ka par Valsts prezidentu var ievēlēt tikai Latvijas pilsoni u. tml. Satversmē, kā jau iepriekš minēts, netika deklarētas arī cilvēka un pilsoņu tiesības un brīvības. Tādēļ pilnība saprotams, kādēļ gan pirmskara parlamentārās republikas laikā, gan mūsdienās aktīvi tika izvirzīti priekšlikumi par grozījumiem un papildinājumiem Satversmes tekstā vai jaunas Satversmes izstrādāšanu. 1998. gadā, pieņemot 8. nodaļu "Pamattiesības", Saeima ievērojami pilnveidojusi Latvijas Satversmi, aizpildot robu, kurš bija izjūtams kopš 1922. gada.

Tomēr kopumā, neskatoties uz nepilnībām satura un kodifikācijas tehnikas ziņā, Latvijas Satversme spēja kļūt par drošu demokrātiskas parlamentārās republikas tiesisko pamatu. Neatkarīgas Latvijas Republikas atjaunošana uz 1922. gada Satversmes pamata uzskatāmi parāda tās augsto sabiedrisko prestižu un spēju nodrošināt valsts sekmīgu funkcionēšanu.

1922. gada 20. jūnijā LSS pieņēma likumu "Par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanās un ieviešanu"³⁷. Tās noteica, ka Satversme stājas spēkā 1922. gada 7. novembrī pl. 12 dienā. Šajā laikā uz pirmo sēdi bija jāsanāc jaunievēlētajai Saeimai (vēlēšanas noteica uz 7. un 8. oktobri) un izbeidzās LSS pilnvaras.

3. Latvijas Republikas tiesību sistēmas veidošanas sākums

3.1. Tiesību avoti un principi

Latvijas Republikas tiesību sistēma pieskaitāma pie romāņu – ģermāņu tiesību saimes, kurā ietilpst lielākā daļa Eiropas kontinentālās daļas valstu. Latvijā, tāpat kā Vācijā un Francijā, galvenais tiesību avots bija likums, bet tiesību paražām bija galvenokārt pakārtota loma. Vienīgi tirdzniecības tiesībās

³⁷ Melķis E. Konstitucionālisma attīstība Latvijā // Satversmes reforma Latvijā: Par un pret. – R., 1995, 7.–10. lpp.

paražu tiesībām Latvijā joprojām bija patstāvīgu tiesību avotu nozīme, daļēji to var arī teikt attiecībā uz Latgales zemnieku civiltiesībām. Likumus varēja izdot tikai tās valsts institūcijas, kuras tika noteiktas par likumdevējiem. Visas pārējās valsts un pašvaldību institūcijas varēja izdot tikai likumiem pakārtotus aktus.

Savukārt Latvijas tiesu spriedumi neveidoja vispārējas tiesību normas. Bez šaubām, LR augstākā tiesa – Senāts varēja kasācijas vai uzraudzības kārtībā atcelt zemākstāvošās tiesas spriedumu, kas runāja preti likumā noteiktai kārtībai, un zemākajām tiesu iestādēm bija jāpakļaujas Senāta spriedumam, kas ietvēra sevī likuma īstās nozīmes izskaidrojumu, bet Senāta spriedumi nenoteica vispārējas normas, dodot to piemērojumu konkrētiem gadījumiem. Senāta spriedumus varēja uzskatīt par tā saucamajiem "pārlicinošajiem precedentiem", kam nebija obligāta rakstura. Paši tiesneši, līdzīgas lietas izskatot, varēja izšķirties par sekošanu vai nesekošanu Senāta spriedumiem, konkrētā gadījumā interpretējot likumu savādāk.

Latvijā konstitucionāli tika deklarēta vienlīdzība tiesību jomā (Satversmes 82. p.), kas atbilda pilsoniskās sabiedrības principiem, bet civiltiesību jomā šī vienlīdzība pilnībā nodrošināta vēl netika.

Latvijas tiesībās 20. un 30. gados saglabājās zināms teritoriālais un kārtu partikulārisms, kaut arī kārtu privilēģijas tika atceltas. Vidzemē un Kurzemē (kopā ar Zemgali) spēkā palika vietējie civillikumi (Baltijas novada likumu III daļa, kas tika pieņemta 1864. gadā), kuru atsevišķas normas bija atkarīgas no teritorijas (pastāvēja 5 teritoriāli tiesību režīmi – 1) Vidzemes zemes, 2) Kurzemes zemes un 3) Piltenes zemes tiesības, 4) Vidzemes pilsētu un 5) Kurzemes pilsētu tiesības).

Lauku iedzīvotāju lielākā daļa – zemnieki Vidzemē un Kurzemē, bija joprojām padoti īpašiem zemnieku likumiem, kurus izdeva katrā Baltijas guberņā līdz ar zemnieku brīvlatīšanu XIX gs. sākumā un kuri turpmāk tika papildināti un grozīti. Bez tam attiecībā uz Vidzemes un Kurzemes zemniekiem vietējām zemes tiesībām bija subsidiāro tiesību avotu spēks.

Savukārt Latgalē joprojām spēkā bija Krievijas impērijas likumu kopojuma (1832. g.) X sējuma 1. daļas civillikumi un Vispārīgais zemnieku nolikums (IX sēj. sevišķais pielikums).

Vēl jāpiebilst, ka attiecībā uz dažām kārtām tolaik joprojām tika īstenots kārtu tiesību eksteritorialitātes princips. Tā, piemēram, Vidzemes un Kurzemes garīdzniecība bija pakļauta zemes tiesībām, vienalga, vai garīdznieki dzīvoja laukos vai pilsētās. Vidzemes muižnieki savukārt neatkarīgi no dzīves vietas tika pakļauti vienīgi Vidzemes zemes tiesībām. Latvijas valdība izvirzīja par mērķi tiesību politikas jomā tiesību partikulārisma pārvarēšanu valstī. Lai nodrošinātu civiltiesību unifikāciju, 1920. gadā pie Tieslietu ministrijas tika izveidota sevišķa komisija jauna civilkodeksa izstrādāšanai, par kuras priekšsēdētāju tika iecelts ievērojams civiltiesību speciālists, kapitālā darba

"Baltijas guberņu civillikumi ar paskaidrojumiem" (1914.) divos sējumos autors Vladimirs Bukovskis. Komisija izvirzīja ierosinājumus līdz jauna civilkodeksa pieņemšanai visus iedzīvotājus Latvijā atbilstoši viņu dzīvesvietai pakļaut vai nu pilsētu, vai zemes tiesībām. Tā, piemēram, V. Bukovskis rakstā "Piezīmes pie jautājuma par kārtu atcelšanu Latvijā" ierosināja pakļaut muižniecību un garīdzniecību civiltiesībām atbilstoši tās dzīves vietai, atcelt sevišķos noteikumus muižniecībai un garīdzniecībai, kā arī atcelt Vidzemes zemnieku likumu (1860.) II grāmatu un Kurzemes zemnieku iekārtas (1817.) II grāmatu, kas regulēja privāttiesības, turpmāk pakļaujot zemniekus vietējām zemes tiesībām atbilstoši viņu dzīves vietai.³⁸ Tā Latvijas tiesībās tiktu pārvarēts kārtu partikulārisms un likvidēta tiesību eksteritorialitāte attiecībā uz atsevišķām kārtām.

Kārtu un teritoriālo partikulārismu Latvijas tiesībās pilnībā izdevās pārvarēt tikai 1937. gadā, pieņemot jauno Civillikumu. Tomēr muižniecības kārtas īpašais stāvoklis tika likvidēts, 1920. gada 29. jūnijā pieņemot likumu "Par muižnieku korporāciju slēgšanu"³⁹. Likums slēdza Vidzemes bruņniecības un Kurzemes un Piltenes bruņniecības korporācijas, atceļot šo korporāciju publiskās un privātās tiesības. Muižnieku korporācijām piederošā manta pārgāja valsts īpašumā.

Šo likumu papildināja 1922. gada 10. marta likums "Par Vidzemes muižnieku kredītsavienības un Kurzemes kredīt biedrības likvidāciju" un valdības izdotie noteikumi "Par muižnieku bāriņu tiesu slēgšanu" (16.11.1920.)⁴⁰.

Latvijas Republikas tiesību doktrīnā tika ietverts arī tiesību kontinuitātes princips. 1919. gada 5. decembrī Latvijas Tautas Padome pieņēma likumu "Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā"⁴¹, kas noteica, ka "visi agrākie Krievijas likumi, kuri pastāvēja Latvijas robežās līdz 1917. gada 24. oktobrim, pagaidām uzskatāmi par spēkā esošiem pēc 1918. gada 18. novembra, cik tālu tie nav atcelti ar jauniem likumiem un nerunā pretim Latvijas valsts iekārtai un Tautas Padomes platformai". Tātad par spēkā esošiem Latvijā tika atzīti likumi, kas tika pieņemti līdz lielinieku veiktajam apvērsumam 1917. gada oktobrī. Lielinieku varas izdotos normatīvos aktus Latvijas teritorijā, kā arī vācu apvērsuma ceļā izveidotās A. Niedras valdības rīkojumus, Latvijas Republika neatzina. Savādāka situācija bija ar vācu okupācijas laikā (1917. g.) Kurzēmē un Vidzemē spēkā stājušos Krievijas 1903. gada Sodu likumiem. 1920. gada 15. martā tika pieņemts likums par to ieviešanu arī Latgalē⁴².

38 Bukovskis V. Piezīmes pie jautājuma par kārtu atcelšanu Latvijā. – Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1920. – Nr. 1, 13.–14. lpp.

39 Lkr, 1920, 31. aug., Nr. 4, 187.

40 Lkr, 1922, 22. martā, Nr. 4, 61; Turpat. – 1920, 29., 29. dec., Nr. 14, 248.

41 Lkr, 1919, 31. dec., Nr. 13, 154.

42 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 2, 177.

Šis fakts, kā arī komisijas izveidošana vienota civilkodeksa izstrādāšanai, ļauj secināt, ka Latvijas tiesību doktrīna ietvēra sevī arī tiesību vienotības principu.

Nevar nepieminēt arī tiesību autonomijas principu, kuru kā Latvijas tiesību specifisku iezīmi uzsver profesors Dītrihs A. Lēbers⁴³. Šis princips nodrošināja administratīvās varas neiejaukšanos vairākās jomās, to vidū īpaši atzīmējama izglītības sistēma, kurā darbojās skolu autonomija mazākuma tautībām (skat. 1919. gada 8. decembra likumu "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā"⁴⁴), vietējās pašvaldības, kas bija patstāvīgas savas kompetences ietvaros, un kooperatīvās sabiedrības (skat. 1919. gada noteikumus "Par kooperatīvām sabiedrībām un viņu savienībām"⁴⁵).

Tiesību veidošanas pamatā Latvijas Republikā tika likti arī demokrātijas, parlamentārisma un konstitucionālisma principi.

Priekšroka, veidojot Latvijas tiesību sistēmu, tika dota pozitīvo tiesību doktrīnai. Kaut arī, pieņemot agrārreformas likumu, to pamatoja ar atsaukšanos arī uz latviešu tautas vēsturiskajām tiesībām uz Latvijas zemi, svarīgākais motīvs tomēr bija sociālā miera un līdztiesības nodrošināšana.

Raksturojot LR tiesību normu avotus, ir jāpiemin sekojošas likumdošanas aktu grupas, kas bija spēkā Latvijā aplūkojamā periodā.

1) Latvijas likumdevēju iestāžu izdotie likumi

Likumdevēja institūcija no 1918. gada 18. novembra līdz 1920. gada 30. aprīlim bija Tautas Padome, bet no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 6. novembrim – Latvijas Satversmes sapulce. Ar 1922. gada Satversmi likumdošanas tiesības tika piešķirtas Saeimai un tautas nobalsošanai.

Atšķirībā no lielinieku varas likumdevējiem Latvijā, kas izvairījās lietot terminu "likums", LR likumdevējas institūcijas parasti savus izdotos aktus sauc par likumiem. Tikai atsevišķos gadījumos TP un LSS savus normatīvos aktus saukušas par noteikumiem, bet dažbrīd tie bija nozīmīgi normatīvie akti, piemēram: "Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi" (1920.) vai arī noteikumi "Par kooperatīvām sabiedrībām un viņu savienībām" (1919.). Normatīvo aktu hierarhijā augstākais spēks tika piešķirts Satversmei.

2) Valdības izdotie noteikumi ar likuma spēku

Latvijas Pagaidu valdībai un Ministru kabinetam LSS darbības periodā tiesības izdot noteikumus ar likuma spēku piešķīra 1919. gada 16. jūlija likums, kurā tie neprecīzi apzīmēti kā "pagaidu rīkojumi". Satversmē MK

43 Lēbers Dītrihs Andrejs. Pirmskara Latvijas tiesiskais mantojums. – Universitāte, 1993. – Nr. 71 (234), 12.–13. lpp.

44 Lkr, 1919, 31. dec., Nr. 13, 156.

45 Lkr, 1919, 27. okt., Nr. 10, 126.

tiesības izdot noteikumus ar likuma spēku tika ietvertas 81. pantā. MK noteikumi tika pieņemti likumdošanas iestādes starpsesiju laikā, lai varētu nodrošināt operatīvu likumdošanas aktu pieņemšanu. Likumi, kas nonāca pretrunā ar MK noteikumiem, zaudēja savu spēku valdības noteikumu darbības laikā, nevis tika atcelti. Ja likumdevēja iestāde neapstiprināja MK noteikumus, tie tika atcelti, un agrākie likumi atguva savu spēku.

Parasti valdība savus likumdošanas aktus saukusi par noteikumiem, bet dažbrīd lietojusi arī likuma vai rīkojuma apzīmējumu (skat., piemēram, likumu "Par civildienestu" – (31.03.1920.) vai rīkojumu "Par mobilizāciju" – (29.12.1918.)⁴⁶).

Valdības tiesībai izdot noteikumus ar likuma spēku bija īpaša nozīme Latvijas valsts pirmajā periodā, kad sarežģītajā politiskajā situācijā bija grūti nodrošināt regulāru TP darbu, bet likumdošanas aktus vajadzēja izdot bez vilcināšanās.

3) Krievijas likumi, to vidū arī vietējie Baltijas novada likumi, kas bija spēkā Latvijas robežās līdz 1917. gada 24. oktobrim (pēc vecā stila)

Tie bija spēkā, ciktāl tos neatcēla Latvijas likumi un tie nerunāja preti Latvijas valsts iekārtai.

Apskatāmajā periodā likumdevējs vēl nenorādīja, kādi Krievijas likumi tiek atcelti ar jauno likumu izdošanu, tādēļ tiesas iestādēm nācās pašām izdarīt attiecīgos secinājumus. Vairāki Latvijas likumi tika izstrādāti, balstoties uz attiecīgo Baltijas novada un Krievijas likumu pamata. Vairākā citos Kriev(j)s likumos tikai izdarīja nepieciešamos grozījumus: piemēram, civilprocesu un kriminālprocesu regulējošos likumos, lai tos pielāgotu LR apstākļiem.

Tiesību avotu spēks LR bija arī **administratīviem noteikumiem**, kurus izdeva administratīvās iestādes kā likumam pakārtotus aktus pārvaldības kārtībā.

TP darbības laikā tika izdoti 69 likumi, 99 noteikumi ar likuma spēku un 32 administratīvo iestāžu pārvaldes noteikumi, bet LSS periodā – 205 likumi, 291 noteikums ar likuma spēku un 134 administratīvo iestāžu pārvaldes noteikumi.⁴⁷ Līdz Latvijas Republikas Satversmes pieņemšanai likumi un valdības noteikumi ar likuma spēku stājās spēkā septītajā dienā pēc to publicēšanas "Valdības Vēstnesī" (skat. 1920. gada 15. marta likumu⁴⁸), bet Satversme noteica likumu *vacatio legis* uz 14 dienām, kamēr valdības noteikumiem atstāja iepriekšējo termiņu.

46 Papildinājums pie likumu un valdības rīkojumu krājuma. – R., 1921. – 53; LKr, 1919, 30. jūl., Nr. 3, 30.

47 Latviešu konversācijas vārdnīca. 11. sēj., Likumi.

48 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 2, 176.

3.2. Valsts un administratīvās tiesības

Jaunās Latvijas valsts varas un pašvaldību sistēmas veidošana bija svarīgākais likumdošanas uzdevums periodā līdz Satversmes nākšanai spēkā. Konstitucionālo tiesību un vairākus ar tām saistītus nozīmīgus valsts tiesību avotus aplūkojām iepriekšējā apakšnodaļā, tagad pievērsīsim uzmanību dažiem citiem valsts tiesību avotiem.

1919. gada 11. februārī PV izdeva noteikumus "Par kara stāvokli"⁴⁹. Tie bija veidoti, par pamatu izmantojot attiecīgu Krievijas likuma tekstu, to pārveidojot atbilstoši Latvijas vajadzībām. Noteikumi tika pieņemti Latvijai sarežģītā pilsoņu kara periodā, jo karastāvokļa izsludināšana bija neatliekama vajadzība. To valdība izdarīja 12. februārī, t.i., dienu pēc noteikumu pieņemšanas, izsludinot karastāvokli visā Latvijas teritorijā.

Noteikumi "Par kara stāvokli" reglamentēja karastāvokļa ieviešanas kārtību, paredzot tā ieviešanu: a) kad valsti apdraud ārējs ienaidnieks un b) kad valstī ir izcēlušies vai draud izcelties iekšēji nemieri, kuri apdraud pastāvošo valsts iekārtu (1. p.). Karastāvokli pasludināja uz Ministru kabineta lēmuma pamata (2. p.) un uz laiku, ne ilgāku par 6 mēnešiem (3. p.). Pēdējā norma neizslēdza iespēju karastāvokli regulāri pagarināt, pieņemot attiecīgu valdības lēmumu. Tālāk noteikumos tika raksturotas kara iestāžu tiesības apgabalos, kur izsludināts karastāvoklis (piemēram, veikt karaspēkam nepieciešamo materiālo resursu rekvizīcijas utt.); civilpārvaldes iestāžu un kara priekšniecības savstarpējās attiecības, paredzot militārajām iestādēm tiesības dot priekšrakstus vietējās administrācijas iestādēm un atcelt to rīkojumus; kara tiesu kompetence attiecībā uz civiliedzīvotājiem, nosakot tos noziegumus vai to mēģinājumus (lielākoties – noziegumi pret valsti un daži smagi kriminālnoziegumi), par kuriem civilpersonas nododamas kara tiesām, paredzot par to izdarīšanu nāvessodu (14. p.); civilpārvaldes iestāžu sevišķās pilnvaras apgabalos, kuri izsludināti karastāvoklī, nosakot iekšlietu ministra tiesības izdot noteikumus un rīkojumus par regulāri un neregulāri iznākošo izdevumu izdošanas kārtību, par sapulču un ielas gājieni ierobežošanu, biedrību un partiju dzīves ierobežošanu, tāpat politisko brīvību ierobežošanu, kā arī noteikt administratīvus ierobežojumus attiecībā uz tirdzniecības laiku, publiskām izpriecām, tirgošanos ar reibinošiem dzērieniem u.c., paredzot naudas (līdz 10 000 rbļ.) un cietuma (līdz 6 mēn.) sodus šo noteikumu pārkāpšanas gadījumos. Sodi tika uzlikti administratīvā kārtā. Iekšlietu ministrs varēja noliegt pašvaldību iestāžu sapulces un sēdes un noņemt no dienas kārtības šajās sapulcēs un sēdēs izskatāmus atsevišķus jautājumus, kā arī atstādināt pašvaldību un civiliestāžu ierēdņus no amata pienākumu pildīšanas (17. p.). Savukārt aprīņa policijas priekšnieki ieguva tiesības veikt kratīšanu visās telpās, kur to uzskatīja par vajadzīgu, apkarojot noziegumus

49 Lkr, 1919, 30. jūl., Nr. 3, 49.

pret valsti, kā arī personām, par kurām bija aizdomas, ka tās izdarijušas valsts noziegumus, piemērot preventīvu arestu uz termiņu līdz 2 nedēļām.

Jāatzīmē, ka Latvijas Republikas pirmajā posmā karastāvoklis tika noteikts ilgstošiem laika periodiem (no 1919. gada 12. februāra līdz 1921. gada augustam un no 1934. gada 15. maija līdz 1938. gada 15. februārim), tādēļ šo noteikumu pārzināšana ļauj gūt priekšstatu par sabiedriskās dzīves ierobežojumiem, sevišķi politisko brīvību jomā, kas šajos periodos pastāvēja.

Nozīmīgs vēlēšanu tiesību avots bija LSS pieņemtais likums "Par Saeimas vēlēšanām"⁵⁰, kas lielā mērā bija līdzīgs LSS vēlēšanu likumam. 1922. gada 9. jūnija likums noteica, ka vēlēšanu tiesības bauda visi Latvijas pilsoņi, kas vēlēšanu pirmajā dienā ir vecāki par 21 gadu, paredzot, saprotams, likumā noteiktos izņēmumus personām, kas bija zaudējušas uz likuma pamata rīcībspēju vai tiesībspēju.

Vēlēšanu organizācijai paredzēja vēlēšanu komisiju izveidi ar Centrālo vēlēšanu komisiju vadībā, kas pārraudzīja vēlēšanu organizāciju. Latvija tika iedalīta piecos vēlēšanu apgabalos, tāpat kā Satversmes Sapulces vēlēšanās.

Tika noteikta proporcionāla vēlēšanu sistēma un ar 1922. gada 14. jūlija grozījumiem ieviesti grozāmi vēlēšanu saraksti, kas ļāva balsotājiem svītrot sarakstā, par kuru tika balsots, nevēlamos kandidātus. To vietā varēja ierakstīt kandidātus no citiem sarakstiem. Vēlētājiem nebija vairs obligāti jābalso savā dzīves vietā, to varēja izdarīt jebkurā vēlēšanu iecirknī. Pasē par piedalīšanos vēlēšanās iespieda zīmogu, lai nepieļautu atkārtotu nobalsošanu. Vēlēšanu dienās tika aizliegta tirdzniecība ar reibinošiem dzērieniem.

Lai varētu iesniegt kandidātu sarakstu apgabalā, bija vienīgi nepieciešams, lai to parakstītu vismaz simts vēlētāju.

Likums "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu"⁵¹ (20.06.1920.) noteica, kā likumdošanas darbā īstenojams tiešās demokrātijas princips. Pilsoņi ieguva tiesības iesniegt Centrālajai vēlēšanu komisijai likumprojektu, ja to bija parakstījuši vismaz 1000 vēlētāji. Tad tika izsludināta parakstu vākšana likumprojektam, kuru vajadzēja nodrošināt ar vienu desmitdaļu balsstiesīgo parakstu. Pēc nepieciešamā parakstu daudzuma sasniegšanas likumprojekts tika iesniegts Saeimai, bet, ja Saeima to nepieņēma bez grozījumiem, Valsts prezidents izsludināja tautas nobalsošanu, kuras rezultāti bija saistoši, ja tautas nobalsošanā piedalījās ne mazāk kā 1/2 no visiem balsstiesīgajiem. Tomēr nevienā no tautas nobalsošanām – tās bija četras – neizdevās šo kvorumu sasniegt, jo likumprojektu pretinieki aicināja savus atbalstītājus atturēties no līdzdalības balsošanā.

Atzīmēsim arī dažus nozīmīgus valdības izdotus aktus valsts tiesību jomā.

50 Lkr, 1920, 7. aug., Nr. 12, 115.

51 Turpat. – 116.

1919. gada 15. septembrī PV pieņēma pagaidu noteikumus "Par Valsts kontroli"⁵², kas noteica, ka Valsts kontrole "sastāda atsevišķu daļu Latvijas Republikas pārvaldes iekārtā un ir padota tieši likumdevējai varai".

Valsts kontroles sistēmu vadīja Valsts kontrolieris, kurš kopā ar savu biedru, Valsts kontroles departamentu direktoriem un valdības ieceltiem locekļiem ietilpa valsts kontroles padomes sastāvā. Valsts kontroles uzdevums bija pārbaudīt ministriju un citu valsts iestāžu darbību.

Lai sistematizētu Latvijas robežās spēkā esošos likumus, "sastādot un izdodot katrā tiesību nozarē atsevišķas likumu grāmatas, kā arī vajadzības gadījumā kārtējus un kopotus papildinājumus šīm grāmatām", Tieslietu ministrijas sastāvā ar 1920. gada 25. oktobra valdības noteikumiem izveidoja kodifikācijas nodaļu. Krievijas impērijas likumā atšķirībā no Latvijas valdības noteikumiem kodifikācijas nodaļa tika ietverta Senāta sastāvā.

Tikai 1921. gada 26. aprīlī LSS pieņēma likumu "Par valsts budžetu"⁵³, ar kuru tika atcelti agrākie Latvijas likumi un noteikumi par valsts budžeta sastādīšanu. Vispārējos noteikumos budžeta periods tika noteikts ar 1. aprīli un beidzās nākamā gada 31. martā. Valsts iestādēm vajadzēja iesniegt savu budžeta projektu attiecīgajiem departamentiem līdz 1. oktobrim, bet Ministru kabinetam līdz 1. februārim bija jāiesniedz budžeta likumprojekts Saeimai. Valsts kontrolierim noteica pienākumu ik gadus iesniegt likumdevējai iestādei pārskatu par pagājušā gada budžeta izpildi.

1920. gada 18. septembrī LSS tika pieņemts likums "Par Lāčplēša kara ordeņa statūtiem"⁵⁴, kas atvietoja agrāk valdības pieņemtos noteikumus. Likums raksturoja 1919. gada 11. novembrī dibinātā kara ordeņa vispārīgos noteikumus, nopelnus, par kuriem ordenis piešķirams, ordeņa piešķiršanas kārtību un tiesības un priekšrocības, kuras paredzēja Lāčplēša kara ordeņa kavalieriem. Statūtos noteica, ka "Lāčplēša kara ordeņa nozīmes piešķir vienīgi par kara nopelniem un tikai tam, kas izpildījis savu pienākumu pret valsti ar ārkārtīgi grūtiem izciliem varoņdarbiem – par godu un slavu Latvijai [...]". Ordenim noteica trīs šķiras, kuras Latvijas pilsoņiem bija piešķiramas secībā no zemākās III šķiras līdz augstākajai I šķirai. Ordeņa piešķiršanas izvērtēšanu veica Lāčplēša kara ordeņa dome.

1921. gada 10. jūnijā LSS apsprieda arī "Ozolu Vainaga ordeņa" statūtus, kuru paredzēja piešķirt arī par ieguldījumu citos darbības laukos, bet šo likumprojektu noraidīja, jo LSS vairākums tolaik bija pret civilo ordeņu piešķiršanu, par to liecināja arī nepieņemtās Satversmes 2. daļas 89. pants.⁵⁵

52 Papildinājums likumu un valdības rīkojumu krājumā. – R., 1921. – 9. lpp.

53 Lkr, 1921, 21. maijā, Nr. 9, 85.

54 Lkr, 1920, 5. okt., Nr. 9, 216.

55 LSS stenogrammas, 1921. – 1140.–1144. lpp.

Pievēršoties likumdošanai administratīvo tiesību laukā, jāuzsver, ka apskatāmajā jaunās valsts izbūves periodā bija nepieciešams pieņemt lielāku skaitu normatīvo aktu šajā tiesību nozarē, lai sekmētu valsts aparāta un vietējo pašvaldību izveidi un normālu saskaņotu darbību.

Runājot par Latvijas ierēdniecības veidošanu, atzīmējams PV izdotais likums "Par civildienestu" (31.03.1920.), kurš noteica ierēdniecības iedalījumu piecās šķirās (1921. gada 13. maijā izdotajos valdības noteikumos "Par valsts dienestā stāvošu personu sadalīšanu amatu kategorijās"⁵⁶ ierēdniecība tiek dalīta jau 20 dienesta kategorijās). Likums vērsās pret radu būšanu, noliedzot iecelt par ierēdņiem personas, kas atrodas radniecībā līdz trešai pakāpei vai svainībā līdz otrai pakāpei ar iestādes tuvāko tiešo priekšnieku. Ierēdņiem noliedza tieši vai netieši piedalīties peļņas pasākumos, kuros privātās intereses saskartos ar valsts iestāžu interesēm.

Valdības noteikumos "Par ierēdņu iecelšanu Latgalē"⁵⁷ (26.07.1921.) par svarīgu nosacījumu tika atzīta latgaliešu izloksnes prašana. Šī paša gada 11. augustā Z. Meierovica kabinets pieņēma noteikumus "Par latgaliešu izloksnes lietošanu"⁵⁸, kas paredzēja tai darišanu valodas statusu Latgales valsts un pašvaldības iestādēs. Savukārt visām Latvijas valsts un pašvaldību iestādēm bija jāpieņem iestāžu un privātpersonu iesniegumus latgaliešu izloksnē.

Tautas Padomes darbības periodā tika izdoti vairāki pagaidu likumi un noteikumi, kas regulēja vietējās varas veidošanas un darbības normas. Vietējā vara tika veidota kā demokrātiskas pašvaldības, kurās tika ietvertas lēmēj-, izpildu un revīzijas institūcijas.

Par vietējās varas administratīvajām vienībām tāpat kā agrāk palika pagasti, pilsētas un apriņķi, un vēl klāt nāca arī miesti.

Drīz pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas 1918. gada 4. decembrī Tautas Padome pieņēma Latvijas pagastu satversmes pagaidu likumu⁵⁹, kas tika izstrādāts, pārveidojot Baltijas guberņu pagastu likumu.

Pagasta pašvaldības kompetencē likums noteica pagasta budžeta noteikšanu un izpildīšanu, pagasta klašu pārzināšanu un nodevu noteikšanu, izglītības iestāžu ierīkošanu un uzturēšanu, sociālās labklājības un veselības aizsardzību, saimnieciskās darbības un kredīta attīstības veicināšanu, satiksmes līdzekļu uzturēšanu, nespējnieku apgādību, pārtikas jautājumu kārtošanu (kas, saprotams, bija aktuāli tā laika apstākļos), sabiedrisku darbu organizēšanu bezdarbniekiem un aizsardzības organizēšanu pagastā.

56 Lkr, 1921, 28. maijā, Nr. 10, 100.

57 Lkr, 1921, 24. aug., Nr. 15, 146.

58 Lkr, 1921, 10. sept., Nr. 16, 157.

59 Lkr, 1919, 15. jūl., Nr. 1, 7.

Likumā tika minētas sekojošas pagasta pašvaldības institūcijas: a) pagasta sapulce, b) pagasta padome, c) pagasta izpildu komiteja un d) revīzijas komisija.

Pagasta sapulcē par balsstiesīgām atzina abu dzimumu personas, kas sasniegušas 20 gadu vecumu, kurām pagasta robežās bija dzīves vieta, piederēja zeme vai kāds cits nekustams īpašums, vai arī bija tā lietošanas tiesības. Vēlēšanu tiesības savukārt piešķīra personām, kas bija nodzīvojušas pagastā vismaz 2 mēnešus pirms vēlēšanām.

Vēlēšanu norises kārtību regulēja likumam klātpievienotie noteikumi "Par Latvijas pagastu pašvaldības iestāžu vēlēšanu kārtību".

Pagasta sapulce ne tikai ievēlēja pagasta padomi un revīzijas komisiju, bet arī lēma par svarīgākajiem pagasta dzīves jautājumiem – apstiprināja pagasta budžetu, lēma par pagasta nekustamā īpašuma pārdošanu un pirkšanu, par ierēdņu pieņemšanu darbā utt. Tā bija lemtspējīga, ja sapulcē bija ieradusies vismaz viena trešdaļa no visiem pagasta locekļiem, kas baudīja vēlēšanu tiesības.

Pagasta padomē, kas bija lēmēj institūcija, ievēlēja no 15 līdz 24 locekļiem atbilstoši pagasta iedzīvotāju skaitam no to pagasta iedzīvotāju vidus, kas baudīja vēlēšanu tiesības. Savukārt pagasta padome ievēlēja no sava vidus pagasta izpildu komiteju – pagasta pārvaldes institūciju, kas izpildīja pagasta sapulces un pagasta padomes lēmumus, priekšsēdētāja un 3–7 locekļu sastāvā.

Revīzijas komisiju noteica 3–5 locekļu sastāvā. Tai ik gadus bija jāizdara revīzija visa pagasta pašvaldībā un saimniecībā un jāsniedz ziņojums pagasta sapulcei un pagasta padomei.

Likums ņēma vērā Latgales pašvaldību iestāžu īpatnējo struktūru, kas bija veidojusies, ieviešot šeit ar 1911. gada likumu zemstes, un noteica, ka pagastu un apriņķu zemstes, kas ievēlētas uz 1917. gada Krievijas Pagaidu valdības pašvaldības likuma pamata, darbojas arī turpmāk. (Ar 1920. gada 30. aprīļa Latgales pagastu Satversmes pagaidu noteikumiem⁶⁰ arī Latgalē tika ieviesta tāda pati pašvaldību struktūra kā pārējā Latvijā.) Likumdevējs noteica, ka vācu okupācijas varai bez kavēšanās jānodod visas pašvaldību kompetencei piederošās lietas. Kā redzams, likumdevējs centās nepieļaut varu paralēlismu veidošanos vietējās varas līmenī.

Pagasta pašvaldības iestāžu pārraudzību, darbības saskaņošanu un darbības ierosinājumus likumdevējs nodeva apriņķu vai rajonu padomju piekritībā. Apriņķa pašvaldības iestāžu kompetenci, veidošanas un darbības kārtību konkretizēja 1919. gada 20. septembrī PV pieņemtie pagaidu noteikumi "Par apriņķu padomēm un valdēm"⁶¹, kuri papildināja Latvijas pagastu satversmes pagaidu likumu. Apriņķa padomes sastāvā paredzēja 15–24 locek-

60 Papildinājums pie likumu un valdības rīkojumu krājuma.. – 66.

61 Turpat. – 14.

ļus, kurus ievēlēja no sava vidus pagasta padomju ievēlēta pārstāvju (deleģātu) sapulce. Pagastu deleģātu sapulce no sava vidus ievēlēja arī apriņķa revīzijas komisiju 3–5 locekļu sastāvā.

Apriņķa padomei tika piešķirtas lēmēj institūcijas tiesības, paredzot tās sēdes ne retāk kā reizi mēnesī. Tā no sava vidus ievēlēja priekšsēdētāju, viņa biedru, četrus apriņķa valdes locekļus un divus kandidātus. Apriņķa valde, kas bija apriņķa pašvaldības izpildu institūcija, sastāvēja no šiem 4 ievēlētajiem locekļiem un valdības ieceltā pastāvīgā locekļa, kurš tad automātiski ieguva apriņķa valdes priekšsēdētāja amatu. Kā redzam, valsts šīs institūcijas veidošanā ierobežojusi vēlēšanu principu, ieceļot valdes priekšsēdētāju, lai nodrošinātu valsts interešu pārstāvību apriņķa valdes darbībā. Apriņķa padomes darbības pārraudzība tika noteikta Iekšlietu ministrijas kompetencē.

1922. gada 1. martā Satversmes sapulce pieņēma likumu "Par pagasta padomes vēlēšanām"⁶². Šajā likumā noteica dažus grozījumus salīdzinājumā ar agrāko pagaidu likumu. Pagasta padomes locekļu skaitu samazināja uz 12 līdz 21 atbilstoši iedzīvotāju skaitam pagastā. Tika palielināts vēlētāju vecuma cenzs uz 21 gadu, dzīves vietas cenzu pagarināja līdz 4 mēnešiem, kas nodzīvoti pagastā līdz kandidātu saraksta iesniegšanai. Pagasta padomes vēlēšanas tika balstītas uz LSS vēlēšanu principiem.

1922. gada 21. jūnijā tika pieņemts jauns likums "Par pagastu pašvaldību"⁶³, kurš noteica pagastu varas iekārtu, tās darbības kompetenci un kārtību, pagasta pašvaldības līdzekļus un budžeta veidošanu. Likums likvidēja pagasta pašvaldības institūciju – pagasta iedzīvotāju sapulci, bet pagasta izpildu komiteja jaunajā likumā tika pārdēvēta par pagasta valdi.

Tā kā acīmredzami pagasta iedzīvotāju sapulces un pagasta padomes pilnvaras lielā mērā dublējās, kā arī tādēļ, ka nebija viegli nodrošināt pagasta sapulces lemttiesīgo kvorumu, lēmums par šīs institūcijas likvidēšanu bija pamatots.

1919. gada 18. augustā TP pieņēma pagaidu noteikumus "Par pilsētu domnieku vēlēšanām"⁶⁴, kas noteica demokrātisku pilsētu domju vēlēšanu kārtību. Pilsētu domnieku vēlēšanās aktīvās vēlēšanu tiesības baudīja Latvijas pilsoņi, kas sasniedza 21 gada vecumu līdz vēlētāju saraksta sastādīšanai, ja viņi līdz tam pilsētā nodzīvojuši 8 nedēļas vai arī bija dzīvojuši pilsētā līdz 1914. gada jūlijam, t.i., Pirmā pasaules kara sākumam, un dzīvoja pilsētā arī vēlētāju saraksta sastādīšanas laikā. Tā vēlēšanās varēja piedalīties arī bēgļi un evakuētie strādnieki, kas nule bija atgriezušies savās dzimtajās vietās. Vēlētāju pilsonību apliecināja vēlēšanu kartiņas, kuras pilsētas valde izsniedza vēlētājiem. Pilsētas domju vēlēšanās aizliedza piedalīties militār-

62 Lkr, 1922, 22. martā, Nr. 4, 57.

63 Lkr, 1922, 8. aug., Nr. 13, 119.

64 Lkr, 1919, 27. okt., Nr. 10, 125.

personām, mūkiem un mūķenēm, nepieskaitāmām personām un kurlmēmiem, kas atradās aizbildnībā. Pilsētu domniekus ievēlēja uz diviem gadiem. Tajās pilsētās, kur domju vēlēšanas jau bija notikušas līdz pagaidu noteikumu stāšanās spēkā, piemēram, 1919. gada janvārī Liepājā u.c., jaunas vēlēšanas netika rīkotas līdz likumā paredzētā 2 gadu termiņa beigām.

1920. gada 15. novembrī Ministru kabinets pieņēma pagaidu noteikumus "Par miestiem"⁶⁵. Miestu pašvaldības tika ieviestas tādās apdzīvotās vietās, kurām bija pilsētniecisks raksturs, paredzot tās atdalīt no pagastu pašvaldības teritorijas. Mēnesi pēc šo pagaidu noteikumu publicēšanas aprīnķu valdēm vajadzēja sastādīt to apdzīvoto vietu sarakstus, kurās būtu vēlams ieviest miesta pašvaldību. Lēmumu par miestu veidošanu pieņēma aprīnķa padomes, bet tos apstiprināja iekšlietu ministrs.

Par miesta pašvaldības institūcijām tika noteiktas miesta dome, miesta valde un revīzijas komisija. Miesta domi ievēlēja uz 2 gadiem atbilstoši pilsētas domnieku vēlēšanu likumam. Likumā tika noteikta miesta domes kompetence, kuras sēdēm vajadzēja notikt ne retāk kā reizi mēnesī. Miesta valde bija miesta domes izpildu institūcija, kura sastāvēja no priekšsēdētāja un 2–3 locekļiem, kurus uz 2 gadiem ievēlēja miesta dome. Miesta revīzijas komisiju 3 locekļu sastāvā no sava vidus ievēlēja miesta dome. Miesta pašvaldības pārraudzību uzdeva aprīnķa padomei, nosakot miesta domē pieņemto saimniecisko un finansiālo lēmumu apstiprināšanu aprīnķa padomes sēdē. Arī attiecībā uz citiem miesta domes lēmumiem savu protestu varēja izteikt aprīnķa valde, nododot tos izskatīšanā aprīnķa padomei. Aprīnķa valdei paredzēja arī miesta pašvaldības iestāžu revīzijas tiesības.

Sākot ar 1920. gadu, vairāki miesti ieguva pilsētu tiesības – Alūksne (2.01.1920.), Rūjiena (2.01.1920.), Smiltene (2.01.1920.), Rīgas Jūrmala (2.03.1920.), Krustpils (10.06.1920.), Valkas priekšpilsētas (22.11.1920.), Krāslava (7.09.1922.).

1922. gada 14. jūlijā LSS pieņēma likumu "Par pašvaldību vienību tiesību piešķiršanu, robežu un nosaukumu noteikšanu un pārgrozīšanu"⁶⁶, kas regulēja Latvijas administratīvi teritoriālā dalījuma izmaiņu noteikšanas kārtību, paredzot vietējo iedzīvotāju iniciatīvu šajā jomā. Pagastu robežu grozījumus veica ar iekšlietu ministra rīkojumu, bet aprīnķu un pilsētu robežu grozījumus akceptēja likumdevēja iestāde.

Ar Tautas Padomes pieņemtajiem pagaidu noteikumiem "Par iekšējās apsardzības organizēšanu"⁶⁷ (5.12.1918.) tika likts tiesiskais pamats jaunveidojamajai Latvijas policijai. Policijas loma sabiedrībā tika raksturota sekojoši: "Policija gādā par sabiedrisku drošību un kārtību, aizstāv visu un katru pret

65 Lkr, 1920, 29. dec., Nr. 14, 243.

66 Lkr, 1922, 21. aug., Nr. 14, 136.

67 Lkr, 1919, 15. jūl., Nr. 1, 11.

katru varmācību un patvarību" (13. p.). Noteikumi raksturoja policijas pienākumus tiesu resora lietās (personu aicināšana uz tiesu, nogādāšana tiesā, apcietināšana uz tiesas rīkojuma pamata utt.). Policijai tika piešķirtas tiesības apcietināt personu bez tiesas rakstiska nolēmuma uz laiku līdz 24 stundām. Šajā laikā apcietināto personu vajadzēja nogādāt tiesnesim vai izmeklēšanas tiesnesim, kas tālāk lēma viņa likteni.

Iekšējās apsardzības vadīšana apriņķos tika uzdots iekšlietu ministra ieceltajiem apriņķu priekšniekiem, bet lielākās pilsētās – pilsētu policijas prefektiem. Katrā pagastā tika iecelts vecākais policijas kārtibnieks, mazākās pilsētās un miestos – policijas priekšnieki, kas bija atbildīgi apriņķa priekšniekam.

Tomēr jaunveidojamā policija šajā laikā vēl nespēja nodrošināt efektīvu drošību un kārtību lauku apvidos – tam nepietika ne cilvēku, ne līdzekļu. Tādēļ, lai sekmētu pašu lauku iedzīvotāju – īpašnieku cīņu pret īpašuma noziegumiem – laupīšanām un zādzībām, kā arī veicinātu kārtības uzturēšanu laukos, Latvijas Pagaidu valdība 1919. gada 20. martā izdeva noteikumus "Par aizsargu nodaļām pagastos"⁶⁸.

Noteikumi paredzēja katrā pagastā veidot aizsargu nodaļu, uzdodot tās ierīkošanu un pienākumu izpildi pagastā dzīvojošiem zemes īpašniekiem, māju un muižu rentniekiem, rūpniekiem un tirgotājiem. Tās bija karastāvokļa klaušas, par kurām atlīdzību nemaksāja, paredzot par to neizpildīšanu cietumsodu līdz 6 mēnešiem vai naudas sodu līdz 10 000 rbļ. Kā redzam, aizsargu nodaļām tika piešķirts šķirisks raksturs. Attiecīgo kategoriju iedzīvotāju sapulcē, kuru sasauca pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs, bija jāizstrādā pagasta aizsargu nodaļas darbības plāns, jāsadala iecirkņi un jāievēl nodaļas priekšnieks.

Aizsargu nodaļām atļāva rīkoties ar policijas varas tiesībām: apcietināt noziegumā pieķertās personas, ņemt pagaidu apcietinājumā šaubīgos un aizdomīgos utt. Par arestiem 24 stundu laikā bija jāziņo vietējam policijas pārstāvim un 3 dienu laikā apriņķa priekšniekam. Apriņķa priekšniekam tika uzdots pārraudzīt aizsargu nodaļu darbību un apgādāt tās ar ieročiem.

Aizsargu nodaļu izveidošana sekmēja drošības pieaugumu un noziedzības izskaušanu Latvijas laukos.

3.3. Finanšu tiesības

Svarīgākie finanšu tiesību uzdevumi Latvijas valsts tapšanas periodā bija sekojošie:

- a) valsts ārkārtējo izdevumu finansēšanas nodrošināšana Atbrīvošanās cīņu un pilsoņu kara periodā,

68 Lkr, 1919, 9. aug., Nr. 5, 75.

- b) valsts finanšu stabilizācija,
- c) valsts fiskālās politikas attīstīšana ar nolūku sekmēt tautsaimniecības atjaunošanu,
- d) nacionālās valūtas ieviešana,
- e) stabila naudas apgrozījuma nodrošināšana.

Latvijas valsts pārmantoja savu nodokļu sistēmu no Krievijas impērijas. Tā nespēja nodrošināt jaunās valsts vajadzības gan ievērojamās, kara izraisītās naudas inflācijas dēļ, gan tādēļ, ka jaunajai valstij vēl nebija izveidots atbilstošs nodokļu iekasēšanas aparāts, gan arī sakarā ar valsts izdevumu ārkārtēju pieaugumu militārajā sfērā, cenšoties nodrošināt savu aizsardzību.

Lai stabilizētu valsts finansiālo stāvokli, TP 1918. gada 6. decembrī pieņēma likumu par Latvijas neatkarības 5-procentīgo aizņēmumu.⁶⁹ Aizņēmuma apjoms tika noteikts uz 10 miljoniem rubļu, aizņēmuma atmaksas termiņš – 15 gadi, bet peļņas procents – 5% gadā (3.p.), kas bija ļoti zems salīdzinājumā ar inflācijas līmeni.

Tā kā īpašu panākumu šim aizņēmumam nebija, tad 1918. gada 18. decembrī valdība pieņēma lēmumu par vienreizēju kara peļņas nodokli.⁷⁰ Nodokļa apjomu visai zemei noteica uz tiem pašiem 10 miljoniem rubļu, pieprasot tā samaksāšanu 3 dienu laikā no nodokļa paziņošanas. Nodokļa nemaksātājiem noteica soda sankcijas – vienu gadu cietumsoda un nodokļa piedzišanu spaidu kārtā, pievienojot pie summas soda naudu 20 % apjomā no maksājamās nodokļa summas.

1919. gada 8. novembrī TP atkārtoti pieņēma likumu "Par vienreizēju kara peļņas nodokli"⁷¹, nosakot nodokļa likmi no 10 %, ja peļņa sasniedza 2 000 rubļu, līdz 60% par peļņu, kas pārsniedza 100 000 rubļ. Prasītā nodokļa samaksai noteica garāku termiņu nekā iepriekšējā likumā – 7 dienas pēc paziņojuma saņemšanas. Šajā sesijā TP pieņēma arī noteikumus "Par vienreizēju nodokli no pilsētu un miestu nekustamiem īpašumiem" (1919. gada 8. novembris) un "Par vienreizēju valsts nodokli no lauku nekustamiem īpašumiem" (1919. gada 7. novembris).⁷²

Visus nekustamos īpašumus pilsētās un miestos, izņemot valstij, komunālajām iestādēm, profesionālajām, labdarības un izglītības biedrībām piederošos, kā arī tos, par kuriem īpašuma nodoklis bija mazāks par 5 rubļiem, aplika ar 3 % nodokli no nekustamā īpašuma taksētās vērtības. Lauku nekustamos īpašumus aplika ar nodokli pēc takses – 2 rubļi no pūrvieta Vidzemē un Kurzemē, 1 rublis no pūrvieta trūcīgākajā Latgalē.

69 Lkr, 1919, 25. jūl., Nr. 2, 15.

70 Lkr, 1919, 25. jūl., Nr. 2, 25.

71 Lkr, 1919, 15. dec., Nr. 12, 149.

72 Turpat. – 150, 144.

Arī 1919. gada 2. septembrī TP pieņemtajā likumā "Par nodokļiem no naudas kapitālu ienākumiem"⁷³ 1919. gadam tika noteikts vienreizējs nodoklis 20 % apjomā no viena gada procentu kopsummas, turpretī vispārējā nodokļa likme tika noteikta 5 % lielumā.

Līdz ar karadarbības beigām Latvijas teritorijā ārkārtēju nodokļu praksi valdība vairs nepiemēroja. 1918. gada beigās tika paaugstinātas arī vairāku nodokļu un nodevu (zīmognodokļa, nekustamās mantas pārejas nodokļa, zemes grāmatu nodaļas kancelejas nodevas) likmes un izdoti jauni valdības noteikumi "Par patentes nodokli"⁷⁴ (28.12.1918.), kas galvenokārt tika iekasēts no alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu tirgotājiem un ražotājiem.

Latvijā šajā periodā tika ieviests liels skaits nodokļu, kuru normas pie tam bieži tika grozītas. To noteica ne tikai tīri fiskālās intereses, bet arī tas, ka nodokļu lieluma noteikšana ar 1919. gada martu tika veikta Latvijas rubļos, bet ar 1921. gada jūliju – zelta frankos un ar 1922. gada augustu – latos, kā arī tautsaimniecības atjaunošanas uzdevumi. Latvijā darbojās nodokļi gan ar progresīvo (ienākuma nodoklis), gan proporcionālo (multas nodoklis), gan regresīvo (parastais zīmognodoklis) likmi.

Jāatzīmē, ka visā pasaulē nodokļu likumdošana ir vismainīgākā, jo ir cieši saistīta ar valsts budžeta vajadzībām un fiskālajām interesēm. Saprotais, ka, ņemot vērā Latvijas valsts finansiālo, ekonomisko un sociālo stāvokli 1918.–1922. gadā, nodokļu sistēma šeit bija ļoti nestabila. Problēmu radīja arī visai izplatītā nodokļu nemaksāšana. Pirmajos gados ienākuma nodokli no 50% maksātājiem vajadzēja iekasēt piespiedu kārtā, bet 1923. gadā neakurāto maksātāju īpatsvars samazinājās līdz 30 %.

Valdības noteikums "Par ienākuma nodokli"⁷⁵ izdeva 1920. gada 20. aprīlī. Nodokli iekasēja no visa veida ienākumiem – no kapitāla, no nekustamā īpašuma, no darba algas, nodarbošanās ar brīvām profesijām un dažāda veida citiem ienākumiem. Ar nodokli aplika visas fiziskās personas, kuras Latvijā dzīvoja ilgāk par 3 mēnešiem un saņēma ienākumus no Latvijas īpašumiem, un juridiskās personas. Likmes tika noteiktas apmērā no 0,6 % līdz 45 % no ienākuma. Ienākumus līdz 8000 rbļ. gadā ar nodokli neaplika. Valsts saņēma divas trešdaļas nodokļa, bet pašvaldības – vienu trešdaļu.

1921. gada 22. februāra pārgrozījumos ienākuma nodokļa likme pieauga no 1 % līdz 50 %. Valsts budžetā turpmāk tika ieskaitīta puse no nodokļa summas, un puse tika atstāta pašvaldības budžetam. Neapliekamā gada summa sastādīja 450 latus.

73 Lkr, 1919, 8. nov., Nr. 11, 137.

74 Lkr, 1919, 5. aug., Nr. 4, 52.

75 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 61.

1922. gada 21. marta izdotajos LSS pārgrozījumos un papildinājumos ar nodokli neapliekamā summa pieauga līdz 1200 Ls, bet ienākuma nodokļa likmes kritās uz 0,06 % līdz 25 %, kas liecināja par nodokļu sistēmas liberalizācijas tendenci. Rezultātā maksātāju skaits pieauga.

1920. gada 28. decembrī valdība izdeva noteikumus "Par tirdzniecības – rūpniecības nodokli"⁷⁶. No nodokļa atbrīvoja lauksaimniecības, valsts un labdarības uzņēmumus. Nodoklis tika iekasēts no uzņēmumu kapitāla 0,25 % – 0,5 % apmērā atkarībā no peļņas procenta attiecībā pret kapitālu un no peļņas 15 % – 20 % apmērā.

1921. gada 16. septembrī valdība izdeva rīkojumus "Par nodokli no nekustamiem īpašumiem pilsētās un miestos" un "Par nodokli no lauku nekustamiem īpašumiem"⁷⁷. Lauku nekustamo īpašumu nodoklis, kura apjomu katru gadu noteica valdība, nedrīkstēja pārsniegt 4 % no īpašuma vērtības.

Valdības noteikumi "Par traktieru, kafejnīcu un viesnīcu apgrozījuma nodokli"⁷⁸ (21.01.1921.) noteica, ka 1. un A kategorijas attiecīgajiem uzņēmumiem jāmaksā nodoklis 15 % apjomā no apgrozījuma vērtības, bet 2. kategorijas uzņēmumiem – 10 %. 1922. gada 5. novembrī nodokļa likmi samazināja arī 1. kategorijas uzņēmumiem uz 10 %.

1919. gada 6. aprīlī laikrakstā "Latvijas Sargs" tika publicētas valdības noteiktās muitas nodokļa likmes.⁷⁹ No ieved muitas atbrīvoja pirmās nepieciešamības pārtikas produktus: labību, kartupeļus, rīsus, mannas, cukuru, kā arī zirgus un govus. Tas bija saprotams, ievērojot smago pārtikas stāvokli Latvijā. Muitas nodokļa likmes noteica no 2 % līdz 100 % no ievestās preces vērtības. 2 % ieved muitas likme tika noteikta lauksaimniecības mašīnām, minerālmēsliem, gaļai, sviestam, petrolejai, putrainiem, zivīm, čugunam, tēraudam un dzelzij – kā pirmās nepieciešamības produktiem. Ar 100 % likmi aplika vienīgi spēļu kārtis, bet dārgakmeņus un dārgmetālus ar 50 % muitas nodokļa likmi. Ar 1921. gada 7. jūliju muitas nodokļa likmes tika noteiktas zelta frankos par 1 kg preces, jo muitas nodokļa noteikšana procentos no preces cenas stimulēja importētājus uzrādīt zemāku preces cenu, nekā patiesībā tā bija. No ieved muitas atbrīvoja lauksaimniecības mašīnas, minerālmēslus un lopus.

Savukārt izved muitas tika noteiktas ar 1920. gada 9. novembra valdības noteikumiem "Par koku izveduma muitām" un ar LSS 1922. gada 31. janvāra likumu "Par izved muitas tarifu"⁸⁰. Ar izved muitām aplika kokmateriālus,

76 Lkr, 1921, 15. janv., Nr. 1, 1.

77 Lkr, 1921, 20. okt., Nr. 19, 199; 206.

78 Lkr, 1921, 28. febr., Nr. 5, 32.

79 Lkr, 1919, 9. aug., Nr. 6, 92.

80 Lkr, 1920, 20. dec., Nr. 12, 225; Turpat. – 1922, 10. martā, Nr. 3, 43.

sviestu (izņemot eksportsviestu), lopus, neģērētas ādas, linsēklas un mākslas priekšmetus, kā, piemēram, gleznas.

Ar akcīzes nodokli pakāpeniski tika aplikta tēja, tabakas izstrādājumi un tabaka, sērkočiņi, raugs, alkoholiskie dzērieni, naftas produkti, sulas, kvass, bezalkoholiskie dzērieni un spēļu kārtis.

1921. gada 17. septembrī Ministru kabinets izdeva rīkojumu "Par zīmognodokli"⁸¹. Rīkojumā tika noteikts, kuros gadījumos zīmognodoklis maksājams vienkāršās (respektīvi, naudas izteiksmē fiksētās) likmēs un proporcionālās zīmognodokļa likmes maksāšanas gadījumi, atbrīvojumi no zīmognodokļa, tā nomaksas kārtība un zīmogsodi un to uzlikšanas kārtība.

Pieminēsim arī dažus specifiskākus nodokļu likumus. Ar 1920. gada 30. novembra likumu tika ieviests apdrošināšanas nodoklis kustamā un nekustamā īpašuma apdrošināšanā pret ugunsgrēku 10 kapeiku apjomā no katriem 100 rbļ. apdrošināšanas vērtības.⁸² 1920. gada 18. augusta likumi "Par bāku nodokli" un "Par kuģu tonnāžas un loču nodokli" noteica nodokļus, kurus par kuģa reģistra tonnu bija jāmaksā kuģu īpašniekiem, kuģiem izejot un ieejot Latvijas ostās.⁸³

1920. gada 22. oktobrī valdības izdotajos noteikumos "Par tvaika katla nodokli"⁸⁴ tika noteikts iekasēt nodokli no tvaika katla virsmas platības. Valdības rīkojums "Par nodokli no naudas maiņas operācijām"⁸⁵ (01.10.1920.) paredzēja iekasēt 1 % no naudas maiņas operāciju apgrozījuma summām. 1921. gadā valdība izdeva noteikumus "Par nodokli par izgudrojumu, paraugu un preču nozīmju reģistrēšanu un apliecību izsniegšanu"⁸⁶. Valsts nodevas, kas tika ņemtas par ierakstiem zemesgrāmatās nekustamā īpašuma pirkšanas – pārdošanas gadījumā, ierobežojot īpašnieka tiesības, apgrūtinot un atsvabinot īpašumu utt., regulēja valdības rīkojums "Par aktu nodevām"⁸⁷ (01.10.1920.).

Bez valsts nodokļiem atzīmējami arī pašvaldību nodokļi. Par to daudzveidību priekšstatu var gūt, iepazīstoties ar 1921. gada 14. janvārī izdotajiem valdības noteikumiem "Par pilsētu ienākumiem, izdevumiem, budžetiem un pārskatiem"⁸⁸, kur minēti 30 nodokļu, nodevu un maksājumu veidi, kurus bija tiesīgas noteikt pilsētu domes uz savu lēmumu pamata.

Valsts finanšu stabilizācijai Latvijas valdība noteica arī vairākus valsts monopolus tautsaimniecībā. Ar 1919. gada 27. marta rīkojumu "Par linu un

81 Lkr, 1921, 30. sept., Nr. 17, 165.

82 Lkr, 1920, 31. dec., Nr. 15, 258.

83 Lkr, 1920, 13. sept., Nr. 6, 201; Turpat. – 202.

84 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 94.

85 Turpat. – 88.

86 Lkr, 1921, 31. dec., Nr. 22, 268.

87 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 87.

88 Lkr, 1921, 28. janv., Nr. 2, 2.

linsēklu tirdzniecību, pārstrādāšanu un izvešanu uz ārzemēm" tika noteikts valsts monopols uz tirdzniecību ar liniem un linsēklām.⁸⁹ Ar 1920. gada 10. aprīļa valdības noteikumiem valsts monopols tika attiecināts uz negērētu ādu tirdzniecību.⁹⁰ Linsēklu un ādu tirdzniecības monopoli tika atcelti ar 1921. gada 26. jūlija valdības rīkojumiem.⁹¹

Īstenojot nacionālās valūtas ieviešanas pasākumus, 1919. gada 22. martā PV izdeva noteikumus "Par Valsts kases zīmju izlaišanu"⁹², kuros 1 Latvijas rublis tika pielīdzināts 1 vācu okupācijas varas ostrublim vai 2 vācu markām. Tomēr tikai pēc gada 1920. gada 18. martā TP ar likumu "Par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu"⁹³ atzina Latvijas rubli par vienīgo maksāšanas līdzekli.

1 pirmskara Krievijas rublis tika pielīdzināts 66 2/3 Latvijas kapeikām, kas ļāva valstij un parādniekiem visai viegli nokārtot savas parādsaistības ar kreditoriem, jo vairākkārtīgu un plašu Latvijas rubļu emisiju rezultātā tie augošās inflācijas gaitā strauji zaudēja savu vērtību. Ieguldīto naudu pazaudēja arī Latvijas valsts iekšējā aizņēmuma obligāciju pircēji. Šādas monetārās politikas sekas bija Latvijas iedzīvotāju intereses zudums par naudas krāšanu. Valsts ekonomikai turpmāk nācās cīnīties ar iekšējo kredītu trūkumu.

Ar rīkojumu "Par valsts zelta fondu"⁹⁴ (20.03.1920.) valdība izveidoja zelta fondu Valsts kases zīmju nodrošināšanai un metāla naudas kalšanai. Tas bija nepieciešams priekšnoteikums stabilas Latvijas valūtas – lata, kas pamatots uz zelta, izlaišanai. Lata vērtību regulēja valdības noteikumi "Par naudu"⁹⁵ (3.08.1922.), kuri noteica, ka 1 lats satur 0,2903226 kg tīra zelta un sadalās 100 santīmos. Jauno valūtu ievada apgrozījumā ar 1923. gada 1. janvāri, pielīdzinot latu 50 Latvijas rubļiem.

Ar šiem pasākumiem tika stabilizēts naudas apgrozījums valstī. Ar 1921./22. finanšu gadu tika arī pieņemts sabalansēts valsts budžets un zuda nepieciešamība regulāri emitēt naudu lielos daudzumos valsts izdevumu segšanai, kam bija nelabvēlīga ietekme uz naudas kursa stabilitāti.

3.4. Izglītības un kultūras tiesības

Svarīgs uzdevums, kas izvirzījās priekšplānā jaunajai Latvijas valstij, bija izglītības sistēmas reformēšana tā, lai tā atbilstu Latvijas valsts vajadzībām,

89 Lkr, 1919, 9. aug., Nr. 5, 86.

90 Papildinājums pie likumu un valdības rīkojumu krājuma.. – 55.

91 Lkr, 1921, 24. aug., Nr. 15, 142.; 146.

92 Lkr, 1919, 9. aug., Nr. 5, 77.

93 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 3, 181.

94 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 50.

95 Lkr, 1922, 21. aug., Nr. 14, 146.

un Latvijas kultūras izkopšana. Normatīvo pamatu šiem uzdevumiem nodrošināja apskatāmajā periodā izdotie likumi.

Jau 1918. gada 10. decembrī izdotie Latvijas Republikas valdības noteikumi "Mācības valoda Latvijas skolās un skolotāju ievēlēšana"⁹⁶ parādīja, ka valdība nolēmusi šos jautājumus risināt, ejot konsekventa demokrātisma un līdztiesīguma ceļu. Noteikumu 1. pants pasludināja, ka Latvijas skolās "mācības jāsniedz skolnieku un skolnieču ģimenes valodā". Skolas tādēļ tika nolemts šķirot pēc tautībām, pagaidām minoritāšu bērniem ierīkojot paralēlklases. Arī skolotājus šajā periodā tika ierosināts demokrātiski ievēlēt.

Liepājas periodā valdība pieņēma rīkojumu "Par latviešu valodas un vēstures mācīšanu"⁹⁷ (11.03.1919.), nosakot ar tekošā mācību gada pēdējo ceturksni visās skolās latviešu valodu un Latvijas vēsturi par obligātiem priekšmetiem.

Īpaši nozīmīgi Latvijas izglītības sistēmas veidošanā bija TP 1919. gada 12. decembrī pieņemtie likumi "Par Latvijas izglītības iestādēm" un "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā"⁹⁸. Pirmajā likumā noteica obligāto skolas vecumu no 6 līdz 16 gadiem un raksturoja skolu valdes uzdevumus un kompetenci.

Otrais likums raksturoja autonomo mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā. Mazākuma tautību skolu pārvaldes tika apvienotas Izglītības ministrijas sevišķā mazākuma tautību departamentā, izveidojot atsevišķas nodaļas katrai minoritātei. Mazākuma tautības skolu nodaļas priekšnieks reprezentēja savu tautību visos kultūras jautājumos ar tiesību stāties sakaros ar visiem Izglītības ministrijas departamentiem, kā arī piedalīties Ministru kabineta sēdēs ar padomdevēja balsi visos jautājumos, kuri skāra viņa reprezentējamās tautības kulturālo dzīvi.

Mazākuma tautība ieguva tiesības izvirzīt caur izglītības ministru attiecīgās nodaļas priekšnieka kandidatūru Ministru kabineta apstiprināšanai. Arī mazākuma tautību skolu departamenta ierēdņi tika apstiprināti no mazākumtautību uzstādītajiem kandidātiem. Ar likumu "Par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā" valstī tika izveidota kultūrnacionālās autonomijas sistēma, kuru finansēja no valsts un pašvaldību budžeta līdzekļiem. Šī sistēma – gan ar zināmām korektīvām – tika saglabāta visā Latvijas valsts pastāvēšanas pirmajā posmā.

Minētos likumus vēlāk papildināja normatīvie akti par specializētajām mācību iestādēm. LSS likums "Par lauksaimniecības mācības iestādēm"⁹⁹

96 Lkr, 1919, 25. jūl., Nr. 2, 17.

97 Lkr, 1919, 9. aug., Nr. 5, 73.

98 Lkr, 1919, 31. dec., Nr. 13, 155; 156.

99 Lkr, 1920, 5. okt., Nr. 9, 215.

(17.09.1920.) noteica speciālo lauksaimniecības skolu un kursu veidošanu Zemkopības ministrijas pārziņā. Šo skolu beidzējus pielīdzināja arodskolu beidzējiem. 1920. gada 15. septembrī LSS pieņēma likumu "Par Latvijas skatuves mākslas skolu"¹⁰⁰. 1920. gada 15. oktobrī valdība izdeva noteikumus "Par jūrskolām"¹⁰¹ (tos nomainīja LSS 1921. gada 11. martā pieņemtais likums). Jūrskolās gatavoja kuģu stūrmaņus un kapteiņus tikai nacionālajām vajadzībām, jo skolās uzņēma vienīgi Latvijas pavalstniekus. Tiem, kas stājās jūrskolā, vajadzēja būt vismaz 17 gadus veciem un ar braukšanas stāžu uz kuģa ne mazāk kā 20 mēneši.

Augstskolu tiesības regulēja ar attiecīgo augstskolu statūtiem un satversmēm, jo šajā laikā tika īstenots augstskolu autonomijas princips.

1919. gada 28. septembrī pirmoreiz Latvijā tika atklāta universitāte. Latvijas Universitātes Satversmi vispirms pieņēma valdība (23.08.1922.), bet vēlāk jau Saeima izdeva Latvijas Universitātes Satversmes likumu (23.03.1923.).¹⁰²

Noteikumu I daļā "Universitātes raksturs un uzdevumi" LU tika raksturota kā augstākā zinātnes un izglītības iestāde valstī, kuras uzdevumos ietilpst veicināt zinātnisko pētīšanu un zinātnes izplatīšanu tautā un sagatavot Latvijas vajadzībām darbiniekus ar augstāko izglītību. Par mācību valodu noteica latviešu valodu, tomēr kādu laiku ar īpašām atļaujām pasniedzējiem, kuri labi nepārvaldīja latviešu valodu, bet bija atzīstami speciālisti savā zinātnes nozarē, ļāva lasīt kursus arī citās valodās.

Universitātē bija nodibinātas 11 fakultātes – arhitektūras, lauksaimniecības, inženieru, ķīmijas, tautsaimniecības un tiesību zinātņu, mehānikas, medicīnas, filoloģijas un filozofijas, matemātikas un dabas zinātņu, teoloģijas, veterinārmedicīnas fakultāte.

Latvijas Universitātes Satversme raksturoja universitātes un tās atsevišķu fakultāšu pārvaldi, zinātnisko grādu piešķiršanas kārtību LU, mācības un zinātniski pedagoģiskā papildu personāla sastāvu, universitātes mācību spēku un pētnieku sagatavošanas kārtību, LU goda biedru statusu, prasības, kas tika noteiktas studentiem, un viņu pašpārvaldi, LU tiesības un līdzekļus.

Par LU augstāko lēmēj institūciju noteica Universitātes padomi, bet tās vadību īstenoja padomes ievēlēts rektors.

Universitātes beidzēji ieguva kandidāta grādu, bet pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas varēja iegūt nākamo – doktora grādu. Doktora grāds piešķīra tiesības kandidēt uz docenta vai profesora vietu augstskolā.

Šajā periodā Ministru kabinets akceptēja arī vairāku citu Latvijas augstskolu satversmes – Latvijas Fiziskās izglītības institūta statūtus (6.09.1921.),

100 Lkr, 1920, 30. sept., Nr. 8, 211.

101 Papildinājums pie likumu rīkojumu krājuma.. – 92.

102 Lkr, 1922, 21. sept., Nr. 18, 176; Turpat. – 1923, 18. apr., Nr. 5, 40.

Latvijas Konservatorijas satversmi (23.08.1922.) un Latvijas Mākslas akadēmijas satversmi (23.08.1922.).¹⁰³

Runājot par šajā laikā pieņemtajiem izglītības likumiem, nedrīkst aizmirst arī LSS pieņemto likumu "Par tautas augstskolām"¹⁰⁴ (17.03.1922.). To uzdevums bija popularizēt zināšanas un kultūru plašu tautas slāņu vidū. Tajās uzņēma personas, kas bija vecākas par 16 gadiem. Var secināt, ka Latvijas Republikas likumdošana īsā termiņā spēja izveidot nacionālo izglītības sistēmu, ietverot tajā arī demokrātisko kultūrnacionālās autonomijas principu, kas radikāli atšķīra izglītības sistēmu Latvijā no tās, kas pastāvēja iepriekš Krievijas impērijas periodā.

Ari latviešu nacionālās kultūras veicināšanas jomā likumdošanas sfērā tika paveikts daudz.

Atzīmēsim valdības rīkojumu "Par ortogrāfijas reformu"¹⁰⁵ (30.12.1920.), kas noteica, ka ne vēlāk kā 1921. gada 1. jūnijā latviešu alfabētā gotu burtu vietā jāievieš latīņu burti un jaunā pareizrakstība visās valsts pašvaldības iestādēs un skolās. Ortogrāfijas reforma aizkavējās, jo vajadzēja mainīt iespiedšriftus, tādēļ 20. gados gotu burti vēl plaši tika lietoti paralēli latīņu burtiem grāmatu un laikrakstu drukāšanā.

Valsts mērķtiecīgu un plānveidīgu kultūrpolitiku nodrošināja Kultūras fonds. Likumu "Par Kultūras fondu", kurš aizstāja attiecīgos valdības noteikumus (12.11.1920.), LSS pieņēma 1921. gada 4. novembrī.¹⁰⁶

Kultūras fonds ieguva savā rīcībā līdzekļus no 3 % piemaksas pie dzelzceļu tarifa uz preču, bagāžas un pasažieru pārvadāšanu pa visiem Latvijas dzelzceļiem un no 3 % piemaksas pie alkoholisko dzērienu cenām, no ziedojumiem un testamenta novēlējumiem. Kultūras fonda līdzekļus izlietoja zinātnes, mākslas un izglītības izkopšanai un izplatīšanai, kā arī pabalstiem kultūras darbiniekiem un iestādēm, prēmijām par atzītiem darbiem, izgudrojumiem un atradumiem, stipendijām izglītības turpināšanai, ārzemju ceļojumiem izglītības nolūkā, zinātnes un mākslas popularizēšanai.

Ienākušo naudas līdzekļu sadalīšanu pabalstos veica Kultūras fonda (KF) dome, kuru ievēlēja LSS prezidenta (KF domes priekšsēdētājs), Ministru prezidenta, izglītības ministra un sešu LSS deputātu sastāvā. KF likums paredzēja arī komisijas izveidošanu no KF domes locekļu sastāva priekšlikumu sagatavošanai un lietpratēju komisiju iecelšanu attiecīgo kultūras nozaru jautājumu izvērtēšanai. Domes iecelta kontroles komisija triju locekļu sastāvā pārraudzīja KF līdzekļu izlietošanu.

103 Lkr, 1921, 20. okt., Nr. 19, 212; Turpat. – 1922, 21. sept., Nr. 18, 177; 178.

104 Lkr, 1922, 5. apr., Nr. 5, 69.

105 Lkr, 1921, 8. febr., Nr. 3, 8.

106 Lkr, 1921, 22. nov., Nr. 20, 219.

KF paveica lielu kultūrizglītojošo darbu, iekārtojot publiskās un mācību iestāžu bibliotēkas, finansējot tautas namu celtniecību, piešķirot līdzekļus ārpussskolu izglītībai, teātru atbalstam, latviešu valodas, kultūras un Latvijas vēstures pētījumiem.

Kultūras likumu vidū vēl īpaši jāpiemin likumu "Par Latvijas operu un Latvijas teātri"¹⁰⁷, ko pieņēma TP 1920. gada 15. martā, piešķirot šīm kultūras iestādēm valsts iestāžu statusu, kā arī LSS pieņemto likumu "Par valsts bibliotēku"¹⁰⁸ (24.05.1922.), kas noteica tās darbību lasītāju apkalpošanā uz bezmaksas pamatiem.

Tā ar likumdošanas palīdzību Latvijā īsā termiņā tika izveidota vienota izglītības iestāžu sistēma un uzsākts plaša apjoma nacionālās kultūras veicināšanas darbs, ko bez valsts tiesiskajām un finansiālajām svirām nebūtu iespējams veikt.

3.5. Agrārās reformas likumdošana

Agrārā reforma Latvijai bija nepieciešams un neatliekams solis, kuram bija gan vēsturiski tiesisks, gan nacionālpolitisks, gan sociālpolitisks, gan ekonomisks pamatojums.

Ievērojama lauksaimniecībā izmantojamās zemes daļa, kā arī meži, atradās baltvācu muižniecības rokās. Līdz Pirmajam pasaules karam 54 % privātsaimniecībām piederošās zemes bija tādās saimniecībās, kas bija lielākas par 100 desetinām (aptuveni 110 ha). No otras puses, laukos bija liels bezzemnieku īpatsvars – 3–4 bezzemnieki uz 1 zemnieku. Bezzemnieku liela daļa bija aktīvi atbalstījusi lieliniekus 1917.–1919. gada kreisā radikālisma viļņa periodā. Taču lielinieciskā Latvijas Padomju valdība, veicot agrārreformu 1919. gadā, zemi bezzemniekiem nesadalīja, bet vienīgi to nacionalizēja, pārvēršot muižas par padomju saimniecībām. TP un PV neatzina lielinieku valdības izdotos normatīvos aktus, tādēļ LSS bija no jauna jāīsteno agrārā reforma, ņemot vērā gan Latvijas valsts, gan pašu bezzemnieku intereses.

Agrārās reformas vēsturiski tiesiskais pamatojums sakņojās apstākļi, ka muižniecība lielākoties muižas nebija pirkusi, bet ieguvusi no lēņu kungiem Latvijas teritorijas iekarošanas rezultātā, sākot ar XIII gs.

Līdz ar to latviešu tautai bija pamats pieteikt savas pirmtiesības uz senču vēsturisko mantojumu. Pamatojoties uz šo pieņēmumu, muižniecībai piederošā zeme tika atsavināta valsts zemes fondam, atstājot muižniekiem 50 ha no iepriekšējā zemes īpašuma kā neatsavināmo daļu.

Agrārās reformas nacionālpolitiskais pamatojums orientēja uz zemes piešķiršanu pirmām kārtām "pilsoņiem, kuri cīnījušies par Latvijas brīvību,

107 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 2, 172.

108 Lkr, 1922, 20. jūn., Nr. 11, 101.

un to pilsoņu ģimenēm, kuru apgādnieki krituši šinīs cīņās" (Agrārās reformas likums, II nod., 44. p.). Pēc agrārās reformas ievērojami pieauga latviešu gruntnieku loma lauksaimniecībā.

Ļoti būtisks bija agrārreformas sociālpolitiskais pamatojums. Agrārreforma ļāva samazināt bezzemnieku un sīkzemnieku īpatsvaru laukos, priekšplānā izvirzot vidējās saimniecības, kuras galvenokārt apsaimniekoja paša īpašnieka ģimene. Tādējādi zemnieku un viņu ģimenes locekļu īpatsvars pārsniedza bezzemnieku īpatsvaru, veidojot laukos plašāku vidusšķiras slāni.

Latvijas valdība atbildē uz baltvācu muižnieku petīciju Tautu Savienības padomei 1925. gadā īpaši uzsvēra agrārreformas sociālpolitisko pamatojumu, paziņojot, ka "bez agrārās reformas likuma Latvijā sociālais miers (..) nebūtu panākams"¹⁰⁹.

Ekonomiskais pamatojums agrārreformā bija mazāk izteikts, jo nelielās jaunsaimniecības, trūkstot kapitāliem, ļoti lēni palielināja savu produktivitāti un rentabilitāti.

Pievēršoties agrārās likumdošanas analīzei, ir jāatzīmē, ka jau 1919. gada sākumā Latvijas Pagaidu valdība spēra pirmos soļus agrārreformā, izdodot rīkojumu "Par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi"¹¹⁰ (27.02.1919.). Ar šo aktu tika nodibināts valsts zemes fonds, kurā ieskaitīja visas valsts muižām, zemnieku agrārbankai un valstij piederošās mežu zemes, kuras noder zemkopībai (1., 3. p.).

Privātmuižu zeme vēl netika iekļauta valsts zemes fondā, tādēļ ka tā laika situācija (vācu okupācijas karaspēka klātbūtne) neļāva tā rīkoties. Zemi tika nolemts piešķirt bezzemniekiem, kas spēj to apsaimniekot, kā arī sīkzemniekiem pagaidām nomā līdz Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanai (7., 9. p.). Zemnieku saimniecību platību noteica uz 20–60 pūrvietām (10. p.).

Agrārjautājumu kārtošānu uzdeva agrārpadomei un agrārkomisijām uz vietām (12. p.).

Par Latvijas valsts aktivitāti lauku dzīves atjaunošanā liecina likums "Par būvkoķu izsniegšanu lauksaimniecības vajadzībām"¹¹¹ (LSS pieņemts 1920. gada 21. decembrī), kas noteica kokmateriālu iegādi izpostītām vai jaunceļamām saimniecībām uz kredīta, paredzot tā atmaksu pēc 5 gadu termiņa, maksājot turpmāk ik gadus 5 % no parāda summas. Analogs mērķis bija valdības noteikumiem "Par atsevišķa lauksaimniecības atjaunošanai atvēlētā 5 miljonu rubļu kredīta izlietošanu" (11.02.1920.) un "Par lauku dzīves atjaunošanu"¹¹² (6.04.1922.).

109 Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei. – R., 1919; Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture (1924–1945). – Stokholma, 1968. – 235. lpp.

110 Lkr, 1919, 5. aug., Nr. 4, 61.

111 Lkr, 1920, 31. dec., Nr. 15, 260.

112 Lkr, 1922, 13. maijā, Nr. 8, 86.

Svarīgākais agrārreformas normatīvais akts bija Agrārās reformas likums. Latvijas Satversmes sapulce to pieņēma pa daļām. I daļa – “Valsts zemes fonds”¹¹³ tika pieņemta 1920. gada 16. septembrī, dienu vēlāk pieņēma likuma IV daļu – “Zemes ierīcības komitejas”¹¹⁴, II daļu – “Valsts zemes fonda izlietošana” LSS pieņēma 1920. gada 21. decembrī¹¹⁵, bet III daļu – “Agrārās iekārtas nostiprināšana”¹¹⁶ tikai 1922. gada 3. maijā. Kopumā likums sastāvēja no 73 pantiem.

Likuma I daļas 1. nodaļā “Valsts zemes fonda nodibināšana” tika noteikts, ka valsts zemes fonds sastādās no

1) valsts zemēm, muižām un mežiem,

2) privātām zemēm un muižām, izņemot no muižām atdalīto un pārdoto zemnieku zemi un Latgalē piešķirto zemi, ja to ieguvuši Latvijas pilsoņi (2. p.). Likums paredzēja atsavināt arī pie attiecīgās saimniecības piederošo, valstij vajadzīgo, derīgo inventāru, kurš pārgāja valsts īpašumā (5. p.). Atsavinātā zeme un muižas nonāca Zemkopības ministrijas rīcībā (8., 10. p.).

Šajā sakarā jāpiemin, ka dažreiz Zemkopības ministrija mēģināja paplašināti iztulkot likuma I daļas 2. pantu, uzskatot, ka tas attiecināms uz visu muižniekiem piederošo zemi.

Tā Zemkopības ministrija iekļāva valsts zemes fondā Rumenes muižas īpašniekam Eiženam Švarcam piederošu, no muižas nodalītu un pārdotu Tiles zemnieku māju zemi, kura no jauna nonāca E. Švarca īpašumā. Tiesu palāta apmierināja E. Švarca prasību pret Zemkopības ministriju, bet Zemkopības ministrija pārsūdzēja lietu Senātā. 1923. gadā, izskatot šo lietu, Latvijas Senāta Civilais kasācijas departaments atzina, ka no muižas atsavinātu zemnieka māju nokļūšana muižas īpašnieka īpašumā nemaina to raksturu un ka administratīvās iestādes pašas nevar noteikt, kuras zemes ieskaitāmas valsts zemes fondā, jo to nosaka likums. Zemkopības ministrijas prasība tika noraidīta.¹¹⁷

I daļas 2. nodaļa “Sakarā ar atsavinātiem īpašumiem esošo juridisko attiecību nokārtošana” regulēja saistību attiecības, kas bija pastāvējušas uz īpašumu, ko ieskaitīja valsts zemes fondā.

Tika atcelti uz atsavināto zemi noslēgtie rentes līgumi un noteiktie personālservitūti, kā arī reālnastas par labu kārtu iestādēm, baznīcām un privātpersonām. Atstāja spēkā reālos servitūtus, ciktāl tie netraucēja zemes lietošanu un dalīšanu (15., 17., 18. p.).

113 Lkr, 1920, 30. sept., Nr. 8, 213.

114 Turpat. – 214.

115 Lkr, 1920, 31. dec., Nr. 15, 159.

116 Lkr, 1922, 29. maijā, Nr. 9, 92.

117 Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). Faksimilizdevums. 7. sēj. – R., 1997. – 23/65.

3. nodaļa "Atlīdzība par atsavināmo zemi, inventāru un atceļamiem ligumiem un tiesībām" paredzēja, ka šo atlīdzību noteiks ar sevišķu likumu (20. p.). Tiesības uz atlīdzību zaudēja personas, kas bija naidīgi vērsušās pret Latvijas tautu (21. p.). Par atsavināto inventāru noteica samaksu atbilstoši tā tirgus cenām (22. p.).

Agrārās reformas likuma II daļas 1. nodaļa "Valsts zemes fonda sadalīšana" paredzēja, ka valsts īpašumā paliek meži, ūdeņi, lauksaimniecībai nederīgas zemes, vēsturiskas vietas, zemes gabali ar svarīgu arheoloģisku nozīmi, ievērojamāki dabas jaukumi un zemes gabali ar apakšzemes bagātībām (27. p.). Jaunveidojamo saimniecību platību noteica ne lielāku kā 22 ha lauksaimnieciski izmantojamās zemes (28. p.). Sīksaimniecības, kas bija mazākas par 15 ha, varēja paplašināt līdz šai normai, ja tās robežoja ar valsts fonda zemi (30. p.).

Zemnieku saimniecības uz muižas zemes, kas bija mazākas par 100 ha, neparedzēja dalīt (32. p.).

2. nodaļā "Fonda zemju piešķiršana" tika noteikts, ka uz valsts fonda zemi ir tiesības ikvienam Latvijas pilsonim, kuram savas zemes nav vai tās ir mazāk par likumā noteikto normu (39. p.). Zemi no valsts fonda piešķīra dzimtsīpašumā vai arī, ja kāds to vēlētos, arī dzimtsnomā ar tiesību iegūt zemi par dzimtsīpašumu. Atzīmēsim, ka lielum lielais zemes prasītāju vairākums to vēlējās iegūt dzimtsīpašumā. Zemi paredzēja piešķirt par atlīdzību (41. p.), bet tā bija neliela un galvenokārt ietvēra zemes ierīcības izmaksas.

Pirmām kārtām fonda zemi piešķīra sīksaimniecībām, bet pēc tam – vietējiem bezzemniekiem. Priekšrocība uz ilggadīgi rentēto zemi bija tās rentniekiem (43. p.).

Agrārās reformas likuma III daļā tika aizliegts turpmāk vienās rokās apvienot vairāk nekā 50 ha lauksaimniecības zemes, pie tam, ja zemes platība pārsniedza 22 ha, to varēja darīt tikai ar valdības atļauju, ja zemes gabaliem bija kopēja robeža (47. p.). Šie ierobežojumi neattiecās uz valsts un pašvaldību īpašumu, kā arī privātpersonas mantošanas tiesībām.

Mantoto zemes īpašumu, ja tas pārsniedza 50 ha, vajadzēja labprātīgi likvidēt 3 gadu laikā (49. p.).

Valsts noteica arī vienas saimniecības zemes minimumu – 10 ha un lauku zemes īpašumu turpmāku dalīšanu zem šīs normas noliedza (48. p.).

Ja valsts fonda zemes ieguvējs atsavināja savu zemi 10 gadu laikā no iegūšanas dienas, viņš zaudēja tiesības atkārtoti iegūt zemi no valsts zemes fonda. Kā redzam, likumdevējs bija norūpējies par agrārās reformas rezultātu stabilitāti.

Likuma IV daļa regulēja zemes ierīcības komiteju darbību, kurām bija jāveic agrārreforma.

Šādas komitejas valsts zemes fonda sadalīšanai tika izveidotas pagastos, pilsētās un miestos, apriņķos, lai lemtu par zemes izlietošanu un piešķiršanu.

Agrārās reformas darba vadīšanai tika izveidota centrālā zemes ierīcības komiteja no 6 valdības pārstāvjiem, 6 LSS ievēlētiem locekļiem un valdības iecelta komisijas priekšsēdētāja (7. p.).

Agrārās reformas rezultātā, kura tika īstenota 20. un 30. gados, zemei tika piesaistīti 280 000 jaunu iedzīvotāju jeb 15 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Lauksaimniecība kļuva par vadošo tautsaimniecības nozari. Agrārā reforma mazināja sociālo attiecību spriegumu un stabilizēja Latvijas valsti.

Lai nodrošinātu zemes lauksaimniecisku izmantošanu, 1921. gada 9. martā LSS pieņēma likumu "Par neapstrādātu zemi"¹¹⁸. Neapstrādāto zemi īpašniekam bija jāpiesaka Zemkopības ministrijā, kura bija tiesīga to iznomāt uz viena gada termiņu personām, kas vēlējās to apstrādāt. Zemes īpašnieks saņēma nomas maksu. Lai īstenotu agrāro reformu, tika nodibināts Valsts zvērināto mērnieku institūts (valdības rīkojums "Par zvērinātiem mērniekiem" (17.09.1921.) un LSS likums "Par zvērinātiem mērniekiem" (10.02.1922.)).¹¹⁹

Zemnieku kredīšanai tika izveidota Valsts Zemes banka, kuras statūtus LSS apstiprināja 1922. gada 21. martā.

Mežu likumdošanas sakarā minēsim valdības noteikumus "Par mežaizsardzību"¹²⁰ (14.01.1922.). Mežaizsardzības noteikumiem pakļāva visus Latvijas mežus, izņemot privātos mežus, kas nepārsniedza 10 ha platību. Noteikumi aizliedza mežus izcirst un pārvērst mežu zemi par aramzemi vai ganībām. Noteikumi iestājās par Latvijas dabas bagātības – mežu saglabāšanu un kopšanu.

3.6. Civiltiesības

Par nozīmīgāko veikumu civiltiesību unifikācijas jomā šajā periodā ir jāatzīst LSS 1921. gada 1. februārī pieņemtais likums "Par laulību"¹²¹, kura izstrādāšanā tika izmantots attiecīgais Šveices likums 1907. gada civilkodeksa sastāvā (II d.).

Likums sastāvēja no 9 daļām un 89 pantiem. Likums noteica laulības vecumu vīriešiem – 18, bet sievietēm – 16 gadus (2. p.). Nepilngadīgie, respektīvi personas, kas nebija sasniegušas 21 gadu, nedrīkstēja stāties laulībā bez vecāku vai aizbildņu atļaujas. Tomēr likums ierobežoja šīs vecāku tiesības. Ja atļauja netika dota dibinātu iemeslu dēļ, pēc tās varēja griezties aizbildniecības iestādē pēc aizbildņu iecelšanas vai vecāku dzīves vietas (3. p.). Laulībā nevarēja stāties tuvi radinieki taisnā līnijā, brāļi un māsas, pusbrāļi un pusbmāsas, kā arī patēvi un pameitas, vīratēvi un vedeklas, sievasmātes

118 Lkr, 1921, 3. apr., Nr. 7, 62.

119 Lkr, 1921, 20. okt., Nr. 19, 210; Turpat. – 1922, 10. martā, Nr. 3, 49.

120 Lkr, 1922, 21. febr., Nr. 2, 37.

121 Lkr, 1921, 28. febr., Nr. 5, 39.

un znoti, kaut arī laulība, ar kuru šīs radniecības attiecības būtu radušās, būtu izbeigusies ar nāvi vai šķiršanos (6. p.). Laulībā nedrīkstēja stāties arī garā vājas personas un slimie ar veneriskajām slimībām lipīgā stadijā (4. p.). Sieviete pēc iepriekšējās laulības izbeigšanās nedrīkstēja stāties jaunā laulībā, pirms būtu pagājušas 300 dienas (8. p.). Šī norma tika saistīta ar nepieciešamību pareizi noteikt šajā laikā piedzimušo bērnu paternitāti un līdz ar to arī viņu mantošanas tiesības.

Zaudēja spēku bijušo garīgo tiesu spriedumi attiecībā uz aizliegumu slēgt laulību (10. p.). Rezultātā Latvijā tika noteikta laulības brīvība.

Laulības izsludināšanas termiņš tika noteikts vismaz 2 mēnešus garš līdz laulības dienai. Laulību varēja noslēgt vai nu valsts dzimtsarakstu nodaļā, vai arī jebkuras konfesijas garīdznieks pēc laulāto vēlēšanās (24. p.).

Laulības šķiršanu veica tiesas. Par laulības šķiršanas pamatu likums atzina laulības pārkāpšanu, ja prasība tika iesniegta gada laikā; dzīvības apdraudējumu, ja prasība tika iesniegta gada laikā; ļaunprātīgu laulātā drauga atstāšanu, ja prombūtne bija ilgusi ne mazāk kā vienu gadu; laulātā garīgu vai lipīgu slimību; laulātā apkaunojošu vai noziedzīgu darbību, vai netikla dzīves veida vešanu; laulātā neauglību, dzimumnespēju vai izvairīšanos no bērnu rašanās; laulātā riebumu pret laulības dzīvi ar otru laulāto; atšķirtu laulāto dzīvošanu ne mazāk kā 3 gadus; laulāto abpusēju vēlēšanos šķirt laulību (41.–51. p.p.).

Tiesā varēja iesniegt arī prasību laulāto atšķiršanai uz termiņu, ne ilgāk par 3 gadiem (52. p.). Laulātie šajā atšķirtības periodā varēja labāk pārdomāt savu savstarpējo attiecību raksturu un tad pieņemt galīgo lēmumu. Viņu tiesiskās attiecības atšķiršana negrozīja.

Jautājumu par izīrūšās vai par spēkā nebijušās laulībās dzimušo bērnu dzīvesvietu tika uzdots risināt tiesai bērnu interesēs (55. p.), saglabājot vecāku varu tam no vecākiem, pie kura bērns tika atstāts (56. p.).

Atzīstot tiesību šķirtajam laulātajam uz uztura saņemšanu no otra bijušā laulātā līdz viņa stāšanās brīdim citā laulībā, likums tomēr noteica, ka šādu tiesību zaudē vainīgais laulātais, ja laulība šķirta viena vai abu laulāto vainas dēļ (60. p.).

Likums noteica laulības lietu skatīšanas izbeigšanu garīgajās tiesās un to nodošanu laicīgajām valsts tiesām (85. p.).

Kopumā likums vērtējams kā progresīvs un laikmeta garam atbilstošs, kurš likvidēja konfesionālas dabas ierobežojumus laulībai, noteica laulības šķiršanas brīvību valsts tiesu iestādēs, paredzot agrāko laulāto savstarpējus pienākumus arī pēc laulības izbeigšanās.

Lietu tiesību jomā atzīmējami 1922. gada 28. oktobrī valdības izdotie noteikumi "Par nekustamu mantu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām"¹²². Nekustamu īpašumu varēja atsavināt pret taisnīgu un

122 Lkr, 1922, 28. dec., Nr. 26, 266.

piemērotu atlīdzību, pieņemot atsevišķu likumu katrā gadījumā, atlīdzību izmaksājot naudā, pieļaujot vienošanās iespēju starp attiecīgo valsts resoru un īpašnieku. Gadījumā, ja to neizdevās panākt īpašnieka pārmērīgi augsti noteiktās cenas dēļ, mantu vajadzēja aprakstīt un novērtēt.

Saistību tiesību jomā valdība 1920. gada 15. oktobrī izdeva pagaidu noteikumus "Par dzīvokļu īri" un "Par atsevišķu istabu īri"¹²³. Šie noteikumi pilnveidoja īres maksas griestus, jo kara laikā dzīvokļu fonds bija gājis mazumā, bez tam pieauga mazturīgo iedzīvotāju slānis, kā arī apkures izdevumi. Par pilsētās un miestos izīrētajiem dzīvokļiem noteikumi aizliedza prasīt no īrnieka vairāk kā īres pamata maksu (bez apkurināšanas), kura līdzinātos līdz 1914. gada 1. augusta noteiktajai īres maksai krievu valūtā, skaitot tagad tādu pašu summu Latvijas rubļos, un īres papildu maksu, kurā iekļāva uz dzīvokli attiecināmo daļu no nama uzturēšanas izdevumiem (centrālapkure, ūdens apgāde, kāpņu telpu apgaismošana, alga sētniekam un naktssargam, nama remontu izdevumi utt.). Namsaimniekam aizliedza paaugstināt īres maksu virs likumā noteiktajiem īres maksas griestiem. Īrnieki ieguva tiesības ievēlēt mājas komitejas, piemēram, mājas apkurināšanai, ja viņus neapmierināja namsaimnieka ierosinātie nama apkures noteikumi.

Noteikumi aizliedza izlikt īrnieku no dzīvokļa, īres līgumam beidzoties, bez dibinātiem objektīviem iemesliem.

Iekšlietu ministrs ieguva tiesības ņemt savā pārvaldījumā tādus privātus namus, kuri bija derīgi dzīvošanai, bet to īpašnieki bija atstājuši šos namus neizīrētus, kā arī dibināt pilsētās un miestos dzīvokļu inspekcijas.

Valdības noteikumi "Par dzīvokļu īri" atcēla kļūdaino 1919. gada 18. septembra iekšlietu ministra rīkojumu, kurš nenošķīra pamata īres maksu no papildu īres maksas un līdz ar to radīja zaudējumus īpašniekiem, kuriem piederēja nami ar centrālapkuri, jo īres maksa pēc 1914. gada 1. augusta tarifa nenosedza ne pusi no pieaugušajiem centrālapkures izdevumiem.

Noteikumi "Par atsevišķu istabu īri" noteica istabu īres griestus, vadoties no dzīvokļu īres griestiem un ņemot vērā logu skaitu istabā, kā arī mēbeles. Dzīvokļu īrniekiem tika atļautas istabu apakšīres tiesības. Pieņemtie noteikumi liecināja par valdības aktīvu iejaukšanos agrākajā brīva līguma sfērā, cenšoties panākt sociāli nozīmīgā dzīvokļu jautājuma risinājumu.

Mantošanas tiesību jomā tika veikti daži grozījumi un papildinājumi vietējos civillikumos, atceļot kārtu privilēģijas. Ar 1920. gada 12. marta TP pieņemto likumu noteica, ka bezmantinieku manta piekrīt valstij (1965. p.). Grozījums atcēla tiesības mantot bezmantinieka mantu kārtu iestādēm un korporācijām. Tika atceltas arī pilsētu tiesības mantot birģeru bezmantinieku mantu.

123 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 90, 91.

3.7. Tirdzniecības un rūpniecības tiesības

Grūtajā Atbrīvošanās cīņu periodā Latvijas valdībai nācās ierobežot brīvirdzniecību, aizliedzot izvest pārtiku un citas preces bez Tirdzniecības – rūpniecības ministrijas atļaujas, nosakot par aizlieguma pārkāpšanu naudas sodu izvedamo preču vērtībā un cietuma sodu līdz 1 gadam ar preču konfiskāciju. Līdzīgs brīvirdzniecības ierobežojums bija arī valsts tirdzniecības monopoli noteiktām preču grupām, kas pieminēti jau iepriekš.

1919. gada 5. septembrī PV izdeva noteikumus "Par kooperatīvām sabiedrībām un viņu savienībām". Likums regulēja kooperatīvo sabiedrību un to savienību dibināšanas kārtību, kooperatīvu biedru un savienībā apvienoto sabiedrību un savienību tiesības un pienākumus, kooperatīvu un to savienību pārvaldīšanas kārtību, kā arī to izbeigšanos.

Kooperatīvus Latvijā varēja brīvi dibināt uz to statūtu pamata, nepieprasot no valdības kādu atļauju. Toties ierobežojumi tika noteikti kooperatīvu peļņas sadalē, dividendes nedrīkstēja pārsniegt 8 % no paju summas.

Nozīmīgs bija 1921. gada 18. februārī LSS pieņemtais likums "Par metriskās sistēmas ieviešanu Latvijā"¹²⁴. Starptautiskā metriskā sistēma Latvijā nomainīja tradicionālos Krievijas mērus un svarus. Līdz 1924. gada 1. janvārim tika noteikts pārejas periods, kad līdztekus metriskajiem mēriem un svariem tirdzniecībā varēja lietot arī Krievijas mērus un svarus. Vienīgi kuģniecībā tika saglabāta īpatnējā starptautiskā mēru sistēma. Šim likumam bija liela nozīme, lai veicinātu Latvijas iekļaušanos Eiropas kontinentālo valstu vienotā standartu sistēmā.

1921. gada 18. martā LSS pieņēma likumu "Par čeku"¹²⁵, kas regulēja šo vērtspapīru noformēšanas kārtību un apriti.

1921. gada 20. aprīlī likums "Par akciju biedrībām un paju sabiedrībām"¹²⁶ izdarīja dažus grozījumus Krievijas likumu kopojuma X sējuma 1. daļā ietvertos nosacījumos.

Interesi izraisa likums "Par brīvostām"¹²⁷, kuru LSS pieņēma 1921. gada 20. maijā. Likums noteica tiesības Latvijā uz valsts koncesiju pamata veidot brīvostas, kuras būtu eksteritoriālas akcīzes, tirdzniecības patentes, muitas un komunālo nodokļu ziņā. Brīvostās izpildītos darījumus paredzēja arī atbrīvot no zīmognodokļa.

Brīvostu ierīkošanai un izmantošanai dibināmo sabiedrību ārzemju akcionāri vai dalībnieki, kas dzīvoja ārzemēs, tika atbrīvoti arī no ienākuma nodokļa maksāšanas par dividendēm. Tomēr šis likums nerada praktisku piepildījumu līdz 30. gadu sākumam, kad brīvosta tika izveidota Liepājā.

¹²⁴ Lkr, 1921, 22. martā, Nr. 6, 46.

¹²⁵ Lkr, 1921, 30. apr., Nr. 8, 75.

¹²⁶ Lkr, 1921, 21. maijā, Nr. 9, 83.

¹²⁷ Lkr, 1921, 13. jūn., Nr. 11, 103.

Līdzīgi iepriekšminētajam likumam eksteritoriālu stāvokli attiecībā uz muitas nodokli rūpniecības uzņēmumiem noteica valdības noteikumi "Par brīvteritoriju tiesību piešķiršanu rūpniecības uzņēmumiem, kuri ražo eksportam"¹²⁸ (24.10.1922.). Noteikumi paredzēja Finanšu ministrijai tiesības piešķirt muitas režīma atvieglojumus uzņēmumiem, kas ražoja eksportam. Tie attiecās uz izejvielām, ražošanai nepieciešamām iekārtām, to detaļām, kā arī pusfabrikātiem, ja tādus nevarēja izgatavot Latvijā. Gatavo produkciju, ko ražoja tāds uzņēmums, aplika ar muitas nodokli, ja to ieveda Latvijas muitas teritorijā. Brīvteritoriju statusu izmantoja vairāki Latvijas uzņēmumi – Rīgas superfosfātu fabrika, "Furnieris", Liepājas linoleja fabrika un daži citi. Šis likumdevēju akts sekmēja Latvijas uzņēmumu eksporta pieaugumu.

Mērķis sekmēt Latvijas rūpniecības atjaunošanu saskatāms arī likumā "Par dažādiem atvieglojumiem rūpniecības atjaunošanā"¹²⁹ (15.04.1921.).

Likums paredzēja tiesības ievest bez muitas no 1921. gada 1. aprīļa līdz 1926. gada 1. aprīlim mašīnas, aparātus, to piederumus un rūpniecības iestāžu izbūvei vajadzīgos materiālus, ražošanai vajadzīgās jēlvielas un kurināmo. Rūpnīcas, kas strādāja bez peļņas, likumdevējs papildus paredzēja atbrīvot arī no tirdzniecības un rūpniecības nodokļa maksāšanas.

3.8. Darba un sociālās tiesības

Tā kā TP politiskā platforma noteica, ka PV "līdz Satversmes sapulcei nav tiesības grozīt pastāvošo sociālo iekārtu", tad arī līdz LSS sanākšanai sociālo tiesību jomā nekas nozīmīgs netika veikts un spēkā šajā jomā palika Krievijas likumu kopojuma XI un XII grāmatā ietvertās normas.

Satversmes sapulces periodā tika izdoti vairāki nozīmīgi likumi un valdības noteikumi darba un sociālo tiesību jomā. 1922. gada 24. martā LSS pieņēma likumu "Par darba laiku"¹³⁰. Likums tika izstrādāts atbilstoši 1919. gada Vašingtonas konvencijas paraugam un atbilda tā laika progresīvāko valstu darba likumdošanas normām.

Likumā tika noteikts normālais darba laiks fiziskā un garīgā darba strādniekiem (attieciņi 8 un 6 stundas dienā), paredzot, ka tur, kur garīgā darba strādnieku darbs cieši saistīts ar fiziskā darba strādnieku darbu, viņiem jāstrādā 8 stundas dienā. (1937. gadā šajā likumā izdarīja grozījumu, likvidējot garīgā darba strādnieku "privilēģijas" un nosakot gan fiziskā, gan garīgā darba veicējiem ne vairāk kā 8 stundu darba dienu.)¹³¹

128 Lkr, 1922, 8. dec., Nr. 24, 231.

129 Lkr, 1921, 30. apr., Nr. 8, 81.

130 Lkr, 1922, 5. maijā, Nr. 7, 74.

131 Lkr, 1937, 30. apr., Nr. 10, 69.

Likumā tika noteikts, ka nepārtrauktai svētdienas atpūtai jābūt ne īsakai par 42 stundām un sestdienās darbi beidzami par 2 stundām ātrāk nekā citās dienās. Uz darba devēja un strādnieka vienošanās pamata varēja pieļaut arī virsstundu darbu, bet ne vairāk kā 2 stundas dienā. Par tām noteica paaugstinātu apmaksu 50 % apmērā virs normālās algas likmes. Likums noteica obligāta apmaksāta divu nedēļu atvaļinājuma piešķiršanu darbiniekiem.

Tika aizliegts bērnu darbs obligātajos skolas gados, nosakot, ka 14–15 gadus veci pusaudži nedrīkst strādāt ilgāk par 4 stundām, bet 16–17 gadus veci pusaudži ilgāk par 6 stundām dienā.

Darba devējiem uzdeva par pienākumu piešķirt sievietēm dzemdību atvaļinājumu – 12 nedēļas, aizliedzot grūtniecēm uzteikt darbu, kā arī izmantot sievietes veselībai kaitīgos darbos.

Pieņemto likumu neattiecināja uz vairākām darbinieku kategorijām (laukstrādniekiem, kuģu kalpotājiem, tiesu darbiniekiem, publicistiem, fiziska darba dienas strādniekiem, cietuma personālu, skolotājiem, mājkalpotoņiem un dažām citām kategorijām), kuru darba laiku vajadzēja noteikt sevišķam likumam.

Valdības izdotie noteikumi "Par darba apgādēm"¹³² (21.01.1921.) sekmēja darba spēka pieprasījuma un piedāvājuma regulēšanu darba tirgū, kas bija sevišķi aktuāli sarežģītajos pēckara apstākļos.

Darba apgādes tika nodibinātas pilsētās kā vietējo pilsētu vai apriņķu valžu orgāni, un tām par pienākumu uzdeva veikt darba spēka pieprasījuma un piedāvājuma reģistrāciju, izdarīt starpnieciskus pakalpojumus pie darba līguma noslēgšanas, kārtot darba spēka piedāvājuma un pieprasījuma statistiku, vākt materiālus par vietējā darba tirgus stāvokli un organizēt darba spēka piedāvājuma un pieprasījuma nokārtošanu. Darba apgādes pārraudzīja un kontrolēja Darba ministrija.

Noteikumi noteica obligātu bezdarbnieku reģistrāciju darba apgādē vai reģistrācijas punktā un periodisku viņu ierašanos uz kontroli.

Bezdarbniekus likums nostādīja visai stingros rāmjos – viņi nedrīkstēja atteikties no darba savā arodā un specialitātē jebkurā vietā, kā arī atteikties no jebkura darba, ja divu nedēļu laikā netika atrasts darbs viņu specialitātē. Atteikšanās gadījumā bezdarbnieks tika izslēgts no reģistrēto bezdarbnieku saraksta.

Attiecībā uz pensiju likumdošanu atzīmējams, ka Latvijā šajā periodā vēl nepastāvēja vienota sociālo pensiju sistēma. Tā neizveidojās arī visā LR pastāvēšanas pirmajā periodā. Atzīmējami valsts centieni nodrošināt ar pensijām Atbrīvošanās cīņās kritušo kareivju ģimenes (likums "Par pensiju izsniegšanu kareivju ģimenēm"¹³³ (26.01.1920.)), piešķirot tiesības uz pensiju

¹³² Lkr, 1921, 28. febr., Nr. 5, 30.

¹³³ Lkr, 1920, 4. martā, Nr. 1, 165.

arī kareivju ārlaulības ģimenēm, un invaliditāti ieguvušos kareivjus (valdības noteikumi "Par pensijām kara invalidiem"¹³⁴ (30.01.1920.)).

Abus šos normatīvos aktus atvietoja ar 1921. gada 22. decembra valdības noteikumiem.¹³⁵

1920. gada 20. septembrī Ministru kabinets pieņēma arī pagaidu noteikumus "Par darba nespējīgu mākslinieku, zinātnieku, rakstnieku un skolotāju pabalstiem"¹³⁶, nosakot, ka mākslinieku, zinātnieku, rakstnieku pabalsti piešķirami personām, kuru ieguldījums ir sabiedriski atzīts, bet skolotājiem noteicamais ir 35 gadu darba stāžs skolā vai arī invaliditāte pēc 20 gadu darba stāža.

Nozīmīgi ir 1922. gada 13. janvārī valdības izdotie noteikumi "Par karavīru un valsts ierēdņu un kalpotāju pensijām"¹³⁷, kas noregulēja valsts civilā un militārdienesta kalpotāju, kā arī ministru, ārkārtējo sūtņu un tiesnešu pensiju jautājumu. Pensijas paredzēja ne tikai izdienējušiem darbiniekiem, bet arī viņu ģimenes locekļiem. Tās maksāja, ja kopējais darba stāžs sasniedza 20 gadus.

Attiecībā uz normatīvajiem aktiem, kas regulēja sociālo nodrošināšanu pārejošas darba nespējas gadījumā, ir jāmin 1920. gada 15. decembra LSS izdarītie pārgrozījumi un papildinājumi pie likuma "Par strādnieku nodrošināšanu slimības gadījumā"¹³⁸, kurš tika ietverts Krievijas likumu kopojuma XI grāmatā. Slimības pabalstus palielināja līdz divām trešdaļām no darbinieka algas, paredzot turpmāk, ka arī valsts piedalās darbinieka veselības apdrošināšanā, izdarot iemaksas slimo kasē 2 % apmērā no darbinieka algas. Valsts civilierēdņu un viņu ģimenes locekļu nodrošināšanu slimības gadījumos regulēja 1921. gada 17. janvārī izdotie valdības noteikumi.¹³⁹

Kopumā varam secināt būtisku progresu darba un sociālo tiesību jomā, Latvijas valstij arvien aktīvāk iesaucoties šajā vēl ne tik sen par privātu tiesību sfēru uzskatītajā tiesību nozarē.

3.9. Krimināltiesības

TP izdotajā pagaidu nolikumā "Par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību"¹⁴⁰ (6.12.1918.) tika noteikts, ka krimināllietās Latvijā ir spēkā Krievijas 1903. gada Sodu likumu krājums, kuru 1917. gadā spēkā bija ievedusi vācu okupācijas vara. Tomēr šis krimināltiesību avots vēl nebija pilnā apjomā

134 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 30.

135 Lkr, 1922, 31. dec., Nr. 22, 256.

136 Papildinājums pie likumu un rīkojumu krājuma.. – 84.

137 Lkr, 1922, 10. febr., Nr. 1, 18.

138 Lkr, 1920, 29. dec., Nr. 14, 253.

139 Lkr, 1921, 25. febr., Nr. 4, 19.

140 Lkr, 1919, 15. jūl., Nr. 1, 10.

stāties spēkā Latgalē. To izdarīja ar TP 1920. gada 15. marta likumu¹⁴¹, līdz ar to unificējot Latvijas krimināltiesības.

Krievijas Sodu likumos šajā periodā tika izdarīti atsevišķi grozījumi. 1919. gada 5. decembrī tika pieņemts likums "Par sodu paaugstināšanu par zirgu un liellopu zādzībām"¹⁴², jo šie noziegumu veidi ievērojami pieauga kara darbības un tās izraisītā sabrukuma rezultātā. Varas iestādes pat bija spiestas ieviest zirgu pases (LSS noteikumi¹⁴³ 15.03.1921.), lai apkarotu zagtu zirgu tālāku pārdošanu. Vainīgajiem zirgu un liellopu zādzībās kā soda mēru noteica ieslodzīšanu pārmācības namā uz laiku ne mazāk kā trīs gadi. Recidivistus, kas izdarīja šāda veida noziegumu atkārtoti 5 gadu laikā, notiesāja uz spaidu darbiem ne ilgāk kā uz astoņiem gadiem. Ieslodzījums pārmācības namā tika noteikts arī par zagtu lopu iegūšanu, slēpšanu, glabāšanu un pārdošanu.

Bez tam papildinājumi un grozījumi Sodu likumos tika izdarīti, pieņemot likumu "Par neatļautas advokatūras piekropšanu" (15.06.1921.) un valdības noteikumus "Par huligānisma apkarošanu" (28.10.1922.).¹⁴⁴

1920. gadā pie Tieslietu ministrijas nodibināja komisiju Sodu likumu pārstrādāšanai. Komisijas darbība regulāri tika atspoguļota žurnāla "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" lappusēs. Šī komisija beidza savu darbu 1921. gada martā, bet 1921. gada 16. oktobrī tika nodibināta jauna komisija, kurai uzdeva izstrādāt jauno Sodu likumu, ņemot vērā pastāvošās tiesības un tās pārveidojot saskaņā ar dzīves prasībām un kriminālzinātnes jaunākajiem sasniegumiem.

1922. gada 4. aprīlī LSS pieņēma likumu "Par Saeimas un pašvaldības iestāžu vēlēšanu un tautas nobalsošanas brīvības un pareizības un Saeimas darbības traucēšanu"¹⁴⁵, kurš likuma pārkāpējiem noteica par sodu arestu vai cietumsodu. Interesanti atzīmēt, ka likums vērsās arī pret priekšvēlēšanu aģitāciju baznīcā, paredzot vainīgo personu sodīt ar ieslodzījumu cietumā uz laiku līdz sešiem mēnešiem.

Par kriminālsodu sistēmas pilnveidošanu Latvijā liecināja valdības pieņemtie noteikumi "Par soda nosacītu atlaišanu"¹⁴⁶ (12.01.1922.).

Tiesai atļāva piemērot soda nosacītu atlaišanu, ja varēja sagaidīt, ka notiesātais bez soda izpildes nevainojami uzvedīsies. Nosacītu soda atlaišanu nepiemēroja gadījumā, ja apsūdzētais neieradās tiesā, ja tiesa izskatīja uz privātsūdzības pamata ierosinātu krimināllietu, fiskālo noteikumu (t.i., nodokļu

141 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 2, 177.

142 Lkr, 1919, 31. dec., Nr. 13, 153.

143 Lkr, 1921, 3. apr., Nr. 7, 65.

144 Lkr, 1921, 30. jūn., Nr. 12, 119; Turpat. – 1922, 28. dec., Nr. 26, 264.

145 Lkr, 1922, 29. maijā, Nr. 9, 90.

146 Lkr, 1922, 10. febr., Nr. 1, 13.

likumdošanas) pārkāpumu gadījumā, kā arī, ja tika konstatēts recidīvs – atkārtots noziegums 5 gadu termiņā no iepriekšējā nozieguma izdarīšanas vai arī 10 gadu termiņā no smaga nozieguma izdarīšanas. Soda nosacītā atļaišana paredzēja soda izpildes atlikšanu uz 5 gadiem, ja tiesa bija piespriedusi cietumsodu, un uz 3 gadiem citos gadījumos. Notiesātajam šajā termiņā varēja noteikt sevišķu uzraudzību.

Tiesas spriedums par sodu nosacītu atļaišanu bija atceļams, ja pārbaudes termiņā tika izdarīts jauns noziegums vai arī, ja tiesā ienāca informācija par īsākā termiņā notiesātās personas iepriekš izdarītajiem noziegumiem, vai arī, ja notiesātā persona izvaiījās no tiesas noteiktās uzraudzības.

Kopumā Latvijas krimināltiesības šajā periodā var vērtēt kā visai humānas, kaut arī jāatceras: karastāvokļa noteikumi ievērojami pastiprināja atbildību par noziegumu izdarīšanu, kas vērsti pret Latvijas valsti.

1921. gada 15. augustā praktiski gandrīz visā Latvijas teritorijā, izņemot pierobežas joslu, karastāvokli nomainīja pastiprinātās apsardzības stāvoklis (Krievijas likumu kopojuma XIV sēj. 103.–111. p.), kurš būtiski sašaurināja kara tiesu kompetenci lietās par vispārējiem noziegumiem, piešķirot iekšlietu ministram tiesības izlemt jautājumu par šādu lietu nodošanu kara tiesām. (Skat. valdības rīkojumu "Par pastiprinātas apsardzības ieviešanu"¹⁴⁷ (11.08.1921.). Kara tiesās neiztiesātas lietas tika nodotas vispārējām kārtējām tiesām.

Salīdzinājumā ar to patvaļu krimināltiesību jomā, kas pastāvēja lielinieku varas periodā Latvijā 1919. gadā, Latvijas Republikas krimināltiesības raksturoja normu noteiktība, soda atbilstības ievērošana attiecībā pret nodarījuma smagumu, personu vienlīdzība likuma priekšā neatkarīgi no viņu izcelšanās, sociālā vai mantiskā stāvokļa, soda nepiemērošana pēc analogijas, objektīvās pieskaitīšanas izslēgšana utt.

Valsts varas centienus mīkstināt piesprieštos sodus raksturo vairākkārtējie amnestijas akti. Pirmo amnestijas aktu pieņēma Latvijas Tautas Padome 1918. gada 12. decembrī¹⁴⁸, amnestējot personas, kas izdarījušas noziegumus līdz 1918. gada 6. decembrim un tiesātas vācu okupācijas laikā vācu kara tiesās, apgabala tiesā, miera tiesā utt.

LSS 1920. gada 19. augustā pieņemtais akts¹⁴⁹ amnestēja notiesātās personas par nodarījumiem, kas bija veikti periodā līdz 1920. gada 1. maijam, tas ir, līdz LSS sanāksšanas dienai. Kaut arī šī amnestija bija daļēja un no tālākās soda izciešanas vai atbildības tiesas priekšā netika atbrīvotas personas, kas tika notiesātas vai pret kurām tika ierosinātas lietas par smagākiem noziegumiem: piemēram, par Dzimtenes nodevību, brīvprātīgi piedaloties vācu okupācijas

147 Valdības Vēstnesis, 1920, 14. aug., Nr. 183.

148 Lkr, 1919, 25. jūl., Nr. 2, 18.

149 Lkr, 1920, 13. sept., Nr. 6, 203.

varas vai Bermonta sazvērēstībās pret Latvijas valsti, fiskāliem noziegumiem, pārkāpumiem, kas iztiesāti uz privātsūdzību pamata, tomēr arī neatceļamu sodu gadījumā tie tika mīkstināti, aizstājot nāves sodu ar spaidu darbiem uz 10 gadiem, brīvības atņemšanas sodu termiņu samazinot uz pusi utt.

Ar 1920. gada 17. decembra likumu¹⁵⁰ LSS amnestēja Vācijas pavalstniekus, kas bija veikuši krimināli un administratīvi sodāmas darbības aiz militāriem, politiskiem vai nacionāliem motīviem.

1921. gada 29. jūnijā izdots Ministru kabineta amnestijas akts¹⁵¹ amnestēja personas, kas tika notiesātas par noziegumiem, kuri tika izdarīti no 1920. gada 1. maija līdz 1921. gada 26. janvārim, tas ir, līdz Latvijas Republikas atzīšanai *de iure* sabiedroto lielvalstu Augstākajā padomē, kā arī noteica to lietu izbeigšanu, kas tika ierosinātas par attiecīgā perioda noziegumiem, izņemot atsevišķus smagus noziegumus.

1922. gada 25. janvārī LSS izdeva aktu "Par karavīru amnestiju"¹⁵², kas paredzēja atcelt vai mīkstināt sodus par militārpersonu pastrādātajiem noziegumiem vai disciplinārpārkāpumiem.

3.10. Tiesu un procesuālās tiesības

Jaunizveidotās Latvijas valsts tiesu iekārtas un procesuālo tiesību pamatus noteica Latvijas Tautas Padomes 1918. gada 6. decembrī izdots pagaidu nolikums "Par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību"¹⁵³.

Nolikums par procesuālo tiesību avotiem atzina vietējos un Krievijas likumus, kas bija spēkā Latvijā līdz 1917. gada 24. oktobrim, paredzot krimināllietu iztiesāšanu pēc Krievijas 1903. gada Sodlu likumiem.

Līdztekus tika pieļauta civillietu iztiesāšana arī pēc Vācijas procesuālajām normām, ja puses to vēlētos un tiesa uzskatītu par iespējamu. Nolikums noteica tiesības pārsūdzēt gada laikā okupācijas tiesās izspriestās lietas.

Tiesu iestādes tika pārņemtas no vācu okupācijas pārvaldes Latvijas Tieslietu ministrijas kompetencē, kurai tika uzdots organizēt Latvijas tiesas atbilstoši vajadzībām vietas un skaita ziņā.

Pagasta tiesas paredzēja atjaunot, no to kompetences izņemot krimināllietas. Pagasta tiesā izskatāmo civilprasību summu naudas inflācijas dēļ paaugstināja līdz 300 rubļiem. Par pārsūdzības instanci pagasta tiesai noteica miera tiesu, kuras sēdē vajadzēja pieaicināt divus pagasta tiesu priekšsēdētājus, likvidējot zemnieku virstiesu, jo LR pagasta tiesām bija pakļauti visi pagasta iedzīvotāji neatkarīgi no to agrākās kārtas piederības. Krimināllietas, kuras iepriekš bija pagasta tiesu kompetencē, turpmāk nodeva mier-

150 Lkr, 1920, 29. dec., Nr. 14, 255.

151 Lkr, 1921, 26. jūl., Nr. 13, 130.

152 Lkr, 1922, 10. martā, Nr. 3, 41.

153 Lkr, 1919, 15. jūl., Nr. 1, 10.

tiesnesim, saglabājot arī agrāko miera tiesas kompetenci krimināllietās. Miertiesnesis izsprieda arī civillietas par summu līdz 1500 rubļiem, izņemot tās, kuras bija pagasta tiesu kompetencē. Nolikums likvidēja miertiesnešu sapulci kā otro miera tiesas instanci, nosakot apgabala tiesu par apelācijas tiesu miera tiesas spriedumiem un par pirmās instancēs tiesu lietām, kas pārsniedza miertiesneša kompetenci. Nolikums paredzēja arī zvērināto piesēdētāju piedalīšanos lietās, kas jāizspriež zvērināto piesēdētāju klātbūtnē. Zvērinātajiem piesēdētājiem vajadzēja nākt no pašvaldības locekļu vidus (tātad viņi varēja būt tikai vietējās varas amatpersonas), un viņiem vajadzēja būt vecākiem par 25 gadiem. Praksē tomēr zvērināto tiesas Latvijā neieviesās. Tiesu darbinieku apspriede 1920. gada 6. un 7. novembrī atzina, ka nav pieņemams likumprojekts par zvērināto tiesu, ja piesēdētājus pieaicina tikai no pašvaldības iestāžu locekļu, nevis no pilsoņu vidus.¹⁵⁴

Tiesu palātai tika saglabāta iepriekšējā kompetence kā apelācijas instancei uz apgabaltiesas lēmumiem. Latvijā tika nodibināta arī kasācijas tiesas instance – Senāts, paredzot tajā izveidot civillietu, krimināllietu un administratīvo lietu nodaļas. Par tiesvedības valodu tika noteikta latviešu valoda. Tomēr ar tieslietu ministra 1920. gada 4. decembra cirkulāru noteica, ka privātpersonām tiesās nav ierobežojumu arī krievu un vācu valodas lietošanas ziņā. Līdz 1922. gada 1. janvārim advokātiem atļāva iesniegt dokumentus tiesai krievu valodā un lietot krievu valodu tiesas sēdē. Vācu valodu advokāti drīkstēja lietot tikai ar tiesas atļauju. Šī norma noteikti nebija diskriminējoša vācu valodai, bet vienkārši fiksēja faktu, ka tā bija zaudējusi savu agrāko lomu tiesvedībā pēc 1889. gada tiesu reformas Baltijā.

Saskaņā ar 1921. gada 29. decembra valdības noteikumiem "Par prasību un mantojumu lietu izņemšanu no pagastu tiesu piekrišanas"¹⁵⁵ pagasta tiesu kompetence tika vēl vairāk sašaurināta. Pagasta tiesām no 1922. gada 1. janvāra tika noliegts pieņemt izspriešanai jaunas civilprasību un mantojumu lietas. Šīs lietas tika nodotas miera tiesu un apgabaltiesu piekriībā. Pagasta tiesu piekriībā atstāja lietas par aizbildnību, aizgādnību un adopciju, kā arī tām tika noteiktas aktu apliecināšanas tiesības. Šis lēmums iezīmēja tendenci uz pagasta tiesu pakāpenisku likvidāciju, bet Latvijas Republikas laikā tā netika īstenota. Pagasta tiesu priekšsēdētāju, locekļus, kā arī kandidātus tiesas amatiem ar 1922. gada 28. oktobra valdības noteikumiem "Par pagasta tiesas locekļu vēlēšanas kārtību"¹⁵⁶ turpmāk uz 3 gadiem ievēlēja pagasta padome. Minimālajam pagasta tiesas locekļu skaitam kopā ar priekšsēdētāju vajadzēja būt 4, bet konkrēti nepieciešamo tiesas locekļu un kandidātu skaitu noteica pagasta padome.

154 Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1920, Nr. 1, 105. lpp.

155 Lkr, 1921, 31. dec., Nr. 22, 266.

156 Lkr, 1922, 28. dec., Nr. 26, 265.

Sevišķa nozīme bija 1921. gada 4. martā pieņemtajam likumam "Par administratīvām tiesām"¹⁵⁷, kas tika izstrādāts pēc Krievijas Pagaidu valdības 1917. gadā izstrādātā attiecīgā likumprojekta. Iepriekš Latvijā administratīvi procesuālās tiesības nepastāvēja. Likums sastāvēja no 5 nodaļām (I – Administratīvo tiesu iekārta; II – Tiesāšanas kārtība; III – Spriedumu pārsūdzēšanas kārtība; IV – Tiesas izdevumi; V – Spriedumu izpildīšana). Tiesu vara administratīvajās lietās pēc šī likuma tika noteikta miertiesnešiem, apgabala tiesām un Senātam. Tātad administratīvās lietas tika skatītas nevis sevišķās, bet vispārējās tiesās.

Administratīvo tiesu piekritībā tika noteikti

a) valdības orgānu protesti pret pašvaldības iestāžu un to amatpersonu lēmumiem, rīkojumiem, rīcību un nolaidību;

b) valdības iestāžu un ierēdņu sūdzības par pašvaldības iestāžu un amatpersonu lēmumiem, rīkojumiem, rīcību un nolaidību;

c) pašvaldību domju vai padomju un privātu fizisku un juridisku personu sūdzības par valsts un pašvaldības iestāžu vai to amatpersonu lēmumiem, rīkojumiem, rīcību vai nolaidību;

d) lietas, kuras likumos sevišķi piešķirtas administratīvo tiesu pārziņai.

Miertiesnešu piekritībā nodeva sūdzības par pagasta un miesta pašvaldības iestādēm un amatpersonām. Sūdzības par pilsētas un apriņķa iestādēm un amatpersonām, kā arī sūdzības par valsts pārvaldes iestādēm un ierēdņiem, kuru pārziņas rajons bija apriņķis vai pilsētas, izsprieda apgabala tiesa. Sūdzības par ministriem, kā arī par centrālajām un apgabala iestādēm un viņu priekšniekiem izsprieda Senāta pilnsapulce vai arī tā administratīvais departaments.

Protestus un sūdzības tiesai vajadzēja iesniegt mēneša laikā. Tiesai bija tiesības prasīt rakstisku paskaidrojumu iestādei vai personai, pret kuru tika celts protests.

Lietu izskatīja atklātā tiesas sēdē uz pušu sacīkstes principu pamata. Tiesai tika piešķirtas tiesības neatkarīgi no lietas dalībniekiem veikt pasākumus lietas apstākļu noskaidrošanai. Atšķirībā no civilprocesa administratīvajā procesā, kā redzam, tiesa bija aktīvāka. Tiesa varēja pieņemt spriedumu atstāt protestu vai sūdzību bez ievērības, atcelt apstrīdēto vai pārsūdzēto lēmumu, rīkojumu vai rīcību, uzdodot atceltā akta vietā izdot jaunu vai izdarīt citu rīcību, vai atturēties no noteiktas rīcības. Lietas izskatīšanu tiesā izbeidza, ja administratīvā iestāde grozīja savu lēmumu tā, ka zuda sūdzības pamats. Noteiktos gadījumos tiesa varēja apmierināt prasību, izdodot motivētu pavēli, bez lietas tālākas iztiesāšanas.

Miertiesneša spriedumi administratīvajās lietās bija pārsūdzami apgabaltiesā, bet apgabaltiesas spriedumi – Senāta administratīvajā departamentā.

¹⁵⁷ Lkr, 1921, 3. apr., Nr. 7, 59.

Paša Senāta spriedumi nebija pārsūdzami. Ja likumā pietrūka normu, subsidiāri bija izmantojams Civilprocesa likums.

Šajā periodā tika veikti arī atsevišķi grozījumi un papildinājumi Krievijas Tiesu iekārtas likumā, Civilprocesa likumā un Kriminālprocesa likumā, kas tika izdoti 1864. gadā, bet Baltijas novadā spēkā stājās pēc 1889. gada tiesu reformas. Tā miera tiesās tika izveidots miertiesneša sekretāra amats (likums "Par miertiesnešu sekretāriem"¹⁵⁸ 12.03.1920.), grozīja arī kriminālvajāšanas kārtību lietās par amatpersonu dienesta noziedzīgiem nodarījumiem (valdības noteikumi¹⁵⁹, 12.10.1922.).

Atgādināsim, ka valdības noteikumu "Par kara stāvokli"¹⁶⁰ (11.08.1921.) papildinājums paredzēja zināmas atkāpes no parastās procesuālās kārtības pastiprinātās apsardzības stāvokļa gadījumā, respektīvi, iekšlietu ministra tiesību atstāt atsevišķas lietas "par noziegumiem vai smagiem noziegumiem iztiesāšanai kara tiesā pēc kara laika likumiem" (16. p.).

Kara tiesas Latvijā (lauku kara tiesa, pulka tiesa, kara tiesa, kara virstiesā) darbojās uz Krievijas kara likumu kopojuma (1869. g.) VI daļas "Tiesu reglamenti" 24. grāmatas "Kara tiesu reglaments" pamata. To piekritībai kara-stāvokļa apstākļos noteica ne tikai militārpersonu, bet arī civilpersonu krimināllietas. Kara tiesvedība neparedzēja apelācijas iespēju, bet vienīgi kasāciju.

4. Juristu sagatavošanas uzsākšana Latvijas Universitātē un Latvijas juristu zinātniskā darbība

Līdz 1919. gada 28. septembrim, kad tika dibināta Latvijas Universitāte, kura līdz 1923. gadam tika saukta par Latvijas Augstskolu, Latvijā nebija iespējams iegūt juridisko izglītību. Latvijas jaunieši, kas vēlējās studēt tiesības, bija spiesti doties uz Tērbatu, Sanktpēterburgu, Maskavu, Kazanu un citām Krievijas pilsētām, kur darbojās universitātes.

Latvijas Universitātes sastāvā aiz praktiskiem nolūkiem, lai efektīvāk tiktu izmantotas auditorijas un mācību spēki, izveidoja apvienotu Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāti, kurā izglītību ieguva nākamie ekonomisti un juristi.

Par tās pirmo dekānu kļuva docents, Latvijas Senāta loceklis Augusts Lēbers.

158 Lkr, 1920, 30. apr., Nr. 2, 170.

159 Lkr, 1922, 4. nov., Nr. 21, 209.

160 Valdības Vēstnesis, 1920, 14. aug., Nr. 183.

Fakultātē 1922. gadā izveidoja tiesību zinātņu nodaļu, kuras sastāvā darbojās civiltiesību, civilprocesuālo, krimināltiesību, romiešu tiesību vēstures, tirdzniecības tiesību, valsts tiesību un dažas citas katedras.

Pirmajā 1919./20. mācību gadā juridiskās specialitātes studentu skaits bija 29, bet 1922./23. mācību gadā tiesības LU studēja jau 422 studenti, bet Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultāte studentu skaita ziņā izvirzījās pirmajā vietā starp visām LU fakultātēm.¹⁶¹ Juridiskās specialitātes programmā tika ietverti gandrīz 40 priekšmetu kursi, lielākoties obligātie, bet bija arī daži izvēles kursi.

1924./25. mācību gadā tiesību specialitātes studentiem lekcijas lasīja un semināru nodarbības vadīja 22 profesori, 11 docenti un 4 lektori un asistenti. Tas ļauj secināt, ka mācībspēku kvalifikācija LU tiesību nodaļā bija augsta.

Pasniedzēji paši lielākoties bija guvuši izglītību Tērbatas, Maskavas un Sanktpēterburgas universitātēs. Daudzi mācībspēki bija jau ar iepriekšēju augstskolas pasniedzēja darba pieredzi, piemēram, profesors B.K.G. Frēze pasniedza Maskavas universitātē, profesors V. Gribovskis – Novorosijskas (Odesa), Sanktpēterburgas un Tomskas universitātē, profesors P. Mincs – Maskavas universitātē, profesors V. Sinaiskis – Tērbatas, Varšavas, Kijevas universitātē, docents K. Dišlers – Omskas universitātē, profesors V. Kosinskis – Kijevas universitātē, docents A. Lēbers – Rīgas Politehniskajā institūtā.

Līdztekus minētajiem LU tiesību nodaļas mācībspēkiem atzīmējami arī docents J. Čakste, vēlākais Latvijas Valsts prezidents; docents A. Būmanis, ilggadējs Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs, docents H. Albats, docents V. Bukovskis, vēlākais Senāta loceklis; docents R. Akmentīņš.

Kā redzam, līdztekus latviešu mācībspēkiem LU tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes tiesību nodaļā aktīvi darbojās arī vācu, krievu un ebreju mācībspēki, dodot lielu ieguldījumu LU veidošanā, juristu sagatavošanā un tiesību zinātņu attīstīšanā.

Tiesību zinātnes veicināšanā šajā periodā īpaša nozīme bija LR Tieslietu ministrijas izdotajam "Tieslietu Ministrijas Vēstnesim", kurš iznāca no 1920. gada līdz 1940. gadam, kad tā iznākšanu pārtrauca padomju okupācija.

Žurnālu līdz 1922. gadam rediģēja senators M. Gobiņš, bet ar 1922. gadu redaktora pienākumus uzņēmās K. Dišlers.

Žurnālā tika ievietoti teorētiski raksti par jautājumiem, kas bija saistīti ar Latvijas tiesību veidošanu un Latvijas pilsoņu tiesiskās apziņas izkopšanu, pārskati par tiesu darbību, Senāta lēmumi, pārskati par likumu izstrādāšanas komisiju, Tieslietu ministrijas, Latvijas Juristu biedrības un zvērīnāto advokātu padomes darbību, svarīgāko pieņemto likumu un valdības noteikumu, kā arī likumprojektu teksti, recenzijas par jaunāko juridisko literatūru.

¹⁶¹ Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. I daļa. – R., 1939. – 736., 780. lpp.

Tādējādi "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" bija reizē akadēmisks un praktisks periodisks izdevums.

Par žurnāla autoriem kļuva kvalificētākie Latvijas juristi – K. Dišlers, V. Bukovskis, A. Lēbers, V. Gribovskis, barons B. fon Disterlo, P. Mincs, A. Ugrjumovs, P. Lejiņš u.c.

Aplūkojamajā periodā "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" sevišķu uzmanību pievērsa Latvijas konstitucionālo tiesību jautājumiem sakarā ar konstitucionālo tiesību aktu izstrādāšanu un pieņemšanu LSS (atzīmējami vairāki K. Dišlera un B. fon Disterlo raksti), Senāta izskaidrojošajai darbībai (P. Minca, A. Lēbera raksti), civiltiesību pilnveidošanai Latvijā (V. Bukovska, K. Valtera, pirmā Senāta priekšsēdētāja, raksti), noziedzības apkarošanas problēmām (A. Ugrjumova, P. Berģa, P. Minca raksti). Šis, kā redzam, vēl nebija apjomīgu zinātnisku monogrāfiju laiks.

Lai stimulētu studentu zinātniski pētniecisko darbību, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē ar 1922. gadu rīkoja studentu zinātnisko darbu konkursu. Šajā gadā godalgoja P. Mucenieka darbu "Ministru vara demokrātiskā valstī", kura autors vēlākos gados kļuva par LU docentu un lielāko autoritāti pašvaldību tiesību jomā.

Originālas juridiskās mācību literatūras jomā ieguldījumu deva A. Lēbers, publicējot "Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē" (1922) divās daļās.¹⁶² Autors, kaut arī pēc izcelsmes bija vācbaltietis, deva lielu ieguldījumu latviešu juridiskās terminoloģijas izveidošanā. Viņš arī bija pirmais nelatviešu mācībspēks, kas 1920. gada aprīlī sāka lekcijas lasīt latviešu valodā.¹⁶³

162 Lēbers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē 1.–2.d. – R., 1922.

163 Baltijas Vēstnesis, 1920, 23. aprīlī.

Jautājumi un uzdevumi

1. Noskaidrojiet kopīgās un atšķirīgās normas
 - 1) Tautas Padomes politiskajā platformā,
 - 2) Deklarācijā par Latvijas valsti,
 - 3) Latvijas Republikas iekārtas pagaidu noteikumos,
 - 4) Latvijas Republikas Satversmē.
2. Kādi apstākļi tika ņemti vērā, veidojot Latvijas pilsonības institūtu?
3. Kādas sekas izraisīja 1918. gada 29. decembra Latvijas valdības vienošanās ar Vācijas ģenerālpilnvaroto A. Vinnigu?
4. Paskaidrojiet Latvijas parlamentārisma raksturīgās iezīmes pēc 1922. gada Satversmes!
5. Raksturojiet likuma "Par laulību" (1921) un Baltijas vietējo civillikumu attiecīgās nodaļas būtiskās atšķirības!
6. Noskaidrojiet, kā karastāvokļa un pastiprinātas apsardzības noteikumi ierobežoja pilsoņu tiesības Latvijā!
7. Analizējot agrārās reformas likumdošanu, paskaidrojiet, kādus uzdevumus tai izvirzīja Latvijas valdība!
8. Ar ko tiesu sistēma Latvijas Republikā atšķīrās no tiesu sistēmas agrākajā Krievijas impērijā?

Ieteicamā literatūra

- Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. – Stokholma: Daugava, 1968.
- Andersons E. Latvijas vēsture. 1914–1920. – Stokholma: Daugava, 1967.
- Blūzma V. Kad īsti tapa Latvijas valsts? // Latvijas Vēsture, 1991. – Nr. 3; 1992, Nr. 1 (4).
- Blūzma V. Tiesiskas valsts pirmsākumi Latvijā // Latvijas Vēsture, 1998. – Nr. 3, 4; 1999, Nr. 1.
- Disterlo B. Juridiskas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes // Tieslietu ministrijas Vēstnesis, 1923. – Nr. 7, 1.–13. lpp.
- Dišlers K. Dažas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes projekta // Tieslietu ministrijas Vēstnesis, 1921. – Nr. 4/6.
- Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976.
- Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938. – R., 1939.

5. nodaļa TIESĪBU ATTĪSTĪBA LATVIJAS REPUBLIKAS PARLAMENTĀRAJĀ POSMĀ (1922–1934)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1922. gads	
7. novembris	I Saeima notur savu pirmo sēdi. Spēkā stājas LR Satversme.
1923. gads	
20. janvāris	Pieņemts likums "Par Latvijas karogiem".
23. marts	Pieņemts Saeimas kārtības rullis.
18. jūlijs	Pieņemts likums "Par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām" un "Par sapulcēm".
20. jūlijs	Pieņemts Karaklausības likums.
2. augusts	Pieņemts likums "Par Valsts kontroli", kurš atvieto 1919. gada pagaidu noteikumus.
1924. gads	
12. februāris	Pieņemts Preses likums.
25. aprīlis	Pieņemts likums "Par centrālo kriminālpoliciju".
26. jūnijs	Pieņemts likums "Par Latvijas teritorijas sadalīšanu apriņķos".
1925. gads	
1. aprīlis	Pieņemts likums "Par Ministru kabineta iekārtu".
1926. gads	
30. marts	Pieņemts likums "Par Kodifikācijas nodaļu".
7. jūnijs	Pieņemts likums "Par gaisa satiksmi".
11. jūnijs	Pieņemts likums "Par mēriem un svariem".
1927. gads	
1. marts	Pieņemts likums "Par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos".
1. jūnijs	Pieņemts likums "Par algotu darbinieku apdrošināšanu nelaimes un arodu slimību gadījumos".

4. oktobris	Tiek pieņemti valdības noteikumi "Par kolektīvu darba līgumu" un "Par negodīgas konkurences apkarošanu".
1928. gads	
12. aprīlis	Pieņemti Ministriju iekārtas vispārējie noteikumi.
13. aprīlis	Pieņemts likums "Par sabiedrisko apgādību".
25. septembris	Pieņemti valdības noteikumi "Par valsts himnu".
1929. gads	
10. aprīlis	Pieņemts jauns Saeimas kārtības rullis.
1930. gads	
6. marts	Pieņemts likums "Par zemes ceļu satiksmi".
11. marts	Pieņemts likums "Par pasta satiksmi".
26. aprīlis	Izdoti valdības noteikumi "Par Latvijas apgabalu ģerboņiem".
18. jūnijs	Pieņemts Tieslietu ministrijas iekārtas likums un Pilsētu pašvaldību likums.
10. oktobris	Ministru kabinets 81. panta kārtībā pieņem Disciplinārsodu likumu.
1931. gads	
3. februāris	Pieņemts likums "Par Latvijas galvaspilsētu".
16.-22. jūlijs	Pieņemts likums "Par pensijām".
29. decembris	Pieņemts likums "Par līdzekļu sagādāšanu bezdarba apkarošanai".
1932. gads	
18. februāris	Izdoti valdības noteikumi "Par Latvijas valsts valodu", kuri nosaka latviešu valodai valsts valodas tiesības.
1933. gads	
24. aprīlis	Ministru kabinets 81. panta kārtībā pieņem Sodu likumu, kurš stājas spēkā 1933. gada 1. augustā.
1934. gads	
15. maijs	Ministru kabinets izsludina karastāvokli uz 6 mēnešiem. Parlamentārās republikas likvidācija Latvijā Ministru prezidenta K. Ulmaņa valsts apvērsuma rezultātā.

1. Tiesiskas valsts veidošana Latvijā

Ar I Saeimas sanākšanu savā pirmajā sēdē 1922. gada 7. novembrī Latvijā stājas spēkā 1922. gada Satversme, kura noteica Latvijā demokrātiskas parlamentārās republikas iekārtu. Tā pastāvēja līdz 1934. gada 15. maijam, kad valsts

apvērsuma rezultātā Ministru prezidents K. Ulmanis kopā ar saviem atbalstītājiem ieviesa autoritāru režīmu Latvijā. Autoritārais režīms Latvijā pastāvēja līdz 1940. gada 17. jūnijā veiktajai padomju okupācijai.

Tā kā autoritārais režīms radīja nozīmīgas pārmaiņas Latvijas tiesību jomā (1922. gada Satversmē noteiktās valsts iekārtas principiāli grozījumi, pilsoņu tiesību ierobežošana u.c.), ir likumsakarīgi aplūkot pirmskara Latvijas Republikas parlamentārā un autoritārā perioda tiesības atsevišķās nodaļās.

Konstitucionālās varas (1922–1934) periods ir raksturīgs ar ievērojamu aktivitāti jaunās Latvijas valsts tiesību sistēmas veidošanas jomā. Kā zināms, Latvijas Republika piemēroja tiesību kontinuitātes principu attiecībā uz agrākās Krievijas valsts likumiem Latvijas teritorijā.¹ Bet Krievijas valsts likumi (to skaitā arī vietējie Baltijas likumi) ne visai atbilda jaunās Latvijas demokrātiskās valsts vajadzībām.

Pirmkārt, Krievijas likumi nepietiekami atspoguļoja Latvijas īpatnējos apstākļus.

Otrkārt, Krievijas likumi daudzos gadījumos neatbilda Latvijas valsts demokrātiskās iekārtas principiem.

Treškārt, daudzi Krievijas likumi bija novecojuši salīdzinājumā ar tiesību progresu Rietumeiropas valstīs.

Tādēļ par neatliekamu uzdevumu Latvijas valstij pēc tam, kad tika radīti tās konstitucionālie pamati, kļuva Latvijas nacionālās tiesību sistēmas veidošana. Lai sasniegtu šo mērķi, parlamentārajā periodā Latvijā tika pieņemti nozīmīgi likumi pilsoņu, valsts, administratīvo, militāro, tirdzniecības, darba, sociālo, civilo un krimināltiesību jomā. Tika uzsākta arī tiesību rekodifikācija, 1933. gadā pieņemot jaunu Sodu likumu.

Kopumā četrus Saeimu darbības laikā Saeimā no 1334 apspriestajiem likumprojektiem tika pieņemti 1122 jeb 84,11 %. Saeimai iesniegto likumprojektu skaits 1922.–1934. gadā sastādīja 2352. Visvairāk likumu ierosināšanas tiesības atbilstoši Satversmes 65. pantam īstenoja Ministru kabinets, iesniedzot Saeimai 967 likumprojektus jeb 41,11 % no visiem iesniegtajiem likumprojektiem. Bez tam Ministru kabinets pieņēma Satversmes 81. panta kārtībā 839 noteikumus ar likuma spēku, kuriem bija nepieciešama turpmāka Saeimas sankcija (tie sastādīja 35,67 % no visiem Saeimai iesniegtajiem likumprojektiem)².

Kaut arī valdības likumdošanas īpatsvars Satversmes darbības periodā nedaudz samazinājās salīdzinājumā ar iepriekšējo Latvijas Republikas periodu, tomēr tas joprojām palika nozīmīgs. Mūsdienās tiesību zinātnieki

1 Skat. 1919. gada 5. decembra likumu "Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā" - LKr, 1919. – 154.

2 Aprēķini veikti uz Ā. Šildes grāmatā "Latvijas vēsture 1914–1940" sniegtās statistikas pamata. Skat.: Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 388. un 421. lpp.

ir izteikuši iebildes pret pārāk plašo valdības likumdošanas apjomu un kompetenci, kas neatbilst konstitucionālam valsts varu dalīšanas principam.³ Tā, piemēram, apšaubāms bija Ministru kabineta lēmums pieņemt Satversmes 81. panta kārtībā 1933. gada Sodū likumu, jo šis pants noteica tiesības valdībai izdot noteikumus ar likuma spēku Saeimas starpsesiju periodā, "ja neatliekama vajadzība to prasa", taču kriminālkodeksa pieņemšana pie neatliekamām vajadzībām nebija pieskaitāma.

Ievērojami mazāks bija Saeimas komisiju un deputātu devums likumu ierosināšanas jomā. Saeimas komisijas iesniedza Saeimai 306 likumprojektus (13,01 % no visiem iesniegtajiem likumprojektiem), bet Saeimas deputāti – 234 (9,95 % attiecīgi).⁴ Jāatzīmē, ka III un IV Saeimā deputātu aktivitāte likumdošanas iniciatīvas jomā pieauga.

Atzīmējama arī tiešās demokrātijas elementu izmantošana likumdošanā. 6 likumprojektus ierosināja vēlētāji, pamatojoties uz 1920. gada likumu "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu". Divus no tiem – 1923. gada likumprojektu "Par atlidzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem"⁵ un 1929. gada papildinājumu Agrārās reformas likuma II daļai, kas paredzēja atcelt landesvērīstū priekšrocības zemes iegūšanā⁶, Saeima pieņēma, bet pārējie 4 nonāca tautas nobalsošanā, kur nevienam likumprojektam neizdevās gūt nepieciešamo kvorumu – 1/2 vēlētāju piedalīšanos nobalsošanā, lai likumprojekts stātos spēkā, jo likumprojektu pretinieki aicināja savus atbalstītājus atturēties no dalības tautas nobalsošanā. Tāpēc pēc tautas nobalsošanas 1931. gada jūnijā Saeima pieņēma likumprojektu par Doma baznīcas nodošanu latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes vajadzībām.⁷

Parlamentārajā posmā Latvijā tika veidota tiesiskā valsts, kur augstākais spēks bija likuma varai.⁸ Šī koncepta ietvaros Latvijas Republika 20. gados un 30. gadu sākumā parlamentārisma posmā uzskatāma par tiesisku valsti pat karastāvokļa periodā, kura raksturīga iezīme bija pilsoņu tiesību ierobežošana. Atzinumu par Latviju kā tiesisku valsti satur Latvijas Senāta 1926. gada 25. novembra spriedums Nr. 121. E. un H. Švarcu prasības lietā pret LR Saeimu.⁹ Ievērojams tā laika Latvijas konstitucionālo tiesību pētnieks Kārlis

3 Lēbers D.A. sadarbībā ar Bišeru I. Ministru kabinets. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai "Ministru kabinets". – R., 1998. – 12.–13. lpp.

4 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 388. lpp.

5 LKr, 1924. – 73.

6 LKr, 1929. – 224.

7 LKr, 1931. – 192.

8 Skat. Blūzma V. Tiesiskais valsts pirmsākumi Latvijā // Latvijas vēsture, 1999. – Nr. 1(33). – 46.–54. lpp.

9 Ieskats Latvijas Senāta spriedumos un senatora Augusta Lēbera rakstos (1920–1938). – R., 1992. – 24. lpp.

Dišlers saistīja tiesisku valsts jēdzienu ar demokrātisku valsts iekārtu, atzīmējot: "...katra demokrātiska valsts ir tiesiska valsts, un katra tiesiska valsts ir vairāk vai mazāk demokrātiska valsts; bet nedemokrātiska valsts nekad nevar būt tiesiska valsts (...)"¹⁰ Tiesiskās valsts koncepcija XX gadsimta gaitā ievērojami progresējusi, tādēļ, apzīmējot pirmskara parlamentārā perioda Latviju par tiesisku valsti, ir jāatceras, ka tā neatbilda mūsdienu tiesiskas valsts kritērijiem. Latvijas likumdošana tad vēl nenodrošināja vīriešu un sievietes līdztiesību civiltiesību jomā, trūka pilsontiesību un cilvēktiesību konstitucionālo garantiju, arī kriminālsodu sistēma vēl neatbilda mūsdienu cilvēktiesību principiem. Tomēr, kopumā ņemot, Latvijā 20. gados tika sasniegts ievērojams progress demokrātijas un pilsoņu tiesību jomā, kas to pietuvināja Rietumeiropas vecajām demokrātiskajām valstīm ar izkoptām tiesiskas valsts tradīcijām.

Liberālais Saeimas vēlēšanu likums un 1923. gada likums "Par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām"¹¹ sekmēja daudzu sīku politisko partiju izveidošanos Latvijā. Tā kā kandidātu sarakstu iesniegšanai Saeimas vēlēšanām vajadzēja tikai 100 parakstus, vēlēšanās piedalījās arī dažādas sīkas interešu grupas, kurām nekāda iespaids sabiedrībā nebija. Lai to novērstu, vēlēšanu likumā izdarīja grozījumu, kurš ar III Saeimas vēlēšanām noteica 1000 latu lielas drošības naudas iemaksu no saraksta. Ja tika ievēlēts vismaz viens deputāts no attiecīgā saraksta kādā vēlēšanu apgabalā, drošības nauda tika atmaksāta saraksta iesniedzējiem. Tādā veidā izdevās samazināt uz Saeimas vēlēšanām iesniedzamo sarakstu skaitu no 141 II Saeimas vēlēšanās uz 103 IV Saeimas vēlēšanās. Tā kā Saeimas vēlēšanās, kuras notika pēc proporcionālās sistēmas, pirmskara Latvijā netika ieviesta procentuālā balsu barjera, tad Saeimas sastāvs bija stipri sadrumstalots, piemēram, III un IV Saeimā tika ievēlēti pārstāvji no 27 partijām un grupām, pie tam III Saeimā 15 partijas un grupas pārstāvēja 1–2 deputāti (IV Saeimā – 11 partijas un grupas).¹² Līdz ar to bija apgrūtināta stabila valdības veidošana, bet pēc tā saucamās "govju andeles" izveidotie ministru kabineti nespēja pastāvēt pilnu Saeimas pilnvaru termiņu – sakarā ar politiskās konjunktūras izmaiņām Saeimā. Pavisam Saeimas darbības periodā tika sastādīti 13 ministru kabineti. Politisko stabilitāti būtu varējusi palielināt vienošanās starp vadošajām Saeimas partijām – LSDSP un LZS, bet tās vienotu koalīciju ideoloģisko pretrunu dēļ nekad neveidoja. Raksturīga iezīme tā laika Latvijas politiskajā dzīvē bija nacionālo minoritāšu un reģionālo (sevišķi Latgales) partiju izveidošanās.

10 Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas // Tieslietu Ministrijas vēstnesis, 1924/25. – Nr. 10. – 417. lpp.

11 LKr, 1923. – 87.

12 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 714.–717. lpp.

Nepieciešamība pēc politiskās stabilitātes sevišķi pieauga pasaules ekonomiskās krīzes gados (1930–1932). Šajā periodā dzirdīgas ausis ieguva Satversmes kritiķi, kuri akcentēja Latvijas parlamentārisma trūkumus, – tādi kā labējais politiķis, Latviešu Nacionālās apvienības līderis Arveds Berģs, kurš izvirzīja saukli “Satversme neiet!”.

A. Berģa partija 1932. gadā izstrādāja Satversmes grozījumu projektu, bet tas neieguva plašāku atbalstu, jo Nacionālā apvienība nebija ietekmīga partija.

1933. gada rudenī Satversmes grozījumu projektu Saeimai iesniedza Zemnieku savienība, un tam tika nodrošināts plašāks atbalsts. LZS projektā bija ierosināts grozīt Satversmes 19 pantus, t.i., gandrīz ceturto daļu no visa Satversmes teksta.¹³ Deputātu skaitu Saeimā projekta autori piedāvāja samazināt uz 50, lai nepieļautu Saeimas pārmērīgu sadrumstalošanos frakcijās, bet Saeimas pilnvaru termiņu – pagarināt līdz četriem gadiem.¹⁴

Valsts prezidenta posteni projektā bija domāts pārveidot par no Saeimas neatkarīgu varas institūciju, nosakot, ka viņu vispārējās vēlēšanās uz pieciem gadiem ievēlētu tauta. Arī atļaut Valsts prezidentu paredzēja referenduma ceļā, to ierosinot vienai desmitdaļai vēlētāju.

Valsts prezidenta pilnvaras projektā bija nolemts paplašināt, nosakot viņam tiesības pirms termiņa atļaut Saeimu. Tādā veidā projekta autori cerēja atrast pretindi biežajām valdību krīzēm, kuras radās mainoties politisko spēku kombinācijai Saeimā. Tika pastiprinātas Valsts prezidenta veto tiesības likumdošanā. Pēc projekta viņš varētu ne tikai nodot likumprojektu otrreizējai caurlūkošanai tajā pašā Saeimā, bet vēl pieprasīt tā atkārtotu caurlūkošanu jaunievēlētā Saeimā. Tikai tad, ja arī tā būtu pieņēmusi likuma tekstu negrozītā redakcijā, Valsts prezidentam nāktos to izsludināt. Visbeidzot, projektā paredzēja Valsts prezidenta tiesību “drošības un kārtības labad” ierobežot vai pilnīgi atcelt atsevišķos likumos paredzētās pilsoniskās brīvības, arī tad, ja netika noteikts izņēmuma stāvoklis.

Šī norma izsauca Saeimas demokrātiski noskaņotā vairākuma pretestību, un to otrajā lasījumā 1934. gada 4. maijā noraidīja. Noraidīja arī priekšlikumu par Valsts prezidenta tiesību atļaut Saeimu, kaut arī akceptēja priekšlikumu par Valsts prezidenta ievēlšanu vispārējās vēlēšanās, balsojot vēlētājiem, kuri bija vecāki par 21 gadu (projektā – vecāki par 25 gadiem). Šie projekta grozījumi Saeimā neapmierināja tā autorus – Zemnieku Savienības frakciju, bet iespējams, ka ar tiem LZS līderi jau bija rēķinājušies, jo Ministru prezidents Kārlis Ulmanis par savu orientieri bija izvēlējis diktatorisku režīmu, kādu tolaik bija ne mazums Eiropā, un uzsāka valsts apvērsuma gatavošanu. Likum-

13 Satversmes grozījumu projektu skat.: Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 572.–573. lpp.

14 Šī norma pieņemta ar 1997. gada 17. decembra Satversmes grozījumu. Skat.: Ziņotājs, 1998. – Nr. 2. – 33. lpp.

projekta neveiksmes Saeimā it kā jāva sazvērniekiem no LZS attaisnoties par nelikumīgajām "ārpusparlamentārajām aktivitātēm". Ja Satversmes grozījumi tiktu pieņemti atbilstoši Saeimā otrajā lasījumā veiktajām korekcijām, demokrātija Latvijā, iespējams, tiktu attīstīta un nostiprināta, vairāk sabalansējot atsevišķos varas zarus. Bet Satversmes grozījumu likumprojekta trešajam lasījumam nebija lemts notikt, jo demokrātisko valsts iekārtu likvidēja 15. maija apvērsums.

2. Svarīgāko tiesību nozaru attīstība

2.1. Valsts un administratīvās tiesības

2.1.1. Pilsoņu tiesību nodrošināšana

Svarīgākie likumdošanas uzdevumi pēc demokrātiskas republikas konstitucionālas noformēšanas saistījās ar nozīmīgāko politisko brīvību regulējošo likumu pieņemšanu. Tādi bija: likums "Par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām" (18.07.1923.), likums "Par sapulcēm" (18.07.1923.) un "Preses likums" (18.02.1924.).¹⁵ Tā laika ievērojamais valststiesību pētnieks M. Lazersons tos sauca pār "konstitucionāliem likumiem".¹⁶ Kaut gan tiem nepiemita konstitucionālo likumu spēks, tajos regulējumu ieguva konstitucionālo tiesību priekšmeti. Šo likumu nozīme sevišķi atzīmējama, ņemot vērā nepieņemto Satversmes II daļu.

Likums "Par biedrībām, savienībām un organizācijām" noteica tiesības visiem Latvijas iedzīvotājiem brīvi apvienoties biedrībās, politiskajās organizācijās un reliģiskās apvienībās. Par politiskās organizācijas biedru varēja kļūt no 18 gadu vecuma. Par politisko organizāciju biedriem nevarēja būt aktīvā karadienesta personas un personas, kas pastāvīgi dzīvoja ārzemēs.

Lai reģistrētu politiskās organizācijas, bija jāiesniedz Iekšlietu ministrijai to statūti un programmas ar vismaz 5 dibinātāju parakstiem. 2 nedēļu laikā Iekšlietu ministrijai bija jāizlemj jautājums par politiskās partijas reģistrāciju. Biedrību un to savienību reģistrēšanai pieteikumi bija jāiesniedz apgabaltiesai.

Ar 1924. gada 30. maija papildinājumiem par biedrību biedriem varēja kļūt arī juridiskās personas.

Likums "Par sapulcēm" noteica visiem pilsoņiem likuma robežās tiesības sasaukt sapulces un sapulcēties "mierīgi un neapbruņoti" gan slēgtās telpās, gan arī zem klajas debess. Sapulcēs tika noteikta vārda un valodas brīvība. Atklātās sapulces iepriekš bija jāpiesaka pilsētās- policijas prefektam vai

15 LKr, 1923. – 87 un 88.; 1924. – 60.

16 II Saeimas stenogrammas, 1926. – 2. sept. – 40. sleja.

attiecīgiem policijas priekšniekiem, bet laukos – apriņķa policijas priekšniekiem, lai policija tajās nodrošinātu kārtību. Iekšlietu ministrijai tika piešķirtas tiesības aizliegt sapulces, kuras apdraud mieru un drošību. Tika noliegts rīkot sapulces uz sliežu ceļiem un atklātai satiksmei paredzētās vietās, respektīvi bloķēt satiksmi. Sapulcēm zem klajas debess, kuras notiktu ceturtdaļkilometra attālumā no Saeimas sēžu vietas un laikā, kad tur notiek sēdes, likums paredzēja īpašas atļaujas saņemšanu no policijas. Acīmredzot šajā gadījumā likumdevējs, pirmkārt, domāja piketus, kuri likumā atsevišķi netika minēti.

Gājieniem vajadzēja saņemt prefekta vai apriņķa priekšnieka atļauju, izņemot bērnu, kāzu un reliģiskās procesijas, kuras varēja notikt bez iepriekšējas pieteikšanas.

1924. gada Preses likums nodrošināja plašu preses brīvību Latvijā, kāda līdz tam nebija pastāvējusi. Kara cenzūra divdesmito gadu sākumā bieži aizliedza drukāt laikrakstu redakciju sagatavotos materiālus, noteica lielus administratīvus naudas sodus laikrakstiem un aresta sodus laikrakstu redaktoriem, aizliedza uz noteiktu laiku izdot preses izdevumus. 1921. gada 23. novembrī nacionālpatriotiskā laikraksta "Latvijas Sargs" redaktors E. Blanks rakstā "Preses vajāšana", pakavējies pie preses administratīvās vajāšanas faktiem, kuri liecināja par šīs vajāšanas pieaugumu, izvirzīja kategorisku prasību "par preses administratīvās vajāšanas pārtraukšanu".¹⁷

Preses likums pasludināja preses brīvību likuma ietvaros, nosakot, ka preses vai periodiska izdevuma dibināšanai ir jāiesniedz pieteikums Iekšlietu ministrijai. Iekšlietu ministrija nevarēja likt šķēršļus izdevuma iznākšanai, ja tā atbildīgais redaktors un izdevējs bija Latvijas pilsoņi, vecāki par 25 gadiem, kuru tiesības nebija ierobežotas ar tiesas spriedumu un ja redaktora pastāvīgā dzīves vieta bija Latvijā.

Ārzemniekiem preses izdevuma izdošanai bija nepieciešama Iekšlietu ministrijas atļauja. Likums aizliedza atbildīgā redaktora amatu ieņemt Ministru kabineta locekļiem, bet ļāva to darīt Saeimas deputātiem.

Ar Preses likumu tika likvidēta iepriekšējā cenzūra, kaut arī tas likumā tieši netika minēts. Redaktoriem bija jāpiesūta 2 obligāti izdevuma eksemplāri: Rīgā – Iekšlietu ministrijai, bet citur – vietējās policijas priekšniekiem.

Likums noteica arī atsevišķus ierobežojumus preseī, kuri ir vispārpieņemti brīvās, demokrātiskās valstīs. Tā, piemēram, prese nevarēja ziņot par slēgtām Saeimas un tiesas sēdēm bez Saeimas priekšsēdētāja, respektīvi tiesas sēdes priekšsēdētāja atļaujas. Nedrīkstēja publicēt ziņas no izziņas vai iepriekšējās izmeklēšanas materiāliem, bet kara laikā varēja aizliegt preseī sniegt militāra rakstura ziņas.

17 Latvijas Republikas prese. 1918–1940. – R., 1996. – 79.–80. lpp.

Ierobežojumus presei paredzēja arī tiesas lietu par neslavas celšanu atspoguļošanā.

Svarīgi atzīmēt, ka ar Preses likumu tika izbeigta preses izdevumu administratīvā vajāšana, jo turpmāk lietas par Preses likuma pārkāpumiem bija jāskata tiesā.

Pieņemot trīs iepriekšminētos likumus, spēku zaudēja attiecīgi Krievijas likumi, kuros tika noteikti būtiski šķēršļi politisko brīvību īstenošanā.

1927. un 1930. gadā tika izdarīti nozīmīgi grozījumi un papildinājumi 1919. gada likumā "Par pavalstniecību". 1927. gada 2. jūnija grozījumi un papildinājumi¹⁸ noteica, ka Latvijas pilsonību var iegūt agrākie Krievijas pavalstnieki, kuri Latvijā dzīvo kopš 1925. gada 1. janvāra, ja viņi dzīvoja Latvijā pirms 1914. gada 1. augusta vismaz 6 mēnešus vai arī ja viņiem Latvijas teritorijā līdz 1881. gadam bija pastāvīga dzīvesvieta. Šos noteikumus attiecina arī uz šo personu pēcnācējiem.

Pielāva iespēju naturalizēties tiem ārvalstniekiem, kuri kalpo vai kalpojuši Latvijas nacionālajā armijā, ja arī viņi nebūtu nodzīvojuši 5 gadus Latvijas teritorijā, kuri tika prasīti naturalizācijas gadījumā. Bez tam papildinājumi sīkāk regulēja tādus jautājumus kā nepilngadīgo valsts piederība, tiesības sievietēm, kas devušās laulībā ar ārvalstnieku un zaudējušas Latvijas pavalstniecību, pēc laulības izbeigšanās atgūt Latvijas pavalstniecību.

1927. gada papildinājumi tajā daļā, kas skāra atvieglojumus Latvijas pilsonības iegūšanā, sadūrās ar zināmas sabiedrības daļas pretestību, kura bija neapmierināta, ka tos varētu izmantot cittautieši. Lieta nonāca līdz tautas nobalsošanai 1927. gada 17. un 18. decembrī jautājumā par papildinājumu atcelšanu. Kaut arī papildinājumu pretinieki savāca ap 200 000 balsu, tas bija nepietiekami, lai papildinājumus atceltu.

1930. gada papildinājumi pavalstniecības likumam¹⁹ noteica gadījumus, kad Ministru kabinets varēja atņemt Latvijas pavalstniecību, piemēram, ja Latvijas pavalstnieks dzīvoja ārzemēs vairāk nekā 3 gadus bez ārzemju pasas vai ar notecējušu ārzemju pasi, vai arī ja persona uz nepatiesu ziņu, viltotu dokumentu vai nepatiesu liecību pamata ieguvusi Latvijas pilsonību.

2.1.2. Valsts varas institūciju darbības reglamentēšana

Neatliekams LR likumdošanas uzdevums pēc Satversmes pieņemšanas bija institucionālo likumu pieņemšana valsts varas institūciju darbības reglamentēšanai.

18 Lkr, 1927. – 93.

19 Lkr, 1930. – 29.

1923. gada 23. martā tika pieņemts Saeimas kārtības rullis.²⁰ Par pamatu tam tika ņemts Satversmes sapulces kārtības rullis. Bet Saeimas kārtības rullis saturēja arī būtiskas atšķirības no Satversmes sapulces kārtības rullja, jo Satversmes iedibinātā valsts iekārta atšķīrās no tās, kuru noteica 1920. gada valsts iekārtas pagaidu noteikumi.

Saeimas deputātu pilnvaru pārbaudīšanu uzdeva mandātu komisijai 15 locekļu sastāvā, kurai uzdeva pārbaudīt vēlēšanu materiālus un sūdzības par vēlēšanu organizācijas un norises gaitu. Deputātu mandātu atcelšanai noteica divu trešdaļu Saeimas deputātu balsu vairākumu.

Saeimas prezidija sastāvs sākotnēji bija tāds pats kā Satversmes sapulcei - priekšsēdētājs, divi viņa biedri, sekretārs un divi viņa biedri.

Saeimas darbu organizēja sesijās, paredzot trīs kārtējās (rudens, ziemas un pavasara) sesijas, kā arī iespējas sasaukt ārkārtējās sesijas. Tās varēja sasaukt Saeimas prezidijs gan uz savas iniciatīvas, gan arī uz trešdaļas deputātu pieprasījuma pamata (Satversmes sapulces kārtības rullis šādu tiesību paredzēja vienai ceturtdaļai deputātu), nosakot tās dienas kārtību.

1929. gada 10. aprīlī tika pieņemts jauns Saeimas kārtības rullis.²¹

Pamatos tajā tika saglabāta 1923. gada Saeimas kārtības rullja struktūra. Nozīmīgākie grozījumi kārtības rullī saistāmi ar jauno nodaļu "Vēlēšanas", kura reglamentēja ne tikai Saeimas prezidiju, bet arī Valsts prezidenta un Valsts kontroliera vēlēšanu kārtību, kā arī Valsts kontroles padomes, Valsts kontroles departamentu kolēģiju locekļu apstiprināšanas kārtību un Saeimas komisiju, Centrālās vēlēšanu komisijas, Centrālās zemes ierīcības komitejas, Kultūras fonda, Lāčplēša kara ordeņa domes un Triju zvaigžņu ordeņa domes kandidātu vēlēšanu kārtību.

Kārtības rullis tika arī papildināts ar H nodaļu "Frakcijas, politiskie bloki un frakciju padome". Frakciju Saeimā varēja izveidot vismaz 3 deputāti no vienas partijas, bet politiskajos blokos varēja apvienoties vismaz 5 pie dažādām frakcijām piederoši deputāti. Saeimas frakciju sadarbības nodrošināšanā frakciju biroju nomainīja frakciju padome.

Ar 1931. gada 10. novembra grozījumiem Saeimas sekretāra biedru skaitu samazināja no diviem uz vienu.²²

Nozīmīgākais izpildvaru reglamentējošais likums bija 1925. gada 1. aprīlī pieņemtais likums "Ministru kabineta iekārta".²³ Šis likums bija viens no astoņiem Latvijas Republikas pirmskara perioda likumiem, kura darbība tika atjaunota pēc Latvijas valsts atjaunošanas, tiesa gan, izdarot tajā būtiskus

20 Lkr, 1923. – 34.

21 Lkr, 1929. – 58.

22 LKr, 1931. – 41.

23 LKr, 1925. – 60.

grozījumus, piemēram, ieviešot valsts ministru, parlamentāro sekretāru un ipašu uzdevumu ministru amatus.²⁴

Likuma I nodaļumā "Ministru kabineta sastāvs" tika noteikts, ka Ministru kabinets sastāv no Ministru prezidenta un ārlietu, finansu, iekšlietu, izglītības, kara, zemkopības, satiksmes, tautas labklājības un tieslietu (kopskaitā – 9) ministriem. Bez tam kabineta sastāvā Ministru prezidents varēja aicināt kā pilntiesīgus locekļus arī ministru biedrus atsevišķās ministrijās. Pats Ministru prezidents varēja līdztekus saviem tiešiem pienākumiem uzņemties arī kādas ministrijas pastāvīgu vadību. Šo tiesību Ministru prezidenti visai bieži izmantoja. Tā, piemēram, J. Pauļuks (Ministru prezidents 1923. gada 25. janvārī – 26. jūnijā) pildīja arī satiksmes ministra pienākumus, Z. Meierovics (1929. gada 26. jūlijs – 1924. gada 25. janvāris) – ārlietu ministra pienākumus, V. Zāmuels (1924. gada 25. janvāris – 18. decembris) līdz aprīlim uzņēmās pat divu ministru portfeļus – ārlietu un tieslietu.²⁵

Likuma II nodaļums "Ministru kabinets un Saeima" raksturoja likumdošanas un izpildvaras savstarpējās attiecības. Šeit tika fiksēts Ministru kabineta parlamentārās atbildības princips, kas ir parasts parlamentārajās republikās. Noklausoties Ministru prezidenta kandidāta ziņojumu par Ministru kabineta sastāvu un tā darbības programmu, Saeimai bija jālemj par uzticības vai neuzticības izteikšanu jaunizveidotajam Ministru kabinetam atklātā balsojumā ar klātesošo deputātu balsu absolūto vairākumu.

Saeimai tika piešķirtas tiesības izteikt neuzticību Ministru kabinetam, Ministru prezidentam vai arī atsevišķam ministram. Neuzticības izteikšanas gadījumā Ministru prezidentam bija jāatkāpjas arī visam kabineta sastāvam. Arī budžeta likuma noraidīšana Saeimā nozīmēja neuzticības izteikšanu valdībai. Demisiju no kabineta locekļiem varēja pieprasīt arī Ministru prezidents. Bez tam pastāvēja arī iespēja atkāpties no ministru prezidenta vai ministra amata uz amatpersonas personiska lēmuma pamata. Ministru prezidenta demisijas gadījumā bija jāatkāpjas visam kabineta sastāvam.

III nodaļums "Ministru kabineta darbība" precīzi nenoteica Ministru kabineta kompetenci, aprobežojoties ar norādi, ka tas apspriež un izlemj "visas lietas, kuras ietilpst tā kompetencē, saskaņā ar Republikas Satversmi un attiecīgiem likumiem" (12. p.). Likumā uzvarēja to I Saeimas deputātu viedoklis, kuri ieteica valdībai dot "brīvas rokas", neuzskaitot tās pilnvaru loku.

Ministru kabineta sēdes vadīja Ministru prezidents, bet kabineta ārkārtas sēžu vadīšana, kuras sasauca Valsts prezidents, tika uzdots Valsts prezidentam. Ministru kabineta sēdes uzskatīja par pilntiesīgām, ja tajās pieda-

24 Ziņotājs, 1993. – 28–507; Lēbers D.A. sadarbībā ar Bišeru J. Ministru kabinets.. – R., 1998. – 25.–27. lpp.

25 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 404.–411. lpp.

lijās vairāk nekā puse no kabineta locekļiem. Kabinets darbojās kā koleģiāla iestāde, un tā lēmumus pieņēma ar klātesošo kabineta locekļu absolūtu balsu vairākumu.

Atbilstoši parlamentāro valstu vispārpieņemtajai praksei Ministru kabineta sēdes bija slēgtas, pieļaujot iespēju atsevišķas sēdes pasludināt par atklātām.

Sikāk Ministru kabineta iekšējo darbību un kārtību noteica instrukcija, kuru izdeva 1925. gadā.²⁶ Tā, piemēram, noteica lēmumu pieņemšanu kabineta sēdēs ar atklātu balsošanu.

IV nodaļījumā "Ministru kabineta locekļu pienākumi un tiesības" tika noteikts, ka Ministru kabineta locekļi var savienot savu amatu ar Saeimas deputāta pienākumiem, bet nevar pildīt kādu atalgojamu darbu valsts, autonomo valsts uzņēmumu vai pašvaldību dienestā, izņemot mācību spēka amatu izglītības iestādēs. Te tika regulēts arī jautājums par ministra pienākumu nodošanu citam kabineta loceklim ministra atvaļinājuma laikā.

V nodaļijums "Valsts kanceleja" noteica, ka pie Ministru kabineta pastāv Valsts kanceleja, un raksturoja tās vadību, amatpersonu iecelšanas kārtību un kompetenci. 1931. gadā "Ministru kabineta iekārtā" iekļāva VI nodaļijumu par Valsts statistiskās pārvaldes uzdevumiem vadību un tās iecelšanas kārtību, pārvaldes struktūru un kompetenci.²⁷

1928. gada 12. aprīlī tika pieņemti Ministriju iekārtas vispārīgie noteikumi, kuri noteica ministriju varu, to vadību, struktūru, ministriju amatpersonu kompetenci, viņu varas robežas, savstarpējās attiecības un pienākumus.²⁸ Uz šā normatīvā akta pamata tika izdoti atsevišķu ministriju iekārtas likumi. Parlamentārajā periodā savas iekārtas likumus dabūja Izglītības ministrija (1929), Tieslietu ministrija (1930), Zemkopības ministrija (1931), Tautas labklājības ministrija (1931) un Iekšlietu ministrija (1933).²⁹

Ministriju iekārtas likumi raksturoja attiecīgo ministriju kompetenci un uzdevumus, to vadības pilnvaras, ministrijas struktūru, departamentu un nodaļu kompetenci un amatpersonu pienākumus.

Ar 1923. gada 2. augusta likuma "Par Valsts kontroli" pieņemšanu tika atcelti attiecīgie 1919. gada 15. septembra valdības izdotie noteikumi.³⁰ Likums raksturoja Valsts kontroli kā neatkarīgu koleģiālu iestādi, bet par tās uzdevumu noteica "raudzīties, ka valsts līdzekļu ievākšana, to izlietošana un vispār rīcība ar valsts mantu būtu likumīga, lietderīga un pareizi izvesta".

26 LKr, 1925. – 142.

27 LKr, 1931. – 51.

28 LKr, 1928. – 68.

29 LKr, 1929. – 252.; 1930. – 95.; 1931. – 67, 97.; 1933. – 71.

30 LKr, 1923. – 102.

Likumu "Par Valsts kontroli" atjaunoja 1993. gadā, atceļot Ulmaņa autoritārā režīma izdarītos labojumus likumā, kuri pakļāva Valsts kontroli Ministru kabinetam.³¹

Ar 1926. gada 30. marta likumu "Par kodifikācijas nodaļu", kurš atcēla 1920. gada valdības noteikumus, kodifikācijas nodaļa tika pārcelta no Tieslietu ministrijas pie Saeimas.³²

Kodifikācijas nodaļas uzdevumos ietilpa izdot Likumu un Ministru kabineta rīkojumu krājumus, izdot dažādus uzziņu krājumus sakarā ar pastāvošo likumdošanu, kodificēt likumus pēc atsevišķām tiesību nozarēm un dot atsauksmes par likumprojektiem un Ministru kabineta izdodamo noteikumu un instrukciju projektiem.

Kodifikācijas darba gaitā atsevišķie parastie likumi vai arī likumu grozījumi tika iekodificēti t.s. nozaru nolikumos – Lauksaimniecības, Izglītības un kultūras, Akcīzes, Ārstniecības, Muitas, Nodevu, Rūpniecības darba, Rūpniecības, Kārtības un drošības u.c. Citi nozaru likumu kopojumi tika saukti vienkārši par likumiem, piemēram, Kredītlikums, Valsts civildienesta likumi, Nodokļu likumi utt. Kodifikācijas darbs padarīja Latvijas spēkā esošo likumdošanu pārskatāmāku un sekmēja tiesību normu saskaņošanu.

2.1.3. Valsts valodas un valsts atribūtikas likumdošana

Ar 1932. gada 18. februāra Ministru kabineta noteikumiem par Latvijas Republikas valodu tika noteikta latviešu valoda.³³ Valsts valodas lietošana bija obligāta armijā, flotē un visās pārējās valsts un pašvaldības iestādēs un uzņēmumos, kā arī pilsoņu un juridisku personu attiecībās ar valsts iestādēm. Līdz 1935. gada pašvaldību vēlēšanām noteikumi atļāva pašvaldību orgānu sēdēs ar priekšsēdētāja atļauju vai ar 1/3 attiecīgā orgāna locekļu pieprasījumu lietot arī vācu un krievu valodu. Bet uz viena sēdes dalībnieka pieprasījuma pamata bija jānodrošina šo runu tulkojums latviešu valodā.

Ja kādas minoritātes piederīgo skaits noteiktā pašvaldībā nebija mazāks par 50 %, noteikumi pieļāva pašvaldībām attiecībās ar šīs tautības piederīgajiem lietot arī vācu un krievu valodu. Šis noteikuma pants bija spēkā Jaunlatgales apriņķa krievu pagastos un Iršu pagastā Vidzemē, kur vairākums iedzīvotāju bija vācieši.

Valodu lietošanu Saeimā noteica Saeimas kārtības rullis, kurš atļāva deputātiem runāt no tribīnes arī vācu un krievu valodā. Šīs tiesības cittautiešu deputāti plaši izmantoja, kā to liecina Saeimas sēžu stenogrammas.

31 Ziņotājs, 1993. – Nr. 34. – 654.

32 LKr, 1926. – 30.

33 LKr, 1932. – 54.

Brīva valodu lietošana tika paredzēta sapulcēs, tirdzniecības darījumos, reliģiskā kulta rituālos, presē, grāmatniecībā un mācību iestādēs.

Kopumā 1932. gada noteikumus par valsts valodu var vērtēt kā ļoti liberālus un demokrātiskus. Pēc 1934. gada autoritārā apvērsuma pakāpeniski minoritāšu valodu lietošanas sfēra tika sašaurināta.

Valsts atribūtikas regulēšanai Saeima 1923. gada 20. janvārī izdeva likumu "Par Latvijas valsts, tirdzniecības, amatpersonu un atsevišķu iestāžu un kara kuģu karogiem"³⁴, bet Ministru kabinets 1928. gada 25. septembrī – noteikumus "Par valsts himnu".³⁵ Tajos par valsts himnu tika pasludināta Baumaņu Kārļa sacerētā un komponētā tautas lūgšana "Dievs, svēti Latviju!". Ar 1931. gada 3. februāra likumu par Latvijas galvaspilsētu tika pasludināta Rīga.³⁶

Ar 1930. gada 26. aprīļa valdības noteikumiem Latvijas apgabaliem – Vidzemei, Latgalei, Kurzemei un Zemgalei – tika piešķirti ģerboņi:³⁷ Vidzemes ģerbonis attēloja sudraba greifu sarkanā laukā, bet Latgales ģerbonī sudraba greifs bija attēlots zilā laukā. Kurzemes ģerbonī bija skatāms sarkans lauva sudraba laukā, bet Zemgales ģerbonī – sudraba alnis zilā laukā. Par apgabalu ģerboņu lietošanu lēma Valsts prezidents.

Ja Latvijas Satversmes sapulce, kā iepriekšējā nodaļā tika minēts, izturējās noraidoši pret civilo ordeņu dibināšanu, tad I Saeimai bija atšķirīgs viedoklis. 1924. gada 25. martā tika pieņemti Triju zvaigžņu ordeņa statūti.³⁸ To piešķīra par nopelniem tēvijas labā. Ordeņa devīze bija "*Per aspera ad astra*" (Caur ērkšķiem uz zvaigznēm), un tam noteica piecas šķiras. Par ordeņa piešķiršanu lēma ordeņa dome Valsts prezidenta kā domes priekšsēdētāja, triju Saeimas deputātu, Ministru prezidenta un divu augstākās Triju zvaigžņu ordeņa šķiras kavalieru sastāvā.

2.1.4. Pašvaldību iekārtas veidošana

Būtiskas izmaiņas skāra Latvijas administratīvi teritoriālo iekārtu. Ja, Latvijas valstij nodibinoties, tajā bija 30 pilsētas, tad 1933. gadā to skaits dubultojās un sasniedza 60. Pilsētu tiesības piešķīra miestiem un ciemiem. Visvairāk jauno pilsētu tika dibināts 1928. gadā, kad atzīmēja Latvijas Republikas pastāvēšanas desmito gadadienu. Šajā gadā pilsētu tiesības ieguva Ape, Balvi, Gulbene, Kārsava, Ķemeri, Lejasciems, Mazsalaca, Ogre, Preiļi, Priekule, Salacgrīva, Sigulda, Strenči, Varakļāni, Viesīte, Viļāni – kopskaitā 16 miestī.³⁹ Tad arī atcēla 1920. gada noteikumus "Par miestiem", jo faktiski šis

34 LKr, 1923. – 2.

35 Lkr, 1928. – 190.

36 LKr, 1931. – 41.

37 LKr, 1930. – 69.

38 LKr, 1924. – 53.

39 LKr, 1928. – 39.

pašvaldības veids tika likvidēts. Pēc 1933. gada, kad par pilsētām kļuva Gostiņi, Jaunlatgale (vēlākā Abrene), neatkarīgās Latvijas pirmajā periodā pilsētu skaits vairs nepieauga.⁴⁰ Pilsētu iedzīvotāju skaits gan bija sarucis salīdzinājumā ar periodu pirms Pirmā pasaules kara.⁴¹

1930. gadā tika pieņemts Pilsētu pašvaldības likums.⁴² To izstrādāja uz agrākās Krievijas valsts likuma parauga pamata. Likums raksturoja pilsētas pašvaldības tiesības un pienākumus, tās iestāžu sastāvu un darbības apjomu, kā arī regulēja pilsētas domnieku vēlēšanu kārtību.

Pilsētu pašvaldību pārziņā tika nodotas vietējās saimnieciskās, kulturālās un pārvaldes lietas. Par pilsētas pašvaldības institūcijām tika minētas pilsētas dome, pilsētas valde un revīzijas komisija. Pilsētas domi ievēlēja pilngadīgie pilsētas iedzīvotāji uz 4 gadiem (iepriekš domnieku pilnvaru termiņš bija īsāks). Pilsētas dome bija pilsētas augstākā lēmēj institūcija ar tiesībām izdot vietējos saistošos noteikumus. Tie nedrīkstēja būt pretrunā ar pastāvošajiem likumiem, bet tiem bija augstāks spēks par šajās lietās izdotiem valdības iestāžu rīkojumiem un instrukcijām. 2 nedēļu laikā kopš domes lēmuma noraksta saņemšanas iebildumus pret domes lēmumu varēja celt Iekšlietu ministrija. Strīdus izskatīja apgabala tiesas administratīvā nodaļa.

Nekustamā īpašuma iegūšanas, atsavināšanas, iekļāšanas un apmaiņas, kā arī citus finansiālas dabas jautājumus (aizņēmums, galvojums, līgums, kura summa pārsniedza iepriekšējā gada ienākumu budžeta desmito daļu) lemjot, bija nepieciešamas divas trešdaļas klātesošo domnieku balsis un bez tam iekšlietu ministra apstiprinājums. Iekšlietu ministrs apstiprināja arī pilsētu budžetu. Šīs normas liecināja par Iekšlietu ministrijas pārraudzības palielināšanos pār pilsētu pašvaldībām jaunajā likumā.

Bet jāatzīmē, ka pilsētu, kā arī lauku, pašvaldības ieguva tiesības slēgt līgumus ar citām pašvaldībām un stāties ar tām savienībās.⁴³

1923. gadā tika pieņemts lēmums reorganizēt lauku pašvaldību iekārtu un likvidēt apriņķu pašvaldības, jo radās šaubas par to lietderību. 30. jūlijā izsludināja Saeimas pieņemto likumu "Par apriņķu pašvaldību likvidēšanu".⁴⁴ To paredzēja veikt līdz 1924./25. budžeta gada beigām. Tomēr iecerētā apriņķu pašvaldību likvidēšana 1924. gada 25. martā tika apturēta.⁴⁵ Šī paša gada 26. jūnija likums "Par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos" noteica Latvijas sadalīšanu 19 apriņķos – Aizputes, Bauskas, Cēsu, Daugavpils, Ilūkstes, Jaunlatgales, Jēkabpils, Jelgavas, Kuldīgas, Liepājas, Ludzas, Madonas,

40 LKr, 1933. – 150.; 1933. – 185.

41 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 427. lpp.

42 LKr, 1930. – 183.

43 Lkr, 1927. – 4.; 1930. – 183.

44 Lkr, 1923. – 101.

45 Lkr, 1924. – 54.

Rēzeknes, Rīgas, Talsu, Tukuma, Valkas, Valmieras un Ventspils apriņķī.⁴⁶ Šāds apriņķu administratīvi teritoriālais dalījums tika saglabāts līdz 1940. gada Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā.

1927. gada 5. novembrī tika pieņemti jauni likumi – “Par apriņķu pašvaldību” un “Par apriņķa valdes un revīzijas komisijas vēlēšanām”⁴⁷, kuri aizstāja 1919. gada Latvijas Pagaidu valdības izdotos noteikumus. Apriņķa pašvaldības pienākumos, pirmkārt, noteica rūpēties par apriņķa labierīcību, veicot pagastu pašvaldībām uzliktos pienākumus, kurus tās katra atsevišķi nevar vai nevēlas veikt. Tai arī uzdeva pārraudzīt un saskaņot tai padoto pašvaldību darbību likumības un lietderības ziņā un pildīt citus pienākumus, kurus likums uzliktu apriņķa pašvaldībai. Apriņķa pašvaldības kompetence netika likumā skaidri formulēta, un jautājums par tās lietderību palika atklāts.

Jaunie likumi likvidēja apriņķu padomes, saglabājot apriņķu valdes un revīzijas komisijas. Šīs institūcijas ievēlēja uz 3 gadiem vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Arī apriņķa vēlēšanās ieviesa grozāmos sarakstus – vēlētāji varēja svītrot viņiem netiekamos kandidātus un to vietā ierakstīt uzvārdus no citiem sarakstiem. Šāda kārtība sarežģīja nodoto balsu skaitīšanu. Taču vēlēšanās ievēlēt varēja tikai 2–4 apriņķa valdes locekļus, bet apriņķa valdes priekšsēdētāju iecēla Iekšlietu ministrija. Tās pienākumos palika arī apriņķa pašvaldības iestāžu pārraudzība. 14 dienu laikā no protokola noraksta saņemšanas Iekšlietu ministrija varēja apturēt nelikumīgus apriņķa pašvaldību orgānu lēmumus. Iespējams, arī tādēļ, ka apriņķa pašvaldības veidošanas mehānisms bija tikai “daļēji demokrātisks” (valdes priekšsēdētāju iecēla), piedalīšanās 1928. gada februāra apriņķu pašvaldību vēlēšanās bija zema – tikai 51 % no visiem balsstiesīgajiem.⁴⁸

Pēc 1934. gada autoritārā apvērsuma apriņķu pašvaldības 1935. gadā tika likvidētas.

Pagasta pašvaldības likumā (1922) nozīmīgākus grozījumus izdarīja 1931. gadā, piešķirot pagasta padomei tiesības izdot saistošus noteikumus,⁴⁹ kurus, ja tie bija pretrunā ar likumu, varēja pārsūdzēt vietējam miertiesnesim. Ar šo pārgrozījumu pagasta varas autoritāte pieauga.

1931. gada 20. maijā tika izdarīti grozījumi apriņķa un pagasta pašvaldību vēlēšanu likumos.⁵⁰

Ieviesa drošības naudu – 100 latu no kandidātu saraksta iesniedzējiem apriņķa vēlēšanās un 30 latus no kandidātu saraksta iesniedzējiem pagasta vēlēšanās. Drošības nauda tika atdota, ja vismaz viens apriņķa vai pagasta

46 Lkr, 1924. – 103.

47 LKr, 1927. – 193, 194.

48 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 428. lpp.

49 Lkr, 1931. – 64.

50 LKr, 1931. – 109, 110.

padomes vai revīzijas komisijas loceklis no attiecīgā saraksta tika ievēlēts. Likumdevējs, kā redzams, sekoja Saeimas vēlēšanu likumdošanas paraugam, cenšoties panākt iesniedzamo kandidātu sarakstu skaita samazināšanos.

Demokrātiskās pašvaldību iekārtas veidošanos Latvijā pārtrauca 1934. gada valsts apvērsums.

2.1.5. Militārās tiesības

Par Latvijas militāro tiesību pamatavotu palika Krievijas kara likumu kopojums, kuru izdeva 1869. gadā, bet vēlākajos gados vairākkārt grozīja un papildināja. Kara likumu kopojums ietvēra 24 grāmatas, kuras tika sadalītas sešās daļās:

1. Kara pārvaldes;
2. Regulārais karaspēks;
3. Neregulārais karaspēks (Latvijā šo daļu nepiemēroja, jo tā attiecās uz kazaku karadienestu);
4. Kara iestādes;
5. Kara saimniecība;
6. Tiesu reglamenti.

Šos likumus Latvijā daļēji grozīja, piemērojot tos Latvijas armijas vajadzībām. Militāro tiesību normas saturēja arī Valsts prezidenta un kara ministra pavēles, garnizona reglamenti, Kara virstiesas spriedumi. Pēdējie bija saistoši tikai atsevišķā, konkrētā lietā.

Tā kā ar 1921. gada 1. aprīli Latvijas armija pārgāja uz miera laika stāvokli (armijas virspavēlnieka amats tika likvidēts jau ar Ministru kabineta 1921. gada 28. februāra lēmumu, jo miera laikā šis postenis netika paredzēts), radās nepieciešamība izstrādāt jaunu karaklausības likumu, kurš atbilstu miera laika apstākļiem.

1923. gada 20. jūlijā jaunais Karaklausības likums, kurš regulēja iesaukšanu karadienestā, aktīvo karadienestu un mobilizāciju, tika pieņemts.⁵¹ Tas sastāvēja no 27 nodaļām un 153 pantiem. Likumu izstrādājot, par pamatu ņēma attiecīgo Krievijas 1912. gada likumu, kā arī tika ņemts vērā Igaunijā izdots karaklausības likums.

Pieņemtais likums noteica, ka visiem vīriešu dzimuma Latvijas pilsoņiem no 17 līdz 50 gadu vecumam ir jāpiedalās valsts aizsardzībā. Kara laikā ar Valsts prezidenta pavēli varēja iesaukt karadienestā arī jaunākas un vecākas personas.

Dienesta ilgums aktīvajā karadienestā nebija sevišķi ilgs - iesaucamajiem tas sastādīja 12 mēnešus kājniekiem un 15 mēnešus – pārējiem. Nodienējušos līdz 40 gadu vecumam ieskaitīja rezervistos. Rezervē ietilpa arī zemessargi līdz 50 gadu vecumam. Tika ierobežota aktīvā karadienesta personu politiskā

51 Lkr, 1923. – 94.

aktivitāte – viņi nevarēja būt politisko partiju biedri, nedrīkstēja veikt politisko agitāciju dienesta laikā, saglabājot gan aktīvās, gan pasīvās vēlēšanu tiesības.

Virsdienesta iziešanu regulēja ar 1925. gada likumu "Par virsdienesta karavīriem".⁵²

1930. gada 2. decembrī pieņēma likumu "Par dienesta gaitu armijā un flotē"⁵³, kuram par pamatu bija ņemta Krievijas kara likumu kopojuma 7. grāmata. Likums sadalīja militārpersonas pēc to kategorijām un pakāpēm. Pamata grupas bija kareivji, instruktori un virsnieki, kuras sīkāk tika dalītas dienesta pakāpēs. Likums noteica karavīru pienākumus, dienesta pakāpju piešķiršanas kārtību, amatu piešķiršanas kārtību militārpersonām, to atestēšanu, atvaļināšanu no aktīvā karadienesta utt.

Cita starpā, likums noteica tiesības karavīriem nepildīt noziedzīgas vai arī pret Latvijas Republikas Satversmi vērstas pavēles, pēc tam kad ziņojums augstākam priekšniekam tiktu atstāts bez ievēribas.

Šī tiesību norma, kuras uzdevums bija nepieļaut militāru apvērsumu īstenošanu, tomēr nespēja aizkavēt 1934. gada 15. maija apvērsumu. Demokrātijas vērtības tolaik vēl nebija ieguvušas sabiedrības plašāku slāņu uzticību un atbalstu.

2.2. Civiltiesības

2.2.1. Darbs pie civiltiesību sistēmas pilnveidošanas

Visnopietnāko problēmu Latvijas civiltiesībās radīja no agrākiem laikiem pārmantotais teritoriālais un kārtu partikularisms. Kārtu privilēģijas atbilstoši Latvijas Satversmes 82. pantam, kurš pasludināja pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, bija uzskatāmas par atceltām, tomēr netika pieņemts likumdošanas akts, kurš atceltu pašas kārtas. Vietējo civillikumu kopojuma 1928. gada izdevuma priekšvārdā Tieslietu ministrijas komisija sekojoši konstatēja šo līdz galam neatrisināto stāvokli: "Nav pievesti nekādi paskaidrojumi zem ievada pantiem, jo pēdējie runā par Vietējo Civillikumu teritoriālo piemērošanu un viņu iztulkošanu, *kā arī par iedzīvotāju tiesisko stāvokli atkarībā no kārtām, kamdēļ komisija, sakarā ar mūsu tagadējo valsts iekārtu, neuzņēmās dot šajā ziņā noteiktus slēdzienus.*"⁵⁴

Zvērināts advokāts J. Šneiders Latvijas I juristu kongresā (1932) nolasītajā referātā aizstāvēja un centās pamatot uzskatu, ka kārtas kā civiltiesiskas kategorijas Latvijā joprojām pastāv.⁵⁵

52 Lkr, 1925. – 69.

53 Lkr, 1930. – 192.

54 Vietējo Civillikumu kopojums. – R., 1928.

55 Rigasche Zeitschrift fur Rechtswissenschaft, 1931/32. – Nr. 4. – S. 206–220.

Arī Latvijas tiesas turpināja piemērot zemnieku likumus praksē, atbalstot šādu viedokli. Tādēļ pilnībā bija saprotams zvērinātā advokāta E. Patvaldnieka rakstā žurnālā "Jurists" 1932. gadā izskanējušais aicinājums likumdevējiem noteikt, vai privāttiesību laukā kārtas un kārtu likumi pastāv vai nepastāv.⁵⁶

20. gadu beigās guva virsroku priekšstats, ka civiltiesību jomā pareizāks ceļš būtu nevis jauna civilkodeksa izstrādāšana, bet gan esošo civillikumu revīzija un to attiecināšana arī uz Latgali. Tieslietu ministrijas juridiskā komisija 30. gadu sākumā izstrādāja ģimenes un mantošanas tiesību daļu jaunas redakcijas. Šo nostāju atbalstīja pirmā Latvijas juristu kongresa (1932) dalībnieki, ierosinot revidēt Vietējo civillikumu I un III grāmatu.⁵⁷ Pretēju viedokli aizstāvēja ievērojamais Latvijas civilists profesors V. Sinaiskis, atzīmējot, ka civillikumu revīzija ir uzskatāma vienīgi par pagaidu līdzekli, bet nepieciešams ķerties pie jauna Latvijas civilkodeksa izstrādāšanas.⁵⁸

Ideja par jauna civilkodeksa izstrādāšanu guva atbalstu valdībā tikai pēc 1934. gada autoritārā apvērsuma.

Tomēr kļūdainais būtu priekšstats, ka civiltiesību sistēmas pilnveidošana Latvijas parlamentārajā periodā bija saistāma tikai ar darbu pie civiltiesību grozījumu projektiem.

Vietējos civillikumos tika izdarīta vesela virkne principiāla rakstura grozījumu. To būtība bija partikulāru normu atmešana, kuras izcēlās no agrākā muižnieku kārtas privilēģētā stāvokļa vai arī atspoguļoja atsevišķos Baltijas apgabalos izveidojušās teritoriālās tiesību īpatnības. Tā konsekvēnti tika sperti soļi uz nākotnē paredzamo civiltiesību unifikāciju visā Latvijas teritorijā.

Ar 1925. gada 27. oktobra Ministru kabineta noteikumiem tika izdarīti plašāki grozījumi Vietējo civillikumu II grāmatā "Lietu tiesības" un IV grāmatā "Prasījumu tiesības"⁵⁹. Tika likvidētas atsevišķās Latvijas teritorijas daļās darbojušās partikulārās tiesību normas.

Piemēram, atcēla 1017. pantu, kurš noteica, ka koku pludināšana Kurzemē pa mazajām un lielajām upēm atļauta tikai krasta īpašniekiem. Atcēla ganību, siena plaušanas, koku ciršanas un biškopības servitūtus Kurzemes valsts mežos (1139.–1142.; 1143.–1145.; 1166.–1169.; 1175.; 1177., 1180. p.). Savu-

56 Patvaldnieks E. Jautājumā par "Zemnieku likumiem" // Jurists, 1932. – Nr. 8.

57 Skat.: Sinaiskis V. Pirmais juristu kongress // Jurists, 1932. – Nr. 1(35). – 7. sl. Atšķirībā no 1937. gada Civillikuma, kur mantošanas tiesības ietvertas 2. grāmatā, Baltijas novada Vietējos Civillikumos mantošanas tiesības regulētas 3. grāmatā.

58 Sinaiskis V. Civillikumu revīzija vai Latvijas civilkodekss // Jurists, 1933. – Nr. 3. – 65., 68. sl.

59 Lkr, 1925. – 187 un 188.

kārt, Kurzemes tiesību normu, kura noteica, ka simtgadīgs valdījums pielīdzināms neatminama ilguma valdījumam (701. p.), attiecināja uz visu Vietējo civillikumu darbības teritoriju.

Sakarā ar muižnieku dzimtmuižu likvidāciju agrārreformas rezultātā Vietējo civillikumu II grāmatā tika atcelti tie panti, kuri noteica īpašas tiesību normas attiecībā uz dzimtmuižām un to īpašniekiem. Svītroja 597.–622. pantu, kuri noteica īpašas tiesību normas lauku muižām kā īpašam nekustamā īpašuma veidam. Tika svīroti arī panti par muižu īpašnieku sevišķajām tiesībām atkarībā no muižas savdabības vai īpašnieka kārtas, piemēram, tiesības dedzināt degvīnu, turēt krogus utt. (881.–896. p.). Atcēla arī 960.–978. pantu, kuri noteica īpašuma atsavināšanas tiesību ierobežojumus Vidzemes muižnieku cilts dzimtsīpašumiem. Attiecībā uz ķīlu tiesībām tika atceltas servitūtu ķīlas (1361.–1362. p.), kā arī ķīlas valdījuma institūts (1501.–1568. p.), kurš paredzēja iespēju iegūt kreditoram ienākumus no ieķīlātās muižas fiksētu procentu vietā. Tika atceltas dzimtmuižas izpirkuma tiesības (1654.–1673. p.), kuru uzdevums bija nodrošināt atsavinātu muižu atgriešanu noteiktai dzimtai. Sprotams, ka šis viduslaiku tiesību institūts vairs neatbilda līguma brīvības principam.

Ar 1924. gada 28. augusta valdības noteikumiem paredzēja vienādus valdījuma ieilguma termiņus Rietumlatvijā – 1 gadu kustamai mantai, bet 10 gadus nekustamai mantai un servitūtiem.⁶⁰ Šo normu attiecināja uz Latgali 1933. gadā.

Vietējo civillikumu III grāmatā “Mantošanas tiesības” ar 1924. gada 12. aprīļa likumu atcēla dižciltīgo muižnieku ģimenes muižu fideikomissus (2525.–2580. p.), kuri liedza īpašniekam atsavināt majorātu muižas, apgrūtināt tās ar parādiem vispār vai augstāk par noteiktu summu.⁶¹

Starp nozīmīgākajiem Vietējo civillikumu IV grāmatas “Prasījumu tiesības” grozījumiem jāmin 3525.–3530. p.p. atcelšanu, jo tie noteica privilēģijas izpirkuma tiesībās mazturīgiem mantiniekiem. Tika likvidētas arī ģimenes sabiedrības ar visas mantas kopību (4286.–4293. p.p.), lai nerastos sajukums, tās asociējot ar tirdzniecības sabiedrībām ar pilnu atbildību.

Partikulāro *laesio enormis* tiesību, kura bija spēkā tikai Kurzēmē (3894. p.), paredzot tiesību apstrīdēt pirkuma- pārdevuma līgumu, ja samaksātā cena vairāk nekā uz pusi pārsniedza tirgus cenu, attiecināja arī uz Vidzemi.

Šajā grāmatā tika atceltas arī vairākas sievietes diskriminējošas civiltiesību normas. Piemēram, atceltais 3043. pants pieprasīja, lai civiltiesiskos strīdos par lieciniekiem būtu vīrieši, un tikai tad, ja vīriešu dzimuma liecinieku nebija, tiesai bija jāuzklausā sieviešu liecības, tomēr pilnībā Latvijas sievietes tiesisko vienlīdzību ar vīrieti civiltiesību jomā pirmskara Latvijas republikā neizdevās panākt.

60 Lkr, 1924. – 138.

61 Lkr, 1924. – 62.

2.2.2. Agrārā likumdošana

I Saeimai bija jāpieņem vairāki likumi Agrārās reformas likuma īstenošanas nodrošināšanai. To vidū minami 1923. gadā pieņemtie likumi "Par privāto un piešķirto valsts fonda zemju atsavināšanu", "Par nekustamo īpašumu koroborēšanu sakarā ar agrārās reformas likumu", "Par valsts zemes fonda zemju novērtēšanu un pārdošanu" un "Par valsts zemes fondā ieskaitīto zemju hipotekārisko parādu nolīdzināšanu un dzēšanu".⁶²

Lielāko kaislību vilni izraisīja likuma "Par atlīdzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem" apspriešana Saeimā. Vācu deputātu frakcija pieprasīja maksāt par atsavinātām muižām atlīdzību, balstot savu prasību uz 1923. gada 24. maija likumu "Par nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām", kurš paredzēja, ka nekustama īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām "pielaižama vienīgi pret atlīdzību".⁶³ Atlīdzības summu vācbaltu deputāti prasīja atbilstoši pirmskara augstajām zemes cenām 1,2 miljarda zelta franku apmērā.⁶⁴

Pret atlīdzības maksāšanu par muižu īpašniekiem atsavināto zemi iebilda sociāldemokrāti. Pilsoniskie deputāti bija gatavi piekrist zināmai atlīdzībai. 1924. gada 14. aprīlī, kad notika aizklāts balsojums par sociāldemokrātu likumprojektu, vācu deputātu frakcija atstāja Saeimas zāli, sniedzot deklarāciju, "ka atlīdzības jautājumam Saeimas debates atņēmušas katru valstisku, juridisku un ekonomisku viedokli un piedevuši tam izrēķināšanās raksturu starp latvju tautu un vienu daļu vācu tautības iedzīvotājiem", kurā vācu frakcija negrib piedalīties.⁶⁵ Lēmumu par atlīdzības nemaksāšanu par atsavināto zemi un tās piederumiem pieņēma ar nelielu balsu vairākumu (par likumu balsoja 50, bet pret - 39 deputāti).⁶⁶ Likums tomēr noteica ar privātmuižu zemi nodrošināto hipotekāro parādu nomaksāšanu no valsts kases līdzekļiem, atbilstoši 1923. gada likumam "Par valsts zemes fondā ieskaitīto zemju hipotekārisko parādu nolīdzināšanu un dzēšanu".⁶⁷

Neapmierināti par Saeimas lēmumu, Saeimas vācu frakcijas deputāti Vilhelms Firkss un Manfreds Vegesaks 1925. gada maijā iesniedza petīciju Tautu Savienībā (Nāciju Līgā).⁶⁸ Petīcijas iesniedzēji apgalvoja, ka Latvijas agrārreformā netiekot ievērota tiesību vienlīdzība Latvijas minoritātēm ar pamatnāciju, jo atsavināta tiek tikai vācbaltiem piederošā muižu zeme, turpre-

62 Lkr, 1923. – 32, 41, 49, 92.

63 Lkr, 1923. – 59.

64 Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei. – R., 1929. – 110.–111. lpp.

65 Turpat. – 212. lpp.

66 Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas. IV sesija. – R., 1924. – 961. sl.

67 Lkr, 1923. – 92.

68 Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei.. – 5.–38. lpp.

tī lielāki latviešu zemes īpašnieki necieš zaudējumus, ka daļa muižu zemes – meži, purvi, ūdeņi tiek atsavināti valsts īpašumā, lai uzlabotu tās finansiālo stāvokli, ka muižu īpašnieki, pieprasot neatsavināmo zemi 50 ha apmērā, nevar cerēt uz muižu centru iegūšanu, ka atlīdzības nemaksāšana ir pretrunā ar Latvijas likumdošanu utt. Vācbaltu petīcijai bija pievienoti divu redzamu ārvalstu juristu H. L. Bellota (Hugh H. L. Bellot; Anglija) un A. de Lapradela (A. de Lapradelle; Francija) atzinumi, kuri atbalstīja petīcijas iesniedzēju pozīciju. Bellots, piemēram, norādīja, ka Čehoslovākijā un Rumānijā, veicot agrārreformas šajā pašā laikā, atlīdzība par zemi tikusi maksāta, apšaubīja Latvijas agrārreformas vēsturiski tiesisko pamatu, paziņojot, ka “apgalvojums, ka cittautiešu muižnieku tiesības bāzējušās uz krāpšanu un varmācību, nepelna gandrīz nekādu ievēribu”, ņemot vērā, ka īpašums muižniekiem ir piederējis “kopš vismaz diviem gadu simteņiem, kas skaidri pierādams.”⁶⁹

Atbildes sniegšanai uz vācbaltu deputātu petīciju Latvijas valdība izveidoja juristu komisiju Saeimas deputātu K. Pauļuka, Fr. Mendera un zvērināta advokāta V. Zamuēla sastāvā. Komisija nobeidza savu darbību 1925. gada 3. novembrī, sastādot atbildes tekstu, kuru pēc valdības apstiprinājuma iesniedza Tautu Savienībai.⁷⁰

Latvijas valdības atbildē tika norādīts uz vēsturiskajiem precedentiem, kad pilna atlīdzība par atsavināto zemi nav tikusi maksāta, minot Lielās Franču revolūcijas piemēru, kuras gaitā zemi atsavināja bez atlīdzības. Tomēr, kā tika atzīmēts atbildē, Latvijas valsts uzņēmusies nomaksāt muižu hipotekāros parādus, kuri sastādījuši vienu sestdaļu no atsavinātās zemes pirmskara vērtības. Atbildē tika izdarīts secinājums, ka, ņemot vērā zemes cenu kritumu pēc kara desmitkārtīgā apjomā, “bijušie īpašnieki par savu zemi faktiski saņem vairāk, nekā tā bija vērtā tās atsavināšanas laikā”⁷¹.

Te gan jāatzīmē, ka hipotekārie parādi bija individuāli, nevis kolektīvi un dažādā apjomā apgrūtināja atsevišķas muižas. Tādēļ atzīstot, ka atlīdzības samaksas jautājumā likumdevējs tiešām nebija ievērojis likuma “Par nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām” normas, valdības atbildē atsavinātās muižu zemes tika raksturotas kā feodālā īpašuma veids, “kurš nebija saskaņojams ar Latvijas politisko un saimniecisko iekārtu, un pati atsavināšana nav nekustamu īpašumu atsavināšana šī jēdziena parastā nozīmē.”⁷² Uz šā pamata Latvijas valdība atteicās piemērot muižu zemju atsavināšanai civiltiesību principu, kurš noteica pilnas atlīdzības maksāšanu par atsavināto mantu. Valdības atbildē petīcijas iesniedzējiem tika pārņemta nepiedalīšanās balsošanā Saeimā par atlīdzības likumu. Tāda rīcība

69 Turpat. – 152. lpp.

70 Turpat. – 170. un turpmākās lpp.

71 Turpat. – 212. lpp.

72 Turpat. – 214. lpp.

esot atņēmusi viņiem morālas tiesības griezties starptautiskā tiesā atlīdzības jautājumā. Latvijas valdība viennozīmīgi noraidīja pārmetumus par minoritāšu diskrimināciju, norādot atbildes slēdzienos, ka "muižu atsavināšana nav vērsta pret kādu vienu Latvijas minoritāti tautības, ticības vai valodas ziņā."⁷³

Zīmīgs bija agrārreformas sociālpolitiskās nozīmes raksturojums valdības atbildē: "Mazākā reformas novilcināšana būtu devusi komunistiski noskaņotiem elementiem (..) iespēju musināt neapmierināto tautas daļu pret pastāvošo iekārtu un valdību (..)"⁷⁴

Aplūkojot šo polemiku, varam izdarīt secinājumu, ka agrārreformas gaitā nebija viegli savienot šīs Latvijas tautai nozīmīgās sociālās reformas īstenošanu ar burtisku likuma normu ievērošanu. Lēmums par atlīdzības nemaksāšanu muižniekiem bija un palika politisks lēmums. Tomēr galvenais agrārreformas mērķis – sociālā taisnīguma īstenošana Latvijas laukos – tika sasniegts, nodrošinot šeit sociālpolitisko stabilitāti. Tautu Savienība, ņemot vērā agrārreformas sevišķo sociālpolitisko nozīmi Latvijā un tās atbilstību sabiedrības vairākuma interesēm, noraidīja vācbaltu petīciju. Turpmākajos gados tika izdoti vēl vairāki likumi agrārreformas sakarā.

Atbilstoši Agrārās reformas likuma II nodaļā 44. p. ietvertajai normai par zemes piešķiršanu pirmām kārtām Latvijas brīvības cīnītājiem, 1928. gada 26. maijā tika izdots īpašs likums, kurš noteica zemes iegūšanā priekšrocības Latvijas brīvības cīnītājiem.⁷⁵ Viņiem bija jāmaksā tikai pusi no zemes gabala cenas, kura jau tā bija noteikta visai zeme – 10–20 latu par hektāru. Kara invalīdiem zemi piešķīra bez maksas.

1929. gadā Saeimā tika iesniegts tautas ierosināts likumprojekts, kurš prasīja papildināt Agrārās reformas likuma II daļu ar piezīmi, kas neattiecināja Latvijas brīvības cīnītāju priekšrocības zemes iegūšanā uz tiem Latvijas pilsoņiem, kuri sastāvēja 1919. gada vācbaltu landesvērā. Ievērojot landesvēra klaji demonstrēto naidīgo nostāju pret Latvijas Pagaidu valdību, sākot ar Liepājas puči 1919. gada aprīlī, šādas piezīmes ierosinājums bija pamatots un Saeima to pieņēma.⁷⁶

Arī Latgalē Latvijas valdība sekmēja agrārās īpašuma attiecībās pāreju no zemnieku kopienas īpašuma uz privātu īpašumu. Šajā sakarā 1924. gada 20. jūnijā tika izdots likums, kurš paredzēja nodibināt īpašuma tiesības uz šņoru zemēm,⁷⁷ kuras sādžas kopiena piešķīra atsevišķai ģimenei lietošanā. Tā Latgales agrārā iekārta tika tuvināta tai, kura pastāvēja pārējā Latvijas teritorijā. Zemnieku zeme te, kā arī citur Latvijā, vēl pieauga uz Valsts zemes

73 Materiāli Latvijas agrārās reformas vēsturei.. – 214. lpp.

74 Turpat. – 221. lpp.

75 Lkr, 1928. – 99.

76 Lkr, 1929. – 224.

77 Lkr, 1924. – 97.

fonda zemju rēķina. Jaunsaimniecību ierīkošanu un darbības uzsākšanu sekmēja valdības pabalstu un kredītu politika. 1924. gadā tika pieņemts likums par kredītiem lauku būvniecībai⁷⁸, kurus ar 1926. gada valdības noteikumiem daļēji dzēsa, ja ēka tika būvēta no ugunsdroša materiāla.⁷⁹ 1927. gadā tika pieņemti noteikumi par Finanšu ministrijas aizdevumiem labības noliktavu, elevatoru un kaltētavu ierīkošanai.⁸⁰ 1928. gadā izdeva jaunus valdības noteikumus par valsts pabalstiem zemes meliorācijai.⁸¹

2.2.3. Valsts lomas pieaugums civiltiesību jomā

Latvijas Republikā par izteiktu tendenci kļuva valsts regulējošās lomas pieaugums civiltiesību jomā. Šādas valdības politikas pamatā bija centieni panākt valstī sociālu stabilitāti un šķiru mieru, nostiprināt latviešu ekonomisko un sociālo stāvokli, sekmēt ekonomikas attīstību, nodrošināt trūcīgo slāņu sociālo aizsardzību. Spilgts piemērs šādai valsts politikai bija agrārās reformas likumdošana. Bet arī citās civiltiesiskajās attiecību sfērās vērojams valsts lomas pieaugums.

Tā ar 1921. gada rīkojumu "Par valdības tiesību ņemt pagaidu lietošanā privātu īpašumu"⁸² tika pasludināta Ministru kabineta tiesība ņemt pagaidu lietošanā par atlīdzību privātu kustamu un nekustamu īpašumu uz laiku līdz trim gadiem.

Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu regulēja 1923. gada 24. maija likums "Par nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām"⁸³, kurš aizstāja 1922. gada valdības noteikumus.

Lai nepieļautu valsts patvaļu attiecībā pret privātpašnieku - no vienas puses, bet ļautu valstij rīkoties ar īpašumu atbilstoši valsts un sabiedrības vajadzībām - no otras puses, likums noteica, ka nekustamu īpašumu piespiedu atsavināšana "pielaižama vienīgi pret atlīdzību". Vienošanās gadījumā starp attiecīgo valsts resoru un īpašnieku tika noslēgts līgums. Gadījumā, ja vienošanos panākt neizdevās, nekustamo īpašumu bija jāapraksta un jānovērtē miertiesnesim. Ārvalstnieku tiesības uz nekustamas mantas iegūšanu, lietošanu un pārvaldīšanu ierobežoja 1927. gadā izdotsais likums (atvietoja 1924. gada valdības noteikumus), kurš aizliedza ārvalstniekiem iegūt nekustamo īpašumu, kā arī mantu dzimtas lietošanā laukos, bet pierobežas joslā arī pilsētās un miestos.⁸⁴ Likums atļāva ārvalstniekiem nekustamo mantu

78 Lkr, 1924. - 112.

79 Lkr, 1926. - 126.

80 Lkr, 1927. - 149.

81 Lkr, 1928. - 31.

82 Lkr, 1921. - 153.

83 Lkr, 1923. - 59.

84 Lkr, 1927. - 92.

nomāt, lietot un pārvaldīt to uz pilnvaras pamata, bet pierobežas joslā vienīgi uz valdības atļauju pamata.

Zīmīgs solis īpašuma brīvas aprites ierobežošanā bija 1934. gada likums "Par nekustamās mantas iegūšanu"⁸⁵, kurš aizliedza iegūt nekustamo mantu bez tieslietu ministra atļaujas, izņemot gadījumus, kad tika izlietotas mantošanas, valdījuma ieilguma, izpirkuma, pirmpirkuma, laulāto kopīpašuma atcelšanas tiesības, kā arī ja nekustamo mantu ieguva valsts, pašvaldība vai bankas. Ārvalstu pilsoņiem visos gadījumos bija nepieciešama tieslietu ministra atļauja.

1924. gada valdības noteikumi "Par nekustamu mantu pirmpirkšanas un zemes izlietošanas tiesību piešķiršanu vietējām pašvaldībām"⁸⁶ piešķīra pilsētu pašvaldībām pirmtiesības uz nekustamas mantas pirkšanu pilsētu administratīvās robežās, lai novērstu dzīvokļu un telpu trūkumu un apkarotu spekulāciju ar nekustamu mantu. Savukārt, pagastu pašvaldības ieguva pirmpirkuma tiesības uz zemes gabaliem attiecīgo pagastu robežās. Savu tiesību pašvaldība varēja izmantot sešu nedēļu laikā no pirkuma akta saņemšanas. Pašvaldību pirmpirkuma tiesībām paredzēja arī atsevišķus ierobežojumus, piemēram, gadījumā, ja konkrētais nekustamais īpašums tika atsa-
vināts par labu valstij un dažus citus.

Īpašuma tiesību imperatīva ierobežošana atspoguļojas arī likumā "Par telpu īri"⁸⁷, kuru pieņēma 1924. gada 16. jūlijā. Šo likumu Saeima pieņēma, lai aizsargātu īrnieku intereses apstākļos, kad pēc I Pasaules kara dzīvokļu skaits krasi samazinājās. Likumu attiecināja uz izīrējamām telpām pilsētās un miestos. Zīmīga bija likuma norma, kura noteica, ka Civillikuma panti, kuri nonāca pretrunā ar šo likumu, nebija spēkā (3. p.). Par spēkā neesošiem tika pasludināti arī īres līgumu noteikumi, kuri bija pretrunā ar attiecīgo likumu (2. p.). Likums paredzēja noteikt īres maksas "griestus", izejot no 1914. gada īres maksas.

Strīdu izšķiršanai starp izīrētājiem un īrniekiem likums paredzēja veidot īpašas īres valdes, kuras locekļus ievēlēja pilsētu un miestu dome, no īrnieku un izīrētāju pārstāvjiem.

2.3. Tirdzniecības tiesības

Tirdzniecības tiesības pirmskara Latvijas republikā palika nekodificētas. To avoti joprojām ievērojamā apjoma bija paražas, kā arī tiesu prakse, piemēram, Rīgas pilsētas tiesas un Latvijas Senāta spriedumi. Latvijā bija spēkā vairāki bijušās Krievijas impērijas likumi, piemēram, likums par akciju sabiedrībām, par preču zīmēm, bet Latgalē Krievijas tirdzniecības likumi darbojās, ciktāl tie atbilda Latvijas konstitucionālo tiesību normām.

85 Lkr, 1934. – 81.

86 Lkr, 1924. – 163.

87 Lkr, 1924. – 91.

Nozīmīgāko parlamentārajā posmā izdoto likumdošanas aktu vidū, kuri regulēja Latvijas tirdzniecības tiesības, ir jāmin 1933. gada 12. oktobrī pieņemtie valdības noteikumi "Par tirgotājiem"⁸⁸ un "Par firmu".⁸⁹ Noteikumi "Par tirgotājiem" raksturoja tirgotāja jēdzienu, uzskaitot tirdzniecības arodā ietilpstošas arodveidīgās darbības veidus. Šos noteikumus attiecināja arī uz atklātām sabiedrībām un komanditsabiedrībām, akciju un paju sabiedrībām, kā arī tām kopdarbības sabiedrībām un to savienībām, kuras nodarbojās ar tirdzniecību. Interesanti atzīmēt, ka tolaik sabiedrības ar ierobežotu atbildību Latvijas likumdošanā netika reglamentētas, sekojot bijušās Krievijas valsts tiesību paraugam. Noteikumi "Par firmu" regulēja tirdzniecības uzņēmumu nosaukuma (firmas) reģistrācijas, lietošanas un grozīšanas kārtību.

Komercedarbības sekmīgai nodrošināšanai ar nepieciešamo informāciju nozīmīgs bija 1923. gadā pieņemtais likums "Par biržām"⁹⁰, kurš atvietoja 1920. gada valdības noteikumus. Biržas pēc likuma tika nodotas biržas sabiedrības pārziņā, par kuras izpildu institūciju noteica biržas komiteju 7-15 locekļu sastāvā. Viņi bija ievēlami uz 3 gadiem. Likums noteica, kādas kategorijas tirdzniecības, rūpniecības, kuģniecības uzņēmumi, kredītiestādes, apdrošināšanas biedrības, lauksaimniecības biedrības, kopdarbības sabiedrības var kļūt par biržas dalībniekiem, raksturoja biržas sabiedrības uzdevumus un biržas komitejas pienākumus.

1926. gada 11. jūnijā tika pieņemts likums "Par mēriem un svariem"⁹¹. Tas sekmēja Latvijas tirdzniecības pāreju uz metrisko sistēmu, kas tika uzsākta ar 1920. gada likumu par metriskās sistēmas ieviešanu Latvijā.

Par likumīgiem mēriem un svariem likums atzina vienīgā metriskās sistēmas noteiktos, pieļaujot uz eksportējamās preces paralēli norādīt arī attiecīgajā valstī pieņemtos mērus un svarus.

Likums deva tirdzniecībā izmantojamo svaru, atsvaru un mēru standartu aprakstus, nosakot to revīzijas tiesības Mēru un svaru valdei.

Lai nodrošinātu veselīgu konkurenci rūpniecībā un tirdzniecībā, aizsargātu patērētāju intereses, liktu šķēršļus maldinošai reklāmai, apkarotu negodīgu uzņēmēju centienus diskreditēt konkurentus vai mākslīgi palielināt preču noietu, valdība 1927. gada 4. oktobrī pieņēma noteikumus "Par negodīgas konkurences apkarošanu"⁹². Tie tika izstrādāti, vadoties pēc attiecīgu Vācijas un Polijas likumu parauga. 1933. gada 27. aprīlī tos nomainīja jauni valdības noteikumi⁹³. Noteikumi vērsās pret tādu paņēmieni izmantošanu

88 Lkr, 1933. – 237.

89 Lkr, 1933. – 236.

90 Lkr, 1923. – 47.

91 Lkr, 1926. – 86.

92 Lkr, 1927. – 174.

93 Lkr, 1933. – 110.

konkurences nolūkā, kuri "runā pretim labiem tikumiem vai rūpniecībā un tirdzniecībā pastāvošām parašām."

Noteikumos tika aizliegta maldinoša reklāma. Ja tā tika publicēta preses sludinājumu daļā, tad atbildība par to gulās uz reklāmas sludinājuma sniedzēju.

Noteikumi noliedza piesaistīt preču noņēmējus, abonentus utt. ar dažādu labumu solījumiem, aizliedza prēmijas noņēmējiem, kuru piešķiršana bija atkarīga no izlozes. Tika noliegti arī tā saucamie lavīnas vai hidras līgumi, kur preču noņēmējiem tika solīti izdevīgi noteikumi par jaunu pircēju piegādi precēm.

Likums aizliedza izplatīt konkurences nolūkā nepatiesas ziņas par svešu uzņēmumu, tā īpašnieku vai rīkotāju, tā precēm vai darbību, kuras varētu kaitēt uzņēmuma gaitai vai kredītam.

Vairāki ierobežojumi, kā redzam, atšķirās no mūsdienu tirdzniecības prakses Latvijā. Tiesai, izskatot lietas par negodīgu konkurenci, bija tiesības lemt par aizliegtās konkurences darbības izbeigšanu, par cietušajam nodarīto zaudējumu atlīdzību vai sāpju naudas piespriešanu līdz 5000 latu.

Savukārt, 1933. gada 27. aprīļa valdības noteikumi "Par izpārdošanām"⁹⁴ regulēja preču pārdošanas par pazeminātām cenām kārtību, noliedzot izlietot izpārdošanas paņēmienus, kuri runā pretim labiem tikumiem vai tirdzniecībā pastāvošām paražām. Vainīgiem draudēja atbildība pēc atbilstošā sodu likuma panta.

2.4. Darba un sociālās tiesības

2.4.1. Darba tiesības

Divdesmitajos gados atzīmējams ievērojams progress Latvijas darba un sociālo tiesību jomā. Nozīmīgu ieguldījumu te deva M. Skujenieka vadītā kreisā valdība, kura darbojās no 1926. gada 17. decembra līdz 1928. gada 24. janvārim.

1927. gada 4. oktobrī Ministru kabinets pieņēma noteikumus "Par kolektīvu darba līgumu".⁹⁵ Noteikumi formulēja kolektīvā līguma jēdzienu kā līgumu, kurš tika slēgts starp atsevišķu darba devēju vai darba devēju organizāciju no vienas puses un algotu darbinieku organizāciju no otras puses. Tie ietvēra darba atalgojuma, darba ilguma un darba apstākļu noteikumus. Līgumslēdzējām pusēm, kā arī to biedriem tika aizliegts slēgt citus līgumus ar nosacījumiem, kuri būtu noliegti iepriekš noslēgtā un spēkā esošajā kolektīvajā līgumā. Ar šo normatīvo aktu valdība atzina arodbiedrību lomu darba attiecību regulēšanā.

Pasaules ekonomiskās depresijas smagajos apstākļos, kura sāpīgi skāra arī Latviju, 1932. gada 15. februārī tika pieņemti vairāki valdības noteikumi, kuru

94 Lkr, 1933. – 109.

95 Lkr, 1932. – 43.

uzdevums bija uzlabot strādājošo tiesisko stāvokli. Tā, piemēram, noteikumi "Par liguma grāmatiņām"⁹⁶ turpmāk prasīja darba ligumus, gadījumos, kad darba attiecību laiks pārsniedza 2 nedēļas, slēgt rakstiski, izsniedzot algotam darbiniekam liguma grāmatiņu, kurā bija jāatzīmē liguma nosacījumi, algas veids un apmēri, kā arī katra algas izmaksa. Par šo noteikumu pārkāpumu vainīgajiem iestājās kriminālatbildība. Acīmredzot valdība bija norūpējusies par darba devēju patvaļas nepieļaušanu attiecībā uz darba ņēmējiem grūtajā ekonomiskās krīzes posmā.

Savukārt, noteikumi "Par darba grāmatiņām"⁹⁷ paredzēja, ka turpmāk nevienu algotu darbinieku, izņemot valsts darbiniekus, kuru alga noteikta ar likumu, un pašvaldību pastāvīgos darbiniekus nevar pieņemt darbā bez darba grāmatiņas, kurā vajadzēja atzīmēt iepriekšējās darba vietas, tajās nostrādāto darba laiku, izpeļņu un ieņemamos amatus. Darba grāmatiņas izsniedza pašvaldības iestādes, kuras veica darbaspēka reģistrāciju.

2.4.2. Sociālās tiesības

Divdesmitajos gados un trīsdesmito gadu sākumā raksturīga tendence ir sociālās likumdošanas sfēras paplašināšana. 1927. gada 1. jūnijā izdeva likumu "Par algotu darbinieku apdrošināšanu nelaimes un arodu slimības gadījumos"⁹⁸, kuru izstrādāja, vadoties pēc Krievijas 1912. gada likuma. Jaunajā likumā tika ietverts nosacījums, ka obligāti apdrošināmi visi algoti darbinieki. Viņu pabalsti un pensijas tika noteikti 70 % apjomā no algas.

1930. gada 10. jūlijā tika pieņemti valdības noteikumi "Par slimo kasēm"⁹⁹. Šie noteikumi tika attiecināti uz visiem algotajiem darbiniekiem. Par slimo kasu uzdevumiem noteica ārstnieciskās palīdzības un naudas pabalstu sniegšanu to dalībniekiem slimības, dzemdību un nāves gadījumos, kā arī to dalībnieku veselības profilaksi. Likums noteica arī sankcijas tiem darba devējiem, kuri izvairījās apdrošināt savus darbiniekus slimo kasēs. Gadījumā, ja slimo kasei pievienota darbavieta neapdrošināja atsevišķus darbiniekus, darba devējam bija jāmaksā naudas sods 20 - 200 latu apjomā par katru nepieteikto darbinieku un jāizdara iemaksas par attiecīgajiem darbiniekiem slimo kasē divkārtšā apjomā. Ja izrādījās, ka attiecīgā darbavieta vispār nav pievienota slimo kasei, darba devējam bija jāatlīdzina saviem darbiniekiem viss, kas viņiem pienāktos, ja viņi būtu tās dalībnieki.

1928. gada 5. jūnijā likums "Par lauku iedzīvotāju nodrošināšanu slimības gadījumos"¹⁰⁰ paredzēja atvieglojumu sistēmu laucinieku ārstēšanai. Lauci-

96 Lkr, 1932. - 43.

97 Lkr, 1932. - 44.

98 Lkr, 1927. - 91.

99 Lkr, 1930. - 114.

100 Lkr, 1928. - 127.

nieku nodrošināšanu slimības gadījumos uzdeva pagastu pašvaldībām. Daļu ārstniecības izdevumu pēc šī likuma uzņēmās vietējās pašvaldības un Tautas labklājības ministrija. Slimniekiem par zālēm atbilstoši likumam bija jāmaksā puse no to cenas, bet par ārstēšanos slimnīcā vai sanatorijā - vienu trešdaļu no pilnas cenas. Trūcīgās personas ar pagasta valdes lēmumu varēja pilnīgi atbrīvot no ārstēšanās izdevumu apmaksas.

Sakarā ar pasaules ekonomisko krīzi Latvijā bija vērojams krass bezdarba pieaugums 30. gadu sākumā. Oficiāli reģistrēto bezdarbnieku skaits 1932. gadā sasniedza 40 000, bet kopumā bez darba bija 60 000 darba spējīgu personu.¹⁰¹ Kļuva akūts jautājums par algotu darbinieku apdrošināšanu pret bezdarbu. 1931. gada 30. decembrī tika izdots likums "Par līdzekļu sagādāšanu bezdarba apkarošanai".¹⁰² Tas paredzēja, ka visiem algotiem darbiniekiem ir jāiemaksā 1% vai 2% no algas (atkarībā no algas lieluma) slimo kasēm bezdarba apkarošanai. Darba devējiem bija jāmaksā analogas summas. Šīs summas tika pārskaitītas Tautas labklājības ministrijai bezdarba apkarošanas fondā, kurā ieskaitīja budžeta kārtībā arī nepieciešamās valsts iemaksas.

Pensiju likumdošanā nozīmīgākais likumdošanas akts bija 1931. gada augustā pieņemtais likums "Par pensijām".¹⁰³ Tā pirmajā daļā noteica tiesības uz pensiju Valsts prezidentam, Saeimas deputātiem, Ministru kabineta locekļiem, Valsts kontrolierim, virsniekiem, virsdienesta karavīriem, valsts civilresoru darbiniekiem, valsts un autonomo valsts uzņēmumu darbiniekiem, pašvaldību darbiniekiem, skolu un augstskolu mācību spēkiem, garīdzniekiem, aizsargu nodaļu komandsastāvam. Bez tam likuma otrā daļa regulēja Valsts un autonomo valsts uzņēmumu pastāvīgo amatnieku un strādnieku pabalstu un pensiju saņemšanas noteikumus, bet trešā daļa - zinātnieku, literātu, mākslinieku un saimniecisko sabiedrisko organizāciju algoto darbinieku pensiju piešķiršanas kārtību. Kā redzam, šis pensiju likums vēl neaptvēra privātās uzņēmējdarbības sektorā nodarbinātos, izņemot privātskolu skolotājus. Vecuma pensijas tiesības ieguva tie darbinieki, kuri bija nostrādājuši 25 gadus amatos, kuri deva tiesības uz pensiju, un sasniedza 55 gadu vecumu. Pēc 25 nostrādātiem gadiem pensijas apjomam bija jāsasniedz 50% no algas apjoma, bet par katru nākamo darba stāža gadu tai bija jāpieaug par 2%. Pensijas griestus noteica 70% apjomā no algas. Tika paredzētas arī tiesības uz pensijas saņemšanu pensionāra ģimenes locekļiem: sievai, bērniem un darba nespējīgiem vecākiem darbinieka, kuram bija tiesības uz pensiju, nāves gadījumā.

101 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma, 1968. – 562. lpp.

102 Lkr, 1931. – 258.

103 Lkr, 1931. – 169, 170, 171.

Noteiktos gadījumos likums paredzēja darba stāža saisināšanu un vecuma cenza pazemināšanu, piemēram, ja tika zaudētas darbaspējas, nelaimes gadījumā pildot dienesta pienākumus.

Cīnītājiem par demokrātisku republiku, kurus Krievijas patvaldības vai Vācijas okupācijas varas iestādes bija ieslodzījušas apcietinājumā vai izsūtījušas nometinājumā, tajā pavadīto laiku ieskaitīja darba izdienā divkārsā apmērā (1. d., 22. p.). Divkārsā apmērā skaitīja stāžā arī laiku, kurš tika pavadīts kara laikā karaspēkā, attiecinot šo nosacījumu arī uz dienestu latviešu strēlnieku pulkos Latvijas teritorijā no iestāšanās dienas līdz 1917. gada 7. novembrim. Sarkano strēlnieku pulkos dienējušie šādas tiesības nebaudīja (1. d., 26.). Darba stāžā tika iekļauts arī vajāto brīvības cīnītāju emigrācijā pavadītais laiks, ja viņi atgriezās Latvijā līdz 1925. gada 18. novembrim. (1. d., 23. p.). Interesanti atzīmēt, ka pensijas izdienā iekļāva arī dienestu agrākās Kurzemes un Vidzemes bruņniecības dienestā, ja pensijas saņemšanas tiesības bija paredzētas pēc šo organizāciju statūtiem.

Pensijas izdienā neieskaitīja Krievijas valsts vai pašvaldības, kā arī Kurzemes un Vidzemes bruņniecību dienestā nostrādāto laiku tām personām, kas uz bijušās cara valdības, vācu okupācijas varas, Padomju valdības Latvijā, Niedras valdības vai Bermonta armijas iestāžu rīkojumu pamata bija piedalījušās Latvijas Brīvības cīnītāju vajāšanā, spīdzināšanā vai nonāvēšanā (1. d., 31. p.).

Kara invalīdu un viņu ģimenes locekļu tiesības uz pensijas saņemšanu regulēja 1924. gada 20. februārī pieņemtais likums "Par cietušo karavīru un viņu ģimenes locekļu pensijām"¹⁰⁴, ar kuru tika atvietoti 1921. gada valdības noteikumi.

1928. gada 13. aprīlī tika pieņemts likums "Par sabiedrisko apgādību"¹⁰⁵, kuru izstrādāja, pamatojoties uz Latvijas valsts iestāžu prakses. Šis likums noteica tās iedzīvotāju kategorijas, kuras bija ņemamas valsts un pašvaldību sabiedriskajā apgādībā. Sabiedrisko apgādību noteica trūcīgiem nespējniekiem, kuriem nebija apgādnieku, bērniem- atradeņiem, bāreņiem, kā arī bērniem, par kuriem tuvinieki nespēj rūpēties, vājprātīgajiem, ar smagām slimībām, sirgstošajiem utt. Sabiedriski apgādājamies paredzēja izmitināt atbilstošās patversmēs.

2.5. Krimināltiesības

2.5.1. 1933. gada Sodlu likuma izstrādāšana

Nozīmīgākais ieguldījums krimināltiesību attīstībā Latvijas Republikas parlamentārajā periodā bija jauna Sodlu likuma izstrādāšana un pieņemšana.

¹⁰⁴ Lkr, 1924. – 27.

¹⁰⁵ Lkr, 1928. – 73.

1920. gadā tieslietu ministrs R. Bēnuss iecēla komisiju Tieslietu ministrijas juriskonsulta P. Jakobi vadībā, lai pielāgotu "vecos (1903. g.) Sodu likumus tagadējās dzīves apstākļiem".¹⁰⁶ Tā darbojās periodā no 1920. gada jūlija līdz 1921. gada martam.

Komisijas darbības rezultātā tika izstrādāts likumprojekts krievu valodā, tādēļ ka komisijas juristi vadījās pēc 1903. gada Sodu likumu oriģināla teksta krievu valodā. Šis fakts spilgti raksturo grūto pāreju uz latviešu valodu Latvijas Republikas jurisprudencē, jo bija jāveic ievērojams darbs tiesību terminoloģijas izstrādāšanā latviešu valodā.

1921. gada oktobrī jaunais tieslietu ministrs V. Holcmanis iecēla komisiju 15 locekļu sastāvā, kura darbojās līdz 1927. gada februārim. Tās sastāvā bija Rīgas apgabala tiesas priekšsēdētāja biedrs V. Alksnis, LU profesors P. Mincs, LU docents P. Lejiņš, Tieslietu ministrijas juriskonsultants P. Jakobi. Komisijas sēdes galvenokārt vadīja P. Mincs, bet pastāvīgais referents sēdēs bija P. Jakobi. Tiesību vēsturnieks A. Švābe min viņus par galvenajiem Sodu likuma autoriem, atzīmējot, ka Tiesu palātas loceklis K. Gaigals sarakstījis likuma 2.–8. nodaļu.¹⁰⁷

1927. gadā Saeimas juridiskā komisija saņēma Tieslietu ministrijas komisijas projektu. Bet, nenogaidot parlamentārās apspriešanas beigas, Ministru kabinets to 1930. gadā paņēma atpakaļ un nodeva valdības ieceltajai komisijai, kuras priekšsēdētājs bija P. Mincs.

Valdība šo projektu izdeva 81. panta kārtībā 1930. gada 25. septembrī, nosakot Sodu likuma spēkā stāšanās datumu 1931. gada 31. martā.

III Saeima savukārt šo likumu 1930. gada 17. oktobrī nodeva sevišķai komisijai, kura ķērās pie Sodu likuma grozīšanas. Valdība atkal atcēla tā spēkā stāšanos. 1932. gadā jau IV Saeimas darbības laikā valdība to atprasīja no Saeimas un atkārtoti izdeva 81. panta kārtībā 1933. gada 24. aprīlī, – tādā veidā, kā projektu bija pārgrozījusi Saeimas komisija. Atbilstoši Saeimas 1933. gada 16. jūnija lēmumam Sodu likums stājās spēkā 1933. gada 1. augustā.¹⁰⁸

Tās sastāvēja no 40 nodaļām, no kurām pirmā nodaļa bija veltīta krimināl-tiesību vispārējās daļas normām, bet pārējās 39 nodaļas raksturoja krimināl-tiesību sevišķo daļu – konkrētus noziegumu sastāvus un soda sankcijas par attiecīgo noziegumu izdarīšanu. Atsevišķus noziegumu veidus un to sodus raksturoja speciāli likumi.

Galvenās diskusijas, kuras norisinājās Sodu likuma izstrādāšanas gaitā, saistījās ar jautājumu: vai būtu jāaprobežojas tikai ar 1903. gada Sodu likumu

106 Якоби П. Объяснительная записка к работам по пересмотру Уголовного Уложения 1903 г. – Р., 1921.

107 Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933. – Nr. 6–8. – 138. lpp.

108 Lkr, 1933, 134.

grozījumiem, vai arī jāizstrādā jauns kriminālkodekss. Gala rezultāts bija kompromiss starp abiem viedokļiem – jaunajā Sodu likumā, kā atzīmēja A. Švābe, no 584 kodeksa pantiem tikai 53, respektīvi, 9 %, bija pilnīgi jauni.¹⁰⁹

Tomēr nevar pieņemt A. Švābes kategorisko apgalvojumu, ka 1933. gada Sodu likums nav uzskatāms par nacionālu, bet ir tikai tulkojums no krievu valodas. Tiešām, Sodu likumam par pamatu tika ņemti 1903. gada Krievijas Sodu likumi, kā to arī atzīmēja Valsts prezidents A. Kviesis reskriptā, kuru nolasīja tieslietu ministrs A. Ozols svinīgajā aktā sakarā ar jaunā Sodu likuma stāšanos spēkā.¹¹⁰ Bet tajā tika izmantota arī jaunākā Eiropas krimināltiesību attīstības pieredze, piemēram, populārais Itālijas KK, tā saucamais Rokko kodekss (1930), kā arī Šveices, Vācijas, Čehoslovākijas krimināllikumdošana. Bez tam kodeksā tika ievērota Latvijas apstākļu specifika.

2.5.2. 1933. gada Sodu likuma vispārējā daļa

Jaunajā Sodu likumā tika saglabāti tikai 5 sodu veidi no 8, kuri tika minēti 1903. gada Krievijas Sodu likumos:

- 1) spaidu darbi,
- 2) pārmācības nams,
- 3) cietums,
- 4) arests,
- 5) naudas sods.

Latvija bija viena no pirmajām Eiropas civilizētajām valstīm, kura atcēla nāvessodu. Vispār nāvessodu Krievijā jau bija atcēlusi Pagaidu valdība 1917. gada 12. martā, aizvietojojot to ar spaidu darbiem uz visu mūžu vai noteiktu laiku. Tomēr 1923. gada 19. jūlija Latvijas likums "Par dažu noziedzīgu nodarījumu pastiprinātu apkarošanu"¹¹¹ paredzēja tiesību iekšlietu ministram saziņā ar tieslietu ministru izņemt no vispārējo tiesu kompetences un nodot kara tiesai iztiesāt pēc kara laika likumiem atsevišķas lietas par vairākiem smagiem, noziedzīgiem nodarījumiem, kuri bija paredzēti 1903. gada Sodu likumu pantos, konkrēti, lietas par dumpi pret suverēno varu (100. p.), lietas par kvalificētu slepkavību (455. p. vairāki punkti), noteiktos gadījumos lietas par laupīšanu un izspiešanu (589. un 590. p.). Bet kara tiesa bija tiesīga piespriest arī nāvessodu. Šī likuma pieņemšana bija saistāma ar nestabilo politisko stāvokli un bandītisma izplatīšanos pirmajos gados pēc pilsoņu kara beigām. Stājoties spēkā 1933. gada Sodu likumam, šis likums, pareizāk sakot, tā pēctecis – 1927. gada 7. februāra likums, tika atcelts. Atcēla arī īpašu

109 Švābe A. Mūsu sodu likumu valoda // Tieslietu Ministrijas vēstnesis, 1933. – Nr. 6–8. – 139.–140. lpp.

110 Svinīgs akts sakarā ar jauno Sodu likumu spēkā stāšanos // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933. – Nr. 6–8. – 133. lpp.

111 Lkr, 1923. – 89.

soda veidu- ieslodzījumu cietoksnī, aizstājot to ar vispārējiem sodiem. Izsūtījums nometinājumā tika atcelts jau Krievijas pagaidu valdības laikā 1917. gadā. Bez tam Latvijas valsts kompakta teritorija atšķirībā no Krievijas šāda soda veida izpildi nepieļāva.

Tomēr Latvijā tika saglabāts tāds smags brīvības atņemšanas sods kā spaidu darbi, kurš vairumā Eiropas valstu tolaik jau nepastāvēja. Spaidu darbus piesprieda par smagiem politiskajiem un kriminālnoziegiem vai nu uz mūžu, vai arī uz 4–15 gadu termiņu. Soda likuma 13. pants paredzēja atsevišķos gadījumos, kurus noteica tiesa, arī važu uzlikšanu spaidu darbos notiesātajiem uz laiku no trim mēnešiem līdz trim gadiem, tā vēl pastiprinot soda bardzību. Praksē tiesa važu uzlikšanu piesprieda, ja notiesātā persona bez tā nozieguma, par kuru viņu notiesāja uz mūža spaidu darbiem, bija izdarījusi vēl kādu citu smagu noziegumu. Važas notiesātajam, kā tika noteikts Soda likuma pielikumā, varēja vienlaicīgi uzlikt gan uz rokām, gan kājām 2,65 kg kopsvarā. Ir jāatzīmē, ka 1903. gada Soda likumi šādu soda sankciju-važu uzlikšanu- neparedzēja, tā bija izskausta Krievijas krimināltiesībās jau XIX gadsimtā. Pilnīgi pamatota bija to juristu reakcija, kuri norādīja, ka važu uzlikšana nav saistāma ar cilvēcīgu izturēšanos pret sodīto un "ar savu nežēlību atgādina viduslaikus".¹¹²

Likumdevēji ar šī soda palīdzību centās kompensēt nāvēssoda atcelšanu, taču izvēlētais pazemojošais līdzeklis bija neatbilstošs laika garam.

Tika atcelti sodi, kas saistījās ar kārtu privilēģijām, piemēram, kārtas titula zaudēšana, kā arī mājas arests, kura priekšrocību varēja izmantot augstāko kārtu piederīgie, jo Latvijā kārtu privilēģijas tika likvidētas.

Spaidu darbos notiesātās personas turpmāk nezaudēja savas civiltiesības- laulības, ģimenes, mantošanas, īpašuma un citas mantiskās tiesības. Taču pēc autoritārā režīma nodibināšanas 1935. gada 12. martā tika pieņemts 27¹. pants, kurš paredzēja iespēju tiesai lemt par mantas konfiskāciju notiesātajiem par tādiem noziegumiem pret valsti kā dumpis vai valsts nodevība. Ar šo sankciju autoritārais režīms centās iebiedēt savus politiskos pretiniekus.

Pēc 1933. gada Soda likuma normām uz spaidu darbiem notiesātajai personai paredzēja atņemt valsts apbalvojumus, goda amatus un nosaukumus, kara dienestā iegūtās pakāpes, atlaist to no valsts un pašvaldību dienesta. Šī persona zaudēja aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības, tiesības ieņemt valsts, valsts autonomo uzņēmumu un pašvaldību dienesta amatus, tiesības kalpot armijā un flotē, kļūt par aizbildni vai aizgādni, būt par vadītāju, mācību spēku vai audzinātāju izglītības iestādē, būt par šķirējtiesnesi, advokātu vai valsts pilnvarnieku, būt par liecinieku līgumiem vai aktiem, kā arī zaudēja tiesības uz pensiju (27. p.).

112 Hillmans H. Vai vajaga ievest Soda likumā važas kā soda veidu // Jurists, 1932. – Nr. 1. – 18. sl.

No šīm sekām tiesa varēja atbrīvot notiesāto, ja to sodīja ar pārmācības namu un tika atzīts, ka attiecīgie noziedzīgie nodarījumi nav bijuši sevišķi ļaunprātīgi, bet tā varēja piemērot 27. pantā paredzētās sekas arī tad, ja notiesātajam tika piespriests cietumsods ilgāk par 6 mēnešiem un noziedzīgais nodarījums izcēlies ar vainīgā ļaunprātību. Pēc 27. panta zaudētās tiesības tika atgūtas uz spaidu darbiem notiesātajiem pēc 15 gadiem pēc soda izciešanas, uz pārmācības namu notiesātajiem – pēc 10 gadiem, bet ar cietumsodu sodītajiem – pēc 5 gadiem.

Vairākos gadījumos 1933. gada Soda likuma sankcijas tika noteiktas bargākas nekā 1903. gada Krievijas Soda likumos, īpaši par smagākajiem nodarījumiem. Par vissmagākajiem noziegumiem, par kuriem draudēja mūža spaidu darbi, noilguma termiņu noteica uz 15 gadiem (1903. gada Soda likumos tas bija 10 gadi). Savukārt dienesta pārkāpumu noilgumu noteica uz 2 gadiem (agrāk paredzēja 1 gadu – tāpat kā par pārējiem pārkāpumiem). Tika mikstināta atbildība par reliģiskiem nodarījumiem, kurus turpmāk traktēja kā iedzīvotāju reliģisko jūtu aizskaršanu, pārceļot tos uz 17. nodaļu. Smagākos gadījumos šeit par sodu tagad tika noteikts cietumsods. Latvijā, tāpat kā visā Eiropā, pilsoniskās sabiedrības veidošanās procesā iezīmējās krimināltiesību sekularizācijas tendence.

1933. gada Soda likums saglabāja noziedzīgo nodarījumu iedalījumu trijās pakāpēs: smags noziegums, noziegums un pārkāpums. Taču tika grozītas sodu sankcijas par smagiem noziegumiem un noziegumiem.

Turpmāk smagi noziegumi bija tie nodarījumi, par kuriem kā augstākais soda mērs draudēja spaidu darbi (agrāk arī nāvessods un pārmācības nams). Par noziegumiem kā augstākais soda mērs draudēja pārmācības nams vai cietums (agrāk ieslodzījums cietoksnī vai cietumā). Soda likums izslēdza likuma piemērošanu pēc analogijas vai arī likuma atpakaļejošas darbības spēku. Likuma 21. pants paredzēja iespēju tiesai lemt par soda izpildes nosacītu atlikšanu gadījumos, kad ir runa par cietuma, aresta, naudas sodu vai ievietošanu labošanas vai audzināšanas – labošanas iestādē. To piemēroja personām, par kurām tiesai radās priekšstats, ka tās turpmāk neveiks noziedzīgus nodarījumus. Cietumsoda gadījumā soda izpildīšana bija atliekama uz 5 gadiem, bet pārējo sodu gadījumā – uz 3 gadiem, paredzot nodot notiesāto sevišķā uzraudzībā.

Savukārt personām, kuras bija notiesātas ar spaidu darbiem vai pārmācības namu, tiesa varēja piespiest arī papildu drošības līdzekli pēc soda izciešanas – drošības ieslodzījumu no 5 līdz 15 gadiem, ja uzskatīja notiesātā atstāšanu bez uzraudzības par bīstamu (31. pants). Likums to nekvalificēja kā sodu, kaut gan patiesībā šis drošības līdzeklis neatšķīrās no brīvības atņemšanas soda. Tātad kopā ar pamata termiņsodu brīvības atņemšanu varēja pagarināt līdz pat 30 gadiem.

Savukārt personas, kuras bija izdarījušas huligāniskus nodarījumus vai

veikušas noziedzīgus nodarījumus, izmantojot amatu vai aiz paraduma, varēja pēc pārmācības nama vai cietumsoda izciešanas ievietot darba namā uz termiņu no 6 mēnešiem līdz 2 gadiem. Ja noziegums tika izdarīts reibuma stāvoklī, žūpas un narkomānus pēc soda izciešanas varēja ievietot ārstniecības iestādēs piespiedu ārstēšanai uz termiņu līdz vienam gadam.

1935. gada 12. marta grozījums noteica notiesātajiem, kuri zaudēja 28. pantā paredzētās tiesības, pēc soda izciešanas vēl 3 gadus atrasties policijas uzraudzībā. Bez tam notiesātajam pēc soda izciešanas varēja aizliegt nodarboties ar zināmu arodu, rūpniecību vai tirdzniecību, ja noziedzīgais nodarījums bija saistāms ar notiesāto attiecīgo profesionālo darbību. Kā rāda sodu sistēma, 1933. gada Sodu likums nekādā ziņā nav vērtējams kā pārmērīgi liberāls.

Tika palielināts absolūtās nepieskaitāmības vecums mazgadīgajiem līdz 12 gadiem un nosacītās nepieskaitāmības vecums no 12 līdz 18 gadiem (agrāk no 10 līdz 17 gadiem). Ja pusaudžu vainu noziedzīgā nodarījumā atzina, tad par noziegumiem, par kuriem draudēja mūža vai termiņa spaidu darbi, sodīja ar ilgstošu cietumsodu, bet pārmācības namu un cietumsodu aizstāja ar ievietošanu audzināšanas – labošanas vai labošanas iestādē uz termiņu, kurš nepārsniedza 1 gadu. Arestu vai naudas sodu aizstāja ar tiesas rājienu, izņemot gadījumus, kad pārkāpumi tika izdarīti atkārtoti amata veidā vai aiz pieraduma. Bez tam šajā vecumā tiesības pēc soda izciešanas netika atņemtas un arī no 18 līdz 21 gadam tās atņēma tikai gadījumā, ja personu notiesāja uz spaidu darbiem (55. un 56. pants).

Raksturojot nodarījumu noziedzīgumu, likums atzina, ka par noziedzīgiem nodarījumiem nav uzskatāmi tie, kuri izdarīti, pildot likumu vai dienesta pavēli, ja vien šī pavēle neuzdeva pildīt kaut ko acīmredzami noziedzīgu (42. p.).

Nebija uzskatāms par noziedzīgu arī nodarījums, kurš bija veikts galējas nepieciešamības apstākļos, lai izglābtu savas vai citas personas dzīvību no briesmām, kuras tolaik nebija novēršamas ar citu līdzekli (45. p.).

Interesantu pēdējā panta piemērošanas interpretāciju deva 1926. gada 21. decembra Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedums Brīnuma u.c. krimināllietā. Tiesa atzina, ka lielinieku sarkanā terora upuru nošaušanu pēc pavēles ir jākvalificē kā acīmredzami noziedzīgu pavēļu pildīšanu, bet to "var uzskatīt par galīgu nepieciešamību, kad konstatētu, ka atteikšanās izpildīt pavēli būtu attiecīgai personai savienota ar patiesām dzīvības briesmām".¹¹³

Paredzēja arī atbrīvot no soda personas, ja tās ne tikai nav zinājušas, bet arī nav varējušas zināt, ka viņu nodarījums ir sodāms. Šī norma kvalificējama kā atkāpe no *error iuris semper nocet* (nevar aizbildināties ar tiesību nezināšanu) principa.

113 Sodu likums ar komentāriem. Sast. P. Mincs un J. Lauva. – R., 1936. – 26. lpp.

Sodu likums noteica, ka smagi noziegumi sodāmi tikai tad, ja izdarīti tiši, bet noziegumi bija sodāmi, ja tika izdarīti tiši, gan dažbrīd arī, ja tika veikti aiz neuzmanības. Pārkāpumi tika sodīti gan tad, ja tie tika izdarīti tiši, gan aiz neuzmanības. Nebija sodāmi pārkāpuma mēģinājumi. Likums izšķīra noziedzīga nodarījuma dalībniekus un līdzdalībniekus (uzkūditājus un pabalstītājus). Līdzdalībnieki bija sodāmi sevišķos gadījumos, kad to konkrēti noteica likums. Tāpat sevišķos gadījumos sodīja par piedalīšanos noziedzīgā apvienībā vai bandā, pat ja piedalīšanās tajā nebija saistīta ar dalību vai līdzdalību noziegumos (50. p.). Juridiskās personas lietās atbildību noteica fiziskajām personām, kas bija šīs juridiskās personas pārstāvji vai bija pilnvaroti rīkoties tās uzdevumā, kā arī viņu līdzdalībniekiem (51. p.).

Tiesai tika piešķirtas tiesības samazināt sodu uz vainu mīkstinājošo apstākļu pamata. Tiesa, piemēram, varēja, taisot spriedumu, ieskaitīt brīvības atņemšanas sodā visu vai daļu no iepriekšējā ieslodzījumā pavadītā laika, bet tas nebija obligāti. Toties obligāti bija jāsamazina sodus nepilngadīgajiem, aizstājot mūža spaidu darbus ar cietumsodu ne ilgāk kā uz 12 gadiem u. tml.

Savukārt vainu pastiprinošie apstākļi izraisīja atbildības pieaugumu. Šajā gadījumā sods varēja pārsniegt likumā noteikto. Piemēram, ja personu tiesāja par diviem vienādiem noziegumiem, tad brīvības atņemšanas sodu varēja pagarināt uz pusi no augstākā soda apmēra par attiecīgo nodarījumu. Līdzīgi varēja apvienot naudas sodu ar arestu līdz 3 mēnešiem. Smagāku sodu paredzēja arī recidīva gadījumā (62. p.).

2.5.3. 1933. gada Sodu likuma sevišķā daļa

Sodu likuma sevišķo daļu ievadīja formulējumi par noziedzīgo nodarījumu pret valsti. Otrajā nodaļā "Dumpis" šis noziegums tika raksturots kā varas darbi ar nolūku grozīt Latvijā pastāvošo valsts iekārtu; gāzt Valsts prezidentu, Saeimu vai Ministru kabinetu vai atņemt tiem ar Latvijas Republikas Satversmi piešķirtās funkcijas; atraut no Latvijas kādu tās teritorijas daļu (69. p.). Šis smagais noziegums bija sodāms ar spaidu darbiem uz visu mūžu vai uz noteiktu laiku. 1903. gada Krievijas Sodu likumos attiecīgās nodaļas nosaukums bija "Dumpis pret augstāko varu". Bet 1929. gada 15. martā Senāts sniedza termina "augstākā vara" izskaidrojumu, norādot, ka Latvijā kā republikāniskā, demokrātiskā valstī augstākā vara atbilstoši Satversmei asociējama ar Latvijas tautu, nevis ar valsts augstākajām iestādēm.¹¹⁴ Tādēļ 1929. gada 9. aprīlī ar valdības izdotajiem noteikumiem terminu "augstākā vara" aizstāja ar konkrēto Latvijas Republikas augstāko institūciju nosaukumiem.¹¹⁵

1934. gada 15. maija valsts apvērsuma organizētāju un īstenotāju darbība saturēja šo 69. pantā minēto noziedzīgo nodarījumu pazīmes. Tādēļ ne-

¹¹⁴ Закон и суд, 1929. – № 1. – с. 12–14.

¹¹⁵ Lkr, 1929. – 64.

pārsteidz fakts, ka 1934. gada 18. maijā "kodifikācijas ceļā" vārdi "Saeima" un "Latvijas Republikas Satversme" tika izņemti no 69. panta teksta. Vēlāk (1935. gada 12. martā) atcēla Sodu likuma 4. nodaļu "Saeimas darbības traucēšana".¹¹⁶ Kā noziedzīgi nodarījumi pret valsti Sodu likumā tika minēti arī noziedzīgi nodarījumi pret Valsts prezidentu, Saeimas un pašvaldības iestāžu vēlēšanu un tautas nobalsošanas brīvības un pareizības traucēšana, valsts nodevība, noziedzīgi nodarījumi pret valsts mieru. Sodi par noziedzīgiem nodarījumiem pret valsts mieru tika mīkstināti.

No jauna bija izveidota 7. nodaļa – "Noziedzīgi nodarījumi pret ārvalstīm", kura noteica atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret ārvalstu vadītājiem, diplomātskajiem pārstāvjiem, šo valstu īpašumu utt.

9. nodaļa raksturoja dienesta noziegumus. Šeit paredzēja atbildību arī par līdzdalību dienesta nodarījumu veikšanā. Bargu sodu paredzēja kukuļņemšanai – pārmācības namu līdz 2 gadiem (131. p.). Savukārt kukuļdošana dienesta personai tika sodīta ar cietumsodu līdz sešiem mēnešiem (175. p.). Noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldes kārtību tika ietverti 10. nodaļā – "Nepaklausība un necienības izrādīšana likumīgajai varai". Šī nodaļa paredzēja atbildību par saistošu noteikumu nepildīšanu, nepaklausību amatpersonu rīkojumiem, amatpersonu piespiešanu neizpildīt dienesta pienākumus utt. Cita starpā atzīmējams, ka vecāki, kuri nerūpējās par bērnu obligātu skolas apmeklēšanu, bija sodāmi ar naudas sodu līdz simts latiem (159. p.).

Sodu likuma 11.–15. nodaļās atbilstoši 1903. gada Sodu likumu struktūrai tika kvalificēti noziedzīgi nodarījumi pret justīciju, karaklausības kārtību, tautas veselības aizsardzību, sabiedriskās drošības aizsardzību, sabiedriskās labklājības aizsardzību.

16. nodaļā "Sabiedriskā miera noteikumu pārkāpšana" īpaša uzmanība bija pievērsta cīņai ar huligānismu, par kuru atbildība tika palielināta. Tā, piemēram, "nelietība aiz palaidnības", – piemēram, akmeņa sviešana pūlī bez pamata, bija sodāma ar cietumsodu (281. p.). Cietumsods draudēja arī par baumu izplatīšanu, ja tā rezultātā izcēlās nemieri (282. p.).

Sodu likuma 19.–22. nodaļā tika noteikta atbildība par uzņēmējdarbības, celtniecības darbu, darbaspēka algošanas, preses, poligrāfijas iestāžu un kultūrizglītojošo iestāžu darbības noteikumu pārkāpšanu.

Bargus sodus paredzēja par naudas un citu vērtspapīru, kā arī par dokumentu viltošanu (23. un 24. nodaļa). Naudas viltošana bija sodāma ar termiņa spaidu darbiem (403. p.), bet dokumentu viltošana – ar pārmācības namu (415. p.).

Noziegumi pret personu, tās dzīvību, brīvību, godu un privāto dzīvi tika reglamentēti 25.–33. nodaļā.

Te tika paplašināts kvalificētas slepkavības un kvalificētu miesas bojājumu sastāvs. Starp citu, jau 1925. gada 30. oktobrī, taisot spriedumu Sirmā un citu apsūdzēto krimināllietā, Senāts kvalificēja revolucionāro tribunālu piespriesto nāvessodu izpildīšanu Latvijas Padomju valdības darbības periodā 1919. gadā kā kvalificētu slepkavību pēc notiesāto nonāvēšanas izdarīšanas veida.¹¹⁷ Savukārt, izskatot 1925. gada 29. septembrī Kalniņa un citu apsūdzēto krimināllietu, Senāta krimināllietu departaments atzina, ka personas nodošana revolucionāram tribunālam ar nolūku panākt tās nonāvēšanu, kura pēc tam ir notikusi, kvalificējama kā uzskūdišana uz slepkavību un attiecīgi sodāma.¹¹⁸

Par kvalificētu slepkavību likumā tika noteikta soda sankcija- spaidu darbi uz mūžu vai līdz 10 gadiem, par slepkavību afekta stāvoklī paredzēja spaidu darbus līdz 8 gadiem, bet nonāvēšana aiz neuzmanības tika sodīta ar cietumsodu. Likums paaugstināja sodu par divkauju, nosakot cietumsodu par pašu divkaujas izdarīšanu, bet pārmācības namu, ja tā beidzās ar miesas bojājumu vai nonāvēšanu. Tika paaugstinātas soda sankcijas arī par kvalificētu miesas bojājumu, kā arī vieglu miesas bojājumu nodarīšanu, kuru rezultātā iestājusies nāve.

Bargi tika sodīti izvarošana, paredzot par sodu spaidu darbus līdz 10 gadiem (501. p.). Paaugstināja sodus par sieviešu iesaistīšanu prostitūcijā un to izmantošanu peļņas nolūkos (507. p.), nosakot pirmajā gadījumā par sodu pārmācības namu, bet otrajā – cietumsodu. Tika arī pastiprināta atbildība par goda aizskārumu presē un par kaitējumu kredītam un noslēpumu izpaušanu.

Noziegumi pret īpašumu tika reglamentēti 34.–40. nodaļā. Mantisko noziegumu lietās bija jāņem vērā arī tiesājamās personas materiālais stāvoklis nozieguma izdarīšanas brīdī. Tā, piemēram, ja lieta tika nozagta aiz galēja trūkuma un pats zaudējums bija mazsvarīgs, tiesa varēja pieņemt lēmumu par tiesājamās personas atbrīvošanu (546. p.). Ja galēja trūkuma apstākļos notika svešas uzticētas mantas piesavināšanās, tiesājamo varēja sodīt ar cietumsodu līdz 6 mēnešiem. Citos gadījumos cietumsods nebija ierobežots, bet par summu, kura pārsniedza 100 Ls, draudēja arī pārmācības nams. Tomēr kopumā jāatzīmē, ka soda sankcijas par mantiskajiem noziegumiem pieauga – agrāko naudas sodu aizstājot ar arestu, bet arestu – ar cietumsodu.

1933. gada Sodu likums kļuva kompaktāks par savu priekšteci – 1903. gada Sodu likumiem, jo pantu skaits tajā tika samazināts no 687 uz 584. Tas tika modernizēts un pielāgots Latvijas apstākļiem. Tomēr tam piemita arī vairāki būtiski trūkumi, piemēram, pārlietu bargas soda sankcijas atsevišķu smagu noziegumu gadījumā.

117 Sodu likums ar komentāriem. – R., 1936. – 202. lpp.

118 Turpat. – 201. lpp.

2.5.4. Amnestiju likumdošana

Satversmes darbības periodā vairākkārt tika izsludināta amnestija, ar kuru atbrīvoja no kriminālatbildības, soda un tā sekām gan notiesātās personas, gan arī tos, pret kuriem bija uzsākta kriminālvajāšana.

1923. gadā sakarā ar Satversmes spēkā stāšanos tika pieņemts Amnestijas akts,¹¹⁹ kurš noteica amnestiju par dažādiem pret valsts varu un tās iestādēm vērstiem noziedzīgiem nodarījumiem (piemēram, par piedalīšanos apvienībā, kuras nolūks bija grozīt Latvijas pastāvošo valsts iekārtu), par streiku organizēšanu un piedalīšanos tajos u.tml. Uz šīs amnestijas noteikumu pamata brīvību ieguva un no kriminālvajāšanas tika atbrīvoti tie, kuri 1919. gadā aktīvi atbalstīja padomju varu.

Savukārt 1925. gadā tika izdarīti Kara sodu likumu grozījumi,¹²⁰ kuri paredzēja noteiktu krimināllietu izbeigšanu pret karavīriem.

1928. gada 28. decembrī tika pieņemts jauns Amnestijas akts sakarā ar Latvijas Republikas 10. gadadienas svinībām.¹²¹ Pēc šī akta no atbildības un soda tika atbrīvotas personas, kuras bija notiesātas vai pret kurām bija ierosināta lieta par ticības nievāšanu (76. p.), noziegumiem pret ticību (93.–98. p.), nepaklausību likumīgajai varai (139.–141. p.), dienesta noziedzīgiem nodarījumiem, dienesta amatpersonu izsaukšanu uz divkauju, abortu izdarīšanu, baumu izplatīšanu u.tml.

Visbeidzot 1933. gada 17. februārī pieņēma Amnestijas aktu aborta lietās.¹²² Sakarā ar 1932. gada grozījumu izdarīšanu Sodu likumos tika ietverts jauns 466.¹ pants,¹²³ kurš noteiktos apstākļos pieļāva agrāk pilnīgi aizliegto abortu, lai novērstu grūtnieces dzīvības apdraudējumu vai viņas veselības smagu satricinājumu, lai novērstu bērna piedzimšanu ar smagiem garīgiem vai fiziskiem defektiem, lai novērstu nevēlamu grūtniecību, kas iestājusies izvarošanas vai pavedināšanas rezultātā vai lai novērstu smagu postu grūtniecei vai viņas ģimenei sakarā ar bērna piedzimšanu. Tādēļ arī amnestēja agrāk par šiem nodarījumiem notiesātās sievietes. Šis grozījums krimināltiesībās iezīmēja jaunu izpratni par sievietes tiesībām pieņemt lēmumu par bērna dzimšanu.

2.6. Tiesu iekārta un process

2.6.1. Tiesu iekārta

Tiesu iekārta Latvijas Republikā parlamentārajā posmā pamatā palika tāda, kādu to bija noteicis 1918. gada 6. decembra nolikums "Par Latvijas tiesām

119 Lkr, 1923. – 22.

120 Lkr, 1925.

121 Lkr, 1928. – 235.

122 Lkr, 1933. – 59.

123 Lkr, 1932. – 248.

un tiesāšanas kārtību". Šajā laikā gan tika debatēti vairāki tiesu iekārtas reformu projekti, bet tie palika neīstenoti.

1929. gada 30. novembrī Saeima uzdeva valdībai izstrādāt zvērināto tiesu likumprojektu ar vienotu tiesas kolēģiju. Tieslietu ministrija pabeidza darbu pie projekta 1933. gadā. Projektu plaši apsprieda tā laika Latvijas juridiskajos izdevumos.¹²⁴ Tajā tika izmantota Šveices kantonu zvērināto tiesu pieredze. Likumprojekts paredzēja zvērināto tiesu krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem, kuriem par sodu noteica spaidu darbus vai pārmācības namu. Izņēmums bija dienesta noziegumi (Sodu likumu 9. nodaļa). Tiesas sēdē zvērinātos paredzēja nošķirt no tiesnešiem, bet spriedumu viņiem bija jāpieņem kopīgi ar valsts tiesnešiem, izspriežot jautājumu par apsūdzēto vainīgumu, par sodu, kā arī par civilprasību. Šai vienotajai tiesas kolēģijai bija jāpanāk vienbalsīgs lēmums, bet, ja tas neizdevās, lēmumu paredzēja pieņemt ar absolūto balsu vairākumu. Projektā iecerētā tiesa atgādināja Vācijas šefenu tiesu. Taču līdz 1934. gada autoritārajam apvērsumam šis projekts tā arī netika pieņemts Saeimā, bet pēc tam valdība vairs nebija ieinteresēta 1922. gada Satversmes 85. panta īstenošanā, jo aizstāvēja birokrātiskās varas principu.¹²⁵

1929. gadā pie Tieslietu ministrijas tika nodibināta īpaša komisija nepilngadīgo tiesāšanas reformai. Tā izstrādāja īpašu jaunatnes tiesu iekārtas projektu.¹²⁶ Par jaunatnes (*juvenile*) tiesu lietderību Latvijā diskusijas notika līdz pat 1940. gadam, kad padomju okupācija pārvilka svītru šim projektam.

Ar 1933. gada 21. jūnija likumu¹²⁷ nedaudz paplašināja pagastu tiesu kompetenci. Turpmāk tām piešķīra tiesību sniegt palīdzību mantojumu lietu kārtošanā - sastādīt un apliecināt testamentus, kā arī apliecināt citus aktus. Pagastu tiesa drīkstēja apliecināt darījumus, kurus noslēdza pagasta iedzīvotāji, līdz 1000 latu vērtībā, bet testamentus tā varēja apliecināt par jebkuru summu. Ar minēto likumu pagastu tiesu darbību attiecināja arī uz Latgali, kur iepriekš tās nebija pastāvējušas. Līdz ar to tika pabeigta tiesu iekārtas unifikācija Latvijā.

124 Skat.: Likumprojekts par zvērināto tiesām ar paskaidrojumiem // Jurists, 1933. - Nr. 8/9. - 251.-272. sl.; Jakobi P. Latvijas zvērināto tiesu likumprojekts // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933. - Nr. 3. - 58.-73. lpp.; Jakobi P. Par un pret zvērināto tiesām // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933. - Nr. 4/5. - 96.-115. lpp.

125 Satversmes 1996. gada 12. jūnija grozījuma rezultātā agrākais pants par zvērināto tiesām aizstāts ar pantu par Satversmes tiesu ar to pašu kārtas numuru. Skat.: Ziņotājs, 1996. - Nr. 14. - 399. lpp.

126 Jaunatnes tiesas iekārta // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1932. - Nr. 1/2. - 49.-52. lpp.; Nr. 3/4. - 118.-126. lpp.; Nr. 5/6. - 164.-189. lpp.

127 Lkr, 1933. - 152.

2.6.2. Procesuālās tiesības

Civilprocesuālās tiesības 20. gados un 30. gadu sākumā tika attīstītas, pilnveidojot no Krievijas pārmantoto Civilprocesa nolikumu, kā arī apkopojot tiesu un sevišķi Senāta Civilā Kasācijas departamenta praksi.

Nozīmīgs notikums bija Saeimas kodifikācijas nodaļas īstenotā "Civilprocesa nolikuma" oficiālā izdevuma izdošana latviešu valodā 1932. gadā.¹²⁸ Tajā ietvertais materiāls tika izkārtots četrās grāmatās un 1779 pantos (I grāmata – "Tiesāšanas kārtība miertiesās"; II grāmata – "Tiesāšanas kārtība vispārējās tiesu iestādēs"; III grāmata – "Izņēmumi no vispārējās tiesāšanas kārtības"; IV grāmata – "Sevišķa tiesāšanas kārtība"). Pēdējā grāmatā tika raksturotas tiesas procesa īpatnējās normas Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē, kā arī apsardzības lietu process Latgalē. Bez tam "Civilprocesa nolikumam" tika pievienoti vairāki noteikumi, piemēram, "Pagaidu noteikumi tirdzniecības lietu iztiesāšana Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē".

Civilprocesa tiesību normas divdesmitajos gados tika grozītas vairākkārt. Atzīmējot nozīmīgākos pārgrozījumus, ir jāmin baznīcas zvēresta aizstāšanu ar laicīgo zvērestu tiesā 1923. gadā, tiesu nodevu palielināšanu par prasības pieteikumu tiesā līdz 4% no lietas vērtības, atbrīvojot prasības par summu, kura nepārsniedza 10 latus, no nodevas.

Ar 1929. gada 24. maija likumu¹²⁹ noteica no laulības attiecībām izrietošo lietu par uzturu, kā arī lietu par vecāku savstarpējām tiesībām un pienākumiem attiecībā uz bērniem iztiesāšanu slēgtās tiesas sēdēs. Likumdevējs šajā gadījumā centās nodrošināt personas tiesības uz privātās dzīves noslēpumu.

Ar 1929. gada 24. maija "Agrārās reformas likuma" I daļas papildinājumu strīdus par zemes īpašumu atsavināšanas likumību uz agrārās reformas likuma pamata un neatsavināmās daļas ierādīšanu no civiltiesām nodeva Senāta Administratīvā departamenta piekritībā.

Latvijas juristu vidū tika uzsāktas diskusijas, vai nebūtu mērķtiecīgi apgabaltiesās piešķirt tiesības tiesnešiem vienpersoniski izskatīt civillietas pirmajā instancē.¹³⁰ Uz šādu risinājumu mudināja arvien pieaugošais lietu skaits tiesās, kurš radīja gan tiesnešu pārslodzi, gan arī tiesu darbības palēnināšanos. Attiecīgu lēmumu pieņēma autoritārā režīma laikā.¹³¹

Kriminālprocesa tiesību galvenais avots bija 1889. gadā uz Baltiju attiecinātais 1864. gada Krievijas "Kriminālprocesa ustavs", kurš tika grozīts un papildināts atbilstoši Latvijas apstākļiem. Būtiski papildinājumi tajā tika

128 Civilprocesa nolikums. – R., 1932.

129 Lkr, 1929. – 115.

130 Strausmanis A. Vai Latvijas koleģiālā tiesa, kā pirmā instance visās nekrimināla rakstura lietās, būtu atstājama // Jurists, 1932. – Nr. 1. – 11.–18. sl.; Закон и суд, 1932. – №10. – с. 1005.

131 Lkr, 1939. – 79.

izdarīti, pieņemot 1924. gada 11. novembra likumu "Par preses lietu tiesāšanas kārtību".¹³² Process tika pieskaņots atbilstoši 1924. gada februārī pieņemtajam Preses likumam.

Lietas par Preses likuma normu pārkāpumiem bija jāizskata tiesā pēc izdevuma iespiešanas vietas vai arī, ja izdevums tika iespiests ārzemēs vai tā iespiešanas vieta bija nezināma, pēc tā izplatīšanas vietas. Likums nepieļāva lietas par valsts un pašvaldības iestāžu, kā arī šo iestāžu dienesta personu aizskaršanu izbeigšanu izlīguma ceļā. Ierosinot lietu pret izdevēju vai atbildīgo redaktoru, prokuroram bija tiesības apķīlāt periodiskā izdevuma eksemplārus, kuros publicētā informācija kļuva par lietas ierosināšanas pamatu. Savukārt iekšlietu ministrs varēja apķīlāt periodiska izdevuma atsevišķus numurus, ja Iekšlietu ministrijai iesniegtajā pieteikumā par periodiska izdevuma reģistrāciju sniegtās ziņas izrādītos nepareizas. Tiesa līdztekus izdevuma apķīlāšanai ieguva tiesības pieņemt lēmumu par izdevuma apturēšanu, kā arī par paša ražojuma vai arī tā daļas iznīcināšanu.

Ar 1929. gada 28. maija likumu¹³³ tika nodrošināta deputātu imunitātes ievērošana kriminālprocesā.

Juristu aprindās plaši tika apspriests Tieslietu ministrijas 30. gadu sākumā izstrādātais likumprojekts par aizstāvības pielaišanu iepriekšējās izmeklēšanas stadijā. I Latvijas juristu kongresā 1932. gada janvārī izskanēja zvērinātā advokāta palīga N. Valtera priekšlikums sakarā ar kongresā nolasīto Latvijā iznākošā krievu juridiskā periodiskā izdevuma "Zakon i sud" redaktora O. Gruzenberga referātu par attiecīgo tematu nokārtot pušu vienlīdzību arī iepriekšējās izmeklēšanas stadijā, pielaižot tajā apsūdzības aizstāvi, un virzīt Saeimā attiecīgo likuma projektu.¹³⁴ Tomēr šis likumprojekts tā arī netika pieņemts.

Kopumā var izdarīt secinājumu, ka procesuālo tiesību jomā, tāpat kā citās tiesību nozarēs, bija jūtams reformu gars. Tomēr ieceres īstenojās samērā lēni, bet dažbrīd palika neīstenotas. Acīmredzot straujākam reformu plūdumam traucēja politiska rakstura apsvērumi. Latvijas tapšanas periodā piedzīvotie satricinājumi vēl lika sevi manīt. Iekšpolitiskās attiecības joprojām laiku pa laikam saasinājās, un tas veidoja piesardzīgi konservatīvu attieksmi pret krasām tiesību reformām. Tā, piemēram, ievērojamais Latvijas krimināltiesību speciālists P. Jakobi rakstīja, ka zvērināto tiesu iekārtas izvešanai dzīvē traucē iedzīvotāju saskaldīšanās politiskajās partijās, šķiru cīņa, tautību atšķirības, valodu dažādība un valsts valodas nepietiekama prasana.¹³⁵ 30. gadu pirmajā

¹³² Lkr, 1924. – 173.

¹³³ Lkr, 1929. – 129.

¹³⁴ Jurkovska O. I Latvijas juristu kongress // Jurists, 1932. – Nr. 1. – 6. sl.

¹³⁵ Jakobi P. Tiesas ar kārtu priekšstāvjiem // Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933. – Nr. 9/10. – 217. lpp.

pusē saasinājušās problēmas Latvijā daudzi cerēja risināt ar administratīvu, nevis demokrātisku, tiesisku metožu palīdzību, kā to jau darīja daudzās Eiropas valstīs sakuplojušie autoritārie un totalitārie režīmi.

3. Juristu sagatavošana un tiesību zinātnes attīstība

Juristu sagatavošanu Latvijas Republikā, galvenokārt, nodrošināja Latvijas Universitāte. Jurisprudenci studējošo skaits Tautsaimniecības un tiesību fakultātē strauji pieauga. Ja 1923./24. mācību gadā tiesības apguva 555 studenti, tad 1927./28. mācību gadā – 1034 studenti, bet 1934./35. mācību gadā – 1374 studenti jeb 17 % no visu LU studentu kopskaita.¹³⁶

Šajā periodā tiesību zinātņu studijas sekmīgi pabeiguši vairāki vēlāk pazīstami tiesību zinātnieki un docētāji: Arveds Švābe, Konstantīns Čakste, Voldemārs Kalniņš, Arturs Liede u.c.

LU Tiesību nodaļas darbībā ievērojamu ieguldījumu sniedza tādi docētāji kā LU Civiltiesību katedras vadītājs kopš 1922. gada, profesors Vasilis Sinaiskis (lasīja civiltiesību, romiešu tiesību vēstures un juridisko zinātņu metodoloģijas kursus), profesors senators Vladimirs Bukovskis (lasīja lekcijas civilprocesa un notariāta tiesībās), ilggadējs Tautsaimniecības un tieslietu fakultātes dekāns, 2. Saeimas deputāts un Saeimas Izglītības komisijas priekšsēdētājs profesors Kārlis Dišlers (pasniedza Latvijas valsts tiesību un administratīvo tiesību kursus), profesors, LU goda doktors, senators Augusts Lēbers (lasīja tirdzniecības un jūras tiesību kursus), profesors Arveds Švābe (pasniedza Latvijas tiesību un vispārējās tiesību vēstures kursus), profesors Pauls Mīncis (lasīja krimināltiesību un kriminālprocesa kursus), profesors A. Būmanis (mācīja romiešu tiesības).

Strauju attīstību uzrādīja arī tiesību zinātne, kuras uzdevums bija sekmēt Latvijas jaunās valsts tiesisko progresu.

Vairāki Latvijas juristu sarakstītie darbi ieguva augstu novērtējumu. Ar Latvijas Kultūras fonda prēmijām tika apbalvoti - 1925. gadā V. Sinaiska raksti romiešu tiesībās par kvirītu un romiešu tautas (*populus*) tiesībām, Arveda Švābes darbi Latvijas tiesību vēsturē 1927. gadā – “Pagastu vēsture I” (1926) un 1931. gadā – “Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā”, 1928. gadā – A. Lēbera oriģinālā mācību grāmata “Tirdzniecības tiesību pārskats” (1926). Jāatzīmē, ka šī grāmata, tāpat kā A. Lēbera 1927. gadā publicētā grāmata “Vekseļu tiesību pārskats”, nozīmīgi iespaidoja arī tiesu praksi, jo ieviesa

136 Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. I daļa. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par universitāti un fakultātēm. – R., 1939. – 780. lpp.

skaidrību daudzos ar tirdzniecības tiesībām saistītiem jautājumos, piemēram, par Latvijā spēkā esošajiem tirdzniecības tiesību avotiem u.c.

Valststiesību jomā atzīmējami K. Dišlera sarakstītie darbi "Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas" (1925), "Ievads Latvijas valsts tiesību zinātnē" (1930), "Demokrātiskas valsts iekārtas pamati" (2. izd., 1931) u.c. Savukārt krimināltiesību pētīšanā nozīmīgu ieguldījumu devis P. Mincs, publicējot 1925.–1928. gadā divās daļās "Krimināltiesību kursu". Šis darbs iznāca krievu valodā, bet 1934. gadā – tika izdots 1. daļas tulkojums latviešu valodā.

1933. gada klajā nāca V. Bukovska sarakstītā "Civilprocesa mācības grāmata", kura lieti noderēja ne vien studentiem, bet arī praktizējošiem juristiem.

Latvijas parlamentārajā periodā LU tika aizstāvētas vairākas doktora disertācijas tiesību zinātnē. Doktora grādu piešķīra V. Bukovskim par pētījumu "Testamentu apstrīdošu prasību juridiskā konstrukcija" (1931), K. Dišleram par darbu "Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs" (1932), A. Švābem par darbu "Livonijas bruņinieku senākās tiesības" (1932), A. Būmanim par pētījumu "Galvojums civiltiesībās" (1933).

Latvijas tiesību zinātnieki aktīvi piedalījās LR nozīmīgāko likumdošanas aktu izstrādāšanā, sastādīja spēkā esošo kodifikāciju jaunus komentārus un regulāri publicējās Latvijas (kā arī ārvalstu) juridiskajā periodikā.

Latviešu valodā Latvijas Republikā iznāca divi periodiski tiesību žurnāli – "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" (1920–1940), kurš, kā jau to rāda tā nosaukums, bija oficiāls tieslietu resora izdevums, un "Jurists" (1928–1940), kuru izdeva sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrība "Aequitas" (Taisnīgums). Savukārt vācu valodā ar 1926. gadu sāka iznākt "Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft" (Rīgas Tiesību Zinātnes Žurnāls) kā Rīgas vācu juristu savienības izdevums. Tā izdošana tika izbeigta 1939. gadā sakarā ar Molotova–Ribentropa pakta inspirēto vācbaltiešu izceļošanu uz Vāciju.

Ar 1929. gadu Krievu juridiskā biedrība sāka izdot žurnālu "Zakon i sud" (Likums un Tiesa), kurš turpināja iznākt līdz 1938. gadam, kad autoritārā K. Ulmaņa valdība to slēdza. Visi minētie žurnāli izcēlās ar augstu zinātnisku līmeni, tajos regulāri publicējās redzami Latvijas juristi, tika atspoguļotas Latvijas un ārvalstu tiesību novitātes un problēmas, sniegti nozīmīgāko likumprojektu un pieņemto likumu normu kritiski analītiski vērtējumi, komentēta tiesu (sevišķi Senāta) prakse.

Nozīmīgs Latvijas tiesību zinātnes veicināšanā bija I Latvijas juristu kongress, kurš notika Rīgā 1932. gada 24.–26. janvārī. Kongresa referātos un ziņojumos izskanēja ne vien teorētiskas atziņas, bet arī praktiski priekšlikumi Latvijas tiesību pilnveidošanā. Kopumā var secināt, ka Latvijas Republikas parlamentārajā posmā (20. gados – 30. gadu sākumā) vērojama tiesību zinātņu augšupeja.

Jautājumi un uzdevumi

1. Vai Latvijas Republiku parlamentārajā posmā (1922–1934) var uzskatīt par tiesisku valsti? Miniet normatīvos aktus un tiesību piemērošanas praksi, kas pamato jūsu viedokli!

2. Raksturojiet valodas likumdošanu Latvijas Republikā pirmskara periodā un salīdziniet to ar jauno 1999. gada Valodas likumu!

3. Kādi priekšlikumi un kādēļ tika izvirzīti 1933. gada novembrī iesniegtajā Satversmes reformas projektā? Kā tie grozītu Latvijas Republikas Satversmi?

4. Raksturojiet tiešās demokrātijas principu piemērošanu Latvijas likumdošanas praksē!

5. Vai I Saeimas deputātiem V. Firksam un M. Vegesakam bija tiesisks pamats, lai apstrīdētu 1923. gada 24. maija LR likumu "Par atlīdzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem"? Kā Latvijas valdība pamatoja savā atbildē Tautu Padomei Saeimas lēmumu nemaksāt atlīdzību par muižniekiem atsavināto zemi?

6. Kādi jauninājumi krimināltiesību jomā tika ietverti 1933. gada LR Sodulikumā?

7. Salīdziniet 1933. gada LR Sodulikumu ar 1998. gada LR Kriminālkodeksu!

Ieteicamā literatūra

Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma: Daugava, 1968.

Blūzma V. Tiesiskais valsts pirmsākumi Latvijā // Latvijas Vēsture, 1999. – Nr. 1 (33). – 46.–54. lpp.

Dišlers K. Ievads Latvijas valsts tiesību zinātnē. – R., 1930.

Latvijas Republikas 10 gadi. – R., 1928.

Latviešu konversācijas vārdnīca. 11. sēj. – R., 1934–1935. – 20998.–21172. sl.

Lēbers D. A. Pirmskara Latvijas tiesiskais mantojums // Universitas, 1993. – Nr. 71(234). – 11.–14. lpp.

Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma, 1976. – 386.–435., 544.–585. lpp.

Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938. – R., 1939.

6. nodaļa TIESĪBAS AUTORITĀRĀ REŽĪMA LAIKĀ (1934–1940)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1934. gads

(pieņemti)

15. maijs

Valsts apvērsuma rezultātā nodibinās K. Ulmaņa autoritārais režīms un vienlaicīgi tiek paralizēta LR Satversmes darbība.

25. maijs

Noteikumi "Par pilsētu pašvaldību darbības ierobežošanu izņēmuma stāvokļa laikā".

17. jūlijs

Likums "Par apriņķa pašvaldību likvidēšanu".

17. jūlijs

Likums "Par pagasta pašvaldību tiesību ierobežošanu".

1937. gads

28. janvāris

LR Civillikums.

14. decembris

Notāru likums.

22. decembris

Zemesgrāmatu likums.

1938. gads

11. februāris

Likums "Par bezpeļņas biedrībām un to apvienībām".

27. septembris

Čeku likums.

27. septembris

Vekseļu likums.

8. decembris

Likums "Par dalītā īpašuma tiesības atcelšanu".

1939. gads

21. jūnijs

Likums "Par pilsētu pašvaldību".

1. Vēsturiskais apskats

1934. gada 15. maijā Kārļa Ulmaņa vadībā Latvijas Republikā (LR) notika valsts apvērsums. Tā rezultātā tika likvidēta demokrātiski veidotā valsts iekārta un nodibināts autoritārs režīms.

Pārmaiņas valsts pārvaldē tika sasniegtas faktiski bez jebkādas pretestības un tātad arī bez asinsizliešanas. Tā pamatā bija vairāki priekšnoteikumi:

1) K. Ulmanis šajā laikā bija Ministru prezidents, tātad reprezentēja augstāko izpildu varu,

2) paredzētās izmaiņas atbalstīja iekšlietu struktūras, armija un aizsargu organizācija,

3) apcietinot atsevišķus politiskos līderus, tie nepretojās policijas veiktajiem arestiem, jo respektēja "likumīgo" valsts varu (!),

4) domājams, izšķirošais tomēr bija tas, ka notikušās pārmaiņas tautas lielākā daļa uztvēra absolūti vienaldzīgi.

"Visdramatiskāk" notika Saeimas priekšsēdētāja Dr. Paula Kalniņa un Bruno Kalniņa arests viņu Mežaparka savrupmājā. Politiskās pārvaldes darbiniekiem iekļūstot dzīvoklī, P. Kalniņš demonstratīvi raidīja griestos šāvienu. Jāatzīmē, ka pēc istabu pārmeklēšanas tika atrasti turpat 100 neregistrētu ieroču un diezgan liels skaits patronu.

Līdzīgas represijas tika vērstas arī pret citiem sociāldemokrātu un arod biedrību līderiem, kā arī personām, no kurām baidījās topošais režīms. Tā, piemēram, Saeimas priekšsēdētāja vietniekiem Jāzepam Rancānam un Kārlim Pauļukam tika uzlikts mājas arests. Jāatzīst tomēr, ka šajā laikā apcietināto cilvēku lielākā daļa drīz vien tika atbrīvota. Aizturēšanas ilgākais laiks nepārsniedza vienu gadu.

Pēc notikušā varas akta nesevoja faktiski nekādas sabiedrības protesta akcijas, tas visumā norādīja tikai uz to, ka demokrātija tās Rietumeiropas izpratnē nebija laidusi dziļas saknes latviešu tautā un sludinātā tautvaldība, kas varētu nomainīt partiju savstarpējās cīņas, politiskās spekulācijas u. tml. negatīvas parādības, radīja pilsoņos pat cerību uz gaišāku nākotni un varbūtēju labklājības pieaugumu.¹

Neskatoties uz faktisko tautas vienaldzību vai pat atbalstu notikušajam, tā organizatori tomēr bija nodrošinājušies jau iepriekš pret iespējamām pārsteigumiem. Tāpēc jau apvērsuma naktī no pulkstens 23.00 Rīgā, – bet citur valstī no 1.00 – tika noteikts karastāvoklis. Tā nepieciešamība vēlāk tika skaidrota ar to, ka "valstī draud izcelties iekšējie nemieri, kuri apdraud valsts iedzīvotāju drošību".² Izsludinātajā lēmumā uz 6 mēnešiem bez tam tika norādīts, ka "visiem iedzīvotājiem, kara, administrācijas un pašvaldības iestādēm bez ierunām jāizpilda visi pienākumi, kurus uzliek noteikumi par karastāvokli". Vēlāk šo kārtību arvien pagarināja, līdz beidzot izņēmuma stāvokli atcēla 1938. gada 15. februārī.³

1 Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 589.–591. lpp.

2 Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 107.

3 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 675. lpp.

Bet arī tad situācija īpaši nemainījās, jo spēkā stājās 1938. gada 11. februāra likums par "Kārtību un sabiedrisko drošību valstī".⁴ Tā ietvaros tika paredzēts, ka iekšlietu ministrs ar kara ministra piekrišanu līdz 6 mēnešiem var turēt apcietinājumā personas, kuras viņš atzīst par kaitīgām valsts drošībai vai saimnieciskām interesēm. Pastāvot zināmiem apstākļiem, tām gan varēja atļaut atstāt uz noteiktu vai nenoteiktu laiku valsts teritoriju vai arī noliegt uzturēties tikai īpaši norādītās vietās. Pie tam, administratīvā kārtā noteiktajam apcietinājumam pēc 6 mēnešiem izbeidzoties, to varēja ikreiz pagarināt vēl uz 6 mēnešiem. Bez tam tika paredzēta vēl vesela virkne maznozīmīgāku ierobežojumu, kā arī pārejas noteikumos noteikts, ka tiesību akta stāšanās spēkā neatceļ agrākos lēmumus, kas bija pamatoti vēl ar 1917. gada Krievijas tā saucamo Kerenska likumu, kurš faktiski arī bija izmantots par jaunās kodifikācijas vienīgo avotu.⁵

Atgriežoties pie 1934. gada notikumiem, noteikti jāatzīmē, ka atbilstoši karastāvokļa kārtībai iekšlietu un kara ministri ar kopēju lēmumu varēja nodot jebkuru lietu kara tiesas izskatīšanai, kas saturēja valsts u.c. smagu noziegumu pazīmes. Bez tam tika atjaunots arī nāves sods, kā arī pretēji tiesību principiem noteikta atbildība pēc kara laika likumiem ar atpakaļejošu spēku.⁶

Kaut arī autoritārais režīms mēģināja sevi "pasniegt" kā demokrātiskas valsts pārvaldes modeļa iemiesotāju, no tiesību viedokļa tas bija pilnīgs absurds. Bez jau minētajām pārmaiņām vēl tika apturēta politisko partiju darbība, reglamentēta sabiedrisko organizāciju funkcionēšana, aizliegti ielu gājieni, kā arī noteikta iepriekšējā cenzūra periodiskajiem izdevumiem u.c. maznozīmīgāki ierobežojumi.

Arī jaunajā valdībā tika iekļauti apvērsuma tieši atbalstītāji vai režīmam lojāli politiķi. Par Ministru prezidentu un ārlietu ministru pats sevi pasludināja K. Ulmanis. Pārējos ministrus faktiski viņš amatā iecēla vienpersoniski. Pilns valdības sastāvs tādējādi bija šāds:

Ministru prezidents un ārlietu ministrs – K. Ulmanis

Ministru prezidenta biedrs – M. Skujenieks

Finansu ministrs – L. Ēķis

Iekšlietu ministrs – V. Gulbis

Izglītības ministrs – prof. L. Adamovičs

Kara ministrs – ģenerālis J. Balodis

Zemkopības ministrs – J. Kauliņš

Satiksmes ministrs – B. Einbergs

Tautas labklājības ministrs – V. Rubulis

4 Valdības Vēstnesis, 1938. – Nr. 35.

5 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 675. lpp.

6 Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 110.

Tieslietu ministrs – H. Apsītis

Valdības sastāvā vēlāk notika vairākas izmaiņas. Nozīmīgākās – Vilhelma Muntera iecelšana par ārlietu ministru 1936. gada 14. jūlijā un Alfrēda Bērziņa stāšanās sabiedrisko lietu ministra amatā 1937. gada 23. martā.

Sabiedrisko lietu ministrija bija jauns veidojums. Tās kompetencē nonāca preses, biedrību un tūrisma uzraudzība, kuru pārņēma no Iekšlietu ministrijas, radio no Satiksmes ministrijas, privāto teātru lietu pārzināšanu no Izglītības ministrijas un darba aizsardzību no Labklājības ministrijas. 1938. gadā, kad M. Skujenieks atteicās no Ministru prezidenta biedra pienākumiem, Sabiedrisko lietu ministrijas pārraudzībā nonāca arī līdz tam M. Skujenieka pārziņā esošā Latvijas sporta vadība.

1938. gada 11. februārī par Ministru prezidenta biedru M. Skujenieka vietā nāca ģenerālis J. Balodis, pie tam saglabājot arī iepriekšējo posteni. Šos pienākumus viņš veica līdz 1940. gada 3. aprīlim, kad tika no tiem atbrīvots. No 1940. gada 4. maija abus šos amatus sāka pildīt ģenerālis Krišjānis Berķis.

Absolūta valsts varas koncentrēšana vienas personas rokās notika 1936. gada 11. aprīlī, kad izbeidzās līdzšinējā Valsts prezidenta Alberta Kviesha pilnvaras.⁷

Šī notikuma gaidās pat tika sagatavots īpašs Ministru kabineta (MK) likums. Tajā tika noteikts sekojošais:

1) līdz MK 1934. gada 18. maija deklarācijā paredzētajai Satversmes reformas īstenošanai Valsts prezidenta amatu izpilda Ministru prezidents Dr. K. Ulmanis,

2) kad Ministru prezidents atrodas atvaļinājumā vai citu iemeslu pēc nevar pildīt Valsts prezidenta amatu, to pilda kara ministrs ģenerālis J. Balodis,

3) ar šo atcelti pastāvošie likumi, ciktāl tajos Valsts prezidenta amata ieņemšanai un izpildīšanai noteikta cita kārtība,

4) šis likums stājas spēkā 1936. gada 11. aprīlī.⁸

Šo normatīvo aktu parakstīja prezidents A. Kviesis 1936. gada 19. martā, kaut arī no sava amata šķīrās nelabprāt. Tas bija zināms kompromiss, kas paredzēja ģenerālim J. Balodim saglabāt otrā cilvēka vietu valstī līdz jaunās Satversmes izstrādāšanai. Kā vēlāk izrādījās, K. Ulmanis neievēroja ne vienu, ne otru.

Pamatojoties uz šo vienošanos, 1936. gada 11. aprīlī pēdējais starpkaru posma likumīgi ievēlētais LR prezidents parakstīja pavēli par sava amata pilnvaru nodošanu K. Ulmanim. Līdz ar to K. Ulmaņa egoistiskās tieksmes bija pilnībā realizējušās, jo viņš bija kļuvis par Valsts un Ministru prezidentu un savās rokās koncentrējis tādu varu, ko varētu salīdzināt vienīgi ar Romas

7 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 593., 594. lpp.

8 Valdības Vēstnesis, 1936. – Nr. 65.

imperatoru varu. Tā bez likumdošanas un izpildu varas tagad jaunais prezidents reprezentēja valsti starptautiskās attiecībās un pārstāvēja militāros spēkus. Kā zināmu kuriozu šajā virknē varētu vēl minēt tieslietu ministra H. Apsīša pausto viedokli, kas K. Ulmani pielīdzināja tiesību avotam...(?!)

11. aprīļa vakarā sakarā ar stāšanos pie pienākumu pildīšanas "likumīgo" prezidentu apsveikt ieradās armijas un sabiedrības pārstāvji. Savukārt izglītības ministrs lika skolās izdarīt aizlūgumu par šo faktu un skolēnus atbrīvoja no mācībām.

Pie rakstītā vēl būtu jāpiezīmē, ka citās līdzīgās autoritārās valstīs – Polijā, Lietuvā vai Igaunijā – valsts pirmās personas pilnvaras nebija tik plašas.

Pats K. Ulmanis sevi dēvēja par "tautas un valsts varas pilnvarnieku" vai vienkārši par Vadoni. Viņš uzskatīja, ka ir īstenojis seno zemgaļu virsaišu Viestura un Nameiša sapņus un tāpēc visos šajos notikumos redzēja mūžības pieskaņu, bet privātā dzīvē 11. aprīli atzīmēja kā svētku dienu.⁹

Pie augstāko amatpersonu tiesību un pienākumu satura izmaiņām vēl būtu minami grozījumi likumā "Par prezidenta amata pildīšanu", kas tika izsludināts vienlaicīgi ar ģenerāļa K. Berķa stāšanos pie uzlikto pienākumu pildīšanas. Tie paredzēja, ka, "ja Ministru prezidents atrodas atvaļinājumā vai citu iemeslu pēc nevar izpildīt prezidenta amatu, pēdējo veic kara ministrs".¹⁰ Sakarā ar šiem grozījumiem kara ministra amatu vairs nesaistīja ar konkrētu personu. Visticamāk, šo pārmaiņu noteica starptautiskā situācija, kad arvien vairāk kļuva skaidrs: PSRS invāzija LR ir nenovēršama un diskutējama palika tikai tās forma.

Iekšpolitikā par vienu no nozīmīgākajiem jaunievedumiem kļuva *kameru sistēma*. Jau 1934. gada beigās tika nodibināta Tirdzniecības un rūpniecības, bet vēl pēc gada arī Lauksaimniecības kamera.¹¹ To uzdevumus diezgan precīzi formulēja finansu ministrs L. Ēķis, atklādamas Tirdzniecības un rūpniecības kameru:

"..kamerai savā darbībā būs jāievēro Latvijas valsts specifiskie apstākļi un intereses, kādus nospraudis 15. maija režīms." Tādējādi tām bija paredzēta valdības izpalīgu funkcijas ekonomisko un sabiedrisko procesu regulēšanā. Īpaši atklāti tas bija saskatāms sakarā ar Lauksaimniecības kameras dibināšanu, kad tika noteikts, ka trīs mēnešu laikā jālikvidē visas agronomiskās organizācijas, biedrības un savienības, izņemot kooperatīvās uzņēmēj sabiedrības (10. p.). Ar to šajā nozarē uz demokrātiskiem pamatiem veidotās pilsoņu apvienības tika aizstātas ar centralizēti birokrātisku kameru sistēmu.

9 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 595.–602. lpp.

10 Valdības Vēstnesis, 1940. – Nr. 100.

11 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture (1914–1945). – Stokholma: Daugava, 1968. – 612. lpp.

Vēl viens negatīvs faktors šajā sakarā bija gilžu likvidēšana, jo to sastāvu galvenokārt veidoja nacionālo minoritāšu pārstāvji. Tās radīja diezgan nopietnu viņu, it īpaši baltvācu, distancēšanos no jaunās valsts.

Pats K. Ulmanis kameru sistēmā redzēja jaunu pašvaldības organizēšanās formu. Idejiski ļoti precīzi to izskaidroja 1940. gada 26. aprīlī iekšlietu ministrs K. Veidnieks tikšanās reizē ar Tautas labklājības ministrijas darbiniekiem:

“Laika posmā līdz mūsu valsts atjaunošanai mēs pazinām tikai teritoriālās pašvaldības. Turpretī pēdējo 6 gadu laikā mēs esam līdzdalībnieki ļoti svarīgam procesam, kurā mūsu prezidenta tiešā vadībā aug un veidojas jaunas pašvaldību formas un proti: *personālās pašvaldības kameru veidā*. Šīs jaunās pašvaldības nav saistītas ar noteiktu teritoriju, bet gan tās dibinās uz pilsoņu piederību pie noteikta aroda vai darba nozares. Tāpēc kamerām nākotnē piekritīs vēl svarīgāka loma valsts dzīvē.” Turpinot šo domu, K. Ulmanis savās runās akcentēja, ka kameras nedrīkst sajaukt ar valsts iestādēm, tā kā tās ir valdības sankcionētas pašvaldības, jo “kameras ir īstās pašvaldības iestādes. Tikai te nāk klāt vēl arī vārds pašdarbība. *Pašvaldība, pašpārvalde nozīmē arī pašdarbību*. Valdība te sabiedrībai pašai uzdod zināmus pienākumus un prasa no sabiedrības, lai tā šos uzliktos pienākumus izpilda. Pie tam kā pašvaldības iestādēm likuma robežās viņām būs nepieciešama arī sava pašierosme. Pašvaldība priekš katras kameras aprindām izteicas un izteiktas tādā kārtā, ka kameru uzdevums būs savu aprindu piederīgo darbu un dzīves jautājumu kārtošana tiklab garīgā, kā arī saimnieciskā plāksnē .. un tā ir iestāde, kas strādā pati uz savu likumu pamata vispārīgo likumu robežās.”¹²

Vēl tika izveidotas arī Darba kamera (proletariāta koordinēšanai), kā arī Rakstu un mākslas kamera (kultūras attīstībai) un bez tam arī Profesiju un amatniecības kameras. Visas tās savā iekšējā uzbūvē vēl dalījās sekcijās.

Kā virsbūve kameru sistēmai tika izveidota 1935. gada 30. decembrī Valsts saimniecības padome un 1938. gada 5. maijā papildus arī Valsts kultūras padome. Tās veica koordinējošas funkcijas atbilstoši sava nosaukuma specifikai. Ar 1939. gadu abas padomes savas sapulces sāka noturēt kopīgi.

Kopumā šis veidojums pēc sava ārējā izskata atgādināja zināmu arodu parlamentu. Tomēr ne kameras, ne padomes nespēja paust lielākās LR iedzīvotāju daļas vēlmes un gribu. Kaut arī šeit tika apspriesti likumprojekti un ieteikti valdībai to grozījumi un papildinājumi, lielākoties tie netika ņemti vērā. Tāpēc šis veidojums maz atgādināja pilsoņu pārstāvniecības orgānu, bet vairāk atgādināja fašistiskās Itālijas diktatora Musolini radīto korporāciju sistēmu.¹³

12 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 608.–609. lpp.

13 Turpat. – 610.–612. lpp.

Pavisam neizprotama bija biedrību pakļaušana kamerām. Ja partiju likvidēšanu liela daļa sabiedrības pat apsveica, tad šis solis radīja neapmierinātību.

LR pirmsākumos izveidojās diezgan liels nevalstisko organizāciju tīkls (ap 8000). Pēc 1934. gada 15. maija to skaits strauji samazinājās. Īpaši strauji tas notika pēc Sabiedrisko lietu ministrijas nodibināšanās un 1938. gada 11. februāra likuma "Par bezpeļņas biedrībām un to apvienībām" stāšanās spēkā.¹⁴

Likums uzlika par pienākumu biedrību un to savienību pārreģistrāciju. Pats interesantākais, ka Sabiedrisko lietu ministrija, kam pienācās veikt šo procedūru, vairs neregistrēja tās biedrības un savienības, kas bija nevēlamas valsts interesēm. Bez tam ministrs ieguva tiesību atcelt sabiedrisko veidojumu amatpersonas un iecelt to vietā citas, kā arī mainīt organizāciju biedru sastāvu un sūtīt pilnvarniekus vai vienkārši sev uzticamus cilvēkus uzraudzīt jebkuru biedrības vai apvienības sapulci un (vai) pasākumu. Turklāt notika šo nevalstisko veidojumu inkorporācija kameru sistēmā. Tā, piemēram, kameru priekšsēdētājiem bija tiesība slēgt jebkuru biedrību vai savienību, "kuras darbība ir nevēlama vai kaitīga valsts vai sabiedriskām interesēm".¹⁵

Pretēji šim procesam atsevišķi režīmu atbalstoši veidojumi ieguva pat monopolstāvokli. Kā piemērus var minēt mazpulku un aizsargu organizācijas, kuras kā pilsoņu organizēšanās pamattipus katram vecumam atzina izglītības ministrs J. Auškaps, uzstājoties Valsts Kultūras padomes sēdē.

Runājot par ekonomisko stāvokli, gribētu padarīt diskutējamu daudzos latviešos iesakņojušos pārliecību, ka K. Ulmaņa autoritārais režīms spēja panākt saimniecības uzplaukumu, jo tas ir tikai daļēji pareizi, pie tam diezgan lielas apstākļu sakritības dēļ.

Dzīves līmeņa paaugstināšanos galvenokārt stimulēja Latvijas, tāpat kā tā laika visas attīstītās pasaules, t.i., Eiropas un ASV, izklūšana no lielās ekonomiskās krīzes, bet šis apstāklis vienkārši sakrita ar 15. maija režīma nostiprināšanos. Bez tam jau parlamentārisma posmā ieliktais saimnieciskais pamats pa īstam tikai trīsdesmito gadu otrā pusē sāka dot redzamus panākumus. Kā piemēru varētu minēt 1919. gadā aizsākto zemes reformu, kura diezgan veiksmīgi tika pamatvilcienos pabeigta tikai 1937. gadā.¹⁶

Tomēr jāatzīst, ka bez "vadoņa" tiešas līdzdalības kultūras vērtību pavairošanā gan neiztika. Īpaši tas attiecās uz vēstures pētniecību. Šai sakarā K. Ulmanis deklarēja, ka "mums jāpēti mūsu vēsture. Mums ar to jāiepazīstas un mums pašiem jāraksta mūsu pašu vēsture". No tā arī izrietēja latviešu vēstur-

14 Valdības Vēstnesis, 1938. – Nr. 36.

15 Turpat.

16 Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture.. – 242.–245., 343.–349. lpp.

nieku uzdevums rakstīt vēsturi nacionālā garā. Neapšaubāmi, tas radīja zināmu tendenciozitāti, kas galvenokārt tika vērsta pret baltvācu zinātniskiem darbiem.

Tiešā saistībā ar šiem notikumiem radās 1936. gada 14. janvāra MK likums par Latvijas Vēstures institūtu. Institūts tika tieši pakļauts izglītības ministram, un par tā galveno uzdevumu tika noteikts "latviešu un vispārīgās vēstures notikumu pētīšana un noskaidrošana nacionālā un patiesības garā". Sevišķi nopelni pie šī darba bija Latvijas Vēstures institūta direktoram prof. Augustam Tentelim un vicedirektoriem prof. Francim Balodim un prof. Arvedam Svābem.¹⁷

Turpinot īso ieskatu kultūras dzīvē, nevarētu paiet garām vēl diviem notikumiem.

1935. gada 28. janvārī K. Ulmanis aicināja katram atcerēties savu skolu un palīdzēt tai. Šis pamudinājums tika ietērpts vēl mūsdienās labi pazīstamā "Draudzīgā aicinājuma" formā. Tā būtība tika definēta sekojoši:

"Dāvināsim grāmatas, gleznas, mākslas darbus, palīdzēsim katrs savai vecajai skolai tikt pie laba mūzikas instrumenta. Daudzas skolas, daudzi biedrību nami ir vēl vienmēr bez sava radio. Mūsu baznīcu sienas ir kailas un aukstas, lauku baznīcu zvani ar savām veco laiku skaņām visai grūti spēj sirdis sasildīt un tās kopā aicināt. Kam mājās ir daudz grāmatas, daudz gleznu vai citu skaistu mākslas darbu, ziedosim, dāvināsim daļu no tiem katrs sava pagasta biedrībai, katrs savai pagasta skolai!"

Rūpējoties par vispusīgu zinātnes, rakstniecības u.c. kultūras vērtību pavairošanu, 1937. gada 1. martā Kultūras fonda sēdē K. Ulmanis ierosināja izveidot jaunu labdarības fondu ar nosaukumu "Tēvzemes balva". Šeit akumulētie naudas līdzekļi vēlāk tika piešķirti kā prēmijas un stipendijas par sekojošiem sasniegumiem:

1) kā valsts atzinība un pateicība par izciliem nopelniem tautas un valsts labā un

2) par atsevišķiem ievērojamiem darbiem, kā arī par nopelniem ilgākas darbības laikā zinātnes, mākslas, rakstniecības, celtniecības, saimniecības, audzināšanas, sabiedriskajā, valsts aizsardzības un politiskajā laukā.¹⁸

Kopumā tādējādi nav iespējams viennozīmīgi vērtēt laika posmu no 1934. gada 15. maija līdz padomju okupācijai. Šis laika sprīdis sevī vienlaicīgi ietvēra nedemokrātisku, brīžiem pat varmācīgu valsts pārvaldes kārtību un, neskatoties uz to, ievērojamu nacionālās kultūras uzplaukumu un rūpes par pilsoņu dzīves līmeņa celšanos.

17 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 639., 640. lpp.

18 Turpat. – 661., 670. lpp.

2. Tiesības

No tiesību evolūcijas viedokļa laika posms no 1934. gada 15. maija līdz padomju okupācijai bija visai pretrunīgs.

Konstitucionālo tiesību laukā valdīja praktiski absolūts sastingums, kuru noteica tas, ka, jau sākot ar 1934. gada 15. maija apvērsuma mirkli, tika paralizēta Satversmes darbība. Neskatoties uz deklarēto, ka tuvākā laikā valdība izstrādās jaunu valsts pamatlikumu, darbi pie tā pat netika uzsākti.

Citādi valsts tiesību jomā būtu vienīgi jārunā par uzbrukumu pilsoņu demokrātiskajām tiesībām un brīvībām, kas izpaudās galvenokārt to noliegšanā un reglamentēšanā. Šajā kontekstā īpaši būtu jāmin pilsoņu pašpārvaldes ierobežošana.

Pretēji diezgan nihilistiskai pieejai publiskām tiesībām, privāto tiesību sfērā izdevās sasniegt lielus panākumus. Sevišķi tas attiecās uz civiltiesībām.

Krimināltiesību ziņā nenotika īpašas pārmaiņas, un spēku saglabāja 1933. gada Latvijas Soda likums, kurā tika izdarīti tikai atsevišķi labojumi.

Arī tiesu iekārta faktiski nepieredzēja nekādas pārmaiņas, bet tās kompetences grozīšana saistījās galvenokārt ar atsevišķiem papildinājumiem procesuālajās tiesībās.

2.1. Valsts tiesības

Kā jau tika minēts, 15. maija režīms apturēja Satversmes darbību, atlaida Saeimu un piesavinājās likumdošanas tiesības, ar kuru palīdzību tālāk nostiprināja savu stāvokli valstī. Visu šo pārmaiņu gūzmā jaunākais tomēr bija demokrātiskajā pasaulē vispāratzīto cilvēktiesību noliegšana vai ignorēšana. Tā tika aizliegtas visas politiskās partijas, streiki un demonstrācijas kā sociāl-ekonomisko tiesību aizstāvēšanas forma, kā arī atņemta vēlēšanu un ievēlēšanas tiesība, izņemot pagastu pašpārvaldē, ierobežota preses un biedrošanās brīvība un noteikti citi antidemokrātiski apgrūtinājumi.

Vislielākās pārmaiņas no tiesību satura viedokļa tomēr piedzīvoja dažāda līmeņa pašvaldības.

Jau uz 1934. gada 25. maija noteikumu pamata tika likvidētas vēlētas pilsētu domes.¹⁹ Tāds pats liktenis – tikai 17. Jūlijā – piemeklēja arī apriņķu pašvaldības. Savukārt pagasta vēlēto institūciju tiesības tika nozīmīgi sašaurinātas.²⁰

Vēlēto pilsētu domju, valžu, revīzijas komisiju un domes priekšsēdētāja funkcijas un uzdevumus pārņēma iekšlietu ministra ieceltas valdes un pilsētu galvas. Tikai Rīgas pilsētas vadītāju amatā pēc iekšlietu ministra ieteikuma apstiprināja MK.

¹⁹ Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 113.

²⁰ Turpat. – Nr. 158.

Pilsētu vadītāji principā bija vienpersoniski atbildīgi valdības priekšā, savas kompetences ietveros varēja nepieņemt valdes vairākuma domām un lūgt iekšlietu ministru šajā situācijā pārskatīt kolīzijas jautājumu. Iekšlietu ministra lēmums tad arī bija galīgs.

Līdzīga kārtība tika nodibināta arī apriņķos. Apriņķu vecākos amatā iecēla un atbrīvoja no tā iekšlietu ministrs. Viņi pārņēma valdes funkcijas. Nepieciešamības gadījumā jaunajām amatpersonām tika iecelti arī palīgi.

Vienīgi pagastos tika saglabāta vēlēta pašvaldības forma, gan ar lieliem nedemokrātiska rakstura ierobežojumiem.

Tā izņēmuma stāvokļa laikā iekšlietu ministrs varēja nepieciešamības gadījumā atcelt jebkuru pagasta vecāko, padomes, valdes vai revīzijas komisijas locekli, kā arī valžu darbvežus, viņu palīgus u.c. tehniskos darbiniekus, bet atlaisto vietā iecelt citus cilvēkus vai uzdot pagastam ievēlēt jaunus.

Līdzīgi citiem "pašvaldību" vadītājiem arī pagastu vecākie varēja celt iebildumus pret pagasta padomes un valdes pat kopīgi pieņemtiem lēmumiem, ja tie bija pretlikumīgi vai nelietderīgi, ziņojot par to apriņķa vecākam, kura lēmums strīdīgajā jautājumā bija galīgs (6. p.).

Vēl vairāk birokratizēta lauku teritoriju pārvalde tika uz 1935. gada 19. decembra likumu pamata.²¹

Normatīvais akts uzlika par pienākumu 7 dienu laikā iekšlietu ministram piesūtīt visus apriņķī pieņemtos lēmumus, kurus viņš varēja atcelt 14 dienu laikā. Tāpat arī pagastu vadības lēmumu noraksti bija 7 dienu laikā jāpiesūta tikai apriņķu vecākajiem, kuri varēja tos atcelt. Viņu atceltos aktus gan varēja pārsūdzēt iekšlietu ministram. Jāatzīst gan, ka tika pieļauta arī domstarpību risināšanas iespēja ar tiesas starpniecību, taču jau pašā likumā šāda pieeja tika atzīta par nelietderīgu.

Kopumā no šī brīža izveidotā centralizētā pārvaldes sistēma tādējādi visumā atgādināja austrumu kaimiņa padomju iekārtu.

Kā diezgan interesants vai pat savdabīgs fakts būtu minams tas, ka, ņemot vērā stingro kadru atlases politiku, tikai līdz 1937. gada 1. februārim vien tika atcelti 56,5 procenti pagastu amatpersonu. Šis apstāklis laikam gan vairāk norādīja nevis uz varas nestabilitāti, bet gan uz režīma slimīgo reakciju uz jebkuru iespējamo opozīciju.²²

Tikai īsi pirms PSRS invāzijas 1939. gada 21. jūnijā tika pieņemts jauns pilsētu pašvaldību likums.²³ Ar tā stāšanās spēkā radās it kā iluzora cerība atgriezties pie parlamentārās iekārtas. Vai šī virzība novestu pie demokrātisko pamatprincipu atjaunošanas, šobrīd ir grūti pateikt, jo loģisko attīstību pārtrauca padomju okupācija.

21 Valdības Vēstnesis, 1935. – Nr. 291.

22 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 616. lpp.

23 Valdības Vēstnesis, 1939. – Nr. 148.

Pēc jaunā likuma pilsētu pārvaldi veidoja pilsētas vecākais, valde, padome un revīzijas komisija, kuru uz 6 gadiem amatā iecēla iekšlietu ministrs (13. pkt.).

Pilsētas vecākajam tika uzticēts pārstāvēt vietējo "pašvaldību". Uz viņu attiecās arī visu lietu kārtošana un uzraudzība. Īpaši tika akcentēta atbildība par Valsts prezidenta un valdības nosprausto vadlīniju ievērošanu.

Valdei vairāk bija padomdevēj institūcijas funkcijas. Kaut arī bija noteikts, ka visus jautājumus izšķir ar balsu vairākumu, tas attiecās tikai uz gadījumu, ja pilsētas vecākā balss pārstāvēja vairākumu. Pretējā gadījumā visu izšķīra iekšlietu ministrs.

Savdabīgs veidojums bija pilsētas padome. To komplektēja no kameru izvirzītiem kandidātiem, kurus šajā amatā arī apstiprināja iekšlietu ministrs, bet tikai uz 3 gadiem. Tāpat kā citus "pašvaldības" darbiniekus, arī padomniekus amatā varēja iecelt neierobežotas reizes. Pie padomnieku tiesību un pienākumu satura būtu jāpasvīturo tas, ka šis darbs skaitījās goda lieta vai sabiedriska klauša, par kuras pildīšanu nebija paredzēta atlīdzība. Tikai izņēmuma gadījumā varēja noteikt sēžu naudu, ja to atļāva vietējais budžets (54. pkt.).

Padomnieku skaits bija atkarīgs no attiecīgās pilsētas iedzīvotāju daudzuma, un tas svārstījās no 12 līdz 36 personām. Kaut arī šī veidojuma tiesiskais stāvoklis bija tīri simbolisks, tomēr bez tā piekrišanas nevarēja atrisināt virkni svarīgu jautājumu, piemēram, budžeta pieņemšanu u.c. ar finansu darbību saistītas problēmas, kā arī nekustamā īpašuma pirkšanu, atsavināšanu u.tml. Šo veto gan varēja pārvarēt ar iekšlietu ministra iekļaušanos, kurš bez tam veica arī augstāko dažāda līmeņa vietējo pārvaldes orgānu uzraudzību. Savukārt pilsētas līdz 5000 iedzīvotājiem tika pakļautas tiešai lauku apriņķu vecāko pārraudzībai.

Īpaši noteikumi tika attiecināti uz Rīgas pilsētu.

Rīgas "pašvaldības" vadītājs bija tās lielvecākais, kuru amatā iecēla un atbrīvoja no tā MK. Viņam bija paredzēti arī divi palīgi jeb vecākie, kurus savukārt pienākumos apstiprināja iekšlietu ministrs ar attiecīgu pavēli. Pie Rīgas pārvaldes būtu vēl jāatzīmē, ka visas galvaspilsētas amatpersonas darbojās bez noteikta laika ierobežojuma.

2.2. Civiltiesības

Līdz pat 1937. gada 28. janvārim LR nebija izstrādāts vienots civillikums.

Latgalē joprojām spēkā bija vēl 1832. gadā cariskajā Krievijā kodificētās civiltiesības, kuras savulaik bija ietvertas Krievijas likumu kopojumu X sējuma 1. daļā. Savukārt uz pārējo Latvijas teritoriju attiecās 1864. gada prof. Fridriha Georga fon Bunes Civillikums jeb Baltijas vietējo likumu kopojuma (BVLK) III daļa, protams, ar grozījumiem un papildinājumiem, kas tika

izdarīti līdz 1934. gada 15. maijam. Bez tam, neskatoties uz to, ka LR nepastāvēja pilsoņu iedalījums kārtās, zemniekiem bija savas, īpašas reģionāli regulētas privātās tiesības, kuru pirmsākumi bija meklējami pat 19. gs. sākumā. Turklāt situāciju sarežģīja vēl tas, ka pašā BVLK III daļā nebija vienotas pieejas.

Tādējādi LR civiltiesības, kā to trāpīgi atzīmēja laikabiedri, veidoja nevis vienotu sistēmu, bet "tiesību pelķes".

Lai likvidētu šo partikulārismu, jau 1920. gadā tieslietu ministrs Rūdolfs Bēnuss izveidoja komisiju jauna civillikuma izstrādāšanai. Līdz ar to tika uzsākts grūts, bet nepieciešams darbs pie kodifikācijas, kurai bija lemts reformēt morāli novecojušās un savu laiku pārdzīvojušās privāttiesiskās attiecības. Sākotnēji gan katram novadam mēģināja izstrādāt uzlabotu atbilstoši laikmeta prasībām savu, bet nevis vienotu normu kopojumu. Tā, piemēram, tikai 1928. gadā izkristalizējās pārliecība, ka nebūtu lietderīgi Latgales teritoriju atstāt ārpus vienotas Latvijas privāto attiecību sistēmas, jo tās piesaistīšanu, kā izrādījās, varēja veikt arī bez īpašiem tiesiska rakstura satricinājumiem. Tomēr galīgi par vienota Civillikuma pieņemšanu visai LR izšķīrās tikai 1935. gadā pēc tieslietu ministra H. Apsīša atzinuma, ka iepriekšējā, pa novadiem regulētā civilo tiesību prakse sevi nav attaisnojusi.²⁴

Iesāktais tālāk tika pabeigts pēc 17 gadu intensīva darba 1937. gada 28. janvārī, kad MK akceptēja izstrādāto LR Civillikuma projektu.²⁵ Kodifikācija stājās spēkā 1938. gada 1. janvārī un vienlaicīgi ar to tika atcelti sekojoši normatīvie akti²⁶:

- 1) Latgales civillikums (Krievijas likumu kopojumu X sēj. I daļa),
- 2) Latvijas civillikums (BVLK III daļa),
- 3) vispārējais zemnieku nolikums (Krievijas likumu kopojuma IX sēj. sevišķais pielikums),
- 4) 1861. gada 13. janvāra Vidzemes zemnieku likums,
- 5) 1817. gada 25. augusta Kurzemes zemnieku likums un
- 6) 1921. gada 1. februāra LR likums par laulību (I–VII nodaļa).

Īpaša uzmanība sakarā ar jaunā Civillikuma stāšanos spēkā pārejas laika noteikumos tika pievērsta dalītās īpašumtiesības likvidēšanai, kas faktiski visu starpkaru posmu bija saglabājusi savu normatīvo spēku, neskatoties uz to, ka bija tipisks viduslaiku tiesību institūts.²⁷ Pārejas laika noteikumi gan šīs attiecības vēl pilnībā neatcēla, bet tikai nozīmīgi ierobežoja. Normatīvi tas tika formulēts sekojoši:

24 Šilde Ā. Latvijas vēsture .. – 620.–622. lpp.

25 Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – R.: Kodifikācijas nodaļas izdevums, 1937.

26 Valdības Vēstnesis, 1937. – Nr. 213.

27 Valdības Vēstnesis, 1937. – Nr. 213.

"Nav spēkā līgumi vai rīkojumi nāves gadījumos, ar kuriem pēc Civillikuma spēkā stāšanās nodibina pār nekustamo īpašumu īpašumtiesīgu lietojumu. Līdz pilnīgai minētā institūta likvidācijai īpašumtiesīgam lietojumam piemērojami līdzšinējie Civillikuma noteikumi. Kā arī virsīpašniekam aizliegts vienpusēji paaugstināt ikgadējo obroku, nomas vai činša maksājumus, kādi noteikti likumā par obroku, dzimtsnomas un činša normām. Tādi paaugstinājumi, ja tiek izdarīti, nav spēkā." (37. pkt.).

Šāds stāvoklis saglabājās vēl aptuveni gadu, kad, pamatojoties uz 1938. gada 8. decembra likumu "Par dalītā īpašuma tiesības atcelšanu" šo kārtību pilnībā likvidēja.²⁸

Pēc likuma uz līguma pamata pastāvošais dalītais nekustamais īpašums turpmāk piekrita īpašumtiesīgam lietotājam. No šīs tiesības gan varēja atteikties par labu bijušajam virsīpašniekam ar viņa piekrišanu. Šāda vienošanās bija jāpanāk viena mēneša laikā no likuma pieņemšanas dienas, paziņojot par to attiecīgai zemesgrāmatu nodaļai pēc lietas atrašanās vietas.

Izņēmuma stāvoklis tika paredzēts mācītājsaimniecību zemei, jo tās arī turpmāk varēja paturēt virsīpašnieks tikai uz nedalītas īpašumtiesības pamata.

Par šo īpašumtiesības pāreju jaunajiem tās ieguvējiem nācās maksāt vienreizēju kompensāciju par labu bijušajiem virsīpašniekiem pēc savstarpējas vienošanās. Ja tādu nevarēja panākt, to noteica pēc ieinteresētās puses lūguma Zemkopības ministrijā, bet tās lēmumu varēja pārsūdzēt vēl arī Zemes ierīcības komitejā.

No šī maksājuma bija atbrīvotas konfesiju un baznīcu zemes, kā arī kapsētas, kuras pārgāja pašvaldību īpašumā.

Līgumisko vai noteikto izpirkuma cenu bija paredzēts atlīdzināt 5 gados, pa kuru laiku uz nekustamo īpašumu par labu tā bijušam virsīpašniekam tika nodibināta hipotēka.

Turpinot LR 1937. gada Civillikuma apskatu, kuru mēdz dēvēt arī par prezidenta K. Ulmaņa civillikumu, jāatzīmē, ka tas strukturāli tika iedalīts 4 daļās:

- 1) ģimenes,
- 2) mantošanas,
- 3) lietu un
- 4) saistību tiesībās.

Kodifikācijā no zemnieku tiesībām tika uzņemta īpaša zemes nomas un mantošanas kārtība. Savukārt, sekojot tā laika jaunākajām zinātniskajām atziņām, netika ietilpinātas autortiesības regulējošas normas.

Visumā šis likums vēl joprojām nepieder vēsturei. Tāpēc detalizēts tā apskats nebūtu šīs grāmatas uzdevums, izņemot to, kas saistās ar ģimenes tiesību daļu.

Likumu pieņemot, tika deklarēts, ka sakarā ar jauno laiku izpratni par cilvēciskajām vērtībām ar likuma starpniecību sievietē beidzot ir nostājusies

kā līdzvērtīgs partneris blakus vīrietim. Tas tomēr bija pārspilējums. Neapšaubāmi, ģimenes tiesību jomā bija noticis liels progress un sievietei daudzējādā ziņā izdevās izkļūt no tēva vai vīra varas, kura vēsturiski bija pastāvējusi jau kopš Romas impērijas laikiem. Tomēr trīsdesmitajos gados būtu vēl pārāgri runāt par vīrieša un sievietes līdztiesību.

Uzskatāms piemērs tam izrietēja jau no pārejas laika noteikumiem, kas visumā ciniski norādīja, ka, "ja sievai nav rakstisku pierādījumu par kustamās mantas piederību viņai, tad pieņemams, ka tā pieder vīram, kamēr ieinteresētās personas nav pierādījušas pretējo" (12. pkt.).

Šādas tiesiskās izpratnes garā arī tika sastādīta visa ģimenes tiesību daļa. Gan jāatzīst, ka šāds regulējums visumā atbilda laika garam un tāpēc nerādīja īpašu izbrīnu. Tā, piemēram, apakšnodaļā par laulāto mantiskām attiecībām varam izlasīt sekojošo: "...vīram visā laulības laikā vienam pašam pieder tiesība pārvaldīt un lietot visu sievas mantu, – kā pirms laulības viņai piederošo, tā arī laulības laikā iegūto, izņemot viņas atsevišķo mantu" (90. p.), kā arī, ka "sieva bez vīra piekrišanas nevar rīkoties ar mantu, kas atrodas vīra pārvaldībā un lietošanā. Darījumi, ko sieva noslēgusi bez vīra piekrišanas par šo mantu, nav spēkā" (92. p.). Protams, vīra tiesībām pretī tika likti arī paaugstināti pienākumi, piemēram, visu ar saimniecības vešanu saistīto lietu kārtošanu, kopīgās mantas lietošanu ar vislielāko rūpību, atbilstoši, kā to dara gādīgs saimnieks, atskaitei sniegšana sievai pēc pirmā viņas pieprasījuma par pārvaldījumā esošām vērtībām u. tml.

Līdzīgu ainu redzam arī apakšnodaļā par vecāku varu, kurā tiek uzsvērts, ka visos strīdīgos jautājumos noteicošais vārds pieder tēvam, kaut arī bērnu audzināšanā abi vecāki ir līdzīgi.

Tādējādi deviņdesmitajos gados, atjaunojot LR tiesību aktu spēku, mūsu juristiem nācās ieguldīt lielu darbu, lai vecos likumus pieskaņotu atbilstoši 20. gs. beigu izpratnei par dzimumu vienlīdzību.

Vēl tikai gribētu piezīmēt, ka pilngadības iestāšanās pirmskara Latvijā notika par 3 gadiem vēlāk un par pilngadīgu tika uzskatīta persona, kura bija pārkāpusi 21 gada sliekšni.

Civillikuma apkalpošanai juristi radīja veselu normatīvo aktu paketi. Tomēr šie likumi nebūtu uztverami tikai subsidiārā nozīmē vien, jo pildīja bez tam arī patstāvīgas funkcijas.

Kopā ar nozīmīgāko privāttiesisko attiecību regulatoru 1938. gada 1. janvārī spēkā stājās arī jaunais 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likums²⁹ un 1937. gada 14. decembrī pieņemtais Notāru likums.³⁰

Pēc likuma zemesgrāmatām tika uzticēti zināmas kārtības nodrošināšanas pienākumi nekustamo īpašumu jomā. Tāpēc visi nekustamie īpašumi un ar

29 Valdības Vēstnesis, 1937. – Nr. 293.

30 Valdības Vēstnesis, 1937. – Nr. 287.

tiem saistītās tiesības bija jāieved tajās. Šie ieraksti bija visiem pieejami, un tiem tika nodrošināta publiskas ticamības pakāpe.

Pats nostiprināšanas akts notika pēc īpašuma atrašanās vietas attiecīgajā zemesgrāmatu nodaļā uz ieinteresētās personas lūguma un uz šīs nodaļas priekšnieka lēmuma pamata.

Uzraudzību pār šo procedūru veica apgabala tiesa, bet nepieciešamības gadījumā apelācijas kārtībā arī Tiesu palāta.

Arī notāri darbojās pie apgabaltiesām un veica ar likumu noteiktus pienākumus (57. pkt.):

- 1) taisīja aktus un apliecinājumus,
- 2) pieņēma glabāšanā naudu, vērtspapīrus un dokumentus,
- 3) sastādīja mantas dalīšanas projektus un
- 4) likumā noteiktos gadījumos sasauca akcionāru sapulces.

Amata ziņā viņi bija pielīdzināti valsts dienesta amatpersonām. Šo stāvokli noteica notāru īpašā nozīme valsts saimniecībā.

Uzraudzību pār viņu darbu tieši veica attiecīgā apgabaltiesa, kuras lēmumus instanču kārtībā varēja pārsūdzēt līdz pat Senātam. Netieši šī funkcija piekrita arī Tieslietu ministrijai, jo tā tieslietu ministra personā veica notāru iecelšanu un atbrīvošanu no amata. Bez tam no darba viņus varēja atbrīvot arī uz motivēta apgabaltiesas lēmumu pamata.

Nēmot vērā notāru lielo nozīmi valsts normālā funkcionēšanā, amata kandidātiem tika izvirzītas diezgan augstas prasības priekš tiem laikiem – vismaz 25 gadu vecums, augstākā juridiskā izglītība ar vismaz 2 gadu darba pieredzi notāra kantorī, kā arī bija jānokārto kvalifikāciju pārbaudošs eksāmens. Izņēmuma kārtā gan ar tieslietu ministra pavēli par notāru varēja iecelt arī personu ar vidējo izglītību, kurai bija ne mazāk kā 5 gadu darba pieredze atbilstoši prasībām.

Stājoties pie pienākumu pildīšanas, jaunajiem notāriem bija jāiemaksā drošības nauda pēc savas prakses vietas attiecīgā apgabaltiesas depozītā. Tā nebija vienāda visiem, bet reģionāli regulēta. Vislielākie maksājumi bija jāizdara notāriem, kuri praktizēja Rīgas un Daugavpils pilsētās. Vēl nācās jaunajiem notāriem piesūtīt sava paraksta paraugus apgabaltiesas priekšsēdētājam un šī apgabala zemesgrāmatu nodaļu priekšniekiem, lai tie varētu novērst iespējamus ļaunprātīgu viltojumu mēģinājumus.

Profesijas iekšējo darbību koordinēja notāru padome, kuru ievēlēja kopsapulce uz vienu gadu. Līdzīgi kā attiecībā pret sabiedriskajām organizācijām u.c. korporatīvajām apvienībām, autoritārais režīms realizēja klaju un rupju iejaukšanos arī notāru padomes iekšējās lietās ar tieslietu ministra palīdzību.

Pēc likuma viņš varēja no padomes sastāva svītrot valsts interesēm nevēlamas personas, kā arī to vietā iecelt citas vai arī pilnsapulcei uzdot ievēlēt jaunus pārstāvjus.

Pie šīs normatīvo aktu paketes būtu minami arī 1938. gada 27. septembrī pieņemtie Čeku un Vekseļu likumi.³¹ Līdzīgi Civillikumam arī šie tiesību akti nepieder vēsturei un faktiski negrozītā veidā spēkā ir joprojām, tā kā to pieminēšanai šīs grāmatas nodaļas ietvaros vairāk ir historiogrāfiska nekā pētnieciska nozīme.

2.3. Krimināltiesības

Krimināltiesības autoritativā režīmā 6 gadus nepieredzēja būtiskas izmaiņas, un savu spēku saglabāja 1933. gada Latvijas Soda likums.

Nozīmīgākie grozījumi tika izdarīti galvenokārt 15. maija režīma interesēs, kuriem nebija nekāda zinātniska pamatojuma, bet būtu uzskatāmi par vienkāršu varas aktu.

Kā jau tika minēts ievaddaļā, pēc apvērsuma tika atjaunots nāvessods, kuru varēja piespriest kara tiesas, un noteikta kriminālatbildība pēc kara laika soda likumiem ar atpakaļejošu spēku. Vēl, lai attaisnotu savas rīcības noziedzīgo raksturu, jau ar 1934. gada 18. maija lēmumu K. Ulmaņa valdība no Soda likuma svītvoja vārdus "Saeima" un "LR Satversme", jo bija attiecīgi pret likumdevēju un pamatlikumu vērsusies ar kriminālsodāmām metodēm.³²

Turpinot nostiprināt savu stāvokli valstī, 1935. gada 12. martā tika izdarīti papildinājumi Soda likumā.³³ To rezultātā Ministru prezidents u.c. MK locekļi tika pielīdzināti Valsts prezidentam. Līdz ar to par viņus nonievājoša satura priekšlasījumu noturēšanu, sacerējumu un līdzīga veida materiālu izplatīšanu tika paredzēts cietumsods.

Šajā pašā datumā ar grozījumu palīdzību tika precizēta atbildība par abortu izdarīšanu. No likuma tika svītrots 440. p. 3. pkt., kas atļāva augļa nomirdināšanu, ja tas varētu radīt postu bērna iznēsāšanai vai ģimenei. Domājams, tas tika veikts tāpēc, ka šo normu varēja pārāk plaši tulkot. Tomēr tika saglabāti noteikumi par tiesību pārtraukt grūtniecību, ja tā bija iestājusies izvarošanas vai pavešanas rezultātā.

1937. gada 2. aprīlī tika izdarīti kārtējie papildinājumi Soda likumā, kas šoreiz paredzēja kriminālatbildību, skatoties no mūsdienu viedokļa, par darba disciplīnas pārkāpumiem. Šī nostāja kodifikāciju tuvināja padomju tiesību izpratnei. Saskaņā ar jaunievestajiem 378.¹ un 378.² pantiem laukstrādniekiem tika noteikta kriminālatbildība par patvarīgu aiziešanu no darba vai atrašanos darbā pie vairākiem uzņēmējiem, apzinoties, ka nespēs veikt uzliktos pienākumus. Sodi gan nebija augsti – arests līdz vienam mēnesim

31 Valdības Vēstnesis, 1938. – Nr. 220.

32 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – R.: Zvaigzne, 1970. – 80. lpp.

33 Valdības Vēstnesis, 1935. – Nr. 68.

vai naudas sods līdz 100 latiem. Tomēr šajā gadījumā nebūtu svarīgs soda smagums, cik pati pieeja tiesību interpretācijai.

Līdzīga atbildība, tikai trīskāršā apmērā, tika paredzēta lauku darba devējiem gadījumā, ja viņi pieņemtā darbā kalpus, apzinoties, ka nākamais strādnieks ir jau sevi saistījis ar darba līgumu pie cita saimnieka.³⁴

2.4. Procesuālās tiesības

Civilprocesuālās tiesības. Kā Civilprocesa likuma (CPL) galvenais avots joprojām saglabājās vēl cariskajā Krievijā 1864. gadā izstrādātais civilprocesa nolikums, protams, ar grozījumiem un papildinājumiem, kas tika izdarīti tajā līdz 1934. gada 15. maijam.

Laika posmā līdz padomju okupācijai nozīmīgākie grozījumi tika izdarīti CPL, lai to pieskaņotu jaunā 1937. gada Civillikuma izpratnei un lai paaugstinātu tiesnešu atbildību par pieņemtajiem spriedumiem un lēmumiem, kā arī paātrinātu lietu izskatīšanas tempus.

Tā ar 1937. gada 14. decembrī izdarītiem labojumiem tika panākts, ka turpmāk personu intereses, kuras atrodas vecāku varā, aizbildniecībā vai aizgādniecībā, pārstāv to likumīgie vai ieceltie pārstāvji. Atbilstoši jaunā Civillikuma prasībām par vecāku vienlīdzību tagad māte, tēvam dzīvam esot, varēja būt pilntiesīga pārstāve tiesā saviem bērniem.³⁵

Turpinot CPL liberalizāciju, tika samazināta arī vecuma barjera brīvās mantas pārstāvēšanai. Neskatoties uz to, ka pilngadība iestājās tikai no 21 gada vecuma, jau 16 gadus sasniegušas pieskaitāmas personas varēja turpmāk būt prasītājas un atbildētājas tiesā par savu brīvo mantu. Ar to tika novērsta kolīzija, kas bija izveidojusies pēc Civillikuma pieņemšanas un saistījās ar 195. un 196. pantu, kas deva brīvās mantas jēdziena skaidrojumu un šo vērtību aizstāvēšanas iespējas.

Ļoti nozīmīgi grozījumi CPL tika izdarīti 1939. gada 11. maijā.³⁶ Grozījumam pakļautajā 375. pantā faktiski tika ielikta pavisam jauna doma, kas ievadīja diezgan bezjēdzīgā tiesu piesēdētāju institūta likvidēšanu. Neapšaubāmi, ka sprieduma vai lēmuma lielāku objektivitāti nodrošina vairāku personu piedalīšanās tā taisīšanā, tomēr ar noteikumu, ka tām ir atbilstoša kvalifikācija. Ne toreiz, ne mūsdienās tiesu piesēdētājiem lielākoties tādas nav. Tāpēc viņu piedalīšanās procesā brīžiem vienkārši ir traucējoša, nemaz nerunājot par izdevumiem, kas ir saistīti ar to.

Saskaņā ar jauno kārtību pirmajā instancē tiesas priekšsēdētājs vai tiesas kolēģija katrā laikā varēja nodot referentam lietu vienpersonīgai izskatīšanai,

34 Valdības Vēstnesis, 1937. – Nr. 76.

35 Turpat. – Nr. 287.

36 Valdības Vēstnesis, 1939. – Nr. 111.

ja tas varētu sekmēt ātrāku tās pabeigšanu. Tiesvedības ziņā šajā gadījumā vadījās pēc vispārīgiem tiesību principiem.

Tomēr, ja lietas gaitā radās apstākļi, kuru dēļ tiesnesis uzskatīja, ka nav lietderīga vienpersoniska lietas vešana, viņš saziņā ar tiesas priekšsēdētāju varēja nodot lietu koleģiālai izskatīšanai. Šāda tiesība piederēja arī tiesas priekšsēdētājam vienpersoniski – neatkarīgi no referenta ieskatiem. Bez tam likumdevējs bija paredzējis zināmu kompromisa iespēju. Tās ietvaros tiesas priekšsēdētājs vai tiesas kolēģija varēja uzdot referentam patstāvīgi noskaidrot lietas apstākļus tiktāl, lai pēc tam uzreiz varētu taisīt koleģiālu spriedumu vai lēmumu.

Jaunajā pieejā tomēr bija paredzēti izņēmumi, uz kuriem netika attiecināta vienpersoniskā jurisdikcija.

Pie šīs kategorijas piederēja ar valsts pārvaldi saistītas lietas, lietas par zaudējumu atlīdzību no tiesnešu, prokuroru u.c. tiesu resora amatpersonu nelikumīgām darbībām, laulību lietas un lietas par dzimšanu laulībā, lietas samierināšanās kārtībā, kā arī sevišķas tiesāšanas kārtības lietas par personu atzīšanu par garā slimām un aizgādņu iecelšanu tām, aizgādības nodibināšanu personām izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ un lietas par aizgādības nodibināšanu pār promesošu vai pazudušu mantu.

Kriminālprocesuālās tiesības. Tāpat kā attiecībā uz CPL, arī kriminālprocesuālo tiesību jomā joprojām kā pamatavots palika vēl 1864. gadā Krievijā kodificētais kriminālprocesuālo tiesību nolikums, kuru LR pārtulkoja latviešu valodā kā kriminālprocesuālos likumus (KPL). Arī visu autoritārās valsts attīstības laiku spēku saglabāja šis normatīvais akts, protams, ar grozījumiem un papildinājumiem, kas tika izdarīti tajā.

1934. gada 24. maijā ar MK lēmumu 4. Saeimas deputātus pakļāva vispārīgai kriminālprocesuālai kārtībai, tāpat atņēma viņiem kā likumdevējiem ar Satversmi garantēto imunitāti. Visumā šis akts no likumības viedokļa bija absolūtais absurds. Tas bija mēģinājums radīt ilūziju tautas acīs it kā likumīgi pamatotai deputātu vajāšanai. No tiesiskās apziņas viedokļa, neapšaubāmi, tā bija brutāla spekulācija, kuras pamatojumā nebija nekā likumīga, bet tikai koncentrēts spēka demonstrējums, kurš tika uzspiests vājākam – šajā gadījumā legīslatīvai varai – Saeimai.³⁷

Nākamās nozīmīgās izmaiņas KPL tika izdarītas tikai 1939. gada 11. maijā.³⁸ No šī brīža krimināllietas pirmajā instancē tika iztiesātas lielākoties vienpersoniski. Normatīvā regulējuma ziņā to izskatīšana principā notika identiski, ņemot vērā tikai krimināllietu raksturu, kā jau aprakstītajā civilprocesuālajā kārtībā.

37 Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 115.

38 Valdības Vēstnesis, 1939. – Nr. 117.

Vienlaicīgi ar šo jaunievedumu tika veikti grozījumi un papildinājumi sadaļās par kriminālvajāšanu sakarā ar dienestā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem un attiecībā pret presi.

Kriminālvajāšanu par dienesta noziegumiem, kurus būtu izdarījis Valsts prezidents, Ministru prezidents, ministri, ministru biedri, Valsts kontrolieris, ārkārtējie sūtņi un pilnvarotie ministri, senatori, Senāta virsprokurors, Senāta prokurori, Senāta virssekretārs, Tiesu palātas priekšsēdētājs, departamentu priekšsēdētāji, tiesneši, prokurori un viceprokurori, apgabaltiesu priekšsēdētāji, vicepriekšsēdētāji, tiesneši, prokurori un viceprokurori, izmeklēšanas tiesneši, miertiesneši, papildmiertiesneši, zemesgrāmatu nodaļu priekšnieki un viņu palīgi un goda tiesneši, varēja uzsākt tikai uz Senāta apvienotās sapulces lēmuma pamata (1027. p.).

Pēc likuma visas 1027. pantā minētās personas bija jātiesā Senāta krimināldepartamentam. Šeit tikai jāatzīmē, ka tikmēr, kamēr spriedums nebija stājies likumīgā spēkā, pret Valsts prezidentu, Ministru prezidentu, ministriem, ministru biedriem, Valsts kontrolieri, kā arī ārkārtējiem sūtņiem un pilnvarotiem ministriem kā drošības līdzekli varēja piemērot tikai atstādināšanu no ieņemamā amata.

Attiecībā uz citiem 1027. pantā neminētiem civildienesta ierēdņiem kriminālvajāšanu uzsāka atbilstoši viņu rangam Tiesu palātas prokurors vai arī apgabaltiesas prokurors (1028., 1029. p.), bet noziegumu lietu izsprieda Tiesu palātā vai apgabaltiesā (1037. p.).

Apelācijas un kasācijas sūdzības un protestus atbilstoši piekritībai izskatīja Tiesu palāta, senāta krimināldepartaments vai Senāta apvienotā sapulce (1038., 1039. p.). Savukārt sprieduma un lēmumu izpilde bija pakļauta vispārīgai kārtībai.

Pārejot pie masu mēdiju uzraudzības, jāakcentē to tālāko tiesību ierobežošanu. Bez cenzūras preses izdevumi tika pakļauti arī diezgan brutālam tiesu varas spiedienam. Tā ietvaros apgabaltiesas prokurors varēja apķīlāt periodiskā izdevuma numurus, kā arī neperiodiska izdevuma eksemplārus, ja to saturā tika konstatētas Soda likumā paredzētas noziedzīga nodarījuma pazīmes (1121. p.).

Par šo faktu prokuroram bija jāpaziņo apgabaltiesai un jāierosina krimināllieta. Pie tam jau pirms tiesas galīgā sprieduma, pamatojoties tikai uz kriminālvajāšanu, varēja apturēt preses izdevumu darbību (1123., 1124. p.).

2.5. Tiesu iekārta

Visu autoritārā režīma laiku tiesu iekārta nepiedzīvoja nozīmīgas izmaiņas. Šajā laikā tika pieņemts jauns likums par bāriņtiesām un pagasttiesām, kā arī izdarīti grozījumi un papildinājumi Tiesu iekārtas likumā par advokatūru.

1934. gada 2. augustā pieņemtajā likumā par bāriņtiesām tika precizēts to tiesiskais stāvoklis.³⁹

Saskaņā ar to uz pilsētu bāriņtiesām attiecās Civillikumā u.c. normatīvos aktos paredzētā aizbildniecības un aizgādības lietu pārzināšana, kā arī tādu iestāžu uzraudzība, kuras pārzināja vai kaut kādā ziņā koordinēja nepilngadīgo lietas un (vai) darbību.

Aizgādības ietvaros bez tam bāriņtiesas realizēja arī aizsardzību pār personu mantu, kuras savas nepilngadības, garīgo trūkumu, prombūtnes vai citu iemeslu dēļ pašas nebija spējīgas izmantot šīs tiesības.

Bāriņtiesas priekšsēdētājam un tās locekļiem bija jābūt juridiskai izglītībai. Izņēmumi tika pieļauti tikai ar tieslietu ministra atļauju. Savukārt amatā viņus iecēla vietējās pilsētu valdes, bet uzraudzību bez tieslietu ministra veica arī attiecīgā apgabaltiesa.

Līdzīgos uzdevumus veica arī pagastu tiesas. Tikai ar specifiskām papildfunkcijām, kas izrietēja no lauku apriņķu izvietojuma, kur ne vienmēr pietiekami viegli aizsniedzamā attālumā atradās kvalificēta juridiskā palīdzība. 1937. gada 22. decembrī tika pieņemts jauns pagasttiesu darbību regulējošs likums. Šis likums stājās spēkā 1938. gada 1. janvārī, un tā galvenais mērķis bija vietējo lauku tiesu funkcionēšanu pieskaņot 1937. gada Civillikuma prasībām.⁴⁰

1935. gada 31. janvārī tika izdarīti nozīmīgi grozījumi Tiesu iekārtas likumos par zvērinātiem advokātiem un to palīgiem.⁴¹ Kaut arī sabiedrībā pastāvēja uzskats, ka mūsdienās spēkā esošais likums par advokatūru ir tā saucamā Latvijas laika advokatūras nolikuma tiešs turpinājums, jāatzīst, ka K. Ulmaņa laika normatīvais akts bija nesalīdzināmi progresīvāks un atbilstošāks tirgus ekonomikas prasībām nekā mūsdienās spēkā esošais regulators, kas pēc savas dziļākās jēgas advokatūru ir izveidojis līdzīgu viduslaiku cunfti.

Saskaņā ar 1935. gada likumu zvērinātie advokāti un viņu palīgi darbojās pie tiesu iestādēm lietu vešanai pēc prāvnieku, apsūdzēto u.c. lietas dalībnieku izvēles un viņu interesēs, kā arī –, likumos noteiktos gadījumos –, tiesu iestāžu un zvērinātu advokātu padomes uzdevumā (280. p.).

Kā profesijas iekšējās darbības, koordinācijas, pārvaldes, uzraudzības un izpildu institūcija uzstājās zvērinātu advokātu padome, kuru ievēlēja biedru kopsapulcē. Līdzīgi kā citām biedrībām un korporatīvām apvienībām valsts vara arī šajā gadījumā tieslietu ministra personā bija rezervējusi tiesību svītrot no padomes sastāva nevēlamas personas (vai pat visu padomi) un nepieciešamības gadījumā, ja padomes sastāvs kļuva pārāk niecīgs, likt ievēlēt jaunus pārstāvjus.

39 Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 177.

40 Šilde Ā. Latvijas vēsture.. – 622. lpp.

41 Valdības Vēstnesis, 1935. – Nr. 35.

Kā nozīmīgākās padomes tiesības var minēt sekojošās:

- 1) jaunu biedru un advokātu palīgu uzņemšanu,
- 2) organizēt juridiskās konsultācijas,
- 3) nodrošināt bezmaksas pakalpojumu sniegšanu mazturīgiem pilsoņiem,
- 4) noteikt profesionālās nodevas un
- 5) uzlikt disciplinārsodus.

Lai kļūtu par zvērinātu advokātu, bija nepieciešama LR pilsonība un vismaz 25 gadu vecums, kā arī Latvijas Universitātes (LU) tiesību zinātņu kandidāta grāds vai arī diploms par augstāko juridisko izglītību kādā no bijušās Krievijas augstskolām līdz 1918. gada 18. novembrim vai citas ārvalstu augstskolas diploms, kuru pēc LU tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes atzinuma pielīdzināja LU diplomam. Bez tā bija nepieciešama valsts valodas prasme, 5 gadu tiesu darba prakse, kam tika pielīdzināts tikpat ilgs darbs par mācībspēku Juridiskajā fakultātē, stažēšanās valsts vai pašvaldības iestādēs, vai zvērināta advokāta palīga statusā ar noteikumu, ja pretendents varēja iegūt pietiekamu pieredzi lietu vešanā tiesā.

Ja persona atbilda iepriekš izvirzītajiem noteikumiem, tā varēja griezties ar motivētu lūgumu zvērinātu advokātu padomē par uzņemšanu tās biedros.

Padome šo lūgumu nosūtīja Tiesu palātai, kura pēc prokurora atzinuma saņemšanas par kandidātu mēneša laikā deva atsauksmi par viņu. Bez tam visu pretendentu sarakstu izkāra padomes telpās, lai citi zvērinātie advokāti varētu iepazīties ar kandidātiem un dot par tiem savu atsauksmi divu nedēļu laikā.

Pēc visu dokumentu apkopošanas padome ar vienkāršu balsu vairākumu nobalsoja par personas uzņemšanu advokātos vai arī atteikumu. Šo lēmumu varēja divu nedēļu laikā pārsūdzēt Tiesu palātā. Tiesu palāta veica arī jaunievēlēto advokātu nozvērīnāšanu.

Jautājumi un uzdevumi

1. Kā jūs no jurista viedokļa vērtējat pārvaldes reformas, kas notika pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma?
2. Vai ir iespējams no tiesību viedokļa attaisnot K. Ulmaņa darbību, nodibinot LR totalitāru režīmu? Kāpēc?
3. Ko deva 1937. gada Civillikuma stāšanās spēkā LR pilsoņiem un LR kopumā?
4. Kā jūs no mūsdienu viedokļa vērtējat izmaiņas procesuālajās tiesībās 30. gadu beigās?

Ieteicamā literatūra

Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma: Daugava, 1968.

Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. Demokrātijas likteņi Latvijā. – R., 1998. – 94.–250. lpp.

Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. – Stokholma: Daugava, 1976. – 569.–683. lpp.

Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938. – R., 1939.

Saskaņā ar 1935. gada likuma zverinātie advokāti un viņu palīgi darbojās pie likuma izstrādāšanas, likumu vešanai pēc prāvnieku, apsūdzēto u.c. lūgumiem, kā arī – likumos noteiktos gadījumos – tieslietu un zverinātu advokātu padomes uzdevumā (280. p.).

Kā priekšnosaukums darbības koordinācijas, pārvaldes, uzraudzības un palīdzības iestādei uzstādīja zverinātu advokātu padome, kuru ievēlēja biedru kopība, kas bija kā citām biedrībām un korporācijām apvienības valsts vara ar šo gadījumu tieslietu ministra persona bija rezervējusi tiesību svētību padomes sastāva izvēlamas personas (vai pat visu padomi) un nepieciešamības gadījumā, ja padomes saturs kļuva parāk niecīgs, likt ievēlēt jaunus pārsūtītājus.

39 Valdības Vēstnesis, 1934. – Nr. 177.

40 Šilde Ā. Latvijas vēsture. – 627. lpp.

41 Valdības Vēstnesis, 1935. – Nr. 35.

7. nodaļa

LATVIJAS INKORPORĀCIJA PSRS SASTĀVĀ UN PADOMJU TIESĪBU UZSPIEŠANA LATVIJAI (1940–1941)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1940. gads

16. jūnijs

PSRS ultimātīva nota Latvijas Republikai.

17. jūnijs

K. Ulmaņa kabineta demisija. Sarkanā armija okupē Latvijas teritoriju ar Latvijas valdības piekrišanu.

21. jūnijs

A. Kirhenšteina kabineta sastādīšana.

"Latvijas Republikas valdības deklarācija".

LKP CK prasības jaunajai valdībai.

26. jūnijs

Valdības likums par kameru likvidāciju.

4. jūlijs

Valdības likums "Par Saeimas vēlēšanām".

8. jūlijs

Valdības likums "Par aizsargu organizācijas likvidāciju".

14.–15. jūlijs

"Tautas Saeimas" vēlēšanas.

21. jūlijs

"Tautas Saeima" "vienbalsīgi" pieņem deklarācijas "Par valsts varu" un "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā".

22. jūlijs

"Tautas Saeima" pieņem deklarācijas "Par zemes pasludināšanu tautas īpašumā" un "Par banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju".

25. jūlijs

Padomju Latvijas valdība pieņem likumu "Banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā".

29. jūlijs

Padomju Latvijas valdība pieņem likumu "Par zemi".

5. augusts

PSRS Augstākā Padome pieņem likumu "Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas uzņemšanu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā".

25. augusts

Latvijas PSR konstitūcijas pieņemšana.

6. novembris	PSRS AP Prezidija dekrēts "Par KPFSR krimināl-, civil- un darba likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās".
11. novembris	LPSR AP Prezidija dekrēts "Par Latvijas PSR tiesu sistēmas pārveidošanu".
25. novembris	Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes paziņojums "Par KPFSR Kriminālā, Kriminālprocesa, Civilā, Civilprocesa, Darba likumu un Laulības, Ģimenes un Aizbildniecības likumu kodeksu piemērošanu Latvijas PSR teritorijā".
27. novembris	LPSR TKP nolikums "Par Latvijas PSR advokatūru". LPSR AP Prezidija dekrēts "Par pagaidu izpildu komiteju nodibināšanu".
16. decembris	LPSR TKP nolikums "Par Latvijas PSR notariātu".
1941. gads	
9. janvāris	LPSR AP Prezidija dekrēts "Par rajonu nodibināšanu Rīgas pilsētā".
10. aprīlis	LPSR TKP nolikums "Par Latvijas PSR Valsts arbitražu".
3. jūnijs	LPSR TKP nolikums "Par ražošanas biedriskām tiesām fabrikās, rūpnīcās, valsts un sabiedriskās iestādēs un uzņēmumos".

1. Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā

1.1. Latvijas okupācijas prettiesiskais raksturs

1940. gada 17. jūnijā Padomju Savienības Sarkanā armija okupēja Latvijas Republikas teritoriju. Tas kļuva iespējams staliniskās PSRS un hitleriskās Vācijas vienošanās rezultātā par ietekmes sfēru sadali Austrumeiropā, ko noformēja ar Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līguma (22.08.1939.) un līguma par draudzību un robežu (28.09.1939.) slepenajiem papildprotokoliem.¹ Baltijas valstis nonāca PSRS ietekmes sfērā. Okupācijai

1 Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. – R., 1995. – Dok. Nr. 17. – 71.–72. lpp.; König Helmut. Das deutsch – sowjetische Vertragswerk von 1939 und seine Geheimen Zusatzprotokolle // Osteuropa. Sonderdruck, 1989. – S. 422–425; 440–443; SSSR – Germanija. Dokumenti i materiali o sovetsko – germanskijh otnošenijah s apreļa po oktjabr 1939 g. T. 1. – Viļņus, 1989. – Dok. Nr. 56. – s. 109–110.

bija tālejošas sekas, jo tās rezultāts bija Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšana un tās teritorijas iekļaušana PSRS sastāvā. Latvijas tiesību sistēmu nomainīja ar padomju tiesībām, attiecinot uz Latvijas PSR Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas kodeksus.

Latvijas tiesību attīstībā iezīmējās krass lūzums vai drīzāk pārrāvums, kas ilga veselus 50 gadus, kaut arī jāatzīmē, ka vācu okupācijas laikā LR likumu darbība daļēji tika atjaunota.

Tā kā 1940.–41. gadā tika likti pamati tai padomju iekārtai un tiesībām, kas Latvijā palika spēkā līdz Atmodai astoņdesmito gadu beigās, rodas nepieciešamība pievērst īpašu uzmanību periodam, kas ilga nedaudz vairāk par gadu, jo to pārtrauca Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai 1941. gada 22. jūnijā un turpmākā vācu okupācijas režīma nodibināšana Latvijas teritorijā.

Par Padomju Savienības īstenotās okupācijas iegānu tika izvirzīts apgalvojums par 1939. gada 5. oktobra PSRS un Latvijas Savstarpējās palīdzības līguma nosacījumu rupjiem pārkāpumiem no Latvijas puses. PSRS pretenzijas tika formulētas 16. jūnijā Latvijas valdībai iesniegtās ultimatīvās notas tekstā.² Tajā Latvijas valdībai izvirzīja piecas pretenzijas:

- 1) slepenas, pret PSRS vērstas militāras savienības noslēgšana ar Igauniju un Lietuvu;
- 2) tiek saglabāts militāras savienības līgums ar Igauniju;
- 3) piedalīšanās 1939. un 1940. gadā divās slepenās Baltijas valstu ārlietu ministru konferencēs;
- 4) slepenu attiecību uzturēšana starp Latvijas, Igaunijas un Lietuvas armijas ģenerālajiem štābiem;
- 5) militārās Baltijas Antantes īpaša preses orgāna – “*La Revue Baltique*” radīšana.

Jāatzīmē, ka nebija nekāda objektīva pamata, lai 16. jūnija notā minētos daļēji sagrozītos faktus iztulkotu kā PSRS un Latvijas savstarpējā līguma pārkāpumus.

Lietuva nebija iekļāvusies militārajā savienībā ar Latviju un Igauniju, Latvijas un Igaunijas militārās savienības līgums neradīja nekādas pretenzijas no PSRS puses pēc savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanas, bet pati militārā sadarbība starp abām valstīm bija vāja. Žurnāls “*La Revue Baltique*” bija Baltijas tautu draudzības biedrību izdevums, kas bija veltīts ekonomikas, sociālajiem un kultūras jautājumiem. PSRS nekad vēlāk nebija publicējusi dokumentus, kas pierādītu Latvijas valdības slepeno pretpadomju darbību vai arī triju Baltijas valstu armiju ģenerālo štābu sadarbību, ar to skaidri parādot, ka 16. jūnija notas uzdevums bija izvirzīt iegānu tā saucamajai

2 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 17. jūn. – Nr. 134.; Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. – Dok. Nr. 143. – 340.–342. lpp.

garantijas okupācijai, t.i., PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības līguma izpildes nodrošināšanai.

Padomju valdība Latvijai izvirzīja divas prasības:

- 1) "nekavējoties sastādīt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt Padomju – Latvijas savstarpējās palīdzības pakta godīgu izvešanu dzīvē;
- 2) bez kavēšanās nodrošināt padomju karaspēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā, lai tās novietotu Latvijas svarīgākajos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekošs, lai nodrošinātu PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanas iespēju (...)"

Abas prasības kvalificējamās kā starptautisko tiesību normu kļajš pārkāpums un Latvijas valsts suverenitātes aizskaršana.

Prasībām bija ultimātīvs raksturs, un Latvijas valdībai tika pieprasīts sniegt atbildi uz tām līdz 16. jūnijam, plkst. 11.00 naktī.

Latvijas Ministru kabinets pieņēma šīs PSRS prasības 16. jūnija sēdē un iesniedza savu demisiju Valsts prezidentam K. Ulmanim.³

Ar 16. jūnija notu un tai sekojošiem soļiem Padomju Savienības valdība pārkāpa tās noslēgtos līgumus ar Latviju. Abu valstu 1932. gada neuzbrukšanas līguma 1. pantā bija paredzēts, ka līgumslēdzējas puses atturēsies no jebkādas agresīvas akcijas pret otru pusi, kā arī no vardarbības aktiem, kas būtu vērsti pret otras puses teritoriālo integritāti vai politisko neatkarību neatkarīgi no tā, vai šādu aktu pavadītu vai nepavadītu kara pieteikšana. Neuzbrukšanas līgums paredzēja mehānismu līgumslēdzēju pušu nesaskaņu noregulēšanai, kuru PSRS līdz notas iesniegšanai nemaz nebija mēģinājusi izmantot.⁴

Padomju okupācija Latvijā tika īstenota ar Latvijas valdības piekrišanu Padomju Savienības prettiesiskajām ultimatīvajām prasībām, par to liecināja gan Ministru kabineta 16. jūnija sēdes lēmumi, gan 17. jūnija Nolīguma protokols par padomju papildu karaspēka daļu izvietošanu un apgādi, ko noslēdza Latvijas armijas pavēlniecība ar padomju karaspēka pavēlniecības pārstāvjiem, un tā apstiprināšana Ministru kabineta 18. jūnija sēdē.⁵

Līdz ar to tika izveidots tā saucamais okupācijas nolīgums, kas piekrita Padomju Savienības politiskajai un militārajai intervencijai 16. jūnija notas ietvaros. Tādēļ PSRS īstenotā Latvijas okupācija kvalificējama kā miera laika okupācija (*occupatio pacifica*).⁶

3 Latvijas okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 40. – 344.–345. lpp.

4 Turpat. – Dok. Nr. 2. – 50.–52. lpp.

5 Polpredi soobščajut. Sbornik dokumentov. – M., 1990. – S. 395–397; Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli 1940. g. 16. jūnijs – 19. jūlijs. – R., 1991. – 17. lpp.

6 Skat.: Lēbers D. A. Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti. – Grām.: Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993. – R., 1998. – 19.–20. lpp.

Kā zināms, turpmākajā notikumu gaitā PSRS pārkāpa okupācijas nolīguma nosacījumus, kas tika ietverti 16. jūnija notā, un anektēja Latvijas teritoriju.

Latvijas iekļaušana (inkorporācija) PSRS sastāvā 1940. gada 5. augustā intervences un okupācijas apstākļos atņem 16. jūnija notā pieprasītajiem pasākumiem pamatojumu – savstarpējās palīdzības līguma izpildes garantēšanu.

Tātad Latvijas valdības piekrišanu garantijas okupācijai padomju puse panāca ar viltu, ar Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā, rupji pārkāpjot starptautiskās tiesības un maskējot savus patiesos nolūkus. Līdz ar to Latvijas tautai bija drošs tiesisks pamats Latvijas inkorporācijas neatzīšanai (*ex iniuria ius non oritur* – no prettiesiskuma tiesības nerodas). *De iure* Latvijas valsts turpināja pastāvēt, un tās likvidēšanu neatzina daudzas Rietumvalstis un, pirmkārt, ASV, bet 90. gadu sākumā tā tika atjaunota *de facto*.

1.2. Latvijas valsts iekārtas piespiedu transformācija

Valsts iekārtas un tiesību sistēmas transformācijas procesā, kuras rezultāts bija Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā, ir izdalāmi sekojoši trīs posmi.

1.2.1. A.Kirhenšteina vadītā Ministru kabineta darbības posms (21. jūnijs – 21. jūlijs)

Šī, pēc padomju okupācijas varas pilnvarotā pārstāvja – PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska norādījumiem sastādītā valdība darbojās padomju okupācijas apstākļos kā pagaidu valdība līdz jaunas Saeimas ievēlēšanai.

Savos izdotajos normatīvajos aktos tā atsaucās uz 1922. gada Satversmi, cenšoties radīt priekšstatu par pirmsautoritāras, demokrātiskas kārtības atjaunošanu Latvijā. Nedemokrātiskā Saeimas vēlēšanu procedūra parādīja, ka patiesībā Saeimas vēlēšanas iecerētas kā komunistiska totalitāra režīma un Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībā leģitimācijas pasākums.

1.2.2. Konstitucionāla apvērsuma posms (21. jūlijs – 25. augusts)

Šajā posmā, nedaudz ilgākā par mēnesi, tika kardināli grozīta Latvijas valsts iekārta un starptautiski tiesiskais statuss.

To iesāka nedemokrātiski ievēlētās "Tautas Saeimas" 21.–22. jūlija deklarācijas, kas pasludināja padomju varu Latvijā, pārdēvēja LR par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku, pieņēma lēmumu par Latvijas PSR iestāšanos Padomju Savienības sastāvā un par zemes, banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju.

Ar PSRS Augstākās Padomes 5. augusta lēmumu⁷ tika sankcionēta Latvijas PSR inkorporācija PSRS sastāvā, ar to likvidējot Latvijas suverenitāti arī formāli.

Jaunais Latvijas tiesiskais statuss – PSRS savienotā padomju republika tika fiksēts 25. augustā “Tautas Saeimas” pieņemtajā Latvijas PSR konstitūcijā⁸, kas būtībā bija Krievijas Federācijas konstitūcijas teksta pielāgojums Latvijas politiskajiem, ekonomiski sociālajiem, administratīvi teritoriālajiem apstākļiem.

1.2.3. Padomju tiesību uzspiešanas posms (1940. gada 25. augusts – 1941. gada jūnijs)

Pēc padomju iekārtas uzspiešanas un Latvijas inkorporācijas Padomju Savienības sastāvā neizbēgama bija padomju tiesību ieviešana visās Latvijas tiesību nozarēs. To ievadīja PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1940. gada 6. novembra dekrēts “Par KPFSR krimināl-, civil- un darba likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās”⁹. Padomju tiesību uzspiešanu īstenoja divos aspektos – normatīvajā, nomainot LR tiesību avotus ar kodeksiem, kas bija patapināti no Krievijas Federācijas, un veidojot padomju tiesiskās attiecības praksē, īstenojot plašu privātīpašuma nacionalizācijas procesu, ķeroties pie pirmo kolhozu organizācijas utt.

Līdz padomju – vācu kara sākumam 1941. gada 22. jūnijā tiesisko attiecību pārveidošana praksē vēl netika pabeigta, un to turpināja īstenot Latvijā arī pēc Otrā pasaules kara beigām.

Pirmais akts, ko izdeva padomju okupācijas varas sastādītais A. Kirhenšteina Ministru kabinets, kuru oficiāli aicināja Valsts prezidents K. Ulmanis, bija “Latvijas Republikas valdības deklarācija”¹⁰ (pieņemta 1940. gada 21. jūnija valdības sēdē).

Tajā valdība par saviem uzdevumiem pasludināja:

- 1) veicināt un celt tautas materiālo un garīgo labklājību, nodrošināt brīvību un tautas tiesības, nodrošināt valsts un visu pilsoņu intereses neatkarīgi no viņu mantas stāvokļa, ticības, izglītības vai tautības;
- 2) Latvijas un PSRS 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības līguma godīgu pildīšanu un ciešas savienības izveidošanu starp Latviju un Padomju Savienību;
- 3) rūpes, lai pilnībā realizētos Latvijas Republikas Satversme pēc tautas īstenās gribas.

Deklarācijā tika ietverta Latvijas valsts neatkarības nodrošināšanas piemiņēšana. Kā zināms no turpmākā, šī valdības deklarācija netika izpildīta.

7 Latvijas okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 263. – 563.–564. lpp.

8 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. – R., 1957. – 244.–266. lpp.

9 Turpat. – 270. lpp.

Minētajā valdības sēdē tika pieņemts arī Amnestijas likums, ar kuru no atbildības un soda par noziedzīgiem nodarījumiem līdz 20. jūnijam atbrīvoja personas, kas tika vajātas vai arī sodītas pēc 1933. gada Sodu likuma 71., 74., 110., 111., 116., 179., 179.¹, 179.² panta.¹¹ Šo aktu piemēroja ne tikai attiecībā uz K. Ulmaņa autoritārā režīma pretiniekiem (pie tam attiecībā uz nacionāl-radikālajiem pārkonkrustiešiem to nepiemēroja), bet arī attiecībā uz Latvijā arī demokrātiskās republikas periodā nelegālās komunistiskās partijas aktīvistiem, jo Sodu likuma 71. pants noteica sodu par piedalīšanos apvienībā, kura sastādījusies varas darbu lietošanai ar nolūku grozīt Latvijā pastāvošo iekārtu, gāzt augstākās valsts varas institūcijas vai atņemt tām ar LR Satversmi piešķirtās funkcijas, atraut no Latvijas kādu tās teritorijas daļu.

Pārējie panti vērsās pret tādiem noziegumiem kā Valsts prezidenta aizskaršana vai varas darbu izmantošana pret viņa personu, atklātu runu nolasīšanu pret valsts iekārtu un civilpersonu vai karavīru musināšanu uz dumpīgu rīcību.

Jāpiezīmē, ka Amnestijas likums atstāja iekšlietu ministra kompetencē jautājumu, vai atsvabināmā persona nav kaitīga valsts drošībai un tās interesēm. Šādā gadījumā ministrs varēja piemērot 1938. gada 11. februāra likuma "Par kārtību un sabiedrisku drošību valstī"¹² 10. pantu, kas ļāva ar kara ministra piekrišanu paturēt attiecīgo personu apcietinājumā līdz 6 mēnešiem. Vēlāk bija iespējams apcietinājuma termiņu pagarināt.

Šā perioda nozīmīgākais likums bija 4. jūlijā valdības pieņemtais likums "Par Saeimas vēlēšanām"¹³.

No 5 daļām un 44 pantiem sastāvošais likums pamatvilcienos atgādināja LR parlamentārās demokrātijas periodā izdoto Saeimas vēlēšanu likumu. Tomēr būtisku normu grozījumi radīja šaubas par tā demokrātismu. Tā "Valdības Vēstneša" 1940. gada 5. jūlija numurā publicētais likums krasi saīsināja kandidātu sarakstu iesniegšanas termiņu – līdz plkst. 20.00 10. jūlijā (14. pants), bet pašas vēlēšanas tika noteiktas 14.–15. jūlijā, t.i., ceturtajā dienā pēc tam, kad beidzās kandidātu sarakstu pieņemšana. Demokrātiskajā LR periodā vēlēšanas bija jāizsludina vismaz 40 dienas līdz pirmajai balsošanas dienai un starp pēdējo kandidātu sarakstu pieņemšanas dienu un pirmo vēlēšanu dienu bija jābūt vismaz trīsdesmit dienas ilgam starpbrīdim.

Jaunajā likumā tika noliegti arī tā saucamie grozāmie saraksti un svītrojumi vēlēšanu zīmēs. Vēlētāji turpmāk drīkstēja balsot tikai par negrozāmiem sarakstiem. Lai nepieļautu reālu kandidātu sarakstu konkurenci vēlēšanās, Centrālā vēlēšanu komisija ar 7. jūlija protokola lēmumu pieprasīja no

10 Latvija okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 168. – 390.–392. lpp.

11 Lkr, 1940, 106.

12 Lkr, 1938, 50.

13 Lkr, 1940, 118.

alternatīvo sarakstu iesniedzējiem attiecīgās grupas vai organizācijas vēlēšanu platformu ar pierādījumiem, ka šī platforma darīta pieejama atklātībai.

Savukārt 8. jūlijā publicētajā iekšlietu ministra rīkojumā tika aizliegts pieņemt uz Saeimas vēlēšanām attiecošos iespieddarbus, kā arī izdot pasūtītajam jau iespiestos bez Sabiedrisko lietu ministrijas atļaujas.

Šī instrukcija tika pamatota ar autoritārisma periodā izdotā Preses likuma noteikumiem¹⁴ (42. p.). Kā redzam, ar administratīvu instrukciju barjerām "Tautas valdība" nepieļāva alternatīvu sarakstu kandidēšanu Saeimas vēlēšanās. Sevišķi uzbrukums tika vērsts pret sabiedrībā pazīstamajiem Demokrātisko latviešu vēlēšanu grupas kandidātiem (A. Ķeniņu, V. Zāmelu, K. Skalbi, P. Bergi, J. Balodi u.c.) un to atbalstītājiem, kuri tika pakļauti arestiem, deportācijai no Latvijas, apcietināšanai.

Tā par vienīgajiem sarakstiem visos piecos Latvijas vēlēšanu apgabalos palika LKP atbalstītie Darba tautas bloka saraksti.

Vairāki A. Kirhenšteina vadītās "Tautas valdības" pieņemtie likumi noārdīja K. Ulmaņa autoritārā režīma izveidotās valsts struktūras. 26. jūnijā tika pieņemts likums "Par likumu: par Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameru, Latvijas Amatniecības kameru, Latvijas Lauksaimniecības kameru, Latvijas Darba kameru, Latvijas Rakstu un mākslas kameru un Latvijas Profesiju kameru atcelšanu"¹⁵. Atcēla sešus likumus (1935–1938), uz kuru pamata tika izveidotas attiecīgās kameras, bet pašas kameras likvidēja. Ar to tika pielikts punkts "korporatīvās valsts" modelim Latvijā.

4. jūlijā Ministru kabinets pieņēma likumu "Par Latvijas Darba centrāles likvidāciju"¹⁶. Tās tiesības tika nodotas Tautas labklājības ministrijai.

8. jūlijā A. Kirhenšteina valdība pieņēma likumu "Par Aizsargu organizācijas likvidāciju"¹⁷. Šī organizācija, kuras uzdevums bija sabiedriskās drošības nodrošināšana, sevišķi laukos, bija pastāvējusi kopš 1919. gada, un tajā 1940. gadā bija 68 tūkstoši biedru. Valdības izdotajā likumā tika paziņots, ka aizsargu organizācija jaunajos apstākļos zaudējusi savu agrāko nozīmi. Aizsargu organizāciju likvidēja, tās naudas līdzekļus, kustamo un nekustamo mantu pārņēma Kara un Sabiedrisko lietu ministrija.

Jāatzīmē, ka aizsargu organizācijas un darba centrāles likvidācijas prasības tika izvirzītas LKP 21. jūnija iesniegumā "Tautas valdībai"¹⁸. A. Kirhenšteina Ministru kabinets pildīja Latvijas Komunistiskās partijas vadības gribu, kaut arī tā vēl nebija nonākusi valdošās partijas statusā. Skaidrs, ka noteicošais šeit bija Padomju Savienības amatpersonu spiediens.

14 Lkr, 1938, 50.

15 Lkr, 1940, 109.

16 Lkr, 1940, 120.

17 Lkr, 1940, 122.

18 Latvijas okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 171. – 395.–397. lpp.

Jaunā valdība pieņēma arī dažus likumus un citus normatīvos aktus, kas noteica jaunu institūciju izveidi, pirmkārt, spēka struktūrās. Tā, piemēram, 4. jūlija likums "Par politiskajiem vadītājiem armijā"¹⁹ noteica, ka politisko vadītāju amats armijā tiek veidots, lai īstenotu Latvijas armijas demokratizēšanu un augstu militāru disciplīnu. Armijas politisko vadītāju iecēla Ministru kabinets no sabiedriski politisko organizāciju izvirzītiem kandidātiem. Armijas vienību (štāba, divīziju, brigāžu, pulku u.c.) politiskos vadītājus iecēla kara ministrs atbilstoši instrukcijai. Politisko vadītāju kompetencē tika nodots politiskās propagandas darbs, kura uzdevums bija nodrošināt Latvijas armijas atbalstu Latvijas sovjetizācijai.

Ar iekšlietu ministra – rakstnieka V. Lāča rīkojumu (24.06.1940.) tika izveidots policijas palīgdienests, kurā tika uzaicināti vietējie iedzīvotāji, "nešķirojot tos pēc tautības vai politiskās pārliecības", lai policijas palīgdienests "konfliktu gadījumā varētu stāties par starpniekiem un nekārtību gadījumā stātos policijas rīcībā, palīdzot radušās nekārtības likvidēt."²⁰

Vajadzība pēc policijas palīgdienesta tika pamatota ar tām sadursmēm, kas bija izraisījušās starp policiju un Rīgas iedzīvotājiem 17. jūnijā un kuru rezultātā gāja bojā frizieris B. Krišs. Tādēļ masu pasākumu (gājienu, mītiņu) sekmīga norise turpmāk bija jaunā policijas palīgdienesta uzdevums. 28. jūnijā iekšlietu ministra izdotie noteikumi "Par policijas palīgdienestu"²¹ paredzēja, ka policijas palīgdienesta locekļus izvirzīja strādnieku organizācijas pilsētās un pagasta iedzīvotāju sapulces – laukos, bet tos apstiprināja prefekti un apriņķu priekšnieki. Tā kā policijas priekšnieki jūnija beigās – jūlija sākumā tika nomainīti, policijas palīgdienestā iekļava prokomunistiski noskaņotas personas.

24. jūlijā, kad Latvijā jau tika pasludināta padomju vara, iekšlietu ministrs izdeva rīkojumu "Par policijas nosaukuma grozīšanu"²². To pārdēvēja par tautas miliciju, un par tās pilntiesīgiem darbiniekiem kļuva gan policijas, gan policijas palīgdienesta agrākie darbinieki. Piederību pie tautas milicijas noteica sarkans rokas apsējs ar baltiem burtiem "T.M."

Tādējādi agrākais policijas sastāvs tika atšķaidīts un turpmāk tika uzsākta tautas milicijas rindu tīrīšana.

Paralēli valsts kārtības dienestam Latvijas Komunistiskā partija ar LKP CK Sekretariāta 1940. gada 2. jūlija lēmumu izveidoja Strādnieku gvardi, kura bija paredzēta uzņēmumu, tiltu, komunistiskās partijas biroju un tās rīkoto

19 Lkr, 1940, 119.

20 Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20. VI – 5. VIII). Dokumenti un materiāli. – R., 1963. – 86. lpp.

21 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 29. jūn.

22 Turpat. – 25. jūl.

publisko pasākumu apsardzībai.²³ No 1940. gada rudens strādnieku gvarde pārgāja Iekšlietu tautas komisariāta pakļautībā, bet 1941. gada maijā to likvidēja.

Ar 26. jūnija iekšlietu ministra norādījumiem policijai īpaša loma sabiedriskās kārtības sargāšanā tika piešķirta Sarkanajai armijai²⁴. Policijai vajadzēja griezties pie tās vietējo garnizonu priekšniekiem, lūdzot, lai tie nodrošinātu kārtības uzturēšanu gājienā un sapulču laikā. Tikai tad, ja Sarkanās armijas daļu uz vietas nebija, policija varēja uzņemties masveida pasākuma kārtības uzturēšanu. Tātad jau šajā laikā Sarkanā armija kļuva par valsts iekšējās kārtības nodrošinātāju, pildot tipisku okupanta varas funkciju.

26. jūnijā Ministru kabinets pieņēma likumu "Par strādnieku komitejām"²⁵. Likums paredzēja izveidot visos uzņēmumos ar vairāk nekā 20 algotiem darbiniekiem strādnieku komitejas (uzņēmumos, kur algoto darbinieku bija mazāk par 20, paredzēja ievēlēt 1 pilnvarnieku ar strādnieku komitejas tiesībām). Strādnieku komiteju vēlēšanu tiesības piešķīra algotu strādnieku un darbinieku kopsapulcei. Par strādnieku komiteju uzdevumiem likums noteica strādnieku un darbinieku pārstāvēšanu attiecībā ar administrāciju un uzraudzības amatpersonām; darbinieku ekonomisko interešu aizstāvēšanu un kultūras un sadzīves vajadzību apmierināšanu; darba disciplīnas un apzinīga darba sekmēšanu; ciešas sadarbības uzturēšanu ar savu arod biedrību.

Strādnieku komitejām piešķīra tiesības iepazīties ar darba apstākļiem, norādot administrācijai uz darba organizācijas vai tehnisko iekārtu trūkumiem, piedalīties darba koplīgumu izstrādāšanā un noslēgšanā, rūpēties par algu kārtīgu izmaksu, gādāt par darbinieku izglītošanu utt.

Jā strādnieku komitejas nevarēja panākt saprašanos ar administrāciju darba konflikta gadījumā, to atrisināt uzdeva Sabiedrisko lietu ministrijai vai arī tās iestādēm.

Uzteikt darbu strādnieku komitejas locekļiem administrācija drīkstēja tikai ar Sabiedrisko lietu ministrijas piekrišanu. Tātad strādnieku komitejas locekļi baudīja zināmu imunitāti savā uzņēmumā. Strādnieku komitejas darbības izdevumi bija jāsedz uzņēmuma administrācijai.

Šis likums radīja iespaidu, ka jaunnodibinātā valdība iestājas par darba ņēmēju interešu aizstāvēšanu un to saskaņošanu ar uzņēmēju interesēm. Ar jūlija otro pusi izvēršot uzņēmumu nacionalizāciju un nododot tos valsts uzraudzībā, ar speciālu 19. augusta likumu strādnieku komiteju loma krasī tika mazināta.

23 Čiņa. – 1940. – 24. jūl.

24 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 26. jūn.

25 Lkr, 1940, 108.

Populistisks solis bija arī sabiedrisko lietu ministra rīkojums "Par algu paaugstināšanu" (28.06.1940.)²⁶, kas noteica algu pielikumu 15–20% apmērā darbiniekiem, kuri saņēma stundā mazāk par 1 latu. Minimālā alga sievietēm tika noteikta – 0,30 Ls/st., bet vīriešiem – 0,40 Ls/st. Augošais preču deficīts un vēlākais cenu kāpums drīz vien pazemināja reālo algu.

Atzīmēsim vēl, ka A. Kirhenšteina kabinets 26. jūnijā atcēla 6. jūnijā pieņemtos papildinājumus Valsts civildienesta likumā, kas paredzēja, ka "valsts dienestā var pieņemt vai iecelt vienīgi personas, kas pierāda, ka viņas pēdējo triju gadu laikā pirms pieņemšanas vai iecelšanas nostrādājušas lauksaimniecībā vai bijušas tieši saimnieciskā dienestā vismaz 3 mēnešus"²⁷.

Atceltie papildinājumi paredzēja arī par obligātu pienākumu valsts dienesta darbiniekiem nostrādāt līdz 1941. gada 1. oktobrim vismaz 3 mēnešus lauksaimniecībā vai tieši saimnieciskā dienestā, pretējā gadījumā viņi bija no dienesta atlaižami. Saprotais, ka šis K. Ulmaņa ieviestās lauku darbu klausas valsts dienesta darbiniekiem nebija populāras ierēdņu vidū un to atcelšana tika uztverta labvēlīgi.

Tāpat valdība atcēla analogus papildinājumus pilsētu pašvaldības darbinieku dienesta likumā (26.06.1940.)²⁸.

Paradoksālākais bija tas, ka likumus, kas grāva pēc 1934. gada 15. maija izveidoto autoritārās valsts sistēmu, parakstīja un izsludināja K. Ulmanis kā Valsts prezidents. Tādējādi faktiski tika leģitimēta padomju okupācijas varas izveidotās valdības darbība.

9. jūlijā valdība pieņēma likumu "Par pilsētu pašvaldību pārvaldes orgānu reorganizāciju"²⁹, kas jau nepārprotami liecināja par "Tautas valdības" nolūkiem "salauzt veco valsts mašīnu". Ar šo likumu atcēla visas pilsētu pašvaldību pārvaldes institūciju amatpersonas, kas tika ieceltas vai apstiprinātas līdz 1940. gada 21. jūnijam, tas ir, līdz A. Kirhenšteina kabineta oficiālai apstiprināšanai. Pilsētu padomēm bija jāpārtrauc darbība, bet pilsētu vecākiem, valdes locekļiem un revīzijas komisijas locekļiem uzdeva pildīt savus pienākumus līdz jauno amatpersonu iecelšanai vai ievēlēšanai. Kā zināms, pašvaldību vēlēšanas līdz kara sākumam Latvijas teritorijā nenotika.

1940. gada jūlijā īsi pirms jaunievēlētās "Tautas Saeimas" sanāksšanas Ministru kabinets pieņēma vairākus likumus, kuru uzdevums bija novērst iespējamo pasīvo pretestību iecerētajiem radikālajiem sociālajiem pārkārtojumiem. Tā likumā "Par kaitniecības apkarošanu" (12.07.1940.)³⁰ tika aizliegts iznīcināt, bojāt vai nobēdzināt savu vai svešu mantu nolūkā ar šādu darbību

26 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 29. jūn.

27 Turpat. – 28. jūn.; Lkr, 1940, 110.

28 Turpat. – 28. jūn.; Lkr, 1940, 111.

29 Turpat. – 10. jūl.; Lkr, 1940, 125.

30 Turpat. – 12. jūl.; Lkr, 1940, 132.

kaitēt valsts un sabiedrības interesēm. Par šādu darbību likumdevējs noteica naudas sodu līdz 5000 Ls vai cietumsodu līdz 6 mēnešiem, vai abus sodus kopā, sevišķi svarīgos gadījumos piedraudot ar termiņa spaidu darbiem. Skaidrs, ka šis likums tika vērstis pret īpašniekiem, kas pretotos viņu uzņēmumu nacionalizācijai.

25. jūlijā Latvijas PSR Ministru kabinets izdeva šā likuma papildinājumus, aizliedzot spekulatīvos nolūkos atsavināt, iegūt, nobēdzināt vai slēpt preces, traucējot ar to normālu preču apgrozības norisi valstī.³¹ Zīmīgs fakts, kas raksturoja sociālistisko tiesību tehniku, bija papildinājumu atpakaļejošais spēks, jo to piemērošanu noteica, sākot ar 1940. gada 13. jūliju. Jāatzīmē, ka sakarā ar iedzīvotāju šaubām par "Tautas valdības" ekonomisko un finanšu politiku veikalos iesākās panika un preču pastiprināta iepirkšana. Valdība bija spiesta griezties pie iedzīvotājiem ar paziņojumu (22.07.1940.), kurā solīja, ka lats netiks devalvēts un ka nebūs inflācijas, vienlaicīgi draudot pārmērīgiem preču pircējiem ar represijām. Šis fakts visai spilgti liecina par sabiedrības zemo uzticības pakāpi "Tautas valdībai".

Likums "Par uzņēmumu darbības nodrošināšanu" (19.07.1940.)³² ierobežoja uzņēmumu īpašnieku tiesības rīkoties ar naudas līdzekļiem. Saskaņā ar šo likumu akciju un paju sabiedrību likvidācija bija pieļaujama vienīgi ar finanšu ministra piekrišanu. Tika aizliegts komercdarbībā iegūtos līdzekļus noguldīt kredītiestādēs uz citu personu vārdiem vai nodot citām personām, vai ieguldīt citā mantā, ja tas nebūtu nepieciešams veikalnieciskai darbībai. Arī uzņēmuma kasē drīkstēja turēt tikai tuvākajām dienām nepieciešamos līdzekļus. Likums aizliedza palielināt vēlētam uzņēmumu amatpersonām, direktoriem u.c. atbildīgiem vadītājiem algas augstāk par 1939. gada līmeni bez finanšu ministra piekrišanas. Tas pats tika noteikts arī attiecībā uz dažādām naudas balvām un prēmijām. Par likuma neievērošanu finanšu ministram bija tiesības noteikt administratīvā kārtībā naudas sodu līdz 50 000 Ls vai arestu līdz 1 gadam, vai arī abus sodus kopā. Šis lietas likums neparedzēja izskatīt tiesā parastā kārtībā (tātad uzņēmējs nevarēja aizsargāt savas tiesības pret iespējamo izpildvaras patvaļu), bet tikai Senāta Administratīvajā departamentā.

Likums "Par korupcijas apkarošanu" (19.07.1940.)³³ par savu mērķi izvirzīja cīņu pret valsts dienesta amatpersonu kukuļņemšanu, taču tajā tika iestrādāts atpakaļejošās darbības princips, kas lika domāt, ka galvenais likuma uzdevums bija novērst iespējamu ierēdniecības pretestību sabiedriski politiskajiem pārkārtojumiem Latvijā. Tā, piemēram, likums noteica, ka pienākums sniegt ziņas par mantas iegūšanu saista jebkuru dienestpersonu vēl desmit

31 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 25. jūl.

32 Turpat. – 20. jūl.

33 Turpat.; Lkr, 1940, 156.

gadu laikā – pēc tam kad tā jau atstājusi dienestu, kaut arī dienesta atstāšana būtu notikusi pirms šā likuma spēkā stāšanās.

Ziņas par dienesta personas mantas iegūšanas ceļiem varēja pieprasīt arī no radiniekiem, kuriem par liegšanos sniegt ziņas un nepareizām ziņām draudēja pārmācības nams.

Visbeidzot, likums "Par zemes spekulācijas apkarošanu" (19.07.1940.)³⁴ vērsās pret turīgāku zemes īpašnieku iespējamām centieniem novērst zemes nacionalizācijas nevēlamās sekas. Likums aizliedza nekustamus īpašumus atsavināt, iegūt, apvienot vai sadalīt bez tieslietu un zemkopības ministru atļaujas. Valdība ieguva tiesības atzīt par spēkā neesošiem pēc 1939. gada 1. oktobra spekulatīvos nolūkos noslēgtus augstākminētos darījumus. Tātad arī šim likumam bija atpakaļejošas darbības spēks. Ar šiem likumiem tiesību dispozitivitātes joma tika krasi sašaurināta, neizmērojami pieaugot valsts iejaukšanās pakāpei privāttiesību jomā.

Tā tika veikti priekšdarbi padomju iekārtas un tās tiesisko attiecību ieviešanai Latvijā.

1.3. Latvijas iekļaušana PSRS – tās legitimācija un konstitucionālā noformēšana

Lai legitimētu Latvijas sovjetizāciju un inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā, 1940. gada 14. un 15. jūlijā tika sarīkotas tā saucamās "Tautas Saeimas" vēlēšanas. Kaut arī Padomju Savienības un okupētās Latvijas propaganda tās centās iztēlot par brīvām un demokrātiskām, par tautas gribas izpausmi, patiesībā tās nebija ne brīvas, ne demokrātiskas, jo tika liegtas pasīvās vēlēšanu tiesības visām pie komunistu atbalstītā Darba tautas bloka saraksta nepiederošām personām, organizācijām un apvienībām. Līdz ar to vēlētājiem tika liegta izvēles brīvība. Rezultātā "Tautas Saeimā" nemaz netika pārstāvēta opozīcija, kas bija pilnīgi neiedomājama situācija demokrātiskā sabiedrībā. Šaubas izraisa arī Centrālās vēlēšanu komisijas paziņotie augstie vēlētāju aktivitātes rādītāji, piemēram, tika ziņots, ka Vidzemes vēlēšanu apgabālā vēlēšanās piedalījušies pat 101,3% tur reģistrēto vēlētāju.³⁵ Kaut arī šis neticamais skaitlis tika skaidrots ar rīdzinieku došanos balsot uz Rīgas Jūrmalu, tomēr gandrīz 100% rīdzinieku dalība vēlēšanās nav ticama, it īpaši atceroties, ka procentus rēķināja, balstoties uz 1935. gada vēlētāju statistiku, kura neatspoguļoja vācbaltiešu prāvas daļas izbraukšanu no Latvijas 1939. gada rudenī, sakarā ar attiecīgu Vācijas un PSRS slepenu vienošanos par ietekmes sfēru sadali.

Pilnīgi pamatoti ASV vadošais laikraksts "The New York Times" 1940. gada 20. jūlija ievadrakstā "Demokrātija krievu stilā" nodēvēja Baltijas valstis

34 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 20. jūl.; Lkr, 1940, 157.

35 Turpat. – 24. jūl.

notikušās vēlēšanas par PSRS diktatora J. Staļina uzvestu "parodiju par demokrātiju".³⁶

"Tautas Saeimas" sasaukšanas priekšvakarā 1940. gada 19. jūlijā tika izdarīts konstitucionāla rakstura grozījums 1936. gada 12. martā Ministru kabineta pieņemtajā likumā "Par Valsts prezidenta amata izpildīšanu"³⁷. Grozījums noteica, ka ar "Saeimas sanāksšanas brīdi 1940. gada 21. jūlijā plkst. 12 Valsts prezidenta amatu izpilda Ministru prezidents". Ar šo grozījumu K. Ulmanis tika atcelts no Valsts prezidenta amata, jo nepieciešamības pēc viņa īstenotās Latvijas okupācijas leģitimācijas politikas vairs nebija. Grozījums nozīmēja, ka atkal – tāpat kā autoritārās valsts periodā – Valsts un Ministru prezidenta amati tiek apvienoti vienas personas rokās. Ministru kabineta pieņemtais grozījums 1936. gada likumā faktiski nozīmēja to, ka veselu mēnesi Latvijā tika pārkāpts spēkā esošs likums par valsts galvas un valdības vadītāja amatu savienošanu. Taču, ja 1936. gada likums paredzēja šādu amatu savienošanu līdz Satversmes reformai, tad 1940. gada grozījums nekādus ierobežojumus Valsts un Ministru prezidentu amatu savienošanai nenoteica. Atšķirībā no demokrātiskās republikas perioda Valsts prezidenta ievēlēšana netika uzticēta Saeimai, un tas lieku reizi liecina, ka Latvijā 1940. gada vasarā parlamentārā iekārta netika atjaunota pat uz īsu brīdi, vienīgi autoritāro režīma pārveidošanu totalitārā režīmā īslaicīgi izdekorēja ar parlamentārai sistēmai raksturīgiem atribūtiem.

"Tautas Saeimas" 1. sesijas (21.–23. jūlijs) pamatuzdevums bija konstitucionāla apvērsuma leģitimācija, kura sekas bija ne tikai Latvijas valsts iekārtas grozīšana, bet arī tās valstiskās suverenitātes iznīcināšana un Latvijas iekļaušana Padomju Savienības sastāvā.

Šos politiskos mērķus LKP vadītā Latvijas darba tautas bloka līderi slēpa no vēlētājiem. Bloka vēlēšanu platformā, kas tika publicēta 1940. gada 6. jūlijā, nebija ietverta ne valsts iekārtas maiņas, ne arī Latvijas iekļaušanas PSRS prasība.³⁸ Tikai pēc vēlēšanām prasību par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai sāka plaši propagandēt masu mītiņos.

Kā pirmo dienas kārtības jautājumu 21. jūlija sēdē "Tautas Saeima" uzklaušīja valdības ziņojumu par tās darbību, kuru deputātiem sniedza Ministru prezidents A. Kirhenšteins.³⁹

36 Hough Williams J. H. The annexation of the Baltic States and its Effects on the Development of Law Prohibiting Forceful Seizure of Territory. – In: New York Law School Journal of International and Comparative Law. Vol 16, No 2, Winter, 1985.

37 Lkr, 1940, 159.

38 Latvijas okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 198. – 450.–454. lpp.

39 Latvijas Tautas Saeimas 1. sesija. 1940. gada 21. – 23. jūlijā. Stenogrammu atreferējums. – R., 1940. – 6.–9. lpp.

Saeima to pieņēma zināšanai, izteica valdībai atzinību par tās līdzšinējo darbu un pagarināja valdības pilnvaras līdz jaunas valdības sastādīšanai "uz jaunās Satversmes pamatiem".

Tālāk "Tautas Saeima" ķērās pie konstitucionālā apvērsuma īstenošanas. To noformēja ar divām vienbalsīgi pieņemtām deklarācijām: "Par valsts varu Latvijā"⁴⁰ un "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā"⁴¹.

Uzkrītoši neatbilstoša parlamentārisma tradīcijām bija šo deklarāciju pieņemšanas kārtība. Nenotika deklarāciju apspriešana pa rindkopām, tas ir, lasījumā. Debates par deklarāciju tekstiem vispār nenotika. Debatēs jautājumā par valsts varu Latvijā pēc LKP CK sekretāra – deputāta Ž. Spures referāta uzstājās tikai divi deputāti, bet jautājumā par LPSR iestāšanos PSRS pēc iekšlietu ministra V. Lāča ziņojuma debatēs vispār neviens nepieteicās. Acīmredzot visiem klātesošajiem bija skaidrs, ka izvirzītais jautājums jau sen ir izlemts citās instancēs. Latvijas un Igaunijas PSR attiecīgo deklarāciju tekstu gandrīz pilnīgā sakritībā ļauj akceptēt viedokli, ka šie teksti bija Padomju Savienības varas iestāžu sastādīti.

Deklarācijā "Par valsts varu Latvijā" tika pasludināts, ka, "izpaužot visas brīvās Latvijas darba tautas gribu, Saeima svinīgi pasludina Padomju varas nodibināšanu uz visas Latvijas teritorijas". Latvija tika pasludināta par Padomju Sociālistisko Republiku, bet visa vara tajā saskaņā ar deklarācijas tekstu no 21. jūlija "pieder pilsētu un lauku darbaļaudīm, kurus reprezentēs darbaļaužu deputātu padomes".

Lēmums par padomju varas pasludināšanu Latvijā deklarācijā tika pamatots ar Latvijas Darba tautas bloka uzvaru Saeimas vēlēšanās, norādot, ka "tikai Padomju vara ir pati demokrātiskākā valsts vara, kas nodrošina darba tautai patiesu līdzdalību valsts vadībā, savas brīvas un laimīgas dzīves veidošanā".

Saprotams, ka padomju varas pasludināšana bija nepieciešams priekšnoteikums Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā. Okupācijas vara centās radīt pasaulē iespaidu, ka Latvijas neatkarības zaudēšana notikusi nevis Padomju Savienības impēriskās politikas rezultātā, bet gan Latvijas darba tautai, komunistisku ideoloģisku apsvērumu vadītai, brīvprātīgi izšķiroties par iestāšanos Padomju Savienībā, lai garantētu jaunās sabiedriskās iekārtas stabilitāti no ārējiem vai iekšējiem satricinājumiem.

Deklarācija "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā" pasludināja, ka Saeima, "pamatojoties uz vienprātīgi izteikto Latvijas tautas gribu", nolēmj lūgt Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Augstāko Padomi uzņemt Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku Padomju Savienībā kā Savienoto Republiku uz tiem pašiem noteikumiem,

40 Lkr, 1940, 162; Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – 229.–231. lpp.

41 Lkr, 1940, 163; Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – 232.–234. lpp.

uz kādiem Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā ietilpst Ukrainas Padomju Sociālistiskā Republika, Baltkrievijas un citas Padomju Sociālistiskās Republikas”.

Iestāšanās Padomju Savienībā tika pamatota ar kopīgās revolucionārajās cīņās pret carismu, kapitālistiem un muižniekiem izveidotajām ciešajām saitēm starp Latvijas un PSRS tautām, ar nepieciešamību nodrošināt Latvijas “īstenu suverenitāti”, rūpniecības, lauksaimniecības, nacionālās kultūras “patiesu uzplaukumu”, kā arī mieru, maizi un Latvijas darbaļaužu “patiesu brīvību”.

Termiņš “īstena suverenitāte” deklarācijā nav atšifrēts. Tas kvalificējams kā viens no padomju ideologu paņēmieniem, ar kuru palīdzību slēpa reālā satura neatbilstību sabiedrībā populāriem jēdzieniem, tāpat kā tas bija gadījumos, kad lietoja terminus “padomju demokrātija”, “patiesa vārda brīvība” utt.

Kaut arī deklarācija paziņoja, ka lēmums par iestāšanos PSRS sastāvā balstīts uz vienprātīgi izteiktu Latvijas tautas gribu, patiesībā tautas gribas noskaidrošana netika īstenota.

1922. gada LR Satversmes 77. pants paredzēja, ka Satversmes 1., 2., 3. un 6. panta grozījumu gadījumā nepieciešama tautas nobalsošana, lai šie grozījumi iegūtu likumīgu spēku. Ar “Tautas Saeimas” pieņemtajām deklarācijām tika atcelts LR Satversmes 1. un 2. pants – “Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika” un “Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai”. Tātad bija izveidojies stāvoklis, ka Saeimai vajadzēja izsludināt tautas nobalsošanu, lai noskaidrotu patieso tautas gribu.

Tas netika izdarīts. 1943. gada rudenī Teherānas konferencē ASV prezidents F. D. Rūzvelts atgādināja J. Staļinam, ka tomēr pareizāk būtu izzināt Baltijas valstu tautu gribu. Staļins centās pamatot Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā ar vēsturiska rakstura pretenzijām – to agrāko atrašanos Krievijas valsts sastāvā, bet beigās beigās negribīgi piekrita, ka kaut kādas vēlēšanas pēc kara šajā jautājumā tiks sarīkotas.⁴² Bet Staļins savu solījumu nepildīja. Padomju Savienības valdības centieni pamatot Latvijas “uzņemšanu” PSRS sastāvā ar agrāko tās piederību pie Krievijas nonāca pretrunā ar starptautisko tiesību normām, jo 1920. gada Miera līgumā Padomju Krievija atzina Latvijas neatkarību un uz mūžīgiem laikiem atteicās no pretenzijām uz tās teritoriju.⁴³

42 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Т II. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября – 1 декабря 1943 г.) Сборник документов. – М., 1984, док. № 63, с. 151–152.

43 Latvijas okupācija un aneksija.. – 36. lpp.

Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā punktu pielika PSRS Augstākās Padomes 1940. gada 5. augusta sēde, kurā, apmierinot Latvijas "Tautas Saeimas" delegācijas lūgumu, PSRS AP pieņēma likumu "Par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas uzņemšanu Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā"⁴⁴.

Atzīmēšanas cienīgs ir fakts, ka daudzas pasaules valstis nav atzinušas Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā, vērtējot to kā padomju okupācijas varas varmācīgā spēka rezultātā īstenotu aneksiju. Pie šīm valstīm pieskaitāmas ASV, Lielbritānija, VFR, Kanāda, Austrālija, Francija, Īrija, Dānija, Beļģija, Spānija, Portugāle, Vatikāns, Grieķija, Itālija un citas⁴⁵.

Vēl 1985. gada 25.–26. jūlijā Pasaules baltiešu apvienības sarīkotais Kopenhāgenas starptautiskais tribunāls, kuru vadīja dažādu Eiropas zemju ievērojami juristi, deklarēja: "kādreiz neatkarīgo Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstu okupācija un aneksija ir spilgtākais piemērs tam, ka Padomju Savienība pārkāpj internacionālos likumus un lauž līgumus, ko pati ratificējusi"⁴⁶.

1940. gada jūlijā – augustā padomju okupācijas varas inspirēto konstitucionālo apvērsumu Latvijā un tās inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā fiksēja 1940. gada 25. augustā "Tautas Saeimas" ārkārtējā 2. sesijā pieņemtā Latvijas PSR Konstitūcija⁴⁷. Ierosinājumu izstrādāt jaunu Satversmi 23. jūlijā "Tautas Saeimas" 1. sesijā izvirzīja deputāts A. Buševics, jurists un viens no agrākās LSDSP līderiem, kurš 1940. gada jūlijā iestājās LKP rindās. "Tautas Saeima" izveidoja Satversmes komisiju 15 deputātu sastāvā. Par komisijas priekšsēdētāju tās pirmajā sēdē ievēlēja Ž. Spuri, par sekretāru – "Cīņas" redaktoru A. Jablonski, bet par referentu – A. Buševicu. Kā rāda Satversmes komisijas sēžu protokoli, Latvijas PSR Konstitūcijas tekstu galvenokārt izstrādāja A. Buševics kopā ar dažiem juristiem, bet pārējo komisijas locekļu darbība aprobežojās ar atsevišķu labojumu ierosināšanu konstitūcijas tekstā.⁴⁸ Latvijas PSR Konstitūcijas teksts nebija oriģināls, par pamatu tika izmantota Krievijas Padomju Federatīvas Sociālistiskās Republikas 1937. gada 21. janvārī pieņemtā konstitūcija⁴⁹, kura savukārt bija atvasināta no tās saucamās

44 Latvijas okupācija un aneksija.. – Dok. Nr. 263. – 563.–564. lpp.

45 Hough William J. H. The Annexation of the Baltic states and its Effects on the Development of Law Prohibiting Forceful Seizure of Territory. In: New York Law School Journal of International and Comparative Law. Vol. 16, No. 2, Winter, 1985, from p. 391.

46 Kopenhāgenas manifests // Laiks, 1985. – 31. jūl.

47 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 107. – 244.–252. lpp.

48 Skat. Latvijas okupācija un aneksija.. – 548. lpp.

49 Turpat. – 548.–549. lpp.; Конституция (Основной закон) Российской Советской Федеративной Социалистической Республики. – М., 1940.

PSRS Staļina konstitūcijas (5.12.1936.)⁵⁰. Tātad Latvijas PSR Konstitūcijas sastādītāju uzdevums bija pārtulkot KPFSR konstitūcijas tekstu, izdarot pēc tam tajā Latvijas PSR specifiskajiem apstākļiem atbilstošākus grozījumus, jo Latvijā sociālistiskie pārveidojumi vēl tikai tika deklarēti atšķirībā no Padomju Savienības, kur konstitūcijas pieņemšanas brīdī jau tika pabeigta ar piespiedu metodēm īstenota vienlaidu lauku kolektivizācija, bet pilsētās praktiski pilnīgi tika likvidēta NEP'a periodā 20. gados pieļautā privātā iniciatīva uzņēmējdarbībā. Bet šādu grozījumu nebija sevišķi daudz. Tādēļ Satversmes komisija tika ar savu darbu galā jau 28. jūlijā, tas ir, piecu dienu laikā. Bet nebūtu īpaša pamata pārvest konstitūcijas sastādītājiem oriģinālas domāšanas trūkumu, jo Latvija inkorporācijas rezultātā bija kļuvusi par administratīvu vienību centralizētā totalitārā valstī, kur savienotās republikas likumdošanas kompetence tika ārkārtīgi ierobežota. Spēkā bija norma, kas paredzēja savienoto republiku konstitūciju atbilstību PSRS konstitūcijai, tādēļ principiālas atšķirības PSRS un savienoto republiku konstitūciju tekstos nebija iedomājamas.

Latvijas PSR Konstitūcijas teksts sastāvēja no 11 nodaļām un 119 pantiem.

1. nodaļa "Sabiedriskā iekārta" raksturoja Latvijas PSR konstitucionālās iekārtas pamatus. Latvijas PSR tika raksturota kā "sociālistiska strādnieku un zemnieku valsts" (1.p.). Šajā normā tika ietverts komunistiskās ideoloģijas deklarētās šķiru kundzības pamatprincips – tā saucamā proletariāta diktatūra, kura praksē tika īstenota kā komunistiskās partijas diktatūra. Termins "valsts" šajā konkrētajā gadījumā nozīmēja nevis suverēnu starptautisko tiesību subjektu, bet gan pavalsti, tas ir, federācijas subjektu formāli federatīvās Padomju Savienības sastāvā. Patiesībā Vissavienības Komunistiskās (bolševiku) partijas varas centralizētā struktūra krasi ierobežoja federācijas subjektu varu. Termina "valsts" lietošana saistāma arī ar komunistiskās partijas līderu centieniem novērst nacionālās pretrunas daudznacionālas valsts ietvaros, piedāvājot nāciju līdztiesīgas, brīvprātīgas savienības modeli uz internacionālas ideoloģiskās vienotības pamatiem.

Par Latvijas PSR politisko pamatu konstitūcija minēja darbaļaužu deputātu padomes, "kas nostiprinājās pēc kapitālistu un lielgruntnieku varas nogāšanas un proletariāta diktatūras nodibināšanas Latvijā" (2.p.). Šis pants neatspoguļoja reālo lietu stāvokli Latvijā, jo darbaļaužu deputātu padomes šeit vēl netika izveidotas un nebija nekāda pamata apgalvot, ka tās jau būtu "nostiprinājušās". Šeit acīm redzami konstitūcijas autoru centieni nenovirzīties no PSRS konstitūcijas diktētajām normām. Atšķirībā no PSRS un KPFSR konstitūcijas LPSR konstitūcija neminēja muižnieku varas gāšanu,

50 Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. С изм. и доп. принятыми I, II, III, VI и VII сессиями Верховного Совета СССР. Изд. 2-ое. – Р., 1940. (Teksts paralēli latviešu un krievu valodā).

jo Latvijas republikā kārtu dalījums tika atcelts, bet 20. gadu agrārā reforma likvidēja muižniecības ekonomiskās varas balstu – muižas.

Par Latvijas PSR saimniecisko pamatu pasludināja sociālistisko saimniecības sistēmu un ražošanas darba rīku un līdzekļu sociālistisko īpašumu, kas nostiprinājies, "likvidējot kapitālistisko saimniecības sistēmu, atceļot ražošanas darba rīku un līdzekļu privāto īpašumu rūpniecības uzņēmumos un nacionalizējot šos uzņēmumus, bankas, transportu un satiksmes līdzekļus (..) (4.p.). Saimniecības jomā Latvijas PSR jau bija uzsākti radikāli pārveidojumi, cenšoties īstenot vispārēju rūpniecības uzņēmumu, kredītiestāžu un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Šajā laikā gan vēl tika saglabāts sīko uzņēmumu privātipašums, bet to nacionalizācija bija tikai laika jautājums. Tādēļ konstitūcija pieminēja tikai rūpniecības lieluzņēmumu nacionalizāciju. Sociālistiskā īpašuma jēdziens tika atšifrēts, minot tā divus paveidus – valsts un kooperatīvo īpašumu (5.p.). Netika pieminēts kolhozu īpašums, jo kolhozus Latvijā, lai neizraisītu plašu zemnieku neapmierinātību, vēl neveidoja.

Tā kā zemnieku saimniecību zemi konstitūcija nostiprināja beztermiņa, bet ne mūžīgā lietošanā, kā tas bija KPFSR konstitūcijā minēts attiecībā uz kolhozu lietošanā nodoto zemi, varēja paredzēt neizbēgamu kolektivizācijas procesu arī Latvijas laukos. Valsts īpašumā tika ietverta zeme, tās bagātības, ūdeņi, meži, lielās rūpnīcas un fabrikas, raktuves, rūdnīcas, dzelzceļu, ūdensceļu un gaisa transports, bankas, sakaru līdzekļi, valsts iekārtotie lielie lauksaimniecības uzņēmumi, komunālie uzņēmumi un lielie nami pilsētās un rūpniecības vietās (6.p.).

Līdztekus valsts un kooperatīvajiem uzņēmumiem konstitūcija pieļāva ierobežotas privātipašuma tiesības sīkražošana – zemnieku, amatnieku, mājražotāju privātsaimniecībās, sīkos rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumos (8.p.). Pieņemot šo normu, likumdevējs vairāk domājis par sīkražotāju politiskās lojalitātes nodrošināšanu un nevis par sīkās uzņēmējdarbības veicināšanu, kura turpmāk tika bremsēta dažādos veidos, tostarp arī ar normatīvo aktu palīdzību.

10. pantā tika raksturots pilsoņu personīgais īpašums – īpaša sociālistisko civiltiesību kategorija. Konstitūcija noteica likuma aizsardzību pilsoņu darba ienākumiem un ietaupījumiem, viņiem piederošām individuālajām dzīvojamām mājām un to palīgsaimniecībām, saimniecības inventāram un zemitības priekšmetiem, kā arī mantošanas tiesībām uz pilsoņu personīgo īpašumu.

Latvijas PSR tautsaimniecības funkcionēšanas pamatā tika likta valsts tautsaimniecības plānošanas sistēma (11.p.). Konstitūcijā tika noteikts arī darba pienākums visiem darbaspējiem pilsoņiem, kuru raksturoja formula "kas nestrādā, tam nebūs ēst" un sociālistiskās valstiski regulētās patēriņa sadales formula "no katra pēc viņa spējām, katram – pēc viņa darba".

Konstitūcijas 2. nodaļa "Valsts iekārta" raksturoja Latvijas PSR statusu Padomju Savienībā un republikas varas kompetenci.

Latvijas PSR kā savienotā padomju republika nodeva PSRS varas institūciju kompetencē PSRS konstitūcijas 14. pantā paredzētās tiesības (13.p.). PSRS pārziņā nonāca aizsardzības, valsts drošības, kara un miera, naudas un kredīta sistēmas, ārlietu, ārējās tirdzniecības, dzelzceļu satiksmes, sakaru, ūdens transporta, smagās un aizsardzības rūpniecības nozares, pamatprincipu noteikšana svarīgākajās tiesību nozarēs u.c. nozīmīgi jautājumi. PSRS likumi kļuva saistoši Latvijas PSR teritorijā (17.p.).

Latvijas PSR gan paturēja tiesību "brīvi izstāties no Padomju Sociālistisko Republiku Savienības" (15.p.), taču skaidrs, ka šai normai totalitārā, partokrātiskā valstī bija deklaratīvs raksturs. Izstāšanās mehānisms konstitūcijā netika precizēts. Tika arī noteikts, ka Latvijas PSR teritoriju "nevar grozīt bez Latvijas PSR piekrišanas" (16.p.).

Latvijas PSR varas institūciju kompetence tika raksturota 19. pantā. Tajā tika minēta konstitūcijas noteikšana un uzraudzība pār tās pildīšanu; republikas administratīvi teritoriālā iedalījuma noteikšana (konstitūcijā tika saglabāts agrākais Latvijas administratīvais dalījums); Latvijas PSR likumdošana; LPSR tautsaimniecības plāna un budžeta apstiprināšana; valsts un vietējo nodokļu, nodevu un citu ienākumu noteikšana atbilstoši PSRS likumdošanai; Latvijas PSR tiesu iestāžu organizēšana; Latvijas PSR pilsonības tiesību piešķiršana (konstitūcija paredzēja vienotu Latvijas PSR un PSRS pilsonību, nosakot, ka citu savienoto republiku pilsoņiem Latvijā ir vienādas tiesības ar Latvijas PSR pilsoņiem un dažas citas tiesības. Ņemot vērā PSRS centralizēto likumdošanas sistēmu, vienoto plānsaimniecības sistēmu, centralizētās komunistiskās partijas varas monopolu, patstāvīga Latvijas PSR varas kompetence varēja izpausties visai šaurā jomā, piemērojot centrālo iestāžu lēmumus konkrētajiem Latvijas apstākļiem.

Konstitūcijas 3. nodaļā tika raksturoti Latvijas PSR augstākie valsts varas orgāni. Par augstāko varas institūciju Latvijas PSR tika pasludināta LPSR Augstākā Padome (20.p.), kura tika minēta par vienīgo LPSR likumdevēja orgānu (23.p.). LPSR AP paredzēja ievēlēt uz 4 gadiem, balsojot Latvijas PSR pilsoņiem, pēc normas – viens deputāts no 20 000 iedzīvotājiem (21.p.).

Pirmā sasaukuma Latvijas PSR Augstākā Padome tomēr netika ievēlēta, kā to prasīja konstitūcija. Vadoties pēc J. Staļina norādījumiem, pēc konstitūcijas pieņemšanas "Tautas Saeima" pasludināja sevi par pagaidu LPSR AP, t.i., līdz Augstākās Padomes vēlēšanām, kuras notika tikai 1947. gadā.

Konstitūcijā LPSR AP varas pilnvaras netika sīki raksturotas. Konkrēti līdztekus tiesībai izdot likumus vēl minēta tiesība sastādīt LPSR valdību – Tautas Komisāru Padomi (38.p.) un tiesība jebkurā lietā iecelt izmeklēšanas un revīzijas komisijas (33.p.). Pārējā LPSR AP kompetence raksturota ar paliekošās kompetences principu – Augstākā Padome realizē visas Latvijas

PSR piešķirtās tiesības, ciktāl tās uz konstitūcijas pamata nepiekrīt LPSR AP pakļautām institūcijām: Augstākās Padomes Prezidijam, Tautas Komisāru Padomei un LPSR tautas komisariātiem (22.p.) LPSR AP darbs tika organizēts sesijās, kurām bija jānotiek divreiz gadā, izņemot ārkārtējās sesijas. Augstākās Padomes sēdes vadīja un tās iekšējo kārtību pārzināja LPSR AP priekšsēdētājs, kuru kopā ar diviem vietniekiem ievēlēja LPSR AP (26., 27.p.).

LPSR AP deputātiem tika piešķirta imunitāte, paredzot, ka deputātu nevar saukt pie tiesas atbildības vai apcietināt bez Latvijas PSR AP, bet tās sesiju starplaikā – bez LPSR AP Prezidija piekrišanas. Totalitārajā padomju valstī šai normai būtībā bija deklaratīvs raksturs.

Atzīmēsim, ka, "Tautas Saeimā" uzsākot savu darbu, tās deputāts P. Kurlis, Latvijas Darba jaunatnes savienības Centrālkomitejas sekretārs, jau atradās apcietinājumā, jo izrādījās, ka viņš ticis 30. gadu beigās savervēts par Politpārvaldes aģentu, bet "Tautas Saeimas" mandātu komisijas ziņojumā 23. jūlijā deputāta apcietināšanas fakts netika pat ar pušplēstu vārdu pieminēts.⁵¹

Faktiski LPSR AP bija pseidoparlamentāra institūcija, kuras uzdevums bija formāli pieņemt svarīgākos normatīvos aktus, piemēram, regulāri apstiprināt LPSR tautsaimniecības attīstības gada plāna likumu un gada budžeta likumu. Tādēļ LPSR AP nedarbojās pastāvīgi ar nelieliem pārtraukumiem deputātu brīvdienām – kā Saeima vai citu demokrātisku valstu parlamenti, – bet sanāca uz īsām formālām sesijām, un tās deputāti turpināja pildīt savus amata pienākumus citās darba vietās.

Atšķirībā no Augstākās Padomes tās Prezidijs bija pastāvīgas darbības institūcija, kura LPSR AP sesiju starplaikos pildīja augstākā valsts varas orgāna funkcijas.

LPSR Augstākās Padomes Prezidiju (APP) LPSR Augstākā Padome ievēlēja 11 personu sastāvā: APP priekšsēdētājs, divi viņa vietnieki, APP sekretārs un 7 Prezidija locekļi (29.p.). Konstitūcija sīkāka raksturoja LPSR APP kompetenci, piešķirot Prezidijam tiesības sasaukt Latvijas PSR AP sesijas; iztulkot LPSR likumus; izdot dekrētus; sarīkot tautas aptauju (referendumu); atcelt LPSR Tautas Komisāru Padomes noteikumus un rīkojumus, kā arī darbaļaužu apriņķu deputātu padomju lēmumus un rīkojumus, ja tie neatbilst likumam; iecelt un atcelt atsevišķus LPSR tautas komisārus LPSR AP sesiju starplaikā; piešķirt LPSR goda nosaukumus; realizēt LPSR tiesās notiesāto pilsoņu apžēlošanas tiesības (31.p.). Prezidija priekšsēdētājam piešķīra tiesības izsludināt pieņemtos likumus (25.p.).

PSRS Augstākās Padomes Prezidijam padomju konstitucionālajās tiesībās bija paredzēts kolektīva valsts galvas statuss. Saprotams, ka savienotajā padomju republikā APP pilnvaras bija ļoti ierobežotas, bet pati šī institūcija savukārt ierobežoja LPSR AP kompetenci, jo tieši Prezidijs un tā sekretariāts,

51 Latvijas okupācija un aneksija.. – 536. lpp.

kuru izveidoja trīs Prezidija locekļu sastāvā, īstenoja likumdošanas darba lielāko apjomu.

1940. gada 25. augustā LPSR AP ievēlēja pirmo LPSR AP Prezidiju. Par tā priekšsēdētāju kļuva līdzšinējais Valsts un Ministru prezidents A. Kirhenšteins.

Atzīmēsim, ka atšķirībā no Latvijas Republikas Satversmes LPSR konstitūcijā likumdošanas kārtība netika īpaši raksturota. Tā, piemēram, konstitūcijā tika minēts, ka LPSR AP pieņem likumus ar vienkāršu balsu vairākumu, bet konstitucionālos grozījumus ar divām trešdaļām balsu (24., 119.p.), bet nekur nebija norādes uz lemttiesīgo kvorumu katrā šajā gadījumā. Konstitūcijā netika raksturotas arī likumu ierosināšanas tiesības, likumu izsludināšanas un to stāšanās spēkā termiņi, tautas aptaujas (referenduma) rīkošanas kārtība, tās rezultātu juridiskais spēks utt.

Šīs nepilnības ļauj labāk izprast padomju varas konstrukcijas faktisko būtību un likumdošanas vietu tajā. Pastāvot vienpartijas sistēmai ar dzelžainu partijas disciplīnu, tiesībām ierosināt atsaukt nepakļāvīgos deputātus (LPSR konstitūcijas 114.p.), likumdošana kļuva par komunistiskās partijas vadošo institūciju direktīvu formālu sankcionēšanu. Tās uzdevums nebija īstenot tautas varu – kā demokrātiskās valstīs –, bet gan radīt ilūziju par tautas varas realizāciju. Šim nolūkam kalpoja arī referenduma institūta pieminēšana konstitūcijā, kuru vienīgo reizi sarīkoja tikai 1991. gada 17. martā, PSRS sabrukuma periodā.

Tā kā komunistiskās partijas rindās bija jāvalda vienotībai, tad tādai pašai vienotībai vajadzēja būt arī tautas pārstāvniecības varas institūcijās, jo viens no PSRS komunistiskās ideoloģijas stūrakmeņiem bija lozungs par komunistiskās partijas un padomju tautas vienotību. Tādēļ tās likumdošanas normas, kuru uzdevums demokrātiskajās valstīs bija reglamentēt politisko cīņu parlamentā, garantējot vairākuma varu un mazākuma tiesības, padomju politiskajā sistēmā zaudēja savu nozīmi.

Konstitūcijas 4. nodaļa raksturoja Latvijas PSR valsts pārvaldes orgānus. Par augstāko izpildu un rīcības orgānu konstitūcija minēja Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomi (39.p.), kuras sastāvā ietilpa Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs, viņa vietnieki, Valsts plānu komisijas priekšsēdētājs, 15 LPSR tautas komisāri un Vissavienības tautas komisariātu pilnvarnieki.

LPSR Tautas Komisāru Padome (TKP) tika izveidota LPSR AP 1. sesijā 1940. gada 26. augustā. Tā aizstāja Ministru kabinetu, kas nolika savas pilnvaras. Par Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāju resp. valdības galvu iecēla iekšlietu ministru "Tautas valdībā" – Vili Lāci. TKP bija atbildīga un pakļauta LPSR AP, bet tās sesiju starplaikā – LPSR APP (40.p.). LPSR TKP tika piešķirtas tiesības izdot noteikumus un rīkojumus uz PSRS un LPSR likumu un PSRS TKP noteikumu un rīkojumu pamata, kā arī pārbaudīt to izpildīšanu (41.p.).

LPSR TKP kompetencē ietilpa LPSR republikānisko un koprepublikānisko (t.i., attiecīgiem Vissavienības resoriem pakļauto) tautas komisariātu un citu TKP pakļauto saimniecisko, administratīvo un kultūras iestāžu darba apvienošana un vadīšana; LPSR tautsaimniecības plāna un budžeta sastādīšana un LPSR AP apstiprinātā plāna un budžeta izpilde; sabiedriskās kārtības nodrošināšana, valsts interešu aizstāvēšana un pilsoņu tiesību aizsardzība; aprinķu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju darba vadīšana un pārbaude (43.p.). TKP tika arī piešķirtas tiesības atcelt LPSR tautas komisāru pavēles un instrukcijas, aprinķa darbaļaužu deputātu padomju lēmumus un rīkojumus, kā arī apturēt šo lēmumu un rīkojumu pildīšanu (44.p.). Kā redzam, TKP pēc konstitūcijas ieguva tiesības ierobežot vietējās varas institūciju darbību neatkarīgi no tās atbilstības likumam.

Atsevišķas LPSR TKP piekritībā ietilpstošās valsts pārvaldes nozares uzdeva vadīt LPSR tautas komisāriem (46.p.), kuri vadīja attiecīgos tautas komisariātus. Tie tika dalīti koprepublikāniskajos (10) un republikāniskajos (5) tautas komisariātos (48.p.). Koprepublikāniskie tautas komisariāti bija pakļauti ne tikai LPSR TKP, bet pildīja arī attiecīgo PSRS tautas komisariātu pavēles un instrukcijas. Visas nozīmīgākās pārvaldes nozares (finansu, iekšlietu, tieslietu, valsts kontroles, zemkopības, tirdzniecības, mežu rūpniecības u.c.) Latvijas PSR tika nodotas koprepublikānisko tautas komisariātu pārziņā, kas liecināja par izpildvaras augsto centralizācijas pakāpi Padomju Savienībā. Faktiski LPSR koprepublikāniskie tautas komisariāti bija attiecīgo Vissavienības tautas komisariātu filiāles. Republikānisko tautas komisariātu pārziņā tika nodotas vietējās rūpniecības, izglītības, darba, komunālās saimniecības un sociālās nodrošināšanas nozares.

Salīdzinājumā ar agrāko ministriju skaitu tautas komisariātu skaits pieauga pusotras reizes un vēlāk turpināja palielināties, kaut arī Latvijas PSR tika likvidēti ārlietu, kara un satiksmes resori. Galvenokārt tas izskaidrojams ar tautsaimniecības uzņēmumu nacionalizāciju un tautsaimniecības pārkārtošanu uz valsts plānošanas pamatiem, kas ievērojami paplašināja valsts pārvaldes apjomu. Bez tam jāatceras, ka savienoto republiku koprepublikāniskajiem tautas komisariātiem vajadzēja kopēt PSRS koprepublikānisko tautas komisariātu struktūru. Tā, piemēram, PSRS Iekšlietu tautas komisariāta sadalīšana 1941. gada februārī Iekšlietu un Valsts drošības tautas komisariātā radīja nepieciešamību veikt šādu LPSR Iekšlietu tautas komisariāta sadalīšanu, ko noteica LPSR AP 2. sesijas (1.–3.04.1941.) lēmums, ievadot grozījumus LPSR Konstitūcijā.

Konstitūcijas 5. nodaļā "Vietējie valsts varas orgāni" noteica, ka aprinķos, pilsētās, pagastos un bieži apdzīvotās vietās varas orgāni ir darbaļaužu deputātu padomes (52.p.). Tās bija jāievēl attiecīgo teritoriālo vienību darbaļaudīm uz divu gadu termiņu (53.p.). Faktiski vietējo padomju vēlēšanas līdz Otrā pasaules kara sākumam Latvijas teritorijā nenotika, bet to funkcijas pildīja no augšas ieceltas pagaidu izpildu komitejas.

Konstitūcijā tika raksturota vietējo darbaļaužu deputātu padomju kompetence: kultūras, politiskā un saimnieciskā celtniecība tās teritorijā, vietējā budžeta noteikšana, tām pakļauto pārvaldes orgānu vadīšana, kārtības un likumu ievērošanas nodrošināšana un pilsoņu tiesību apsargāšana, to sesiju sasaukšanas biežums, attiecības starp augstākajām un zemākajām vietējām padomēm, apriņķa un republikānisko pilsētu darbaļaužu deputātu padomju pakļautība LPSR un Vissavienības institūcijām, vietējo deputātu padomju izpildu komiteju vadīšanas kārtība, funkcijas, pilnvaras un to nodaļu struktūra.

Latvijas PSR valsts budžeta sastādīšanas un apstiprināšanas kārtību īsi raksturoja konstitūcijas 6. nodaļa. Republikas budžetu sastādīt uzdeva LPSR TKP, bet to apstiprināt – LPSR AP. Augstākās Padomes budžeta komisijai uzdeva sniegt atzinumu par budžeta projektu. Konstitūcijā noteica arī vietējo budžetu ienākumu avotus – ienākumus no vietējās saimniecības, atskaitījumus no valsts ienākumiem šajās teritorijās, ienākušās vietējo nodokļu un nodevu summas likumos noteiktajos apmēros.

7. nodaļa saturēja LPSR tiesu sistēmas un prokuratūras raksturojumu. Pēc konstitūcijas, LPSR tiesu sistēmā ietilpa LPSR Augstākā tiesa, apriņķu tiesas un tautas tiesas. Bez tam tika minētas arī sevišķas PSRS tiesas, kas nodibinātas ar PSRS Augstākās Padomes lēmumu (77.p.).

Tomēr, reorganizējot tiesu sistēmu, apriņķu tiesas izveidotas netika, bet atbilstoši 1940. gada 11. novembra LPSR APP dekrētam "Par Latvijas PSR tiesu sistēmas pārveidošanu"⁵² tika saglabātas apgabaltiesas, piešķirot tām savādāku kompetenci – atbilstoši PSRS 1938. gada 16. augusta likumam "Par PSRS, savienoto un autonomo republiku tiesu iekārtu".

LPSR Augstākai tiesai kā augstākajai tiesu institūcijai Latvijas PSR tika uzdots uzraudzība pār visu Latvijas PSR tiesu orgānu darbību. Konstitūcija paredzēja tikai vēlētās tiesas. LPSR Augstāko tiesu un apriņķu tiesas paredzēja ievēlēt netiešās vēlēšanās uz 5 gadiem – attiecīgi balsojot LPSR AP un apriņķa darbaļaužu deputātu padomēm, bet tautas tiesas paredzēja ievēlēt uz 3 gadiem attiecīgās teritorijas pilsoņiem, balsojot vispārējās, tiešās, aizklātās un vienlīdzīgās vēlēšanās.

Faktiski gan atbilstoši dekrētam "Par Latvijas PSR tiesu sistēmas pārveidošanu" tautas tiesnešus un piesēdētājus ievēlēja apriņķa padomju izpildu komitejas, bet apgabala tiesu priekšsēdētājus, locekļus un piesēdētājus ievēlēja LPSR AP.

Minētais fakts spilgti liecina par LPSR Konstitūcijas kā tiesību avota augstākā spēka principa ignorēšanu praktiskajā tiesību piemērošanā un uzskatāmi demonstrē vienu no daudzajām tiesiskā nihilisma izpausmēm padomju iekārtā.

52 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 116. – 271. lpp.

Konstitūcijā tika ietvertas arī normas par tiesnešu neatkarību, visu tiesu lietu izskatīšanu, piedaloties tautas piesēdētājiem, izņemot likumā paredzētus sevišķus gadījumus, lietu atklātu iztiesāšanu, ciktāl likums neparedzēja izņēmumus, un apsūdzēto tiesības uz aizstāvību.

Prokuratūrai tika uzdots īstenot augstāko uzraudzību par to, lai visi tautas komisariāti un tiem pakļautās iestādes, kā arī atsevišķas amatpersonas un pilsoņi, pildītu likumus. Latvijas PSR teritorijā šo uzraudzību realizēja gan tieši PSRS prokurors, gan arī LPSR prokurors, kuru PSRS prokurors iecēla uz piecu gadu termiņu (86., 87.p.). Savukārt apriņķu un pilsētu prokuroorus uz 5 gadiem iecēla Latvijas PSR prokurors ar PSRS prokurora apstiprinājumu (88.p.). Prokuratūras institūcijas bija neatkarīgas no vietējās varas institūcijām, pakļaujoties vienīgi PSRS prokuroram (89.p.). Agrākā prokuratūras pakļautība Tieslietu ministrijai tika likvidēta.

Konstitūcijas 8. nodaļa raksturoja pilsoņu pamattiesības un pienākumus. Pirmām kārtām, šajā nodaļā raksturotas sociālās tiesības – tiesība uz darbu, tiesība uz atpūtu, tiesība uz materiālo nodrošinājumu vecumā, slimības un darba spējas zaudējuma gadījumos, tiesība uz izglītību (90.–93.p.).

Tālāk konstitūcijā pasludināts pilsoņu tiesiskās vienlīdzības princips neatkarīgi no dzimuma, tautības, rases visās saimnieciskās, valsts, kultūras un sabiedriski politiskās dzīves nozarēs (94.–95.p.).

LPSR Konstitūcija noteica baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas ar nolūku nodrošināt pilsoņiem apziņas brīvību. Tika gan deklarēta brīvība piekopt reliģiskus kultus, bet vienlaicīgi arī pretreligiģijas propagandas brīvība (96.p.). Praksē, kā saprotams, šāds panta formulējums ļāva komunistiskajai partijai un valstij aktīvi vērsties pret baznīcu un reliģiju masu informāciju līdzekļos un mutvārdu propagandā.

Politiskās brīvības (vārda, preses, sapulču un mītiņu, ielas gājienu un demonstrāciju brīvība) konstitūcijā tika nodrošinātas "saskaņā ar darbaļaužu interesēm, kā arī Latvijas PSR pilsoņu sociālistiskās iekārtas nostiprināšanas nolūkā" (97.p.).

Faktiski šis formulējums nozīmēja tiesības individuāli vai kolektīvi "brīvi" paust oficiālo un atbalstīt komunistiskās partijas vai valdības viedokli.

Ar 1940. gada 9. augustā Ministru kabineta lēmumu⁵³ tika noteikts to periodisko izdevumu saraksts, kuriem atļāva iznākt ar 10. augustu. To vidū bija LKP laikraksti "Cīņa", "Proletarskaja Pravda", valdības oficiozs "Valdības Vēstnesis", Latvijas komjaunatnes izdevums "Brīvā Jaunatne" u.c. ar padomju varas sistēmu saistītajiem izdevumiem. Pārējo izdevumu atļaujas tika anulētas. Ar valdības izdoto likumu "Par poligrāfiskiem ražojumiem" (12.08.1940.)⁵⁴ turpmāk poligrāfiskos izdevumus varēja izdot tikai ar iekšlietu ministra

53 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 10. aug.

54 Turpat. – 13. aug.

atļauju un lūgumam vajadzēja pievienot LKP, arodbiedrību, komjaunatnes vai Sarkanās Palīdzības centrālo orgānu atsaukumi. Tika izveidota arī iepriekšējā cenzūra – tās funkcijas īstenoja Galvenā literatūras pārvalde, kuru Ministru kabinets izveidoja ar 1940. gada 9. augusta likumu pie Iekšlietu ministrijas.⁵⁵ Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) priekšniekam likums piešķīra tiesības iecelt redakciju un apgādu politiskos redaktorus, kas bija atbildīgi par izdevumu saturu. Redakcijām uzdeva par pienākumu piesūtīt GLP cenzoriem periodiskā izdevuma pirmos 20 eksemplārus. LPSR Konstitūcijas 98. pants nodrošināja Latvijas PSR pilsoņiem tiesību apvienoties sabiedriskās organizācijās “tautas masu organizētas pašdarbības un politiskās aktivitātes attīstīšanas nolūkos”. Saprotams, faktiski šī tiesība attiecās uz komunistiskās partijas un valsts izveidotajām organizācijām “no augšas”. Jāatzīmē, ka, balstoties uz autoritārā režīma izdoto 1938. gada likumu “Par bezpeļņas biedrībām un to savienībām”⁵⁶, “Tautas valdība” slēdza citu pēc citas nevalstiskās sabiedriskās organizācijas. Tā, piemēram, 9. augustā slēdza Valmieras Latviešu biedrību, 10. augustā – Jaunpils sadraudzīgo biedrību un Apvienoto Baltijas žīdu kara invalīdu biedrību, 13. augustā – Rīgas Jūrmalas pilsētas namsaimnieku biedrību utt.⁵⁷

Tātad var pamatoti secināt, ka patiesībā likums Latvijas PSR, tā pat kā visā Padomju Savienībā kopumā, nenodrošināja pilsoņu politiskās brīvības, un padomju varas iestādes savā darbībā arī necentās tās ievērot. Latvijas PSR Konstitūcijā fiksētajām normām par politisko brīvību garantijām bija deklarātivs raksturs.

Pantā par sabiedriskajām organizācijām tika formulēts arī Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) statuss. Raksturīgi, ka Latvijas Komunistiskā partija LPSR Konstitūcijā nemaz netika pieminēta, kaut arī formāli tā vēl nebija iekļauta VK(b)P sastāvā.

LPSR Konstitūcijā teikts, ka VK(b)P ir “visu darbaļaužu organizāciju – tiklab sabiedrisko, kā valsts – vadošais kodols”. (98.p.).

Ar valsts darbaļaužu organizācijām bija domātas darbaļaužu deputātu padomes, un šī norma būtībā bija VK(b)P varas monopola formulējums PSRS valsts sistēmā, kas gan tika izteikts pēc iespējas neuzkrītošākā veidā, nobīdot faktiski valsts iekārtas normu nodaļā par pilsoņu pamata tiesībām un pienākumiem.

LPSR Konstitūcijā tika pasludinātas vairākas cilvēktiesības, kā, piemēram, personības (pareizāk būtu – personas) neaizskaramība, dzīvokļu neaizskaramība un korespondences noslēpums (99., 100.p.). Taču arī šīs normas, tāpat kā normas, kas noteica politiskās brīvības Latvijas PSR, netika ievērotas,

55 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 10. aug.

56 Lkr, 1938, 49.

57 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 19. aug.

kaut arī 99. pantā personas neaizskaramības principa sakarā tika norādīts, ka "nevienu nevar apcietināt citādi kā ar tiesas lēmumu vai prokurora piekrišanu".

Latvijas iedzīvotāju masveida apcietināšanas un deportācijas no Latvijas nakti no 1941. gada 14. uz 15. jūniju, kuras veica valsts drošības orgāni, pamatojoties uz 1941. gada 14. maija PSRS VK(b)P CK un TKP pilnīgi slepeno lēmumu "Par sociāli svešu elementu izsūtīšanu no Baltijas republikām, Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas un Moldāvijas" un 1941. gada sākumā PSRS Iekšlietu tautas komisariāta izstrādāto instrukciju "Par pretpadomju elementu izvešanas kārtību no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas"⁵⁸ atbilstoši PSRS iekšlietu tautas komisāra L. Berijas 1941. gada 14. jūnijā apstiprinātajam deportācijas plānam⁵⁹, notika bez kādas apsūdzības, tiesas lēmuma un prokurora sankcijas uzrādīšanas.

Šajā naktī deportēja vairāk par 14 tūkstošiem cilvēku (dažādos avotos minētie dati nedaudz atšķiras), ieskaitot 3332 bērnus, jaunākus par 16 gadiem.⁶⁰ Tā ir spilgtāka liecība par klajiem, masveida cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā. Bet nelikumīgu apcietināšanu un varas iestāžu izrēķināšanos ar apcietinātajiem Latvijas PSR bija daudz vairāk.

Šo faktu kontekstā ar ironiju uztveramas konstitūcijas 101. pantā deklarētās patvēruma tiesības, kuras Latvijas PSR piešķir "ārvalstu pilsoņiem, kurus vajā par darbaļaužu interešu aizstāvēšanu vai par zinātnisko darbību, vai par nacionālās atbrīvošanās cīņu". Latvijas PSR apņēmas piešķirt patvērumu ārvalstu pilsoņiem, kas veikuši darbību, piemēram, piedalījušies nacionālajā atbrīvošanās cīņā, par kuru padomju iestādes varēja vajāt pašus Latvijas iedzīvotājus, apsūdzot viņus "buržuāziskajā nacionālismā". Tas pats sakāms arī par tā saucamo "buržuāzisko zinātnieku" vajāšanu Latvijas PSR.

Pēdējie nodaļas panti (102.–105.p.) veltīti Latvijas PSR pilsoņu pienākumiem. Šeit minēti pienākumi: ievērot LPSR Konstitūciju, pildīt likumus, ieturēt darba disciplīnu, godīgi izturēties pret sabiedriskiem pienākumiem, cienīt sociālistiskās kopdzīves normas, sargāt un stiprināt sabiedrisko sociālistisko īpašumu, pildīt karadienestu Sarkanajā armijā, aizsargāt tēviju.

Tā kā no iepriekš minētā jau pārlicinājāmies, ka virkni nozīmīgu konstitucionālu normu varas iestādes nepildīja, vai nu izdodot konstitūcijai pretim runājošus normatīvos aktus, vai arī praktiskajā valsts darbā ignorējot LPSR Konstitūcijas normas, jāsecina, ka pienākums ievērot LPSR Konstitūciju attiecās tikai uz LPSR varas iestādēm pakļautajām personām un tajā apjomā,

58 Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. Dokumentu krājums. – R., 1999. – Dok. Nr. 7. – 146.–151. lpp.

59 Turpat. – Dok. Nr. 76. – 143.–145. lpp.

60 Turpat. – Dok. Nr. 78. – 152.–154. lpp.; Levits E. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture, 1991. – Nr. 1. – 70. lpp.

kādā šīs varas iestādes attiecīgo pienākumu bija ar mieru atzīt. Padomju Savienības varas iestāžu prakse nepārprotami liecināja, ka PSRS nav tiesiska valsts, kaut gan PSRS, gan arī LPSR Konstitūcijā tika iekļautas normas, kuras fiksēja likuma varas principu.

Konstitūcijas 9. nodaļa raksturoja Latvijas PSR vēlēšanu sistēmu. Tika noteikta visu līmeņu darbaļaužu deputātu padomju ievēlēšana uz vispārēju, vienlīdzīgu, tiešu un aizklātu vēlēšanu pamata.

Jaunā vēlēšanu kārtība neparedzēja proporcionālās pārstāvniecības principu, bet tam, pastāvot vienpartijas sistēmai, kā rādīja jau "Tautas Saeimas" vēlēšanas, nebija nekādas praktiskas nozīmes.

Vēlētāju vecuma cenzs tika noteikts ar 18 gadu vecumu. Konstitūcija pasludināja, ka vēlētājiem nepastāv nekādu citu cenzu un ierobežojumu, kas ierobežotu viņu tiesības vēlēties un būt ievēlētiem. Vēlēšanu tiesības nebaudīja vienīgi garā slimie un personas, kuras tiesa notiesājusi ar vēlēšanu tiesību atņemšanu.

Tiesības izvirzīt deputātu kandidātus tika piešķirta komunistiskās partijas organizācijām, arodu savienībām, kooperatīviem, jaunatnes organizācijām, kultūras biedrībām (113.p.). Faktiski šī norma nozīmēja komunistiskās partijas un tās satelīto organizāciju tiesības noteikt izvirzāmo kandidātu sarakstu.

Konstitūcijā tika noteikta deputātu atbildība pret vēlētājiem. Viņiem bija jāsniedz vēlētājiem pārskats par savu darbu, bet vēlētāju vairākums varēja viņus "jebkurā laikā ar sevišķu lēmumu likumā noteiktā kārtībā atsaukt" (114.p.). Deputātu atsaukšanu komunistiskajā partijā varēja izmantot kā pārāk "neatkarīgu" deputātu īpašu savaldīšanas līdzekli.

Deputātu pārstāvniecības normas konstitūcija uzdeva regulēt nolikumam "Par Latvijas PSR darbaļaužu deputātu padomju vēlēšanām".

Konstitūcijas 10. nodaļa raksturoja Latvijas PSR atribūtiku – ģerboni, karogu – un par LPSR galvaspilsētu pasludināja Rīgu. Beidzamā, 11. nodaļa, noteica Satversmes grozīšanas kārtību.

Kopumā Latvijas PSR Konstitūcija vērtējama kā PSRS – tā saucamās Staļina Konstitūcijas – variants, kura tekstā tika izdarīti minimāli grozījumi, lai to kaut cik pielāgotu Latvijas apstākļiem. Tā saturēja ievērojamu skaitu fiktīvu normu, kuras netika realizētas praksē. To uzdevums bija maskēt komunistiskā režīma antidemokrātisko būtību. Tiesību piemērošanas praksē LPSR Konstitūcijai lielas nozīmes nebija, jo Konstitūcija Padomju Savienībā tika uzskatīta par deklaratīvu, politiski tiesisku aktu, kam nav tiešā darbības spēka un kas nesaista varas institūcijas. Tādēļ konstitūcija tikai deklarēja tiesības, bet tās negarantēja, jo konkrētajos gadījumos tiesa savos spriedumos balstījās uz likumiem un tiem pakārtotiem aktiem un nepieņēma izskatīšanai lietas, kas tika pamatotas vienīgi ar konstitūcijas normām.⁶¹

61 Skat.: Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. Т. 1–2. изд. 2-ое. – М., 1996. – с. 41.

2. Padomju tiesību ieviešana Latvijā

2.1. Padomju tiesību doktrīnas raksturojums un Latvijas PSR tiesību avotu sistēma

Līdz 1940. gadam padomju tiesību doktrīna bija piedzīvojusi ievērojamu evolūciju salīdzinājumā ar Krievijas revolūcijas (1917–1920) laikmetu. Šo evolūciju galvenokārt noteica Padomju Savienības politiskā attīstība, kuras gaitā pieauga gan komunistiskās partijas birokrātiskā centralizācija, gan valsts varas koncentrācija PSRS centrālo iestāžu rokās, kuras tika pakļautas VK(b)P Politbirojam. Totalitārais padomju režīms ieguva vienpersoniskas diktatūras iezīmes pēc J. Staļina realizētā "Lielā terora" 30. gadu vidū, kura rezultātā tika fiziski likvidēti viņa politiskie sāncenši un citas ietekmīgas personības komunistiskās partijas vadībā, izmantojot politiskus tiesas procesus, kas izskatīja safabricētas lietas par spiegošanu, terorismu un citiem noziegumiem pret valsti. Kara komunisma perioda utopiskie priekšstati par kodificētu tiesību aizstāšanu ar revolucionāro tiesisko apziņu, kuru sludināja psiholoģiskās tiesību skolas piekritēji, tika atmesti jau nepa (jaunās ekonomiskās politikas) gados (1921–1927), kad privātās uzņēmējdarbības legalizācija radīja nepieciešamību kodificēt galvenās tiesību nozares PSRS. Šajā laikā padomju tiesību doktrīnā sāka nostiprināties sociālistiskās likumības princips, kura ievērošana ieguva imperatīvu raksturu – gan, kā tika norādīts iepriekš, attiecībā uz PSRS pilsoņiem, bet ne uz valsts varas iestādēm, kas augstāku idejiski šķirisku, politisku apsverumu vadītas varēja arī ignorēt neērtās tiesību normas.

Valsts varas centralizācija 30. gados izsauca atbilstošu centralizācijas tendenci arī padomju tiesībās. Raksturīgi, ka pēc diskusiju perioda PSRS par sociālistisko tiesību teorijas jautājumiem 20. gados un 30. gadu sākumā, 30. gadu otrajā pusē atzīmējams staļiniskās ideoloģijas monopolstāvoklis padomju tiesību doktrīnā, bet padomju tiesību teorētiķi, kas pauda savādākus uzskatus, tika pakļauti iznīcinošai kritikai un represijām – kā buržuāzisku un nemarksistisku uzskatu paudēji. Par Staļina diktatūras posma vadošo teorētiķi padomju tiesību jomā kļuva A. Višinskis, kurš pildīja PSRS okupācijas varas pilnvarotā pārstāvja pienākumus Latvijā 1940. gada vasarā, bet Padomju Savienībā kļuva bēdīgi populārs galvenā apsūdzētāja lomā 30 gadu politiskajos procesos.

Atzīmējams padomju tiesību doktrīnas ideoloģiskais raksturs – par tās pamatu tika ņemta marksisma – ļeņinisma ideoloģija. Taču tas nebūt nedarīja padomju tiesību doktrīnu par stingru, konservatīvu, jo Padomju Savienības politiskās sistēmas evolūcija radīja izmaiņas marksisma – ļeņinisma nostādņu interpretācijā. Tiesību doktrīnu līdz ar to nozīmīgāk ietekmēja aktuālā perioda komunistiskās partijas dokumenti, nevis marksisma – ļeņinisma klasiku darbi.

Savukārt padomju tiesību teorētiķu uzdevums bija PSRS tiesību saistīšana ar Komunistiskās partijas ideoloģiskajām nostādnēm, formulējot uz to pamata padomju tiesību principus, definīcijas un uzdevumus.

Kaut arī tiesību doktrīna nekad oficiāli netika minēta kā padomju tiesību avots, patiesībā tās nozīme bija visai liela gan komunistiskās partijas politikajās un ideoloģiskajās nostādnēs balstītu likumprojektu izstrādāšanas stadijā, gan padomju tiesību piemērošanai praksē. Tātad padomju tiesību doktrīna pastiprināti rada savu atspoguļojumu padomju tiesībās, tās evolūcija izsauca izmaiņas padomju likumdošanā un likumu piemērošanā.

PSRS valdošo priekšstatu par tiesībām laikposmā, kad Latviju tika paredzēts iekļaut Padomju Savienībā, raksturo A. Višinska sniegtā tiesību definīcija referātā Vissavienības apspriedē padomju tiesību un valsts zinātnes jautājumos 1938. gada 16. jūlijā:

"Tiesības ir likumdošanas kārtībā valsts varas sankcionētu noteiktu uzvedības noteikumu kopums, kas izsaka valdošās šķiras gribu, kā arī kopdzīves paražu un noteikumu kopums, kuru piemērošanu nodrošina valsts piespiedu spēks, lai aizsargātu, nostiprinātu un attīstītu valdošajai šķirai izdevīgas un vēlamas sabiedriskās attiecības un kārtību."⁶² Šajā definīcijā tika ietverta marksistiskā tēze par tiesību šķirisko raksturu, tiesiskā pozitīvisma priekšstats par tiesībām kā valsts sankcionētu normu kopumu, kas raksturīgs padomju tiesību teorijai staļinisma laikmetā. Īpaši tika akcentēts valsts piespiedu spēks sociālistiskās likumības ievērošanas nodrošināšanai. Toties definīcijā netika atspoguļoti vairāki tiesības noteicoši elementi: materiālās ražošanas līmenis un tās ietekme uz sabiedrības attiecībām, sabiedrības garīgās attīstības līmenis un tās tiesiskā apziņa un kultūra.

Kaut arī valsts izdotā normatīvā akta noteikšana par galveno tiesību avotu tuvināja padomju tiesības romāņu-ģermāņu (kontinentālajai) tiesību saimei, pie kuras piederēja LR tiesības, marksisma-ļeņinisma ideoloģijas ietekmē veidoti padomju tiesību teorijas postulāti izsauca kardinālas atšķirības starp šīm tiesību sistēmām.

Valsts tiesību jomā raksturīga padomju tiesību tēze par valsts varu savienošānu, kura sekmēja valsts varas monopolizāciju. Uzņēmējdarbības valstiskošana, lai atbrīvotu darbaļaudis no "eksploatoru" jūga, ieviesa padomju civiltiesībās sociālistiskā īpašuma kategoriju, kurā iekļāva gan valsts, gan arī kooperatīvo īpašumu. Privātpašums tika pieļauts galvenokārt uz personiskā patēriņa priekšmetiem un tādēļ ieguva personiskā īpašuma nosaukumu, bet privātā darbība ražošanā vai tirdzniecībā pakāpeniski tika aizliegta un kļuva krimināli sodāma kā nelikumīgs rūpals vai spekulācija. Raksturīga iezīme padomju tiesībās bija privāttiesību kategorijas noliegums.

62 Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права. – М., 1949. – с. 83.

A. Višinskis, atsaucoties uz V. Ļeņina tēzi, uzsvēra, ka sociālistiskajās tiesībās nav nekā privāttiesiska, bet visām tiesību nozarēm ir publiski tiesisks raksturs.⁶³ Krasi tika ierobežots tiesību dispozitivitātes princips civiltiesībās un nostiprināts tiesību imperatīvais raksturs.

Likumu piemērošanā ne tikai vajadzēja ievērot likuma burtu, bet arī likumdevēja nolūkus, kas izrietēja no padomju valsts politiskajiem mērķiem. Lūk, kādēļ tika lietota sociālistiskās likumības kategorija, kura nozīmēja nevis likumu formālu ievērošanu, bet gan tieši tādu, kas sekmē padomju valsts politisko mērķu sasniegšanu. Tā, piemēram, 1922. gada KPFSR Civilt kodeksa 1. pants noteica, ka civiltiesības netiek aizsargātas tajos gadījumos, kad "tiesības izlieto pretēji to sociāli-saimnieciskam uzdevumam".⁶⁴

Krimināltiesībās tika pieļauta iespēja atkāpties no likuma vispārējām normām, lai sodītu tā saucamos "tautas ienaidniekus", kas citādi varētu izmantot likuma garantijas savās interesēs. Šāda oportūnistiska likuma piemērošana sekmēja tiesiskā nihilisma izplatīšanos Padomju Savienībā un stimulēja pilsoņu griešanos pēc taisnības nevis tiesā, bet politiskās vadības institūcijās – komunistiskās partijas komitejās un komunistiskās partijas preses orgānos. Komunistiskā propaganda šo procesu savukārt interpretēja kā tautas saiknes nostiprināšanos ar partiju.

Par tiesību avotiem Latvijas PSR tika noteikti:

1) PSRS centrālo varas iestāžu izdotie normatīvie akti

Šo aktu hierarhija bija sekojoša. Augstākais juridiskais spēks tika atzīts PSRS AP izdotajiem likumiem. Likumu vidū pēc darbības spēka tika izcelti konstitucionālie likumi, kuri ietvēra sevī PSRS Konstitūciju (pamatlikumu) un likumus par konstitucionālajiem grozījumiem.

Zemākā normatīvo aktu hierarhijas pakāpē atradās PSRS AP Prezidija dekrēti. Ar PSRS APP dekrētu palīdzību tika izdarīti grozījumi un papildinājumi likumos PSRS AP sesiju starplaikā, un tādēļ šos dekrētus atzina par likumdošanas aktiem. Tos vajadzēja apstiprināt PSRS AP sesijās.

Savukārt PSRS APP dekrētus, kas iztulkoja PSRS likumus vai arī atcēla likumam pretī runājošus, likumam pakārtotus aktus, uzskatīja par likumam pakārtotiem juridiskajiem aktiem ar augstāko spēku salīdzinājumā ar citiem likumam pakārtotiem aktiem.

Zemākā pakāpē bija PSRS TKP noteikumi un rīkojumi, kuri tika izdoti, pamatojoties uz spēkā esošajiem likumiem un dekrētiem.

Īpaša normatīvo aktu kategorija bija valsts un sabiedrisko organizāciju vadošo orgānu kopīgi pieņemtie akti, piemēram, VK(b)P CK un PSRS TKP kopīgie lēmumi, kuru pieņemšanu sāka praktizēt 30. gados.

63 Turpat. – 170. lpp.

64 KPFSR civilt kodekss: Ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 15. nov. – R., 1940. – 3. lpp.

Visbeidzot, centrālo varas institūciju izdoto normatīvo aktu zemākajā hierarhijas līmenī bija centrālo valsts pārvaldes orgānu (tautas komisariātu u.c. resoru) izdotie likumam pakārtotie akti (noteikumi, rīkojumi, instrukcijas, pavēles), kuri tika izdoti, pamatojoties gan uz likumiem, gan dekrētiem, gan arī uz PSRS TKP lēmumiem un rīkojumiem.

2) Latvijas PSR varas iestāžu izdotie normatīvie akti

Šo normatīvo aktu hierarhija bija tāda pati kā PSRS normatīvajiem aktiem, t.i., augstākais spēks noteikts LPSR AP likumiem, kuru vidū ar augstāko spēku izceļas konstitucionālie likumi. Zemākā tiesību avotu hierarhijas līmenī atrodas LPSR AP Prezidija dekrēti, tālāk seko LPSR TKP noteikumi un rīkojumi, Latvijas PSR centrālo valsts pārvaldes orgānu akti.

Zemākajā tiesību avotu hierarhijas līmenī minami vietējo varas institūciju likumam pakārtoti akti – Latvijas PSR apriņķu, pilsētu un pagastu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komiteju normatīvie lēmumi un rīkojumi. Tie bija vietējas nozīmes tiesību avoti.

3) "Tautas valdības" darbības posmā līdz Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā izdotie normatīvie akti

Īpaši jāatzīmē padomju okupācijas periodā līdz Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā "Tautas Saeimas", Ministru kabineta un valsts administratīvo iestāžu izdotie normatīvie akti, kuri saglabāja savu spēku arī pēc Latvijas PSR iestāšanās Padomju Savienībā.

4) Latvijas Republikas varas institūciju izdotie normatīvie akti

Atšķirībā no 1918.–1920. gadā pastāvējušās Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas 1940. gadā izveidotā Latvijas PSR neatcēla uzreiz visus agrākās varas izdotos normatīvos aktus, bet, ievērojot tiesību kontinuitātes principu, atcēla tos pakāpeniski, izdodot jaunus likumus un tiem pakārtotus aktus vai arī izdarot grozījumus LR periodā izdotajos tiesību avotos atbilstoši saviem politiskajiem mērķiem un jaunajai situācijai sabiedriskajās attiecībās. Tā, piemēram, LR kodeksi turpināja darboties līdz 1940. gada novembrim, kad tos aizstāja ar Krievijas PFSR kodeksiem, bet atsevišķi LR normatīvie akti turpināja darboties arī 1941. gadā.

Latvijas Republikā izdoto normatīvo aktu piemērošanā padomju okupācijas rezultātā izveidotā valdība un tās iestādes vadījās atbilstoši totalitārā režīma politiskajām interesēm. K. Ulmaņa autoritārā režīma nedemokrātiskā likumdošana pavēra šajā ziņā plašas iespējas ignorēt pilsoņu politiskās tiesības, uzsverot valsts interešu primātu.

5) Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas kodeksi

Ar PSRS AP Prezidija 1940. gada 6. novembra dekrētu, atbildot uz Latvijas PSR un pārējo divu Baltijas padomju republiku lūgumu, PSRS APP atļāva līdz Vissavienības kodeksu izdošanai (tā bija iecerēta, bet netika īstenota) "piemērot šo republiku teritorijās sekojošu KPFSR kodeksus: krimināl-,

kriminālprocesa, civil-, civilprocesa, darba likumu kodeksu un laulības, ģimenes un aizbildniecības likumu kodeksu".⁶⁵

Šie kodeksi stājās spēkā Latvijas PSR nevis automātiski – kā PSRS likumi, bet ar speciālu PSRS APP dekrētu, kurā tika konkrēti norādīts, kādi kodeksi piemērojami Baltijas padomju republikās. Piemēram, KPFSR Zemes kodeksu uz Latvijas PSR un pārējām Baltijas republikām neattiecināja. Šajā gadījumā it kā varētu lietot kodeksu recepcijas terminu, bet jāpatur prātā, ka tā bija Padomju Krievijas tiesību piespiedu recepcija, kaut arī PSRS APP dekrēts liekulīgi atsaucās uz LPSR valdības lūgumu. Šiem kodeksiem bija Latvijas PSR likumiem atbilstošs juridiskais spēks. Ar to stāšanās spēkā 1940. gada 26. novembrī, kad tika publicēts attiecīgs LPSR TKP paziņojums, tika īstenots apvērsums tiesību jomā – LR galvenie tiesību avoti tika aizstāti ar atbilstošiem KPFSR tiesību avotiem.

Padomju tiesību teorijā **tiesu praksei** netika piešķirta tiesību avota loma – tiesas uzdevums bija interpretēt likumu, nevis veidot tiesību normas. Vienīgi PSRS Augstākās tiesas Plēnumam saskaņā ar likuma "Par PSR Savienības, savienoto un autonomo republiku tiesu iekārtu" (16.08.1938.) 75. pantu tika uzdots dot vadošus norādījumus tiesu prakses jautājumos, tādēļ PSRS Augstākās tiesas plēnumu lēmumus padomju tiesību doktrīna atzina par tiesību avotu, akcentējot tomēr, ka šie lēmumi nav uzskatāmi par tiesu precedentiem, jo nav spriedumi kādā konkrētā lietā, bet gan tiesu prakses apkopojumi. Nenožīmīga loma padomju tiesībās bija **paražām**. Tās galvenokārt darbojās, attiecīgo paražu sankcionējot ar normatīvu aktu. Piemēram, var atsaukties uz LPSR AP Prezidija dekrētu "Par svinamām dienām Latvijas PSR" (06.09.1940.), kur līdzās padomju svētkiem minēts arī 24. jūnijs – Līgo svētki.

Kā īpatnējs papildinājums padomju tiesību avotiem minamas **sociālistiskās sadzīves normas** (1940. gada LPSR Konstitūcijā lietots termins "sociālistiskās kopdzīves normas" (102.p.)), kas gan ir burtiski tiešāks jēdziena "нормы социалистического общежития" tulkojums, taču saturiski var radīt pārpratumus tiesību terminoloģijā latviešu valodā, piemēram, attiecībā uz terminu "laulāto kopdzīve" u.tml.

Padomju Savienības juristi tās definēja kā normas, kas noteic cilvēku savstarpējās attiecības sociālistiskās sabiedrības apstākļos un kas balstās uz sociālistiskās morāles prasībām. Piemērojot cilvēktiesību normas, PSRS tiesai bija jāņem vērā to atbilstība konkrētajā gadījumā sociālistiskās sadzīves normām. Kaut arī sociālistiskās sadzīves normas padomju tiesību doktrīna neatzina par patstāvīgiem tiesību avotiem, atsaukšanās uz tām, piemērojot likumu (to nodrošināja LPSR Konstitūcijas 102. pants, kurš noteica: katram Latvijas PSR pilsonim "jāciēnī sociālistiskās kopdzīves normas"), deva iespēju piemērot likumā ietvertās cilvēktiesību normas atbilstoši valsts politiskajiem

mērķiem un ignorēt tās citos gadījumos, kad persona izmantoja savas subjektīvās tiesības pretēji tās pienākumiem.

Nepieciešams atzīmēt arī šādus padomju tiesību avotus: generālligumi, kolektīvie līgumi, kolhozu, trestu, arteļu statūti utt.

Padomju tiesību jaunrades raksturīga iezīme bija izdodamo likumu visai nelielais īpatsvars salīdzinājumā ar likumam pakārtoto aktu skaitu, kas liecināja par izpildvaras un administratīvo iestāžu (padomju birokrātiskā aparāta) lomas pieaugumu salīdzinājumā ar likumdošanas vēlētajām institūcijām. Tas bija novērojams arī Latvijas PSR tās pirmajā pastāvēšanas gadā.

2.2. Nacionalizācijas likumdošana

Nozīmīgākais sociāli ekonomiskais process Latvijā 1940. – 1941. gadā, kas izrietēja no padomju iekārtas uzspiešanas, bija privātpašuma uz ražošanas līdzekļiem nacionalizācija. Tā rada atspoguļojumu lielākā skaitā normatīvo aktu.

Konstitucionāli tiesisku pamatu nacionalizācijai veidoja "Tautas Saeimas" 1. sesijā 1940. gada 22. jūlijā pieņemtās deklarācijas "Par zemes pasludināšanu tautas īpašumā" un "Par banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju".⁶⁶

Deklarācija "Par zemes pasludināšanu tautas īpašumā" pasludināja visu zemi ar tās bagātībām, mežiem, ezeriem un upēm par valsts īpašumu. Zemnieku privāto saimniecību lietošanā nodotais zemes lielums nedrīkstēja pārsniegt 30 ha maksimumu. Viss zemes pārpalikums virs šīs normas pārgāja valsts zemes fondā, kura uzdevums bija ar šo zemi apgādāt bezzemniekus un sīkzemniekus. Deklarācija pasludināja zemes nodošanu darba zemnieku lietošanā "uz visiem laikiem".

Īpatnējais darba zemnieku jēdziens tika atšifrēts iekšlietu ministra rīkojumā "Par nodokļu parādu un administratīvā kārtā uzlikto sodu anulēšanu darba zemniekiem" (29.07.1940.). Par darba zemniekiem tika uzskatīti:

- a) algoti laukstrādnieki,
- b) agrākie zemes īpašnieki, kuru zemes īpašums nepārsniedza 30 ha, kas pastāvīgi uz sava zemes īpašuma dzīvoja un strādāja,
- c) rentnieki un graudnieki, kuri apsaimniekoja zemi platībā līdz 30 ha,
- d) augstākminēto personu ģimenes locekļi, kuri strādāja lauksaimniecībā.

Lai mazinātu zemnieku neapmierinātību par viņiem piederošas zemes nacionalizāciju bez atlīdzības, 22. jūlija deklarācija pasludināja visu zemes izpirkšanas maksu atcelšanu, kuras bija saistītas ar agrāk izvesto agrārreformu (līdz 1940. gadam veiktos maksājumus par zemi nekompensēja), kā arī nodokļu parādu un administratīvā kārtā uzlikto sodu parādu anulēšanu darba zemniekiem. Deklarācija saturēja solījumu, ka neatkārtosies 1919. gada Padomju Latvijas postošā agrārpolitika, brīdinot, ka "katrs mēģinājums

aizskart zemnieku personīgo īpašumu vai darba zemniekiem pret viņu gribu uzspiest kolektīvās saimniecības tiks stingri apkarots, jo tas nāk par jaunu tautas un valsts interesēm". Šis solījums tika laužts pēckara gados, kad 1949. gadā Latvijā norisinājās tā saucamā vienlaidus kolektivizācija.

Uz Saeimas deklarācijas pamata Latvijas PSR Ministru kabinets 1940. gada 29. jūlijā pieņēma likumu "Par zemi".⁶⁷ Tas paredzēja iekļaut valsts zemes fondā

- 1) visas lauksaimniecībā izmantojamās valsts zemes, kas valstij nav tieši vajadzīgas,
- 2) visas baznīcu, draudžu, klosteru zemes neatkarīgi no to platības,
- 3) to līdzšinējiem zemes īpašniekiem piederējušās zemes kopplatības daļu, kas pārsniedz 30 ha, izņemot tautas ienaidnieku un zemes spekulantu zemes, kuras pāriet fondā visā platībā (1.p.).

Valsts zemes fondu izlietoja bezzemnieku un sīkzemnieku apgādāšanai ar zemi. Jaunās saimniecības tika iedalītas platībā līdz 10 ha, un zemi piešķīra tiem pilsoņiem, kuriem 1940. gada 22. jūlijā galvenā nodarbošanās bija lauksaimniecība.

Likums paredzēja nostiprināt zemes lietošanas tiesības zemesgrāmatās, nosakot zemes lietošanas likumiskās mantošanas tiesības, "kamēr vien kāds no viņu tiešiem mantiniekiem turpina tās apstrādāšanu" (6.p.). Likuma īstenošanu dzīvē uzdeva pagastu valdēm, bet noteikumus, instrukcijas un rīkojumus tā īstenošanai izdeva zemkopības ministrs. Likums pasludināja visus zemes lietošanas līgumus par atceltiem no 1941. gada 23. aprīļa.

Latvijas PSR izvestā zemes reforma salīdzinājumā ar LR zemes reformu vēl tālāk samazināja lauku saimniecību lielumu, nosakot to izmērus uz 10–30 ha. Tādas mazas saimniecības bija mazproduktīvas un, protams, sašaurināja ražošanu tirgum; tas ļāva vēlāk komunistiskajam režīmam izvirzīt lauku kolektivizācijas prasību kā ekonomiski pamatotu. Tā kā zemes lietošanas tiesības nevarēja ne pārdot, ne iekļāt, tika bremsēta lauksaimnieciskās ražošanas efektivitāte.

"Tautas Saeimas" pieņemtā "Deklarācija par banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju" pasludināja par valsts īpašumu visus lielos tirdzniecības, rūpniecības un transporta uzņēmumus, kā arī bankas ar to vērtībām.

Uz deklarācijas pamata Ministru kabinets 1940. gada 25. jūlijā izdeva likumu "Banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā"⁶⁸. Likums pakļāva nacionalizācijai visas bankas, apdrošināšanas sabiedrības, kredītiestādes, lombardus, privātpersonu seifus. Tika ierobežota privātpersonu banku noguldījumu izmaksa ar 100 Ls mēnesī. Rūpniecības uzņēmumus nacionalizēja pēc likumam klātpievienota saraksta.

67 Lkr, 1940, 174.

68 Lkr, 1940, 170.

Likumā netika izskaidrots termins "lielie uzņēmumi", bet nacionalizējamo uzņēmumu sarakstā iekļāva uzņēmumus, kur strādāja vairāk par 20 strādniekiem, kā arī uzņēmumus ar mazāku darbinieku skaitu, bet kur bija mehāniskie dzinēji. Dažu nozaru uzņēmumus nacionalizēja pilnībā, neievērojot minētos kritērijus. Tā, piemēram, nacionalizēja visas tipogrāfijas, lai nodrošinātu valsts monopolu informācijas jomā. Vēlāk ar attiecīgiem LPSR APP dekrētiem sarakstu papildināja ar daudziem citiem uzņēmumiem (kažokzvēru audzētavām, kokapstrādes uzņēmumiem), bet atsevišķus uzņēmumus, piemēram, 10 kooperatīvās piensaimnieku sabiedrības, izslēdza no saraksta un denacionalizēja, jo atzina tās par kooperatīviem.⁶⁹

Tā kā uzņēmumus nacionalizēja bez atlīdzības, ārvalstniekiem piederošo uzņēmumu nacionalizācija radīja Rietumvalstu protestus, kurus padomju vara ignorēja.

Nacionalizējamus uzņēmumos iecēla valsts komisārus, bet to pārņemšanai dibināja komisijas 3–5 personu sastāvā no Finanšu, Tirdzniecības un rūpniecības ministriju pārstāvjiem, arodorganizācijām un strādnieku komitejām. Komisija darbojās valsts komisāra vadībā līdz nacionalizētā uzņēmuma direktora iecelšanai.

Lai nepieļautu nacionalizēšanai paredzēto uzņēmumu pašlikvidāciju vai arī tiem piederošo materiālo vērtību atsavināšanu, 19. augustā Ministru kabinets izdeva likumu "Par saimniecisko uzņēmumu valsts uzraudzību".⁷⁰ Ar šo likumu finanšu ministrs ieguva tiesības atcelt no amata sabiedrību valdes, padomes vai likvidāciju komisiju locekļus un iecelt viņu vietā citas personas, atcelt revīzijas komisijas locekļus un iecelt viņu vietā vienu vai vairākus revidentus saskaņā ar valsts kontrolieri, kā arī iecelt valsts pilnvarniekus privātu uzņēmumiem. Pilnvarnieki ieguva tiesības apturēt sabiedrību pilnsapulču, valžu, padomju, likvidācijas, revīzijas komisiju un vienpersonīgā privātpašnieka lēmumu pildīšanu. Privātpašnieki drīkstēja sūdzēties par pilnvarnieka lēmumiem vienīgi finanšu ministram, bet ministra pieņemtais lēmums bija galīgs un nepārsūdzams.

Ar 22. augusta Ministru kabineta lēmumu "Par nacionalizēto uzņēmumu maksājumiem"⁷¹ valsts atbrīvojās no šo uzņēmumu parādsaistībām privātpersonām, firmām un citiem nacionalizētiem uzņēmumiem pēc vekseļiem, kas tika izdoti līdz nacionalizācijai.

Pēc lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizācijas pabeigšanas komunistiskais režīms Latvijā ķērās arī pie sīkražotāju uzņēmumu nacionalizācijas, kas nebija paredzēta ne "Tautas Saeimas" deklarācijā, ne Ministru kabineta likumā.

69 Latvijas PSR APP Ziņotājs (turpmāk – Ziņotājs). – 1940. – 16. okt.

70 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 20. aug.

71 Turpat. – 1940. – 23. aug.

1941. gada 21. februārī tika pieņemts LPSR TKP lēmums "Par sīko privāto uzņēmumu nacionalizāciju, kuriem ir vietējā valstiskā rūpnieciskā nozīme".⁷² Lēmums pamatoja sīkražotāju nacionalizāciju ar nepieciešamību novērst "sīko privāto rūpniecības uzņēmumu likvidāciju, to iekārtas un citu vērtību izpārdošanu". Sīko uzņēmumu nacionalizācijas veikšanai vietējās rūpniecības tautas komisārs 10. februārī izdeva instrukciju "Par vietējo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju"⁷³, kas uzdeva veikt sīko rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju apriņķu, pilsētu un rajonu izpildkomitejām. To pamatā pabeidza 1941. gada marta mēnesī.

8. oktobra dekrēts "Par lombardos un tiesu iestādēs iekļātām vai deponētām vērtībām"⁷⁴ pasludināja par nacionalizētiem bez atlīdzības lombardos un tiesu iestādēs iekļātos un deponētos zeltu, sudrabu, dārgakmeņus un to izstrādājumus. Iekļātāji un deponenti varēja tomēr atgūt priekšmetus, kuru vērtība nepārsniedza 300 latus, bet izsniedzamo priekšmetu kopvērtība nedrīkstēja pārsniegt 1000 latu.

1940. gada 28. septembrī LPSR AP Prezidijs izdeva dekrētu "Par tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju"⁷⁵, ar kuru nolēma nacionalizēt 1. un 2. kategorijas tirdzniecības uzņēmumus ar 100 tūkst. un vairāk latu gada apgrozījumu. Kaut gan dekrēts tika pamatots ar nepieciešamību uzlabot iedzīvotāju apkalpošanu un apkarot spekulāciju, patiesais nacionalizācijas efekts bija pretējs.

Ar 1941. gada 17. maija dekrētu LPSR APP nolēma, aizbildinoties ar spekulācijas un sabotāžas apkarošanu no privāto tirgotāju puses (patiesībā cenu pieaugumu radīja padomju iestāžu politika tirdzniecības jomā), nacionalizēt arī privātos tirdzniecības uzņēmumus ar apgrozījumu virs 50 000 rubļu.⁷⁶

5. oktobrī izdotsais LPSR APP dekrēts "Par jūras un upju flotes kuģniecības uzņēmumu nacionalizāciju"⁷⁷ paredzēja privātā īpašumā atstāt tikai mazos kuģus. Atšķirībā no cita nacionalizētā īpašuma par kuģiem tika noteikts maksāt izpirkuma maksu 25% apjomā no to vērtības.

Ar LPSR APP dekrētu par "Par transporta, ekspedīcijas, ostas darbu un kuģu aģentūras uzņēmumu nacionalizāciju"⁷⁸ (6.01.1941.) tika nacionalizēti ostu uzņēmumi.

72 CVA, 270. f., 1. apr., 46. l., 166. lapa.

73 CVA, 270. f., 1. apr., 44. l., 184. – 185. lapa.; Skat. arī: Žagars Ē. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.–1941. – R., 1975. – 90.–92. lpp.

74 Ziņotājs. – 1940. – 1. okt.

75 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 110. – 265. lpp.

76 Turpat. – Dok. Nr. 120. – 275. lpp.

77 Turpat. – Dok. Nr. 111. – 266. lpp.

78 Ziņotājs. – 1941. – 8. janv.

Privāto autotransportu (autobusu satiksmes uzņēmumus, smagās un vieglās automašīnas) nacionalizēja 1941. gada sākumā. Nacionalizācijai pakļāva arī garāžas, kas bija lielākas par 40 kv. m.⁷⁹

28. oktobrī LPSR APP izdeva dekrētus "Par lielo namu nacionalizāciju" un "Par privāto kinoteātru, lielo viesnīcu, slimnīcu, poliklīniku, aptieku, aptieku noliktavu un ķīmijas – farmācijas rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju".⁸⁰ Tika nacionalizēti nami, kuru derīgo laukumu kopplatība (šajā jēdzienā ietvēra dzīvojamās un uzņēmējdarbībai izmantojamās telpas) pārsniedza Rīgā un citās lielākās Latvijas pilsētās 220 kv. m, pārējās pilsētās un tā saucamos rūpniecības punktos (Brocēnos, Ķegumā, Līgatnē), – 170 kv. m. Nacionalizēja visus namus, kuros atradās valsts iestādes, kā arī tos, kuru īpašnieki bija aizbraukuši uz ārzemēm un kuriem bija sabiedriski vēsturiska vai mākslas vērtība.

Tika nacionalizēti arī visi kinoteātri, kino projekcijas aparāti un kinofilmu iznomāšanas kantori, viesnīcas lielākajās un visās apriņķu pilsētās, kurās bija 10 un vairāk istabu, un visas pilsētas slimnīcas, poliklīnikas, aptiekas un farmaceitiskie uzņēmumi. 1941. gada sākumā nacionalizēja arī visas pirtis.

Nacionalizācija skāra arī teātrus un cirkus. Ministru kabineta 7. augusta likums pasludināja par valsts uzņēmumiem Dailes, Krievu, Ebreju, Latgales, Liepājas un Daugavpils teātri.⁸¹ Cirkus nacionalizāciju noteica ar 25. novembra LPSR AP Prezidija dekrētu.⁸²

Nacionalizācija Latvijā tika turpināta, pat iesākoties Vācijas – Padomju Savienības karam. 1941. gada 24. jūnijā tika pieņemts LPSR TKP lēmums par traktoru nacionalizāciju.⁸³

Kā liecina nacionalizācijas likumdošana, nacionalizācijas pamatā nebija ekonomiski, bet gan idejiski šķiriski apsvērumi, kas izrietēja no komunistiskās ideoloģijas dogmām. Buržuāziju vajadzēja likvidēt kā strādnieku šķirai nesamierināmi naidīgu šķiru, un to varēja izdarīt, atņemot (konfiscējot) tai ražošanas līdzekļus. Tādēļ tika nacionalizēti arī mazie uzņēmumi, kuru efektīvu apsaimniekošanu valsts nevarēja nodrošināt. Privātā īpašumā atstāja tikai amatnieku darbnīcas un sīkās bodītes. Lielākais privātais sektors saglabājās lauksaimniecībā, bet arī šeit 1941. gadā, nacionalizējot 460 lielākās saimniecības, uz kuru pamata izveidoja zirgu un mašīnu iznomāšanas punktus, veidoja priekšnosacījumus tā "socializācijai".

79 Ziņotājs. – 1941. – 21. janv.

80 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 113. un 114. – 268.–269. lpp.

81 Lkr, 1940, 202.

82 Ziņotājs. – 1940. – 29. nov.

83 CVA, 611 f., 1. apr., 797. l., 4. lapa.

Nacionalizācijas likumdošana, kā rāda normatīvo aktu pieņemšanas termiņi, bija rūpīgi izplānota. 1940. gada rudenī nacionalizēja lielos un vidējos uzņēmumus, – vispirms finansu un rūpniecības, pēc tam tirdzniecības un vēl pēc mēneša sociālās nozīmes uzņēmumus.

Otrais nacionalizācijas vilnis 1941. gada ziemā un pavasarī skāra sīkos uzņēmumus vispirms ražošanā, bet pēc tam tirdzniecībā.

Materiālas vērtības valsts arī ieguva, slēdzot bezpeļņas sabiedrības un to apvienības, piemēram, tikai vienā dienā – 12. decembrī Rīgā ar LPSR TKP priekšsēdētāja vietnieka lēmumu slēdza 290 biedrības.⁸⁴ Šajā gadījumā varētu lietot apzīmējumu “slēptā nacionalizācija”.

Nacionalizētos vienas nozares uzņēmumus apvienoja trestos, kuri darbojās uz attiecīgā tautas komisariāta apstiprinātu statūtu un LPSR likumdošanas pamata. Sīkākos nacionalizētos uzņēmumus apvienoja kombinātos. Rezultātā tika veidota valsts monopolu struktūra ekonomikā. Likvidējot konkurenci starp uzņēmumiem, pasliktinājās produkcijas un pakalpojumu kvalitāte, kā jau tas agrāk bija noticis PSRS.

2.3. Valsts un administratīvās tiesības

Latvijas PSR likumdošanas uzdevums valststiesību jomā bija Latvijas inkorporācijas nodrošināšana Padomju Savienībā, pakļaujot agrāk suverēnās valsts tiesības PSRS likumu regulējošam spēkam. Valsts – tiesību transformācija padomju okupācijas rezultātā daļēji jau aplūkota iepriekšējos nodaļas paragrāfos, it īpaši, raksturojot konstitucionālo apvērsumu, kas tika veikts Latvijā pēc okupācijas varas scenārija.

Tādēļ šeit pievērsīsimies tām valststiesību jomām, kuras netika aplūkotas iepriekš un kurās normatīva rakstura grozījumi galvenokārt notika pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā.

Būtiskas izmaiņas ar padomju okupācijas režīma nodibināšanu tika izdarītas pilsonības institūtu regulējošās tiesībās. Vēl līdz padomju varas deklarēšanai Latvijā “Tautas valdība” 12. jūlijā izdarīja grozījumus likumā “Par pavalstniecību”⁸⁵, paredzot Ministru kabinetam tiesību atņemt Latvijas pilsonību tiem Latvijas pavalstniekiem, kas valdības noteiktā laikā neatgriežas Latvijā. Faktiski šis lēmums nozīmēja “Tautas valdības” vērsanos pret visiem jaunajai iekārtai opozicionāri noskaņotajiem Latvijas pilsoņiem ārzemēs.

Šis likums tika piemērots 30. jūlijā pret LR diplomātiem – sūtni Anglijā K. Zariņu un sūtni ASV A. Bīlmani, kas bija saņēmuši no LR valdības 1940. gada 17. maijā ārkārtējas pilnvaras.

Ar PSRS AP Prezidija 1940. gada 7. septembrī izdoto dekrētu “Par PSRS pavalstniecības (krievu oriģinālā – гражданство) iegūšanas kārtību Lietu-

84 Ziņotājs. – 1940. – 19. dec.

85 Lkr, 1940, 154.

vas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku pilsoņiem⁸⁶ tika noteikts, ka Baltijas valstu pilsoņi, "sākot ar šo republiku uzņemšanas dienu PSRS sastāvā, ir PSRS pilsoņi" (1. p.). Tiem Latvijas PSR pilsoņiem, kuri šā dekrēta izdošanas laikā atradās ārpus PSRS robežām un kuriem LPSR valdība nebija atņēmusi pavalstniecību, ne vēlāk par 1940. gada 1. novembri vajadzēja reģistrēties kā padomju pilsoņiem PSRS pilnvarotās pārstāvniecībās vai konsulātos ārzemēs. Personas, kas to nebūtu izdarījušas norādītā termiņā, zaudēja automatiskas PSRS pilsonības iegūšanas tiesības un turpmāk PSRS pilsonību varēja iegūt tikai uz vispārējiem pamatiem saskaņā ar 1938. gada likuma "Par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības pilsonību" 3. pantu, kas paredzēja, ka ārzemniekus neatkarīgi no viņu tautības un rases uzņem PSRS pilsonībā PSRS vai Savienotās Republikas, kuras teritorijā viņi dzīvo, AP Prezidijs uz viņu iesnieguma pamata.

Atšķirībā no Latvijas pavalstniecības likuma PSRS pilsonības likums neparedzēja pilsonības zaudēšanu sievietēm, stājoties laulībā ar ārzemniekiem, toties noteica PSRS pilsonības atņemšanas iespēju vai nu uz tiesas lēmuma, vai PSRS AP Prezidija dekrēta pamata.

1940. gada 6. septembrī, pamatojoties uz LPSR Konstitūciju, tika pieņemts LPSR APP lēmums "Par Latvijas PSR valsts ģerboni un karogu"⁸⁷. Likumā tika ietverti apstiprināti LPSR ģerboņa un karoga attēli, kas nomainīja Latvijas Republikas simboliku. 23. decembrī izdeva LPSR APP dekrētu "Par zīmogu ar Latvijas PSR valsts ģerboni lietošanu"⁸⁸, kas noteica, kādas valsts iestādes ir tiesīgas lietot zīmogu ar LPSR ģerboņa attēlu.

Nozīmīgs valsts tiesību avots Latvijas PSR bija arī LPSR APP dekrēts "Par Latvijas PSR tiesu sistēmas pārveidošanu" (11.11.1940)⁸⁹, kas sīkāk tiks aplūkots paragrāfā par tiesu iekārtu.

1940. gada novembrī tika izdoti vairāki PSRS AP Prezidija akti sakarā ar PSRS AP vēlēšanu sarīkošanu 1940. gadā Padomju Savienībai pievienotajās teritorijās. Par vēlēšanu dienu noteica 1941. gada 12. janvāri. Sakarā ar īpatnējo administratīvo dalījumu Baltijas republikās PSRS AP Prezidijs noteica tajās īpašu PSRS AP vēlēšanu nolikuma piemērošanas kārtību. Cita starpā, tika norādīts, ka Baltijas republikās tiesības uzstādīt deputātu kandidātus līdztekus varas institūcijām un darbaļaužu sabiedriskajām organizācijām iegūst arī zemnieku kopsapulces pagastos. Praktiskas nozīmes šai normai, ņemot vērā vēlēšanu nozīmi totalitārā valstī, nebija.

Latvijas PSR administratīvās tiesības šajā periodā raksturo valsts pārvaldes aparāta un to posmu reorganizācijas un kompetences grozīšanas uzdevumi

86 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 109. – 264.–265. lpp.

87 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 112. – 267.–268. lpp.

88 Ziņotājs. – 1940. – 23. dec.

89 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 116. – 271. lpp.

atbilstoši padomju savienotās republikas statusam, policejiskās kontroles pastiprināšana pār Latvijas iedzīvotājiem un sabiedrības politisko attiecību struktūras transformēšana atbilstoši padomju totalitārās sabiedrības modelim. Raksturīga šī laika iezīme bija ierēdniecības kadru "tīrīšana", suverēnai valstij atbilstošu pārvaldes aparāta posmu likvidācija, nevalstisku sabiedrisko organizāciju slēgšana, jaunu padomju pārvaldes struktūru veidošana.

Latvijas suverenitātes iznīcināšanas rezultātā notiekošo diplomātiskā dienesta likvidāciju fiksēja 8. augustā "Tautas valdības" izdots lēmums "Par Latvijas pārstāvniecību ārzemēs darbības izbeigšanu"⁹⁰. Latvijas pārstāvniecībām bija jāizbeidz sava darbība ārvalstīs, sākot ar Latvijas inkorporācijas dienu PSRS sastāvā – 5. augustu, bet to darbiniekiem pēc lietu nodošanas attiecīgajām PSRS pārstāvniecībām šajās valstīs bija nekavējoties jāatgriežas Latvijā. Saskaņā ar 27. augustā izdoto LPSR TKP lēmumu "Latvijas Tautas armijas pārveidošana"⁹¹ Latvijas armija kļuva par Sarkanās armijas strēlnieku teritoriālo korpusu, kuru nodeva Baltijas atsevišķā kara apgabala sastāvā, bet tās jūras flote tika nodota PSRS jūras flotes sastāvā. Tā tika likvidēti Latvijas bruņotie spēki.

1941. gada 20. februārī LPSR APP pieņēma divus dekrētus – "Par Latvijas PSR goda nosaukumiem"⁹² un "Par Latvijas PSR AP Prezidija Goda Rakstu"⁹³. Tika nodibināti Latvijas PSR Tautas mākslinieka un Nopelniem bagātā zinātnes un tehnikas darbinieka, zinātnes darbinieka, mākslas darbinieka, skatuves mākslinieka, skolotāja, ārsta goda nosaukumi, kurus piešķīra ar LPSR APP dekrētiem par sevišķiem nopelniem.

Veicot valsts institūciju reorganizāciju, ar 29. jūlija valdības likumu "Par zvērināto revidentu likuma atcelšanu"⁹⁴ likvidēja zvērināto revidentu institūtu, viņu pienākumus un lietas nodot valsts kontrolei. Pārņemot apdrošināšanas nozari valsts rokās, Ministru kabinets 16. augustā izdeva likumu "Par LPSR apdrošināšanas pārvaldi"⁹⁵, ar kuru pie Finanšu ministrijas tika nodibināts attiecīgais apdrošināšanas uzņēmums.

Īstenojot vietējās varas reorganizāciju, LPSR APP izdeva dekrētu "Par pagaidu izpildu komiteju nodibināšanu" (27.11.1940.)⁹⁶, ar kuru noteica pagaidu izpildu komiteju nodibināšanu republikas nozīmes pilsētās un Latvijas apriņķos, uzdodot apriņķu pagaidu izpildu komitejām nodibināt apriņķu pilsētu un pagastu pagaidu izpildu komitejas līdz 1940. gada 1. de-

90 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 103. – 239.–240. lpp.

91 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 28. aug.

92 Ziņotājs. – 1941. – 12. martā.

93 Turpat.

94 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 1. aug.

95 Turpat. – 17. aug.

96 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 117. – 272. lpp.

cembrim. Pastāvošās pilsētu un pagastu pašvaldības vajadzēja likvidēt līdz 1941. gada 1. janvārim. Ar LPSR APP dekrētu "Par rajonu nodibināšanu Rīgas pilsētā" (10.01.1941.)⁹⁷. Rīgā tika nodibinātas jaunas administratīvās vienības – 6 rajoni, kuros varu nodeva rajonu izpildu komitejām, pakļaujot tās Rīgas pilsētas izpildu komitejai. Rajoni ieguva Padomju Savienībā iecienītos Maskavas, Kirova, Proletāriešu, Staļina, Ļeņina un Sarkanarmijas rajonu nosaukumus.

Lai nodrošinātu informācijas cenzūru, izdeva virkni administratīvu aktu. Daži no tiem jau tika aplūkoti agrāk. Bet vēl jāpiemin Ministru kabineta lēmums "Par LPSR korespondentu ārzemēs un par ārzemju korespondentu LPSR darbības izbeigšanu" (19.08. 1940)⁹⁸, kurš pieprasīja, lai Latvijas masu informācijas līdzekļi ārzemju informācijai izmantotu vienīgi PSRS agentūras – TASS ziņas.

Ar LPSR TKP lēmumu "Par aprīņķu izpildu komiteju un Rīgas, Liepājas, Daugavpils, Jelgavas un Ventspils pilsētu izpildu komiteju tiesībām izdot saistošus lēmumus un par to pārkāpšanu uzlikt administratīvus sodus" (20.02.1941.)⁹⁹ tika noteikts vietējās varas iestāžu lēmumu kompetences loks. Tajā ietilpa sabiedriskās kārtības aizsardzības jautājumi, cīņa ar dabas katastrofām, ielu satiksmes regulēšana, sabiedriskai lietošanai paredzēto uzņēmumu darba noteikumi, tirgošanās kārtība utt. Vietējās varas lēmumu darbības termiņš tika ierobežots ar diviem gadiem. Izpildkomiteju administratīvās komisijas ieguva tiesības uzlikt sekojošus administratīvos sodus – brīdinājumu, naudas sodu līdz 100 rubļ., piespiedu labošanas darbus uz laiku līdz 4 nedēļām. Šos lēmumus varēja pārsūdzēt aprīņķa vai pilsētas izpildu komitejā, kuras sēdē tad pieņēma galīgu lēmumu, jo Latvijas PSR administratīvais tiesas process nepastāvēja.

Kārtību, kā varas iestādēm ir jāizskata iedzīvotāju pretenzijas par iestāžu, uzņēmumu, organizāciju un to amatpersonu darbu, regulēja LPSR TKP lēmums "Par darba ļaunū sūdzību izskatīšanu" (8.05.1941.)¹⁰⁰. Šajā aktā sūdzību izskatīšanas termiņš centrālajās varas iestādēs tika noteikts uz 1 mēnesi, bet sarkanarmiešiem tas bija īsāks – 15 dienas. Attiecīgi vietējos varas orgānos – 20 dienas civiliedzīvotājiem un 7 – sarkanarmiešiem. Lēmums saturēja arī konstatējošo daļu, kurā, kā tas raksturīgs dažādos padomju administratīvajos aktos, tika norādīts uz noteiktu tautas komisariātu (šajā gadījumā minēti Darba tautas komisariāta un Veselības aizsardzības Tautas komisariāts) trūkumiem darbā ar iedzīvotāju iesniegumiem. Šāda veida normatīvo aktu uzdevums bija cīņa ar padomju iestāžu sistēmā valdošo birokrātismu, padomju

97 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 118. – 273. lpp.

98 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 23. aug.

99 Ziņotājs. – 1941. – 26. febr.

100 Turpat. – 1941. – 23. maijā.

iestāžu ierēdniecības centieniem atbrīvoties no atbildības, kuru izraisītu lēmumu pieņemšana. Tomēr izskaust birokrātismu administratīvajā padomju sistēmā neizdevās visā tās eksistences periodā, jo tam traucēja birokrātiskā varas centralizācija, administratīvas tiesvedības trūkums, kā arī padomju sistēmas noraidošā attieksme pret efektīva pilsoņu tiesību aizsardzības mehānisma veidošanu pret iestāžu vai amatpersonu patvaļu.

Policejisko kontroli pār Latvijas PSR iedzīvotājiem un viņu pārvietošanos sekmēja padomju varas ieviestais dzīves vietas pieraksta institūts. Katram PSRS iedzīvotājam vajadzēja stāties milicijas uzskaitē atbilstoši savai dzīves vietai. 1940. gada 24. decembra LPSR TKP lēmums "Par iedzīvotāju pierakstīšanu un izrakstīšanu mājas grāmatās Latvijas PSR teritorijā"¹⁰¹ noteica, ka iedzīvotājiem pilsētās ir jāpierakstās 24 stundu laikā policijā, bet laukos vietējā izpildu komitejā – 3 dienu laikā. Par šo noteikumu neievērošanu milicijas priekšnieks varēja noteikt administratīvu sodu līdz 100 rubļ. vai piespiedu darbus līdz 1 mēnesim. 1941. gada 20. martā LPSR TKP lēmums "Par vienotās pasu sistēmas ieviešanu Latvijas PSR teritorijā"¹⁰² atbilstoši PSRS TKP 1941. gada 8. februāra lēmumam noteica izņemt PSRS pases visiem 16 gadu vecumu sasniegušiem pilsoņiem, kas pastāvīgi dzīvo pilsētās, strādnieku ciemos, bieži apdzīvotās vietās, strādā jaunceltnēs, ūdens un dzelzceļu transportā un padomju saimniecībās. Personu drikstēja pieņemt darbā iestādēs, uzņēmumos un organizācijās tikai ar pasēm. Tas pats attiecās arī uz viņu izmitināšanu dzīvokļos vai kopmītnēs. Noteikumu pārkāpējiem (darba devējiem vai telpu izīrētājiem), ja tas notika atkārtoti, draudēja kriminālatbildība.

Ar 1940. gada 14. decembra LPSR TKP lēmumu tika noteikts administratīvs sods par pases vai personas pagaidu apliecības nozaudēšanu 100 rubļu apmērā.¹⁰³

Nebūtu pareizi uzskatīt, ka administratīvo tiesību īpatsvars Latvijas PSR tiesību sistēmā pieauga tikai tādēļ, ka nacionalizācijas rezultātā krasi palielinājās valsts īpašuma loma tautsaimniecībā. Svarīgākais faktors, kas noteica administratīvo tiesību nozīmes pieaugumu, pārejot uz padomju iekārtu, bija pašu komunisma teorētiku priekšstats par sabiedriskās dzīves totālas administrēšanas sevišķo nozīmi komunistiskās iekārtas veidošanā. Pie komunisma nevarēja nonākt pašplūsmā. Jaunās sabiedrības veidošanu bija iespējams nodrošināt vienīgi ar valsts visaptverošas uzraudzības un kontroles palīdzību, izbūvējot tā saucamo "administratīvo sistēmu". Tādēļ darbības jomas, kas agrāk tika atstātas privātpersonu ziņā, nu tika pakļautas sīkumainai reglamentācijai.

Sevišķi raksturīgi šajā ziņā ir administratīvie akti, kas regulēja darbību lauksaimniecības nozarē, piemēram, LPSR TKP un LKP CK lēmums "Par

101 Turpat. – 1941. – 4. janv.

102 Ziņotājs. – 1941. – 22. martā.

103 Turpat. – 1940. – 29. dec.

ziemāju kultūru sējas izvešanu 1940. gada rudenī" (29.08.1940.)¹⁰⁴, LPSR TKP un LK(b)P CK lēmums "Par zemes uzāršanu 1940. gada rudenī" (publicēts 01.10.1940.)¹⁰⁵, LPSR TKP lēmums "Par augļu un ogu dārzu apkopšanu" (31.10.1940.)¹⁰⁶ u.c.

Lai raksturotu šādu normatīvo aktu saturu, aplūkosim LPSR TKP lēmumu "Par augļu un ogu dārzu apkopšanu". Šajā lēmumā valdība uzlika par pienākumu visiem augļu un ogu dārzu īpašniekiem un nomniekiem veikt minimālos augļu un ogu dārzu apkopšanas darbus, kurus bija jāveic atbilstoši attiecīgai LPSR zemkopības tautas komisāra instrukcijai un viņa pavēlei noteiktā laikā un kārtībā. Lēmuma pildīšanas uzraudzība tika uzdots Zemkopības tautas komisariātam, bet lēmuma noteikumu un zemkopības tautas komisāra instrukciju un pavēļu pārkāpēji bija saucami pie kriminālās atbildības.

Instrukcijā pie šī TKP lēmuma tika nosaukti parastie augļu koku un ogulāju krūmu apkopšanas darbi, piemēram, dārza iztīrīšana no nevajadzīgiem kokiem un krūmiem, zemes mēslošana, augļu koku vainaga un stumbra apkopšana, zemes apstrādāšana, augu aizsardzības paņēmieni pielietošana¹⁰⁷, bet zemkopības tautas komisāra pavēlē (04.11.1940.)¹⁰⁸ uzdeva dārzu apkopšanu (sekoja instrukcijā minēto darbu uzskaitījums) veikt līdz 1941. gada 1. maijam. Padomju iekārtas nodibināšanu pavadīja, kā var secināt no minētajiem normatīvajiem aktiem, bezjēdzīgas administrēšanas uzplūdi. Administratīvās varas iestādes sāka zemniekiem diktēt, kādos termiņos viņiem ir jāsej un jāar, kā jāapkopj augļu dārzs utt. Pie tam visa šī administrēšana izrādījās veltīga, jo augļu dārzus no bojāejas pasargāt neizdevās.

2.4. Finanšu tiesības

Aplūkojamā perioda finanšu tiesību uzdevumi saistījās ar Latvijas nacionālās finanšu sistēmas likvidāciju un Padomju Savienības finanšu sistēmas attiecināšanu uz Latvijas teritoriju. Uzreiz pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā ar LPSR Ministru kabineta lēmumu "Par vērtspapīru pirkšanas un pārdošanas pārtraukšanu" (8.08.1940.)¹⁰⁹ aizliedza vērtspapīru brīvu apgrozījumu. Tos bija jānodod Latvijas bankā līdz 15. augustam. Tiem, kas atteiktos lēmumu pildīt, tika piedraudēts ar mantas konfiskāciju un naudas sodu trīskārtīgā vērtspapīru nominālvērtības apjomā. Tādā veidā savas investīcijas akcijās un citos vērtspapīros zaudēja daudzi Latvijas pilsoņi.

104 Ziņotājs. – 1940. 30. aug.

105 Turpat. – 1. okt.

106 Turpat. – 4. nov.

107 Ziņotājs. – 5. nov.

108 Turpat.

109 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 9. aug.

Ar LPSR TKP 1940. gada 23. novembra lēmumu LPSR teritorijā līdz ar Latvijas latu tika ieviests apgrozījumā PSRS rublis.¹¹⁰ Tā kurss tika pielīdzināts 1 latam. Sakarā ar to, ka rubļa pirktpēja bija ievērojami zemāka par lata pirktpēju, nācās palielināt algas un cenas, pielīdzinot tās Padomju Savienības mērogam. Šīs finansiālās operācijas rezultātā Latvijas iedzīvotāji zaudēja ievērojamu savu ietaupījumu daļu. Kritās arī dzīves līmenis kopumā. Lai nepieļautu privātus naudas uzkrājumus, padomju režīms īstenoja tālākus radikālus pasākumus finansu politikā.

Bez iepriekšēja brīdinājuma uz PSRS TKP 1941. gada 21. marta lēmuma pamata 1941. gada 25. martā Latvijas valūta tika likvidēta, bet latu noguldījumi bankās, kas pārsniedza 1000 rubļu, tika konfiscēti.¹¹¹ Latvijas banku pārveidoja par PSRS Valsts bankas LPSR kantori.

Ar LPSR TKP 1940. gada 24. decembra lēmumu Latvijas PSR izveidoja valsts darbaļaužu krājkašu tīklu, kurās pieņēma fizisko personu noguldījumus, lai tos varētu izmantot valsts izdevumu finansēšanai.¹¹²

Uz Latviju tika attiecināti PSRS nodokļi un nodevas – ienākuma nodoklis (ieviests ar 1940. gada 23. novembra LPSR TKP lēmumu "Par Latvijas PSR iedzīvotāju nodokļiem un nodevām"); vienotā valsts nodeva, kurai aizstāja zīmognodevu, nostiprināšanas nodevu un rakstu nodevu (ieviesta ar 1940. gada 24. decembra LPSR TKP lēmumu "Par vienīgo valsts nodevu"); apgrozījuma nodoklis (ieviests ar LPSR TKP lēmumu "Par pagaidu kārtības noteikšanu Latvijas PSR valsts uzņēmumu aplikšanai ar apgrozījuma nodokli"); atskaitījumi no valsts organizāciju un uzņēmumu peļņas (ieviesti ar 1940. gada 24. decembra LPSR TKP lēmumu "Par atskaitījumu aprēķināšanas un ņemšanas kārtību budžetam no valsts organizāciju un uzņēmumu peļņas"); lauksaimniecības nodoklis (ieviests ar 1941. gada 13. maija LPSR APP dekrētu "Par lauksaimniecības nodokli no iedzīvotājiem, kuri nodarbojas ar lauksaimniecību Latvijas PSR"); mantošanas un dāvinājuma nodoklis (ieviests ar 1941. gada 13. maija LPSR APP dekrētu "Par nodokli no mantas, kas pāriet mantojuma un dāvinājuma ceļā") un daži citi nodokļi un nodevas.

Ar LPSR APP dekrētu "Par vietējiem nodokļiem un nodevām" (13.05.1941.)¹¹³ tika mainīta arī vietējo nodokļu sistēma. Vietējās varas iestādes ar 1941. gada 1. janvāri (raksturīgi, ka šim, tāpat kā vairākiem citiem nodokļu likumdošanas aktiem, tika noteikts atpakaļejošs spēks) ieguva tiesības iekasēt ēku nodokli, zemes rentes nodokli, nodokli no publisko izrāžu un izpriecu apmeklētājiem, nodokli no transporta līdzekļiem, nodokli no lopiem un tirgus nodevu.

110 Ziņotājs. – 1940. – 24. nov.

111 Okupācijas varu politika Latvijā.. – Dok. Nr. 51. un 53. – 112. un 114. lpp.

112 Ziņotājs. – 1940. – 24. dec.

113 Ziņotājs. – 1941. – 25. maijā.

Padomju nodokļu likumdošanas īpatnība bija nodokļa likmju noteikšana pēc šķiriskuma principa. Tā, piemēram, LPSR APP dekrēts "Par ienākuma nodokli no mājražpniekiem, amatniekiem, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu īpašniekiem un citiem pilsoņiem Latvijas PSR" (13.05.1941.)¹¹⁴ paredzēja no uzņēmējiem, kuri strādā bez algota darba spēka, iekasēt minimālo likmi 1% apmērā no ienākuma, kas nepārsniedza gadā 1000 rubļu, bet uzņēmumu īpašniekiem, kas izmantoja algotu darba spēku, kā arī kulta kalpotājiem minimālā likme tika noteikta 4% apmērā. Maksimālā ienākuma nodokļa likme (no ienākuma, kas pārsniedza 20 000 rbļ.) tika noteikta 38% apmērā uzņēmējiem, kas strādāja bez algota darbaspēka. Savukārt "eksploata-toriem" un garīdzniekiem vajadzēja maksāt valstij 60% no ienākuma, kas pārsniedza 24 000 rubļu gadā.

Šķiriska bija arī pieeja nodokļu parādu jautājumam. Tā, piemēram, ar 1940. gada 29. jūlija iekšlietu ministra rīkojumu anulēja nodokļu parākus darba zemniekiem, bet ar 1941. gada 5. janvāra TKP lēmumu laukstrādniekiem un darba zemniekiem, kuriem līdz padomju varas proklamēšanai bija ne vairāk par 5 ha zemes, dzēsa arī visus nodokļu un nodevu nenokārtotus maksājumus par 1940. gadu, – bet savukārt LPSR TKP 1940. gada 3. decembra lēmums pieprasīja nacionalizēto uzņēmumu bijušajiem īpašniekiem samaksāt šo uzņēmumu nodokļu parākus uz nacionalizācijas dienu līdz 1940. gada 15. decembrim.¹¹⁵

Lai cīnītos pret izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, LPSR APP 1940. gada 18. oktobrī izdeva dekrētu "Par nodokļu un nodevas samaksas nodrošināšanu"¹¹⁶, kurā par sagrozītu datu sniegšanu nodokļu inspekcijai noteica 6 mēnešus cietumsodu vai arī naudas sodu 3000 latu apjomā, kuru uzlika administratīvā kārtā. Par apzinātu nodokļu nemaksāšanu sodīja ar 1 gadu cietumsoda.

2.5. Civiltiesības un ar tām saistītās tiesību nozares

PSRS civiltiesību saturs, raksturs un pamatprincipi ievērojami atšķīrās no kontinentālās jeb romāņu – ģermāņu tiesību saimes (loka) valstīs spēkā esošajām civiltiesību pamatnormām un principiem. Jau iepriekš minēts, ka padomju tiesību doktrīna neatzina dalījumu publiskajās un privāttiesībās. Valsts īpašuma hegemonija ekonomikā un saimnieciskās dzīves valstiska regulēšana ar valsts tautsaimniecisko plānu palīdzību noteica Padomju Savienībā imperatīvo normu dominanti pār dispozitīvajām. Piemēram, tika

114 Ziņotājs. – 1941. – 17. maijā.

115 Turpat. – 1940. – 3. dec.

116 Turpat. – 18. okt.

prasīta vienotu cieto cenu obligāta ievērošana līgumos atbilstoši valdības lēmumiem un direktīvām. Bez tam Padomju Savienības civiltiesībās ietvēra galvenokārt fizisko un juridisko personu mantiskās attiecības. Ģimenes tiesības, darba tiesības, zemes tiesības uzskatīja par atsevišķām tiesību nozarēm, kuras ir jānodala no civiltiesībām, jo tās vai nu ir plašākas par mantiskajām attiecībām kā ģimenes tiesības vai darba tiesības, vai arī regulē personu attiecības pret tādu īpašu lietu kā zeme, uz kuru ekskluzīvas īpašuma tiesības pārņem valsts.

Raksturīgi, ka padomju tiesībās neizdalīja atsevišķu tirdzniecības tiesību nozari, ietverot uz tām attiecināmās tiesību normas galvenokārt civiltiesību saistību tiesību daļā. Komunistiskā ideoloģija pauda uzskatu, ka nākotnes sabiedrībā tirdzniecība "atmirs" un tās vietā nāks produktu apmaiņa un sadale no sabiedriskajiem patēriņa fondiem.

Valsts ar cieto cenu un normēšanas palīdzību Padomju Savienībā lielā mērā centās iegrozīt brīvo tirdzniecību un iespēju robežās īstenot "taisnīgu" sadali, kuras neizbēgami pavadoņi bija preču deficīts un "melns" tirgus.

1940. gada 6. novembra PSRS AP Prezidija dekrēts "Par KPFSR krimināl-, civil- un darba likumu pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās"¹¹⁷ noteica, ka 1922. gada KPFSR Civilt kodeksa normas ir spēkā attiecībā uz civiltiesiskiem mantiskiem strīdiem neatkarīgi no to izcelšanās laika. Lietas, kuras Latvijas tiesas jau bija izskatījušas, bet kurās spriedums vēl nebija izpildīts, bija skatāmas no jauna atbilstoši KPFSR Civilt kodeksam.

1922. gada KPFSR Civilt kodekss sastāvēja no 4 daļām – vispārīgās, lietu, saistību un mantošanas tiesību daļas. Par civiltiesisko attiecību subjektiem likumdevējs minēja tiesībspējīgos pilsoņus (resp. fiziskās personas) un juridiskās personas. Pilsoņu civilā rīcībspēja pilnā apjomā iestājās ar 18 gadu vecuma sasniegšanu (7.p.). Juridisko personu tiesības tika piešķirtas iestādēm, organizācijām un personu apvienībām.

1940. gada 24. decembrī LPSR TKP pieņēma lēmumu "Par valsts, kooperatīvo, sabiedrisko saimniecisko organizāciju un uzņēmumu valsts reģistrāciju"¹¹⁸, ar kuru uz Latviju no 1941. gada 1. janvāra tika attiecināti PSRS TKP attiecīgie noteikumi (izdoti 1940. gada 16. aprīlī). Minētajām juridiskajām personām vajadzēja obligāti reģistrēties valsts reģistrā līdz 1941. gada 1. martam.

Lietu tiesībās Civilt kodekss noteica trīs īpašuma veidus: valsts, kooperatīvo un privātpašumu. Dominējošā loma tautsaimniecībā tika piešķirta valsts īpašumam (21., 22.p.), ko nodrošināja ar uzņēmumu un zemes nacionalizācijas likumdošanas palīdzību.

117 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 115. – 270. lpp.

118 Ziņotājs. – 1941. – 9. janv.

Tikai valsts īpašumā varēja atrasties zeme un tās dzīles, meži, ūdeņi, dzelzceļi un to ritošais sastāvs, gaisa transports.

Civill kodeksā tika noteikts samērā plašs kooperatīvā īpašuma objektu loks.

Likums noteica trīs privātīpašuma formas – vienai fiziskai personai piederošs īpašums, vairākām fiziskām personām piederošs īpašums (kopīpašums) un juridisko privātpersonu īpašums.

Tiesības uz privātīpašumu Civill kodeksā tika ierobežotas ar sīkiem rūpnīcībām un tirdzniecībām uzņēmumiem, sīkiem namīpašumiem (54.p.), pie tam tika ierobežota privātīpašnieku rīcības brīvība ar viņiem piederošajiem uzņēmumiem, piemēram, tika aizliegts tos pārdot vai atsavināt kādā citā veidā (22.p.), izīrēt dzīvokļus privātā namā uz brīvas vienošanās pamata utt.

Saistību tiesību jomā 1922. gada KPFSR Civill kodekss vērsās pret līgumu brīvības principu. Piemēram, tas noteica "verdžinošu" (кабальные) darījumu spēkā neesamību (33.p.), ar tiem saprotot darījumus, kurus noslēgtu privātīpašnieki ar "galīgā trūkumā nonākušām personām". Par šā līguma laušanas iniciatoru varēja būt ne tikai ieinteresētā puse, bet arī valsts iestādes un sabiedriskās organizācijas.

Savukārt no valsts uzņēmumiem padomju civiltiesības pieprasīja reālu līgumsaistību izpildi, pamatojoties uz valsts noteiktajām cietajām cenām un atbilstoši plānošanas aktiem. Civill kodeksa 30. pants paredzēja tiesības lauzt līgumus, kuru izpildes rezultātā valsts ciestu zaudējumus.

Civill kodekss noteica, ka civiltiesības izriet gan no līgumiem, gan arī deliktiem. Tajā tika reglamentēti pirkšanas – pārdošanas, maiņas, dāvinājuma, mantas īres, nomas, aizdevuma, darbuzņēmuma, galvojuma, uzdevuma, pilnvarojuma, sabiedrības līgumi. Patapinājuma līgums Civill kodeksā netika minēts, un šajā gadījumā pēc analogijas piemēroja mantas īri regulējošas normas.

Aplūkojot tirdzniecības tiesību jomu, ir jāatzīmē padomju tiesībās noteiktais valsts monopols ārējā tirdzniecībā.

No civiltiesiskā apgrozījuma tika izslēgta zeme, meži, lielie uzņēmumi.

Savukārt nosakot atbildību par nodarīto kaitējumu, civill kodekss pieprasīja ņemt vērā gan tās personas mantisko stāvokli, kas kaitējumu nodarījusi, gan arī cietušās personas mantisko stāvokli (406., 411.p.). Nepārprotama ir šīs normas "šķiriskā" ievirze.

Mantošanas tiesību jomā Civill kodekss noteica mantošanu gan pēc likuma, gan testamenta. Mantošanas tiesības pēc likuma ieguva otrs laulātais, lejupejošās līnijas radinieki un personas, kas pēdējā gadā atradušās mirušā apgādībā, kuras varēja arī nebūt mirušās personas radinieki. Visi mantinieki ieguva vienādas tiesības uz mantojumu.

Savukārt testamentārā mantošana tika ierobežota ar testatora tiesībām palielināt vai samazināt testamentā likumīgajiem mantiniekiem pienākošās mantojuma daļas, vai arī izslēgt kādu no mantiniekiem no likumā paredzētās mantojuma daļas saņemšanas. Tomēr nepilngadīgas personas izslēgt no

likumīgās mantojuma daļas saņemšanas likums aizliedza, nosakot tiesības šo daļu samazināt līdz trim ceturtdaļām. Bez tam likums paredzēja iespēju novēlēt testamentā mantu valstij, tās institūcijām, komunistiskajai partijai, arodbiedrībām, komjaunatnei un citām sabiedriskajām organizācijām. Bezmantinieka manta nonāca valsts īpašumā.

Mantošanas tiesību "šķirisko raksturu" noteica augsts progresīvs mantošanas nodoklis. Personām, kuras mantoja summas, kas pārsniedza 200 tūkstošus rubļu, bija jāmaksā nodoklis gandrīz 30 % apjomā no summas līdz 200 tūkstošiem un 60 % apjomā no summas, kas pārsniedza 200 tūkstošus rubļu. Šīs normas attiecās arī uz dāvinājuma līgumiem.

Valsts regulējošās lomas krasu pieaugumu civiltiesībās pēc padomju okupācijas raksturo arī vairāki līdz KPFSR Civilt kodeksa stāšanās spēkā Latvijā pieņemtie normatīvie akti, kas daļēji jau aplūkoti paragrāfā 1.1., raksturojot tiesību transformāciju, kura veikta līdz Latvijas inkorporācijai PSRS sastāvā.

1940. gada 8. augustā Latvijas PSR Ministru kabinets pieņēma lēmumu "Par vērtspapīru pirkšanas un pārdošanas pārtraukšanu"¹¹⁹, ar kuru noteica šīs tirdzniecības pārtraukšanu ar 10. augustu. Vērtspapīru īpašniekiem tos vajadzēja nodot Latvijas bankā līdz 15. augustam. Vainīgajiem par lēmuma nepildīšanu noteica bargus sodus – mantas konfiskāciju un naudas sodu trīskārtīgas vērtspapīru nominālvērtības apjomā. Tā tika konfiscēts akcionāru kapitāls un atceltas nacionalizēto uzņēmumu parādsaistības.

Ar Latvijas PSR AP Prezidija dekrētu "Par dzīvokļu aizņemšanu un lietošanu pilsētās" (12.09.1940.)¹²⁰ tika noteikta dzīvokļu platības normēšana īrniekiem pilsētās. Lai nodrošinātu dekrēta izpildi, dibināja dzīvokļu komisijas, kuru sastāvā ietilpa vietējās pašvaldības iecelts priekšsēdētājs un trīs locekļi no milicijas, komunistiskās partijas un arodbiedrību deleģētajiem pārstāvjiem. Viena persona bez ģimenes turpmāk drīkstēja īrēt tikai vienu istabu, bet ģimene, kuras lielums nepārsniedza 4 personas – trīs dzīvojamās istabas. Mācībspēkiem, profesionālajiem darbiniekiem un uzņēmumu, iestāžu un organizāciju vadītājiem papildus pienācās vēl viena istaba profesionālās darbības veikšanai. Tiem īrniekiem, kuru dzīvokļi pārsniedza noteiktos normatīvus, vajadzēja pieņemt dzīvokli līdzdzīvotājus, par kuru nozīmēšanu lēma dzīvokļu komisijas.

Ar 1940. gada 23. novembra LPSR TKP lēmumu "Par dzīvokļu īres likmēm"¹²¹ tika noteiktas cietās īres maksas likmes rubļos par 1 kv.m. derīga dzīvokļa laukuma, kurā neieskaitīja saimniecības telpu platību. Pie tam "sociālā taisnīguma" vārdā darbaļaudīm, kam alga bija zemāka par 200 rbļ.

119 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 9. aug.

120 Ziņotājs. – 1940. – 13. sept.

121 Turpat. – 1940. – 24. nov.

mēnesī, dzīvokļa īres maksu samazināja par 20 %, bet personām, "kas nepārtiek no darba algas", īres maksa tika palielināta par 80 %. Dzīvokļa platības norma vienam cilvēkam tika noteikta 9 kv.m., pieļaujot papildplatību, kas varēja trīskārtīgi pārsniegt normu, atbildīgiem darbiniekiem, profesoriem, zinātniekiem, Nopelniem bagātajiem māksliniekiem, literātiem, ar ordeņiem apbalvotām personām, Sarkanās armijas komandējošā sastāva pārstāvjiem.

Analogi 1941. gada 13. martā tika ieviestas cietās īres maksas (1,5 rubļi mēnesī par 1 kv.m.) arī neapdzīvojamo telpu īrei, paredzot trīskārtīgus īres maksas atvieglojumus komunistiskajai partijai un ar to asociētajām sabiedriskajām organizācijām, valsts un vietējām budžeta organizācijām. No nomas maksas atbrīvoja atpūtas namus, sanatorijas un slimnīcas, kurām bija jāmaksā tikai ēkas amortizācijas izdevumi.

Arvien tika paplašināta arī mazumtirdzniecībā iegādājamo preču normēšana. Ar 1940. gada 21. septembra un 24. septembra tirdzniecības tautas komisāra pavēli¹²² aizliedza iegādāties ielas apavus, uzvalkus, kleitas, kostīmus, mēteļus, pulksteņus tām personām, kam jau piederēja noteikts šo mantu daudzums. Tādā veidā varas iestādes centās cīnīties pret pircēju paniku sakarā ar gaidāmo rubļa ieviešanu Latvijā un attiecīgu cenu paaugstināšanu šīm precēm. Ar 1940. gada 30. septembri Latvijas PSR TKP lēmumā noteica maksimālās cenas Latvijas mazumtirdzniecībā, bet cietās cenas rubļos tajā noteica ar LPSR TKP un LK(b)P CK lēmumu "Par rūpniecības un pārtikas preču mazumtirdzniecības cenām" (23.11. 1940.).¹²³ Cenas tika grozītas atbilstoši Padomju Savienības cenu mērogiem, kas izsauca nepārtikas preču ievērojamu sadārdzināšanos.

Cietās cenas ieviesa arī vairumtirdzniecībā. 1940. gada 3. decembrī Latvijas PSR TKP pieņēma lēmumu "Par labības sagādes cenām"¹²⁴, nosakot cietās cenas labībai, kuru Zemkopības tautas komisariāta Labības birojs nodeva Pārtikas rūpniecības tautas komisariāta rūpniecām. 9. decembrī sekoja TKP lēmums "Par labības iepirkšanas cenām"¹²⁵, 24. decembrī iepirkuma cenas tika noteiktas arī pākšaugiem un kartupeļiem.

Ar 1940. gada 24. decembra Latvijas PSR TKP lēmumu valsts uzņēmumiem aizliedza iepirkt materiālus mazumtirdzniecības tīklā, kas liecināja par preču deficīta pieaugumu arī vairumtirdzniecībā.

Zemes tiesības Latvijā pēc tās inkorporācijas PSRS regulēja PSRS "Zemes lietošanas un ierīcības vispārējie pamati" (15.12.1928.), kā arī jau iepriekš analizētā "Tautas Saeimas" pieņemtā deklarācija "Par zemes pasludināšanu

122 Ziņotājs. – 1940. – 21. un 24. sept.

123 Turpat. – 24. nov.

124 Turpat. – 9. dec.

125 Turpat. – 10. dec.

tautas īpašumā" (22.07.1940) un "Tautas valdības" likums "Par zemi" (29.07.1940.).¹²⁶

PSRS "Zemes lietošanas un zemes ierīcības vispārējie pamati" noteica zemi ekskluzīvā valsts īpašumā un aizliedza veikt ar to darījumus. Zemi piešķīra beztermiņa lietošanā personām, kas to pašas apstrādās, pie tam priekšroka tika dota trūcīgajiem un vidējiem bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Ārpus kārtas zeme tika piešķirta valsts iestādēm un uzņēmumiem. Likums sekmēja kolektīvu zemes lietošanu un kooperāciju lauksaimniecībā, piešķirot nodokļu atlaides un izdevīgākus kredītu ņemšanas, sēklas un lopu piešķiršanas noteikumus komūnām, lauksaimniecības sabiedrībām un arteļiem. Savukārt tika ierobežotas tā saucamo "kulaku" zemes lietošanas tiesības. Viņiem, piemēram, aizliedza rentēt zemi. Likums aizliedza arī zemes apakšrenti. Tādā veidā notika cīņa ar "bezstrādes" ienākumiem.

Pamatojoties uz 22. jūlija deklarācijas un 29. jūlija likuma normām, tika izdota vesela virkne normatīvo aktu: Ministru kabineta izdotie likumi "Par izsoļu atcelšanu zemes vienībām ārpus pilsētu administratīvām robežām" (22.08.1940.)¹²⁷, "Par Valsts Zemes bankas lauku īpašumu likvidāciju" (22.08.1940.)¹²⁸, "Par zemes parādu dzēšanu un saistību sadalīšanu" (22.08.1940.)¹²⁹; Zemkopības ministrijas izdotie noteikumi "Par bijušo zemes īpašnieku mantiņniekiem vai vairākiem līdzīpašniekiem atstātās zemes tālākas lietošanas tiesību piešķiršanu" (23.08.1940.)¹³⁰; zemkopības ministra rīkojums "Par zemes piešķiršanas kārtību vienas ģimenes locekļiem" (23.08.1940.)¹³¹.

1940. gada 22. augusta likums "Par lauksaimniecības kredītu"¹³² aizliedza turpmāk bankām izsniegt aizdevumus zemes pirkšanai, mantojuma daļu izmaksai un izpirkuma maksas segšanai par valsts zemes fonda piešķirtām zemēm. Tika noteikts, ka zemes lietošanas tiesības un ēkas uz lauksaimniecības zemes nevar būt par ieķīlājuma priekšmetu (likumdevējs centās nepieļaut iespējamu zemnieku saimniecību atsavināšanu), bet turpmāk LPSR Lauksaimniecības bankai (agrāk Valsts Zemes banka) bija jāizsniedz aizdevums pret parāda rakstiem vai vekseliem. Jaunizveidotās zemnieku saimniecības uz 5 gadiem tika atbrīvotas no bankas kredītu procentu nomaksas.

Likumā "Par zemes parādu dzēšanu un saistību sadalīšanu" tika atcelta izpirkšanas maksa par zemi no valsts zemes fonda, izņemot parādu atlikumu par piešķirtām ēkām.

126 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 102. – 238.–239. lpp.

127 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 23. aug.

128 Turpat.

129 Turpat.

130 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 28. aug.

131 Turpat.

132 Turpat. – 23. aug.

Kreditoriem par dzēstām aizdevuma summām valsts kompensācijai izsniedza bezprocentu zemes nacionalizācijas parādzīmes, kas bija izpērkamas 20 gadu laikā.

Zemkopības ministra rīkojums "Par zemes piešķiršanas kārtību vienas ģimenes locekļiem" noteica, kā pirmām kārtām izskatāmi to personu pieprasījumi pēc zemes lietošanas, kuru iesniedzējiem nav vecāku. Pēc tam bija izskatāmi pārējo personu pieprasījumi, noskaidrojot, vai viņu vecākiem nav atstāta zeme, – kā bijušajiem īpašniekiem, vai arī viņiem tā nav piešķirama no jauna, – kā pieprasītājiem. Atsevišķi no vecākiem dzīvojošiem bērniem piešķir zemi tikai tādā gadījumā, ja uz vecāku zemes katram bērnam neiznāca 10 ha norma.

Zemes lietošanas tiesību mantošanas kārtību paskaidroja noteikumi "Par bijušo zemes īpašnieku mantiniekiem vai vairākiem līdzīpašniekiem atstātās zemes tālākas lietošanas tiesību piešķiršanu". Noteikumi pieļāva mantinieku vai līdzīpašnieku vienošanās iespēju, par ko notariālā rakstā bija jāpaziņo zemes ierīcības komitejā.

Ja vienošanās nenotika līdz 15. septembrim, jautājumu lēma pagasta zemes ierīcības komiteja, kuras lēmumu varēja pārsūdzēt Zemkopības ministrijas zemes ierīcības komisijā 5 dienu laikā. Priekšroka tika dota tam līdzmantiniekam vai līdzīpašniekam, kas pats apstrādāja zemi. Viņš varēja saņemt lietošanas tiesības uz zemi līdz 20 ha platībā. Ja šādi līdzmantinieki un līdzīpašnieki bija vairāki, zemi dalīja 10 ha lielās saimniecībās, dodot priekšroku lietošanas tiesībās personām, kas šo zemi apstrādājušas, otrajā kārtā atstājot laukstrādniekus, bet trešajā – graudniekus un rentniekus. Šajā kategorijā priekšroka tika dota personām ar lielāku ģimeni. Tiem, kas nesaņēma lietošanas tiesības uz zemi mantošanas kārtībā, varēja piešķirt valsts fonda zemi kā bezzemniekiem. Ja zemes līdzīpašniekiem vai līdzmantiniekiem lauksaimniecība nebija galvenā nodarbošanās, zemi atstāja tiem, kas apņēmas to apstrādāt.

Radniecības pakāpei zemes lietošanas tiesību mantošanā nebija izšķirošas nozīmes, arī zemes lietošanas tiesību testamentārā mantošanas kārtība netika paredzēta.

Pēc zemes reformas pabeigšanas 1941. gada martā tika pieņemts lēmums par zemes rentes un nomas aizliegumu ar 23. aprīli. Tika aizliegts zemi nodot pagaidu lietošanā trešajām personām.

Lai atbalstītu padomju iekārtai "šķiriski draudzīgos" sociālos elementus laukos, Latvijas PSR TKP un Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālkomiteja 1941. gada 3. martā izdeva kopīgu lēmumu "Par palīdzību nabadzīgajām un vidējām zemnieku saimniecībām"¹³³. Lēmums paredzēja apgādāt nabadzīgos zemniekus ar govīm, piespiedu kārtā "iepērkot" tās no

133 Ziņotājs. – 1940. – 4. martā.

turīgajiem zemniekiem, kam daļa zemes reformas gaitā tika atsavināta, un pārdodot tās par zemām cenām uz kredīta zemniekiem, kam govju nebija.

Lēmums paredzēja arī sēklas aizdevuma piešķiršanu nabadzīgām zemnieku saimniecībām, zirgu darbināmo mašīnu iznomāšanas punktu dibināšanu (par šo punktu materiālo bāzi kļuva nacionalizēto lielsaimniecību inventārs), kā arī kopīgu zemes apstrādāšanas formu (kopjūgs, zemes kopapstrādāšanas sabiedrības) veicināšanu. Šādu lēmumu prioritātes bija šķiru politikas, nevis tautsaimniecības attīstības diktēti mērķi.

Ar 1941. gada 7. marta LPSR TKP lēmumu "Par padomju saimniecību organizēšanu Latvijas PSR"¹³⁴ tika uzsākta Latvijas lauku "socializācija". Par bāzi pirmajām padomju saimniecībām galvenokārt izmantoja jau LR pastāvējušās valsts saimniecības pie lauksaimniecības izmēģinājuma stacijām, lauksaimniecības skolām, zirgu audzētavas u.tml.

Neilgi pirms padomju – vācu kara Latvijā tika uzsākta pirmo kolhozu (kolektīvo saimniecību) dibināšana. 1941. gada 18. jūnijā komunistiskie laikraksti "Cīņa" un "Пролетарская правда" publicēja 1935. gadā II Vissavienības kolhoznieku-trieciennieku kongresā pieņemtos "Lauksaimniecības arteļa paraugstatūtus", kas liecināja par padomju varas centieniem stimulēt "kolektivizācijas" procesu.

Ģimenes tiesības Latvijas PSR ar 1940. gada 26. novembri regulēja 1926. gada 19. novembra KPFSR Lauļības, ģimenes un aizbildnības likumu kodekss¹³⁵, kā arī vairāki Padomju Savienības un Latvijas PSR likumi.

KPFSR Lauļības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa normas būtiski atšķirās no Latvijas Republikas Civillikuma ģimenes tiesību normām. KPFSR kodekss līdzās reģistrētai laulībai atzina arī "faktisko laulību", kuras fakts tika atzīts ar sievietes un vīrieša kopdzīves uzsākšanas brīdi. Par faktiskās laulības pierādījumiem strīda gadījumā KPFSR kodekss atzina vīriešu un sieviešu kopdzīves faktu, kopīgas saimniecības vešanu, pastāvēt kopdzīvei, laulāto attiecību atzīšanu trešo personu klātbūtnē, privātā sarakstē vai citos dokumentos, kā arī atkarībā no apstākļiem savstarpējā materiālā atbalsta sniegšanu, kopīgu bērnu audzināšanu u.c. (12.p.).

"Faktiskajā laulībā" dzimušo bērnu paternitāti noteica vietējā dzimtsarakstu nodaļa, bet strīdu gadījumā – tiesa. Līdz ar to ārļaulības bērnu statusu likumdevējs likvidēja.

KPFSR kodekss atzina laulības reģistrāciju tikai valsts dzimtsarakstu iestādēs. Šajā sakarā Latvijas lielākajās un apriņķu pilsētas izveidoja Iekšlietu tautas komisariāta dzimtsarakstu birojus. Līdz 1940. gada 26. novembrim baznīcā noslēgtās laulības saglabāja juridisko spēku. Laulības vecums gan

134 Padomju Latvija. – 1941. – 9. martā.

135 KPFSR Lauļības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. g. 1. dec. – R., 1941.

vīriešiem, gan sievietēm tika noteikts no 18 gadiem. Atzīstot vienlaulības principu, KPFSR kodekss aizliedza reģistrēt laulību ar personu, kura jau sastāvēja faktiskā laulībā ar trešo personu.

Laulības šķiršanas vai faktiskās laulības izbeigšanās gadījumā likumdevējs paredzēja alimentu maksāšanu trūcīgam, darba nespējīgam laulātajam 1 gada laikā pēc laulības šķiršanas vai kopdzīves izbeigšanas faktiskajā laulībā.

Jāatzīmē arī KPFSR kodeksa noteiktais laulāto līdztiesības princips gan savstarpējās attiecībās, gan attiecībās ar bērniem atšķirībā no Latvijas Republikas Civillikumā vēl saglabātajām romiešu "tēva varas" principa paliekām.

Pamatojoties uz KPFSR kodeksu, 1941. gada 4. aprīlī Latvijas PSR TKP apstiprināja nolikumu "Par aizbildnības un aizgādības orgāniem"¹³⁶. Tā kā bāriņu tiesas bija likvidētas, tad aizbildnības un aizgādības lietu kārtošānu uzdeva vietējām pagaidu izpildu komitejām. To kompetencē tika nodotas arī adopcijas lietas, kuras Latvijas Republikā kārtoja apgabaltiesas. Šie pārkārtojumi atspoguļoja padomju totalitārajā sistēmā raksturīgo administratīvās varas pieaugumu uz tiesu varas rēķina.

2.6. Darba un sociālās tiesības

Padomju tiesību doktrīnā bieži akcentēta tēze, ka darba un sociālās tiesības Padomju Savienībā kalpojušas vispilnīgākajai darbaļaužu šķirisko interešu nodrošināšanai. Patiesībā gan PSRS darba likumdošana, kura stājās spēkā Latvijā līdz ar tās inkorporāciju PSRS sastāvā, liecināja par totalitārās valsts interešu prioritāti, bet darba ņēmēju tiesisko stāvokli varētu salīdzināt ar dzimtļaužu tiesisko stāvokli viduslaikos.

Par to skaidri liecina 1940. gada 26. jūnija PSRS AP Prezidija dekrēts "Par pāreju uz 8 stundu darbadienu un septiņdienu darba nedēļu un par nolīgumu strādniekiem un kalpotājiem patvaļīgi aiziet no uzņēmumiem un iestādēm"¹³⁷. Ar šo dekrētu darba ņēmējiem tika noliegta darba līguma slēgšanas un laušanas brīvība. Darbinieks varēja aiziet no darba tikai ar darba vietas administrācijas piekrišanu. Darbinieka patvaļīgas aiziešanas gadījumā iestājās kriminālatbildība. Tādā veidā darbinieki piespiedu kārtā tika piesaistīti pie uzņēmuma.

Jau minētais 1940. gada 26. jūnija PSRS AP Prezidija dekrēts noteica kriminālatbildību arī par darba kavējumu un noteiktos apstākļos – arī par darba nokavējumu.

Latvijas teritorijā tomēr pirms kara 1940. gada 26. jūnija dekrēts spēkā nestājās, jo šeit vēl 1940. – 1941. gadā norisinājās uzņēmumu nacionalizācijas process. Iespējams, ka tika ņemts vērā arī jaunpievienotās padomju republi-

136 Ziņotājs. – 1941. – 10. apr.

137 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 27. jūn.

kas darbaļaužu "nepietiekamais apzinīgums". LK(b)P CK birojs gan 1941. gada 28. maijā pieņēma lēmumu lūgt VK(b)P CK un PSRS TKP ievest Latvijas teritorijā augstākminēto dekrētu ar 15. jūniju, bet līdz kara sākumam nekāds centrālās varas rīkojums nesevoja. 1940. gada 26. jūnija dekrētu Latvijā ieviesa tikai 1945. gada 1. martā, bet arī tad attiecīgās lietas sāka tiesā izskatīt tikai ar 1946. gada sākumu.¹³⁸

Atbilstoši KPFSR 1922. gada Darba likumu kodeksam, kurš stājās spēkā Latvijas teritorijā ar 1940. gada 26. novembri, tika noteiktas vairākas darbinieku kategorijas (iestāžu vadītāji, tiesneši, grāmatveži, iestāžu grāmatvedības vadītāji, rektori u.c.), kuriem darbalaiks netika normēts.

1941. gada 27. martā Latvijas PSR TKP pieņēma lēmumu, pamatojoties uz attiecīgo PSRS TKP 1938. gada 20. decembra lēmumu, ieviest līdz 1941. gada 1. maijam darba grāmatiņas uzņēmumu un iestāžu strādniekiem un kalpotājiem Latvijas PSR teritorijā.¹³⁹ Darba grāmatiņas krasi ierobežoja darba ņēmēju iespējas stāties darba attiecībās pēc "brīvas izvēles", nodibinot administratīvi policejisku kontroli pār darbaspēku.

Ar 1941. gada 12. aprīļa Latvijas PSR TKP lēmumu tika noteikta amatpersonu un privāto nodarbinātāju administratīvā atbildība par darba likumdošanas pārkāpumiem.

"Tautas valdības" aizsāko populistisko politiku darba algas likumdošanas jomā turpināja LPSR TKP un LK(b)P CK lēmums "Par darba algas paaugstināšanu" (25.09.1940.)¹⁴⁰, ar kuru strādniekiem darba algu paaugstināja par 15–60%, bet skolotājiem, ārstiem, agronomiem, inženieriem, uzņēmumu un iestāžu kalpotājiem par 25–40%. Pirkjspējas pieaugums neizbēgami radīja preču deficītu.

Visbeidzot, 1940. gada 23. novembra LPSR TKP un LK(b)P CK lēmums "Par darba algas paaugstināšanu"¹⁴¹ pielīdzināja darba algas Latvijā PSRS darba algu mērogam sakarā ar rubļa ieviešanu apgrozījumā Latvijas teritorijā. Rūpniecības, transporta, sakaru un komunālās saimniecības uzņēmumu darbinieku algas tika pielīdzinātas Ļeņingradas darbinieku likmēm, bet kalpotāji, inženiertehniskie, medicīnas un izglītības darbinieki turpmāk sāka saņemt algas atbilstoši PSRS cieto darba algu līmenim.

Tam sekoja arī cenu pielīdzināšana PSRS cenu mērogam, un rezultātā dzīves līmenis Latvijā pazeminājās.

138 Skat. Bleiere D. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa. 1940. gada 26. jūnija dekrēts Latvijā. – Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Zinātniskās konferences materiāli. – R., 1992. – 126.–127. lpp.

139 Ziņotājs. – 1941. – 29. martā.

140 Turpat. – 1940. – 26. nov.

141 Turpat. – 24. nov.

1940. gada 6. septembrī Latvijas PSR AP Prezidijs izdeva dekrētu "Par svinamām dienām LPSR"¹⁴². Līdztekus PSRS svētkiem – Vispasaules darbaļaužu solidaritātes dienām – 1. un 2. maijam, Oktobra Revolūcijas svētkiem – 7. un 8. novembrim, Staļina Konstitūcijas dienai – 5. decembrim u.c. par svinamo dienu tika noteikts 21. jūlijs – Padomju Latvijas nodibināšanas diena, kā arī 24. jūnijs – Līgo svētki. 1940. gada 23. decembrī tika publicēts Latvijas PSR TKP paziņojums, ka arī 25. un 26. decembris – Ziemassvētki nav uzskatāmi par darba dienām. Kā redzam, padomju vara neuzdrošinājās uzreiz atcelt reliģiskos un tautas tradicionālos svētkus atšķirībā no Latvijas Republikas valsts svētkiem – 18. novembra u.c.

Arī sociālās likumdošanas jomā padomju vara Latvijā īstenoja "šķiriskuma" principus, vērsoties pret darbaļaudīm "naidīgajām šķirām".

Ar 1940. gada 17. septembra Latvijas PSR AP Prezidija dekrētu tika izdarīti grozījumi 1931. gada LR likumā "Par pensijām"¹⁴³, nosakot, ka turpmāk augstākā pensiju norma nevar pārsniegt 250 latu mēnesī, attiecinot šo normu arī uz agrāk piešķirtajām pensijām. Savukārt garīdzniekiem, aizsargiem un viņu ģimenes locekļiem pensiju izmaksas bija izbeidzamas ar 1940. gada 1. oktobri.

Ar 1940. gada 10. novembri (LPSR APP dekrēts no 28.11.1940.)¹⁴⁴ Latvijā tika ieviesta sociālā nodrošināšana pēc PSRS likumiem, kas paredzēja obligātās iemaksas no darba algas arodbiedrībām sociālās nodrošināšanas veikšanai. Tā tika attiecināta uz visiem algotiem darbiniekiem.

1940. gada 3. decembrī tika apstiprināti Latvijas PSR TKP noteikumi "Par personālām pensijām"¹⁴⁵, kuras paredzēja piešķirt personām ar sevišķiem nopelniem Latvijas PSR labā.

1940. gada 23. novembra Latvijas PSR TKP lēmums noteica ar 1940. gada 25. novembri atcelt no strādniekiem, kalpotājiem un darba zemniekiem ņemamo maksu valsts ārstnieciskajās iestādēs. Lēmums neattiecināja bezmaksas medicīnisko apkalpošanu uz tā saucamajiem ekspluatatoriem – uzņēmējiem, turīgiem zemniekiem, brīvo profesiju pārstāvjiem u.c.

Analoga "šķiriska" pieeja bija mācību maksas atcelšanai vidusskolās. Mācību maksu saskaņā ar 1940. gada 26. septembra un 22. oktobra lēmumiem atcēla darbaļaužu bērniem, bet saglabāja "ekspluatoru" bērniem – 200 rbļ. Rīgā un 150 rbļ. provincē.

2.7. Krimināltiesības

Krimināltiesību galvenais avots līdz 1940. gada 26. novembrim palika 1933. gada Sodū likums, bet pēc šī datuma Latvijā spēkā stājās 1926. gada Krievijas

142 Ziņotājs. – 1940. – 13. sept.

143 Turpat. – 19. sept.

144 Turpat. – 28. nov.

145 Turpat. – 1941. – 3. janv.

PFSR Kriminālkodekss. Līdz tam Latvijas PSR Ministru kabinets izdarīja vairākus grozījumus Sodu likumā. Grozot 20. pantu, tika noteikta uz spaidu darbiem, pārmācības namu un cietumsodu notiesāto personu pirmstermiņa atbrīvošana nevainojamas uzvedības gadījumā (uz mūžu notiesātajiem – pēc 10 ieslodzījuma gadiem, bet personām, kas izcieta noteikta laika sodu – pēc puses ieslodzījuma soda izciešanas).

Atbilstoši PSRS AP Prezidija 1940. gada 10. augusta dekrētam 1940. gada 22. augustā Latvijas PSR Ministru kabinets noteica Sodu likuma 281. pantā sodu par huligānismu uzņēmumos, iestādēs, publiskajās vietās – vienu gadu cietumā, kā arī pašu sodu par sīkām zādzībām uzņēmumos vai iestādēs (546.¹ pants) neatkarīgi no zādzības apmēriem. Abos gadījumos, ņemot vērā lietas raksturu, varēja noteikt arī bargāku sodu.

Padomju krimināltiesību ieviešanas rezultātā parādījās jauni noziegumu sastāvi – piemēram, spekulācija, ar kuru par noziedzīgu darbību kvalificēja privātu tirdzniecību pēc "melnā tirgus" cenām. 1940. gada 17. oktobrī Latvijas PSR AP Prezidijs izdeva dekrētu "Par spekulācijas apkarošanu"¹⁴⁶, nosakot kriminālatbildību par spekulāciju – 10 gadus cietumā ar visas mantas konfiskāciju.

Raksturīga staļinisma perioda krimināltiesību iezīme bija kriminālo represiju pastiprināšana – gan nosakot bargākus sodus, gan paplašinot noziegumu loku. Tā ar 1940. gada 10. jūlija PSRS AP Prezidija dekrētu noteica uzņēmumu vadītāju un atbildīgo darbinieku kriminālatbildību par nekvalitatīvas un nestandarta produkcijas izlaidi. Ar cietumsodu atbilstoši PSRS AP Prezidija 1941. gada 10. februāra dekrētam sodīja par uzņēmumu iekārtu un materiālu pārdošanu vai apmaiņu, 2–4 mēnešu cietumsods bija paredzēts tiem, kas patvaļīgi aizgāja no darba uzņēmumā vai iestādē, pēc jau minētā PSRS AP Prezidija 1940. gada 26. jūnija lēmuma.

Ar KPFSR Kriminālkodeksa ieviešanu tika atjaunots nāvessods, kurš ar 1933. gada Sodu likumu Latvijā bija atcelts miera laikā.

Kriminālkodeksa piemērošanai noteica atpakalejošas darbības spēku. Tādējādi bija iespējams inkriminēt valsts noziegumu izdarīšanu personām, kas cīnījās par Latvijas neatkarīgu valsti pret padomju bruņotajiem spēkiem 1918.–1920. gadā vai arī Latvijas Republikas periodā pauda komunistiem nepieņemamus uzskatus.

Tā, piemēram, 1941. gada 7. jūlijā PSRS Augstākās Tiesas kara kolēģija piesprieda nāvessodu ar mantas konfiskāciju bijušajam Latvijas Republikas ministru prezidentam (1924–1925; 1928.–1932), Saeimas deputātam un Rīgas pilsētas galvam (1931–1935) Hugo Celmiņam, inkriminējot viņam kā noziedzīgas darbības pēc Krievijas PFSR Kriminālkodeksa 58.4, 58. 10, 58.11 un 58.13 panta brīvprātīgu iestāšanos 1919. gadā "kontrevolucionārajā Latvijas

146 Ziņotājs. – 1940. – 18. okt.

armijā" un aktīvu cīņu pret Sarkanās Armijas daļām Atbrīvošanās cīņu periodā, kā arī darbošanos pret revolucionāro kustību Latvijas valdības sastāvā un Zemnieku savienības vadībā. Spriedums nebija pārsūdzams un tika izpildīts 1941. gada 30. jūlijā.¹⁴⁷

Savukārt, populārajam rakstniekam, virsniekam Aleksandram (Jēkabam) Grīnam PSRS kara tribunāls piesprieda nāvessodu ar mantas konfiskāciju 1941. gada 10. novembrī par "kontrevolucionārajiem sacerējumiem" resp. viņa Latvijas Republikas periodā publicētajiem romāniem, stāstiem un populārzinātnisko literatūru, pamatojot spriedumu ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.4 un 58.10 panta 1. daļu.¹⁴⁸

Raksturīga arī kopatbildības un objektīvās pieskaitīšanas principu piemērošana šī laika padomju krimināltiesībās.

Latvijas PSR Ministru kabineta rīkojumā par tirdzniecības kuģiem (27. 07. 1940.)¹⁴⁹ tika noteikts, ka kuģu kapteiņi, kuri pārkāps Latvijas valdības pavēli Latvijas kuģiem doties uz PSRS ostām, tiks uzlūkoti kā tautas nodevēji un tos pasludinās ārpus likuma, saucot pie atbildības arī viņu ģimenes un tuvākos radniekus. Padomju krimināltiesībās tolaik tika atzīta arī likuma piemērošana pēc analogijas.

Cīņā ar reāliem vai iedomātiem padomju režīma politiskajiem pretiniekiem masveidīgi tika lietotas ārpustiesas represijas – deportācijas, nošaušanas, ieslodzījums cietumā un koncentrācijas nometnē, kuras skāra arī augstas amatpersonas Latvijas PSR varas struktūrās, piemēram, izglītības tautas komisāru Jūliju Lāci, LPSR AP Prezidija sekretāru Pēteri Blauu, Sarkanās armijas 24. teritoriālā korpusa komandieri R. Kļaviņu.

2.8. Tiesu iekārta un procesuālās tiesības

Līdz 1940. gada novembrim Latvijas PSR tiesu iekārtu un procesu regulēja Latvijas Republikas likumi, kuros tika izdarīti atsevišķi grozījumi.

Tā, piemēram, 1940. gada 17. jūlijā "Tautas valdība" izdarīja pārgrozījumus un papildinājumus 1924. gada likumā "Par telpu īri" un ietvēra tajā otro nodaļu "Tiesāšanas kārtība īres lietās".¹⁵⁰ Tajā tika noteikts, ka miertiesas sēdes telpu īres lietās ir pilntiesīgas, ja tajās bez miertiesneša piedalās pa vienam strādnieku vai īrnieku un namsaimnieku pārstāvim, kurus ieceļ tieslietu ministrs uz miertiesneša priekšlikuma pamata no strādnieku organizāciju, īrnieku un namsaimnieku izraudzītiem kandidātiem.

147 Okupācijas varu politika Latvijā.. – Dok. Nr. 72. – 139. lpp.; KPFSR Kriminālkodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. nov. – R., 1940. – 25., 27. lpp.

148 Turpat. – Dok. Nr. 242. – 435. lpp.

149 Lkr, 1940, 173.

150 Valdības Vēstnesis. – 1940. – 20. jūl.

1940. gada 22. augustā Latvijas PSR Ministru kabinets papildināja Kriminālprocesa likumu ar nodalījumu "Lietu caurskatīšana neatliekamības kārtībā".¹⁵¹ Šādu kārtību paredzēja visām krimināllietām, kas piekrita mirtiesnešu pārziņai, gadījumā, ja milicijas darbinieks aizturēja personu nozieguma vietā tā izdarīšanas brīdī. Neatliekamības kārtībā bija jāizskata arī visas lietas par huligānismu un noziegumiem, kuri izdarīti uz huligānisku motīvu pamata.

Tas nozīmēja, ka apsūdzēto pie mirtiesneša, lai nekavējoties izskatītu lietu pēc būtības, bija jānogādā 24 stundu laikā pēc apcietināšanas. Spriedums stājās spēkā tā pasludināšanas brīdī, ja tam piekrita apsūdzētā persona, bet apsūdzētājs atteicās no pārsūdzības. Apelācijas sūdzības iesniegšanas termiņš tika saīsināts uz 3 dienām kopš sprieduma pasludināšanas brīža. Skaidrs, ka šāda krimināllietas izskatīšana "neatliekamības kārtībā" krasi samazināja apsūdzētās personas iespējas pienācīgi sagatavoties tiesas procesam, kā arī panākt lietas pārskatīšanu, un nozīmēja apsūdzētā procesuālo tiesību ierobežošanu.

Likumdevēja mērķis, pieņemot šos labojumus, acīmredzot bija nepieļaut atklātas politiskas akcijas pret padomju okupācijas režīmu.

Līdz ar Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā LR tiesu iekārtas, citu tiesību sargājošo iestāžu un procesa likumi nonāca pretrunā ar PSRS likumiem un Latvijas PSR konstitūciju, tādēļ 1940. gada novembrī – decembrī spēkā stājās attiecīgie PSRS likumi un tiem pakārtotie akti (likums "Par PSRS, savienoto un autonomo republiku tiesu iekārtu" (16.08.1938.); PSRS Tieslietu tautas komisariāta noteikumi "Par PSR Savienības advokatūru" (16.08.1939.); PSRS CK un TKP noteikumi "Par darbu konfliktu caurlūkošanu samierināšanas – šķīrējtiesas un tiesas kārtībā" (29.08.1928.) u.c.

Ar 1940. gada 26. novembri Latvijas PSR spēkā stājās KPFSR 1923. gada Kriminālprocesuālais kodekss un tā paša gada Civilprocesuālais kodekss.

Atbilstoši jaunajai tiesu iekārtai, kuru noteica ar Latvijas PSR AP Prezidija dekrētu "Par Latvijas PSR tiesu sistēmas pārveidošanu" (11.11.1940.)¹⁵² un jau minēto PSRS likumu, tika likvidēta LR augstākā tiesu institūcija – Senāts. Tiesu palātu pārveidoja par Latvijas PSR Augstāko tiesu, apgabaltiesām grozīja kompetenci atbilstoši PSRS likumiem, bet mirtiesas pārveidoja par tautas tiesām.

Saskaņā ar Latvijas PSR TKP lēmumiem "Par tautas tiesu sadalījumu Latvijas PSR" (26.11.1940.)¹⁵³ tika izveidotas 104 tautas tiesas. Rīgā vien darbojās 25 tautas tiesas. Apgabaltiesu skaitu (5) nemainīja, tās darbojās Rīgā, Liepājā, Valmierā Gulbenē un Daugavpilī.

151 Turpat. – 1940. – 24. aug.

152 Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā.. – Dok. Nr. 116. – 271. lpp.

153 Ziņotājs. – 1940. – 27. nov.

PSRS tiesu iekārta paredzēja arī speciālās tiesas – kara tribunālus, dzelzceļa un ūdens transporta līnijtiesas. Šīs tiesas izskatīja savai kompetencei atbilstošas krimināllietas. Tā Latvijā tika izveidota Latvijas dzelzceļa līnijtiesa, kura izskatīja lietas par noziegumiem, kas grāva dzelzceļa transporta darbu.

Lai nodrošinātu “šķirisku” tiesību piemērošanu, padomju vara ķērās pie tiesu personālsastāva “tīrīšanas”. Atlaida “buržuāziskos” tiesnešus (31 tiesnesi deportēja no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā¹⁵⁴), bet to vietā tiesu iestādes “nostiprināja” ar “piemērotiem kadriem”, kas pēc komunistiskās vadības viedokļa prata pareizi piemērot padomju tiesības. Augstākos tiesu amatus piešķīra no Krievijas un citām padomju republikām atsūtītajiem speciālistiem. Tā, piemēram, 1941. gada aprīlī Latvijas PSR AP ievēlēja par Latvijas PSR Augstākās tiesas priekšsēdētāju Fr. Dombrovski un par viņa vietniekiem – E. Veinbergu un J. Grīnbergu.

Atbilstoši PSRS likumdošanai Latvijā notika prokuratūras reorganizācija. Prokuratūra vairs nebija pakļauta Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariātam, bet gan PSRS prokuroram. Notika arī prokuratūras personālsastāva tīrīšana: “reakcionāros” prokurus atlaida, bet viņu vietā iecēla komunistiski orientētos “progresīvos” darbiniekus.

Par Latvijas PSR prokuroru 1940. gada 3. decembrī iecēla no Krievijas ieradušos E. Soldnieku.

Atbilstoši padomju tiesību sistēmai reorganizēja advokatūru. Latvijā izveidoja advokātu kolēģiju kā “brīvprātīgu” advokātu apvienību, kuru pakļāva Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariātam. Zvērināto un privāto advokātu institūts tika likvidēts. Turpmāk ar advokāta praksi varēja nodarboties tikai advokātu kolēģijas locekļi. Advokātu darbības jautājumus, jaunu locekļu uzņemšanu advokātu kolēģijā un locekļu izslēgšanu no tās izlēma advokātu kolēģijas kopsapulce un advokātu kolēģijas prezidijs.

Latvijas PSR Advokātu kolēģijas prezidiju 9 cilvēku sastāvā ievēlēja 1941. gada 11. janvārī. Jāatzīmē, ka PSRS Tieslietu tautas komisariātam bija tiesības noraidīt advokātu kolēģijā uzņemtos locekļus. Advokātu kolēģijā uzņēma personas ar augstāko juridisko izglītību, personas, kas nobeidza viengadīgu juridisko skolu un kurām bija viengadīgs darba stāžs par tiesnesi, prokuroru, izmeklēšanas tiesnesi vai juriskonsultu. Personām bez juridiskās izglītības prasīja trīsgadīgu praktiskā darba pieredzi minētajos amatos.

Advokātiem turpmāk bija jāstrādā valsts izveidotajās juridiskajās konsultācijās, kuras Latvijas PSR izveidoja kopskaitā 40, bet advokātu privātprakse tika izbeigta. Advokatūra tika pakļauta padomju valsts varas uzraudzībai, kura noliedza politiski neuzticamiem advokātiem turpināt profesionālo darbību.

154 Okupācijas varu politika Latvijā.. – Dok. Nr. 78. – 152. lpp.

Ar Latvijas PSR TKP 1940. gada 16. decembra lēmumu apstiprināja noteikumus "Par Latvijas PSR valsts notariātu"¹⁵⁵. Tika likvidēts zvērīnāto notāru institūts un nodibināti valsts notariālie kantori pilsētās un apriņķu centros, kurus pakļāva Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariātam.

Saskaņā ar padomju procesuālām tiesībām Latvijas PSR visu triju līmeņu tiesas ieguva tiesības izskatīt lietas pirmajā instancē atkarībā no to svarīguma un sarežģītības pakāpes.

Visu līmeņu tiesas lietas izskatīja tiesneša un divu tautas piesēdētāju sastāvā. Tautas piesēdētājus izraudzījās no darbaļaužu vidus komunistiskās partijas organizācijas, padomju varas atzītās sabiedriskās organizācijas, kā arī uzņēmumu strādnieku un darbinieku kopsapulces, karaspēku daļu karavīru sapulces un pagastu zemnieku kopsapulces. Viņiem parasti nebija ne juridiskās kvalifikācijas, ne tiesu darba prakses. Šī institūta uzdevums bija demonstrēt tiesas demokrātisko raksturu, bet patiesībā tā bija izkārtne, jo likumības principa ietvaros, kuru sludināja padomju tiesību doktrīna, tautas piesēdētāji lielākoties bija spiesti pakļauties tiesneša kā tiesību speciālistu autoritātei. Tiesas spriedumu varēja paskaidrot gadījumā, ja ar tiesnesi vienaprātis bija vismaz viens piesēdētājs.

Latvijai uzspiestais Krievijas Civilprocesa kodekss¹⁵⁶ ievērojami ierobežoja tiesību dispozitivitātes principu civilprocesuālajās tiesībās. Kodekss uzdeva tiesai neaprobežoties ar pušu iesniegtajiem materiāliem un liecībām, bet "noskaidrot prāvnieku īstās tiesības un savstarpējās attiecības" (5.p.). Procesa gaitā prāvnieki nevarēja atteikties no savām tiesībām un tiesas aizsardzības, panākot savstarpēju izlīgumu vai arī atsaucot prasību, ja tiesa atteicās procesu izbeigt. KPFSR Civilprocesuālais kodekss paredzēja arī prokurora tiesības ierosināt civillietu vai arī iesaistīties lietā neatkarīgi no pušu pušu vēlēšanās, ja prokurors uzskatīja, ka šāda darbība ir valsts un darbaļaužu interesēs (2.p.). Ja kādas lietas izspriešanai trūka likumu vai rīkojumu, tiesai lieta bija jāizspriež, "vadoties no padomju likumdošanas vispārējiem principiem un Strādnieku-zemnieku valdības vispārējās politikas" (4.p.), tas ir, piemērojot tiesību analogijas principu vai pakļaujot tiesas spriedumu komunistu īstenotās politikas konjunktūrai.

Lai aizsargātu "publiskās intereses" vai arī "puses intīmo dzīvi", tiesa varēja nolemt par lietas izskatīšanu slēgtā sēdē.

Latvijas PSR kriminālprocesa regulējošais Krievijas Kriminālprocesa kodekss¹⁵⁷ noteica kriminālprocesa stadijas (kriminālprocesa ierosināšana,

155 Ziņotājs. – 1940. – 30. dec.

156 KPFSR Civilprocesa kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 20. nov. – R., 1941.

157 KPFSR Kriminālprocesa kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. nov. – R., 1940.

izziņa un iepriekšējā izmeklēšana, nodošana tiesai, tiesas izmeklēšana, sprieduma paskaidrošana, kasācijas izskatīšana, sprieduma izpilde) un raksturoja tā principus – atklāta lietas izskatīšana, izņemot lietas, kuras saturēja kara, diplomātiskos vai valsts noslēpumus, vai arī ziņas par pilsoņu intīmo dzīvi; vainu pierādošo un attaisnojošo apstākļu noskaidrošana iepriekšējā izmeklēšanā; obligāta aizstāvības piedalīšanās, sākot ar tiesas izmeklēšanas stadiju, lietās, kuru izskatīšanā piedalījās prokurors.

Politisko noziegumu lietās procesuālo tiesību garantijas tika atceltas. Lietās par teroristiskām organizācijām un terora aktiem noteica saīsinātus lietu izmeklēšanas termiņus, atcēla prokurora un advokāta piedalīšanos procesā un tiesību uz lietas pārsūdzēšanu kasācijas kārtībā vai apžēlošanas lūguma iesniegšanu. Tiesas spriedumu paredzēja izpildīt nekavējoties. Par šīm lietām noteica radniecīgu kopatbildību. Līdzīga rakstura procesuālo normu ierobežojumi bija arī lietās par kaitniecību un diversijām.

Bez tam nevar nepieminēt ārpustiesas represijas, kuras īstenoja tā saucamās Iekšlietu tautas komisariāta īpašās apspriedes jeb "troikas", jo darbojās triju locekļu sastāvā.¹⁵⁸ Tās varēja administratīvā kārtībā izlemt politiskos noziegumos apsūdzamās personas vai personu grupas likteni uz Iekšlietu tautas komisariāta resoru izmeklēšanas materiālu pamata bez paša apsūdzētā (apsūdzēto) klātbūtnes, kā arī grozīt represijas pakāpi, aizstājot izsūtīšanu uz spaidu darbu nometni ar nošaušanu un otrādi.

Politisko lietu izmeklēšanā atbilstoši paša Staļina norādījumiem plaši tika izmantota spīdzināšana. Troikas parasti pieņēma arī lēmumus par politiski neuzticamo elementu administratīvu deportāciju no Latvijas nometinājumā attālos Krievijas rajonos bez kādas apsūdzības izvirzīšanas. Administratīvai deportācijai tika pakļauti arī "pretpadomju elementu" ģimenes locekļi, tai skaitā arī mazgadīgi bērni.¹⁵⁹ Valsts varas patvaļa kriminālprocesuālo tiesību piemērošanas jomā izpaudās ārkārtīgi spilgti.

Padomju procesuālās tiesības paredzēja divus tiesas spriedumu pārskatīšanas veidus – kasācijas un uzraudzības kārtībā. Apelāciju padomju tiesvedība neatzina.

Pirmās instances tiesas spriedumus kasācijas kārtībā augstākstāvošā tiesu instancē varēja pārsūdzēt procesa puses vai arī prokuratūra, iesniedzot kasācijas sūdzību līdz sprieduma stāšanās spēkā. Savukārt uzraudzības kārtībā lietas pārskatīšanu varēja ierosināt PSRS Prokuratūra, Latvijas PSR prokurors, PSRS Augstākās Tiesas priekšsēdētājs vai Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētājs, griežoties ar protestu Latvijas PSR Augstākajā tiesā,

158 Troiku funkcijas un pilnvaras raksturotas PSRS iekšlietu tautas komisāra N. Ježova 1937. gada 30. jūlija pavēlē par tā saucamo pretpadomju elementu represēšanas operāciju. Skat.: Okupācijas varu politika Latvijā.. – 41. lpp.

159 Turpat. – Dok. Nr. 11. – 50.–55. lpp.; Dok. Nr. 76. – 143.–145. lpp.

kuras kompetencē ietilpa Latvijas PSR tiesu orgānu darbības uzraudzība. Protestu iesniegšana netika ierobežota ar kādiem termiņiem, un tā notika gan uz minēto institūciju iniciatīvas, gan procesa dalībnieku, citu personu vai sabiedrisko organizāciju sūdzību pamata. Latvijas PSR Augstākā Tiesa, izskatot protestu, bija tiesīga pieņemt lēmumu par lietas atkārtotu izskatīšanu pirmās instances tiesā pēc būtības.

Uzraudzības kārtība pavēra iespējas totalitārajai valstij, aizbaidinoties ar rūpēm par "likumības ievērošanu", pieprasīt lietas vairākkārtēju izskatīšanu, līdz beidzot tiesa pieņēma "pareizo" lēmumu.

Padomju tiesības noteica arī vairākas institūcijas tiesību strīdu un sīku pārkāpumu izskatīšanai ārpustiesas kārtībā.

Tā, piemēram, ar Latvijas PSR TKP 1941. gada 10. aprīļa lēmumu nodibināja Valsts arbitražu pie Latvijas PSR TKP, kurai uzdeva izskatīt mantiskos strīdus starp sabiedriskā sektora iestādēm, uzņēmumiem, organizācijām¹⁶⁰. Valsts arbitražas personālsastāvu iecēla Latvijas PSR TKP.

Darba konfliktu izskatīšanai tika izveidotas novērtēšanas – konfliktu komisija, samierināšanas kameras un šķīrējtiesas Darba tautas komisariāta uzraudzībā. Ja puses nevarēja vienoties, lietu izskatīja tautas tiesa.

1941. gada 3. jūnijā Latvijas PSR TKP pieņēma lēmumu par "Nolikuma par ražošanas biedriskām tiesām fabrikās, rūpnīcās, valsts un sabiedriskās iestādēs un uzņēmumos"¹⁶¹ apstiprināšanu. Lēmums tika publicēts 1941. gada 22. jūnijā, t.i., padomju – vācu kara pirmajā dienā, tādēļ Latvijā līdz kara beigām īstenots netika.

Biedriskās (biedru) tiesas bija jāizveido uzņēmumos ar ne mazāk kā 100 darbinieku, lai cīnītos par ražošanas disciplīnas ievērošanu un pret vecā sadzīves veida paliekām: žūpošanu, apvainojumiem u.tml. Biedru tiesai piešķīra tiesības izskatīt arī sīkās zādzības uzņēmumā līdz 50 rubļu vērtībā, mantiskos strīdus līdz 50 rubļu apjomā un lietas par huligānismu gadījumos, kad neiestājās kriminālatbildība. Tiesas sastāvu – priekšsēdētāju un tiesas locekļus bija jāievēl no trieciennieku vidus darbaļaužu kopsapulcēs uz gadu. Biedru tiesas spriedumi bija galīgi, nepārsūdzami un nekavējoties izpildāmi. Biedru tiesas tika pakļautas Latvijas PSR Arodbiedrību centrālajai padomei un Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariātam.

3. Juristu sagatavošana

Latvijas tiesību speciālistu kadru "tīrīšanas" politika, kuru īstenoja padomju vara, radīja kvalificētu juristu trūkumu darbam tiesās, prokuratūrā,

160 Ziņotājs. – 1941. – 26. apr.

161 Turpat. – 22. jūn.

administratīvajās iestādēs, kurās komunistiskā vadība vēlējās redzēt "politiski uzticamus" un padomju tiesību doktrīnas garā izglītotus tiesībniekus. Ar PSRS atsūtītajiem juristiem nepietika.

Tādēļ paātrinātai juristu sagatavošanai Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāts 1941. gada janvārī – aprīlī organizēja trismēnešu kursus, kuros klausītāji apguva padomju tiesību pamatus. Kursu beidzēju kvalifikācijas līmenis bija zems.

1941. gada 5. maijā tika uzsākta viengadīgas juridiskās skolas darbība Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta struktūrā, kuras darbību pārtrauca karš. Klausītājus šajās mācību iestādēs uzņēma uz sociāli šķiriskās izcelšanās kritērija pamata, mazāk rūpējoties par viņu iepriekšējo sagatavotību.

Juristu sagatavošanu turpināja Latvijas Universitāte, kura tika reorganizēta, zaudēja iekšējo autonomiju un ar 1940. gada septembri ieguva Latvijas Valsts universitātes nosaukumu. Tautsaimniecības un juridiskā fakultāte 1940/41. mācību gadā uzsāka darbu pēc Padomju Savienības mācību plāniem un programmām.

Saprotams, ka vairs nederēja un tika aizliegtas Latvijā un Rietumos izdotās mācību grāmatas, jo to paustās tēzes un nostādnes bija pretrunā ar komunistisko ideoloģiju un padomju tiesību doktrīnu. Turpmāk tiesību zinātni studentiem bija jāapgūst tikai pēc Padomju Savienībā izdotās mācību literatūras, kura bija krievu valodā. Tādēļ universitātē tika noteikta obligāta krievu valodas mācīšana. Tiesību zinātņu pasniegšana komunistiskās ideoloģijas dogmatiskajos ietvaros (šie ietvari bija sevišķi šauri J. Staļina nodibinātās personiskās diktatūras periodā, jo nepieļāva ne mazāko novirzi no oficiāli deklarētā viedokļa) atstāja negatīvu iespaidu uz jurisprudences attīstību Latvijā un uz juridiskās specialitātes studentu zināšanu līmeni.

Šajā laikā, piemēram, bija aizliegts pat pieminēt 20. gadu padomju tiesību teorētiķa P. Stučkas vārdu, nemaz nerunājot par viņa uzskata vērtēšanu.

Īstenojot šķiriskuma politiku, universitātē sāka uzņemt studentus ar proletārisku izcelsmi bez pabeigtas vidējās izglītības. No fakultātes tika atlaisti "buržuāziskie" mācībspēki (vairāki no viņiem pēc tam cieta 1941. gada 14. jūnija deportācijās, piemēram, profesori K. Dišlers, P. Mincs, H. Albats u.c.).¹⁶²

Žurnāla "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis" vietā, kurš bija 20 gadus kopis tiesību kultūru Latvijā, sāka izdot Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevumu "Tieslietu Vēstnesis". Par tā izdevumu redakcija izvirzīja "veicināt sociālistiskās likumības, sociālistisko tiesību izpratni un to iesakņošanas mūsu tiesiskā dzīvē". Žurnālu piepildīja ar rakstiem, kuros no apoloģētiskām pozīcijām tika aplūkotas PSRS tiesību nozares un kodifikācijas. Tā, piemēram,

162 Birziņa L. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. – R., 1999. – 52., 72., 92.–94. lpp.

žurnāls slavināja staļinisko 1936. gada PSRS Konstitūciju, ne ar pušplēstu vārdu nepieminot, ka staļiniskā diktatūra praksē nemaz nepūlējās ievērot konstitūcijā deklarētās normas.

1. Paskaidrojot, kāda bija Latvijas likumdošanas sistēma un kādā mērķa un nolikuma ietvaros tā darbojās, tiek minēti: 2. Raksturojot padomju tiesību sistēmas iezīmes, tiek minēti: 3. Kādas jomas Latvijas tiesiskās sistēmas padomju tiesiskās sistēmas ietvaros bija progresu un kādas – atpalikušas. 4. Salīdzinot 1936. gada Latvijas Republikas Satversmi un 1936. gada PSRS Konstitūcijas normas un raksturojot 1940. gada notikuma kaitējumu padomju tiesiskajai sistēmai. 5. Raksturojot 1940. gada notikuma tiesiskos aspektus kādās bija tā atšķiras no 1936. gada Satversmes.

1942. gads

(lūgums)

1942. gads

Latvian Literature

1. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

2. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

3. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

4. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

5. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

6. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

7. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

8. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

9. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

10. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

11. Latvian Literature in the Soviet Union. Stokholms, 1968. – 849. – 13. lpp.

Jautājumi un uzdevumi

1. Paskaidrojiet, kāds bija Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībā tiesiskais mehānisms un noskaidrojiet tā atbilstību Latvijas un starptautisko tiesību normām!

2. Raksturojiet padomju tiesību principiālās atšķirības no Latvijas Republikas tiesībām pirmskara periodā!

3. Kādās jomās Latvijai uzspiestajās padomju tiesībās var runāt par progresu un kādās – par regresu?

4. Salīdziniet 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes un 1940. gada Latvijas PSR konstitūcijas normas un raksturojiet 1940. gadā notikušās izmaiņas konstitucionālajās tiesībās!

5. Raksturojiet 1940. gada agrārreformas tiesiskos aspektus! Kādas bija tās atšķirības no 1920.–1922. gada agrārreformas?

Ieteicamā literatūra

Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture. – Stokholma, 1968. – 849.–883. lpp.

Bleiere D. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa. 1940. gada 26. jūnija dekrēts Latvijā. – Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Zinātniskās konferences materiāli. – R., 1992. – 124.–133. lpp.

Blūzma V. Piecdesmit neatzišanas gadi // Latvijas Jurists, 1990. – Nr. 8, 9.

Bojārs J. Latvijas Republikas okupācija un neatkarības zaudēšana. – Grām.: Bojārs J. Starptautiskās tiesības. – R., 1996. – 56.–57. lpp.

Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. – R., 1992.

Latvijas okupācija un aneksija: 1939 – 1940: Dokumenti un materiāli. – R., 1995.

Levits E. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture, 1991. – Nr. 1. – 67.–71. lpp.

Lēbers D. A. Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti. – Grām.: Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993. – R., 1998. – 7.–41. lpp.

Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. Dokumentu krājums. – R., 1999. – 59.–95. lpp.

Šilde Ā. Pasaules revolūcijas vārdā. – R., 1993. – 97.–173. lpp.

8. nodaļa NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS PERIODS LATVIJAS TIESĪBĀS (1941–1945)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1942. gads

(pieņemti)

28. septembris

Noteikumi "Par vietējo Sodu likumu priekšrakstu saskaņošanu ar vācu Sodu likumiem Austrumzemes reihskomisariātā".

13. marts

Rikojums "Par vietējo tiesu iestāžu pagaidu darbību Latvijas ģenerālapgabalā".

15. maijs

Noteikumi "Par komunālās pašvaldības ieviešanu".

13. jūnijs

Noteikumi "Par Latvijas ģenerālapgabalā spēkā esošām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un lēmumiem".

27. jūnijs

Izpildnoteikumi "Pie noteikumiem par komunālās pašpārvaldes ieviešanu".

30. jūnijs

Noteikumi "Par pagasta pašvaldības darbību", Noteikumi "Par apriņķa pašvaldības darbību", Noteikumi "Par pilsētas pašvaldības darbību".

1943. gads

18. februāris

Noteikumi "Par privātipašuma atjaunošanu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalos".

8. novembris

Noteikumi "Par vietējo kriminālprocesa likuma priekšrakstu saskaņošanu ar vācu kriminālprocesa likumu Latvijas ģenerālapgabalā".

1944. gads

9. februāris

Rikojums "Par sevišķās kara tiesas nodibināšanu un par tiesāšanas kārtību Sevišķā kara tiesā".

14. aprīlis

Noteikumi "Par sodāmību par satiksmi ar bandītiem un citām ienaidnieku personām".

1. Vēsturiskais apskats

1941. gada 22. jūnijā Otrā pasaules kara ietvaros sākās karš starp bolševistisko PSRS un nacistisko Vāciju. Jau ar pirmajām dienām kara darbībai tika pakļauta arī Latvijas teritorija. Sarkanarmijas nekārtīgās, neplānveidīgās, paniskai bēgšanai līdzīgās atkāpšanās taktikas rezultātā, vācu spēki strauji virzījās uz priekšu. 1. jūlijā bolševiki atstāja Rīgu, bet 8. jūlijā jau visa mūsu Dzimtene tika atbrīvota no komunistiem un nodibinājās "Trešā reiha" okupācija.

Līdz ar Latvijas teritorijas nonākšanu Vācijas pārvaldes zonā – bez tīri ekonomiskas zemes izmantošanas – nacisti mēģināja savām ideoloģiskām nostādnēm pakļaut arī vietējos iedzīvotājus. Visai precīzi to kādā instrukcijā pilnvarotajiem Baltijā aprakstīja reihsministrs A. Rozenbergs:

"Igaunijai, Latvijai un Lietuvai jāklūst par vācu protektorātu, lai vēlāk šos apgabalus pārvērstu par Lielvācijas sastāvdaļu. Rasiski piemērotos elementus ģermanizēt, kolonizējot ar vācu rases pārstāvjiem, bet nevēlamos elementus iznīcināt. Baltijas jūrai jāklūst par iekšējo vācu jūru Lielvācijas apsardzībā."

Jau ar 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem aizsākās Vācijas pretenzijas uz Baltiju. Nacistiskā propaganda daudz rakstīja, ka šīs zemes, kuras tika "atklātas" 12. gs., ir sensena vācu kolonija, kuru Rietumu kultūrai pievērsuši tieši ģermāņi, pie tam liriski tika uzsvērts, ka Baltija pirms tam bijusi kā neapstrādāts granīta blūķis, ko vācieši gadsimtu gaitā izveidojuši par skaistu mākslas darbu.

Kara gados tika izstrādātas vairākas versijas par okupēto teritoriju likteni pēc Vācijas uzvaras. Šo daudzo dokumentu vidū īpašu vietu tomēr ieņem ģenerālplāns "Ost". Jāatzīst gan, ka šī projekta oriģināls nav saglabājies (atrasts) un tā pamatnostādnes ir apkopotas no netiešiem pierādījumiem – atmiņām, piezīmēm u.tml.

Šī darba pamatideja bija, kā kompleksi nodibināt kundzību Austrumeiropā. To izstrādāja impērijas galvenā drošības pārvalde SS reihsfirera H. Himlera vadībā 1941. gada beigās. Plāna ietvaros bija paredzēts, ka apmēram 20 līdz 30 gadu laikā Austrumeiropa būs kolonizēta un ģermanizēta. Pārvācošanai un pilntiesīgai iekļaušanai vāciskajā kultūras aprītē bija nolemtas tikai tās personas, kuras būtu uzskatāmas par rasiski pilnvērtīgām, t.i., ar spilgti izteiktām ziemeļu rases iezīmēm un atbilstošu izturēšanos, kā arī prāta spējām. Par laimi, šī plāna realizācija kara laikā netika uzsākta.

Neskatoties uz to, ka nacionālsociālistiskais režīms lielāko Latvijas tautas daļu nesajūsmināja, vācu armija tomēr tika sagaidīta kā atbrīvotāja, galvenokārt t.s. "baigā gada" dēļ, t.i., sakarā ar pārciestajām staļiniskām represijām, nacionalizāciju u.tml. padomju politikas izpaušmēm. Vēl liela daļa intelek-

tuāļu cerēja, ka vācieši atbrīvos zemi no krieviem un atjaunos neatkarīgu Latvijas valsti – šajās cerībās gan drīz vien nācās vilties. Bez tam sākās nacionālsociālistisko ideju uzspiešana un arvien vairāk izpausties deklarētā vācietības primārā loma sabiedrībā, kultūrā un valsts pārvaldē. Ierindas cilvēku vidū tāpat nepatiku radija ielu pārdēvēšana. Brīvības iela bija ieguvusi Ā. Hitlera vārdu, Elizabetes iela pārtapa par V. fon Pletenberga ielu, Merķeļa iela – par O. Bismarka ielu u. tml.

Daudzējādā ziņā šo apstākļu kopums pamazām vietējos pilsoņus sāka pretnostatīt okupācijas pārvaldei. Īpaši tas izpaudās pēc vācu armijas neveiksmēm frontē, kad arvien skaidrāk sāka izkristalizēties doma par neatkarīgas valsts atjaunošanu ar pašu spēkiem. To stimulēja arī piespiedu iesaukšana leģionā un tikai daļēji bijušo īpašumu denacionalizācija.¹

Pēc nacistiskās armijas sagrāves pie Maskavas un Staļingradas 1943. gada augustā K. Čakstes vadībā tika izveidota pilsoniskās pretestības kustības organizācija – Latvijas Centrālā Padome (LCP). Tajā tika pārstāvētas visas lielākās bijušās brīvvalsts politiskās partijas – Zemnieku savienība, sociāldemokrāti, demokrātiskais centrs u. c., tika izveidotas pat septiņas komisijas. Svarīgākās no tām bija ārlietu, militārā, juridiskā, ekonomiskā un informācijas. Bez K. Čakstes šeit darbojās vairākas pazīstamas personas: B. Kalniņš, Ā. Klīve, J. Breikšs, L. Sēja u. c.

LCP politiskā platforma ietvēra sevī neatkarīgas Latvijas Republikas (LR) atjaunošanu, balstoties uz 1922. gada Satversmi un jaunām Saeimas vēlēšanām. Šajā sakarā intensīvi tika meklēti sakari ar Rietumvalstīm, lai iesniegtu memorandus un deklarācijas par nacistu okupācijas režīma politiku Latvijā un pamatotu nepieciešamību pēckara periodā atjaunot neatkarīgu valsti. Īpaši aktīvi šajā darbībā iesaistījās bijušie LR vēstnieki ārzemēs.

1944. gada pavasarī vācieši sāka izprast LCP darba mērķus. Drīz pēc tam tika apcietināti K. Čakste, L. Sēja un B. Kalniņš. Sākotnēji viņi tika ieslodzīti Salaspils nāves nometnē, bet vēlāk pārvesti uz Vāciju. Ar to LCP darbība gan netika pārtraukta. Īpaši aktīvi turpināja iesākto militārā komisija, kuru vadīja J. Kurelis un K. Upelnieks, t. s. kurelieši. Kurelieši mēģināja izveidot armiju pēc 1919. gada Brīvības cīņu parauga un cerēja ar tās palīdzību atjaunot neatkarīgu valsti. Tas tomēr neizdevās. 1944. gada 14. novembrī vācieši ar militāra spēka palīdzību likvidēja šo formējumu.²

1945. gada sākumā, lai iedvesmotu latviešu karavīru kaujas spējas, vācieši nolēma atļaut veidot Latvijas nacionālo komiteju (LNK) ar nosacītām Latvijas pagaidu valdības funkcijām. Ar H. Himlera svētību šis nodoms realizējās 1945. gada 20. februārī Postdamā. Par LNK vadītāju ievēlēja

1 Latvijas vēstures apcerējumi (no 1940. gada līdz mūsu dienām) / M. Virša redakcijā. – R.: Zvaigzne, 1990. – 51.–56. lpp.

2 Turpat. – 73., 74. lpp.

R. Bangerski. Šeit darbojās arī leģiona virspulkvedis A. Silgailis, agronoms J. Andersons u.c. Tā paša gada martā LNK pārcēlās uz Kurzemi, lai savas pilnvaras realizētu uz vietas, tomēr vācu okupācijas režīms visus šīs "valdības" centienus ignorēja.

1945. gada 3. maijā LNK pieņēma lēmumu par pašlikvidēšanos un Liepājā tika izveidota jauna valdība pulkveža R. Oša vadībā. Arī tai nebija lemts kaut ko reāli paveikt. Beigu beigās gan R. Bangerskis, gan R. Osis ar tuvākiem sekotājiem aizbēga uz Vāciju, kur padevās sabiedrotajiem.³

Bez pilsoniskās pretošanās kustības cīņā pret hitlerisko koalīciju piedalījās arī Latvijas komunistiskā (boļševiku) partija (LK(b)P) un ar PSRS saistītās iestādes. Šī cīņa izpaudās galvenokārt kā partizāņu karš un antifašistiskā pagrīdes kustība. Vēl īpaši būtu jāizdala poļu pretošanās cīnītāji.

Partizāņu kustības organizēšanās notika grūtos apstākļos, jo to traucēja padomju varas izdarītie noziegumi 1940., 1941. gadā. Situācija mainījās tikai 1942., 1943. gadā.

1943. gada sākumā pie LK(b)P CK tika izveidots Latvijas partizāņu kustības štābs pulkveža A. Sproģa vadībā, kā arī V. Samsona Latvijas partizāņu brigāde Latgalē. 1944. gadā partizāņu un to atbalstītāju skaits sasniedza jau 20 000 cilvēku (Ziemeļlatvijā darbojās 1. partizāņu brigāde V. Samsona vadībā, Lubānos mežos – 2. brigāde P. Ratiņa vadībā, Zemgalē – 3. brigāde O. Oškalna vadība un kara beigās Kurzemē arī A. Macpāna vienība).

1.1. Militārie formējumi

Vēl viena traģēdija latviešu tautai Otrā pasaules kara ietvaros bija piedalīšanās militāros formējumos abu karojošo pušu sastāvos.

Vācu armijā jau 1941. gada jūlija beigās sāka formēt pirmās četras brīvprātīgo latviešu kārtības rotas. Septembrī tās pārveidoja par bataljoniem, bet pēc vērmahta sakāves pie Maskavas tika nolemts kārtības bataljonus izmantot arī kārtības uzturēšanai piefrontes zonā un pat kara darbībā. Šāda rīcība būtu kvalificējama kā Hāgas konvencijas pārkāpums; tā aizliedza okupēto apgabalu iedzīvotāju iesaukšanu armijā un to izmantošanu frontē okupācijas režīma interesēs. Šīs politikas turpinājumā 1943. gada 10. februārī Ā. Hitlers izdeva pavēli par latviešu SS brīvprātīgo leģiona izveidi.

Kaut arī leģiona formēšana tika pasludināta par brīvprātīgu, faktiski tā notika piespiedu kārtā. Tā tika saformētas divas divīzijas, kurām deva 15. un 19. kārtas numuru.

Sākotnēji bija paredzēts, ka divīziju komandieri būs latvieši, tomēr tas nenotika, un par komandieriem nozīmēja vāciešus. Augstāko militārā die-

3 Latvijas suverenitātes ideja liktenīgriežos / Vācu okupācijas laika dokumenti (1941.–1945.). – R. : Zvaigzne, 1990. – 23., 24. lpp.; Latvijas vēstures apcerējumi .. – 69., 70. lpp.

nesta pakāpi latviešu vidū saņēma R. Bangerskis – SS grupenfirers un ieroču SS ģenerālleitnants. Viņam uzticēja leģiona ģenerālinspekciju.

Abas divīzijas sākotnēji ietilpa 6. SS korpusā. 1944. gada augustā 15. divīziju pārcēla uz Vāciju, kur tā savu cīņu ceļu pārformētā veidā beidza pie Berlīnes 1945. gadā, kur arī padevās gūstā angļiem un amerikāņiem. Savukārt 19. divīzija savu kauju ceļu beidza Kurzemes katlā. Kopumā vācu armijas sastāvā krita ap 70 līdz 80 tūkstoši latviešu, kas veidoja 55 līdz 60 % no visiem mobilizētajiem.

PSRS armijas sastāvā latviešu militāro vienību veidošanās arī aizsākās jau 1941. gada vasarā, kad tika izveidoti strādnieku bataljoni. Drīz tie pārauga divos latviešu brīvprātīgo strēlnieku pulkos.

Jauns posms aizsākās 1941. gada 3. augustā, kad pēc LK(b)P CK un Latvijas PSR valdības priekšlikuma PSRS Valsts aizsardzības komiteja pieņēma lēmumu izveidot atsevišķu latviešu strēlnieku divīziju. Par divīzijas komandieri iecēla pulkvedi J. Veikinu, bet par komisāru – O. Birzīti.

Savu kauju ceļu tā sāka kā 201. latviešu divīzija 1941. gada beigās pie Maskavas. Par izrādīto varonību 1942. gada 5. oktobrī divīzijai tika piešķirts goda nosaukums – 43. latviešu strēlnieku gvardes divīzija.

1944. gada vasarā, Sarkanajai armijai tuvojoties Latvijai, uz 43. gvardes divīzijas bāzes tika izveidots 130. latviešu strēlnieku korpus, kurā ietilpināja vēl 308. latviešu strēlnieku divīziju. Par komandieri tika iecelts ģenerālmajors D. Brantkalns. 18. jūlijā 43. gvardes divīzija 2. Baltijas frontes sastāvā pārgāja robežu un ieņēma Šķauni. Turpinot virzīšanos uz rietumiem, 13. oktobrī tika atbrīvota Rīga. Tālākā virzība apstājās pie Kurzemes katla, kuru ieņemt izdevās tikai pēc Vācijas kapitulācijas.⁴

1.2. Finanšu politika

Tā kā padomju vara haotiski atkāpās, tika atstāts pietiekams daudzums rubļu naudas zīmes, kuras sākotnēji varēja izmantot kā maksāšanas līdzekli. Drīz gan blakus apgrozībā ieviesa reihsmarku (RM). RM attiecību pret rubli noteica kā 10:1. Šeit jāatzīmē, ka "Ostlandē" izmantotās naudas zīmes bija nederīgas Vācijā. Daudzējādā ziņā tāpēc ātri tika izsmelti preču resursi veikalos un parādījās deficīts, bet tam ātri sekoja spekulācija un kartīšu sistēma.

Kopumā vācu okupācijas režīms pārņēma padomju nodokļu aplikšanas sistēmu. Tomēr pamazām tajā sāka ieviest jaunas nianšes. Tā ieņēmuma nodoklis personai tika noteikts atkarībā no ienākumiem 2,9 līdz 16,8 % no ienākumiem, kas bija no 50 līdz 500 RM.

Laukos ieviesa nekustamā īpašuma nodokli, t.s. galvas naudu 8 līdz 15 RM apmērā, ko maksāja personas vecumā no 18 līdz 60 gadiem. Īpašs nodokļa

4 Latvijas vēstures apcerējumi .. – 67.–81. lpp.

veids lauku iedzīvotājiem bija arī kļaušas un šķūtis. Bez tam ar 1942. gada jūliju ieviesa arī tirdzniecības un rūpniecības nodokli, bet par ievestām un izvestām precēm no "Ostlandes" nācās maksāt arī īpašu ievēd- vai izved- muitas nodokli.⁵

Lai nodrošinātu normālu finansu apriti ieņemtajos austrumu apgabalos, tika izveidota banku un kredītiestāžu sistēma.

Reihskomisāra uzraudzībā 1942. gada februārī nodibināja "Gemeinschaftsbank Ostland" ar tiesībām pēc attiecīgu atļauju saņemšanas atvērt filiāles.⁶ Vienaļcīgi ar Centrālo banku Austrumzemē savu darbību uzsāka arī krāj- kases un žiro savienības. Par šo iestāžu uzdevumu tika uzskatīta krāšanas centienu veicināšana tautas vidū, kā arī "dot izdevību droši un uz augliem noguldīt ietaupījumus u.c. naudas līdzekļus un veikt kontokorentu un pārvešanas operācijas kredītu apmierināšanai u.c. darbības, ievērojot krājka- šu garantētību". Pirmos divus gadus krāj- kases varēja aizņemt naudu no "Gemeinschaftsbank Ostland". Darbības koordinēšanai un vadīšanai tika izveidotas krājkašu un žiro savienību apvienības. Savienības priekšsēdētāju iecelšana amatā, kā arī uzraudzības funkcijas, tika uzticētas reihskomi- saram.⁷

1.3. Ekonomika

Ekonomiskā ziņā Latvija tika pilnīgi pakļauta Vācijas stratēģiskām intere- sēm. Mūsu zeme, pirmkārt, kļuva par pārtikas produktu iegūšanas vietu. Kara beigās, lai to realizētu, uz lauku teritorijām pat tika sūtītas īpašas bruņotas komandas pārtikas produktu rekvizēšanai.

Rūpniecība savukārt pamatā tika pakļauta frontes vajadzībām. Lielākie uzņēmumi – VEF, Vairogs, Ērenpreiss u.c. tika ieskaitīti kara uzņēmumu kategorijā.

Kaut arī jau 1941. gada septembrī tika paziņots, ka spēku zaudē padomju laikā izdarītā agrārā reforma u.c. nacionalizācijas akti, tomēr režīms nesteidzās denacionalizēt agrākos īpašumus, zināma virzība šajā procesā iesākās tikai 1942. gada beigās.⁸

Jau 1941. gada 19. augustā tika izdoti noteikumi par PSRS mantas nodro- šināšanu.⁹ Mantas pārņemšanai, uzskaitēi, apķīlāšanai un pārvaldīšanai tika pat radīts īpašs jēdziens – fiduciāra pārvaldība.

1942. gada 16. janvārī tika izveidotas īpašas zemes apsaimniekošanas sabiedrības ar ierobežotu atbildību, kuras pārņēma bijušo kopsaimniecību,

5 Latvijas vēstures apcerējumi.. – 62., 63. lpp.

6 Rikojumu Vēstnesis (turpmāk – RV), 1942. – Nr. 13.

7 RV, 1942. – Nr. 27.

8 Latvijas vēstures apcerējumi.. – 63. lpp.

9 RV, 1942. – Nr. 191.

kolhozu un sovhozu zemes, mantu un īpašumus.¹⁰ Atdzīvinot privāto uzņēmējdarbību, 1943. gada 8. novembrī faktiski atjaunoja agrākos Latvijas brīvvalsts likumus par akcijām un paju sabiedrībām.¹¹ Pārgrozījumiem tika pakļauta tikai sadaļa, kas regulēja šo sabiedrību attiecības ar teritoriālo varu. Tika noteikts, ka saimniecības ģenerāldirektors pārņem tās funkcijas, kas pēc likuma agrāk bija finansu ministram, Finansu ministrijai vai Ministru kabinētam. Tika noteikts arī jauns dibināšanas pamatkapitāls – akciju sabiedrībām 150 000 RM, bet paju sabiedrībām – 15 000 RM. Izņēmumi tika pieļauti tikai ar ģenerālkomisāra atļauju.

Visnecīgākā interese okupācijas varai bija par amatniecību, sikrūpniecību un mazumtirdzniecību, kaut arī tieši amatniecības regulēšanai izstrādāja jaunu rīkojumu ar likuma spēku.¹² Šī īpašumu veida atjaunošana tika aizsākta jau, pamatojoties uz 1941. gada 17. oktobra noteikuma pamata¹³, t.i., turpat divus gadus ātrāk nekā oficiāli tika atļauts privātīpašums.

2. Tiesības

Pēc LR atbrīvošanas no bolševikiem vācieši tomēr pilnībā neatjaunoja Latvijas brīvvalstī pastāvošās tiesības. Neraugoties uz to, visumā mūsu zeme uz neilgu laiku atkal atgriezās pie agrākās tiesiskās aprites, protams, ar tiem ierobežojumiem, kas tika pakļauti nacistiskā režīma ideoloģiskajām nostādņēm.

Nedaudz vairāk kā viens gads bija nepieciešams okupācijas varai, lai oficiāli spētu deklarēt, kādas tiesiskās attiecības pastāv Latvijā. Tikai 1942. gada 13. jūnijā tika pieņemti noteikumi "Par Latvijas ģenerālapgabālā spēkā esošām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un lēmumiem."¹⁴ Noteikumi stājās spēkā 1942. gada 1. jūlijā. Saskaņā ar tiem Latvijas ģenerālapgabālā no 1941. gada 2. jūlija spēkā bija tiesību normas, kuras tika pieņemtas Latvijas brīvvalstī līdz 1940. gada 17. jūnijam, ciktāl tās nerunāja pretī:

1) Vācijas valsts pārvaldei un interesēm un

2) nav grozītas vai atceltas pēc 1941. gada 1. jūlija vai arī nav noteikts kas cits (1 §). Oficiālu apstiprinājumu spēkā esamībai ieguva arī Austrumu reihsministra un viņam pakļauto iestāžu vai viņu pilnvarojumā izdotās normas un militāro iestāžu rīkojumi civilās pārvaldes uzdevumu robežās.

Vienlaicīgi spēku zaudēja tiesību matērija, kura tika attiecināta uz Latviju laika posmā no 1940. gada 18. jūnija līdz 1941. gada 1. jūlijam, t.i., padomju

10 RV, 1942. – Nr. 1.

11 RV, 1943. – Nr. 76.

12 RV, 1942. – Nr. 13.

13 Turpat. – Nr. 129.

14 Turpat. – Nr. 125.

laikā (2§). Tiesa gan, tika norādīts, ka šie noteikumi neattiecas uz nacionalizēto īpašumu denacionalizāciju un ka tā notiks pakāpeniski, ievērojot Vācijas valsts intereses. Tāpat tika norādīts, ka tiesiskās attiecības, kuras ir izveidojušās padomju okupācijas laikā, apspriežamas pēc Latvijas brīvvalsts tiesībām.

Līdzīgai tiesiskai regulācijai tikai pakļauti arī komisāru laikā taisītie tiesas spriedumi un lēmumi, kā arī notāru lēmumi testamentu un mantinieku apstiprināšanas lietās. Tā tika noteikts, ka nav spēkā:

1) padomju notāru lēmumi testamentu un mantinieku apstiprināšanas lietās,

2) padomju tiesas spriedumi un lēmumi, ar kuriem grozīti vai atcelti Latvijas brīvvalsts tiesas spriedumi un lēmumi, kas bija spēkā līdz 1941. gada 2. jūlijam, kā arī

3) padomju tiesas spriedumi, kuri vēl nebija stājušies spēkā līdz 1941. gada 2. jūlijam, ja to atcelšana nerunāja preti veselīgai tiesiskai izjūtai.

Automātisku atbrīvošanu no soda izciešanas neattiecināja uz kriminālnoziedzumu izdarījušām personām, kaut arī jebkuram tika garantēta iespēja lūgt pārskatīt jebkuru padomju tiesas spriedumu un lēmumu līdz 1942. gada 30. septembrim. Tikai prokuratūra nebija saistīta ar šo laika ierobežojumu.

1942. gada 24. aprīlī tika izdoti noteikumi "Par tiesību noteikšanu Austrumu reihskomisariātā".¹⁵ Saskaņā ar tiem visā Austrumu reihskomisariātā saistoši noteikumi stājas spēkā pēc 8 dienām, kad tos oficiālā kārtā bija izsludinājis ģenerālkomisārs.

Līdzīgas tiesības tikai vietējo vajadzību apmierināšanai ar 1942. gada 15. augusta noteikumiem "Par ģenerāldirektoru noteikšanas tiesībām" tika deleģētas ģenerāldirektoriem.¹⁶ Viņi izdeva saistošus noteikumus pilnvarojumu robežās rīkojumu un izpildnoteikumu formā. Jāatzīst gan, ka šie tiesību akti stājās spēkā tikai pēc ģenerālkomisāra akcepta. Līdzīgi noteikumiem arī rīkojumi un izpildnoteikumi stājās spēkā pēc 8 dienām no to publicēšanas dienas, ja netika norādīts īpašs spēkā stāšanās laiks.

No tiesību teorijas viedokļa interesanti atzīmēt, ka normatīviem aktiem bieži tika noteikts atpakaļejošs spēks laika ziņā, pie tam arī par krimināltiesiskiem nodarījumiem, ar kuriem tika pastiprinātas soda sankcijas.

Vācietības primārā loma tika uzspiesta ne tikai sadzīvē, bet arī tiesībās. Tā, piemēram, izdotie rīkojumi un izpildnoteikumi bija jāpublicē latviešu un vācu valodā, pie tam, ja tekstos bija atšķirības, oficiālais skaitījās tulkojums vācu valodā.¹⁷

Atbilstoši nacistiskajai ideoloģijai vienā teritorijā dzīvojošie cilvēki tika pakļauti dažādām tiesiskām attiecībām.

15 RV, 1942. – Nr. 276.

16 Turpat. – Nr. 179.

17 Turpat. – Nr. 173.

Kā jau minēts, uz LR pilsoņiem tika attiecināti agrākie brīvvalsts likumi. Ar 1942. gada 27. aprīļa noteikumiem "Par vācu tiesību piemērošanu Vācijas pavalstniekiem uzņemtajos Austrumu apgabalos" vācieši tika pakļauti Lielvācijas tiesībām.¹⁸

Īpašs stāvoklis bija paredzēts ebrejiem (žīdiem). Atbilstoši nacistiskiem uzskatiem viņu tiesiskais stāvoklis tik lielā mērā bija ierobežots, ka robežojās ar beztiesiskumu.

2.1. Pārvalde un administratīvi teritoriālais iedalījums

Sākotnēji visa pārvalde koncentrējās vācu militāriestāžu rokās, bet, frontes līnijai virzoties uz austrumiem, šo kompetenci sāka pārņemt civilpārvalde.

1941. gada 17. jūlijā okupētās Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un daļas Baltkrievijas pārvaldīšanai tika izveidota īpaša ieņemto Austrumu apgabalu ministrija A. Rozenberga vadībā, kuras sēdeklis atradās Berlīnē.

Ar Ā. Hitlera īpašu pavēli tiešai okupēto Baltijas valstu pārvaldei uz vietas tika izveidota vēl viena struktūra – reihskomisariāts "Ostland" ar centru Rīgā. Par Ostlandes vadītāju kļuva reihskomisārs H. Loze. Latvija šajā sistēmā ietilpa kā viens no četriem ģenerālapgabaliem, par kuras vadītāju nozīmēja ģenerālkomisāru O. Dreksleru.

Latvijas teritorija vēl dalījās 6 apgabalos – Rīgas pilsētas, Rīgas lauku rajona, Liepājas, Jelgavas, Valmieras un Daugavpils. Katru apgabalu pārzināja savs ģebitskomisārs. Lauku apvidos vēl bija īpaši aprīņķu lauksaimniecības vadītāji (kreislandvirtī), kuri sekoja produktu savākšanai un dažādu nodevu izpildei.

Blakus civilai pārvaldei faktiski kā neatkarīga struktūra darbojās policija, kura bija tieši pakļauta SS reihsfireram un Vācijas policijas priekšniekam H. Himleram. Latvijā gan oficiāli policija bija pakļauta reihskomisāram H. Lozem, taču bieži tā darbojās pilnīgi patstāvīgi. Par SS un policijas augstāko vadītāju Ostlandē tika iecelts ģenerālis F. Jekelns, savukārt Latvijas ģenerālapgabalā šos pienākumus pildīja V. Šrēders. Vācieši Latvijā izveidoja diezgan sazarotu policijas struktūru. Īpašu vietu tajā ieņēma t.s. šucmaņu dienests, par kura vadītāju kļuva bijušais pārkonkrustietis G. Celmiņš.

Bez šīm struktūrām kā pilnīgi neatkarīga vara jutās vācu armijas pavēlniecība. Augstākais vērmahta pavēlnieks Ostlandē bija ģenerālis V. Brēmers, kura rīcībā atradās plašs pārvaldes un izlūkošanas dienests, komandantūru tīkls, zemessargu formējumi un karaspēka daļas, kuras darbojās paralēli civilpārvaldes ierēdņiem, policijai, gestapo, šucmaņiem, žandarmiņiem u.tml. veidojumiem.

Kaut arī Vācija ātri vien likvidēja latviešu eiforiju par valstiskuma atjaunošanu, tomēr jau 1941. gada otrā pusē radās doma, ka veiksmīgas politikas

¹⁸ RV, 1942. – Nr. 276.

realizēšanai būtu lietderīgi izveidot t.s. zemes pašpārvaldi. Drīz vien par pašpārvaldes vadītāju apstiprināja bijušo Kurzemes divīzijas komandieri ģenerāli O. Dankeru. Sākotnēji gan vācieši šo veidojumu oficiāli neatzina, tāpēc līdz 1942. gada janvārim pašpārvalde darbojās puslegāli.

Jauns posms sākās 1942. gada 7. martā, kad O. Rozenbergs konkretizēja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalu pārvaldes kompetenci. Tika noteikts, ka tiešais zemes pārvaldes darbs jāveic vietējām iestādēm vācu vadībā un uzraudzībā. Arī pašpārvaldes ģenerāldirektoru skaitu un to kompetences noteikšana bija okupācijas režīma pārziņā. Tādējādi šis veidojums bija plānots kā paliginstitūcija vācu varai.

Pilnībā pašpārvaldi beidza veidot 1942. gada 9. maijā, kad ar H. Lozes piekrišanu H. Drekslers iecēla amatā šādus pašpārvaldes ģenerāldirektorus:

iekšlietu – O. Dankers,
saimniecības – V. Žagars,
finansu – J. Skujēvics,
tieslietu – A. Valdmanis,
izglītības un kultūras – M. Prīmanis,
tehnikas un satiksmes – O. Leimanis,
kontroles lietu vadītājs – P. Vanags,
iekšējās drošības – pulkvežleitnants V. Veiss.

Atsevišķas ģenerāldirekcijas vēl dalījās direkcijās, bet tās departamentos.¹⁹

Vācu laikā bez tam tika atjaunota arī vietējās pašvaldības darbība, pie tam formāli skaitījās, ka tā darbojas uz agrāko Latvijas brīvvalsts likuma pamata.

1942. gada 15. maijā tika izdoti noteikumi "Par komunālās pašvaldības ieviešanu"²⁰ (spēkā no 1942. gada 1. jūlija). Saskaņā ar tiem tika noteikts, ka:

1) apriņķi, pilsētas un pagasti, kas pēc pirmsboļševiku laika tiesībām bija pašvaldības vienības, tagad atkal ir publiskas novadu vienības, kuras pārvalda sevi uz savu atbildību (1 §), un

2) pašvaldību darbībai jānoris saskaņā ar pastāvošām tiesībām un vācu virsvaldības mērķiem un tās uzraudzībā (2 §, 5 §).

Pie šiem noteikumiem gan tika norādīts, ka īpašs regulējums tiks izstrādāts Rīgas pilsētai. Tomēr tas netika paveikts, un saskaņā ar 1942. gada 27. novembra norādījumu Rīgas pilsētai nācās pagaidu kārtībā vadīties pēc vispārīgām Latvijas pilsētu pašvaldības tiesībām.²¹

1942. gada 27. jūnijā tika izdoti izpildnoteikumi "Pie noteikumiem par komunālās pašpārvaldes ieviešanu"²², kuri stājās spēkā 1942. gada 1. jūlijā.

19 Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos – 34., 35. lpp.; Latvijas vēstures apcerējumi.. – 56.–60. lpp.

20 RV, 1942. – Nr. 85.

21 Turpat. – Nr. 249.

22 Turpat. – Nr. 125.

Saskaņā ar izpildnoteikumiem spēku atjaunoja 1927. gada 5. novembra LR likums "Par aprīņa pašvaldību" 1934. gada 16. jūlija redakcijā, 1939. gada 30. jūnija "Pilsētu pašvaldības likums" un 1922. gada 21. jūnija likums "Par pagasta pašvaldību" 1940. gada 17. jūnija redakcijā, ciktāl tie nerunāja preti Lielvācijas interesēm. Šaubu gadījumos visu izšķīra ģenerālkomisārs.

Neraugoties uz to, ka formāli spēkā bija LR tiesības, vācu okupācijas laikā tika izdoti jauni noteikumi pašvaldības darbības regulēšanai, kuri diezgan būtiski mainīja to tiesisko stāvokli.

1942. gada 30. jūnijā tika izdoti noteikumi "Par pilsētas pašvaldības darbību"²³, "Par aprīņa pašvaldības darbību"²⁴ un "Par pagasta pašvaldības darbību"²⁵. Visi normatīvie akti stājās spēkā 1942. gada 1. jūlijā.

Saskaņā ar tiem visu līmeņu pašvaldības faktiski sāka darboties pēc vienotiem principiem.

Pašvaldību darbību vadīja tās vecākais, kuru amatā atkarībā no pašvaldības līmeņa iecēla vai ieteica iecelšanai pašpārvaldes darbinieki, bet šīs personas amatā apstiprināja vai deva piekrišanu to iecelšanai vācu okupācijas iestāžu vadītāji.

Pašvaldību vecāko kompetence bija visumā plaša, ciktāl to pieļāva kara apstākļi, jo bez agrākos likumos noteiktām tiesībām tagad uz viņiem pārgāja arī valdes funkcijas. Ņemot vērā pieaugušo darba apjomu, tika izveidots īpašs palīgu institūts, no kuriem viens tika iecelts "pirmā palīga" statusā, t.i., viņš bija tiesīgs pilnībā aizstāt vecāko, ja tas nebūtu spējīgs veikt savus pienākumus.

Bez palīgiem pie pašvaldībām darbojās arī padomnieki 6 līdz 12 cilvēku sastāvā – atkarībā no attiecīgās teritorijas iedzīvotāju skaita. Kaut arī viņiem bija galvenokārt padomdevēju tiesības, tomēr, nepastāvot īpašiem apstākļiem, kad bija nepieciešama acumirklīga rīcība, viņu piekrišana bija nepieciešama:

- 1) budžeta jautājumos,
- 2) nodokļu, nodevu un klausu ieviešanā un to apmēra noteikšanā,
- 3) par dažādu kapitālu un fondu dibināšanu un izlietošanu,
- 4) par nekustamā īpašuma iegūšanu, atsavināšanu un ieķīlāšanu,
- 5) par saistībām, kuras pārsniedz 10 % no iepriekšējā gada budžeta,
- 6) par lielāku iestāžu un uzņēmumu dibināšanu,
- 7) robežu grozīšanu,
- 8) par saistošu noteikumu projektu atbalstīšanu un
- 9) par lielāku tiesisku strīdu vešanu.

Pašvaldību pieņemtos lēmumus varēja pārsūdzēt instanču kārtībā, kur augstākā pārsūdzības persona bija iekšlietu ģenerāldirektors. Sūdzība bija

23 RV, 1942. – Nr. 129.

24 RV, 1942. – Nr. 130.

25 RV, 1942. – Nr. 131.

jāiesniedz 14 dienu laikā no lēmuma pieņemšanas brīža, bet neapmierinātas sūdzības jeb pārsūdzības kārtībai tika atvēlēts viens mēnesis.

2.2. Tiesu iekārta

Latvijā tiesu iekārtu vācu okupācijas laikā nosacīti varētu iedalīt divās grupās pēc nacionālā principa:

- 1) vācu un
- 2) vietējās tiesās. Bez šīm iestādēm tika izveidotas vēl arī ārkārtējās un sevišķā kara tiesa.

1941. gada 19. decembrī tika izdoti noteikumi "Par Vācu tiesu jurisdikcijas nodibināšanu un uzbūvi ieņemtajos Austrumu apgabalos". Noteikumi stājās spēkā 1942. gada 1. janvārī.²⁶

Saskaņā ar minēto normatīvo aktu tika izveidota divpakāpju vācu tiesu sistēma:

- 1) vācu tiesa kā pirmās instances tiesa tika izveidota katrā ģenerālkomisāra atrašanās vietā. Pie katras vācu tiesas bija jānodibina arī sevišķā tiesa un
- 2) vācu pirmstiesā kā otrās instances jeb apelācijas tiesa tika izveidota reihskomisāra atrašanās vietā.

Vācu tiesā lietas izskatīja viens tiesnesis. Savukārt vācu pirmstiesā un sevišķā tiesā bija koleģiāls veidojums. Vācu pirmstiesā lietas izskatīja trīs tiesnešu sastāvā, bet sevišķā tiesā viens tiesnesis kā priekšsēdētājs ar diviem piesēdētājiem (3 §).

Vācu tiesām piekrita visas civil- un krimināllietas, ciktāl tās nebija nodotas citām tiesām, ja vismaz viena no pusēm bija valstsvācietis vai vācu tautības pārstāvis, vai arī lieta skāra valsts intereses (2 §). Apelāciju par taisīto spriedumu varēja iesniegt:

- 1) civilīetā, ja spriedumā tas tieši tika norādīts un
- 2) krimināllietās, ja sods bija noteikts virs viena mēneša cietumā vai naudas sods virs 500 RM.

Bez tam vācu tiesu spriedumi, ar kuriem tika apstiprināti novadu komisāru rīkojumi par sodīšanu, kā arī vācu pirmstiesas spriedumi un lēmumi nebija pārsūdzami. Neraugoties uz to, Austrumu lietu reihšministrs viena gada laikā no sprieduma vai lēmuma taisīšanas varēja prasīt jebkuras civilīetas jaunu izskatīšanu, bet krimināllietā taisīto spriedumu atzīt par spēkā neesošu. Šajā gadījumā, ja notika jauna lietas izskatīšana, tā piekrita Vācu pirmstiesai (7 §).

1942. gada 12. janvārī tika izdoti noteikumi "Par Ārkārtējām tiesām ieņemtos Austrumu apgabalos" (spēkā no 1942. gada 30. janvāra).²⁷ Līdz ar šo noteikumu stāšanos spēkā savu darbību uzsāka Ārkārtējās tiesas. Tās izskatīja lietas par smagiem noziegumiem, galvenokārt, kur nebija nepieciešama liela izmeklēšana un varēja piespriest nāves sodu (1., 2 §).

26 RV, 1942. – Nr. 275.

27 Turpat. – Nr. 276.

Ārkārtējās tiesas sastāvēja no policijas vai SS virsnieka kā priekšsēdētāja un diviem viņa padotajiem kā piesēdētājiem. Šim veidojumam bija diezgan liela līdzība ar padomju "troikām". Pie teiktā jāpiebilst, ka šo tiesu jurisdikcijai nebija pakļauti vācieši.

Blakus vācu tiesām ar 1942. gada 13. marta rīkojumu "Par vietējo tiesu iestāžu pagaidu darbību Latvijas ģenerālapgabalā"²⁸, kurš stājās spēkā 1942. gada 1. aprīlī, tika atjaunota daļēji agrākās brīvvalsts tiesu iekārta.

Saskaņā ar rīkojumu tika atjaunota tikai divpakāpju tiesu sistēma, jo Senāts savu darbību neatjaunoja (2 §). Arī vietējā tiesvedība bija diezgan ierobežota, jo tai nepiekrita lietu kategorija, kas bija pakļauta vācu tiesām un okupācijas iestādēm (1 §).

1942. gada 6. novembrī tika izdoti otrie noteikumi "Par vietējo tiesu iestāžu pagaidu darbību". Šis normatīvais akts stājās spēkā 1942. gada 1. decembrī, un ar tā palīdzību tika konkretizēta vietējo tiesu kompetence.²⁹

Miertiesām kā pirmās instances tiesām piekrita visas civillietas saskaņā ar Latvijas Civilprocesa likumu, kuras izrietēja no civiltiesiskiem strīdiem un lietas apsardzības kārtībā, kā arī visi īres līgumu strīdi neatkarīgi no to summas. Kriminālajā jurisdikcijā atbilstoši Latvijas Soda likumam miertiesas varēja kā augstāko piespriest cietuma sodu.

Apgabala tiesa bija otrās instances tiesa, kura izskatīja visas lietas, kuras nepiekrita miertiesām, kā arī lietas apelācijas kārtībā par miertiesu taisītiem spriedumiem un lēmumiem. Atsevišķos gadījumos apgabaltiesas, ja bija jāizskata principiālas dabas jautājums, lietu varēja nodot izskatīt Tiesu palātai pirmajā instancē.

Tiesu palāta tādējādi lietas izskatīja pēc būtības pirmajā instancē un apelācijas kārtībā.

Apgabaltiesas un Tiesu palātas kā otrās instances tiesu spriedumi un lēmumi nebija pārsūdzami (6 §).

Visi spriedumi neatkarīgi no tiesu instances tika pasludināti nevis "valsts vārdā" kā agrāk, bet "likuma vārdā".

Lietu piekritības strīdus izšķīra vācu virstiesā. Bez tam Rīgas tiesu palātas virsprokurors varēja jebkuru lietu nodot vācu tiesas izskatīšanai, bet vācu tiesas virsprokurors jebkuru lietu – vietējām tiesām. Zināma izvēle civiltiesisku strīdu risināšanai tika pieļauta vāciešiem. Neraugoties uz to, ka vācieši bija pakļauti vācu tiesu jurisdikcijai, tomēr, pēc viņu vēlēšanās, tie varēja lūgt lietu izskatīt arī vietējās tiesās.

Lai kļūtu par vietējās tiesas amatpersonu, bija rakstiski jāapliecina lojalitāte pastāvošai okupācijas varai, kā arī jādod solījums taisnīgi un apzinīgi pildīt uzliktos pienākumus. Tiesu amati bija liegti visiem ebrejiem, kā arī

28 RV, 1942. – Nr. 45.

29 Turpat. – Nr. 247.

personām, kuras atradās laulībā ar ebrejiem vai pat svainības attiecībās taisnā līnijā. Visus pretendentes, kuriem nebija minēto šķēršļu, pēc attiecīgas profesionālās pārbaudes amatā iecēla tieslietu ģenerāldirektors, bet apstiprināja ģenerālkomisārs.

1944. gada 9. februārī iekšlietu ģenerāldirektors O. Dankers izdeva rīkojumu "Par sevišķās kara tiesas nodibināšanu un tiesāšanas kārtību sevišķā kara tiesā".³⁰

Saskaņā ar rīkojumu sevišķās kara tiesas darbībai bija jābalstās uz agrāko Latvijas brīvvalsts likumu par kara tiesām un tiesāšanas kārtību tajās ar tiem izņēmumiem, kuri tika noteikti šajā rīkojumā.

Tiesa darbojās pie latviešu leģiona ģenerālinspektora (3 §). Lietas tika izskatītas trīs tiesnešu sastāvā bez iepriekšējās izmeklēšanas. Tikai nepieciešamības gadījumā veica izziņu. Savukārt, notiesājošs spriedums stājās spēkā tikai pēc tam, kad to bija apstiprinājis ģenerālinspektors (14 §).

2.3. Procesuālās tiesības

Procesuālo tiesību jomā nebija tik liela vācu interešu interence kā tiesu iekārtas noteikumos. Faktiski tikai Latvijas kriminālprocesa likums piedzivoja zināmus papildinājumus.

1943. gada 8. novembrī tika izdoti noteikumi "Par vietējo kriminālprocesa likuma priekšrakstu saskaņojumu ar vācu kriminālprocesa likumu Latvijas ģenerālapgabalā". Noteikumi stājās spēkā 1943. gada 1. decembrī.³¹

Ar papildinājumu palīdzību bija mēģinājums zināmā mērā atslogot tiesu darbu. Tā, piemēram, prokurors varēja atcelt privātsūdzības kārtībā ierosinātu kriminālvajāšanu, bet tiesa – izbeigt nenozīmīgu krimināllietu vai arī to atlikt, ja tas neizsauca publisku interesi (2 §).

Nozīmīgiem grozījumiem tika pakļauta tikai situācija, kad krimināllietas izskatīšanas gaitā mainījās lietas apstākļi un sakarā ar lietas atjaunošanu.

Mainoties lietas apstākļiem, par kuriem vainīgajiem draudēja bargāks sods, tika norādīts, ka šādā gadījumā pēc tiesas vai tiesājamā iniciatīvas lieta būtu jāatliek, lai apsūdzētajam dotu laiku sagatavoties aizstāvībai. Šie noteikumi tomēr tiesai nebija saistoši, ja no lietas apstākļiem bija redzams, ka tas darīts ar domu, lai vienkārši novilcinātu galīgā lēmuma pieņemšanu. Savukārt, izskatot lietu, apelācijas kārtībā tika pieļauta *reformatio in peius*, t.i., vainīgajam varēja piespriest arī bargāku sodu nekā lietu skatot pirmā instancē.

Krimināllietas atjaunošana tika pieļauta, ja tika iesniegti jauni pierādījumi, kas paši par sevi vai kopā ar agrākiem varēja noderēt par pamatu:

30 RV, 1944. – Nr. 34.

31 RV, 1943. – Nr. 272.

1) notiesātā attaisnošanai vai arī ievērojami vieglāka soda piespriešanai, vai lietas izbeigšanai notiesāšanas vietā,

2) attaisnotā notiesāšanai vai ievērojami smagāka soda piespriešanai, vai arī

3) ievērojami citāda lēmuma taisīšanai sabiedrības aizsardzības un labošanas līdzekļu piemērošanai.

No tiesību teorijas viedokļa jāizdala paredzētie noteikumi par kriminālvajāšanas un tiesību analogiju (4., 10. §).

Gan kriminālvajāšanas gadījumā, gan tiesību ziņā tiesai izskatot lietu, ja atklājas, ka nodarījums pēc veselīgas tiesiskās izjūtas būtu sodāms, bet likums tieši šādu norādi nebūtu paredzējis, tad tiesību sargājošām institūcijām bija jāpārbauda, vai nodarījums neatbilst kāda Soda likuma panta pamatdomai un, konstatējot to, bija jāpiemēro attiecīgais pants pēc analogijas, lai "sagādātu taisnībai uzvaru".

2.4. Krimināltiesības

Krimināltiesību jomā vācu okupācijas laikā Latvijas brīvvalsts Sodu likumā tika izdarīta nozīmīga intervence.

Līdzīgi visām tiesību nozarēm, arī krimināltiesībās vienā teritorijā dzīvojoši cilvēki tika pakļauti dažādiem Sodu likumiem, dalot tos tikai pēc vienas pazīmes – nacionālās. LR pilsoņiem saistošs bija Latvijas 1933. gada Sodu likums, savukārt vāciešiem – Vācijas Sodu likums.³²

Otra iezīme krimināltiesību ziņā bija zināma vācu Soda likuma normu vai to satura piemērošana vietējiem iedzīvotājiem papildinājumu formā pie jau spēkā esošām tiesībām.

1941. gada 19. decembrī Berlīnē tika izdoti noteikumi "Par Vācu Sodu likuma piemērošanu ieņemtās Austrumu apgabalos". Latvijā tie stājās spēkā 1942. gada 1. janvārī³³, un 1942. gada 28. septembrī tika izdoti pirmie noteikumi "Par vietējo Sodu likumu priekšrakstu saskaņošanu ar vācu Sodu likumu Austrumzemes reihskomisariātā (spēkā Latvijā tie stājās 1942. gada 1. oktobrī).³⁴ Minētos aktos tika doti krimināltiesiskās atbildības "jaunie" vispārīgie principi, novienādoti priekšraksti par sodiem un kriminālatbildības iestāšanās vecumu.

Vispārējos noteikumos tika deklarēts, ka šie normatīvie akti paredzēti, lai arī vietējās tiesas varētu efektīvi cīnīties pret noziedzību. Tāpat tika norādīts, ka jebkuru nodarījumu, kuru likums atzīst par sodāmu vai kurš pēc kāda Soda likuma pamatdomas vai pēc veselīgas tiesiskās izjūtas pelna sodīšanu, ir sodāms. Ja nodarījumam neviens Sodu likums nebūtu tieši piemērojams,

32 RV, 1942. – Nr. 271.

33 Turpat. – Nr. 271.

34 Turpat. – Nr. 239.

tad pārkāpums sodāms pēc tā likuma, kura pamatdoma tam vislabāk atbilst (1 §).

Visticamāk, okupācijas režīma interesēs tika ieviesta vienota piecu pamatsodu veidu sistēma (8 §):

- 1) nāves sods;
- 2) spaidu nams (paredzēja brīvības atņemšanu no viena līdz 15 gadiem);
- 3) cietums (no vienas dienas līdz 5 gadiem);
- 4) arests (no vienas dienas līdz 6 nedēļām) un
- 5) naudas sods.

Attiecībā uz papildsodiem un blakussodiem tika norādīts, ka tie nosakāmi pēc vietējām tiesībām (11 §).

Pastiprinātu interesi okupācijas vara izrādīja tikai par nāves soda piemērošanu. Tā pastāvošos noteikumos papildinājuma formā tika iestrādāts, ka augstākais soda mērs ir piemērojams visām pieskaitāmām personām, kuras ir sasniegušas zināmu vecumu, tai skaitā arī sievietēm. Tikai 1943. gada 20. martā izdotajos noteikumos³⁵ tika norādīts, ka nāves sodam nav pakļautas sievietes grūtniecības stāvoklī, sods nav izpildāms publiski, kā arī tā izpildīšana ir iespējama tikai pēc apžēlošanas lūguma noraidīšanas.

Runājot par 1942. gada 28. janvāra noteikumiem, vēl jāpiezīmē: tie paredzēja, ka kriminālatbildība iestājas no 14 gadu vecuma. Savukārt, sākot ar 16 gadiem, tika pielauta personas sodīšana kā pilngadīgas, ja varēja prezumēt, ka tā attiecībā pret izdarīto būtu uzskatāma par tādu. Neraugoties uz to, ka pēc LR likumiem pilngadība iestājas no 21 gada vecuma, noteikumos tika paredzēts, ka pilna kriminālatbildība iestājas jau no 18 gadiem.

No juridiskās terminoloģijas viedokļa, domājams, uzmanību pelna divi jēdzieni:

- 1) paraduma noziedznieks un
- 2) varmācīgs noziedznieks.

Par paraduma noziedznieku uzskatīja personu, kura nelabojās un noziegumu izdarīja atkārtoti. Šādu cilvēku labošanai bija noteikts spaidu nams. Savukārt par varmācīgu noziedznieku tika dēvēta persona, kas noziegumu izdarīja ar ieročiem vai to piedraudējumu, vai arī veica tādas pašas darbības neatkarīgi no bruņojuma uzlidojumu laikā. Par šādu rīcību tika paredzēts nāves sods.

No tiesību teorijas viedokļa zināmu interesi var izraisīt norādījumi, ka mēģinājums bija sodāms kā pabeigts noziegums, kā arī dzērumā izdarīts pārkāpums nav pakļauts smagākam sodam kā tišs nodarījums. Respektīvi – atrašanās alkoholiskā reibuma stāvoklī, izdarot noziegumu, netika uzskatīta par vainu pastiprinošu apstākli. Ievēribas cienīgs fakts ir arī tas, ka šiem noteikumiem tika noteikts atpakaļejošs spēks. Laika ziņā tie tika aprobežoti ar 1941. gada 27. oktobri.

Bez tam bargi sodi tika paredzēti par ārzemju radiostaciju klausīšanos, kara gūstekņu pabalstīšanu, apmelojošu ziņu izplatīšanu, pārtikas slēpšanu un realizēšanu bez atļaujas u.tml.

Tuvojoties frontes līnijai, 1944. gadā tika pastiprināti sodi par noziedzīgiem nodarījumiem un pazemināts kriminālatbildības iestāšanās vecums.

1944. gada 14. februārī tika izdots rīkojums, uz kura pamata tika dubultoti naudas sodi par noziegumu izdarīšanu un cietuma sodam noteikts 2 gadu brīvības atņemšanas termiņš.³⁶ 1944. gada 15. aprīļa grozījumi pie agrāk izdotiem normatīviem aktiem noteica, ka kriminālatbildības iestāšanās vecums tiek noteikts ar 12 gadiem.³⁷

Līdzīgiem mērķiem tika paredzēts arī 1944. gada 14. aprīlī izdotie noteikumi "Par sodāmību par satiksmi ar bandītiem un citām ienaidnieku personām" (spēkā stājās 1944. gada 15. aprīlī).³⁸

Saskaņā ar noteikumiem personas, kuras uzturēja sakarus ar bandītiem, izpletņu lēcējiem, spiegiem, sabotieriem, aģentiem vai citiem ienaidniekiem un neziņoja par to, bija sodāmas ar nāves sodu; pat ja noziegums tika izdarīts aiz neuzmanības, bija paredzēts cietuma sods. Bargam sodam bija pakļauta arī ticamu ziņu iegūšana par minētām personām un neziņošana. Šajā gadījumā gan nedraudēja augstākais soda mērs, bet "tikai" (!) spaidu nams vai cietums, bet neuzmanība tika pakļauta cietuma vai naudas sodam atkarībā no "nodarījuma" smaguma.

Tīri ideoloģiskām nacistiskā režīma interesēm tika radīti Berlīnē 1942. gada 17. decembrī izdotie noteikumi "Par Soda likumu priekšrakstu papildināšanu ieņemtos Austrumu apgabalos".³⁹

Jau ievaddaļā tika norādīts, ka šie noteikumi nav piemērojami valsts vāciešiem un vāciešiem vispār.

Normatīvais akts ar nāves soda piedraudējumu aizliedza ar vardarbību vērsties pret Lielvācijas valsti un tās varu Austrumu ieņemtajos apgabalos, musināt uz nepaklausību, bojāt visa veida mantu, pazemot vācu tautu, naidīgi izturēties pret Lielvāciju u.tml. Bez tam tika norādīts, ka tāds pats soda sagaida personas, kuras ar vardarbību vēršas pret valsts vācieti vai vācieti, nacionāl-socialistiskās strādnieku partijas organizāciju vai tās biedru, kā arī jebkuru ierēdni, policistu, ieskaitot tās palīgspēkus un bruņotos spēkus.

Īpaši jāatzīmē, ka sakarā aršiem noteikumiem tika izdarīta atkāpe no vispārīgiem principiem, jo nāves sodam tika pakļauti arī nepilngadīgie (3 S).

36 RV, 1944. – Nr. 42.

37 RV, 1944. – Nr. 140.

38 RV, 1944. – Nr. 138.

39 RV, 1942. – Nr. 276.

2.5. Nacionalizēto īpašumu denacionalizācija

Pēc tam kad tika sagrautas LR pilsoņu cerības, ka vācieši atjaunos Latvijas valstiskumu, faktiski vienīgā svira, kā nodrošināt vietējo iedzīvotāju lojalitāti režīmam, bija nacionalizēto īpašumu denacionalizācija. Tāpēc 1943. gada 18. februārī Berlīnē svinīgos apstākļos tika izsludināti noteikumi "Par privātīpašumu atjaunošanu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalos" (spēkā stājās izsludināšanas brīdī).⁴⁰

Vispārīgos noteikumos tika deklarēts, ka ar šiem noteikumiem tiek radīti priekšnoteikumi Padomju Savienības lietoto saimniecisko spaidu līdzekļu novēršanai un privātīpašuma atjaunošanai (1. pkt).

Nemot vērā, ka denacionalizācijas process daudzējādā ziņā runāja pretī okupēto zemju ekonomiskai izmantošanai, noteikumos tika iestrādāts, ka īpašuma atdošana nevar runāt pretī Vācijas publiskām interesēm un šo pašu apsvērumu dēļ īpašumu atdošanu varēja saistīt ar uzlikumiem. Tāpat arī priekšroku šajā procesā ieguva personas, kuras sadarbojās ar okupācijas varu (3., 4. pkt.).

Lai privatizētu nacionalizēto mantu, tā bijušajam īpašniekam bija jāiesniedz noteikta parauga pieteikums. Ja viņam tas nebija iespējams, piemēram, atradās padomju izsūtījumā vai bija jau miris, šāda pat tiesība tika garantēta arī likumīgiem mantiniekiem. Attiecībā uz pasākumiem (par pasākumiem tika uzskatīta dažādas formas un veida uzņēmēj sabiedrības – *autors*) bez mantiniekiem saskaņā ar 1943. gada 24. jūnija izpildnoteikumiem identisku tiesību ieguva arī mantas aizgādņi.⁴¹ Pie satura būtu atzīmējams, ka amatniecības, sīkrūpniecības un mazumtirdzniecības uzņēmumu mantai ieceltiem aizgādņiem šādas tiesības bija jau no 1942. gada beigām.⁴²

Lai nodrošinātu normālu privāttiesisko apriti, savu darbību atjaunoja arī zemes un hipotekārās grāmatas. Tomēr uz nenoteiktu laiku tika atlikti juridisku personu, vācu pārceļotāju un valsts vāciešu īpašumu atdošana (7. pkt.).

1943. gada 24. jūnijā gan tika izdoti jauni izpildnoteikumi, kas paredzēja arī juridiskām personām iespēju atgūt bijušos īpašumus.⁴³

Saskaņā ar normatīvo aktu juridiskām personām īpašumus atdeva tikai ar reihskomisāra piekrišanu, pie tam tika norādīts, ka, ja šāda sabiedrība ir likvidēta padomju laikā, tā visupirms ir jāatjauno tās agrākiem biedriem. Situāciju sarežģīja vēl arī tas, ka denacionalizācijas prasība bija jāvērs uz visu pasākumu, bet nevis tikai uz tā daļu. Tas radīja diezgan lielas problēmas, jo PSRS okupācijas laikā pēc veiktajiem nacionalizācijas aktiem uzņēmumi bieži tika apvienoti.

40 RV, 1944. – Nr. 44.

41 RV, 1943. – Nr. 147.

42 Turpat. – Nr. 3.

43 Turpat. – Nr. 147.

Jautājumi un uzdevumi

1. Kā jūs vērtējat nacistu propagandēto cilvēku dalīšanu pēc nacionālās piederības un kā tas atspoguļojas normatīvajos aktos, kas ir attiecināmi uz okupēto LR?

2. Ar ko atšķirās komunistiskās PSRS pieeja no nacistiskās Vācijas pieejas okupēto teritoriju tiesību saglabāšanā?

3. Kādi bija LR tiesu iekārtas uzbūves pamatprincipi un īpatnības nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā?

4. Kāda bija nacistiskās Vācijas okupācijas varas attieksme pret padomju okupācijas laika LR pilsoņiem uzspiestajām padomju tiesībām, padomju tiesu pieņemtajiem spriedumiem un lēmumiem, kā arī padomju notāru darbību?

Ieteicamā literatūra

David R., Grasmann G. Einführung in die grossen Rechtssystem der Gegenwart/ 2.deutsche Auflage. – München: C.H.Bek'sche Verlagsbuchhandlung, 1988.

Deutsche Rechtsgeschichte/ neubearbeitet von Dr. Heinz Lieberich. – München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.

Hattenhauer H. Europäische Rechtsgeschichte/ 2.verbesserte Auflage. – Heidelberg: C.F.Müller Juristischer Verlag, 1994.

9. nodaļa PADOMJU TIESĪBU PERIODS LATVIJĀ (1944/45 – 1985)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1948. gads	
15. oktobris	Izdarīti grozījumi LPSR konstitūcijā.
1949. gads	
31. decembris	Pieņemts LPSR APP dekrēts "Par lauku rajonu nodibināšanu LPSR sastāvā".
1950. gads	
28. oktobris	Izdarīti grozījumi LPSR konstitūcijā.
1959. gads	
30. oktobris	Pieņemts PSRS likums "Par PSRS un savienoto republiku budžeta tiesībām".
27. novembris	Pieņemts LPSR likums "Par LPSR tiesu iekārtu".
1961. gads	
6. janvāris	Pieņemts LPSR Kriminālkodekss.
6. janvāris	LPSR Kriminālprocesa kodekss.
1963. gads	
27. decembris	LPSR Civilkodekss.
27. decembris	LPSR Civilprocesa kodekss.
1968. gads	
20. decembris	LPSR AP likums "Par dabas aizsardzību".
1969. gads	
18. aprīlis	LPSR Laulības un ģimenes kodekss.
28. novembris	PSKP un PSRS MP apstiprina 2. kolhoza paraugstatūtus.
1970. gads	
5. maijs	LPSR Zemes kodekss.
23. decembris	LPSR Labošanas darbu kodekss.
1972. gads	
14. aprīlis	LPSR Darba likumu kodekss.
28. decembris	LPSR Ūdeņu kodekss.

1976. gads	
4. jūnijs	LPSR Zemes dzīļu kodekss.
1978. gads	
18. aprīlis	Jaunas LPSR konstitūcijas pieņemšana.
14. decembris	LPSR Mežu kodekss.
1981. gads	
4. decembris	LPSR AP likums "Par atmosfēras gaisa aizsardzību".
4. decembris	LPSR AP likums "Par dzīvnieku aizsardzību".
1983. gads	
2. jūnijs	LPSR Dzīvokļu kodekss.
1984. gads	
7. decembris	LPSR Administratīvo pārkāpumu kodekss.

1. Vēstures perioda vispārīgs raksturojums (1944/45–1985)

Sākot ar 1944. gadu, daļā Latvijas, bet ar 1945. gada maiju – visā republikas teritorijā tika atjaunots PSRS okupācijas režīms. Tas deva iespēju turpināt 1940./41. gadā iesāktu staļinisko valsts pārvaldes politiku, kuras mērķis bija Baltijas valstis pielīdzināt "vecajām" padomju republikām.

Par vienīgo politisko spēku kļuva Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija (LK(b)P), kura bija jau pilnīgi iekļauta stingri centralizētā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) struktūrā. Pēc vienota modeļa tika izveidotas arī visas sabiedriskās organizācijas.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā bija palikuši 1,3 miljoni iedzīvotāju jeb 70 % no 1940. gada iedzīvotāju skaita. Vislielākie zaudējumi bija nodarīti intelektuālā potenciāla ziņā (pēc akadēmiķa J. Stradiņa aprēķiniem, ap 75 % intelligences bija emigrējuši vai iznīcināti).¹

Visu padomju okupācijas laiku nepārtraukti notika represijas, taču pilnīgi jaunu situāciju izraisīja noziedzīgā iedzīvotāju administratīvā izsūtīšana 1949. gada 25. martā, kad uz PSRS ziemeļu rajoniem, Sibīriju, Kazahiju u.c. izsūtīja 43 231 cilvēku. Liela daļa neizturēja ar izsūtīšanu saistītās grūtības un nomira (līdz 1963. gadam Latvijā atgriezās tikai 31 596 cilvēki).

1953. gada 5. martā nomira J. Staļins, un uz neilgu laiku par nozīmīgāko personu Padomju Savienībā izvirzījās L. Berijs, kurš gatavojās kļūt par J. Staļina "mantinieku" partijā un valstī (1953. gadā viņš bija kļuvis par PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja pirmo vietnieku un iekšlietu ministru). Lai

1 Latvijas vēstures apcerējumi (no 1940. gada līdz mūsu dienām). III brošūra, M. Virša redakcijā. – R.: Zvaigzne, 1990. – 88. lpp.

realizētu savu ieceri, viņam bija nepieciešams panākt savienoto republiku atbalstu, tādēļ pēc L. Berijas iniciatīvas republiku vadībā sāka izvirzīt nacionālos kadrus. Šai sakarā jāmin 1953. gada 22. jūnija Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas (LKP CK) plēnums, kurā tika pieņemts, ka par LKP organizācijas galveno uzdevumu tuvākajā laikā jāuzskata latviešu kadru sagatavošana, audzināšana un plaša izvirzīšana vadošā partijas, padomju un saimnieciskajā darbā, kā arī jāatceļ tāda prakse, ka par partijas rajonu komiteju otrajiem sekretāriem, kā arī darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju priekšsēdētāju vietniekiem tiek izvirzīti darbinieki, kas nepieder pie latviešu nacionālajiem kadriem. Arī par padomju saimniecību, mašīnu un traktoru staciju (MTS) un rūpnīcu direktoriem bija jāieceļ latviešu darbinieki. Šajā sakarā no darba atbrīvojušos nomenklatūras darbiniekus, kuri neprata latviešu valodu, bija jāatsauc Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālkomitejas (PSKP CK) rīcībā.

Tā Padomju Latvijā sākās sociālistiskais "nacionāls atmodas" laiks, kurš ilga gan tikai līdz 1959. gadam. Šajā laikā tika pieņemti vēl vairāki nozīmīgi lēmumi, kas tika vērsti uz latviskās identitātes saglabāšanu. Tā, piemēram, ar LKP CK biroja 1956. gadā pieņemto lēmumu "Par latviešu un krievu valodas apgūšanu partijas, padomju un saimnieciskiem darbiniekiem" tika pieprasīts, lai "partijas, padomju, arodbiedrības, komjaunatnes un saimnieciskie darbinieki, kas neprot latviešu un krievu valodu, apgūtu to sarunu valodas līmeni divos gados", un ar 1958. gada 30. jūlija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Ministru Padomes (MP) lēmumu "Par pilsoņu pierakstīšanas ierobežošanu, kuri ierodas Rīgā no citām vietām," tika mēģināts ierobežot nekontrolēto migrāciju.

Pieņemtie lēmumi radīja neapmierinātību krievvalodīgo nomenklatūras darbinieku vidū. Viņi reformu piekritējus – E. Berkļavu (LPSR MP priekšsēdētāja vietnieku), A. Ņikonovu (lauksaimniecības ministru) u.c. apvainoja nacionālistiskā un novirzīšanās tendencēs no ļeņiniskās nacionālās politikas.

1959. gada 7.–8. jūlijā notika LKP CK plēnums, kuram tika dots nosaukums "Par nopietniem trūkumiem un kļūdām darbā ar kadriem un nacionālās politikas praksē mūsu republikā". Neostalinisma politikas piekritēju spiediena rezultātā, ko pārstāvēja LKP CK sekretārs A. Pelše, komunālās saimniecības ministrs R. Ķīsis, "Sovetskaja Latvija" redaktors N. Saļejevs u.c., tika atcelti iepriekšminētie lēmumi par valodu un migrācijas ierobežošanu, kā arī no LKP CK biroja sastāva tika svītroti E. Berkļavs un I. Pinksis, pie tam pirmais administratīvā kārtā tika izsūtīts no mūsu republikas, savukārt A. Ņikonovu pārcēla darbā uz Stavropoli. No amata nācās atkāpties arī J. Kalnbērziņam (LKP CK pirmajam sekretāram) un V. Lācim (LPSR MP priekšsēdētājam). Kopumā Padomju Savienībā neostalinisma kurss sākās tikai 1964. gada beigās, kad no visiem amatiem partijā un valstī tika atbrīvots N. Hruščovs un viņa vietā nāca L. Brežņevs, bet LPSR tas sāka izpausties jau ar 1959. gada otro pusī.

Ekonomikas atjaunošana notika vienlaicīgi ar īpašuma formas maiņu. 1944./45. gadā juridiski tika atjaunots 1940./41. gada stāvoklis, kad rūpniecība, transports, vairumtirdzniecība, bankas, zeme, tās dzīles un meži no jauna nonāca valsts īpašumā. Jau 1945. gadā vairāk nekā 90 % no visas rūpniecības produkcijas ražoja valsts sektors. Visu privāto uzņēmējdarbību uzreiz nelikvidēja. Rūpniecībā privātais sektors deva ap 1 % produkcijas, bet sīktirdzniecības apgrozījums sastādīja pat 10 %.

Vienlaicīgi ar nacionalizācijas procesu tika ieviesta administratīvi komandējošā sistēma saimnieciskajās attiecībās. Bez tam piecgažu plānos noteikto industrializācijas uzdevumu sakarā tika uzsākta forsēta uzņēmumu celtniecība. Ņemot vērā darbaspēka tirgus piedāvājumu, tas bija ekonomiski pilnīgi nepamatoti. Lai kompensētu "darba roku" trūkumu, strādniekus iveda no citām savienotajām republikām (īpaši pēc 1959. gada). Tas izraisīja nekontrolējamu migrāciju. Aprēķini rāda, ka pēckara posmā Latvijā iebrauca un apmetās uz dzīvi apmēram 700 000 cilvēku, galvenokārt slāvu tautu pārstāvji.

Jau četrdesmito gadu otrajā pusē LPSR tika iekļauta PSRS ekonomiskajā sistēmā. Lielākie rūpniecības uzņēmumi, jūras ostas, dzelzceļš, ūdens un gaisa transports nonāca Vissavienības vai koprepublikānisko ministriju pakļautībā.

Padomju saimnieciskā izpratne balstījās galvenokārt uz ideoloģiskām nostādnēm, bet nevis uz ekonomikas likumiem. Par galvenajiem kritērijiem izvirzīja kvantitāti, plāna izpildi, bet bieži tika ignorēta kvalitāte. Kvalitātes trūkums radīja nepārvaramu barjeru produkcijas realizēšanā. Tādējādi iztērētie līdzekļi neatgriezās atpakaļ valsts kasē, nemaz nerunājot par iespējamo peļņu. Situāciju vēl pasliktināja bruņošanās sacensība ar ASV vadīto Rietumu demokrātisko valstu NATO aliansi. Visa tā rezultātā sešdesmito gadu beigās sāka izsīkt finansu līdzekļi. Tas pirmām kārtām negatīvi atsaucās uz kapitālieguldījumiem plaša patēriņa preču ražošanā. Parādījās deficīta problēma, kas vēl vairāk sašaurināja naudas apriti. Hroniskais finansu līdzekļu trūkums liedza iespēju pārstrukturēt ražošanu, un tāpēc jau ar septiņdesmitajiem gadiem ekonomiskajās attiecībās sāka izpausties stagnācijas iezīmes, kas beigu beigās administratīvi komandējošo sistēmu astoņdesmitajos gados noveda pie sabrukuma.

Slikti bija arī tas, ka industrializācija tika veikta, ignorējot ekoloģisko aizsardzību. Pēc pasaules prakses ne mazāk kā 5 % nacionālā ienākuma izmantoja, lai risinātu dabas aizsardzības problēmas, bet sociālistiskajā Latvijā šiem mērķiem izlietoja mazāk par 1 %.

Lauksaimniecības politikā 1944./45. gadā tika turpināta 1940./41. gadā iesāktā zemes reforma. Savā nolīdzinošajā tendencē tā bija pat nesaudzīgāka nekā pirmskara posmā. Individuālo saimniecību zemes daudzumu samazināja līdz 20–30 hektāriem, bet personām, kas bija sadarbojušās ar vācu okupācijas režīmu, atstāja tikai 5–8 hektārus. Darba zemniecības kategorijā, kam

pēc padomju likumiem pienācās zeme, ieskaitīja arī Sarkanās armijas karavīrus un partizānus, kuri pirmie saņēma tiem paredzētos 15 hektārus. Reformas ietvaros tika izveidoti pirmie lauksaimniecības arteļi (kolhozi) – “Nākotne” – Jelgavas, “Dzirkstele” – Daugavpils, “Sēlija” – Jēkabpils un “Uzvara” – Valmieras apriņķi.

Kooperatīvās apvienības stimulēja valsts, bet individuālos ražotājus noslogoja ar pārmērīgi lieliem nodokļiem. Tomēr nebija daudz brīvprātīgo, kas vēlētos iestāties kolhozos.

Piespiedu kolektivizācija sākās pēc tiešas norādes no Maskavas, kad 1947. gada 21. maijā VK (b) PK CK publicēja lēmumu “Par kolhozu celtniecību Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR”. Reāla kolektivizācija gan sākās tikai pēc 1949. gada 25. marta represijām, kad aiz bailēm no atkārtotas izsūtīšanas lielākā daļa zemnieku iestājās arteļos.

Vienlaidus kolektivizācija sagrāva Latvijas lauksaimniecību, jo atbildības un motivācijas trūkuma dēļ kolhozos strauji kritās darba ražīgums. 1949. gadā kolhoznieka vienu izstrādes dienu pielīdzināja 100 vienībām, bet 1950. gadā tās jau bija 97, 1951. gadā – 84, bet 1952. gadā vairs tikai 57 vienības.

Pēc J. Staļina nāves ar 1953. gadu pamazām mainījās attieksme pret lauksaimniecību: palielināja valsts iepirkuma cenas pārtikas produktiem, lauksaimniecības tehniku sāka tieši piegādāt kolhoziem. Tā rezultātā izzuda nepieciešamība pēc MTS pastāvēšanas, kuras likvidēja 1958. gadā. Pārmaiņas tomēr nedeķa cerētos panākumus, un neizdevās pat sasniegt 1940. gada līmeni.

Jauns reformu mēģinājums saistījās ar 1965. gada marta PSKP CK plēnumā izteiktajām atziņām, kas pirmā plānā izvirzīja nepieciešamību palielināt kapitālieguldījumus lauksaimniecībā. Bez tam tika norādīts, ka jārada apstākļi, kas stimulētu ražotāja saimniecisko ieinteresētību gala produkta kvantitātē un kvalitātē. Lai sekmīgi realizētu kompartijas “nospraustos” uzdevumus, koriģēja produkcijas iepirkuma plānus, paaugstināja iepirkuma cenas (kārtējo reizi), noteica piemaksas par virsplāna precī, ieviesa saimnieciskā aprēķina attiecības un uzlaboja kolhozu kredītesānu. Šo pasākumu realizēšana 8. piecgadē (1966–1970) deva zināmus panākumus, tomēr jau septiņdesmitajos gados iestājās jauna lauksaimniecības krīze, kuras cēlonis, kā izrādījās, tomēr bija nepietiekams saimnieciskums un motivācijas trūkums ražošanas apjomu kāpināšanā, kā arī tīri tehniskas problēmas – piegādātās lauktechnikas zemā kvalitāte vai neatbilstība klimatiskajiem apstākļiem.

Negatīvas sekas radīja arī kolhozu un sovhozu platības mehāniska palielināšana, bez jebkāda pamata apvienojot vairākus kolhozus vai sovhozus. Kārtējo reizi “labi iecerētais” tikai palielināja apsaimniekošanas izdevumus pretēji gaidītajam. Produkciju vēl sadārdzināja arī dažādu valsts monopolu pastāvēšana, piemēram, Latvijas lauksaimniecības tehnikas, Latvijas agroķīmijas u.c. Pat periodiska valsts iepirkuma cenu paaugstināšana nespēja kompensēt izdevumus.

Septiņdesmito gadu vidū, meklējot izeju no radušās situācijas, izveidoja agrāri rūpnieciskos kompleksus (1976. gadā rajonu agrār rūpnieciskās komitejas, bet 1985. gadā tika nodibināta LPSR Valsts agrār rūpnieciskā komiteja). Šo iestāžu uzdevums bija koordinēt ar lauksaimniecību saistītos uzņēmumus un iestādes. Tas izrādījās pēdējais padomju laika reformu mēģinājums lauksaimniecībā, kas līdzīgi citiem nedeva gaidītos rezultātus.²

2. Tiesības

Pēc Otrā pasaules kara tiesību jomā atjaunoja situāciju, kāda tā bija izveidojusies 1940./41. gadā. Četrdesmito gadu beigās un piecdesmitajos gados strauji turpinājās LPSR "tiesību jaunrade" ar mērķi tās pilnīgi pielīdzināt kopējai PSRS tiesību izpratnei.³

Jauns posms sociālistiskās Latvijas tiesību attīstībā sākās ar 1956. gadā notikušā PSRS 20. kongresa rezolūcijām, kurās kā viens no punktiem tika iekļauts aicinājums paplašināt savienoto republiku tiesības likumdošanā. Vadoties no kongresa atziņām, 1957. gada 11. februārī tapa PSRS likums, kas noteica, ka Padomju Savienības Augstākā Padome izstrādā un nosaka visai padomijai kopīgus likumdošanas pamatus, bet savienotās republikas, balstoties uz šiem kopīgajiem principiem, izstrādā un pieņem republikāniskos kodeksus, kuri savukārt, balstoties uz vispārīgiem noteikumiem, ievēro katras padomju republikas īpatnības.⁴

Neskatoties uz īpatnējo tiesību traktējumu, kas atšķīrās no demokrātisko valstu pieredzes, padomju tiesības pēc formālām pazīmēm tomēr ir pieskaitāmas pie Eiropas kontinentālās daļas tiesību saimes, uz ko norāda tiesu precedentu normējošā spēka noraidīšana, par vienīgo avotu atzīstot tikai pozitīvās tiesības.

2.1. Valststiesības

LPSR 1940. gada konstitūcijai bija programmatisks raksturs. Tas nozīmēja, ka jau tās pieņemšanas brīdī bija paredzēts, ka tā tiks grozīta un papildināta atbilstoši "sociālistiskiem" pārkārtojumiem.

Represiju un pārmērīgi augstu nodokļu aplikšanas rezultātā līdz četrdesmito gadu beigām Latvijā praktiski tika likvidēts privātais sīkražošanas

2 Latvijas vēstures apcerējumi.. – 86.–117. lpp.

3 Hronoloģiskais likumkrājums /Latvijas PSR likumu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu un Latvijas PSR Valdības lēmumu hronoloģiskais krājums (1940.–1959.). – R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.

4 Latvijas padomju enciklopēdija. 4. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983. – 24. lpp.

sektors. Antidemokrātisko un antihumāno darbību sekas ļāva Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākajai Padomei (LPSR AP) jau 1948. gada oktobra sesijā konstatēt, ka ir izveidotas jaunas sociālistiskas ražošanas attiecības, kuru pamatā ir tikai ražošanas rīku un līdzekļu sabiedriskais īpašums.⁵ To vajadzēja atspoguļot konstitūcijā. Tā tapa 5. panta jaunā redakcija, kurš tagad skanēja sekojoši:

“Sociālistiskajam īpašumam LPSR ir vai nu valsts īpašuma veids (visas tautas), vai kooperatīvu – kolhozu īpašuma veids (atsevišķu kolhozu īpašums, kooperatīvo apvienību īpašums).”⁶

Pēc 1949. gada 25. marta LR pilsoņu noziedzīgās izsūtīšanas iesākās vienlaidus kolektivizācija laukos, jo palikušie sīkzemnieki aiz bailēm no jaunām represijām likvidēja savas saimniecības un iestājās kolhozos. Tas radīja iespēju LPSR AP 1950. gada oktobra sesijā secināt, ka Latvijā vairs nepastāv kapitālistiskas saimniecības un līdz ar to ir likvidēta iespēja cilvēkam ekspluatēt cilvēku, kā arī izteikt 4. pantu jaunā redakcijā, kas tagad skanēja sekojoši:

“LPSR ekonomiskais pamats ir sociālistiskās saimniecības sistēma un ražošanas rīku un līdzekļu sociālistiskais īpašums, kas nostiprinājies, likvidējot kapitālistisko saimniecības sistēmu, atceļot privātpašumu uz ražošanas rīkiem un līdzekļiem un iznīcinot iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku.”⁷ Līdz ar šiem grozījumiem zuda principiāla atšķirība ar “vecu” republiku konstitūcijām un varēja definēt, ka LPSR konstitūcija ir kļuvusi par īstu “sociālistiskas valsts” pamatlikumu.⁸

No 1950. līdz 1978. gadam konstitūcijā tika izdarīti vairāki grozījumi un papildinājumi. Tie galvenokārt saistījās ar administratīvi teritoriālā dalījuma izmaiņu atspoguļojumu un ministriju pārdali starp koprepublikānisko un republikānisko pakļautību ar tendenci nodot svarīgākās ministrijas koprepublikāniskajā pakļautībā, tādējādi veicinot centralizācijas un administratīvi komandējošās sistēmas nostiprināšanos un arvien ciešāku integrāciju PSRS sastāvā.

Latvijas PSR jaunas konstitūcijas izstrāde aizsākās 1977. gada 14. jūnijā, kad LPSR AP šim nolūkam izveidoja speciālu komisiju projekta sagatavošanai LKP CK uzraudzībā un vadībā. Jaunajam pamatlikumam vajadzēja atspoguļot tās “grandiozās” pārmaiņas, kas bija notikušas padomju sabiedrībā

5 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – R.: Zvaigzne, 1970. – 165. lpp.

6 Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs (turpmāk – LPSR APP Ziņotājs). 1948. – Nr. 147.

7 LPSR APP Ziņotājs. – 1950. – Nr. 129.

8 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 166. lpp.

lidz ar "sociālisma uzcelšanu" un ar "attīstītā" sociālisma pakāpes sasniegšanu. 1978. gada 17. martā LPSR Augstākās Padomes Prezidijs (APP) izdeva dekrētu, ar kuru akceptēja izstrādāto likumprojektu. Lai tam piešķirtu "īsteni demokrātisku" nokrāsu, tā paša gada 18. martā to nodeva "visas tautas" apspriešanā, kurai gan bija tikai formāls raksturs. Konstitūciju pieņēma nevis tauta demokrātiski izteiktas gribas rezultātā, t.i., referendumā, bet to "tautas vārdā" izdarīja LPSR AP ārkārtējā 8. sesijā 1978. gada 18. aprīlī.⁹

Padomju Latvijas pamatlikuma struktūrai un saturam vajadzēja saskaņot ar PSRS konstitūcijas 76. panta prasībām par savienoto republiku konstitūciju atbilstību Padomju Savienības kopējam pamatlikumam.¹⁰ Tā bija sekojoša:

- 1) LPSR sabiedriskās iekārtas un politikas pamati,
- 2) valsts un persona,
- 3) LPSR nacionāli valstiskā un administratīvi teritoriālā iekārta,
- 4) LPSR Tautas deputātu padomes un to ievēlēšanas kārtība,
- 5) LPSR augstākie valsts varas un pārvaldes orgāni,
- 6) vietējie valsts varas un pārvaldes orgāni,
- 7) LPSR ekonomiskās un sociālās attīstības valsts plāns un LPSR valsts budžets,
- 8) tiesas spriešana, arbitrāža un prokuratūras uzraudzība,
- 9) LPSR ģerbonis, karogs, himna un galvaspilsēta,
- 10) LPSR konstitūcijas juridiskais spēks un grozīšanas kārtība.

Pēc konstitūcijas LPSR tika definēta kā visas tautas valsts (1. p.) un tāpēc varēja deklarēt, ka vara valstī pieder tās tautai, ko tā realizē ar Tautas deputātu padomju starpniecību (2. p.). Tēze par uzvarējušām "sociālistiskām" attiecībām deva iespēju atņemt novecojušo, sabiedrību šausminošo proletariāta diktatūras jēdzienu un tautas kārtā bez strādniecības un kolhozu zemniecības ietvert arī inteliģenci.

Padomes tika nosauktas par valsts politisko pamatu jeb varas orgāniem. Tika pasludināts, ka tās darbojās stingrā saskaņā ar demokrātiskā centrālisma principiem, t.i., visi valsts varas orgāni no zemākajiem līdz augstākajiem tika ievēlēti, tie bija atbildīgi vēlētāju priekšā, un augstāko orgānu lēmumi bija obligāti zemākajiem (3. p.). Pamatlikuma formāli demokrātisko raksturu likvidēja 6. pantā noteiktā komunistiskās partijas vadošā un virzošā loma sabiedrībā. Šī norma tagad piešķir PSKP juridisku pamatu ne tikai iejaukties varas, pārvaldes un tiesu orgānu darbībā, bet arī tos vadīt un dot vadošus norādījumus, kā arī sabiedrības attiecību regulēšanai nodibināt cenzūru. Tādējādi viens politiskais spēks legāli kontrolēja situāciju valstī.

9 Politiskā enciklopēdija. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987. – 316. lpp.; Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (turpmāk – LPSR AP un Valdības Ziņotājs). – 1978. – Nr. 17.

10 PSRS Konstitūcija. – R.: Liesma, 1977.

Par ekonomiskās sistēmas pamatu tika noteikts ražošanas līdzekļu sociālistiskais īpašums valsts (visas tautas) un kolhozu – kooperatīvu īpašuma veidā. Pie sociālistiskā īpašuma pieskaitīja arī arodbiedrību u.c. sabiedrisko organizāciju mantu (10. p.). Tikai valstij piederēja ekskluzīvas īpašumtiesības uz zemi, tās dzilēm un mežiem, kā arī uz ražošanas pamatlīdzekļiem, transporta un sakaru līdzekļiem, bankas, komunālo u.c. uzņēmumu mantu, dzīvokļu pamatfondu pilsētās, kā arī uz citu mantu, kas bija nepieciešama valstij tās uzdevumu veikšanai (11. p.).

Kolhozu aizņemtā zeme tiem tika nodota bezmaksas un beztermiņa lietošanā, kas bija jauns definējums, jo iepriekšējā redakcijā zemes lietošanas tiesība bija konstruēta kā mūžīga.

PSRS bija noteikta vienota pilsonība, tāpēc jebkurš LPSR pilsonis bija vienlaicīgi arī Padomju Savienības pilsonis un, tāpat kā citu republiku pilsoņi, visā PSRS teritorijā baudīja vienādas tiesības neatkarīgi no dzimuma, izcelsmes, sociālā un mantiskā stāvokļa, rases un nacionālās piederības, izglītības, valodas, attieksmes pret reliģiju, nodarbošanās veida un rakstura, dzīves vietas u.c. apstākļiem. Konstitūcijā tika arī deklarētas visas demokrātiskās valstīs pieņemtās politiskās tiesības un brīvības, taču tās izmantot Padomju Savienībā – totalitārā valsti – praktiski bija neiespējami.

Sociāli ekonomiskā jomā, kaut arī samērā zemā materiālā nodrošinājuma līmenī, tika garantētas tiesības uz atpūtu, veselības aizsardzību, materiālo nodrošinājumu vecumā, slimības un darba nespējas gadījumā un bezmaksas izglītību. Īpaši jāatzīmē tiesības uz darbu, proti, valsts garantēja katram darbavietu, un tiesības uz dzīvokli (to gan visai ierobežoja speciālie likumi). Pirmo reizi padomju likumdošanā tika formulēts, ka ģimene ir valsts aizsardzībā (51. p.), t.i., valsts uzņemas rūpēties par to, piešķirot pabalstus bērnu audzināšanai, īpaši daudzbērnu ģimenēm, organizēt bērnu atpūtas centrus, sporta skolas un bērnu novietnes (bērnudārzus) u.tml.

Bez tiesībām pilsoņiem bija uzlikti arī pienākumi – ievērot konstitūciju u.c. likumus, sabiedriskās kopdzīves normas, godīgi izturēties pret sabiedriskajiem pienākumiem, saglabāt un stiprināt sabiedrisko un sociālistisko īpašumu (personiskais īpašums zināmā mērā atradās pabērna lomā). Bez tam LR pilsoņiem obligāti vajadzēja arī dienēt okupācijas armijā.

Par dažāda līmeņa deputātu varēja kļūt jebkurš pieskaitāms, rīcībspējīgs LPSR pilsonis no 18 gadu vecuma sasniegšanas. Deputātu kandidātus varēja izvirzīt PSKP struktūrvienības, sabiedriskās organizācijas un darba kolektīvi. Pēc likuma vēlēšanas notika pa vienmandāta vēlēšanu apgabaliem, kur deputātus ievēlēja "tiešās, aizklātās un vispārējās" vēlēšanās. Tās tomēr bija tikai formālas, jo tika izvirzīts tikai viens – kompartijas sastādīts – deputātu kandidātu saraksts, kuru vienīgi izskata pēc nodeva tautas apstiprināšanā. Tā veidota "parlamenta" darbs, protams, bija tikai formalitāte. Tāpēc ne mazāko izbrīnu nerada tas, ka deputāti savas pilnvaras veica, nepārtraucot

darbu ražošanā vai dienestā, kā arī tas, ka deputāti bija atbildīgi vēlētāju priekšā un bija atsaucami, ja neattaisnoja "tautas dāvāto uzticību".

Vadošo vietu padomju sistēmā ieņēma LPSR AP, ko ievēlēja uz pieciem gadiem 325 cilvēku sastāvā (1947. gadā deputātu skaits bija 120, piecdesmitajos gados tas sasniedza 200, bet no 1963. gada jau 310).¹¹

Darba organizēšanai Augstākās Padomes deputāti pirmajā sesijā ievēlēja savu priekšsēdētāju, tā divus vietniekus, sekretāru, kā arī pastāvīgās un pagaidu komisijas (skat. tabulā). Deputātu darbības kārtību noteica reglaments, kurš vēsturiski pieredzēja trīs redakcijas – 1959., 1975., un 1979. gada.¹² LPSR AP galvenā darbības forma bija sesija, kuru divas reizes gadā sasauca LPSR APP. Savukārt ārkārtējas sesijas varēja sasaukt pēc prezidija vai vismaz vienas trešdaļas deputātu iniciatīvas.

Savdabīga padomju iekārtas institūcija bija vecāko padome, kas sastāvēja no zemākstāvošo padomju deputātu pārstāvjiem. Viņi veica LPSR AP izskatāmo jautājumu iepriekšēju apspriešanu.

Likumdošanas iniciatīva piederēja LPSR APP, LPSR Ministru Padomei (MP), LPSR AP komisijām, LPSR AP deputātiem, LPSR Augstākajai Tiesai (AT) un LPSR prokuroram. Pirmo reizi šāda tiesība tika formulēta arī sabiedriskām organizācijām to republikas orgānu personā (101. p.). Tomēr legīslatīvā funkcija, kaut arī formāli, piederēja vienīgi LPSR AP (faktiski gan tā nevis pieņēma likumus, bet vienkārši apstiprināja jau iepriekš sastādītu tekstu).

Likumi tika "pieņemti" ar vienkāršu balsu vairākumu (praksē parasti vienbalsīgi!), un tikai konstitūcijas grozīšanai tika noteikts kvalificēts vairākums – divas trešdaļas no visu deputātu kopskaita (173. p.). Svarīgākos jautājumus varēja nodot arī tautas izlemšanā (referendumā). Bez tam LPSR AP piekrita ievēlēt LPSR APP, LPSR MP, LPSR AT, kā arī dibināt un likvidēt ministrijas un valsts komitejas, un pieprasīt sniegt atskaites par savu darbu valdībai un Augstākajai Tiesai.

LPSR APP Augstākās Padomes sesiju starplaikos realizēja augstāko varu republikā. Pēc konstitūcijas, prezidijam bija plaša kompetence – noteikt LPSR AP un tautas tiesnešu vēlēšanas, koordinēt komisiju darbu, publicēt likumus un dot tiem iztulkojumu nepieciešamības gadījumā, vadīt Vietējo Tautas Deputātu Padomju (VTDP) darbu, nodibināt un piešķirt Padomju Latvijas goda nosaukumus, uzņemt LPSR pilsonībā un apžēlot Latvijā notiesātās personas, kā arī veikt citas funkcijas, kas paredzētas speciālajos likumos. Veicot kontroli, prezidijs varēja atcelt Ministru Padomes un VTDP izpildu komiteju lēmumus un rīkojumus. Bez tam Augstākās Padomes sesiju starp-

11 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 154., 196. lpp.

12 Latvijas padomju enciklopēdija. 5/2. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. – 24. lpp.

laikos APP bija tiesīgs izdarīt grozījumus likumos, pēc valdības priekšlikuma dibināt un likvidēt ministrijas, mainīt Ministru Padomes sastāvu, izveidot un likvidēt republikas pakļautības pilsētas un rajonus. Šādā veidā pieņemtos normatīvos aktus dekrētu un lēmumu formā bija gan jānodod apstiprināšanai kārtējā LPSR AP sesijā.

LPSR MP bija republikas valdība jeb augstākais pārvaldes orgāns (uzbūvi skat. tabulā). Līdzīgi Augstākai Padomei Ministru Padome savā sastāvā nodibināja prezidiju, pagaidu un pastāvīgās komisijas. Darba koordinēšanai tika nodibināta lietu pārvalde. Tā bija atbildīga par izskatāmo jautājumu sagatavošanu un pieņemto lēmumu sistemātisku pārbaudi. Bez tam valdība bija tiesīga izveidot citus centrālos pārvaldes orgānus, kā arī apstiprināt ministriju, valsts komiteju, resoru, VTDP izpildkomiteju pārvalžu un nodaļu nolikumus un nepieciešamības gadījumā atcelt arī to lēmumus. Savā darbībā LPSR MP bija pakļauta LPSR AP, bet sesiju starplaikos – LPSR APP.

PSRS MP, savienoto republiku ministru padomju, ministriju u.c. centrālo pārvaldes orgānu savstarpējās un attiecības ar vietējām izpildu institūcijām, to savstarpējās attiecības un visu pārvaldes orgānu attiecības ar kooperatīvajām un sabiedriskajām apvienībām un pilsoņiem regulēja administratīvās tiesības. Tām bija raksturīga pušu nevienlīdzība, jo pārvaldes orgāniem bija piešķirtas pilnvaras noteiktu jautājumu risināšanā, kur tie darbojās valsts vārdā. Tāpēc to izdotie normatīvie akti bija saistoši izpildei, bet to nepildīšana izsauca juridisku atbildību. Pretenzijas, ja tādas radās, parasti izšķīra instanču kārtībā, retāk tiesas ceļā.¹³

Vietējie pārvaldes orgāni bija pakļauti centrālajiem, bet visas pārvaldes institūcijas – atbilstoša līmeņa deputātu padomēm, kuras savukārt atradās PSKP uzraudzībā un vadībā. Tā padomju valstī funkcionēja vienotā centralizētā politiskā sistēma.

Šo kārtību tautsaimniecībā mēģināja reformēt N. Hruščova laikā. 1957. gadā LPSR likvidēja rūpniecības ministriju un, sākot ar sešdesmitajiem gadiem, pakāpeniski samazināja lauksaimniecības ministrijas kompetenci.¹⁴

Rūpnieciskā ražošana PSRS tika decentralizēta, un tās organizēšanai izveidoja tautsaimniecības padomes pēc teritoriālā principa. Līdz ar to valstī savu nozīmi sāka zaudēt administratīvi komandējošās sistēmas funkcionāri. Tomēr šo procesu viņiem izdevās apturēt. Jau sešdesmito gadu sākumā sāka iezīmēties centralizācijas tendences – 1963. gada janvārī kā koordinējošu institūciju nodibināja PSRS Tautsaimniecības padomi, bet martā – Padomju

13 Padomju tiesības /V. Millera un E. Melķīša redakcijā/. – R.: Zvaigzne, 1978. – 77.–85. lpp.

14 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 199.–204. lpp.

Savienības Ministru Padomes Augstāko saimniecisko padomi, kurai pakļāva PSRS Celtniecības padomi, kā arī vairāku nozaru un ražošanas komitejas.

Līdzīgi rūpniecībai arī lauksaimniecībā nodibināja teritoriālās padomes. LPSR izveidojās 17 šādas kolhozu un sovhozu apvienības. Tomēr pārkārtojumi nepaspēja sevi ne pierādīt, ne noliegt, jo 1964. gada oktobrī pie varas nākušie neostaļinisti L. Brežņeva vadībā likvidēja vēl nepabeigtās reformas un tautsaimniecībā atgriezās pirmspārkārtojumu stāvokli, kāds tas arī saglabājās līdz pat 1985. gadam.

Valsts varas orgāni rajonos, pilsētās, pilsētu rajonos, ciematos un ciemos bija VTDP (līdz 1978. gadam tās saucās darbaļaužu deputātu padomes). Vietējo padomju pilnvaru termiņš bija divarpus gadu. Galvenā darbības forma līdzīgi kā Augstākajai Padomei bija sesija, kuras gan sasauca četrtreiz gadā. Pirmajā sesijā deputāti ievēlēja padomes priekšsēdētāju, tā vietnieku, sekretāru un pastāvīgās un pagaidu komisijas, kā arī ievēlēja vietējās pārvaldes orgānu – izpildu komiteju.

VTDP jeb padomju pašvaldības savā darbībā nebija neatkarīgas, jo tās bija atbildīgas centrālo varas un pārvaldes orgānu priekšā.

LPSR bija definēta kā suverēna padomju sociālistiska valsts (68. p.) ar tiesībām brīvi izstāties no PSRS (69. p.), taču tā bija tīrā fikcija deklaratīvā formā. Nemaz nerunājot par faktisko stāvokli, pat no PSRS Konstitūcijas 73. panta izrietēja, ka tikai Vissavienības kompetencē ir vienota sociāli ekonomiskā plāna un budžeta izstrāde, apstiprināšana un izpildes pārbaude, vienotas naudas (rubļa) emisija, kredīta sistēmas vadīšana, iekasējamo nodokļu un nodevu apjomu noteikšana, kā arī cenu un darba samaksas kārtības regulēšana. PSRS pārziņā bija arī kara un miera jautājumi, aizsardzības, robežapsardzības, bruņoto spēku un valsts drošības organizēšana un vadīšana, kā arī likumdošanas pamatu izstrādāšana. Pie tam neviens savienotās republikas normatīvs akts nedrīkstēja runāt preti kopējiem PSRS likumiem.

Padomju Savienības varas, pārvaldes un tiesu orgānu veidošanas un uzbūves konstitucionālie principi bija raksturīgi nevis patstāvīgu valstu apvienībai, bet federatīvam veidojumam. Atbilstoši federatīvas valsts iekārtai augstākais varas orgāns sastāvēja no divām palātām – Savienības Padomes un Tautību Padomes.

Savienības Padomi ievēlēja pa vēlēšanu apgabaliem uz pieciem gadiem visā PSRS teritorijā atbilstoši noteiktām pārstāvniecības kvotām, savukārt Tautību Padomē katra savienotā republika deleģēja 32 pārstāvjus (līdz 1966. gadam – 25).¹⁵ Šeit bija pārstāvētas arī autonomās republikas – apgabali un autonomie apvidi.

¹⁵ Apsītis R., Bīrziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 194. lpp.

PSRS AP ievēlēja PSRS MP, PSRS AT, kā arī visiem kopējus kontroles un uzraudzības orgānus.

Kontroles, tiesu un prokuratūras orgāniem LPSR konstitūcijā bija dots tikai vispārīgs normējums, tāpēc to darbību precizēja speciālie likumi.

2.2. Administratīvi teritoriālā iedalījuma reformas

Administratīvi teritoriālo reformu mērķis bija LPSR teritoriālā dalījuma ziņā pielīdzināt "vecajām" savienotajām republikām.

Kā pirmo jauna tipa teritoriālā iedalījuma vienību radīja ciemu, kura teritorija darbojās ciema padome. Cimos nodibināja arī izpildu komitejas – padomju varas pirmorgānus uz laukiem. Ciemu padomju teritorijas nodibināja ar LPSR APP dekrētiem, kurus pieņēma par katru apriņķi atsevišķi. Kādu laiku tie pastāvēja līdzās pagastiem, kurus sākotnēji nelikvidēja.¹⁶

Nākamais solis, veicot pārkārtojumus, bija lielāko apriņķu sadalīšana. Ar LPSR APP 1946. gada 19. aprīļa dekrētu Valkas apriņķi sadalīja Valkas un Alūksnes apriņķi; ar 1947. gada 16. oktobra dekrētu sadalīja Rīgas apriņķi, nodibinot Rīgas un Ogres apriņķus; Daugavpils apriņķi, nodibinot Daugavpils un Krāslavas apriņķus; Valmieras apriņķi, nodibinot Valmieras un Limbažu apriņķus; Rēzeknes apriņķi, nodibinot Rēzeknes un Viļānu apriņķus; Madonas apriņķi, nodibinot Madonas un Gulbenes apriņķus. Tādējādi LPSR tika sadalīta 25 apriņķos.¹⁷

Pilnīgi LR administratīvo iedalījumu sagrāva LPSR APP 1949. gada 31. decembra dekrēts "Par lauku rajonu nodibināšanu LPSR sastāvā".¹⁸ Ar šo dekrētu likvidēja pagastus un apriņķu vietā nodibināja 58 lauku rajonus, kā arī 14 rajonu centrus pārveidoja par strādnieku ciematiem. Līdz ar to teritoriālā dalījuma ziņā Latvija vairs ne ar ko neatšķīrās no citām padomju republikām.

1952. gadā Latvijas teritorija tika sadalīta trijos apgabalos – Rīgas, Liepājas un Daugavpils.¹⁹ Taču šo dalījumu atzina par neveiksmīgu un likvidēja jau 1953. gadā.²⁰

Sakarā ar padomju iekārtas liberalizāciju pēc Staļina nāves piecdesmito gadu vidū varēja atzīt, ka teritoriālie pārkārtojumi ir bijuši ne visai pārdomāti. Līdz ar to iesākās teritoriālā dalījuma reformas Latvijā.

16 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 159. lpp.

17 Turpat. – 159. lpp.

18 LPSR APP Ziņotājs. – 1949. – Nr. 135.

19 Turpat. – 1952. – Nr. 20.

20 Turpat. – 1953. – Nr. 36.

Jau ar 1954. gada 14. jūnija LPSR APP lēmumu ciema padomes tika apvienotas tā, lai katras padomes teritorijā atrastos visa viena kolhoza saimniecība. Pārkārtojumu rezultātā nācās likvidēt vairākas ciemu padomes. No 1229 padomēm pēc reformas palika 708.²¹

1955.–1956. gadā iedalījums rajonos, kas tika veikts tīri mehāniski, nerēķinoties ar sociāli ekonomiskajām prasībām, neattaisnojās. Nācās likvidēt saimniekot nespējīgus 10 rajonus, to teritorijas pievienojot citiem rajoniem.²² Turpinot iesākto, ar 1959. gada 11. novembra LPSR APP dekrētu likvidēja vēl 13 rajonus (faktiski atjaunojot 1947. gada stāvokli). Bez tam uz Rīgas Jūrmalas rajona bāzes nodibināja Jūrmalas pilsētu, kurā ietilpināja arī Slokas un Ķemeru pilsētas.²³

Mazāk nenožīmīgas administratīvi teritoriālā dalījuma izmaiņas notika arī vēlāk, tomēr jau piecdesmito gadu beigās pamatā izveidojās padomju iekārtu apmierinošs teritoriālais dalījums, kas saglabājās līdz 1985. gadam. Tas atbilda vietējo padomju izvietojumam republikā un bija sekojošs (skaitļi doti saskaņā ar 1983. gada situāciju) – 26 lauku rajoni, 7 republikas pakļautības pilsētas (Rīga, Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, no 1956. gada – Rēzekne, no 1959. gada – Jūrmala), 49 rajonu pakļautības pilsētas, 6 pilsētu rajoni (Rīga), 37 ciemati un 468 ciemi.²⁴

2.3. Finanšu tiesības

Padomju finanšu tiesības bija tiesību nozare, kas regulēja attiecības, kas veidojās PSRS finanšu darbības procesā – finanšu plānošanā, budžeta sastādīšanā un izpildē, iekasējot obligātos maksājumus un nodokļus, kā arī veicot kredīta un noguldījumu operācijas. Finanšu tiesības veica arī kontroles funkcijas, lai plānveidīgi tiktu sadalīts nacionālais ienākums. Latvija tika iekļauta kopējā Padomju Savienības finanšu sistēmā. Līdz ar to tika liegta jebkāda tās patstāvības iespēja.

Svarīgākā padomju finanšu tiesību sastāvdaļa bija budžeta tiesības. Budžeta attiecību regulēšanai PSRS 1959. gada 30. oktobrī pieņēma jaunu likumu "Par PSRS un savienoto republiku budžeta tiesībām".²⁵ Tā sistēma tika veidota, pamatojoties uz ļeņiniskā demokrātiskā centrālisma principa,

21 LPSR APP Ziņotājs. – 1954. – Nr. 38.

22 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 176. lpp.

23 Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (turpmāk – LPSR AP un Valdības Ziņotājs). – 1959. – Nr. 29.

24 Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sēj., 2. daļa. – 15. lpp.

25 Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Ziņotājs (turpmāk – PSRS Ziņotājs). – 1959. – Nr. 44.

t.i., zemākstāvošie budžeti iekļāvās augstākstāvošos, bet tie savukārt veidoja kopēju PSRS budžetu.

Padomju Savienības "kopējās kases" ieņēmumus veidoja sociālistiskā sektora uzņēmumu un iedzīvotāju maksājumi.

Galvenie nodokļu maksātāji socialistiskajā sektorā bija valsts uzņēmumi, kuri budžetā ieskaitīja atskaitījumus no peļņas un apgrozījuma nodokļa. Šeit ietilpa arī kooperatīvā sektora maksājumi. Tos veidoja kolhozu ienākumu (maksāja tikai rentablie kolhozi) un patērētāju kooperācijas nodoklis.²⁶

PSRS pilsoņiem no saviem ienākumiem vajadzēja maksāt ienākuma, bezbērnu un lauksaimniecības nodokli.²⁷

Ar ienākuma nodokli aplika visus iedzīvotājus, kuriem bija patstāvīgs ienākumu avots. To aprēķināja pēc progresīvi pieaugošās likmes, t.i., pieaugot izpeļņai, pieauga arī atskaitījumi.

Bezbērnu jeb neprecētu, vientuļu un mazģimeņu PSRS pilsoņu nodokļa maksātāji bija vīrieši no 20 līdz 50 gadiem un precētas sievietes no 20 līdz 45 gadiem, kam varēja būt, bet nebija bērnu. Tā likme bija proporcionāla 6 % no personas ienākumiem. Nodoklis neattiecās uz vidējo un augstāko mācību iestāžu audzēkņiem līdz 25 gadu vecumam, I un II grupas invalīdiem, obligātā dienesta karavīriem, seržantiem, staršinām un viņu sievām, kā arī uz personām, kuru bērni bija gājuši bojā vai pazuduši Otrā pasaules kara laikā.

Lauksaimniecības nodokli maksāja kolhoznieki, kam lietošanā bija piemājas zeme, individuālie zemes lietotāji u.c. pilsoņi, kuri nebija kolhoza biedri, bet kuriem bija ierādīti zemes gabali, kas administratīvi pakļāvās ciema padomēm.

PSRS budžetu vēl papildināja valsts apdrošināšana. Tā varēja būt obligāta vai brīvprātīga. Obligāti bija jāapdrošina kolhoziem sava manta un pilsoņiem – tiem piederošās ēkas un lopi.

Īpaši tika izdalīti vietējie nodokļi un nodevas²⁸, jo tie tieši tika ieskaitīti vietējo padomju budžetos. Pie tam vietējās padomes varēja mainīt to apjomus un noteikt atvieglojumus. Kā nozīmīgākie minami ēku nodoklis, zemes rente, transporta līdzekļa īpašnieka un kolhoza tirgus vienreizēja nodeva.

PSRS kredīta sistēmu veidoja valsts kredīts un banku kredīts.

Valsts kredīts bija valsts aizņēmuma veidā uz laiku piesaistītie brīvie iedzīvotāju līdzekļi un Valsts darba krājkasē personu taisītie termiņnoguldījumi. Šajā situācijā valsts bija aizņēmējs, bet persona – aizdevējs. Bankas kredīta gadījumā tieši otrādi: valsts bija aizdevēja, bet aizņēmējas – fiziskas un juridiskas personas. Izšķīra īstermiņa kredītu līdz vienam gadam un ilgtermiņa no viena līdz divdesmit gadiem.

26 Padomju tiesības.. – 111., 112. lpp.

27 Padomju tiesības.. – 112.–114. lpp.

28 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1965. – Nr. 42.

Pie finanšu attiecībām piederēja arī PSRS noteiktais valsts valūtas monopols. Visas preču pirkšanas un pārdošanas operācijas ar ārzemēm veica tikai PSRS Ārējās tirdzniecības ministrija un tās oficiālie pārstāvji. Savukārt ārvalstu valūtas operāciju veikšana bija ekskluzīva PSRS Valsts bankas tiešība.²⁹

2.4. Civiltiesības

Pēc Otrā pasaules kara un līdz Vissavienības Civiltiesību pamatu apstiprināšanai tika izdarīti nozīmīgi grozījumi mantošanas tiesībās, pilsoņu tiesībās uz apdzīvojamo platību (skat. nodaļu par dzīvokļu tiesībām) un pacelta jaunā pakāpē līguma loma sociālistiskajā saimniecībā.

Ar 1945. gada 10. septembra LPSR APP dekrētu tika paplašināts mantiņnieku loks.³⁰ Turpmāk par mantiņniekiem varēja būt ne tikai personas, kas bija dzīvas mantojuma atstājēja nāves brīdī, bet arī personas, kas bija ieņemtas viņam dzīvam esot un piedzimušas pēc viņa nāves. Dekrēts paplašināja arī mantošanu pēc testamenta, nosakot, ka, ja nav likumīgo mantiņnieku, testators mantu var novēlēt jebkurai personai.

Četrdesmito gadu beigās saimnieciskās attiecības Padomju Savienībā tika pārkārtotas uz līgumiskām attiecībām. Jāatzīst gan, ka gribas izteikšana tika stipri ierobežota, jo līgumiem bija jāatbilst jau iepriekš apstiprinātam plāniem, valdības noteiktiem termiņiem, preču kvalitātei un piegādes nosacījumiem.³¹

Turpmākā saimniecisko attiecību liberalizācija notika pēc J. Staļina nāves. Ar 1955. gada 13. maija PSRS APP dekrētu uzņēmumi un saimnieciskās organizācijas ieguva tiesību mainīt, pirt un pārdot rīcībā esošās, bet nevajadzīgās iekārtas un materiālus. Līdz ar to tika atcelta kriminālatbildība par minētajām darbībām. 1958. gadā likvidēja MTS, un tām piederošo lauksaimniecības tehniku pārdeva kolhoziem. Tas paplašināja kooperatīvo apvienību īpašumtiesību saturu.³²

Jaunu posmu civilajās tiesībās aizsāka 1961. gada 8. decembrī apstiprinātie PSRS un savienoto republiku likumdošanas pamati. Stingrā saskaņā ar tiem LPSR AP izstrādāja un 1963. gada 27. decembrī pieņēma LPSR Civilkodeksu (CK), kas stājās spēkā 1964. gada 1. jūnijā.³³

29 Padomju tiesības.. – 118.–120. lpp.

30 LPSR APP Ziņotājs. – 1945. – Nr. 190.

31 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 166. lpp.

32 Turpat. – 182., 183. lpp.

33 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1964. – Nr. 1.

CK uzdevums bija regulēt mantiskās un ar tām saistītās personiskās nemantiskās attiecības (1. p.) starp valsts, kooperatīvajām un sabiedriskajām organizācijām, kā arī pilsoņiem (2. p.). Pēc likuma civilās tiesības un pienākumi radās no likumā noteiktiem darījumiem, kā arī no darījumiem, ko likums neparedzēja, bet kas nebija pretrunā ar to, no administratīviem aktiem, no atklājuma, izgudrojuma, racionalizācijas priekšlikuma, no kaitējuma nodarīšanas citai personai, mantas iegūšanas vai ietaupīšanas uz citas personas rēķina bez pieņemama pamata, kā arī sakarā ar zinātnisku, literāru un mākslas darbu radīšanu u.c. apstākļiem, ar kuriem likums saistīja civiltiesisko seku iestāšanos (4. p.).

Civilās tiesības aizsargāja likums, bet to aizstāvēšana bija uzticēta tiesai, arbitražai un šķīrējtiesai, zināmos gadījumos arī biedru tiesai, arodbiedrībām u.c. sabiedriskām organizācijām. Pie tam likuma trūkums nevarēja būt par iemeslu atteikumam tiesību aizstāvēšanai tiesā. Šādā gadījumā piemēroja līdzīgu normu pēc analogijas principa, bet, ja tādas nebija, lietu izšķīra, ievērojot padomju civiltiesību vispārīgos principus un jēgu (6. p.).

Tiesībspēja fiziskām personām radās ar viņu dzimšanas brīdi un izbeidzās ar nāvi (9. p.), bet rīcībspēja pilna apjomā iestājas tikai ar pilngadību, t.i., 18 gadu vecuma sasniegšanu (11. p.). Ierobežota rīcībspēja, piemēram, rīkoties ar savu darba algu, stipendiju u.tml., bija paredzēta jau no 15 gadu vecuma (14. p.). Bez tam ierobežotas rīcībspējas stāvokli varēja nonākt arī sakarā ar pārmērīgu alkoholisko dzērienu vai narkotisko vielu lietošanu un ja to bija atzinusi tiesa. Personām, kurām nebija pilna rīcībspēja, iecēla aizbildņus vai aizgādņus.

Padomju likumdošanā spēja dot juridiskas personas jēdzienu atšķirībā no 1937. gada LR Civillikuma. Par juridiskām personām uzskatīja organizācijas, kam bija atsevišķa manta, kas varēja savā vārdā iegūt mantiskas un personiski nemantiskas tiesības, varēja būt prasītājas un atbildētājas tiesā, arbitražā un šķīrējtiesā (23. p.). To tiesībspēja radās ar statūtu (nolikuma) apstiprināšanas brīdi vai arī kompetentas iestādes pieņemtu lēmumu par tās nodibināšanu, ja juridiskai personai vajadzēja darboties uz vispārīga nolikuma pamata. Bez tam, ja bija paredzēta statūtu reģistrācija, tiesībspēja radās reģistrācijas brīdī.

Vispārīgajā daļā vēl bija atrodami noteikumi par darījumiem. CK darījumu definēja kā pilsoņu un organizāciju darbības, kas bija vērstas uz civilo tiesību un pienākumu nodibināšanu, grozīšanu vai izbeigšanu (41. p.). Tie varēja būt vienusēji, divpusēji un daudzpusēji. Tātad darījums bija plašāks jēdziens nekā līgums. Neskatoties uz to, darījumu un līgumiskās attiecības tika regulētas līdzīgi, ievērojot tikai atšķirības pa saistību veidiem. Darījumu parasti noformēja rakstveida formā, retāk mutvārdu, savukārt klusēšana bija atzīstama par gribas izpaušmi tikai likumā paredzētos gadījumos.

Īpašumtiesības. Padomju iekārta nihilistiski attiecās pret tādu jēdzienu kā īpašums, tādēļ tika mēģināts pēc iespējas ierobežot rīcību ar to. Jāatzīst

gan, ka valsts jeb sociālistiskais īpašums tika absolutizēts. Absolutizācijas sekas bija tā faktiskā izņemšana no civilās apgrozības. Līdz ar to civiltiesiskās reaģēšanas formas kļuva otršķirīgas jeb sekundāras, bet par primārām tika atzītas administratīvā vai krimināltiesiskā īpašuma aizsardzība.

Īpašums uz lietu tā īpašniekam varēja piederēt valdījuma, lietojuma un rīcības formā likumā noteiktās robežās (92. p.). Īpašums dalījās sociālistiskajā un personiskajā.

Sociālistiskais īpašums bija valsts (visas tautas!), kolhozu – kooperatīvu, arodbiedrību u.c. sabiedrisko organizāciju īpašums. To nevarēja izmantot personiskās iedzīvošanās u.c. savtīgos nolūkos.

Personiskais īpašums tika uzskatīts kā viens no pilsoņu vajadzību apmierināšanas līdzekļiem. Tā iegūšanas un pavairošanas pamats varēja būt tikai darba ienākumi. Pie tam piederēja manta nevarēja būt par bezstrādes ienākumu avotu. Sakarā ar bezstrādes ienākumu konstrukciju padomju pilsoņi praktiski tika izslēgti no reālās saimnieciskās aprites.

Īpaši – kā savdabīgs padomju sistēmas tiesisks veidojums – būtu izdalāms kolhoznieku sētas īpašums, kas tās locekļiem piederēja uz nedalītas kopīpašuma tiesības pamata (128. p.). Kā oficiāls pārstāvis saimnieciskās lietās uzstājās sētas galva. Par viņa noslēgtiem darījumiem sēta bija atbildīga ar visu savu mantu, izņemot, ja no darījuma rakstura bija redzams, ka tas slēgts sētas galvas personiskās interesēs. Lai kavētu zemnieku aiziešanu no kolhoziem, tika paredzēts, ka darba spējīgs sētas loceklis zaudē tiesību prasīt viņa daļas mantas izdalīšanu vai saimniecības sadalīšanu, ja viņš trīs gadus nebija piedalījies ar savu darbu un līdzekļiem tās kopsaimniecībā.

Saistību tiesības. Civiltiesiska saistība bija definēta kā pamats, uz kura vienai personai (parādniekam) pienācās izdarīt otras personas (kreditora) labā noteiktu darbību vai atturēties no tās, bet kreditors varēja no parādnieka pieprasīt tā pienākumu izpildīšanu (160. p.). Preču – naudas attiecību faktiskas ignorēšanas apstākļos, ko noteica komunistiskā plānsaimniecība, izbrīnu rada lielais iespējamo saistību veidu uzskaitījums, kas aizņem gandrīz pusi no visa civilkodeksa. Tomēr jāatceras, ka padomju līgumiskām attiecībām bija raksturīgas zināmas gribas brīvības ierobežošanas un reglamentēšanas tendences, īpaši sociālistiskajā sektorā. Tas radīja nepieciešamību stāties līguma attiecībās, pamatojoties uz jau iepriekš apstiprinātiem saimnieciskiem un attīstības plāniem, valsts noteiktām cenām un preču kvalitātes rādītājiem, bieži iepriekš noteiktiem piegādes termiņiem, kārtību u.c. apgrūtinājumiem. Raksturīgākie šāda tipa līgumi bija, piemēram, lauksaimniecības kontraktācijas, piegādes un pārvaldājuma līgumi. Vēl bieži tika uzspiesti kā obligāti valdības, ministriju, iestāžu u.c. organizāciju izstrādātie tipveida parauglīgumi.

Ar tipveida līgumiem valsts centās regulēt arī pilsoņu civilās attiecības, piemēram, dzīvokļa īres tipveida līgumi valsts fonda dzīvojamās mājās, kolektīvie darba līgumi darba attiecību noformēšanā u.tml. Bez tam fizisku

personu civilo rīcību negatīvi ietekmēja jau iepriekš minētie noteikumi par bezstrādes ienākumiem, kas līdz minimumam sašaurināja pilsoņu aktivitātes.

Tomēr kopumā, neskatoties uz ierobežojumiem un brīžiem savdabīgo atsevišķo normu traktējumu, CK minētie saistību veidi pilnībā apmierināja sociālistiskās valsts vajadzības.

Bez saistību veidu skaidrojuma CK bija norādītas arī to izpildes nodrošināšanas iespējas. Par tādām kalpoja likuma un līguma sankcijas, ķīla un galvojums. Pilsoņi saistības parasti nodrošināja ar rokas ķīlu, bet organizācijas savā starpā ar garantiju.

Autortiesības. Padomju autortiesības piederēja pie absolūto tiesību kategorijas, tāpēc par to aizskārumu draudēja civilā, administratīvā un kriminālā atbildība.

Autortiesības tika attiecinātas uz zinātniskiem, literāriem un mākslas darbiem neatkarīgi no to formas, uzdevuma un vērtības, kā arī no darba atveidošanas veida (497. p.). Autoram bija tiesības uz sava darba publicēšanu, atveidošanu un izplatīšanu visos ar likumu atļautos veidos ar savu vārdu, ar pieņemtu vārdu (pseidonīmu) vai bez vārda minēšanas (anonīmi), kā arī uz atbildību, ja to izmantoja citas personas (150. p.).

Autortiesības autors baudīja visu savu dzīves laiku un tā mantinieki 25 gadus pēc viņa nāves, skaitot no tā nākamā gada 1. janvāra, kas sekoja autora nāves gadam. Zināmos gadījumos pēc autora nāves viņa darbu varēja pasludināt par valsts īpašumu vai arī atpirkt valsts interesēs. Ja autors bija juridiska persona, to reorganizējot, autortiesības pārgāja uz tās likumīgo tiesību pārnēmēju, bet likvidējot – valstij.

Līdzīgas tiesības kā autortiesību subjekti baudīja arī atklājuma, izgudrojuma, racionalizācijas priekšlikuma un rūpniecisku paraugu autori.

Mantošanas tiesības. Padomju pilsoņu mantošanas tiesība līdzīgi kā visa dzīve zināmā mērā bija ierobežota un reglamentēta. Pamatojoties uz to, arī mantot aicināmo personu loks bija stingri noteikts ar tuvākiem radniekiem, laulāto un darba nespējīgām personām.

Mantot varēja pēc likuma vai testamenta (550. p.). Mantojot pēc likuma, mantinieki līdzīgās daļās bija, pirmā kārtā, mirušā bērni (arī adoptētie), laulātais un vecāki (arī adoptētāji). Ja nebija šo mantinieku, otrajā kārtā mantoja – brāļi, māsa, vectēvs, vecmāte kā no tēva, tā no mātes puses. Mazbērni un mazmazbērni arī bija likumīgie mantinieki, bet mantoja tikai tādā gadījumā, ja bija miris kāds no viņu vecākiem. Viņi mantoja līdzīgās daļās to, kas pienāktos viņu mirušajam vecākam.

Komunistiskie ideāli, kas sakņojās zināmā radniecības saišu noliegšanā un sabiedrisko attiecību absolutizēšanā, guva atspoguļojumu arī ar mantošanu saistītos jautājumos. Tā pie likumīgiem mantiniekiem pieskaitīja arī darba nespējīgas personas, kas bija bijušas mirušā apgādībā ne mazāk kā vienu gadu līdz viņa nāvei.

Ar testamentu katrs pilsonis varēja atstāt visu savu mantu vai tās daļu jebkurai personai, tai skaitā arī valstij un atsevišķām organizācijām. Tomēr nepilngadīgiem vai darba nespējīgiem bērniem (arī adoptētiem), laulātajam, vecākiem (adoptētājiem) un apgādājamajam neatkarīgi no testamenta satura tika nodrošināta neatņemamā (obligātā) daļa – ne mazāk kā divu trešdaļu apmērā no tā, ko viņi varētu mantot pēc likuma. Bez tam testators varēja iecelt pēcmantinieku, ja testamentā norādītā persona nomirtu pirms mantojuma atklāšanas vai nepieņemtu to, pie tam testamentāriem mantiniekiem varēja uzlikt arī kādas saistības izpildi (legātu).

Attiecībā uz testamenta formu tika izvirzīti vairāki nosacījumi – tam bija jābūt sastādītam rakstveidā, norādot tā sastādīšanas vietu un laiku, testatora pašrocīgi parakstītam un notariāli apstiprinātam (563. p.).

Īpaša kārtība bija paredzēta kolhoznieku sētas un Valsts darba krājkasē un PSRS bankā esošo noguldījumu mantošanā.

Kolhoznieku sētas (zemnieku viensētas) locekļa nāves gadījumā mantojums uz sētas mantu neatklājās, bet tikai uz mirušā personisko mantu vispārīgā kārtībā.

Pilsoņi, kuriem bija noguldījumi Valsts darba krājkasē vai PSRS bankā, bija tiesīgi dot rīkojumu krājkasei vai bankai par noguldījumu izdošanu viņu nāves gadījumā jebkurai personai vai valstij.

Mantojuma iegūšanai bija nepieciešama tā pieņemšana. Pie tam pieņemšanu nevarēja saistīt ne ar nosacījumiem, ne iebildumiem.

Mantot ne pēc likuma, ne testamenta nevarēja personas, kuras ar savām darbībām bija vērsušās pret mirušo vai kādu no mantiniekiem, kā arī nelikumīgi veicinājušas sevis aicināšanu mantot. Tiesību uz mantojumu zaudēja arī vecāki, kuriem bija atņemtas vecāku tiesības, un vecāki un pilngadīgie bērni, kuri ļaunprātīgi bija izvairījušies no pienākuma uzturēt mantojuma atstājēju – ja šie apstākļi bija apstiprinājušies tiesā.

2.5. Dzīvokļu tiesības

Pamatojoties uz Vissavienības un savienoto republiku dzīvokļu likumdošanas pamatiem, LPSR AP izstrādāja un 1983. gada 2. jūnijā pieņēma likumu par LPSR dzīvokļu kodeksu, kas stājās spēkā 1984. gada 1. janvārī.³⁴ Kodifikācija apkopoja to dzīvokļu tiesisko attiecību dinamiku, kas bija notikusi pēckara posmā.

LPSR dzīvojamās namus iedalīja valsts un sabiedrisko organizāciju, individuālo un kooperatīvo dzīvokļu fondā.

Valsts dzīvokļu fonds izveidojās nacionalizācijas procesā un dzīvokļus ceļot no jauna. Lai iegūtu tiesību uz apdzīvojamo platību, bija jāstājas dzīvokļu pieprasītāju rindā pēc darba vai dzīves vietas. Ja nebija sevišķi

34 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1983. – Nr. 23.

spiedīgi apstākļi, piemēram, vispār nebija, kur dzīvot, dzīvojamā platība uz vienu iemītnieku bija mazāka par 4,5 kvadrātmetriem un nebija kādu priekšrocību dzīvokļa saņemšanā, piemēram, kara veterāna statuss, jaunā speciālista tiesības u.tml., dzīvokļu rindā varēja nostāvēt vairākus gadu desmitus.

Izlikt no aizņemtām telpām varēja tikai tiesas ceļā. Administratīvā izlikšana, pēc prokurora sankcijas, bija iespējama, ja dzīvoklis bija aizņemts patvarīgi vai māja varēja sabrukt (pēdējā gadījumā bija jāierāda cita apmešanās vieta).

Savdabīgs plānsaimniecības fenomens bija nepieciešamās apdzīvojamās platības aprēķināšana vienam cilvēkam. Padomju Latvijā uzskatīja, ka vienam cilvēkam ir pietiekami ar 9 m² (Rīgas un Jūrmalas pilsētās 12 m²). Ja nebija tiesības uz papildplatību, "liekos" kvadrātmetrus varēja atņemt.

Ar PSRS APP 1948. gada 26. augusta dekrētu³⁵ padomju pilsoņiem atļāva pirkt un būvēt individuālās mājas. Par saviem līdzekļiem celtās mājas nonāca personiskā īpašumā. Tomēr būvniecībā bija jāievēro, ka privātmājas dzīvojamā platība vienai ģimenei nevarēja pārsniegt 60 m².³⁶ Tikai astoņdesmitajos gados to palielināja līdz 130 m².³⁷

Pēc komunistu pieņēmuma, dzīvojamā platība bija paredzēta vienīgi personisko vajadzību apmierināšanai. Tāpēc kopā dzīvojošo laulāto un viņu nepilngadīgo bērnu īpašumā varēja būt tikai viena māja (mājas daļa) vai kooperatīvais dzīvoklis. Ja likumīgā kārtā radās tiesība uz vēl kādu mitekli, piemēram, dāvinājuma vai mantojuma ceļā, tad pēc izvēles viens īpašums bija jāatsavina gada laikā no šādas tiesības rašanās brīža.

No 1957. gada PSRS tika atļauts individuālajiem būvētājiem apvienoties dzīvokļu celtniecības kolektīvos, lai celtu daudzdzīvokļu mājas. Šo apvienību, nedrīkst sajaukt ar kooperatīvo celtniecību. Kooperatīva celtie nami bija tā īpašums, bet dzīvokļu kolektīva mājas bija individuālo būvētāju daļējais kopīpašums.³⁸

Kooperatīvos dzīvokļus LPSR sāka celt 1962. gada.³⁹ Celtniecības kooperatīvus veidoja pie VTDP izpildu komitejām. Pirmajā kopsapulcē jaundibināmā kooperatīva biedri apstiprināja jau iepriekš izstrādātu LPSR MP tipveida statūtu. Pēc tā reģistrācijas apvienība ieguva juridiskas personas tiesības. Tomēr dzīvokļu tiesiskās attiecībās fiziskas personas stājās tikai pēc tam, kad bija iemaksājušas noteiktu apjoma paju.

Valsts šādiem kooperatīviem piešķīra kredītu uz 10 līdz 15 gadiem 60 % apmērā no celtniecības tāmes vērtības.

35 LPSR APP Ziņotājs. – 1948. – Nr. 127.

36 Pilsoņu dzīvokļu tiesības. – R.: Liesma, 1969. – 16. lpp.

37 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1981. – Nr. 48.

38 Pilsoņu dzīvokļu tiesības. – 13. lpp.

39 Turpat. – 183. lpp.

Dzīvokļa kooperatīva biedrs, lai gan viņš piedalījās mājas celtniecībā ar saviem līdzekļiem, īpašuma tiesību ne uz saņemto dzīvokli, ne uz māju neieguva. Viņš skaitījās tikai tā lietotājs. Tomēr par dzīvokļa lietošanu viņš nemaksāja īres maksu, bet piedalījās izdevumu segšanā, kas radās no mājas pārvaldīšanas un ekspluatācijas atbilstoši savas pajas lielumam.

2.6. Ģimenes tiesības

Ģimenes tiesībās vēl Otrā pasaules kara laikā tika izdarīti vairāki nozīmīgi grozījumi, kas ar nelielām redakcionālām izmaiņām bija spēkā līdz pat Vissavienības laulības un ģimenes tiesību pamatu izstrādāšanai.

Ar PSRS APP 1944. gada 8. jūlija dekrētu⁴⁰ tika noteikts, ka tikai reģistrēta laulība rada laulāto tiesības un pienākumus. Līdz ar to atcēla agrāko kārtību, ka tiesa varēja noteikt bērna paternitāti un piespriest bērna uzturēšanai alimentus no tēva, ar kuru mātei nebija reģistrēta laulība. Mātes, kas audzināja pēcnācēju bez zināma (noteikta) tēva, dekrēts dēvēja par "vientuļajām mātēm", un viņas ieguva tiesību uz valsts apgādību, t.i., zināmu pabalstu un atvieglojumu saņemšanu. Ar to pašu dekrētu tika radīti jauni un vēlāk padomju sabiedrībā populāri nosaukumi: "Māte varone", ordenis "Mātes slava" un medaļa "Mātes medaļa".

Lai nodrošinātu PSRS pilsoņu ģimenes stabilitāti, dekrēts ieviesa arī samērā sarežģītu laulības šķiršanas procedūru. Pieteikumu par šķiršanos vajadzēja iesniegt tautas tiesā, kur mēģināja samierināt precējušos. Ja to neizdevās panākt, tad lietu nosūtīja otrās instances tiesai (mūsu republikā – Augstākai Tiesai), kas taisīja spriedumu pēc būtības.

Sarežģītā laulības šķiršanas procedūra tomēr neatņēma padomju pilsoņiem vēlēšanos šķirties. Tāpēc jau ar PSRS APP 1965. gada 10. decembra dekrētu "Par dažiem grozījumiem laulības šķiršanas lietu izskatīšanas kārtībā"⁴¹ vienkāršoja laulības šķiršanas kārtību, kas tagad piekrita tautas tiesām. Tiesai bija jāizlemj arī jautājums par turpmāko bērna likteni, ja tāds (tādi) bija, t.i., kuram no vecākiem viņu atstāt. Pēc padomju tiesu prakses bērnus parasti atstāja mātei, un, tikai pastāvot īpašiem apstākļiem, pēcnācēja audzināšanas tiesību varēja iegūt tēvs. Vēl tiesa izlēma jautājumus par alimentāciju, mantas sadali un par bijušo precēto turpmākiem uzvārdiem.

Jaunu posmu padomju laulības un ģimenes tiesībās iezīmēja PSRS AP 1968. gada 27. jūlijā apstiprinātie PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes tiesību pamati. Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un

40 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 148., 149. lpp.

41 PSRS Ziņotājs. – 1965. – Nr. 49.

1969. gada 18. aprīlī pieņēma LPSR Laulības un ģimenes kodeksu (LĢK), kas stājās spēkā 1969. gada 1. oktobrī.⁴²

Kodifikācijā tika formulēti laulības un ģimenes likumdošanas galvenie uzdevumi, principi un regulējamo attiecību loks.

LĢK uzdevumi bija tīri deklaratīvi – stiprināt padomju ģimeni, palīdzēt vecākiem ieaudzināt bērnos mīlestību pret Dzimteni un sagatavot viņus komunistiskās sabiedrības uzcelšanai. Atšķirībā no “kapitālistisko” valstu laulībām padomju pilsoņu laulības savienība tika definēta kā tāda, kas bija brīva no materiālā aprēķina, bet balstījās vienīgi uz sievietes un vīrieša abpusēju mīlestību, cieņu un draudzību. Uzdevumi tika sasaistīti ar principiem, jo ģimenes dzīvē sieviete un vīrietis baudīja vienlīdzību, kas bija neatkarīga no viņu tautības, rases un attieksmes pret reliģiju.

Doties laulībā varēja jebkurš pilsonis, kas bija sasniedzis 18 gadu vecumu un kam nepastāvēja šķēršļi tās noslēgšanā. Par nepārvaramiem šķēršļiem tika uzskatīti sastāvēšana jau citā laulībā, precības tuvu radnieku starpā, rīcības nespēja, ja to bija atzinusi tiesa, un laulības starp viena dzimuma personām. Pie tam PSRS atzina tikai tādu padomju pilsoņu likumību, kas bija noslēgta valsts civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādē.

Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi pamatojās uz bērna izcelšanos, kas bija apliecināta noteiktā kārtībā. Bērnu izcelšanos no vecākiem, kas bija laulībā, apliecināja ieraksts civilstāvokļa aktu reģistrā par vecāku laulību. Ja bērns piedzima cilvēkiem, kas nebija precējušies, un ja nebija pieteikuma, bērna tēvu pēc mātes lūguma varēja noteikt tiesa. Līdz ar to spēku zaudēja 1944. gada 8. jūnija dekrēts. Gadījumā, ja paternitāte netika konstatēta, pēcnācēja tēva vārdu dzimšanas aktu reģistra grāmatā tik un tā ierakstīja pēc mātes norādījuma (tas gan nevienam neuzlika nekādas saistības). Savukārt bērni, kuriem konstatēja paternitāti, kļuva tiesībās vienlīdzīgi ar laulībā dzimušiem.

Vecākiem tika uzlikts pienākums rūpēties par saviem nepilngadīgiem, kā arī pilngadīgiem, bet darba nespējīgiem pēcnācējiem. Tādi paši pienākumi bija arī pilngadīgiem bērniem pret saviem vecākiem (vecvecākiem), kā arī mazgadīgiem brāļiem un māsām. Ja vecāki nepildīja savus uzdevumus, ar tiesas spriedumu viņiem varēja atņemt vecāku varu.

Salīdzinoši vienkārši padomju likumdevējs varēja risināt alimentācijas jautājumu, jo visi PSRS pilsoņu ienākumi bija samērojami – vismaz formāli. Viena bērna uzturēšanai tika noteikta viena ceturtdaļa, divu – viena trešdaļa, bet trīs un vairāk bērnu uzturēšanai viena puse no maksātāja ienākumiem. Alimentācijas pienākumu (parasti tēvs) pildīja labprātīgi vai piespiedu kārtā.

Adopcijas, aizbildnības un aizgādības jautājumi padomju laikā tika kārtoti diezgan atšķirīgi salīdzinājumā ar LR likumdošanu.

Adoptēt varēja tikai nepilngadīgu personu, tāpēc bija nepieciešama adoptējamā vecāku piekrišana, ja tiem nebija atņemtas vecāku tiesības. Ja bērns bija sasniedzis 10 gadus, bija vajadzīga arī viņa piekrišana. Pēc adopcijas adoptētais tika pielīdzināts īsto bērnu stāvoklim ģimenē.

Aizbildnību nodibināja pār nepilngadīgiem, kas nebija sasnieguši 15 gadu vecumu, un personām, kuras atzina par rīcībnespējīgām gara slimības vai plānprātības dēļ. Aizbildniecību attiecināja arī uz mirušo un bezvēsts promesošo personu mantu.

Aizgādību nodibināja nepilngadīgiem no 15 līdz 18 gadu vecumam, kā arī pilngadīgām, rīcībnespējīgām personām pēc viņu lūguma, ja viņš sava fiziskā stāvokļa dēļ uz laiku nevarēja patstāvīgi realizēt savas tiesības un pienākumus. Tas attiecās arī uz personām, kurām tiesa bija ierobežojusi rīcībnespēju alkoholisko dzērienu vai narkotisku vielu pārmērīgas lietošanas dēļ.

Padomju tiesībās vēl tika iekļauts tāds jēdziens kā patronāts. Patronātu nodibināja bez vecākiem palikušu bērnu audzināšanai, pamatojoties uz līgumu starp audzinātājiem un aizbildnības vai aizgādības iestādi. To attiecināja parasti uz bērniem līdz 15 gadu vecumam, tomēr termiņu varēja pagarināt līdz 18 gadu sasniegšanai.

Civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādēm bija uzlikts pienākums reģistrēt dzimšanas, laulības slēgšanas un šķiršanas, adopcijas, paternitātes noteikšanas, vārda, tēva vārda un uzvārda maiņas faktus.

2.7. Darba un sociālās tiesības

Darba tiesības. Pēc Otrā pasaules kara okupācijas režīms Latvijā likvidēja iespēju "cilvēkam ekspluatēt cilvēku", t.i., privāto uzņēmējdarbību. Ja konsekvēnti ievēro padomju terminoloģiju, tad minēto nomainīja daudz barbariskāka cilvēka ekspluatācija, ko veica valsts.

Līdz Vissavienības darba likumdošanas pamatu apstiprināšanai darba attiecību regulēšanai ieviesa kolektīvos līgumus, darba grāmatiņas un atjaunoja apmaksātu atvaļinājumu, atcēla kriminālatbildību par darba disciplīnas pārkāpumiem un izveidoja jaunu institūciju darba strīdu izskatīšanai – darba strīdu komisiju (DSK).

Padomju iekārta Latvijā ieviesa savdabīgu parādību – sociālistisko sacensību. Ar tās palīdzību plānoja aizvietot visā civilizētā pasaulē pastāvošo strādnieku materiālo stimulēšanas metodi darba ražīguma celšanā. Lai neviens nepaliktu neiekļauts sacensībā, ar 1947. gada 4. februāra PSRS MP lēmumu⁴³ ieviesa kolektīvos līgumus, kuri bija jāslēdz starp uzņēmuma vai

43 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 168. lpp.

iestādes administrāciju un vietējo arodbiedrības komiteju (VAK). Līdz ar to "atpaliekošo" stimulēšana legāli tika nodota arodbiedrībām.

Pēc J. Staļina nāves, tāpat kā visā sabiedrībā, arī darba tiesiskajās attiecībās notika to liberalizācija. Tā ar PSRS APP 1956. gada 25. aprīļa dekrētu⁴⁴ tika atcelta kriminālatbildība par patvaļīgu aiziešanu no uzņēmumiem un iestādēm un par darba kavējumiem bez svarīga iemesla. Tās vietā noteica materiāla rakstura sankcijas.

PSRS APP 1957. gada 31. janvārī apstiprināja nolikumu par DSK.⁴⁵ Saskaņā ar to organizācijās nodibināja darba strīdu komisijas, kam uzlika pienākumu izskatīt no darba attiecībām izrietošas domstarpības pirmajā instancē. Ja kādu neapmierināja lēmums, viņš varēja to pārsūdzēt VAK, bet tās lēmumu – tautas tiesā.

Nemot vērā, ka strauji bija pieaugušas arodbiedrību tiesības, PSRS APP 1958. gada 15. jūlijā apstiprināja jaunu arodbiedrību nolikumu.⁴⁶ Bez ļoti vispārīgām tiesībām un pienākumiem – sociālistiskās sacensības organizēšanas, dzīvokļu celtniecības un sadales uzraudzības, piedalīšanos kopīgi ar administrāciju strādājošo algu likmju noteikšanā u.tml. par nozīmīgāko arodbiedrību tiesību kļuva aizliegums administrācijai pēc savas iniciatīvas bez VAK piekrišanas no darba atlaist strādnieku vai kalpotāju.

Sešdesmitajos gados notika zināma PSRS pilsoņu dzīves līmeņa celšanās. Ar 1967. gadu noteica piecu dienu darba nedēļu, saglabājot 41 darba stundu nedēļu (izņemot skolās, augstskolās, zinātniski pētnieciskās iestādēs). No 1968. gada strādājošiem kā minimālo mēneša atalgojumu noteica 60 rubļus, kā arī par trim dienām pagarināja minimālo apmaksāto atvaļinājumu, kas tagad sasniedza 15 dienas.⁴⁷

Darba tiesībās jaunu posmu iezīmēja PSRS AP 1970. gada 15. jūlijā apstiprinātie PSRS un savienoto republiku darba likumdošanas pamati, kurus kodificējot uzņēma tās izmaiņas, kas bija notikušas darba attiecību regulēšanā pēc Otrā pasaules kara. Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un 1972. gada 14. aprīlī pieņēma LPSR Darba likumu kodeksu (DLK), kas stājās spēkā 1972. gada 1. oktobrī.⁴⁸

Kodeksā tika deklarēts, ka tiesības uz darbu vai profesijas izvēli nav atkarīga no vecuma, rases, tautības, politiskiem vai reliģiskiem uzskatiem. Realitātē padomju valstī tomēr pastāvēja profesiju un amatu aizliegumi, piemēram, neoficiāli disidentiem (arī viņu pēcnācējiem), personām, kas bija

44 PSRS Ziņotājs. – 1956. – Nr. 10.

45 Turpat. – 1957. – Nr. 4.

46 Turpat. – 1958. – Nr. 15.

47 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 230. lpp.

48 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1972. – Nr. 16., 17.

sadarbojušās ar vācu okupācijas režīmu vai bija ieņēmušas valsts amatus LR laikā, kā arī pēc reliģiskās pārliecības, ko uzskatīja par nevēlamu parādību padomju sabiedrībā.

Personas, kas bija lojālas režīmam, tika nodrošinātas ar visai plašām tiesībām darba attiecību jomā, gan visai zemā materiālā nodrošinājuma līmenī. Īpaši plašas privilēģijas bija paredzētas cilvēkiem, kas darbu savienoja ar mācībām. Darba vietas administrācijai bija uzlikts pienākums radīt visus apstākļus, lai darbinieks varētu savienot darbu ar mācībām. Strādājošiem, kas mācījās vienlaicīgi vispārīglītojošās skolās vai profesionāli tehniskās mācību iestādēs, saīsināja darba nedēļu par vienu dienu vai attiecīgo stundu skaitu, bet lauku rajonos dzīvojošiem pat par divām dienām. Savukārt darbiniekiem, kas studēja vakara vai neklātienes nodaļās augstākajās vai vidējās mācību iestādēs, piešķīra noteiktā kārtībā apmaksātu mācību atvaļinājumu, kā arī citus atvieglojumus.

Īpaša uzmanība DLK tika pievērsta kolektīviem ligumiem. Tos darbinieku vārdā noslēdza arodbiedrība ar administrāciju. Tālāk strādnieka vai kalpotāja pieņemšana darbā bija tīrā formalitāte, jo pusēm praktiski nebija tiesību grozīt kopīguma saturu. Pieņemot darbā, varēja noteikt pārbaudes laiku, kas atkarībā no amata vai profesijas specifikas varēja svārstīties no vienas nedēļas līdz vienam mēnesim.

Valsts sociālā apdrošināšana. Sociālā apdrošināšana tika regulēta gan ar DLK, gan ar speciālo likumu palīdzību.

Minētais termins nozīmēja valsts noteiktu sociāli ekonomisko pasākumu sistēmu, lai materiāli nodrošinātu strādniekus, kalpotājus un viņu locekļus vecuma, slimības un invaliditātes gadījumā. Attiecībā uz kolhozniekiem tika realizēti izņēmumi (skat. nodaļu par kolhozu tiesībām). Valsts sociālās apdrošināšanas maksājumus veica darba vieta.

Saskaņā ar kodeksa 242. pantu bija paredzēti četri sociālo pabalstu veidi – pārejošas darba nespējas gadījumā, sievietēm grūtniecības un dzemdību pabalsti, bērna dzimšanas, kā arī apbedīšanas pabalsts.

Pārejošas darba nespējas pabalsta apmēri bija atkarīgi no nepārtrauktā darba stāža. Pabalstus mēnešalgas apmērā varēja saņemt, ja nepārtrauktais darba stāžs nebija mazāks par astoņiem gadiem, citādi tas svārstījās no 50 līdz 100 % (sakropļojuma gadījumā, kas bija radies darba vietā vai arodslimības rezultātā, pabalstu maksāja 100 % apmērā neatkarīgi no darba stāža).⁴⁹

Pārejošu darba nespēju apliecināja ārstniecības iestādes izsniegta oficiāla parauga slimības lapa. Tautā tā tika saukta par "zilo lapu". Darba vietu šādā gadījumā saglabāja un pabalstu izmaksāja četrus mēnešus pēc kārtas, bet, ja darba nespēja bija radusies no sakropļojuma darbā vai no arodslimības, līdz darba spēju atgūšanai vai līdz invaliditātes noteikšanai.

49 Padomju tiesības.. – 273. lpp.

Grūtniecības un dzemdību pabalstu maksāja uz slimības lapas pamata 56 dienas pirms un pēc dzemdībām. Ja dzemdības bija sarežģītas vai piedzima vairāk nekā divi bērni, pēcdzemdību apmaksāto dienu skaitu palielināja līdz 70.

Bērna piedzimšanas un barošanas izdevumu pabalsti bija vienreizēji, un tos maksāja par katru bērnu atsevišķi.

Apbedīšanas pabalstu attiecināja uz pašu darbinieku, viņa ģimenes locekļiem, kā arī vecākiem, brāļiem un māsām. Tā izmaksas bija diferencētas.

PSRS AP 1956. gada 14. jūlijā pieņēma jaunu likumu "Par valsts pensijām"⁵⁰, kas aizstāja līdz tam spēkā esošo pensiju attiecību regulatoru no 1944. gada (likums tika arī vēlāk – līdz 1985. gadam vairākkārt grozīts – taču tas nemainīja to pēc būtības).

Likums paplašināja ar pensijām nodrošināmo loku, kā arī atcēla noilguma jēdzienu pensiju saņemšanā. Pensijas sāka aprēķināt no faktiskās izpelņas, un tās sastādīja no 50 līdz 100% no vidējās mēnešalgas pēdējos 12 mēnešos vai pēc darbinieka izvēles jebkuru 5 gadu periodā pēc kārtas. Pensijas nevarēja pārsniegt noteikto maksimumu (120 rubļus). Pastāvēja tomēr izņēmumi, kad šo summu varēja pārsniegt – īpaši kaitīgu darba apstākļu dēļ, sakarā ar ilgstošu darba stāžu u.c. speciālos likumos norādītos gadījumos.

Pilnu vecuma pensiju varēja saņemt vīrieši no 60 gadu vecuma ar ne mazāk kā 25 gadu darba stāžu, sievietes attiecīgi no 55 gadu vecuma un ar 20 gadu darba stāžu. Atsevišķām profesiju kategorijām saskaņā ar 1967. gada 26. septembra PSRS AP dekrētu "Par pensiju sistēmas tālāku attīstību"⁵¹ noteica pensiju saņemšanas vecumu jau no 50 gadu vecuma.

Invaliditātes pensijas saņēma I, II un III grupas invalīdi. Tās apjomi bija atkarīgi no darba stāža un izpelņas (izņemot, ja invaliditāte bija radusies no sakropļojuma darbā vai arodslimības, tad to piešķīra neatkarīgi no darba stāža).

Tiesības uz pensiju ieguva arī personas, kas nevarēja pierādīt nostrādāto darba laiku. To apjoms gan bija tīri simbolisks (150 rubļi 1956. gada naudas izteiksmē).

Bez minētajām pastāvēja vēl Vissavienības jeb personālās pensijas par īpašiem nopelniem valsts labā, izdienas pensijas un pensijas, ko saņēma personas, kas bija bijušas mirušā pensionāra apgādībā.

Attiecībā uz strādājošiem pensionāriem ar PSRS AP 1969. gada 31. decembra lēmumu⁵² noteica, ka viņu kopējie ienākumi mēnesī nedrīkst pār-

50 PSRS Ziņotājs. – 1956. – Nr. 15.

51 Turpat. – 1967. – Nr. 39.

52 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 231. lpp.

sniegt 300 rubļus (uz lauksaimniecībā vai ar to saistītā ražošanā nodarbinātiem to neattiecināja).

2.8. Kolhozu tiesības

Reāli par kolhoziem Latvijas teritorijā varam runāt tikai pēc noziedzīgās 1949. gada 25. marta administratīvās cilvēku izsūtīšanas no mūsu republikas, kad aiz bailēm no jaunām represijām lielākā daļa zemnieku iestājās kolhozos.⁵³

Par kolhoznieku tiesību regulatoru vēl kalpoja 1935. gadā 17. februārī Vissavienības kolhoznieku 2. kongresā pieņemtie un PSRS Tautas Komisāru Padomes (TDK) un VK(b)P CK apstiprinātie Lauksaimniecības arteļa paraugstatūti.⁵⁴

Pēc statūtiem kolhozi bija kooperatīva organizācija, kurā uz "brīvprātības" principiem bija apvienojušies zemnieki ar kopējo mērķi piedalīties sociālistiskajā lauksaimnieciskajā lielražošanā. Kolhozu ekonomisko pamatu veidoja zeme, ko tiem beztermiņa un bezmaksas lietošanā bija nodevusi valsts, kā arī īpašums uz ražošanas līdzekļiem un kolektīvais darbs. Neskatoties uz kolhozu formāli kooperatīvo būtību, to īpašums skaitījās sociālistiskā īpašuma paveids.

Kolhoziem bija noteikta zināma patstāvība iekšējās pārvaldes organizācijā, plānošanā un ienākumu sadalē. Tomēr sakarā ar valsts realizēto politiku praksē kolhoziem bija liegta reāla patstāvība. Kolhozi nevarēja patstāvīgi mainīt sējumu platības, produkcijas veidus un nodarboties ar patstāvīgu plānošanu. Šim apstāklim bija vēl viena negatīvā puse, jo tas traucēja finansu līdzekļu uzkrāšanu, tāpēc kolhoznieku sociālā apdrošināšana sākotnēji bija daudz zemākā līmenī nekā strādniekiem un kalpotājiem.

Kolhoznieku pielīdzināšana strādniecībai iesākās ar PSKP CK un PSRS MP kopīgo 1966. gada 13. maija lēmumu⁵⁵, ar kuru noteica garantētu mēneša darba apmaksu, piemērojot padomju saimniecību izstrādes normas un tarifus. Īsi pirms tam ar PSRS AP 1964. gada likumu "Par pensijām un pabalstiem"⁵⁶, kas stājās spēkā 1965. gada 1. janvārī, arī uz kolhozniekiem tika attiecināta valsts sociālā nodrošināšana. Principā tas bija tas pats PSRS 1956. gada likums par pensijām, tomēr bija arī atšķirības:

1) pensijas maksāja no valsts un kolhozu kopējiem līdzekļiem, tāpēc nodibināja Vissavienības centralizētu kolhoznieku sociālās nodrošināšanas fondu,

53 Latvijas PSR vēsture (no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām). II sēj. – R.: Zvaigzne, 1986. – 242. lpp.

54 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 170. lpp.

55 Turpat. – 235. lpp.

56 Cīņa. – 1964. – 16. jūl.

2) pensiju piešķiršanai prasīja lielāku vecumu – vīriešiem tas tika noteikts ar 65 gadiem, sievietēm – 60,

3) tiesību uz pensiju ieguva tikai I un II grupas invalīdi, kā arī apgādnieku zaudējušie ģimenes locekļi.

Faktiska kolhoznieku pielīdzināšana strādniecībai notika sakarā ar PSKP CK un PSRS MP 1967. gada 26. septembra kopīgo lēmumu par padomju tautas tālāku labklājības celšanu⁵⁷ un PSRS APP 1967. gada 26. septembra dekrētu "Par pensiju sistēmas tālāku attīstību"⁵⁸, kad vecuma cenzu pensiju saņemšanai gan vīriešiem, gan sievietēm samazināja par pieciem gadiem. Tiesību uz pensiju ieguva arī III grupas invalīdi, kuru invaliditātes cēlonis bija trauma darbā vai arodslimība. Bez tam kolhoznieki beidzot varēja sākt patstāvīgāk saimniekot, t.i., plānot paši sējumu platības un sastādīt saimniecības attīstības plānus.

Notikušās pārmaiņas kolhozu tiesiskajā stāvoklī fiksēja Vissavienības 3. kolhoznieku kongress, kas pieņēma, bet PSKP CK un PSRS MP 1969. gada 28. novembrī apstiprināja jaunus kolhozu paraugstatūtus.⁵⁹

Pēc statūtiem par kolhoza biedru varēja kļūt jebkurš 16 gadus sasniedzis pilsonis pēc motivēta lūguma kolhoza valdei.

Darba organizācijas īpatnība kolhozos bija tāda, ka kolhoznieks strādāja saimniecībā nevis uz darba līguma pamata, bet sakarā ar piederību kolhozam. Šai piederībai bija noteikts obligāts darba minimums, par ko maksāja ikmēneša algu (daļa varēja būt arī naturālījās).

Kolhoza augstākais varas orgāns bija tā biedru vai pilnvaroto kopsapulce, kas ievēlēja kolhoza priekšsēdētāju, pārvaldes, revīzijas un kontroles orgānus. Izdarīt grozījumus vai pieņemt jaunus statūtus varēja tikai kopsapulce ar kvalificētu, divu trešdaļu balsu vairākumu. Pēc lauksaimniecības arteļa statūtu reģistrācijas vietējā rajona izpildu komitejā kolhozs ieguva juridiskas personas tiesības.⁶⁰

2.9. Likumdošana par dabas resursu racionālu izmantošanu un aizsardzību

Padomju likumdevējs atsevišķi izdalīja tiesību jomu par racionālu dabas resursu izmantošanu un aizsardzību. Arī šīs likumu grupas regulēšanai tika izstrādāti PSRS un savienoto republiku likumdošanas pamati. Stingrā saskaņā ar tiem LPSR AP izstrādāja un pieņēma 1970. gada 5. maijā LPSR Zemes

57 Cīņa. – 1967. – 27. sept.

58 PSRS Ziņotājs. – 1967. – Nr. 39.

59 Cīņa. – 1969. – 30. nov.

60 Padomju tiesības (shēmas) /E. Melķīša redakcijā/ – R.: Liesma, 1969. – 212., 213. lpp.

kodeksu (spēkā stājās 1970. gada 1. oktobrī)⁶¹, 1976. gada 4. jūnijā LPSR Zemes dzīļu kodeksu (spēkā stājās 1976. gada 1. oktobrī)⁶², 1972. gada 28. decembrī LPSR Ūdeņu kodeksu (spēkā stājās 1973. gada 1. aprīlī)⁶³ un 1978. gada 14. decembrī LPSR Meža kodeksu (spēkā stājās 1979. gada 1. aprīlī)⁶⁴.

Dabas resursi PSRS bija ekskluzīvs valsts īpašums, tāpēc tos piešķīra tikai termiņa vai beztermiņa lietošanā, pie tam bez maksas (izņemot likumos īpaši norādītos gadījumos). Par lietotājiem varēja būt valsts, kooperatīvās un sabiedriskās organizācijas, PSRS pilsoņi un starptautiskos līgumos norādītas personas, kur viena no pusēm bija PSRS vai LPSR, pēc īpašas atļaujas saņemšanas. Jāatzīst gan, ka padomju cilvēku tiesības šajā ziņā bija tīri formālas, kas izslēdza principā jebkuru ekonomisku darbību. Protams, ja par tādu neuzskata individuālo tirdzniecību ar dabas veltēm, piemēram, sēnēm un ogām.

Pārvaldi, lietošanas atļauju piešķiršanu un atņemšanu, uzraudzību un strīdu izšķiršanu atbilstoši savai kompetencei veica PSRS MP, LPSR MP un VTDP izpildu komitejas, kā arī speciāli šim nolūkam pilnvarotas iestādes (likumos īpaši norādītos gadījumos arī tiesa).

Par neracionālu vai nelikumīgu dabas resursu izmantošanu atkarībā no nodarījuma smaguma noteica mantisku, administratīvu un kriminālu atbildību.

Zemes kodekss. LPSR Zemes fonds tika iedalīts sešās kategorijās – neluksaimnieciskās un pilsētu u.c. apdzīvoto vietu zemēs, rūpniecības, kūrvietu, rezervātu u.tml. zemēs, kā arī valsts mežu, ūdeņu un rezerves zemēs. Lietošanā piešķirto zemi ierādīja dabā un norobežoja ar robežzīmēm no citiem lietotājiem. Zeme bija jālieto ar vislielāko rūpību un atbilstoši piešķiršanas mērķim. Bez tam kodeksā tika regulēta zemes ierīcības un kadastrēšanas kārtība.

Zemes dzīļu kodekss. LPSR zemes dzīles veidoja vienotu PSRS zemes dzīļu fondu, kurā ietilpa tiklab izmantojamās, kā arī neizmantojamās zemes dzīļu daļas. To izmantošana bija viens no Padomju Savienības galvenajiem ienākumu avotiem, tāpēc īpaša nozīme tika piešķirta PSRS speciālajiem likumiem, bet savienoto republiku lēģislatīvai darbībai bija spilgti izteikta subsidāra nozīme.

Ūdeņu kodekss. Vienotais valsts ūdeņu fonds tika iedalīts četrās kategorijās – upju, ezeru, kanālu, dīķu u.c. virszemes ūdeņu tilpnēs un avotos; pazemes ūdeņos un ledājos; PSRS iekšējo jūru un teritoriālajos ūdeņos. Par primāro mērķi tika uzskatīta pilsoņu nodrošināšana ar dzeramo ūdeni. Tikai

61 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1970. – Nr. 20.

62 Turpat. – 1976. – Nr.23., 39.

63 Turpat. – 1973. – Nr. 3.

64 Turpat. – 1978. – Nr. 51.

pēc tam drīkstēja apmierināt sadzīves, ārstniecības, kūrvietu, tautsaimniecības u.c. prasības.

Mežu kodekss. Valsts meža fonds tika iedalīts divās kategorijās – valsts nozīmes mežos, t.i., mežos, ko pārzināja valsts mežniecības iestādes, pilsētu lietošanā nodotos un rezerves mežos, kā arī kolhozu mežos. Meža izmantošana bija paredzēta septiņos veidos – kokmateriālu sagatavošanai, sveķu ieguvei, otrreizējai mežmateriālu ieguvei (celmu, lūku, mizu u.tml.), meža blakus izmantošanai (siena pļaušanai, savvaļas augu vākšanai u.tml.), zinātnei, kultūras vajadzībām un veselības aizsardzībai, kā arī medību saimniecību organizēšanai.

Bez tam kodeksā tika noteikta uzskaites veikšanas kārtība un ierīcības (atražošanas, apsardzības un aizsardzības) pamatnoteikumi.

Pie minētās likumu grupas piederēja arī LPSR AP pieņemtie likumi "Par dabas aizsardzību" 1968. gada 20. decembrī⁶⁵ un 1981. gada 4. decembrī "Par atmosfēras gaisa un dzīvnieku aizsardzību"⁶⁶.

Likums par dabas aizsardzību konkretizēja aizsargājamo objektu loku. Par tādiem tika uzskatīta zeme, tās dzīles, ūdeņi, meži, mežu parki, derīgā flora, atsevišķi simtgadīgi un dekoratīvi koki un stādījumi lauku apvidos, raksturīgas dabas ainavas, reti un ievērojami dabas objekti (klintis, alas u.tml.), kūrvietas, iznīkstoši augi, dzīvnieku valsts, atmosfēras gaiss, teritorijas, kurās atrodas dabas kompleksi, kas bija sevišķi vērtīgi kultūras vai zinātnes ziņā, dabas pieminekļi, retas dzīvnieku un augu sugas un vēsturiskas notikumu vietas.

To aizsardzībai tika noteikti četri režīmi. Stingrākais no tiem bija valsts rezervātos, kur tika noliegta jebkura saimnieciskā darbība, piemēram, Usmas ezers, Moricsala un Slīteres rezervāts. Pastāvīgo un pagaidu liegumu zonas tika pakļautas saimnieciskai darbībai, īpaši aizsargājot tikai atsevišķas teritorijas.

Vēl tika izdalīti nacionālie un dabas parki, kā arī dabas pieminekļi. To aizsardzība tika regulēta ļoti dažādi.

Likums par atmosfēras gaisa aizsardzību paredzēja pasākumu kompleksu, ar kuru palīdzību mēģināja panākt kontroli, lai ierobežotu indīgo, veselībai kaitīgo vielu iepludināšanu atmosfērā. Tomēr sakarā ar novecojušo padomju tehniku un tehnoloģiju, kā arī ar nepietiekamiem kapitālieguldījumiem attīrīšanas iekārtu uzstādīšanā, praksē nevarēja realizēt pietiekami labi izstrādātā likuma nostādnes.

Likums par dzīvnieku aizsardzību regulēja ne tikai veicamos pasākumus, kas saistījās ar to aizsardzību, bet arī izmantošanu, kas neapdraudētu dzīvnieku sugu un populāciju eksistenci, saglabāšanu un pavairošanu. Bez tam

65 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1968. – Nr. 52.

66 Turpat. – 1981. – Nr. 50.

likumā atrodams noteikums par reto un izzušanai pakļauto sugu īpašo aizsardzību un to ierakstīšanu LPSR vai PSRS Sarkanajā grāmatā.

2.10. Krimināltiesības

Pēc Otrā pasaules kara bija vērojams kriminālsodu bardzības pieaugums. To skaidroja kā pagaidu nepieciešamību, ievērojot pēckara apstākļus. Tā ar PSRS APP 1947. gada 4. jūnija dekrētu "Par kriminālatbildību par valsts un sabiedriskā īpašuma izlaupīšanu" un "Par pilsoņu personiskā īpašuma aizsardzības pastiprināšanu"⁶⁷ tika noteikti sodi ar brīvības atņemšanu no 10 līdz 25 gadiem, ja noziegums bija izdarīts bandā vai plašos apmēros. Jēdzienam "plaši apmēri" netika dots skaidrojums, tāpēc tiesas praksē pat par sīkām zādzībām piemēroja brīvības atņemšanas sodus uz desmit un vairāk gadiem. Šo tendenci turpināja PSRS APP 1949. gada 4. janvāra dekrēts "Par kriminālatbildības pastiprināšanu par izvarošanu".⁶⁸ Saskaņā ar dekrētu personas, kas bija vainīgas izvarošanā, sodīja ar brīvības atņemšanu uz laiku no 10 līdz 15 gadiem, bet vainu pastiprinošos apstākļos sods varēja sasniegt pat 20 gadus.

Pastāvot staļiniskajai nāves nometņu sistēmai, tūkstošiem cilvēku gāja bojā arī bez nāves sprieduma pasludināšanas. To uztvēra un populistiskos mērķos nolēma izmantot kompartijas funkcionāri. Tā ar PSRS APP 1947. gada 26. maija dekrētu⁶⁹ Padomju Savienībā tika atcelts nāves sods (1950. gadā gan attiecībā pret Dzimtenes nodevējiem, spiegiem, diversantiem un bandītiem nāves sodu atjaunoja). Turpinot deklaratīvu lēmumu pieņemšanu, kā kuriozs tapa, ņemot vērā PSRS agresīvo ārpolitiku, Korejas kara laikā (1950–1953) PSRS AP 1951. gada 12. marta likums "Par miera aizsardzību"⁷⁰ (51 – 172.), kas ar soda piedraudējumu noliedza kara propagandu.

Piecdesmitajos gados pēc J. Staļina nāves notika kriminālsodu liberalizācija. Šo procesu ievadīja 1953. gada 27. marta dekrēts par amnestiju⁷¹, kas bez amnestijas paredzēja, ka nepieciešams revidēt PSRS un savienoto republiku krimināllikumus ar nolūku mīkstināt kriminālsodus un mazāk bīstamus nodarījumus aizstāt ar administratīvo vai disciplināro atbilstību. Jau ar PSRS APP 1954. gada 5. augusta dekrētu⁷² atcēla sievietēm kriminālatbildību par

67 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 171. lpp.

68 Turpat.

69 Turpat.

70 Turpat. – 172. lpp.

71 PSRS Ziņotājs. – 1953. – Nr. 4.

72 Turpat. – 1954. – Nr. 15.

abortu izdarīšanu, un ar 1955. gada 23. novembra dekrētu⁷³ atcēla to izdarīšanas aizliegumu, ar 1956. gada 25. aprīļa dekrētu⁷⁴ atcēla kriminālatbildību par patvaļīgu aiziešanu no uzņēmuma vai iestādes, kā arī par darba kavējumu bez attaisnojošiem iemesliem, ar 1955. gada 10. janvāra dekrētu⁷⁵ mīkstināja kriminālatbildību par valsts un sabiedriskā īpašuma sīkām zādzībām, par ko noteica labošanas darbu sodu darba vietā (parasti) no sešiem mēnešiem līdz vienam gadam, bet atkārtotības gadījumā – brīvības atņemšanu no viena līdz diviem gadiem.

Jaunu posmu Padomju Savienības krimināltiesībās ievadīja 1958. gada 25. decembrī apstiprinātie PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamati. Kopā ar pamatiem tika pieņemti vēl divi likumi: "Par kriminālatbildību par valsts noziegumiem" un "Par kriminālatbildību par militāriem noziegumiem", kas nemainītā formā bija jāiekļauj savienoto republiku kriminālkodeksos.⁷⁶

Šie likumdošanas pamati atmeta savu laiku pārdzīvojušus principus kriminālsodu interpretācijā, konkretizēja normu piemērošanas atpakaļejošo spēku un atbrīvoja krimināltiesības no vienotai "sociālistiskai" sabiedrībai nepieņemamiem soda veidiem.

Tiesnesim, taisot spriedumu, vairs netika paredzēta iespēja to pamatot ar analogiju, t.i., sodīt varēja tikai par tādu noziegumu, kurš tieši bija paredzēts likumā un kurš bija bijis spēkā nozieguma izdarīšanas brīdī. Bez tam tika noteikts, ka sodu pastiprinošai sankcijai nav atpakaļejošs, bet sodu mīkstināšanai normai ir atpakaļejošs spēks.

Pamatos vairs neatrodam tādu sodu kā personas pasludināšanu par darbaļaužu ienaidnieku, atņemot tai PSRS pilsonību, un izraidīšanu no Padomju Savienības uz noteiktu vai arī uz visiem laikiem. Netika atzīta arī represiju piemērošana personām, kuras atzītas par bīstamām sakara ar viņu darbību pagātnē vai viņu sakaru dēļ ar noziedzīgo vidi – neatkarīgi no nozieguma izdarīšanas. Tika svītrots arī tāds "sociālistiskam" humānismam preti runājošs sods kā vēlēšanu tiesību atņemšana.⁷⁷

Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un 1961. gada 6. janvārī pieņēma LPSR Kriminālkodeksu (KK), kas stājās spēkā 1961. gada 1. aprīlī.⁷⁸

73 PSRS Ziņotājs. – 1955. – Nr. 22.

74 Turpat. – 1956. – Nr. 10.

75 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 187. lpp.

76 Turpat.

77 Turpat. – 187., 188. lpp.

78 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1961. – Nr. 3.

KK strukturāli dalījās vispārīgajā un sevišķajā daļā. Vispārīgā daļa formulēja krimināllikuma piemērošanas pamatprincipus, bet sevišķajā daļā tika minēti noziegumu veidi.

KK uzdevums bija aizsargāt pret noziedzīgiem apdraudējumiem PSRS sabiedrisko iekārtu, tās politisko un ekonomisko sistēmu, sociālistisko īpašumu, pilsoņu personu, viņu tiesības un brīvības un visu sociālistisko tiesisko iekārtu (1. p.). Savukārt noziegums tika definēts kā sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas apdraud padomju sabiedrisko vai valsts iekārtu, sociālistisko saimniecības sistēmu, sociālistisko īpašumu, pilsoņu personu un viņu politiskās, darba, mantiskās u.c. tiesības un par ko bija paredzēta kriminālatbildība (7. p.).

Pie kriminālatbildības varēja saukt pieskaitāmu, 16 gadu vecumu sasniegušu personu. Tikai par noziegumiem, kas cilvēkam izprotami jau no mazotnes, piemēram, slepkavību, izvarošanu, zādzību u.tml. (10. p.), kriminālatbildība iestājās jau no 14 gadu vecuma.

Nosakot brīvības atņemšanas sankcijas robežas, vadījās no Ļeņina atziņuma, ka sodīšanas profilaktisko nozīmi nosaka nevis tā bardzība, bet neatvairāmība. Līdz ar to brīvības atņemšanu aprobežoja ar 10 gadiem un tikai attiecībā pret sevišķi smagu noziegumu izdarījušām personām un sevišķi bīstamiem recidīvistiem to saglabāja līdz 15 gadiem.

KK sodus iedalīja pamatsodos un papildsodos. Par pamatsodiem tika noteikti – brīvības atņemšana; nometinājums; izsūtījums; labošanas darbi bez brīvības atņemšanas; tiesības atņemšana ieņemt noteiktus amatus vai tiesības atņemšana uz zināmu nodarbošanos; atbrīvošana no amata; naudas sods; sabiedriskais nopelums; obligātā dienesta karavīrus varēja sodīt ar nosūtīšanu uz disciplināro bataljonu; personām, kas nodarbojās ar klaidotību vai dzīvoja cita veida parazitisku dzīvi, kā sodu varēja piemērot arī nosūtīšanu uz audzināšanas darba profilaktoriiju. Kā papildsodi tika izpildīti trīs – mantas konfiskācija, vecāku tiesību atņemšana, militārās dienesta pakāpes vai speciālo nosaukumu atņemšana. Izsūtījumu, nometinājumu, tiesību atņemšanu ieņemt noteiktus amatus vai tiesības atņemšanu uz zināmu nodarbošanos, atbrīvošanu no amata un naudas sodu varēja piemērot ne vien kā pamatsodus, bet arī kā papildsodus (21. p.). Bez tam tika saglabāts arī nāves sods, kurš tika definēts kā izņēmuma soda veids (22. p.).

Ievērojot "sociālistisko" humānismu un demokrātiju, tika paredzēta plaša sabiedrības iesaistīšana noziedznieku labošanā un pāraudzināšanā. Tāpēc tika radīti divi jauni institūti:

- 1) atbrīvošana no kriminālatbildības, lietu nododot biedru tiesai
- 2) atbrīvošana no kriminālatbildības pret sabiedrisko galvojumu.

Vispārīgajā daļā vēl tika iekļauta nodaļa par medicīniska un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanu garīgi slimiem, hroniskiem alkoholo-

liķiem, kā arī audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu pielietošanu nepilngadīgiem likuma pārkāpējiem.

KK sevišķajā daļā tika uzskaitītas tās darbības (bezdarbības), kuras tika uzskatītas par noziedzīgām. Noziegumu veidu izkārtojumā ievēroja tā apdraudētā objekta nozīmi padomju valsts pastāvēšanā. Tāpēc sevišķā daļa tika iesākta ar valsts noziegumiem (dzimtenes nodevību, spiegošanu, terora aktu, diversiju u.c.), kurus uzskatīja par pašiem bīstamākiem. Sankcijas lielākoties paredzēja maksimālo brīvības atņemšanas soda mēra piemērošanu, t.i., līdz 15 gadiem, vai pat nāves sodu, piemērojot kā papildsodu – mantas konfiskāciju. Valsts noziegumi dalījās divās sadaļās. Otrajā sadaļā, kas tika nosaukta kā citi valsts noziegumi (nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšana, bandītisms, kontrabanda u.c.), sankcijas nebija tik bargas, tomēr, pastāvot kvalificētiem apstākļiem, arī šeit tiek paredzēts maksimālais brīvības atņemšanas termiņš vai pat nāves sods. Salīdzinoši mazāk aizsargāti bija PSRS pilsoņi, jo pat par smagiem noziegumiem pret personu (slepavību, izvarošanu, smagu miesas bojājumu nodarīšanu u.c.) tika paredzēti brīvības atņemšanas sodi no 3 līdz 10 gadiem, un, tikai pastāvot vainu pastiprinošiem apstākļiem, sods sasniedza 15 gadus ieslodzījumā vai augstāko soda mēru.

Konstitūcijā esošo īpašuma dalījumu sociālistiskajā un personīgajā pārnesa arī uz krimināltiesībām. Tā izveidojās diezgan absurda situācija: noziegums apdraudēja vienu un to pašu objektu, tomēr tas tika izkārtots divās nodaļās. Pie tam, sekojot komunistiskajai tiesību interpretācijai, par sociālistiskā īpašuma izlaupīšanu bija paredzēti smagāki sodi nekā par personas mantas apdraudējumu. Tā, piemēram, ja sociālistisko īpašumu izlaupīja lielos apmēros (vairāk par 2500 rubliem) vai arī ja to bija izdarījis sevišķi bīstams recidivists, vainīgo varēja sodīt ar brīvības atņemšanu līdz 15 gadiem ar vai bez mantas konfiskācijas. Tās pašas darbības sevišķi lielos apmēros (vairāk par 10 000 rubļu) sodīja ar brīvības atņemšanu no 10 līdz 15 gadiem vai pat ar nāves sodu. Līdzīgus noziegumus pret personai piederošu mantu nesodīja ar augstāko soda mēru un arī brīvības atņemšanas soda sankcijas bija mērenākas.⁷⁹

Kā mazāk svarīgus noziegumus likumdevējs KK iekļāva noziegumus pret pilsoņu politiskajām, darba u.c. tiesībām, saimnieciskos un amatnoziegumus, noziegumus pret jurisdikciju, pārvaldes kārtību, sabiedrisko drošību, kārtību un veselību, izņemot militāros noziegumus, kas pēc soda bardzības tika pielīdzināti valsts noziegumiem.

Līdz 1985. gadam LPSR KK tika izdarīti vairāki grozījumi un papildinājumi. Tajos izpaudās galvenokārt divas tendences – kriminālatbildības sašaurināšana par mazāk bīstamiem noziegumiem, dodot iespēju vainīgos

79 Padomju tiesības /V. Millera un E. Melķiša redakcijā/. – R.: Zvaigzne, 1978. – 311., 312. un 333. lpp.

labot un pāraudzināt ar administratīviem vai sabiedriskās ietekmēšanas līdzekļiem, bet atbildības pastiprināšana par sabiedriski bīstamiem noziegumiem (kukuļošanu, izvarošanu u.c.). Īpaša uzmanība tika pievērsta tādai "antisociālistiskai" parādībai kā huligānisms.⁸⁰

2.11. Administratīvo pārkāpumu tiesības

Administratīvo pārkāpumu tiesības pēc Otrā pasaules kara tika grozītas un papildinātas salīdzinoši biežāk nekā citas tiesību nozares. Varbūt tieši tāpēc, pamatojoties uz Vissavienības pamatiem, LPSR AP tikai īsi pirms PSRS sabrukuma izstrādāja un 1984. gada 7. decembrī pieņēma LPSR Administratīvo pārkāpumu kodeksu (APK), kas stājās spēkā 1985. gada 1. jūnijā.⁸¹

APK strukturāli dalījās vispārīgajā un sevišķajā daļā. Vispārīgajā daļā formulēja administratīvo pārkāpumu tiesību piemērošanas kārtību attiecībā uz visiem sevišķajā daļā minētiem pārkāpumiem.

Kodifikācijā tika apkopota visa pēckara prakse šajā tiesību jomā. Juristi administratīvo pārkāpumu definēja kā prettiesisku, vainojamu (ar nodomu vai aiz neuzmanības) izdarītu darbību vai bezdarbību, kura apdraud valsts vai sabiedrisko kārtību, īpašumu, pilsoņu tiesības un brīvības vai noteikto pārvaldes kārtību un par kuru likumā ir paredzēta administratīvā atbildība.

No kriminālnoziegumiem administratīvie pārkāpumi atšķīrās ar zemāku bīstamības pakāpi. Tas pavēra iespēju deleģēt zināmu tiesību apjomu VTDP, gan jau likumā iepriekš stingri noteiktā apmērā, relatīvi autonomi izstrādāt un pieņemt tikai vietējam vajadzībām saistošus noteikumus, par kuru neievērošanu iestājās administratīvā atbildība. Līdzīgu apsvērumu dēļ bez tautas tiesām sodus varēja piemērot arī citi kompetenti orgāni – rajonu, pilsētu (pilsētu rajonu), ciematu un ciemu VTDP izpildu komiteju administratīvās komisijas; rajonu, pilsētu un pilsētu rajonu nepilngadīgo lietu komisijas; iekšlietu un valsts inspekcijas orgānu u.c. PSRS un LPSR likumdošanā pilnvarotas personas.

Administratīvā atbildība iestājās pieskaitāmai personai no 16 gadu vecuma sasniegšanas. Administratīvo tiesību īpatnība bija tāda, ka, piemērojot sodu par identiem pārkāpumiem, amatpersona tika sodīta bargāk. APK sodu sistēma bija sekojoša – brīdinājums, naudas sods, pārkāpuma rīka atsavināšana pret atlīdzību vai konfiskācija, pilsonim piešķirto speciālo tiesību atņemšana (transporta līdzekļa vadīšanas tiesību, medību tiesību), labošanas darbi un administratīvais arests. Pēdējos divus varēja piemērot tikai tiesa.

80 Padomju tiesības /V. Millera un E. Melķiša redakcijā/. – R.: Zvaigzne, 1978. – 311., 312. lpp.; Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 241. lpp.

81 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1984. – Nr. 51.

Par vissmagāko sodu tika uzskatīts administratīvais arests, parasti uz 15 diennaktīm. To nepiemēroja sievietēm grūtniecības stāvoklī vai arī tām, kuras audzināja bērnu līdz 12 gadu vecumam, kā arī personām līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai.

Labošanas darbus piemēroja uz laiku līdz diviem mēnešiem. To "izciešana" parasti notika darba vietā, ieturot valsts ienākumos līdz 20 % no mēneša izpeļņas.

Par katru administratīvo pārkāpumu sastādīja protokolu, izņemot gadījumus, ja soda naudu iekasēja uz vietas. Protokola sastādīšana vienlaicīgi tika uzskatīta par administratīvās lietas ierosināšanas faktu. Šādu lēmumu varēja pārsūdzēt instanču pakļautības kārtībā, bet galīgā pārsūdzības vieta bija tautas tiesa. Tās lēmumus varēja pārskatīt tikai uzraudzības kārtībā.⁸²

2.12. Tiesu iekārta, arbitraža, šķīrējtiesa un prokuratūra

1944. gada vasarā Ludzā darbību atjaunoja LPSR AT. Reizē ar citām valsts iestādēm tā neilgi pēc tam pārcēlās uz Daugavpili, bet gada beigās uz Rīgu.⁸³

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā darbojās LPSR AT, tautas tiesas un speciālās PSRS tiesas – kara tribunāli, dzelzceļa un ūdens transporta līnijas tiesas (pēdējās divas likvidēja 1957. gada 12. februārī).⁸⁴ LPSR konstitūcijā bija paredzēts nodibināt arī apriņķa tiesas, tomēr tas netika izdarīts.

Pirmos pēckara gadus tautas tiesnešus amatā iecēla rajonu vai pilsētu izpildu komitejas. 1948. gada 4. novembrī LPSR APP ar dekrētu apstiprināja nolikumu "Par LPSR tautas tiesnešu vēlēšanām". Saskaņā ar to 1949. gada 20. februārī notika padomju okupācijas režīma tautas tiesnešu vēlēšanas. Uz trīs gadiem par tiesnesi varēja ievēlēt jebkuru Padomju Latvijas pilsoni, kam bija vēlēšanu tiesības un kurš bija sasniedzis vismaz 23 gadu vecumu (nevarēja ievēlēt krimināli sodītus). Vēlēšanas notika pa vēlēšanu apgabaliem. Katrā apgabalā ievēlēja vienu tiesnesi un 50 līdz 75 tautas piesēdētājus. Kandidātus varēja izvirzīt PSKP struktūrvienības, sabiedriskās organizācijas, kā arī strādnieku, karavīru un zemnieku kopsapulces.⁸⁵

Lai uzlabotu tiesu sistēmas darbību, saskaņā ar PSRS APP 1954. gada 14. augusta dekrētu savienoto un autonomo republiku, novadu, apgabalu un autonomo apgabalu Augstāko Tiesu sastāvā tika izveidoti prezidiji. Tiem tika piešķirta tiesība uzraudzības kārtībā revidēt tiesu spriedumus krimināllietās

82 Padomju tiesības.. – 88. lpp.

83 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 146. lpp.

84 Turpat. – 179. lpp.

85 Turpat. – 161., 162. lpp.

un civillietās, pamatojoties uz PSRS Ģenerālprokurora, PSRS AT priekšsēdētāja, kā arī savienoto un autonomo republiku Augstāko Tiesu un novadu un apgabalu tiesu priekšsēdētāju un prokuroru protestiem.⁸⁶

Jaunu posmu padomju tiesu iekārta attīstībā aizsāka 1958. gada 25. decembrī apstiprinātie PSRS un savienoto un autonomo republiku tiesu iekārta likumdošanas pamati.⁸⁷ Pamati noteica Padomju Savienības tiesu struktūru, tās mērķus un uzdevumus, kā arī tiesnešu ievēlēšanas kārtību.

Vissavienības tiesas bija PSRS AT un kara tribunāli. Pirmā bija padomju valsts augstākā tiesu instance, ko uz pieciem gadiem ievēlēja PSRS AP.

Savienoto republiku tiesas bija to Augstākās Tiesas un tautas tiesas. Augstāko Tiesu uz pieciem gadiem ievēlēja attiecīgās republikas Augstākā Padome, bet tautas tiesnešus – arī uz pieciem gadiem – attiecīgā rajona (pilsētas) iedzīvotāji. Tautas tiesu piesēdētājus vairs neievēlēja, bet vienkārši izvirzīja strādnieku, kalpotāju, zemnieku un karavīru sapulces uz diviem gadiem (septiņdesmito gadu beigās viņu pilnvaru termiņu pagarināja vēl par sešiem mēnešiem).

Par tiesnesi vai piesēdētāju varēja ievēlēt PSRS pilsoni, kuram bija vēlēšanu tiesības un kurš līdz vēlēšanu dienai bija sasniedzis 25 gadu vecumu (tiesnesim bija nepieciešama arī augstākā juridiskā izglītība).

Tiesu spriedumu un lēmumu likumības un pamatotības, kā arī to izpildes uzraudzība, tika uzticēta prokuratūras orgāniem.

Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un 1959. gada 27. novembrī pieņēma likumu "Par LPSR tiesu iekārtu"⁸⁸, kas ar nelieliem grozījumiem bija spēkā līdz pat 1985. gadam.

Likums noteica republikas tiesu struktūru, kompetenci un darbības principus.

Kā tiesu sistēmas pamatposms (pirmā instance) tika izdalītas rajonu (pilsētu) tautas tiesas. Līdz ar to likvidēja praksi, kas pieļāva vienā rajonā vairāku tiesu iecirkņu pastāvēšanu. Tiesnešu skaitu likums neparedzēja. To pēc attiecīgā rajona (pilsētas) "vajadzībām" apstiprināja LPSR APP pēc tieslietu ministra priekšlikuma.

Tautas tiesas darbu vadīja tās priekšsēdētājs, ko pēc LPSR AT priekšsēdētāja ieteikuma amatā apstiprināja attiecīgā rajona (pilsētas) VTDP.

Pirmās instances tiesu kompetence bija visai plaša, jo tās izskatīja visas civillietas un krimināllietas, izņemot tās, kuras pēc likuma piekrita LPSR AT vai kara tribunāliem. Likumā paredzētos gadījumos tautas tiesas izskatīja arī lietas par administratīviem pārkāpumiem.

86 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 179. lpp.

87 Turpat.

88 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1959. – Nr. 32.

LPSR AT izskatīja lietas pirmajā instancē, kasācijas un uzraudzības kārtībā un sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Tā darbojās sekojošā sastāvā – civillietu un krimināllietu tiesas kolēģija, prezidijs un plēnums.

Kolēģijas izskatīja tām piekritīgās lietas kā pirmās instances tiesa, tā arī sūdzības un protestus kasācijas kārtībā par tautas tiesu spriedumiem un lēmumiem, kas nebija stājušies likumīgā spēkā, un uzraudzības kārtībā par spriedumiem un lēmumiem, kas bija stājušies likumīgā spēkā.

Prezidijs izskatīja protestus par kolēģiju spriedumiem un lēmumiem, kas bija stājušies likumīgā spēkā, kā arī par tiesas locekļu lēmumiem.

Plēnums izskatīja protestus par prezidija lēmumiem, apkopoja tiesu praksi, kārtoja statistiku un deva zemākstāvošām tiesām vadošus norādījumus likumu piemērošanas jautājumos, iesniedza priekšlikumus LPSR APP jautājumos, kurus bija jāizšķir likumdošanas kārtībā, veica likumu iztulkošanu (neoficiālo, bet zemāk stāvošām tiesām obligāto) un Augstākās Tiesas kolēģiju sastāvu apstiprināšanu no tiesas locekļu vidus.

Visiem tiesu sistēmas posmiem to darbā bija jāievēro sekojoši pamatprincipi – visu pilsoņu vienlīdzība likuma priekšā, viņu tiesības uz tiesas aizsardzību pret goda, cieņas, drošības, veselības, personiskās mantas un brīvības apdraudējumu (1981. gada 12. jūnijā redakcijā)⁸⁹, tiesnešu un priekšsēdētāju ievēlējamība, koleģialitāte lietu izskatīšanā, tiesnešu un piesēdētāju līdztiesība visu jautājumu izspriešanā, procesa atklātums ar izņēmumiem, kas tieši norādīti likumos, apsūdzēto tiesības uz aizstāvību, kā arī personu nodrošināšana ar tulku, ja lietu izskatīja viņiem nesaprotamā valodā.

Padomju valstī, neskatoties uz deklarētajiem demokrātiskajiem pamatprincipiem, tiesneši nevarēja būt neatkarīgi un pakļauti tikai likumam un savai tiesiskajai apziņai. Jau no likuma izrietēja, ka Augstākā Tiesa bija pakļauta LPSR AP un APP, jo sniedza tiem sistemātiskus pārskatus un ziņojumus par savu darbību. Tautas tiesas bija atbildīgas rajonu (pilsētas) vēlētāju priekšā. Turklāt tiesneši un piesēdētāji bija atsaucami⁹⁰, ja "neattaisnoja" vēlētāju uzticību. Bez minētajiem ierobežojumiem pastāvēja vēl PSKP un Valsts Drošības komitejas uzraudzība, tā kā tiesu iekārtas neatkarība bija tikai viens no PSRS izveidotajiem mītiem pār padomju iekārtas demokrātisko raksturu.

Līdzās valsts tiesām 1961. gadā sāka darboties biedru tiesas.⁹¹ Tās bija vēlēts sabiedrisks orgāns, kas izskatīja galvenokārt lietas par darba disciplīnas un sabiedriskās kārtības pārkāpumiem. Bez tam tām piekrita arī morāla rakstura jautājumu izskatīšana, piemēram, par necieņu pret sievieti, vecākiem, nepietiekamu bērnu audzināšanu u.tml.

89 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1981. – Nr. 25.

90 Turpat. – 1962. – Nr. 2.

91 Turpat. – 1961. – Nr. 37.

Biedru tiesas ievēlēja uzņēmumu, iestāžu, namu pārvalžu, kolhozu un ciema vai iedzīvotāju sapulcēs uz diviem gadiem. Savā darbībā tās bija atbildīgas vēlētājiem.

Tiesām līdzīgas funkcijas pildīja Valsts arbitrāža (LPSR to nodibināja 1941. gada 10. aprīlī)⁹². Pēc Otrā pasaules kara tā izveidojās kā koprepublikānisks orgāns, kas iekļāvās kopējā Padomju Savienības sistēmā, kura sastāvēja no PSRS Valsts arbitrāžas, savienoto un autonomo republiku, kā arī apgabalu (novadu) valsts arbitrāžām.⁹³ Savā darbībā Latvijas PSR arbitrāža pakļāvās PSRS MP un LPSR MP.⁹⁴

Arbitrāža savas kompetences ietvaros izšķīra uzņēmumu, iestāžu un organizāciju saimnieciskos strīdus. Bez tam pētīja un apkopoja saimniecisko strīdu izskatīšanas praksi un uz šīs bāzes izstrādāja ieteikumus attiecīgu normu piemērošanai praksē.

Arbitrāža dalījās Valsts arbitrāžā, kas izskatīja strīdus starp dažādas pakļautības organizācijām, un ministriju arbitrāžas, kas izskatīja resoram pakļauto izņēmumu un iestāžu strīdus. Ja viena vai abas puses bija Vissavienības organizācija vai arī tās atradās dažādas savienotās republikās, strīda izskatīšana piekrita PSRS MP Valsts arbitrāžai. Praksē gan tā izskatīja tikai pirmslīguma strīdus virs pieciem miljoniem rubļu un mantiskas domstarpības virs 50 000 rubļu.⁹⁵

Lietu izskatīšana bija pakļauta noteiktai procesuālai kārtībai. Tas arbitrāžai radīja zināmu līdzību ar tiesu. Procesu veda Valsts arbitrs (sarežģītās lietās piedalījās trīs arbitri) un pušu pārstāvji (varēja lietu izskatīt arī bez to klātbūtnes). Procesu laikā arbitru nesaistīja pušu atteikšanās no prasības vai vienošanās, ja tā runāja pret tautas saimniecības interesēm. Atšķirībā no civilprocesa liecinieka liecība nevarēja būt par pierādījumu un spriedums stājās likumīgā spēkā uzreiz pēc tā pasludināšanas.⁹⁶

Spriedumu pamatotību varēja pārbaudīt attiecīgās arbitrāžas galvenais arbitrs, bet uzraudzību pār tā lēmumiem veica augstākstāvošā Valsts arbitrāža. Uzraudzību pār ministriju (resoru) arbitrāžām veica attiecīgā ministrija (resors).

Padomju valstī domstarpības varēja atrisināt arī ar šķīrējtiesas palīdzību. Šķīrējtiesa bija sabiedriski juridisks orgāns, ko izveidoja pašas strīda puses. Tai piekrita civillietu izskatīšana, izņemot tās, kas cēlās no darba vai ģimenes

92 Hronoloģiskais likumkrājums /Latvijas PSR likumu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu un Latvijas PSR Valdības lēmumu hronoloģiskais krājums (1940.–1959.). – R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960. – 38.–40. lpp.; Padomju tiesības.. – 361. lpp.

94 LPSR likumu kopojums (likumi par tiesas spriešanu, arbitrāžu un tiesiskās kārtības aizsardzību). – R., 1987.

95 Padomju tiesības.. – 362. lpp.

96 Padomju tiesības.. – 364. lpp.

attiecībām. Pie lietas izšķiršanas šķīrējtiesa beidza pastāvēt un materiālus nodeva glabāšanai tautas tiesā (strīdos starp pilsoņiem) vai arbitražā (strīdos starp organizācijām).⁹⁷

Padomju prokuratūra veica augstāko uzraudzību, lai visas organizācijas, amatpersonas un pilsoņi ievērotu likumus un tie tiktu precīzi vienveidīgi piemēroti. PSRS prokuratūra atšķirībā no LR nebija tiesu sistēmas sastāvdaļa, bet savus pienākumus veica neatkarīgi. Tā veidoja vienotu centralizētu sistēmu, kur zemākstāvošie prokurori pakļāvās augstākstāvošiem, bet tie savukārt PSRS Ģenerālprokuroram.

Prokurori, pildot uzliktos pienākumus, sauca pie kriminālatbildības personas, kas bija izdarījušas noziegumus, uzturēja apsūdzību valsts vārdā visu instanču tiesās, uzraudzīja sodu izpildi un atbrīvošanu no tā, pieņēma un izskatīja sūdzības par likuma pārkāpumiem, kā arī gādāja par pārkāptu tiesību un likumīgo interešu aizsardzību.

Uz prokurora pieprasījumu ministrijām, resoriem, iestādēm u.c. organizācijām, kā arī VTDP izpildu komitejām, amatpersonām un pilsoņiem bija jāsniedz vajadzīgās ziņas, paskaidrojumus un nepieciešamības gadījumā jebkuru citu palīdzību.⁹⁸

1959. gada 25. decembrī apstiprinātie PSRS un savienoto republiku tiesu iekārtas pamati akcentēja Padomju Savienības prokuratūras lomu likumības ievērošanā un nostiprināšanā. Tie noteica, ka prokuroriem jānodrošina padomju pilsoņu neaizskaramība, kā arī jāraugās, lai tiktu ievērots konstitucionālais princips, ka nevienu nevar arestēt savādāk kā ar tiesas lēmumu vai prokurora sankciju, bet nelikumīgi apcietinātas personas tiktu nekavējoties atbrīvotas.

2. 13. Tieslietu ministrija

LPSR koprepublikāniskā Tieslietu ministrija (TM) veica tiesu sistēmas organizatorisko darbu u.c. ar likumu uzliktos pienākumus (līdz 1946. gadam visas ministrijas saucās par komisariātiem, bet Ministru Padome – par Tautas Komisāru Padomi), t.i., deva vadošus norādījumus darba organizācijā un uzlabošanā, sastādīja tautas tiesu štatu sarakstus un noteica to izvietojumu, pētīja un vispārināja tiesu praksi, organizēja tautas tiesnešu vēlēšanas un raudzījās, lai viņi sniegtu pārskatus par savu darbību vēlētajiem. Bez tam TM pārzināja kadru sagatavošanu.

Laika posmā no 1959. gada līdz 1970. gadam LPSR TM bija likvidēta un tās funkcijas pildīja LPSR Augstākā Tiesa.

97 Latvijas padomju enciklopēdija. 9. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1987. – 416. lpp.

98 PSRS Ziņotājs. – 1955. – Nr. 9.

TM pārziņā atradās arī LPSR Valsts notariāts. Notariāta uzdevumos ietilpa apliecināt darījumus, aizsargāt mantojuma tiesības, apliecināt dokumentu norakstu un izrakstu pareizību un veikt citas ar tiesību aizsardzību saistītas darbības. Apdzīvotās vietās, kur nebija pieejami notāra pakalpojumi, tos veica VTDP izpildu komitejas.⁹⁹

TM vadīja arī padomju advokatūras darbu kopīgi ar VTDP un to izpildu komitejām. Advokāti savas darbības veikšanai apvienojās kolēģijā. Kopšpulcē kā koordinējošu orgānu viņi ievēlēja prezidiju, kā arī advokātu kolēģijas priekšsēdētāju, tā vietnieku un revīzijas komisiju uz trim gadiem.

Prezidija pienākumos ietilpa izvietot juridiskās konsultācijas un iecelt to vadītājus, kā arī uzņemt jaunus biedrus un izslēgt necienīgos.

Advokātu galvenais uzdevums bija sniegt juridisku palīdzību pilsoņiem un organizācijām pēc PSRS TM noteiktiem izcenojumiem. 1980. gadā LPSR bija 33 juridiskās konsultācijas un 295 advokāti.¹⁰⁰

2.14. Civilprocesuālās tiesības

Pēc Otrā pasaules kara līdz Vissavienības Civilprocesa tiesību pamatu izstrādāšanai šajā tiesību nozarē nenotika nozīmīgi grozījumi vai papildinājumi. 1961. gada 8. decembrī PSRS AP apstiprināja PSRS Civilprocesa pamatus.

Pamati noteica lietu izskatīšanas kārtību strīdos, kas radās no civilajām, ģimenes, darba un kolhozu tiesiskajām attiecībām, kā arī lietās, kas radās no administratīvi tiesiskām attiecībām, un sevišķās tiesāšanas kārtības lietās. Par padomju civilprocesa uzdevumiem tika noteikta pareiza un ātra civillietu izskatīšana un izspriešana, lai aizsargātu PSRS sabiedrisko un valsts iekārtu, sociālistisko saimniecības sistēmu un sociālistisko īpašumu, lai aizsargātu pilsoņu politiskās, darba, dzīvokļa u.c. personiskās un mantiskās, un ar likumu aizsargātās intereses, kā arī valsts, uzņēmumu, kolhozu u.c. kooperatīvo un sabiedrisko organizāciju tiesības un ar likumu aizsargātās intereses.

Pamatos tika iestrādāti civilprocesuālo tiesību pamatprincipi, un tie bija sekojoši – pušu vienlīdzība, sacīkstes princips, dispozitivitāte, tiešums, mutiskums, atklātība (izņemot likumā īpaši norādītus gadījumus) un tiesvedības gaitas nepārtrauktība.¹⁰¹

99 Latvijas Padomju Enciklopēdija. 7. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. – 235. lpp.

100 Latvijas Padomju Enciklopēdija. 1. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981. – 50. lpp.

101 Apsitis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 225.–227. lpp.

Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un 1963. gada 27. decembrī pieņēma LPSR Civilprocesa kodeksu (CPK), kas stājās spēkā 1964. gada 1. jūnijā.¹⁰²

CPK strukturāli tika veidots tā, lai tas atbilstu tiesvedības gaitai.

Vispārīgie noteikumi paredzēja personas tiesību griezties tiesā, lai aizsargātu savas aizskartās vai apstrīdētās tiesības, kā arī ar likumu aizsargātās intereses. Pie tam tika uzsvērts, ka atteikšanās no tiesības griezties tiesā nav spēkā (4. p.). Realizēt savas intereses tiesā personas varēja tieši (personiski) vai arī ar pārstāvju palīdzību – advokātu, likumīgo pārstāvju u.c. personu starpniecību.

Ar civilprocesuālo tiesībspēju bija apveltītas visas fiziskās personas no savas dzimšana un organizācijas, kurām bija juridiskas personas tiesības. Savukārt ar rīcībspēju bija apveltīti pilngadīgi pilsoņi, kuriem ar tiesas spriedumu rīcībspēja nebija atņemta vai ierobežota. Ierobežota rīcībspēja likumā bija jau paredzēta arī no 15 gadu vecuma. Tas atsevišķos gadījumos nepilngadīgiem deva iespēju ne tikai piedalīties procesā, bet arī patstāvīgi pārstāvēt savas intereses strīdos, kas izrietēja, piemēram, no darba, kolhoza, ģimenes u.c. CPK norādītām attiecībām.

CPK tika atspoguļots arī konstitucionālais princips, kas noteica, ka visi ir vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no sociālā, mantiskā vai dienesta stāvokļa, kā arī nacionālās vai rases piederības un ticības (6. p.).

Tiesvedība pirmās instances tiesā sākās ar prasības celšanu strīdos, kas izrietēja no civilajām, darba, ģimenes un kolhoza tiesiskām attiecībām, ar sūdzību – lietās, kas cēlās no administratīvi tiesiskām attiecībām, un ar pieteikumu, kas izrietēja no sevišķās tiesāšanas kārtības (faktu konstatēšanas, kuriem bija juridiska nozīme).

Izskatot lietu, tiesai bija uzlikts pienākums visus pierādījumus pārbaudīt uz vietas, t.i., tiesvedības gaitā, un tikai uz pārbaudīto pierādījumu pamata un vadoties no likuma prasībām taisīt spriedumu vai lēmumu. Ja lietu neizskatīja pēc būtības, tika taisīts lēmums. Tiesa varēja taisīt arī blakus lēmumus, kad tā konstatēja likuma pārkāpumus, kas tieši neattiecās uz izskatāmo lietu.

Pirmās instances tiesa spriedumus (izņemot Augstākās tiesas spriedumus par nepareizībām vēlēšanu sarakstos) varēja pārsūdzēt kasācijas kārtībā, bet prokurors – iesniegt protestu. Kasācijas sūdzības vai protesta iesniegšanas termiņš bija desmit dienas no sprieduma pasludināšanas, tas attiecās tikai uz spriedumiem, kas vēl nebija stājušies likumīgā spēkā. Par lēmumiem iesniedza blakussūdzību vai protestu. To iesniegšanas termiņš un izskatīšanas kārtība bija līdzīgi kā sūdzībām vai protestiem par spriedumiem.

Kasācijas instance bija LPSR AT Civillietu kolēģija. Tā lietu izskatīja trīs tiesnešu sastāvā. Tiesa pārbaudīja spriedumu pareizību gan pārsūdzētajā,

102 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1964. – Nr. 1.

gan nepārsūdzētajā daļā, pie tam to nesaistīja sūdzības vai protesta argumenti. Nenotika gan lietas izmeklēšana pēc būtības, jo to izskatīja pēc lietā esošajiem un papildus iesniegtiem materiāliem.

Kasācijas instances tiesa varēja tautas tiesas spriedumu atstāt negrozītu, atcelt vai grozīt. Atceļot spriedumu, AT varēja lietu nodot jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesai – tikai citā sastāvā, tiesvedību izbeigt vai arī taisīt pati lietā jaunu spriedumu.¹⁰³

Bez kasācijas pastāvēja vēl arī iespēja revidēt jau likumīgā spēkā stājušos spriedumu un lēmumu pamatotību. Tā bija tiesvedības uzraudzības kārtība. Protestus uzraudzības kārtībā atbilstoši likumā noteiktai kompetencei varēja iesniegt LPSR AT priekšsēdētājs, LPSR prokurors un viņu vietnieki, kā arī PSRS AT priekšsēdētājs, Ģenerālprokurors un viņu vietnieki.

Protestus uzraudzības kārtībā Padomju Latvijā izskatīja atbilstoši piekribai LPSR AT Civillietu kolēģija, prezidijs un plēnums. Bez tam par Augstākās Tiesas kā pirmās instances spriedumiem un lēmumiem protestu varēja izskatīt arī Padomju Savienības Augstākās Tiesas Civillietu tiesas kolēģija, bet par LPSR AT Prezidija vai Plēnuma lēmumiem – PSRS AT Plēnums.¹⁰⁴

Spriedums bija jāizpilda obligāti, ja tas netika darīts, to panāca piespiedu kārtā. Piespiedu kārtā to veica tiesu izpildītāji.

Ārvalstniekiem un bezvalstniekiem PSRS teritorijā principā bija noteiktas tādas pašas tiesības kā Padomju Savienības pilsoņiem. PSRS atzina citu valstu tiesu spriedumus un sadarbojās ar tām, ja tas nerunāja preti padomju tiesību principiem un jēgai.

2.15. Kriminālprocesuālās tiesības

Pēc Otrā pasaules kara un līdz Vissavienības kriminālprocesa tiesību pamatu izstrādāšanai šajā tiesību nozarē tika izdarīts tikai viens nozīmīgs grozījums. Pēc J. Staļina nāves, atjaunojot konstitucionālos principus, likvidēja speciālo kārtību, kas bija paredzēta 1934. gada 1. decembra likumā par terorisma lietu izmeklēšanu.¹⁰⁵ Jauns posms aizsākās, kad PSRS AP 1958. gada 25. decembrī apstiprināja PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatus.¹⁰⁶

Pamati ieviesa vienotu krimināllietu izskatīšanas kārtību visos padomju tiesas posmos, noteica pamatprincipus un papildināja cietušā un apsūdzētā tiesības.

Par kriminālprocesa pamatprincipiem tika atzīti sekojoši – apsūdzība ceļama vienīgi uz likuma pamata un likumā noteiktā kārtībā, visu pilsoņu

103 Padomju tiesības.. – 358. lpp.

104 Padomju tiesības.. – 359. lpp.

105 Apsītis R., Birziņa L., Grinbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 189. lpp.

106 PSRS Ziņotājs. – 1959. – Nr. 15.

vienlīdzība likuma un tiesas priekšā, tautas piesēdētāju piedalīšanās procesā un koleģialitāte lietu izskatīšanā, tiesnešu neatkarība un pakļautība tikai likumam, tiesas procesa atklātība (izņemot likumā īpaši norādītus gadījumus), tiesvedības veikšana iedzīvotāju vairākuma valodā un apsūdzētā nodrošināšana ar aizstāvību.

Par nozīmīgāko jauninājumu kļuva cietušā tiesību papildu aizsardzība. Līdz pamatu apstiprināšanai cietušais, ja viņš nebija civilprasītājs, varēja piedalīties procesā tikai kā liecinieks. Saskaņā ar pamatiem bez liecības došanas tagad cietušais varēja vēl iesniegt pierādījumus, lūgumus, pēc iepriekšējās izmeklēšanas pabeigšanas iepazīties ar lietas materiāliem, piedalīties tiesas izmeklēšanā un iesniegt sūdzības par tiesas darbību. Viņš varēja savas tiesības aizstāvēt gan personiski, gan ar pārstāvja palīdzību.

Paplašinātas tika arī apsūdzētā tiesības, galvenokārt gan attiecībā uz aizstāvību. Aizstāvis varēja tagad piedalīties krimināllietā jau no brīža, kad bija pabeigta iepriekšējā izmeklēšana, bet lietās pret nepilngadīgiem un personām, kas savu psihisko vai fizisko trūkumu dēļ pašas nevarēja sevi aizstāvēt, piedalīties jau no brīža, kad tika celta apsūdzība.¹⁰⁷

Stingrā saskaņā ar pamatiem LPSR AP izstrādāja un pieņēma 1961. gada 6. janvārī LPSR Kriminālprocesa kodeksu (KPK), kas stājās spēkā 1961. gada 1. aprīlī.¹⁰⁸

KPK tika strukturāli veidots tā, lai tas atbilstu krimināllietas izmeklēšanas gaitai, sākot no lietas ierosināšanas līdz iztiesāšanai pirmā instancē, kasācijas un uzraudzības kārtībā.

Pamatos noteiktie pamatprincipi tika nesaraucjami saistīti ar KPK uzdevumiem. Par tādiem tika uzskatīti: ātri un pilnīgi atklāt noziegumus, noskaidrot vainīgos un nodrošināt likuma pareizu piemērošanu, panākot, lai katra noziegumu izdarījuši persona tiktu taisnīgi sodīta un nevienš nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts. Jāatzīst gan, ka, pastāvot PSKP "vadošajai lomai sabiedrībā", bieži netika ievēroti ne tiesību principi, ne uzdevumi. Spriedumi tika taisīti kompartijas un drošības komitejas sanāksmēs un tikai pēc tam pasludināti tiesā, galvenokārt prāvās pret disidentiem. Tādējādi tiesas jurisdikcija brīžiem bija tikai formalitāte.

No jau minētajiem procesa dalībniekiem īpaši būtu izdalāms prokurors un viņa pilnvaras iepriekšējā izmeklēšanā, jo tās nekad nav bijušas tik lielas kā padomju laikā. Principā prokurors parādās kā pilntiesīgs šīs procesa stadijas noteicējs. Viņš ne tikai uzraudzīja un vadīja izmeklēšanas gaitu, bet bija arī tiesīgs sankcionēt jebkuru likumīgu izmeklēšanas darbību, tai skaitā personas arestu (maksimālais termiņš līdz 9 mēnešiem) un kratīšanu.

107 Apsītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917.–1970.). – 241. lpp.

108 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1961. – Nr. 3.

Sakarā ar padomju idejiskajām nostādnēm par sabiedrības ietekmi uz personu tika radīta savdabīga sabiedriskās iedarbības forma uz tiesas gaitu. To veica sabiedriskie apsūdzētāji un aizstāvji, kuri kā pilntiesīgi procesa dalībnieki piedalījās lietas izspriešanā tiesā.

Pēc lēmuma pieņemšanas par krimināllietas ierosināšanu notika pirmstiesas izmeklēšana izziņas vai iepriekšējās izmeklēšanas formā.

Izziņas orgāni (milicija, valsts drošības iestādes, labošanas darbu iestāžu priekšnieki, valsts ugunsdzēsības iestādes, karaspēku daļu un vienību komandieri un militāro iestāžu priekšnieki, robežapsardzības iestādes un tālbraucienos esošo kuģu kapteiņi) varēja ierosināt krimināllietu, tomēr pilnu izmeklēšanu viņi varēja veikt tikai mazsvarīgās un vienkāršās krimināllietās (127. p.). Izziņas, kas bija pielīdzināta iepriekšējai izmeklēšanai, termiņš bija viens mēnesis, to gan varēja pagarināt prokurors. Pārējās krimināllietās izziņveži izdarīja tikai neatliekamās izmeklēšanas darbības, nostiprināja pierādījumus, t.i., veica operatīvo darbību un nodeva lietu pēc piekritības.

Iepriekšējo izmeklēšanu (šeit visā pilnībā izpaudās vēl viduslaikos iedibinātais inkvizīcijas process) veica izmeklētāji prokuratūras uzraudzībā un vadībā. Izmeklētāji darbojās pie prokuratūras (izmeklēja galvenokārt smagus noziegumus), valsts drošības orgāniem (izmeklēja galvenokārt valsts un militāros noziegumus) un iekšlietu sistēmā.

Iepriekšējās izmeklēšanas pamattermiņš bija divi mēneši, to pagarināt varēja prokurors. Pēc tās pabeigšanas un visu lietas materiālu pārbaudes prokurors krimināllietu nosūtīja uz tiesu.

Tiesā tiesnesis atbilstoši likuma noteiktai kārtībai vienpersoniski vai tiesa rīcības sēdē izlēma par krimināllietas nodošanu tiesas izskatīšanai vai nosūtīšanu papildizmeklēšanā. Ja lieta tika nolikta izskatīšanai, apsūdzētais no šī brīža kļuva par tiesājamo. Pēc tiesas sēdē veiktās atkārtotās visu pierādījumu pārbaudes un izmeklēšanas, novērtēšanas, tiesu debatēm un tiesājamā pēdējā vārda tiesa taisīja spriedumu. Spriedums stājās likumīgā spēkā un tika nodots izpildīšanai pēc 7 dienām no tā pasludināšanas brīža, ja šajā laikā netika iesniegta kasācijas sūdzība vai protests.

Kasācijas sūdzību un protestu uzraudzības kārtībā iesniegšana un izskatīšana bija līdzīga kā civilprocesā. Tomēr bija arī atšķirības. Protestu uzraudzības kārtībā atbilstoši savai kompetencei izskatīja tikai LPSR AT krimināllietu tiesas kolēģija, prezidijs un plēnums. Pie tam sprieduma izpilde varēja tikt apturēta uz laiku līdz uzraudzības protesta izskatīšanai.

No 1966. gada tika paredzēta īpaša kārtība krimināllietu izskatīšanā par huligānismu.¹⁰⁹ Šeit pirmstiesas izmeklēšana nenotika, bet milicijas orgāni materiālus par konstatēto huligānisma faktu piecu dienu laikā nodeva tieši tautas tiesnesim krimināllietas ierosināšanai un iztiesāšanai. Tādējādi mēģi-

109 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1966. – Nr. 45.

nāja pastiprināt cīņu pret padomju sabiedrībai "neraksturīgo" parādību. Sabiedrības audzināšanas profilaktiskajos nolūkos tiesas sēdes bieži noturēja izbraukuma sesijās pēc tiesājamā dzīves vai darba vietas.¹¹⁰

Ar LPSR APP 1970. gada 27. augusta dekrētu¹¹¹ tika izveidota jauna KPK sadaļa, kas precizēja personu īslaicīgo aizturēšanas un iepriekšējā apcietinājuma kārtību. Tos piemēroja kā drošības līdzekļus pret apsūdzēto, tiesājamo vai aizdomās turēto sakarā ar noziegumu, par kuru draudēja brīvības atņemšanas sods. Iepriekšējo apcietinājumu attiecināja arī uz personām, attiecībā pret kurām spriedums vēl nebija stājies likumīgā spēkā.

Atbilstoši LPSR KK 47., 47.¹ un 47.² pantu prasībām LPSR APP ar 1977. gada 28. marta dekrētu¹¹² precizēja procesuālo kārtību, kā notiek atbrīvošana no kriminālatbildības, saucot vainīgo pie administratīvās atbildības. Krimināllietu izbeidza izmeklētājs vai izziņas iestāde ar prokurora piekrišanu vai arī pats prokurors patstāvīgi ar motivētu lēmumu (šādas tiesības bija arī tiesnesim). Pēc tam lieta tika nosūtīta uz tiesu administratīvā soda piemērošanai. Tomēr, ja tiesnesis konstatēja, ka lēmums neatbilst minētajiem KK pantiem, viņš varēja lietu nosūtīt atpakaļ papildizmeklēšanā. Kriminālspriduma izpildi regulēja cita tiesību nozare – labošanas darbu tiesības. Tomēr arī šajā posmā jautājumi, kas saistījās ar sprieduma iztulkošanu vai reducēšanu, tika izskatīti pēc KPK normām.

2.16. Labošanas darbu tiesības

Saskaņā ar PSRS un savienoto republiku labošanas darbu likumdošanas pamatiem LPSR AP izstrādāja un 1970. gada 23. decembrī pieņēma LPSR Labošanas darbu kodeksu (LDK), kas stājās spēkā 1970. gada 1. aprīlī.¹¹³

Kodifikācija atspoguļoja padomju pēckara praksi šajā tiesību jomā par kriminālsodu izciešanas kārtību, labošanas iestāžu veidiem un – nepieciešamības gadījumā – kā jāveic sodu izcietušo personu uzraudzība.

Kriminālsodu izciešanas izpildi nodrošināja PSRS un LPSR Iekšlietu ministrijas labošanas darbu iestādes un orgāni neatkarīgi no tā, vai persona bija sodīta ar brīvības atņemšanu, nometinājumu, izsūtījumu vai ar labošanas darbiem bez brīvības atņemšanas. Kā jau izriet no likuma nosaukuma, par noziedznieku labošanas līdzekli uzskatīja darbu, tāpēc soda izciešana vienmēr bija saistīta ar sabiedriski lietderīgu darbu.

Nosakot brīvības atņemšanas sodu, ievēroja sekojošus principus – sievietes tika šķirtas no vīriešiem; nepilngadīgas personas no pilngadīgām; personas, kas izciet sodu pirmo reizi – no personām, kas sodu izciet atkārtoti;

110 Padomju tiesības.. – 377. lpp.

111 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1970. – Nr. 36.

112 LPSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1977. – Nr. 14.

113 LPSR APP Ziņotājs. – 1948. – Nr. 127.

atsevišķa turēšana bija paredzēta arī personām, kas bija izdarījušas smagus un sevišķi bīstamus noziegumus, kā arī personām, kurām apžēlošanas kārtībā nāves sods bija aizstāts ar brīvības atņemšanu. Šķirti no citiem noziedzniekiem tika turēti ārvalstnieki un bezvalstnieki.

Labošanas darbu iestādes dalījās trīs kategorijās – cietumos, labošanas un audzināšanas darba kolonijās (visas dalījās vēl režīmos).

Cietumos ievietoja par smagu noziegumu izdarīšanu un bīstamus recidīvistus. Savukārt audzināšanas darba kolonijas bija paredzētas nepilngadīgiem noziedzniekiem.

Uz nometinājumu notiesātie sodu izcietā noteiktā administratīvā teritorijā, kuru viņi nevarēja pamest bez atļaujas, kaut arī dzīves vietu izvēlējās patstāvīgi.

Atšķirībā no nometinājuma ar izsūtījumu sodītie bija ierobežoti tikai ar aizliegumu bez atļaujas ierasties aizliegtajā apvidū.

Labošanas darbus bez brīvības atņemšanas parasti "izcietā" savā darba vietā.

Pēc soda izciešanas personām, kas nebija pietiekami labojušās, varēja noteikt milicijas iestāžu administratīvo uzraudzību pēc viņu dzīves vietas.

3. Juridiskā izglītība

1944. gada 15. oktobrī – pēc Sarkanās armijas atgriešanās Rīgā – Latvijas Valsts Universitātē (LVU) savu darbību atjaunoja Tautsaimniecības un tiesībzinātņu fakultāte. Tomēr jau novembrī tika izveidota patstāvīga Juridiskā fakultāte. 1955. gada februārī Juridisko fakultāti pārveidoja par Tiesību zinātņu nodaļu Ekonomikas un juridiskā fakultātē. No 1966. gada 1. septembra līdz 1970. gadam pastāvēja Juridiskā un filozofijas fakultāte, bet 1970. gadā atjaunoja patstāvīgu Juridisko fakultāti.¹¹⁴

Pamatapmacības cikls bija izkārtots piecos gados. Pēc valsts eksāmenu sekmīgas nokārtošanas absolventiem tika piešķirts augstākās izglītības diploms ar jurista kvalifikāciju, kas deva iespēju strādāt jebkuru ar tiesībām saistītu darbu visā PSRS teritorijā.

Komunistiskajai partijai bija nepieņemama lielākā daļa LR laika juristu, bet viņu aizstājējus atbilstoši pieprasījumam sākotnēji LVU nespēja nodrošināt. Tāpēc laika posmā no 1945. līdz 1954. gadam pastāvēja LPSR Tieslietu ministrijas divgadīgā Vissavienības juristu neklātienes institūta Rīgas filiāle (šeit diplomus ieguva aptuveni 1300 personas).¹¹⁵

114 Apsitis R. Juridiskā fakultāte astoņos gadu desmitos (1919–1999) // Likums un tiesības. – 1999. – Nr. 2.

115 Latvijas padomju enciklopēdija. 4. sēj. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983. – 527. lpp.

Latvijas PSR ministriju struktūra

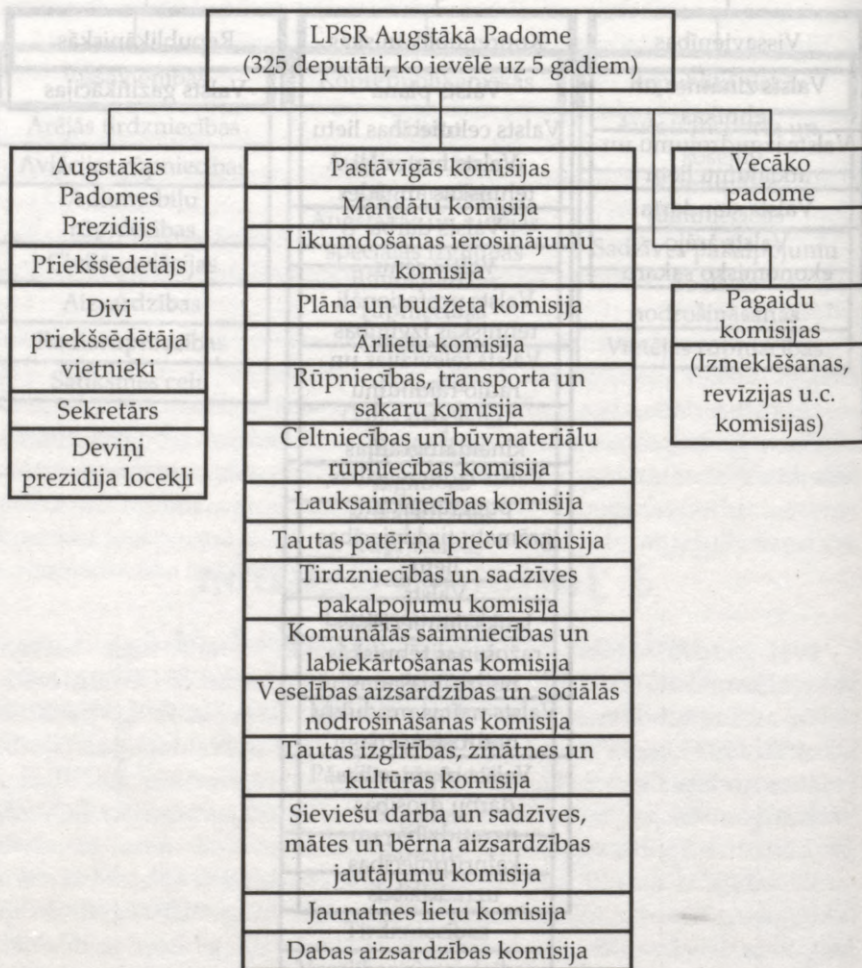
Vissavienības	Koprepublikāniskās	Republikāniskās
Ārējās tirdzniecības	Ārlietu	Autotransporta un šoseju
Aviācijas rūpniecības	Augļu un dārzeņu saimniecības	Komunālās saimniecības
Automobiļu rūpniecības	Augstākās un vidējās speciālās izglītības	Sadzīves pakalpojumu
Civilās aviācijas	Būvmateriālu rūpniecības	Sociālās nodrošināšanas
Aizsardzības	Celtniecības	Vietējās rūpniecības
Radiorūpniecības	Finanšu	
Satiksmes ceļu	Gaļas un piēna rūpniecības	
	Izglītības	
	Kokapstrādes rūpniecības	
	Kultūras	
	Lauksaimniecības	
	Meliorācijas un ūdenssaimniecības	
	Mežsaimniecības un mežrūpniecības	
	Pārtikas rūpniecības	
	Sagādes	
	Sakaru	
	Tieslietu	
	Tirdzniecības	
	Veselības aizsardzības	
	Vieglās rūpniecības	

116 Latvijas padomju enciklopēdija. 5. sēj., 2. daļa. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. – 17., 19., 20. lpp.; Padomju tiesības (shēmas) /E. Melķiša redakcijā/ – R.: Liesma, 1969. – 81. lpp.

Latvijas PSR Valsts komiteju struktūra

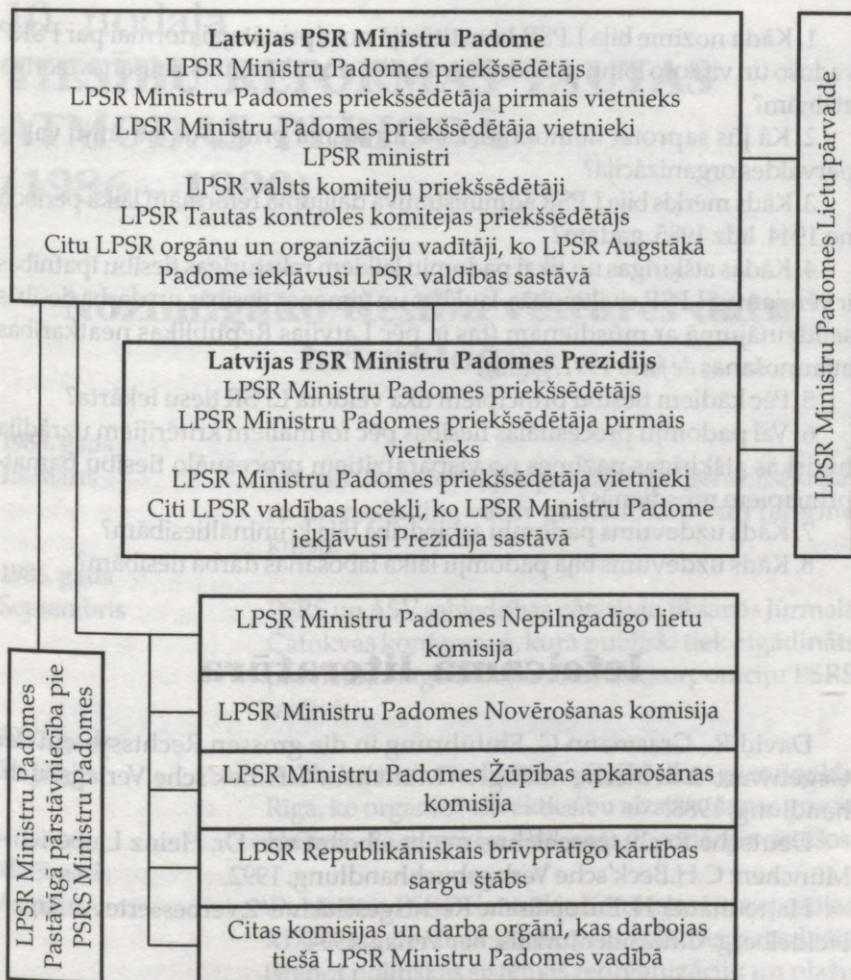
Vissavienības	Koprepublikāniskās	Republikāniskās
Valsts zinātnes un tehnikas	Valsts plāna	Valsts gazifikācijas
Valsts izgudrojumu un atklājumu lietu	Valsts celtniecības lietu	
Valsts standarta	Valsts materiāli tehniskās apgādes	
Valsts ārējo ekonomisko sakaru	Valsts darba	
	Valsts cenu	
	Valsts profesionāli tehniskās izglītības	
	Valsts televīzijas un radio raidījumu	
	Valsts kinematogrāfijas	
	Valsts izdevniecības, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu	
	Valsts lauksaimnieciskās ražošanas tehniskās nodrošināšanas	
	Valsts naftas produktu nodrošināšanas	
	Valsts rūpniecības darbu drošības uzraudzības un kalnrūpniecības uzraudzības	

Latvijas PSR Augstākās Padomes struktūra

16. Latvijas padomju enciklopēdija, 5. sēj., 2. daļa. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1964, 4-17, 19, 20. lpp.; Padomju tiesības (skatīt) J. Melkēns rediģējis. – R.: Liesma, 1969, – 81. lpp.

Latvijas PSR Ministru Padomes struktūra

Jautājumi un uzdevumi

1. Kāda nozīme bija LPSR konstitūcijā nostiprinātajai normai par PSKP vadošo un virzošo lomu sabiedrībā, vadoties no valsts varas dalīšanas teorijas atziņām?

2. Kā jūs saprotat demokrātiskā centrālisma principu padomju valsts pārvaldes organizācijā?

3. Kāds mērķis bija LPSR administratīvā dalījuma reformām laika periodā no 1944. līdz 1985. gadam?

4. Kādas atšķirīgas un tikai padomju laikiem raksturīgas tiesību īpatnības ir vērojamas LPSR civiltiesībās, laulības un ģimenes tiesībās un darba tiesībās salīdzinājumā ar mūsdienām (tas ir, pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas *de facto* 1991. gadā)?

5. Pēc kādiem tiesību principiem tika veidota LPSR tiesu iekārta?

6. Vai padomju procesuālās tiesības pēc formāliem kritērijiem uzrādīja būtiskas atšķirīgas pazīmes no vispāratzītiem procesuālo tiesību pamatprincipiem mūsdienās?

7. Kāds uzdevums padomju sabiedrībā bija krimināltiesībām?

8. Kāds uzdevums bija padomju laika labošanas darba tiesībām?

Ieteicamā literatūra

David R., Grasmann G. Einführung in die grossen Rechtssystem der Gegenwart/ 2.deutsche Auflage. – München: C.H.Bek'sche Verlagsbuchhandlung, 1988.

Deutsche Rechtsgeschichte/ neubearbeitet von Dr. Heinz Lieberich. – München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1992.

Hattenhauer H. Europäische Rechtsgeschichte/ 2.verbesserte Auflage. – Heidelberg: C.F.Müller Juristischer Verlag, 1994.

10. nodaļa TIESĪBU REFORMAS TAUTAS ATMODAS PERIODĀ (1986 – 1990)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1985. gads

15. marts

Mihails Gorbačovs kļūst par PSKP CK ģenerālsekretāru un pasludina valsts pārkārtošanas un reformu kursu.

1986. gads

Septembris

PSRS un ASV sabiedrības pārstāvju tikšanās Jūrmalā Čatokvas konferencē, kurā publiski tiek atgādināts par nelikumīgo Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā.

1987. gads

14. jūnijs

Publiska ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa Rīgā, ko organizē cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa *Helsinki-86*, pieminot 1941. gada deportācijās cietušos.

1988. gads

Aprīlis

Publicētas PSKP Centrālās Komitejas tēzes partijas XIX Vissavienības konferencei, kurās paredzēts īstenot politiskās sistēmas reorganizāciju un plašu tiesību reformu, veidot tiesisku valsti.

1. – 2. jūnijs

Latvijas Rakstnieku savienības valdes plēnums ar citu radošo savienību vadītāju un ekspertu piedalīšanos. Mavriks Vulfsons paziņo, ka 1940. gadā Latvija ir okupēta. Plēnuma rezolūcijā noteikti svarīgākie tiesiskas valsts veidošanas virzieni.

8.–9. oktobris

Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress, kurā pieņem plašu programmu valsts un sabiedrības demokratizācijai, Latvijas suverenitātes palielināšanai PSRS ietvaros.

Oktobris–novembris Nodod visas tautas apspriešanai PSRS likumprojektu par principiāliem grozījumiem PSRS Konstitūcijā un vēlēšanu sistēmā.

1989. gads

Maijs

Tautas apspriešanai tiek nodoti Latvijas PSR Konstitūcijas grozījumi un citi likumprojekti, kas paredz demokrātiskas vēlēšanu sistēmas un tautvaldības izveidošanu, valstiskās patstāvības palielināšanu.

31. maijs

Latvijas Tautas frontes Domes valdes Aicinājums apspriest jautājumu par Latvijas pāreju uz pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību ārpus PSRS sastāva. Cilvēku sadošanās rokās no Tallinas līdz Viļņai – Baltijas ceļš – Latvijas, Igaunijas un Lietuvas vienotības apliecinājums savas brīvības atgūšanas centienos.

1990. gads

18. marts

LPSR Augstākās Padomes vēlēšanas, kurās vairākumu iegūst Latvijas Tautas frontes atbalstītie kandidāti.

1990. gada

4. maijs

LPSR Augstākās Padomes Deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu".

1. Tautas atmodas perioda svarīgāko notikumu apskats

Sabiedriskās apziņas aktivizēšanās procesi un tautas akcijas, kas sākotnēji balstījās uz cilvēktiesību un brīvību aizstāvēšanas ideju, bet pēc tam pārauga nācīgas brīvības idejā un noveda pie valstiskās neatkarības atjaunošanas, apzīmējami ar jēdzienu **Tautas atmoda**.

Tautas atmodu veicināja vairāki politiski notikumi 1986. un 1987. gadā, kad padomju režīma apstākļos sabiedrībā kopumā vēl valdīja nacionālā apātija un nihilisms, samierināšanās ar dzīvi, kāda tā ir. Šo notikumu vidū jāmin PSRS un ASV sabiedrības pārstāvju tikšanās Jūrmalā **Čatokvas konferencē**, kur publiski tika atgādināts, ka ASV joprojām neatzīst nelikumīgo Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā. Mēnesi pēc tam, 1986. gada oktobrī, sākās Daiņa Ivāna ierosinātā Daugavas aizstāvēšanas kampaņa **pret Daugavpils HES celtniecību**. Šī akcija ekoloģisku prasību ietvaros uzjundīja tautas pašapziņu. To vairoja arī cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas "Helsinki – 86" organizētā publiskā ziedu nolikšana 1987. gada 14. jūnijā pie Brīvības pieminekļa, atceroties 1941. gada deportācijās cietušos,

un pāris mēnešus vēlāk tajā pašā vietā – Molotova-Ribentropa pakta 48. gadadienai veltītais protesta mītiņš, kura laikā milicija piekāva un arestēja demonstrantus.

Tautas vairākums Atmodas procesos tomēr iesaistījās tikai no 1988. gada vidus – līdz ar Tautas frontes veidošanos, Nacionālās neatkarības kustības dibināšanos, Vides aizsardzības kluba darbības aktivizēšanos. Sākums tam bija 1988. gada 1. un 2. jūnijā notikušais **Latvijas Rakstnieku savienības valdes paplašinātais plēnums** ar citu radošo savienību vadītāju un ekspertu piedalīšanos, kurā Mavriks Vulfsons nāca klajā ar paziņojumu, ka 1940. gadā Latvija tikusi okupēta. Lai arī šis paziņojums vēl neguva konsekvētu atspoguļojumu Plēnuma lēmumos, tomēr tas bija kā zibens spēriens no skaidrām debesīm, kas vienaldzīgu Latvijā neatstāja nevienu.

Plēnuma pieņemtās rezolūcijas pirmajā un plašākajā nodaļā – “Republikas statusa un tiesību aspekti” iezīmēti vairāki svarīgi tiesiskas valsts veidošanas virzieni. To vidū formulētas prasības: precīzi atšifrēt un noteikt republikas valstiskās tiesības, regulēt un kontrolēt migrācijas procesus, iekļaut Latvijas PSR Konstitūcijā pantu par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, atdalīt likumdošanas varu no izpildvaras, pārvērst PSRS Augstākās Padomes Tautību padomi no tīri reprezentatīva orgāna strādājošā parlamentā u. c. Pārsteidzoši, ka šie priekšlikumi jau 1988. – 1989. gadā tika īstenoti konkrētu likumu normās.

Ideja par visas politiskās sistēmas reorganizāciju un kardinālu tiesību reformu, kuras mērķis būtu panākt **tiesiskas valsts izveidi**, pirmoreiz oficiāli izskanēja jau 1988. gada aprīlī publicētajās PSKP Centrālās Komitejas tēzēs partijas XIX Vissavienības konferencei. Pati konference, kas sākās 1988. gada jūnija beigās, apstiprināja šīs tēzes un atzina par nepieciešamu “nodrošināt likuma virsvadību visās sabiedrības dzīves sfērās un pastiprināt mehānismus, kas sociālistisko tiesisko kārtību uzturētu uz tautvaldības attīstības pamata”¹.

Latvijas sabiedrība kopumā atbalstīja jauno pavērsienu politiskajā sfērā, jo radās ticība, ka tiesiskā valsti, kur augstākā vara pieder likumam un augstākās vērtības ir brīvība, taisnīgums, vienlīdzība un politiskais pluralisms, nav vairs iespējamās represijas, patvaļa un stagnācija. Tiesiskas valsts ideja pavēra cerības, ka starptautisko normu garā varētu tikt risināts arī jautājums par Latvijas suverenitāti.

Atmodas periodā viens no kulminācijas notikumiem bija **Latvijas Tautas frontes 1. kongress** 1988. gada 8.–9. oktobrī. Vispārēju tautas atbalstu ieguva šajā kongresā pieņemtie lēmumi par valsts un sabiedrības demokratizāciju, patiesas tautvaldības un pašpārvaldes nodibināšanu. Konstruktīvi bija priekš-

1 Padomju Savienības Komunistiskās partijas XIX Vissavienības konferences materiāli. – R., 1988. – 109. lpp.

likumi, kas vērsti uz republikas suverenitātes nodrošināšanu. "Latvijas pilsoņiem ir jābūt saimniekiem savā zemē un patstāvīgi jālemj visi jautājumi" – tāds bija šo priekšlikumu vadmotīvs, lai arī šajā laikā vēl tika runāts tikai par Latvijas suverenitāti PSRS ietvaros. Kongresā apstiprinātā Latvijas Tautas frontes Programma izvirzīja prasību par likumdošanas, izpildu un tiesu varas dalīšanu, partijas un valsts funkciju stingru norobežošanu. Runājot par cilvēka un pilsoņa tiesībām, šajā dokumentā bija uzsvērts, ka Latvijas PSR pilsoņa tiesiskā statusa pamatā jāliek ANO Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija un citu starptautisko dokumentu normas un jānodrošina personas, tās dzīves un dzīvokļa neaizskaramība, sarakstes un telefona sarunu noslēpuma aizsardzība, kā arī citas cilvēka tiesības un brīvības. Būtiska bija LTF prasība atzīt par noziegumiem pret cilvēci staļinskā režīma noziegumus (1937.–1953. g.) un atcelt visus tiesiskos ierobežojumus, kas vēl attiecās uz represētajiem. Tāpat LTF krasi vērsās pret nekontrolēto migrāciju un savā pirmajā programmā pieprasīja, lai valdība veiktu pasākumus ieceļotāju skaita krasai samazināšanai un nepieļautu, ka latviešu tauta pirmo reizi visā tās vēsturē kļūst par minoritāti savā teritorijā.

1989. gada maijā iezīmējās pavērsiens nacionālo spēku nostājā par Latvijas tālāko ceļu uz neatkarību. Plašākās un sabiedrībā populārākās sabiedriskās organizācijas – Latvijas Tautas frontes Domes valde 31. maijā publiski aicināja apspriest jautājumu **par LTF atbalstu Latvijas neatkarības idejai** ārpus PSRS sastāva.² Faktiski šī ideja sabiedrības apziņā jau virmoja visai spēcīgi, un to vairoja arī apstākļi, ka PSRS vadītāju vārdi atšķīrās no darbiem: tiesiskais valsts veidošanās tika kavēta, un Latvija nespēja iegūt reālu suverenitāti PSRS sastāvā. Latvijas Tautas frontes 2. kongresā 1989. gada 7. – 8. oktobrī pieņēma jaunu programmu, kurā jau skaidri bija noteikts kurss uz pilnīgu Latvijas neatkarību.

Neatkarības tendences ieguva jaunas un pastāvošajai iekārtai arvien bīstamākas formas. Kopš 1989. gada vasaras tika veidotas **pilsoņu komitejas** un organizēta Latvijas Republikas (nevis Latvijas PSR) pilsoņu reģistrācija, par tādām atzīstot tikai tās personas, kuras līdz 1940. gada 17. jūnijam (Latvijas okupācijas diena) bija Latvijas Republikas pilsoņi, kā arī to pēcnācējus. Laikā no 1989. gada jūnija līdz decembrim tika reģistrēti vairāk nekā 700 000 Latvijas Republikas pilsoņu un viņu pēcteču.³ Šis kustības mērķis bija mainīt Latvijas PSR politisko statusu un panākt Latvijas Republikas neatkarības atgūšanu, izmantojot tās likumīgo pilsoņu pārstāvniecības formas – pilsoņu kongresu un pilsoņu komitejas.

Latvijas Tautas fronte bija atturīga pret pilsoņu kustību un uzskatīja, ka reālākais ceļš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai ir parlamentārais

2 Cīņa. – 1989. – 8. jūn.

3 Latvijas Vēsture. – 1992. – Nr. 3. – 29. lpp.

LATVIJAS REPUBLIKAS PILSONU KONGRESA LĒMUMS

PAR LIKUMĪGĀS VALSTS VARAS ATJAUNOŠANU

LATVIJAS REPUBLIKAS TERITORIJĀ

1. 1940.gada 17.jūnijā PSRS lauza ar Latvijas Republiku noslēgtos līgumus un to okupēja. Okupācijas vara sarīkoja nelikumīgas Tautas Saeimas vēlēšanas, kuras nebija tautas brīvas gribas izpausme. Tautas Saeimas lēmumi par Latvijas PSR izveidošanu un iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā ir nelikumīgi un spēkā neesoši kopš pieņemšanas brīža.

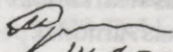
2. Latvijas Republika ir starptautiski atzīta, bet PSRS okupēta un anektēta valsts, kur faktiskā vara pieder okupētājvalstij - PSRS un tās vietējām iestādēm.

3. Latvijas Republikas neatkarība jāatjauno, pārejas periodā starptautiski nosakot okupētas valsts statusu, izvedot okupācijas karaspēku, likvidējot okupācijas sekas un nododot valsts varu Latvijas Republikas konstitucionālajai tautas pārstāvībai - Saeimai. Latvijas Republikas valsts vara jāatjauno uz pilsonības tiesiskās pēctecības pamata, atbilstoši Latvijas Republikas Satversmei un 1920.gada Latvijas - Krievijas Miera līgumā noteiktajās robežās.

4. Līdz jaunievēlētās Saeimas sanākšanai Latvijas Republikas pilsoņu - augstākās varas nesēja - likumīgās gribas izteicējs ir Pilsoņu kongress. Okupācijas varas iestāžu - Latvijas PSR Augstākās Padomes un tās izveidotās valdības - rīcība ir atbalstāma, ja tā veicina Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu. Latvijas varas iestādēm, kuru vēlēšanās piedalījies citu valstu pilsoņi, nav tiesību Latvijas Republikas vārdā slēgt līgumus ar citām valstīm, lemt pilsonības jautājumus, organizēt referendumus un tml. Pilsoņu kongress vai tā pilnvaroti pārstāvji ir gatavi sākt sarunas ar LPSR iestādēm par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu uz tās tiesiskās pēctecības pamata. Pilsoņu kongress nepieciešamības gadījumā gatavs uzņemties likumdošanas un izpildvaras funkcijas pārejas periodā.

5. Latvijas Republikas Saeimas vēlēšanas jāsarīko pēc okupācijas izbeigšanas starptautisko novērotāju un vajadzības gadījumā starptautisko drošības spēku klātbūtnē.

Pieņemts LR Pilsoņu kongresā 30.04.90.

J.M. Grīnblats

Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa 1990. gada 30. aprīļa lēmums par likumīgās valsts varas atjaunošanu (no T. Jundža personīgā arhīva)

ceļš, t.i., demokrātiskā ceļā iegūstot vairākumu nākamajās vēlēšanās. Tas arī izdevās 1990. gada 18. martā, kad notika kārtējās **Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas**. Pārlicinošu uzvaru guva deputātu kandidāti – **Latvijas neatkarības idejas piekritēji**, kurus bija atbalstījuši LTF un Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, neraugoties uz to, ka vēlēšanās piedalījās visi Latvijas PSR pastāvīgie iedzīvotāji, kā arī Latvijā izvietoto PSRS karaspēka daļu karavīri un virsnieki.

Tautas atmodas procesi nebūtu bijuši tik sekmīgi, ja latvieši nebūtu jutuši savu tuvāko kaimiņu – igauņu un lietuviešu atbalstu un nesaskaņotu savu rīcību, lai turētos pretim Maskavas spiedienam. Baltijas tautu kustību pārstāvju regulārās tikšanās sākās kopš 1989. gada 13.–14. maija, kad Tallinā izveidoja šo pārstāvju forumu – **Baltijas asambleju**, kā arī **Baltijas padomi**, kurā bija Latvijas Tautas frontes, Lietuvas pārbūves kustības Sajūdis un Igaunijas Tautas frontes vadītāji. Jau pirmajā Baltijas asamblejas tikšanās reizē tā pieņēma aicinājumu par Baltijas demilitarizāciju un pašnoteikšanos. 1989. gada 23. augustā cilvēki sadevās rokās, izveidojot dzīvo ķēdi no Tallinas līdz Viļņai – **Baltijas ceļu**, kas pasaulei apliecināja Latvijas, Igaunijas un Lietuvas likteņu kopību un vienotību savas neatkarības un brīvības atgūšanas centienos.

2. Tiesību reformu loma Latvijas neatkarības atjaunošanā

Virkne izmaiņu un grozījumu padomju likumdošanā, jauni likumi un lēmumi pavadīja M. Gorbačova pārbūvi jau kopš 1985. gada. Pirmajos pārbūves gados arī Latvijas likumdošanā mehāniski atbalsojās PSRS pieņemtās tiesību normas par žūpības apkarošanu, darba kolektīvu lomas palielināšanu, kooperatīvu veidošanu, individuālā darba attīstību un daudzas citas, kas kopumā sekmēja demokratizācijas procesus.

Ja sākotnēji tiesību reformu iniciatore un realizētāja bija valdošā Komunistiskā partija ar tās valstiskajām institūcijām, tad drīz vien reformu saturu Baltijas republikās noteica plašie demokrātiskie procesi, kurus Latvijā apzīmējam kā Tautas atmodu. Tiesību reformas laikā no 1988. gada līdz pat 1990. gada 4. maijam, kad tika pieņemta Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, kļuva par vienu no svarīgākajiem instrumentiem Latvijas neatkarības atjaunošanai demokrātiskā un mierīgā ceļā. Tiesību reformas Atmodas periodā ļāva iedibināt un izvērst demokrātiskās brīvības, kas pavēra iespējas plašām tautas aktivitātēm un uzsāka tiesiskas valsts veidošanas ceļu.

Tiesību reformas Tautas atmodas laikā pēc savas ievirzes varētu sagrupēt un analizēt divos laika posmos:

1. 1988. g. maijs – 1989. g. maijs – Latvijas valstiskās patstāvības palielināšana PSRS ietvaros; demokrātisko brīvību paplašināšana;
2. 1989. g. maijs – 1990. g. maijs – priekšnoteikumu sagatavošana Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai.⁴

Tiesību reformu pirmais posms aizsākās ar plašām diskusijām par politiskās sistēmas reorganizāciju un tiesību reformām visā Padomju Savienībā, kam vajadzēja novest pie tiesiskas valsts izveidošanas. Par šī perioda nozīmīgāko notikumu kļuva PSRS Konstitūcijas grozījumi un papildinājumi un PSRS likuma projekta par PSRS tautas deputātu vēlēšanām plaša apspriešana sabiedrībā. Šie likumprojekti paredzēja samazināt partijas orgānu pilnvaras, norobežojot tās no valsts institūciju funkcijām, nostiprināt tautvaldību un demokratizēt vēlēšanu sistēmu. Tas atspoguļoja arī centienus izveidot jaunu federācijas modeli Padomju Savienībā, attīstot decentralizāciju un pārdalot kompetences par labu savienotajām republikām.

Daudzas publicēto likumprojektu normas tomēr neatbilda deklarētajiem tiesiskas valsts principiem un turpināja ierobežot savienoto republiku suverenitāti. Latvijā to apstiprināja aptuveni viena miljona iedzīvotāju paraksti, kurus nosūtīja PSRS Augstākās Padomes Prezidijam Maskavā. Līdzīgu pozīciju aizstāvēja demokrātiskās kustības un organizācijas Igaunijā un Lietuvā. Lai arī daži no priekšlikumiem tika ņemti vērā jaunajos likumos, tomēr kļuva redzams, ka PSRS valsts varas un pārvaldes institūcijas nav gatavas samierināties ar patiesu savienoto republiku suverenitāti un negrib atteikties no centrālo iestāžu diktāta. Tas būtībā veicināja Baltijas republiku centienus panākt pilnīgu neatkarību ārpus PSRS sastāva.

Tiesību reformas otrā posma sākumu iezīmēja Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija Aicinājums, kas izvirzīja apspriešanai jautājumu par pilnīgu neatkarību ārpus PSRS sastāva, kā arī Latvijas PSR Augstākās Padomes 1989. gada jūlija nogalē pieņemtā Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti un pieņemtais likums par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību.

1989. gada 28. jūlija Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti tika pieņemta stipra sabiedrības spiediena rezultātā pēc tam, kad līdzīgas deklarācijas jau bija pieņemtas Igaunijā un Lietuvā. Lai arī Deklarācijā tika pasludināts, ka pēc tās pieņemšanas Latvijas PSR attīstība notiek reālas suverenitātes apstākļos šīs suverenitātes valstiski tiesiskajā un starptautiski tiesiskajā izpratnē, tomēr neskaidras palika turpmākās attiecības ar PSRS. Deklarācijā

⁴ T. Jundzis. Tiesību reformas un to loma Latvijas neatkarības atjaunošanā. 1988. g. – 1990. g. 4. maijs. – Latvijas Vēstures institūta žurnāls. – 1995. – Nr. 1. – 120. lpp.

gan bija teikts, ka Latvijas PSR jaunais tiesiskais statuss likumdošanas ceļā jānostiprina PSRS Konstitūcijā, tomēr no Maskavas izdevās saņemt tikai piekrišanu ekonomiskajai patstāvībai, ko apstiprināja PSRS 1989. gada 27. novembra likums "Par Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR ekonomisko patstāvību". Latvijas PSR Augstākajai Padomei pietika drosmes 1990. gada 15. februārī pieņemt vēl vienu deklarāciju par Latvijas valstisko neatkarību, kurā atzīta par nelikumīgu Latvijas iestāšanās PSRS sastāvā 1940. gadā.

Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu veicināja arī 1989. gada konstitucionālās reformas, kas aptvēra politiskās sistēmas pamatus, paredzēja tautvaldības atjaunošanu, demokrātiskas vēlēšanu sistēmas izveidošanu un Latvijas PSR patstāvības palielināšanu, – lai arī vēl PSRS ietvaros. Kaut arī konstitucionālā reforma Latvijā bija PSRS uzsāktās politiskās sistēmas reformas tiešs turpinājums, tomēr tam bija arī daudz pozitīvi vērtējami atšķirību, kas stiprināja Latvijas valstiskumu.

Sekojoš sabiedrības noskaņojumam un spiedienam, Latvijas PSR Augstākā Padome 1989. gada 10. novembrī pieņēma likumu, ar kuru par svētku dienu atzina 18. novembri – Latvijas Republikas proklamēšanas dienu 1918. gadā. Savukārt 1990. gada 15. februārī par Latvijas PSR ģerboni, karogu un himnu apstiprināja neatkarīgās Latvijas Republikas ģerboni, karogu un himnu. Tas radīja protestus dažās nacionāli radikālākajās organizācijās, jo Latvija joprojām bija PSRS sastāvdaļa un tajā saimniekoja okupācijas karaspēks. Tomēr nevar noliegt, ka šis, kaut arī no juridiskā viedokļa nekorektais lēmums, tomēr veicināja Latvijas ceļu uz neatkarību.

2.1. Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu

Pēc LTF uzvaras 1990. gada 18. marta vēlēšanās viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija sagatavot dokumentu 1. sesijas plenārsēdei par jaunievēlētās Augstākās Padomes attieksmi pret valstisko neatkarību. Šim nolūkam 1990. gada martā tika izveidota Latvijas Tautas frontes frakcijas valstisko jautājumu darba grupa 7 jaunievēlēto deputātu sastāvā: Romāns Apsītis (grupas vadītājs), Aivars Endziņš, Tālav Jundzis, Andrejs Krastiņš, Ilmārs Bišers (tolaik PSRS tautas deputāts), Vilnis Eglājs, Rolands Rikards. Darba grupai palīdzēja 12 konsultanti – Egils Levits, Edgars Melķīsis, Andris Plotnieks, Valdis Cielava, Ints Upmacis, Egils Radziņš, Aivars Fogels, Gunārs Kusiņš, Vija Jākobsone, Aleksandrs Kiršteins, Jānis Dinevičs un Andris Līgotnis.

Darba grupa izstrādāja divus Augstākajai Padomei pieņemamā neatkarības dokumenta variantus. Pirmais jeb minimālais variants bija projekts "Deklarācijai par Latvijas starptautiski tiesisko statusu", – gadījumam, ja PSRS spiediens pret Baltijas Republiku neatkarības centieniem, pirmām kārtām, pret Lietuvu, būtu kļuvis bīstami draudošs. Šajā projektā bija atzīts,

*Pielikums 1. variantam
(projekts)*

*Deklarācija par Latvijas starptautiski tiesisko
stāvumu*

(Pamattiesas)

1. Kopš 1940. gada jūnija-augusta Latvija ir
ilgstoši anektēta teritorija, kas joprojām atrodas citas
valsts sastāvā (PSRS) sastāvā.
2. Latvijas Republika (LR) nav guzusi bojā kā
starptautisko tiesību subjekts.
3. PSRS likumdošanas akti un šīs valsts iestādē
izdota Latvijas teritorijā ir pretrunā ar starptautisko
tiesībām un veido starptautiski tiesiska nereguma
stāvumu.
4. PSRS Konstitūcija, citu PSRS likumu un tām
relatīvo normatīvo aktu darbība Latvijā tūlīt apturēta.
5. Latvijas PSR AP, atbilstot starptautisko tiesību
ierastībai pār PSRS un Latvijas PSR valsts iestādēm, centīsies
vardarbīgi celt parāst LR valsts varas atjaunošanu.
6. Atjaunošajai neatkarīgajai Latvijas valstī LR pilsoņi
un visi Latvijas pastāvīgi uzturētie, kuri to vēlas
stāties no PSRS pilsoņiem.
7. AP izveido jaunas Saeimas izstrādātāru komisiju.
8. Baltijas valsts jautājums ir starptautisks problēma,
risinājama starptautiskos forumos. AP aicina ārzemniekus
būt Latvijas PSR neatkarības politikai.
9. AP turpinās strādāt ar PSRS par Latvijas valsts
neatkarības atgūšanu.

Viens no uzmetumiem projektam par jaunievelētās Augstākās Padomes
attieksmi jautājumā par valstisko neatkarību, ko 1990. gada martā sagatavoja
Augstākās Padomes Latvijas Tautas frontes frakcijas valstisko jautājumu
darba grupa. Rakstījis darba grupas priekšsēdētājs R. Apsītis
(no R. Apsīša personīgā arhīva)

ka Latvija kopš 1940. gada ir pretvalstiski anektēta teritorija un joprojām uzskatāma kā starptautisko tiesību subjekts. Tālāk bija norādīts, ka Latvija cer uz starptautisku atbalstu un turpinās sarunas ar PSRS par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Otrais variants, kas tapa vienlaicīgi ar minēto, bija tā saucamais maksimālais variants, kura sākotnējais nosaukums bija "Deklarācija par neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošanu". Tā nostādnēs bija radikālākas un juridiski konsekventas, un tas bija pamats 4. maija Deklarācijas galīgā varianta izstrādāšanai un pieņemšanai. Sākotnēji Deklarācijas projekts tieši paredzēja Latvijas Republikas atjaunošanu atbilstoši 1922. gada 15. februāra LR Satversmei. Vēlāk šis variants tika "mīkstināts", iekļaujot tajā punktu par pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas pilnīgai atjaunošanai, kas noslēgtos ar Latvijas Republikas Saeimas sasaukšanu. Šāds pārejas periods faktiski tika aizgūts no Igaunijas PSR Augstākās Padomes 1990. gada 30. martā pieņemtā lēmuma "Par Igaunijas valstisko statusu", un to Maskava uztvēra daudz mierīgāk nekā Lietuvas "Aktu par neatkarīgas Lietuvas valsts atjaunošanu".

Sagatavoto projektu apspriešanas gaitā atšķirīgu konceptuālu viedokli aizstāvēja Juris Bojārs, kurš tolaik bija gan jaunievēlētās Augstākās Padomes, gan PSRS tautas deputāts. Viņš iebilda pret to, ka Latvijas Republika un Satversme pastāv *de iure* un aicināja veidot jaunu neatkarīgu valsti, kam tomēr nepievienojās deputātu vairākums.

1990. gada 4. maijā plkst. 19¹⁵ Latvijas PSR Augstākā Padome ar 138 deputātu balsīm no 197 pieņēma Deklarāciju "**Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu**". Tās preambulā minēti svarīgākie fakti, kas saistās ar neatkarīgās Latvijas Republikas nodibināšanu 1918. gadā un tās neatkarības zaudēšanu 1940. gadā. Deklarācijā par nelikumīgiem un spēku zaudējušiem atzīti tie akti, kas noveda pie neatkarības zaudēšanas. Tika atjaunoti Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes vairāki panti, to skaitā pirmais, kurā teikts: "Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika." Pārejas periodā bija paredzēta iespēja piemērot iepriekšējos padomju likumus, ja tie nebūtu pretrunā ar atjaunotajiem 1922. gada Satversmes pantiem. Savukārt Deklarācijas 9. punktā teikts: "Latvijas Republikas attiecības ar PSRS veidot saskaņā ar joprojām spēkā esošo 1920. gada 11. augusta līgumu starp Latviju un Krieviju, kurā uz mūžīgiem laikiem ir atzīta Latvijas valstiskā neatkarība."

Deklarācija pēc tās pieņemšanas ieguva konstitucionāla akta juridisko spēku. Tās saturs vērtējams kā konsekvents no tiesību pēctecības viedokļa un korekts no politiskā aspekta. Laikā līdz 1990. gada 21. maijam Latvijas Republikas Augstākā Padome saņēma vēstules un telegrammas, kurās 583 712 iedzīvotāji pauda savu atbalstu pieņemtajai Deklarācijai (pret to izteicās 8 798 cilvēki).⁵

Tiesību reformu otrā posma svarīgākais nopelns Atmodas periodā ir sabalansētā, konsekventā virzība uz valstiskās neatkarības atjaunošanu. Iegūtā pieredze bija arī labs pamats tiesību reformu turpināšanai pārejas periodā pēc 1990. gada 4. maija, jo daudzi juristi, kuri aktīvi piedalījās 1988. – 1989. gada tiesību reformā, kļuva par 1990. gada 18. martā ievēlētās Augstākās Padomes deputātiem.

2.2. Juristu līdzdalība Atmodas procesos

Latvijas juristu autoritāte 1988. – 1990. gadā sasniedza savu kulmināciju un bija augstāka nekā Igaunijā un Lietuvā, par ko Latviju kaimiņi reizēm apskauda. Jau Latvijas Tautas frontes pirmās Programmas tiesisko jautājumu izstrādāšanā 1988. gada augustā–oktobrī savu kompetenci un pilsonisko stāju pierādīja Latvijas Valsts universitātes mācībspēki – profesori Edgars Melķis un Andris Plotnieks, toreizējie docenti Romāns Apsītis, Ilmārs Bišers un Juris Bojārs, kuru vārdi līdz tam vēl nebija pazīstami plašākai sabiedrībai. Tauta iecienīja juristus par viņu drosmi un profesionalitāti, apspriežot PSRS Konstitūcijas labojumus un papildinājumus 1988. gada rudenī, un ne velti daudziem no viņiem nākamajās vēlēšanās uzticēja PSRS tautas deputāta mandātu. Viņu vidū bija juristi Ilmārs Bišers, Juris Bojārs, Ivars Ķezbers, Andris Plotnieks, Viktors Skudra, kuru aktivitātes PSRS tautas deputātu kongresos un PSRS Augstākajā Padomē tuvināja Latvijas neatkarību. Bez jau minētajiem Latvijas konstitucionālās reformas sagatavošanā 1989. gadā iesaistījās arī juristi Aivars Endziņš, Sergejs Babajevs, Tālavs Jundzis, Gvido Narkevičs, Jānis Strautmanis, Kalvis Torgāns, Jānis Vēbers, Andris Stacēvičs u. c. No ārzemēs dzīvojošajiem juristiem, kuri jau Atmodas laikā vairākkārt apmeklēja Latviju un ar saviem padomiem veicināja likumdošanas demokrātizāciju un neatkarības atgūšanu, vispirms jāmin tolaik Vācijā dzīvojošais Egils Levits, kā arī profesors Dītrihs Andrejs Lēbers (Vācija).

Tiesību reformu smagumu Atmodas laikā visvairāk izjuta paši juristi, kuri ne tikai gatavoja jaunus likumprojektus, bet paši bija pirmie to īstenotāji. Šajos procesos aktīvi iesaistījās arī daudzi tiesu, prokuratūras un milicijas darbinieki. Tas ļāva jaunievēlētajai Augstākajai Padomei tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas aicināt viņus kļūt par plašas tiesībaizsardzības iestāžu reformas īstenotājiem. "Piemērotība ieņemamajam amatam nosakāma, vadoties nevis pēc tautības, politiskās pārliecības vai piederības partijai, bet gan no profesionālās sagatavotības", teikts 1990. gada 4. maija LR AP aicinājumā tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem.

2.2.1. Latvijas Juristu biedrība

Tiesību reformu process un pretestība Maskavas spiedienam veicināja juristu konsolidāciju. 1988. gada 17. decembrī notika Latvijas Juristu biedrības

dibināšanas 1. kongress. Tajā izveidotā Latvijas Juristu biedrība pasludināja, ka tā ir brīvprātīga, no resoriem neatkarīga profesionāla biedrība, kas uz kopēju interešu pamata apvieno republikas juristus, kuri aktīvi atbalsta pārbūves kursu un piedalās tiesiskās valsts izveidošanā. Par Latvijas Juristu biedrības pirmo prezidentu kļuva Valdis Birkavs, toreizējais Latvijas Valsts universitātes docents, juridisko zinātņu kandidāts, par viceprezidenti – Raimonds Blukis, Juris Bojārs, Aivars Borovkovs, Boriss Djomins, Tālavs Jundzis, Uldis Pētersons, Ivars Redisons, Ainārs Ritenbergs. Juristu biedrība iesaistījās likumdošanas pilnveidošanā, veicināja pilsoņu tiesību un brīvību juridisko nodrošinājumu, rūpējās par juristu profesionālo izaugsmi. Latvijas Juristu biedrība bija pirmā šāda veida organizācija Padomju Savienībā. Lai arī tā bija profesionāla tipa organizācija, tā aktīvi iesaistījās politiskos procesos, bija nacionāli orientēta un konsekventi aizstāvēja LTF ideālus, Latvijas

LATVIJAS REPUBLIKA

ЛАТВИЙСКАЯ РЕСПУБЛИКА

Latvijas Republikas Augstākās Padomes aicinājums tiesībsargsardzības iestāžu darbiniekiem

Latvijas Republikas Augstākā Padome uzskata, ka tiesiskās kārtības un likumības nodrošināšanai jāvelta daudz lielāka vērība nekā līdz šim. Jau tuvākajos gados jāsteno plaša tiesībsargsardzības iestāžu reforma, kuras uzdevums ir paaugstināt šo iestāžu lomu un autoritāti sabiedrībā, kardināli uzlabot to materiāli tehnisko nodrošinātību, paredzot šo pasākumu pilnīgu finansēšanu no republikas budžeta līdzekļiem.

Šo uzdevumu veikšanai būs nepieciešama milicijas, prokuratūras, tiesu un valsts drošības iestāžu darbinieku zināšanas un pieredze. Līdzšinējā darbība tiesībsargsardzības iestādēs, ja vien tā veikta likuma robežās, nevar būt par pamatu darbinieku tiesību ierobežošanai. Piemērotība ieņemamajam amatam nosakāma, vadoties nevis no tautības, politiskās pārliecības vai piederības partijai, bet gan no profesionālās sagatavotības. Vienlaikus jāsteno tiesībsargsardzības iestāžu sistēmas depolitizācija.

Latvijas Republikas Augstākā Padome un valdība veiks pasākumus tiesībsargsardzības iestāžu darbinieku materiālo un sadzīves apstākļu uzlabošanai, ņems vērā iepriekšējo darba stāžu pensiju aprēķināšanai, nodrošinās reālu palīdzību valsts valodas apgušanā.

Latvijas Republikas Augstākā Padome aicina visus tiesībsargsardzības iestāžu darbiniekus stiprināt Latvijas Republikas valstisko neatkarību, savā darbībā stingri vadīties no Latvijas Republikā spēkā esošajiem likumiem, nodrošināt sabiedrisko kārtību, nepieļaut provokācijas un ļaunprātības.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes vārdā

Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs

Rīga, 1990. gada "4." maija

A. Gorbunovs

Viens no Latvijas Republikas Augstākās Padomes dokumentiem, kas pieņemts pēc Deklarācijas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu (no T. Jundža personīgā arhīva)

suverenitāti un valstiskās neatkarības atjaunošanas nepieciešamību. Savu mērķu popularizēšanai un izskaidrošanai kopš 1989. gada 16. decembra tā izdeva mēnešrakstu "Latvijas Jurists", kura pirmais redaktors bija jurists Imants Lastovskis.

2.2.2. Juristu sagatavošana

Tiesību zinātņu speciālistus turpināja sagatavot Pēteru Stačkas Latvijas Valsts universitātes (no 1990. gada 19. marta – Latvijas Universitātes) Juridiskā fakultāte ar minimālo studiju ilgumu pieci gadi. 1987. gada septembrī darbu uzsāka Padomju tirdzniecības tehnikuma juridiskā nodaļa, kurā gatavoja juristus ar vidējo speciālo izglītību Tieslietu ministrijas sistēmai – kanceleju vadītājus, tiesas sēžu sekretārus, tiesu izpildītājus, notariātu kantoru konsultantus, kā arī speciālistus darbam tautas deputātu padomēs.

2.3. Politiskās sistēmas reformas

2.3.1. PSRS politiskās un vēlēšanu sistēmas reforma 1988. gadā

Atmodas sākuma posmā grozījumi un papildinājumi PSRS Konstitūcijā (1988. g. 1. dec.) demokratizēja tā laika padomju politisko un vēlēšanu sistēmu, sagatavojot priekšnoteikumus vēl plašākai un radikālākai konstitucionālai reformai Latvijā. PSRS Konstitūcijas izmaiņu demokrātisko būtību raksturoja vairākas iezīmes:

pirmkārt, reāla varas piešķiršana visu līmeņu Tautas deputātu padomēm, ierobežojot līdz tam valdošo partijas varas monopolu un nodrošinot padomju vadošo lomu attiecībā pret izpildkomitejām un to aparātu. Lai to īstenotu, tika paplašināta padomju kompetence un pilnveidots to funkcionēšanas mehānisms: noteikts, ka PSRS Augstākā Padome un savienoto republiku Augstākās Padomes ir pastāvīgi funkcionējoši valsts varas likumdošanas, rīcības un kontroles orgāni, bet rajonu un pilsētu (republikas pakļautības) darbu organizē to prezidiji, ko vada padomju priekšsēdētāji;

otrkārt, tautas pārstāvniecības sistēmas demokratizācija, ieviešot jaunu varas struktūru – PSRS Tautas deputātu kongresu kā PSRS augstāko valsts varas orgānu, kurā ir 2250 deputāti un kuram pakļauta PSRS Augstākā Padome, kā arī nosakot, ka katru gadu atjaunina vienu piektdaļu PSRS Augstākās Padomes abu palātu sastāva. Tika arī noteikts, ka amatpersonas, ko ievēlē vai ieceļ Tautas deputātu padomes, nevar ieņemt savus amatus vairāk par diviem termiņiem pēc kārtas;

treškārt, tautas deputātu vēlēšanu sistēmas demokratizācija, nosakot, ka vēlēšanu biļetenos var būt ierakstīts jebkurš kandidātu skaits un nodrošinot šīs normas reālu izpildi, kā arī paredzot plašākas iespējas deputātu kandidātu

izvirzīšanai, tajā skaitā savas kandidatūras izvirzīšanu un kandidātu izvirzīšanu pēc dzīvesvietas;

ceturtkārt, konstitucionālās uzraudzības iedibināšana, paredzot PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejas izveidošanu no politikas un tiesību speciālistu vidus. PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejai bija noteikts uzdevums raudzīties, lai Konstitūcijai atbilstu PSRS un savienoto republiku augstāko valsts varas un pārvaldes orgānu tiesību akti.

Vairāki būtiski ierosinājumi jautājumos **par vēlēšanu sistēmu, savienoto republiku suverenitāti un konstitucionālo uzraudzību**, kuri tika izteikti likumprojektu apspriešanas gaitā, tomēr **palika bez ievērības**. To vidū Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšlikumi, kurus apstiprināja Latvijas PSR Augstākā Padome: atteikties no Vissavienības sabiedrisko organizāciju (kompartijas, arodbiedrību u. tml.) privilēģijām tieši ievēlēt vienu trešo daļu PSRS Tautas deputātu kongresa sastāva; noteikt, ka pilsoņi piedalās vēlēšanās savā pastāvīgajā dzīves vietā, nevis balso par deputātu kandidātiem vietās, kur viņi uzturas īslaicīgi; nepieļaut tādu PSRS Augstākās Padomes ievēlēšanas kārtību, kad Tautību Padomei noteiktās deputātu pārstāvniecības normas rada priekšrocības tām savienotajām republikām, kuru sastāvā ir autonomi veidojumi un balsojumos var aizskart citu suverēnu, bet nelielu republiku intereses; izslēgt no PSRS Tautas deputātu kongresa un PSRS Augstākās Padomes pilnvarām tādu jautājumu izlemšanu, kas ierobežo savienoto republiku patstāvību, tajā skaitā savienoto republiku tiesības patstāvīgi lemt īpašuma tiesību, tautas saimniecības, sociālās un kultūras celtniecības vadīšanas, vietējo varas orgānu darbības jautājumus; paplašināt PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejas kompetenci, paredzot tajā strīdu izlemšanu starp savienotajām republikām, lietu izskatīšanu par augstāko amatpersonu likumpārkāpumiem u. tml.⁶ Netika ņemts vērā arī Latvijas juristu ierosinājums PSRS Konstitucionālās uzraudzības komitejas vietā veidot Konstitucionālo tiesu, kurā lietas izskatītu stingri procesuālā kārtībā atbilstoši tiesvedības principiem.

PSRS Konstitūcijas labojumi paredzēja arī savienoto republiku politiskās sistēmas struktūru, pārkāpjot to suverenitātes principu. PSRS Konstitūcija uzlika par pienākumu visās savienotajās republikās veidot gan Tautas deputātu kongresu, gan vienu trešdaļu deputātu tajā ievēlēt ciema padomes priekšsēdētāju. Šī centralizētā, totalitārai sistēmai raksturīgā jautājumu risināšana sagādāja grūtības darbā pie konstitucionālās reformas Latvijā.

6 Par priekšlikumiem sakarā ar PSRS likumu projektiem "Par PSRS Konstitūcijas (Pamatlikuma) grozījumiem un papildinājumiem" un "Par PSRS tautas deputātu vēlēšanām". – Latvijas PSR APP 1988. g. 17. nov. lēmums. – Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1988. – Nr. 50. – 670 p. – 1551.–1552. lpp.

2.3.2. Latvijas PSR politiskās un vēlēšanu sistēmas reforma 1989. gadā

1989. gada maijā tautas apspriešanai tika nodoti Latvijas PSR likumprojekti "Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) grozījumiem un papildinājumiem", "Par Latvijas PSR vietējo padomju tautas deputātu vēlēšanām", "Par Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām". Jau izstrādājot šos likumprojektus, izvirzījās principiāls politiski tiesisks jautājums: vai Latvijas PSR ir tiesīga pieņemt likumus, tajā skaitā konstitucionālas normas, kas ir pretrunā ar PSRS likumiem. PSRS Konstitūcijas 74. pantā nepārprotami bija teikts, ka "gadījumā, ja savienotās republikas likums nesaskan ar Vissavienības likumu, tad spēkā ir PSRS likums". Tomēr likumprojektu autori pēc daudzām diskusijām, kuras vairāk gan līdzinājās politiskām cīņām, izšķīrās vadīties no cita PSRS Konstitūcijas panta – 76. panta, kas pasludināja, ka "savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts" un tāpat tai jābūt tiesībām izstrādāt savus likumus. Sabiedrībā, kur jau bija izvērsušās diskusijas par Latvijas iekļaušanas likumību PSRS sastāvā, šāds viedoklis guva lielu atbalstu.

Rēķinoties ar sabiedrības viedokli un ņemot vērā likumprojektu apspriešanas laikā izteiktos priekšlikumus, Latvijas PSR Augstākā Padome 12. sesijā 1989. gada 27. – 29. jūlijā Latvijas PSR Konstitūcijā iekļāva vairākas nopietnas garantijas **valsts suverenitātes nodrošināšanai**. Pirmkārt, skaidri definēja Latvijas PSR īpašuma tiesības uz zemi, tās dzīlēm, ūdeņiem un mežiem, rūpniecības uzņēmumiem u. c. objektiem, kuri agrāk tika uzskatīti par vienotu un nedalāmu PSRS īpašumu. Otrkārt, noteica, ka PSRS Konstitūcija un PSRS likumi stājas spēkā Latvijas PSR teritorijā ar brīdi, kad Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns tos ratificējis vai pieņēmis lēmumu par to spēkā stāšanās kārtību. Treškārt, paredzēja, ka attiecības ar PSRS kopumā un katru savienoto republiku atsevišķi regulē līgums, kas ratificējams Latvijas PSR Augstākajā Padomē. Ceturtkārt, iezīmēja mehānismu, kā izstāties no PSRS, norādot, ka Latvijas PSR Augstākā Padome šajā jautājumā ir tiesīga sarīkot referendumu. Turklāt pēc jurista un PSRS tautas deputāta Jura Bojāra priekšlikuma Latvijas PSR Konstitūcijas 101. pants tika papildināts ar šāda satura trešo daļu: "Gadījumos, kad Latvijas PSR tautas deputātu kongresam vai Latvijas PSR Augstākajai Padomei tiek iesniegti likumprojekti vai lēmumprojekti, kas pārkāpj Latvijas PSR suverenitāti vai ierobežo tautas tiesības uz pašnoteikšanos, – pilnīgas brīvības apstākļos, bez iejaukšanās no ārienes, noteikt savu iekšējo un ārējo politisko statusu un pēc saviem ieskatiem realizēt savu politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras attīstību, – projekts tiek izskatīts tikai tādā gadījumā, ja par to nobalso visi Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā klātesošie deputāti."

Plašas un ilgas diskusijas izraisījās par nepieciešamību Latvijā dublēt PSRS augstāko valsts varas orgānu daudzpakāpju sistēmu, izveidojot (ievēlot)

Latvijas PSR Tautas deputātu kongresu, kas savukārt ievēlētu Latvijas PSR Augstāko Padomi. Šādas sistēmas priekšrocība varbūt arī būtu bijusi tā, ka likumdevēja orgānā būtu nodrošināta plašāka tautas pārstāvniecība. Tomēr tā būtu likumdevēja korpusa mākslīga sašķelšana – jo vairāk tādā salīdzinoši nelielā republikā, kāda ir Latvija. Problēmas radītu arī savstarpējā kompetences sadale, un likumdošanas darbs kļūtu lēnāks un birokrātiskāks. Lietuva un Igaunija tūlīt atteicās no šīs otrās pakāpes veidošanas, Latvija – pēc atkārtotas izskatīšanas Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā – 1989. gada 11. novembrī. Par Latvijas PSR augstāko valsts varas orgānu tādējādi kļuva Latvijas PSR Augstākā Padome, kura sava darba organizēšanai izveido Prezidiju un pastāvīgās komisijas.

Latvijas PSR Konstitūcijas izmaiņās nebija atkārtota PSRS nedemokrātiskā **vēlēšanu kārtība** attiecībā uz tautas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām, kaut gan PSRS Konstitūcijā iekļautās normas uzlika par pienākumu to darīt arī savienotajās republikās. Latvijā visi deputāti bija ievēlami vispārējās, vienlīdzīgās un tiešās vēlēšanās vienmandāta vai vairākmandātu vēlēšanu apgabalos. Vēlēšanu tiesības noteica visiem Latvijas PSR pilsoņiem, kas sasnieguši 18 gadu vecumu. Turpretim īpašas privilēģijas saņēma Padomju armijas karavīri, kuri atradās aktīvajā karadienestā Latvijas PSR teritorijā un viņu ģimenes locekļi. Viņiem piešķīra tiesības vēlēties un tikt ievēlētiem neatkarīgi no tā, vai viņi ir Latvijas PSR pilsoņi, un neatkarīgi no republikas teritorijā nodienētā (nodzīvotā) laika. Deputāts Jānis Peters šādu pieeju sesijā nosauca par pilnīgu anahronismu.⁷

Atšķirībā no PSRS Latvijas PSR deputāti 1989. gada 11. novembrī izšķīrās konstitucionālo uzraudzību uzticēt nevīs kādai komitejai, bet Konstitucionālajai tiesai. Latvijas juristu forums⁸ un Latvijas Tautas frontes Dome⁹ jau 1989. gada maijā un jūnijā izteica savu atbalstu Konstitucionālās tiesas veidošanai, uzskatot, ka tā vairāk atbilst demokrātiskas un tiesiskas valsts prasībām. Lai gan Konstitucionālā tiesa Latvijā pirmoreiz tika izveidota tikai 1996. gadā, tomēr 1989. gada diskusijas ļāva sekmīgāk risināt šos jautājumus pēc neatkarības atgūšanas.

Konstitucionālās reformas pēdējais solis pirms neatkarības atjaunošanas saistījās ar izmaiņām Latvijas PSR Konstitūcijā attiecībā uz Komunistisko partiju, kurai līdz tam bija konstitucionāli nostiprināta vadošā loma politiskajā sistēmā. 1990. gada 11. janvārī Latvijas PSR Augstākā Padome šo normu izslēdza no Latvijas PSR Konstitūcijas un Latvijas Komunistisko partiju tās tiesībās pielīdzināja citām partijām un sabiedriskajām organizācijām. Vienlaikus Augstākā Padome pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Komunistisko

7 Padomju Jaunatne. – 1989. – 8. aug.

8 Turpat. – 20. jūn.

9 Turpat. – 15. jūn.

partiju", kuras saturs liecināja par centieniem nomierināt uzticīgo komunistu rindas. Tās sākumā bija atzīmēts: "Latvijas Komunistiskā partija ir latviešu tautas vēstures un politiskās kultūras neatņemama sastāvdaļa, kas izveidota grūtā cīņā par tās brīvību, sociālo un nacionālo atdzimšanu." Deklarācijas noslēgumā secināts: "Uz Latvijas Komunistisko partiju, tāpat kā uz jebkuru citu partiju vai sabiedrisko organizāciju, attiecas suverēnas Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija un likumi"¹⁰. Komunistiskās partijas izslēgšana no politiskās sistēmas vadības bija svarīgs solis ceļā uz tiesisku valsti un neatkarības atjaunošanu.

2.3.3. Tautas pašvaldību sistēmas iedibināšana

Konstitucionāli nostiprinātajā politiskās sistēmas reorganizācijā iekļāvās arī reformas, kuru mērķis bija nodrošināt **vietējo padomju sistēmas pārkārtošanu** atbilstoši iedzīvotāju interesēm un to vajadzību labākai apmierināšanai. Pēc tautas apspriešanas 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma likumus par pagasta, pilsētas, rajona pašvaldību un lēmumu par tautas pašvaldības sistēmas izveidošanu. Lēmums noteica, ka pāreja uz tautas pašvaldības sistēmu tiek veikta pakāpeniski, izveidojot tautas pašvaldības divpakāpju administratīvo sistēmu, kuras pirmo līmeni veido pagasti, ciemati, rajonu pilsētas un pilsētas rajoni, bet otro – rajoni un republikāniskās pilsētas.¹¹

Pieņemtie likumi par pašvaldībām ievērojami paplašināja to tiesības un uzlika tām galveno atbildību par ekonomisko un sociālo jautājumu risināšanu savā teritorijā. Ministrijas, valsts komitejas un resori vietējām pašvaldībām nodeva pārvaldīšanā sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, komunālās un dzīvokļu saimniecības objektus, lielu daļu rūpniecības un transporta uzņēmumu, skolas, kultūras, veselības aizsardzības un sociālās nodrošināšanas iestādes. Tas bija aizsākums kardinālai reformai pašvaldību jomā, kura, protams, risinājās ar daudzām grūtībām, atklājot arī pieņemto likumu nepilnības. Taču šīs reformas jāvērtē kā svarīgs solis uz demokrātisku un tiesisku valsti vietējo valsts varas un pārvaldes institūciju pārveidošanas jomā.

2.4. Pasākumi latviešu valodas aizsardzībai

Tiesiskas valsts veidošana un Latvijas suverenitāte cieši saistījās ar pasākumu veikšanu latviešu valodas aizsardzībai. Šādu aizsardzību varēja garantēt valsts valodas statuss latviešu valodai. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas PSR

10 Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1990. – Nr. 4. – 167. lpp.

11 Turpat. – 550. lpp.

Augstākā Padome savā sesijā vienbalsīgi pieņēma lēmumu, ar kuru latviešu valodai piešķīra valsts valodas statusu.¹² Līdz ar to valsts uzņēmās rūpes nodrošināt latviešu valodas vispusīgu un pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedrības dzīves jomās, kā arī tās mācīšanu.

Šāda lēmuma pieņemšanu diktēja nepieciešamība aizsargāt latviešu valodu pret iznīcību un saglabāt latviešu nāciju Latvijā. Nebija pieņemams Interfrontes priekšlikums, kas formulēts tās darbības galveno virzienu deklarācijā, – valsts valodas statusu piešķirt ne tikai latviešu, bet arī krievu valodai.¹³ Tika ņemts vērā, ka krievu valodai jau tā ir privilēģēts stāvoklis kā vienai no starpnacionālās saziņas valodām, un valsts valodas statusa piešķiršana krievu valodai Latvijā vēl vairāk palielinātu šīs privilēģijas.

Nosakot latviešu valodai valsts valodas statusu, vienlaikus tika uzdots Augstākās Padomes Prezidijam izstrādāt priekšlikumus Latvijas PSR Konstitūcijas papildināšanai, kā arī likumprojektu par latviešu valodas un citu valodu lietošanu. Šo uzdevumu veikšanai izveidoja komisiju filoloģijas zinātņu doktores profesores Ainas Blinkenas vadībā.

Komisija savu darbu pabeidza, un sagatavotie likumprojekti 1989. gada februāra sākumā tika nodoti tautas apspriešanai. Tās gaitā iedzīvotāji parādīja ārkārtīgi lielu aktivitāti. Projektu uzņēma dažādi: vieniem tas likās pārāk liberāls, otriem – diskriminējošs. Uzvirvoja kaislības, parādījās neapmierinātība. Pēc tam A. Gorbunovs, tā laika Augstākās Padomes priekšsēdētājs, vienā no savām runām atzīmēja, ka apspriežamais valodu likuma projekts noveda republiku tuvu nepieciešamībai izmantot īpašas pārvaldes formas.¹⁴

Ievērojot apspriešanas gaitā izteiktos viedokļus un priekšlikumus, projektu pārstrādāja un no jauna publicēja 1989. gada 23. aprīlī. Šis variants jau vairāk apmierināja Latvijas dažādu tautību iedzīvotājus. Protams, to panākt nebija viegli, jo apspriešanas gaitā vēstulēs, kuras bija parakstījis 331 191 pilsonis, tika izteikti 27 606 priekšlikumi.¹⁵

Latvijas PSR valodu likums tika pieņemts 11. sasaukuma Augstākās Padomes 11. sesijā 1989. gada 5. maijā. Likumā bija reglamentēti valodu lietošanas vispārīgie noteikumi, noteiktas pilsoņu valodas izvēles tiesības, paredzētas valodu lietošanas īpatnības valsts varas un valsts pārvaldes orgānos, iestādēs, uzņēmumos un organizācijās, kā arī izglītībā, zinātnē un kultūras dzīvē.

12 Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1988. – Nr. 40. – 1287. lpp.

13 Cīņa. – 1989. – 19. febr.

14 Padomju Jaunatne. – 1989. – 1. apr.

15 Cīņa. – 1989. – 7. maijs.

2.5. Pilsonības problēma, cilvēka un pilsoņu tiesības

Pilsonības jautājumus Latvijā Atmodas periodā turpināja regulēt 1978. gada PSRS Likums par PSRS pilsonību. Jau toreiz pastāvēja divi principiāli atšķirīgi viedokļi. Pirmais: par Latvijas PSR pilsoņiem atzīstamas visas personas, kas pastāvīgi dzīvo tās teritorijā, kā to nosaka minētais PSRS likums. Otrais: par Latvijas pilsoņiem uzskatāmi visi tie, kuri 1940. gada 17. jūnijā bija Latvijas Republikas pilsoņi un viņu pēcnācēji. Otrā viedokļa piekritēji neatzina *de iure* Latvijas PSR un 1989. gada vasarā uzsāka Latvijas Republikas pilsoņu reģistrāciju un pilsoņu komiteju veidošanu. Savukārt pirmā viedokļa aizstāvji Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija uzdevumā izstrādāja un mēģināja virzīt pieņemšanai jaunu modernu Likumu par Latvijas PSR pilsonību. Latvijas PSR APP 1989. gada 20. jūlijā atbalstīja Jura Bojāra vadībā sagatavoto likumprojektu un nodeva to tautas apspriešanai, publicējot presē. Latvijas Tautas fronte un citas sabiedriskās organizācijas iebilda pret likumprojekta pieņemšanu, jo tas nozīmētu nelikumīgi izveidotās Latvijas PSR legitimāciju, un aicināja boikotēt tā apspriešanu. Latvijas PSR APP vēlreiz atgriezās pie šī likumprojekta 1989. gada 22. septembrī un pagarināja tā apspriešanas termiņu līdz 1989. gada beigām. Taču, jūtot krasu pretestību sabiedrībā pret to, likumprojekts vairs netika virzīts izskatīšanai un pieņemšanai AP sesijā.

Cilvēktiesību, pilsoņu tiesību un brīvību jomā Atmodas laikā bija svarīgi panākt, lai padomju konstitucionālās normas, kas propagandiskos nolūkos deklarēja vai visas iespējamās tiesības un brīvības, kaut daļēji, bet reāli īstenotos dzīvē atbilstoši Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas un citu starptautisko normu jēgai un izpratnei.

Viens no sasāpējušākiem bija jautājums par Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju nodrošināšanu ar dzīvokļiem. Faktiski tas bija ne tikai jautājums par konstitucionāli garantētajām pilsoņu tiesībām uz dzīvokli, bet arī latviešu nācijas saglabāšanas jautājums. Nekontrolētās migrācijas rezultātā iedzīvotāju mehāniskais pieaugums Latvijas PSR 1971. – 1988. gadā pārsniedza 200 tūkstošus cilvēku un bija gandrīz divas reizes lielāks nekā iedzīvotāju dabiskais pieaugums. Salīdzinājumā ar citām PSRS republikām iedzīvotāju mehāniskā pieauguma koeficients Latvijā bija vislielākais.¹⁶

Pirmais mēģinājums šo problēmu risināt bija 1989. gada 14. februārī pieņemtais Latvijas PSR Ministru Padomes un Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes lēmums Nr. 46 "Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā".¹⁷

16 Čiņa. – 1989. – 18. febr.

17 Turpat.

Ar šo lēmumu bija noteiktas iemaksas uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām 15–25 tūkst. rbļ. apmērā par katru no jauna pieņemto darbinieku un viņa ģimenes locekli, kas ieradies no citas republikas. Lēmums arī paredzēja mainīt kārtību ņemšanai uzskaitē un dzīvojamo telpu piešķiršanai pilsoņiem, kuriem nepieciešams uzlabot dzīvokļa apstākļus, paredzot, piemēram, ka dzīvokļu apstākļu uzlabošanas uzskaitē ņem personas, kuras attiecīgajā apdzīvotajā vietā pastāvīgi dzīvo un ir tajā pierakstītas ne mazāk kā 10 gadus (agrāko 5 gadu vietā). Lēmums arī paredzēja līdz 1996. gadam īstenot gultasvietu un istabas tipa kopmītņu slēgšanu, tās pārkārtojot par viesnīcām vai dzīvokļiem (izņemot mācību iestāžu kopmītnes).

Vēl nopietnāks mēģinājums kardināli mainīt agrāko dzīvokļu politiku tika īstenots 1989. gada 6. decembrī, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma jaunu nolikumu par dzīvojamo telpu piešķiršanas kārtību Latvijas PSR. Tajā priekšroka dzīvokļu saņemšanā tika dota Latvijas pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kuri bija ilgāk dzīvojuši vai strādājuši Latvijā¹⁸. Tikai ar LPSR AP 1990. gada 1. marta lēmumu izdevās panākt militārpersonu priekšrocību ierobežošanu dzīvokļu saņemšanā.¹⁹

Viens no lielākajiem panākumiem bija tas, ka Atmodas gados sabiedrības nemītīga spiediena rezultātā tomēr īstenojās **vārda, preses, sapulču, mītiņu, ielu gājieni un demonstrāciju brīvība**. Lai arī 1988. gada 28. jūlijā pieņemtais PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par sapulču, mītiņu, ielu gājieni un demonstrāciju organizēšanas un norises kārtību vēl saturēja virkni nedemokrātisku ierobežojumu, jau pēc gada – 1989. gada 28. jūlijā – tūlīt pēc Deklarācijas par Latvijas valsts suverenitāti pasludināšanas pieņemtais Latvijas PSR likums šajos jautājumos pilnā mērā nodrošināja konstitucionālo normu īstenošanu. Viens no nopietnākajiem un pēdējiem mēģinājumiem ar tiesību normu palīdzību ierobežot vārda un preses brīvību bija PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1989. gada 8. aprīļa dekrēts, ar kuru tika noteikta pat kriminālatbildība par “valsts orgānu un sabiedrisko organizāciju, atsevišķu amatpersonu diskreditāciju” (toreiz slavenais 11.¹ pants), tomēr sabiedrības attīstība jau bija tāda, ka šādu normu piemērošana kļuva neiespējama, un 1989. gada jūnijā notikušajā PSRS Tautas deputātu kongresa sēdē tika pieņemts lēmums par 11.¹ panta atcelšanu.²⁰

Cilvēka un pilsoņa tiesību aizsardzības jomā svarīgs bija jautājums par staļiniskā režīma noziegumu nosodījumu un **nepamatoti represēto rehabilitāciju**.

Pirmais drosmīgākais solis šajā virzienā tika sperts 1988. gada 2. novembrī, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 350 “Par pilsoņu

18 Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1990. – Nr. 4. – 167. lpp.

19 Turpat. – Nr. 3. – 116. lpp.

20 Cīņa. – 1989. – 27. jūn.

nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949. gadā²¹. Ar šo lēmumu tā saucamo kulaku ģimeņu izsūtīšana no Latvijas PSR 1949. gada 25. martā atzīta par nepamatotu un izsūtītie pilsoņi – par rehabilitētiem. Šis lēmums uzdeva rajonu un pilsētu tautas deputātu padomju izpildkomitejām kopīgi ar prokuratūras, iekšlietu un valsts drošības iestādēm veikt darbu, lai noskaidrotu represiju organizatorus, izpildītājus un citus līdzdalībniekus, kas pieļāvuši varas ļaunprātīgu izmantošanu un izrādījuši cietsirdību, un informēt par to Latvijas PSR Prokuratūru. Tomēr šis uzdevums būtībā netika izpildīts gan objektīvu, gan subjektīvu faktoru iespaidā. Objektīvo faktoru skaitā var ieskaitīt tos sarežģītos apstākļus, kas saistās ar dokumentu un liecinieku trūkumu, pagājušā laika ilgumu, likumu nesakārtotību un tiesībsargāšanas iestāžu vājām iespējām darbinieku trūkuma dēļ, kā arī citus apstākļus.

Diemžēl šajā lēmumā bija runa tikai par kulaku ģimenēm. Taču 1940. gadā bez tiesu orgānu lēmumiem izsūtīja arī t. s. nacionālistu ģimenes locekļus, kā arī mežos mītošo partizānu atbalstītāju ģimenes locekļus. Savukārt 1941. gada 14. jūnijā administratīvi izsūtīja bijušos cietumsargus, policijas un cietumu vadošā sastāva darbiniekus, ierindas policistus un cietumu uzraugus, kā arī bijušos lielsaimniekus, tirgoņus, fabrikantus un vairākas citas iedzīvotāju kategorijas. Tāpēc, lai likvidētu sekas, kādas radīja visu šo kategoriju pilsoņu nepamatotā administratīvā izsūtīšana no republikas teritorijas, kā arī lai nodrošinātu pilsoņu konstitucionālās tiesības un brīvības, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1989. gada 8. jūnijā pieņēma dekrētu "Par četrdesmitajos un piecdesmitajos gados no Latvijas PSR teritorijas izsūtīto pilsoņu rehabilitāciju". Tā 1. pantā teikts: "Pilsoņu administratīvo izsūtīšanu no Latvijas PSR teritorijas, kura izdarīta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados bez tiesas orgānu lēmumiem, atzīt par nelikumīgu un nepamatotu, bet pilsoņus, kas tika izsūtīti, – par rehabilitētiem"²². Lai godinātu staļinisko represiju laikā netaisni cietušo piemiņu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 14. jūniju noteica par Staļinisko represiju upuru piemiņas dienu (1989. gada 8. jūnija dekrēts).

Pastiprinoties neatkarības tendencēm, pieauga arī sabiedrības **negatīvā attieksme pret okupācijas karaspēku un pienākumu dienēt PSRS Bruņotajos spēkos**. 1989. gada 10. novembrī Latvijas PSR Konstitūcijas 61. pants tika papildināts ar šādu normu: "Latvijas PSR pilsoņiem, kuriem viņu politiskā un reliģiskā pārliecība neļauj dienēt karaspēkā, ir jāpilda alternatīvais (darba) dienests Latvijas PSR likumdošanā noteiktajā kārtībā." Savukārt 1990. gada 1. martā, īsi pirms pavasara iesaukuma sākuma PSRS Bruņotajos spēkos, Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma likumu "Par alternatīvo

21 Lēmums netika publicēts.

22 Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs. – 1989. – Nr. 25. – 661. lpp.

(darba) dienestu", kas būtībā ļāva ikvienam izvairīties no militārā dienesta, tajā vietā pildot alternatīvo (darba) dienestu pēc dzīves vai mācību vietas. Šīs tiesību normas sekmīgi kalpoja Latvijas jauniešu tiesību aizsardzībai un atturēja PSRS institūcijas lietot represīvas metodes pret viņiem.

2.6. Izmaiņas likumdošanā par administratīvo atbildību

Latvijas PSR administratīvo pārkāpumu kodeksā, kurš stājās spēkā ar 1985. gada 1. jūliju, Atmodas laikā netika izdarītas principiālas izmaiņas. Kodekss tika papildināts ar dažiem jauniem pantiem, kas paredzēja administratīvo atbildību par individuālā un kooperatīvā darba noteikumu neievērošanu, sapulču, mītiņu, ielu gājienu un demonstrāciju noteiktās organizēšanas un norises kārtības pārkāpšanu; par izvairīšanos no alternatīvā (darba) dienesta; par nodarbošanos ar prostitūciju u. c. Tika pastiprināta administratīvā atbildība žūpības un narkomānijas apkarošanas jomā; par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem un dažos citos jautājumos.

2.7. Diskusijas un izmaiņas krimināltiesībās

Nepieciešamība pastiprināt pieaugošās noziedzības apkarošanu, padarīt to efektīvāku, kā arī likvidēt stalinisma represiju juridisko pamatojumu jaunos apstākļos noteica, ka pārskatāmi kriminālās likumdošanas paši pamati. Maskavā tika izstrādāts un 1988. gada 17. decembrī laikrakstā "Izvestija" publicēts jauns PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamatu projekts. Lai arī Latvijā tas neieguva pietiekamu sabiedrisko uzmanību, tomēr krimināltiesību speciālistu vidū tas tika apspriests un radīja pretrunīgu attieksmi. No vienas puses, Latvijas juristi atbalstīja virkni jauniņājumu, tajā skaitā centienus sašaurināt represīvo metožu piemērošanu noziedzības apkarošanā, no otras puses, bažas radīja likumprojektā paustā liberālā attieksme pret personām, kuras pēc soda izciešanas nevēlas laboties. Sākās arī diskusijas par nāves soda saglabāšanas nepieciešamību, īpaši attiecībā uz valsts noziegumiem. Nepieņemama bija arī likumprojektā paredzētā savienoto republiku patstāvības ierobežošana noziedzības apkarošanā. Ņemot vērā daudzos priekšlikumus un iebildumus, likumprojekts netika virzīts tālākai pieņemšanai, taču aizsāktās diskusijas bija nozīmīgas kriminālās likumdošanas pilnveidošanai turpmākajos gados.

Latvijas PSR 1961. gada kriminālkodeksā līdzīgi kā administratīvo pārkāpumu kodeksā laikā no 1986. gada līdz 1990. gadam tika izdarīta virkne nelielu izmaiņu un ieviesti daži jauni panti, kas palīdzēja regulēt jaunus dzīves procesus. Būtiskākās izmaiņas tika noteiktas 1989. gada 8. aprīļa PSRS APP

dekrētā "Par grozījumiem un papildinājumiem likumā par kriminālatbildību par valsts noziegumiem", kas 1990. gada 1. martā atbilstoši tika iekļautas Latvijas PSR kriminālkodeksā. Saskaņā ar šīm izmaiņām tika atcelta kriminālatbildība par pretpadomju aģitāciju un propagandu, atstājot to tikai par publiskiem aicinājumiem **vardarbīgā ceļā** gāzt padomju valsts un sabiedrisko iekārtu, kā arī tika konkretizēta un sašaurināta kriminālatbildība par nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšanu. 1988. gada 29. janvārī kriminālkodekss tika papildināts ar jaunu 125.² pantu – "Nelikumīga ievietošana psihiatriskajā slimnīcā".

2.8. Konservatīvisms civiltiesībās

Tautsaimniecības atveseļošanai M. Gorbačova pārbūves laikā tika iedarbināti tādi mehānismi kā individuālā darba un privātuzņēmēju iniciatīvas attīstīšana, kooperatīvu veidošana, saimnieciskā aprēķina un pašfinansēšanās principu ieviešana valsts un pašvaldību uzņēmumos, zemnieku saimniecību stimulēšana, komercbanku dibināšana un nodokļu sistēmas pilnveidošana. Jaunās tendences ierobežoja ne tikai administratīvās sistēmas kundzība, bet arī tirgus attiecību apcirstais, ierobežotais raksturs un izteiktais konservatīvisms civiltiesību jomā.

Daudz pretrunīgu tendenču saistījās ar kooperatīvu darbības attīstību. Ievērojama loma to darbības tiesisko pamatu nostiprināšanā bija PSRS likumam "Par kooperāciju PSRS", kas pēc tautas apspriešanas tika pieņemts un spēkā stājās 1988. gada 1. jūlijā. Tomēr jau 1988. gada 29. decembrī tika pieņemts PSRS Ministru Padomes lēmums, kas pēkšņi ierobežoja un pat aizliedza virkni kooperatīvās darbības veidu (piemēram, publiski demonstrēt kino un video produkciju).²³ Šis lēmums radīja apjukumu kooperatoru vidū un neticību valdības politikai.

Vecie plānveida saimniekošanas stereotipi kavēja arī lauksaimnieciskās ražošanas pārkārtošanu. Latvijas PSR Augstākā Padome 1989. gada 6. maijā gan pieņēma likumu "Par zemnieku saimniecībām", kas garantēja tām saimnieciskās darbības formu brīvu izvēli, taču īpašuma tiesības uz zemi joprojām netika iedibinātas, bet vietējās padomes, piemēram, atbilstoši Latvijas PSR 1964. gada civillkodeksa 112. panta (1988. gada 30.05 APP dekrēta redakcijā) normām turpināja noteikt pilsoņu personīgajā īpašumā turamo lopu skaitu. Pussolis uz priekšu bija Latvijas PSR Konstitūcijas 13. panta papildinājums 1989. gada 29. jūlijā ar šāda satura daļu: "Latvijas PSR pilsoņiem zemnieku saimniecības apsaimniekošanai zemi un citus dabas resursus piešķir bezmaksas un mūžīgā lietošanā. Zemes un citu dabas resursu lietošanas tiesības pāriet mantojumā."

23 Čiņa. – 1988. – 31. dec.

Preču – naudas attiecību veicināšana un to tiesiskā regulēšana ieguva jaunu elpu pēc 1989. gada 29. jūlija Latvijas PSR AP likuma "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību" pieņemšanas. Lai realizētu šajā likumā ieviestos principus, tika uzsākts darbs pie vairāku jaunu likumprojektu izstrādāšanas: par vietējo pašpārvaldi, par nodokļiem, par bankām, par uzņēmējdarbību, par nomu un nomas attiecībām u. c. Likums "Par bankām", piemēram, tika pieņemts 1990. gada 2. martā un veicināja komercbanku veidošanos. Lai arī ne visus šos likumus paspēja pieņemt līdz neatkarības atgūšanai, tomēr sagatavotie likumprojekti turpmākajos gados noderēja tirgus ekonomikas tiesisko pamatu veidošanā.

2.9. Izmaiņas un papildinājumi darba tiesībās

Ekonomiskās reformas izraisīja nepieciešamību mainīt un papildināt virkni darba likumdošanas normu, kuras Latvijā lielākoties tika pārņemtas no PSRS likumdošanas aktiem. Plašākās izmaiņas tika izdarītas 1988. gada 14. aprīlī, kad Latvijas PSR darba likumu kodeksā iekļāva normas, kas:

- 1) noteica strādnieku un kalpotāju tiesības piedalīties uzņēmumu pārvaldīšanā un darba kolektīvu pašpārvaldes nosacījumus, ieskaitot dažu līmeņu vadītāju ievēlēšanu;
- 2) palielināja darbinieku ieinteresētību darba ražīguma celšanā un produkcijas kvalitātes uzlabošanā;
- 3) reglamentēja lieko darbinieku izbrīvēšanas kārtību un noteica garantijas viņiem.

2.10. Pārkārtojumi tiesu sistēmā un izmaiņas procesuālajās tiesībās

Tiesu sistēmā kādi būtiski pārkārtojumi nenotika un bija vērojams konservatīvisms – īpaši prokuratūras iestādēs, kuras tad vēl nebija tiesu iekārtas sastāvā. Arī konstitucionālās reformas nebija principiāli skārušas tiesu iekārtas pamatus, vienīgi palielināja tiesnešu neatkarības garantijas. Atšķirībā no PSRS Konstitūcijas Latvijas PSR Konstitūcijas 1989. gada un 1990. gada labojumos neatkārtotās nedemokrātiskā norma par tiesnešu atskaitītības orgāniem, kas viņus ievēlēja. Savukārt Latvijas PSR Konstitūcijas 1989. gada 29. jūlija labojumi noteica, ka Latvijas PSR prokuroru ieceļ republikas augstākais valsts varas orgāns (nevis PSRS ģenerālprokurors, kā tas bija paredzēts PSRS Konstitūcijas 166. pantā).

Pārmaiņas tiesu sistēmā saistījās ar jauno likumprojektu par tiesu iekārtu, kura izstrādāšanai 1989. gada 14. decembrī APP izveidoja darba grupu Latvijas

PSR tieslietu ministra vietnieka Nikolaja Čistjakova vadībā. PSRS jau pirms tam 1989. gadā bija pieņēmusi likumu "Par PSR Savienības un savienoto republiku tiesu iekārtas pamatiem" un "Par tiesnešu statusu PSRS". Tomēr līdz neatkarības atgūšanai jauni likumi par tiesām un tiesnešiem Latvijā netika pieņemti, bet tika izdarīts papildinājums spēkā esošajā likumā "Par Latvijas PSR tiesu iekārtu". Šis papildinājums, kuru LPSR Augstākā Padome pieņēma 1990. gada 2. martā, paredzēja, ka tiesneša amats nav savienojams ar piederību politiskajām partijām vai sabiedriski politiskajām organizācijām.

Vienlaikus demokratizētas tika arī vairākas būtiskas kriminālprocesa normas. Tas bija rezultāts visai plašām juristu, zinātnieku un praktiķu diskusijām 1988. gadā un 1989. gada pirmajā pusē. 1989. gada rudenī tika izstrādāts un Latvijas PSR Augstākajai Padomei iesniegts likumprojekts par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā, ko Augstākā Padome pieņēma 1990. gada 12. janvārī. Grozījumi un papildinājumi tika izdarīti kriminālprocesa kodeksa 16 pantos.

Šie labojumi iedalījās divās grupās. Pirmajā grupā iekļāvās normas, kuras līdzās apsūdzētajam un tiesājamajam garantēja aizstāvības tiesības arī aizdomās turētajam. Pie otrās grupas piederēja grozījumi un papildinājumi, kas attiecās ne vien uz aizdomās turētā tiesībām uz aizstāvību, bet regulēja arī ar aizstāvību saistītos jautājumus. Šīs klasiskās kriminālprocesa normas joprojām nav novecojušas. Taču 1990. gada sākumā arī kļuva skaidrs, ka nevar vairs apmierināties ar atsevišķiem labojumiem un papildinājumiem kriminālprocesa likumdošanā, bet ir pienācis laiks izstrādāt pilnīgi jaunu kodeksu.

Būtiskākās izmaiņas Latvijas PSR civilprocesa kodeksā tika izdarītas 1988. gada 18. jūnijā, pamatojoties uz PSRS likumu "Par kārtību, kādā var pārsūdzēt tiesā amatpersonu prettiesisku rīcību, ar kuru aizskartas pilsoņu tiesības". Jaunais civilprocesa kodeksa 239.¹ pants paredzēja pilsoņu tiesības tiesas ceļā pārsūdzēt amatpersonu rīcību, bet labojumi, kas tika šajā pantā izdarīti 1990. gada 1. martā, – arī valsts pārvaldes orgānu prettiesisku rīcību. Šis – no mūsdienu viedokļa pašsaprotamās tiesības – bija principiāls jaunums tā laika sabiedrībā un iezīmēja ceļu uz tiesisku valsti.

Apbrīnas vērta un pasaules uzmanības cienīga ir plašā tautas kustība, kas īsā laikā (1988-1990. g.) un mierīgā ceļā panāca savu brīvību un neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu. Sabiedrības pieaugošās prasības lielākoties kompetenti un argumentēti prata aizstāvēt juristi, izmantojot gan padomju, gan starptautisko tiesību normas. Līdz ar to liels nopelns Atmodas procesos, kas aizsākās ar pieticīgām prasībām pēc lielākas brīvības un plašākām tiesībām, bija tiesību reformām. Tās aizsākās ar padomju Konstitūcijas un padomju likumu deklarāciju un noveda pie 1990. gada 4. maija Deklarācijas par LR neatkarības atjaunošanu. Tādējādi ceļš uz neatkarību konsekventi un sabalansēti, nezaudējot realitātes izjūtu un liekot lietā kompromisu mākslu, tika brūģēts ar atbilstošām likumu normām.

Jautājumi un uzdevumi

1. Izskaidrojiet jēdziena “pārejas periods” saturu 1990. gada 4. maija Deklarācijā “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”! Kādēļ šāds periods tika noteikts?

2. Raksturojiet konstitucionālo tiesību atšķirības Atmodas perioda Latvijā!

3. Kādēļ 1989. gadā tika uzsākta Latvijas Republikas pilsoņu registrācija? Kādas pieejas atzīmējamās diskusijā par pilsonības jautājumu?

4. Raksturojiet “neformālo” sabiedrisko organizāciju tiesisko statusu un lomu Atmodas periodā!

Ieteicamā literatūra

V. Blūzma, O. Celle, T. Jundzis, D. A. Lēbers, E. Levits, Ļ. Zīle. Latvijas valsts atjaunošana. 1986. – 1993. – R., LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1988, 528 lpp.

4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums. T. Jundža red. – R., Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 776 lpp.

D. Īvāns. Gadījuma karakalps. – R., Vieda, 1995, 382 lpp.

T. Jundzis. Tiesību reformas un to loma Latvijas neatkarības atjaunošanā (1988. – 1990. g. 4. maijs) 1. un 2. daļa. – Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1995, Nr. 1, 121. – 142. lpp., Nr. 2, 132. – 152. lpp.

J. Ritenis. Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu. – R., LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1999, 248. lpp.

J. Stradiņš. Trešā atmoda. Raksti un runas 1988. – 1990. gadā Latvijā un par Latviju. – R., Zinātne, 1992, 406 lpp.

Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika. Sast. D. Bleiere. – R., N.I.M.S., 1996, 134 lpp.

Latvijas Tautas fronte. 1988. – 1991. Sast. J. Škapars. – R., Jāņa sēta, 1998, 400 lpp.

Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais. Sast. I. Vāverniece. – R., LTF, 1989, 273 lpp.

Tauta. Zeme. Valsts. Latvijas Nacionālās neatkarības kustība dokumentos. Sast. E. Pelkaus. – R., Latv. Valsts arhīvs, 1995, 130 lpp.

The Baltic Path to Independence. An International Reader of Selected Articles. Ed. by A. Sprudz. – New York, William S. Hein & Co., Inc. Buffalo, 1994, 392 pp.

A. Lieven. The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. – Sec. ed. New Haven and London, Yale University Press, 1994, 454 pp.

11. nodaļa

TIESĪBU SISTĒMAS REFORMA

VALSTS ATJAUNOŠANAS PERIODĀ (1990–1993)

Nozīmīgāko tiesību vēstures datu hronoloģija

1990. gads

13. jūnijs Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums "Par agrāro reformu Latvijas Republikā".
26. septembris Latvijas Republikas prokuratūras izveidošana. Darbu turpina arī Latvijas PSR prokuratūra, kas tieši pakļaujas PSRS ģenerālprokuroram.
3. oktobris Rietumvācijas un Austrumvācijas apvienošanās.
- 8.–13. oktobris Pirmais pasaules latviešu juristu kongress Rīgā.
1. decembris Latvijas, Lietuvas un Igaunijas parlamentu kopīga sēde Viļņā, kas aicina pasaules valstis izmantot visu savu ietekmi, lai Padomju Savienība atteiktos no draudu politikas un sāktu sarunas par Baltijas valstu neatkarības atzīšanu.
6. decembris Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas aicinājums PSRS prezidentam M. Gorbačovam ieviest Latvijā tiešo prezidenta pārvaldi.

1991. gads

- 12.–13. janvāris Padomju militāristu bruņotās akcijas Viļņā. Lietuvas TV, radio, telegrāfa ieņemšana un Lietuvas AP ēkas aplenkums. 14 nogalinātie un 114 ievainotie.
- 13.–27. janvāris Barikādes Rīgā. Latvijas neatkarības aizstāvji apsargā Augstākās Padomes un valdības ēkas, televīzijas centru, radionamu u.c. svarīgākos objektus.
3. marts Iedzīvotāju aptauja par neatkarību. Par demokrātisku un neatkarīgu Latviju nobalso 73,8% no 87,5%, kuri piedalījās aptaujā.
20. marts Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums "Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem",

	kas paredz plašu denacionalizācijas un privatizācijas programmu.
19. augusts	Valsts apvērsums PSRS.
21. augusts	Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu".
23. augusts	Latvijas valstiskās neatkarības starptautiskās atzīšanas procesa sākums. Pirmā valsts, kas atzīst Latviju kā neatkarīgu valsti, ir Islande. 1991. gada 2. septembrī to izdara arī ASV, 6. septembrī – PSRS.
18. septembris	Latvija – Apvienoto Nāciju Organizācijas pilntiesīga locekle.
10. decembris	Latvijas Republikas Augstākās Padomes konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi".
21. decembris	PSRS beidz pastāvēt.
1992. gads	
14. janvāris	Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums par Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanu.
1. februāris	Starptautisku sarunu sākums ar Krievijas Federāciju. Panākta vienošanās par Krievijas karaspēka izvešanas uzsākšanu 1992. gada martā.
1993. gads	
6. maijs	Baltijas juridiskā biroja darba uzsākšana Rīgā.
5.–6. jūnijs	Latvijas Republikas 5. Saeimas vēlēšanas.
6. jūlijs	Latvijas Republikas 5. Saeimas sanāksšana un Latvijas Republikas 1992. gada Satversmes spēka atjaunošana.

1. Valsts atjaunošanas perioda vispārīgs raksturojums

Šo periodu nosacīti var iedalīt divos posmos. **Pirmais posms** aizsākās līdz ar Latvijas PSR Augstākās Padomes 1990. gada 4. maijā pieņemto Deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" un noslēdzās pēc 1991. gada augusta puča notikumiem, kad LR AP 21. augustā pieņēma konstitucionālo likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu". **Otrais posms** sākās tūlīt pēc šī likuma pieņemšanas un Latvijas valstiskuma starptautiskās atzīšanas procesa aizsākuma un beidzās 1993. gada 6. jūlijā līdz ar piektās LR Saeimas sanāksšanu un 1992. gada LR Satversmes darbības atjaunošanu pilnā

cijas

Par

iša-

viju

nbri

īga

io-

nā-

ar

ka

u.

as

s

-

apjomā. Ja pirmajā posmā svarīgākais uzdevums bija panākt Latvijas valsts starptautisko atzišanu, vājināt reāli izveidojušos divvaldības situāciju, nostiprinot Latvijas valsts institūcijas un izvairīties no PSRS iespējamās vardarbības, tad **otrajā posmā** svarīgākais bija panākt PSRS karaspēka izvešanu un sagatavot priekšnoteikumus LR 1922. gada Satversmes darbības atjaunošanai. Tādējādi otro posmu var apzīmēt kā valsts atjaunošanas pārejas perioda nobeiguma posmu, kas noslēdzās ar 1918. gada 18. novembra Latvijas Republikas atjaunošanu valstiski tiesiskajā izpratnē.

Valsts atjaunošanas perioda pirmo posmu no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam, t.i., gandrīz 16 mēnešu garumā, var arī definēt kā tipisku **divvaldības periodu**. Tas raksturojams ar konkurējošu varas struktūru darbību un tiesību sistēmu paralēlismu. Divvaldības situācija bija neatkarību pasludinājušās Latvijas Republikas un PSRS interešu konfrontācijas rezultāts, kura spilgtākā izpausme bija politiskās situācijas saasinājums 1990. gada novembrī un decembrī, bet īpaši 1991. gada janvārī. Šis bija laiks, kad konsolidējās Latvijas neatkarības pretinieki un, PSRS vadītāju atbalstīti, centās īstenot padomju varas atjaunošanas plānu Baltijā. Tomēr šis akcijas bija lemtas neveiksmei, jo janvāra barikādes Viļņā un Rīgā uzskatāmi parādīja visai pasaulei Baltijas tautu nelokāmo apņēmību stāties pretim vardarbībai un aizsargāt savu brīvību un valsts neatkarību. Turklāt Mihailam Gorbačovam bija jārūpējās par sava demokrāta imidža saglabāšanu un jārēķinās ar pasaules sabiedrisko domu un demokrātisko valstu viedokli, kuras nekad nebija atzinušas Baltijas valstu aneksijas likumību un to inkorporēšanas tiesiskumu PSRS sastāvā.

Divvaldības apstākļos atjaunotās Latvijas Republikas rīcībā vēl nebija pietiekamu līdzekļu, lai spētu pilnībā nodrošināt valsts varu. Latvijā joprojām atradās iespaidīgs padomju karaspēka kontingents – vairāk nekā 50 000 vīru. Augsta ranga militārpersonas un virsnieki nereti iesaistījās pret Latvijas neatkarību vērstās politiskās akcijās un draudēja ar militāra spēka pielietošanu. Sevišķās nozīmes milicijas vienība (OMON), kura atradās PSRS Iekšlietu ministrijas pakļautībā, sistemātiski veica bandītiskas un teroristiskas akcijas, radot bailu atmosfēru un destabilizējot situāciju valstī. Latvijas PSR prokuratūra, kas pastāvēja līdzās jaunizveidotajai LR prokuratūrai, pakļāvās tikai PSRS ģenerālprokuroram un konsekvēnti darbojās pret Latvijas neatkarību.

Valsts apvērsums Maskavā 1991. gada 19. augustā un pučistu militārās akcijas Rīgā nespēja salauzt Latvijas neatkarības piekritēju politisko pārliecību. Pašā visbezcerīgākajā brīdī – 1991. gada 21. augustā, – kad OMON kaujinieki ar bruņutransportieriem ārdījās Doma laukumā, LR Augstākā Padome izlēma, ka pārejas periods no padomju republikas uz neatkarību ir jābeidz un Latvija sevi uzskata par neatkarīgu demokrātisku valsti. Šis vēsturiskais lēmums bija par pamatu tam, lai pasaules valstis cita pēc citas pazīnotu, ka atzīst Latviju kā starptautisko tiesību subjektu.

BALTIJAS VALSTU PADOMES AICINĀJUMS

PSRS prezidentam

Godājamais Mihail Sergejevič!

No mūsu puses ar gandarījumu uzņemta PSRS un Baltijas valstu dialoga atsākšana. Taču pirmais raunds Jūsu iecelto PSRS delegāciju sarunās ar Latvijas Republikas, Igaunijas Republikas un Lietuvas Republikas delegācijām rada zināmas bažas. Tā, piemēram, sarunā ar Lietuvas Republikas delegāciju PSRS puse atteicās flksēt tēzi par atteikšanos no varas lietošanas. Nosakot delegāciju tikšanos statusu, PSRS puse visādi izvairās pat no termina «sarunas», jo ar Jūsu dekrētu tai dotas pilnvaras vienīgi APSPRIEST politisko, sociālo un ekonomisko jautājumu kompleksu.

Taču Latvijas Republikas, Igaunijas Republikas un Lietuvas Republikas delegācijas pamatojas uz savu valstu Augstāko Padomju lēmumu par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valstiskās neatkarības pilnīgu atjaunošanu.

Sādas neatbilstības var ielīdzināt Baltijas jautājuma taisnīgu atrisināšanu.

Baltijas valstu Padome vēlreiz izsaka Jums priekšlikumu parādīt labu gribu un piešķirt PSRS delegācijām mandātu pilna apjoma starpvalstu sarunām ar Baltijas valstīm.

Latvijas Republikas
Augstākās Padomes
priekšsēdētāja

A. Gorbunova

Igaunijas Republikas
Augstākās Padomes
priekšsēdētāja

A. Rõtela

Lietuvas Republikas
Augstākās Padomes
priekšsēdētāja

V. Landsbergis

Jūrmalā 1991. gada 13. aprīlī

Baltijas valstu Padomes aicinājums PSRS Prezidentam M. Gorbačovam.

Aicinājums pieņemts Jūrmalā 1991. gada 13. aprīlī

(no T. Jundža personīgā arhīva)

Valsts atjaunošanas perioda **otrais posms** pēc augusta puča pārdzīvojumiem sākās ar varas pilnīgu pārņemšanu Latvijas valsts kontrolē un PSRS struktūru darbības pārtraukšanu Latvijas teritorijā. Bija steigšus jārikojas, lai izbeigtu Latvijas kompartijas darbību un pārņemtu tās īpašumus, slēgtu Latvijas PSR prokuratūru un Valsts drošības komiteju, pārņemtu kara komisariāta telpas un inventāru. Vienlaikus bija jāveido savas aizsardzības struktūras un jānodrošina jauniešu iesaukumu obligātajā dienestā. Pēc tam kad 1991. gada 21. decembrī juridiski beidza pastāvēt PSRS, sarunās ar Krieviju tika risināti padomju karaspēka izvešanas jautājumi.

Politiskās neatkarības apstākļos palielinājās likumdevēja un valdības atbildība tautsaimniecības pārkārtošanas jomā. Bija jānojauc vecā plān-

GODĀJAMIE LATVIJAS IEDZĪVOTĀJI!

Šajā satraukuma pilnajā brīdī griežamies pie jums, lai izteiktu dziļās rūpes par katra republikā dzīvojošā cilvēka likteni.

Likumdošanas un izpildvaras krīze novedusi mūsu valsti un tās neatņemamo sastāvdaļu - Latviju līdz ārkārtīgi dziļai ekonomiskajai un sociālajai lejupslidei, izraisījusi sabiedrības tikumisko degradāciju.

Saskaņā ar PSRS Konstitūciju un PSRS Likumu "Par ārkarteja stāvokļa tiesisko režīmu" atsevišķos valsts reģionos, tai skaitā arī Latvijā, ieviests ārkārtējais stāvoklis.

Ārkārtējais stāvoklis - tie nav draudi Latvijas suverenitātei, bet gan ceļš uz taisnīgumu, visu republikā dzīvojošo cilvēku saskaņu un līdztiesību. Tas vērsts uz situācijas nostabilizēšanu, paredz atdot katram cilvēkam ticību par tā goda, cieņas un drošības saglabāšanu.

Mēs aicinām visus būt izturīgiem, mierīgiem, ievērot Likuma prasības par ārkārtējo stāvokli!

Būsim modri un nepieļausim musīnošu baumu un provokatorisku aicinājumu izplatīšanu, ko veic tie spēki, kas cenšas izraisīt apjukumu, nepakļaušanos Valsts Ārkārtēja stāvokļa komitejas pasākumiem!

Miers un savaldība, sabiedriskā kārtība un personiskā disciplīna, uzticība patriotiskajam pienākumam mūsu Latvijas un visas Padomju Dzimtenes glābšanas vārdā - lūk, katra mūsu pilsoņa galvenais uzdevums!

Deputātu frakcija "Līdztiesība"
Latvijas PSR Darbaļaužu Internacionālā fronte
Darba kolektīvu apvienotā padome
Kara un darba veterānu republikāniskā padome
Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja
Latvijas LKS Centrālā Komiteja

Militārā apvērsuma atbalstītāju izplatītā skrejlapa

1991. gada 19.-20. augustā

(no T. Jundža personīgā arhīva)

veida ekonomika un jāattīsta uzņēmējdarbība un tirgus saimniecība. Tas nebija iespējams bez plašas valsts un pašvaldību īpašumu privatizācijas un denacionalizācijas, kas ne bez grūtībām, bet virzījās uz priekšu. Laukos un pilsētās sākās vērienīga zemes reforma. Labi iecerētie pārkārtojumi daudziem radīja neērtības un nopietnas grūtības, stimulēja konfliktus sabiedrībā, bet negodīgākie izmantoja kontroles trūkumu, lai tiktu pie bagātības. Morāle un tikumiskās vērtības devalvējās, patriotiskās jūtas noplaka. Dzīves līmenis strauji kritās. Palielinājās bezdarbs un noziedzība. Politiskā neatkarība nebija atnākusi vienlaikus ar labklājību. Liela sabiedrības daļa bija vilusies Atmodas laika ideālos. Tā visa rezultātā 1992. - 1993. gadā Latvijā valdīja dziļa krīze ne tikai ekonomikā, politikā un sociālajā

sfērā, bet arī tautas morālajā apziņā un cilvēku psiholoģijā, nacionālās pašapziņas un nacionālās identitātes jomā.

LR 5. Saeimas vēlēšanas 1993. gada 5.–6. jūnijā pauda iedzīvotāju neapmierinātību pret tiem, kuri bija tautas pielūgti Atmodas laikā un kuriem vēl uzticējās pirmajā neatkarības gadā. Tā bija Latvijas Tautas fronte, kurai bija jāuzņemas politiskā atbildība par notikušo un kura kā politiska organizācija vēlēšanu rezultātā neiekļuva pat Saeimā.

2. Tiesību reformu vispārīgs raksturojums

Tiesību reformu analīzi valsts atjaunošanas periodā var pakārtot jau minētajiem diviem laika posmiem: 1) reformas divvaldības apstākļos (1990. g. 4. maijs – 1991. g. 21. augusts); 2) reformas valsts atjaunošanas nobeiguma posmā (1991. g. 22. augusts – 1993. g. 6. jūlijs). Pirmajā posmā tiesību pārveidojumi bija virzīti uz to, lai Latvija ātrāk izrautos no PSRS skavām un kļūtu patstāvīgāka, bet otrajā posmā galvenais uzdevums bija izveidot neatkarīgas tiesiskas valsts pamatus, pakāpeniski nomainot padomju tiesību sistēmu un sagatavojot priekšnoteikumus Satversmes darbības atjaunošanai pilnā apjomā. Pirmajā posmā padomju tiesību sistēma tika grozīta un papildināta, bet otrajā – arvien konsekventāk iezīmējās kurss uz šīs sistēmas nomaiņu. Padomju tiesību sistēmas demontāžu veicināja LR 1922. gada Satversmes četru pantu darbības atjaunošana un pievienošanās svarīgākajiem starptautisko tiesību dokumentiem 1990. gada 4. maijā, atteikšanās no Latvijas PSR 1978. gada Konstitūcijas pēc 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma pieņemšanas, jaunu, tiesiskai valstij raksturīgu principu ieviešana tiesību normās (visu īpašuma formu vienlīdzība, apelācijas instances tiesu sistēmā, sacikstes princips kriminālprocesā, materiālā atlīdzība par morālu kaitējumu civiltiesībās utt.).

Valsts atjaunošanas nobeiguma periodā mainījās attieksme pret LR 20. un 30. gadu likumiem, kurus ilgu laiku juristu vairākums uzskatīja par novecojušiem. Uzskatu pārvērtēšana aizsākās juristu–civiltiesību speciālistu vidū, kuri 1991. gada beigās atzina par iespējamu atjaunot LR 1922. gada Civillikuma spēku un vairākus citus likumus šajā jomā. Lai arī līdz ar atjaunotajiem likumiem tiesību sistēmā ienāca dažas arhaiskas normas, taču šāda pieeja ļāva straujāk attīstīt likumdošanu un būvēt to uz jau pārbaudītiem un savulaik rūpīgi izstrādātiem pamatiem.

Tomēr ne visās tiesību nozarēs bija iespējams atjaunot vecos likumus, izdarot tajos nelielus grozījumus. Jaunā situācija prasīja ķerties pie vairāku jaunu kodeksu izstrādāšanas. Jau 1990. gada beigās tika sagatavotas pirmās

Atbildīgās komisijas par Augstākajā Padomē izskatāmajiem likumu,

	Deputāti	Konsultanti
Mandātu un deputātu ētikas komisija	6	
Likumdošanas jautājumu komisija	15	1
Ekonomikas komisija	18	2
Lauksaimniecības un mežsaimniecības komisija	17	1
Rūpniecības komisija	13	1
Arhitektūras un celtniecības, enerģētikas, transporta un informātikas komisija	14	2
Jūras lietu komisija	5	1
Tirdzniecības un pakalpojumu komisija	11	1
Apkārtējās vides aizsardzības komisija	9	1
Sociālās nodrošināšanas un veselības aizsardzības komisija	14	1
Tautas izglītības, zinātnes un kultūras komisija	17	1
Tautas pašvaldības un sabiedrisko lietu komisija	17	1
Cilvēka tiesību un nacionālo jautājumu komisija	14	1
Aizsardzības un iekšlietu komisija	14	1
Ārlietu komisija	15	1
Apvienotā budžeta komisija	17	1

Lēmumi, kuri nav uzrādīti nevienai no pastāvīgajām komisijām – 74

(lēmumi par AP amatpersonu ievēlēšanu, pastāvīgo komisiju izveidošanu un izmaiņām to sastāvā, sekretariāta, atsevišķu komisiju izveidošanu u.tml., kā arī lēmumi, kuri izskatīti plenārsēdē bez pastāvīgo komisiju starpniecības (kopējā sēdē Viļņā pieņemtie, Latvijas – Krievijas līgums u.c.)

LR Augstākās Padomes darba apjoms, kas atspoguļojās 1991. g. 19. septembra

Latvijas Republikas Augstākās Padomes

Prezidija sēde 19.09.91.

lēmumu un citu aktu projektiem (dati uz 19.09.91)

Projekti, kuri ar APP vai AP lēmumu nodoti skatīšanai komisijai un to izskatīšana AP nav pabeigta	1., 2., 3. sesijā pieņemtie dokumenti					
	kopā	likumi	lēmumi, paziņoju- mi u.c., izņemot:	lēmumi par likumu spēkā stāšanos	rakstiskie lēmumi par projektu pieņemša- nu lasījumos u.tml.	lēmumi par personālajām (ministri, tiesneši u.tml.)
	10	–	10	–	–	–
38	110	34	38	7	5	26
25	75	20	22	16	10	7
5	34	10	14	4	2	4
1	12	3	2	3	1	3
7	10	1	3	1	1	4
1	4	1	2			1
2	6	2	1	2		1
	15	5	3	5		2
6	17	4	5	4	2	2
8	15	3	7	1	1	3
6	42	13	11	8	6	4
1	9	3	5	1	–	–
4	51	14	22	6	3	6
	24	1	22			1
2	21	14	5			2

Sagatavoja Latvijas Republikas
Augstākās Padomes Kancelejas Organizatoriskā nodaļa

Organizatoriskās nodaļas sagatavotajā izziņā (no T. Jundža personīgā arhīva)

konceptijas Civilprocesa kodeksam, Darba likumu kodeksam, Kriminālkodeksam, Kriminālprocesa kodeksam, Sodū izpildes kodeksam, Administratīvo pārkāpumu kodeksam, kuru izstrādāšanu bija paredzēts pabeigt pusotra, divu gadu laikā. Tomēr darba apjoms izrādījās lielāks, nekā domāts. Katrā nozarē nācās rūpīgi iepazīt gan Rietumvalsti, gan Latvijas 20. un 30. gadu pieredzi. Nebija arī skaidrības, kādu tiesību sistēmu Latvija gribētu redzēt nākotnē. Rezultātā neviens no kodeksiem 1990. – 1993. gadā netika izstrādāts līdz galam. Tā vietā nemitīgi tika mainīti un papildināti vecie padomju laika kodeksi.

Jaunās likumdošanas raksturīga iezīme bija humānisms un nedaudz idealizēti vispārīgā taisnīguma principi. Balstoties uz Latvijas Tautas frontes Atmosferas laika ideāliem, likumdošana centās pārvarēt un nekavējoties novērst visas iepriekšējās padomju laika netaisnības, tajā skaitā plaši kompensējot zaudējumus šajās netaisnībās cietušajiem. Atbildības nasta, ko tā uzņēmās, nereti izrādījās par smagu atjaunotajai un novājinātajai valstij. Arī taisnīguma principu konsekvēntā īstenošana nonāca pretrunā ar reālo situāciju un radīja jaunas pretrunas un problēmas, kuras mēs izjūtam vēl šodien (sertifikāti, zemes reforma u.c.).

Sarežģītie politiskie procesi divvaldības apstākļos un sociālā krīze valsts atjaunošanas nobeiguma posmā nevarēja neietekmēt likumdevēja darbību un pašu likumdošanas procesu. Likumu sagatavošanas darbs noritēja bez vienotas stratēģijas un priekšstata par veidojamās tiesību sistēmas saturu un struktūru. Likumi kalpoja kā politiski ielāpi un ekonomiski plākssteri, kurus piemēroja ik reizi, kad bija kaut kas glābjams. Nereti tie aizstāvēja šauru biznesa grupu intereses. Ārkārtīgi zemā līmenī bija pati likumdošanas tehnoloģija. Likumprojektus bieži vien gatavoja cilvēki, kam šajā darbā nebija pieredzes, nereti netika pieaicināti pat juristi. Neizdevās īstenot valdības lēmumu par Likumdošanas institūta izveidi, kas varētu koordinēt likumprojektu sagatavošanas darbu un veikt to ekspertīzi.

Nepietiekama bija arī sadarbība ar Lietuvu un Igauniju, kurām likumdošanā nācās sastapties ar līdzīgām problēmām. Likumu harmonizācija tirdzniecības, muitas, investīciju u.c. jautājumos Baltijas valstu vidū gan bija iecerēta kā 1993. gada 6. maijā atjaunotā Baltijas Juridiskā biroja svarīgākais uzdevums, taču jau 1994. gadā birojs savu darbību pārtrauca.

Tiesību reformu procesus pozitīvi ietekmēja dažu nevalstisko organizāciju darbība, kā arī specializētie preses izdevumi. Darbu turpināja 1988. gadā izveidotā **Latvijas Juristu biedrība**, kura centās panākt stingrāku mērķtiecību likumdošanas procesos. Svarīgs pasākums bija tās sarīkotais Pasaules latviešu juristu pirmais kongress, kurš 1990. gada 13. oktobrī pieņemtajā rezolūcijā vērsa uzmanību uz nepieciešamību valstī izstrādāt koncepciju par okupācijas likumu atcelšanas kārtību, par juridisko institūciju atjaunošanu un reformu, pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes principiem un

normām.¹ Ievēribu izpelnījās arī šīs biedrības sasauktais Latvijas juristu II forums 1992. gada novembrī, kas deva vispusīgu vērtējumu neapmierinošajai situācijai likumdošanā. 1992. gada februārī darbu sāka atjaunotā **Latvijas Tiesnešu biedrība** Voldemāra Šubrovskā vadībā. Tā turpināja pirmskara Latvijā bijušās analogiskas biedrības tradīcijas un deva savu ieguldījumu, lai pasteidzinātu tiesu reformu valsti un palielinātu tiesnešu lomu un neatkarību. Abas šīs biedrības arī tieši iesaistījās likumprojektu izstrādāšanā un izvērtēšanā.

Speciālo preses izdevumu vidū minami žurnāls "Temīda", ko izdeva LR Tieslietu ministrija kopš 1990. gada aprīļa, un Latvijas Juristu biedrības mēnešraksts "Latvijas Jurists". Šie izdevumi, kas gan nemitīgi izjuta finansiāla atbalsta trūkumu, deva pozitīvu ieguldījumu tiesību jaunrades procesu virzīšanā.

Tiesību jaunrades procesos savu ieguldījumu atstājuši LR Augstākās Padomes **deputāti-juristi** Romāns Apsītis, Valdis Birkavs, Aivars Endziņš, Andris Grūtups, Jānis Lagzdīnš, Linards Muciņš u.c. Tiesību zinātnē sevi apliecināja Juris Bojārs un Jānis Vēbers, kuri 1992. gadā kļuva par akadēmiķiem, kā arī Kalvis Torgāns un Andris Plotnieks, kuri tika ievēlēti par Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļiem. Jauno kodeksu u.c. likumprojektu izstrādāšanā aktīvi iesaistījās arī juristi Aivars Niedre, Vija Jākobsonē, Zenons Indrikovs, Juris Kaksītis, Aivars Dātavš, Josifs Lisagors, Gunta Višņakova, Gvido Narkevičs u.c. Neatkarību atguvušās valsts pirmais tieslietu ministrs bija Viktors Skudra, Augstākās Tiesas priekšsēdētājs – Gvido Zemribo, ģenerālprokurors Jānis Skrastiņš. No ārzemēs dzīvojošajiem juristiem Latvijai palīdzību sniedza Dītrihs A. Lēbers, kurš 1990. gadā kļuva par Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju locekli, kā arī Egils Levits.

2.1. Atjaunotās valsts iekārta un tās tiesiskie pamati

Lai atjaunotu valsts varu *de facto*, sakārtotu valsts institūciju un tiesību sistēmu, bija nepieciešams pārejas periods, kurā Latvijas PSR Augstākā Padome atbilstoši savai 1990. gada 4. maija Deklarācijai uzskatīja par iespējamu piemērot tā laika Latvijas PSR Konstitūcijas normas un citus padomju likumus, ciktāl tie nebija pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes atjaunotajiem pantiem (1., 2., 3. un 6. pantu).² Šo pretrunu esamību vai neesamību jautājumos par likumdošanas aktu piemērošanu strīdus gadījumos vajadzēja izšķirt Latvijas Republikas Konstitucionālajai tiesai (4. maija Deklarācijas 6. punkts), kura tomēr netika izveidota līdz pat 1996. gadam.

1 Latvijas Jurists. – 1990. – Nr. 11. – 2. lpp.

2 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1990. – Nr. 20. – 1096. lpp.

Jau 4. maija Deklarācija noteica, ka nepieciešams izveidot komisiju, lai izstrādātu Latvijas Republikas Satversmes jaunu redakciju, kas atbilstu Latvijas jaunajam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim. Tolaik deklarācijas projekta autoriem, kuri nebija pietiekami izanalizējuši 1922. gada Satversmi, šķita, ka tā ir pārāk īsa un virspusēja, nepietiekami konkrēta, īpaši salīdzinājumā ar ierastajām visai apjomīgajām PSRS un Latvijas PSR Konstitūcijām. Turklāt pavisam nepieņemami bija tas, ka 1992. gada Satversmē nebija sadaļas par cilvēka tiesībām un brīvībām, kas arī galvenokārt noteica šāda priekšlikuma iekļaušanu 4. maija Deklarācijā. 1990. gada 31. jūlijā LR AP izveidoja darba grupu Satversmes jaunās redakcijas izstrādāšanai juristu A. Endziņa un R. Apsīša vadībā. Tomēr drīz vien kļuva redzama nepieciešamība radīt stabilākus konstitucionālos pamatus pārejas periodam, kura ilgumu (vai ieilgumu) vēl 1990. gada vasarā neviens nevarēja paredzēt. Pārejas laika Pamatlikums bija gatavs pēc nepilna gada, un LR AP droši vien to būtu arī pieņēmusi, ja vien nesekotu vētrinieki politiskie notikumi 1991. gada vasaras nogalē.

Divvaldības stāvokļa nobeigumam tiesiskus pamatus lika 1991. gada 21. augustā pieņemtais Latvijas Republikas Konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu", kas pasludināja pārejas perioda nobeigumu un Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu *de facto*.³ Šādas konstitucionālas normas pieņemšanu Augstākā Padome motivēja ar to, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS konstitucionālās valsts varas un pārvaldes institūcijas un nav iespējams realizēt 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 9. punktu par Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanu sarunu ceļā. Par šo likumu balsoja 111 deputāti, pret – 13. Likums tika pieņemts laikā, kad Doma laukumā un Augstākās Padomes ēkas tiešā tuvumā manevrēja 4 OMON bruņutransportieri, un omonieši iekaustīja garāmgājējus. Pastāvēja reāla iespēja, ka kuru katru brīdi šie bandīti uzbruks Augstākās Padomes ēkai, kuru kā vienmēr apsargāja tikai daži miliči.

No politiskā viedokļa pieņemtais konstitucionālais likums bija ārkārtīgi nozīmīgs. Grūti tagad pateikt, vai mūsu Augstākā Padome pati to būtu izdomājusi un pieņēmusi, ja līdzīgu soli jau dienu iepriekš nebūtu spērusi Igaunijas Augstākā Padome. Kaimiņu piemērs lika sarosīties deputātiem Latvijā, un Andreja Krastiņa vadībā tika uzrakstīts minētā likuma projekts. Ja šāda konsekventa rīcība, pieņemot Konstitucionālo likumu, nebūtu bijusi, iespējams, neatkarības ceļš pēc augusta puča būtu gan garāks, gan ērkšķaināks.

No juridiskā viedokļa Konstitucionālais likums nebija pārdomāts, un pieņemtajā redakcijā tas radīja būtiskas pretrunas tiesību sistēmā un problē-

3 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991. – Nr. 42. – 446. p.

mas pielietošanā. Pirmā pretruna izrietēja no šī likuma 1. panta, kas deklarēja, ka Latvijas valstisko statusu nosaka LR 1922. gada 15. februāra Satversme. 3. pantā šī norma tika ierobežota ar citu normu, kas noteica, ka līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai augstāko valsts varu Latvijā pilnībā realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome. Tādējādi faktiski atkal tika noteikts jauns pārejas periods, kurā LR Satversme pilnā mērā tā vai tā nedarbojās.

Otra pretruna izrietēja no Konstitucionālā likuma 3. pantā iekļautās normas par to, ka Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi. Ņemot vērā, ka Konstitucionālais likums stājās spēkā ar tā pieņemšanas brīdi, Latvijā, piemēram, juridisko spēku zaudēja kriminālkodekss, labošanas darbu kodekss, kriminālprocesa kodekss, citi kodeksi un simtiem likumu un lēmumu, kurus bija pieņēmusi vēl Latvijas PSR Augstākā Padome vai tās Prezidijs un kuri nebija pretrunā ar Latvijas neatkarības ideju, un bez kuriem nebija iespējama sabiedrisko attiecību regulēšana. Latvijas Augstākā Padome centās (ne sevišķi pārliecinoši) šo juridisko samezglojumu atrisināt, steidzoši pieņemot (1991. gada 29. augustā) lēmumu "Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā". Šis lēmums, kas faktiski pats nonāca pretrunā ar minēto Konstitucionālo likumu, uzskaitīja 12 dažādus Latvijas PSR likumu kodeksus, kuru piemērošana Latvijā bija jāturpina, kā arī beigās (3. punktā) atļāva pagaidām Latvijā piemērot jebkuru Latvijas PSR likumdošanas normu, kas nav pretrunā ar 1991. gada 21. augusta Konstitucionālo likumu.⁴ Tādējādi 21. augusta Konstitucionālā likuma pieņemšanas rezultātā faktiski nemainījās pārejas laika noteiktā tiesiskā situācija, kas bija jau atspoguļota 4. maija Deklarācijā. Cita lieta, ka šis Konstitucionālais likums deva zināmu politisku impulsu, kontekstā, protams, ar notikumiem Maskavā, Latvijas starptautiskās atzišanas procesa sākumam, kuru jau 1991. gada 23. augustā ievadīja Islande, un praktiskiem soļiem divvaldības situācijas izbeigšanai Latvijā.

Pēc 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" pieņemšanas radās nopietnas problēmas ar valsts iekārtas pamatu tiesisko noregulējumu. Ja pirmā šī likuma pieņemšanas divvaldības apstākļos valsts iekārta balstījās arī uz Latvijas PSR 1978. gada Konstitūciju (ar visiem tās daudzajiem labojumiem), tad pēc puča un 21. augusta konstitucionālā likuma Latvijas PSR Konstitūcija vairs netika atzīta par spēkā esošu. Tomēr faktiski saglabājās vecā valsts iekārta, kuras pamatus tikai fragmentāri noteica LR Satversmes atjaunotie četri panti, 1990. gada 4. maija Deklarācija un 21. augusta konstitucionālais likums, kuram 1991. gada 10. decembrī pievienojās otrs konstitucionālais likums – "Cilvēka un

4 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991 – Nr. 35/36. – 342. p.

pilsoņa tiesības un pienākumi". Tikai pēc vairāk nekā pusgada 1992. gada 18. martā pieņēma likumu, kas regulēja valdības darbu ("Par Latvijas Republikas Ministru Padomi"), bet divainā kārtā nebija neviena konstitucionāla akta, kas regulētu LR AP un tās Prezidija pilnvaras un darbību. Tikai dažus ar likumdevēja darbību saistītos jautājumus atrisināja 1992. gada 25. augustā pieņemtais likums "Par LR Augstākās Padomes darba organizāciju līdz Saeimas sanāksšanai", kuram nebija konstitucionāla likuma statusa. Kad 1992. gada rudenī uz ANO kārtējo sesiju bija uzaicināts ierasties LR valsts galva, radās problēma, vai par to uzskatāms Augstākās Padomes vai Ministru Padomes priekšsēdētājs.

Pēc augusta puča visi ietekmīgākie politiskie spēki atbalstīja viedokli, ka Latvijas valsts jāatjauno un jāveido uz 1922. gada LR Satversmes pamata. Turpinājās diskusijas par to, vai Satversme būtu jāpapildina un jāpilnveido, taču nebija šaubu, ka, ja tā, tad to varētu darīt tikai LR Saeima pēc Satversmes spēka atjaunošanas. Tomēr tā laika Augstākā Padome pelnījusi pārmetumus par to, ka pēc PSRS modeļa veidotā Latvijas PSR valsts iekārta netika konsekventi pārveidota atbilstoši Satversmes principiem un demokrātisku valstu modelim jau līdz jaunās Saeimas sanāksšanai. Tā rezultātā Latvijā blakus tiesu varai turpināja pastāvēt prokuratūras vara, kas bija mantota no PSRS tiesību sistēmas, izveidotā Saimnieciskā tiesa joprojām balstījās uz PSRS tipa valsts arbitrāžas darbības nedemokrātiskajiem principiem. Savukārt pati LR AP, būdama likumdevēja, savā tiešā pakļautībā, apejot Ministru Padomi, uzturēja vairākas izpildvaras institūcijas un bruņotus formējumus (zemessardzi, drošības dienestu), tādējādi ignorējot varas dalīšanas principu.

Pārejas periodam bija jābeidzas ar jaunās Saeimas sanāksšanu. Lai Saeimu ievēlētu, bija nepieciešams pieņemt atbilstošu likumu. Tika nolemts neradīt jaunu likumu, bet piemērot 5. Saeimas vēlēšanām LR 1922. gada 9. jūnija "Likumu par Saeimas vēlēšanām", izsakot to jaunā redakcijā. Tā tapa un 1992. gada 20. oktobrī LR AP pieņēma likumu "Par 5. Saeimas vēlēšanām". Tās, saglabājot proporcionālo vēlēšanu sistēmu, atteicās no grozāmajiem sarakstiem. Vēlētājs varēja izvēlēties tikai vienu no kandidātu sarakstiem, kurā bija tiesīgs ar "+" zīmi norādīt kandidātu, kura ievēlēšanu viņš īpaši atbalsta, un savukārt varēja svītrot tos kandidātus, kuru ievēlēšanu no šī saraksta viņš neatbalstīja. Izmainījās arī vēlēšanu iznākuma aprēķināšanas kārtība. Lai mazinātu parlamenta politisko sadrumstalotību un nepieļautu sīko partiju iekļūšanu Saeimā, likums noteica, ka deputātu vietu sadalē nepiedalās tie viena nosaukuma kandidātu saraksti, kuri kopā pa visu Latviju saņēmuši mazāk par četriem procentiem no nodoto balsu kopskaita.⁵ Drīz pēc vēlēšanu likuma pieņemšanas – 1992. gada 22. decembrī – LR AP noteica, ka 5. Saeimas vēlēšanām jānotiek 1993. gada 5. un 6. jūnijā.

Pēc neatkarības pasludināšanas turpinājās pašvaldību reorganizācija. Tika atcelti 1990. gada 15. februāra likumi par pašvaldībām. 1991. gada 24. aprīlī pieņēma jaunus likumus "Par pagastu pašvaldību" un "Par pilsētu pašvaldību", bet 1992. gada 5. februārī – "Par rajona pašvaldību". Šo reformu mērķis bija kardināla tiesību un funkciju pārdale starp Ministru Padomi un vietējām padomēm par labu pēdējām. Tas bija mēģinājums vietējām padomēm piešķirt reālu varu, kuras tām nebija iepriekš. Ņemot vērā Rīgas kā Latvijas galvaspilsētas specifiku, LR AP 1992. gada 10. jūnijā pieņēma atsevišķu likumu "Par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību". Šis likums lielā mērā vadījās no fakta, ka Rīga nav viss atšķirīgu sešu pilsētas rajonu federācija, bet gan vienota pilsēta.

Veiktās pašvaldību reformas tomēr kopumā nebija pietiekami efektīvas. Pašvaldības gan ieguva lielāku varu, bet ne finansiālu nodrošinājumu daudzu jaunu funkciju īstenošanai. Joprojām saglabājās pārāk sarežģīts un smagņējs pārvaldes mehānisms, īpaši Rīgā. Lai tālāk pilnveidotu pašvaldību darbu, tuvinātu to Eiropas hartas "Par vietējo pašvaldību" (1985. g. 15. okt.) prasībām, LR AP Prezidijs 1992. gada 10. jūlijā izveidoja LR Pašvaldību reformu padomi, kura sagatavoja priekšnoteikumus jaunajam pašvaldību reorganizācijas posmam, kas tika īstenots jau 1994. gadā pēc Saeimas sanāksšanas.

Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums šajā laikā būtiski nemainījās, jo kardinālai reformai trūka līdzekļu. Šī iemesla dēļ neizdevās pat īstenot priekšlikumu par apriņķu atjaunošanu: Padomju laikā izveidoto ciematu nosaukumu vietā parādījās vienīgi pagasti vai pilsētas, ņemot vērā katras konkrētās pašvaldības vēlēšanas.

2.2. Pilsonības problēma.

Pilsoņa un personas tiesības

Pasludinot LR atjaunošanu 1990. gada 4. maijā, LR AP tomēr nebija juridiski konsekventa pilsonības jautājumā. Tā vietā, lai atjaunotu LR 1919. gada likumu par pavalstniecību, kas 1918. gadā bija viens no trim LR kā valsts elementiem (līdzās valsts teritorijai un valsts varai), LR AP 1990. gada 31. jūlijā izveidoja darba grupu LR pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai Jura Bojāra un Andreja Krastiņa vadībā. Drīz vien jauns pilsonības likumprojekts bija gatavs, un par tā pieņemšanu aktīvi uzstājās J. Bojārs. Tomēr LR AP ilgi svārstījās šajā jautājumā. Sākotnēji tas neguva deputātu atbalstu LR AP Latvijas Tautas frontes frakcijā, kas bija AP vairākums, jo pastāvēja pamatots uzskats, ka, pieņemot jaunu pilsonības likumu, AP atteiktos no koncepcijas par 1918. gada LR atjaunošanu.

Pēc augusta puča (1991. g.) notikumiem diskusijas pilsonības jautājumos LR AP atsākās ar jaunu sparu, jo nebija iespējams risināt daudzus jautājumus, ieskaitot obligātā dienesta un jaunās Saeimas vēlēšanu sarīkošanu, bez skaidrības pilsonības jomā. Joprojām visiem Latvijas iedzīvotājiem bija vienādas –

PSRS pilsoņu pases. Soli uz priekšu šajā virzienā LR AP spēra 1991. gada 15. oktobrī, pieņemot likumu "Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem". Tas paredzēja izsniegt LR pilsoņu pases personām, kurām bija LR pilsonība uz 1940. gada 17. jūniju, un šo personu pēcnācējiem. Lēmums arī paredzēja, ka, izņemot dažus specifiskus, šajā likumā paredzētus gadījumus, naturalizācija tiks uzsākta ne agrāk par 1992. gada 1. jūliju un veikta saskaņā ar LR likumu "Par pilsonību".⁶ Ne visi AP deputāti piekrita tam, ka naturalizāciju uzsāktu AP, un apšaubīja tās tiesības pieņemt likumu par pilsonību. Jau pirms tam – 12. septembrī šī iemesla dēļ no LR AP LTF frakcijas izstājās deputāti A. Kiršteins, E. Cilinskis un E. Berklavs, kuri nepiekrita frakcijas lēmumam, kas paredzēja tiesības AP pieņemt pilsonības likumu. Politisko cīņu rezultātā naturalizācijas uzsākšana tika aizkavēta un nonāca Saeimas rokās, kas juridiski arī bija pareizākais risinājums.

Viens no svarīgākajiem valsts neatkarības atjaunošanas periodā pieņemtajiem likumiem bija Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" (1991. g. 10. decembrī).⁷ To pieņēma pēc 1991. gada augusta notikumiem un LR konstitucionālā likuma "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" – tad, kad jau bija zudusi nepieciešamība pieņemt pārejas laika Pamatlikumu. Šī Pamatlikuma projekta ietvaros bija sagatavota arī sadaļa par cilvēka un pilsoņa tiesībām, kura tad pārtapa par atsevišķu likumu. Tā pieņemšanas nepieciešamību noteica gan politiski un starptautiska rakstura apsvērumi (parādīt Latviju kā topošu tiesisku valsti), gan arī fakts, ka 1992. gada Satversmē nebija normu par cilvēka un pilsoņa tiesībām. Lai pasvītrotu šī likuma svarīgumu, pārējo likumu sistēmā tas tika nosaukts par konstitucionālo likumu. Kaut arī tas jau bija otrais konstitucionālais likums tūlīt pēc 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma, tomēr Satversme šāda veida likuma pieņemšanu neparedzēja, un tā juridiskais spēks nevarētu būt lielāks kā parastiem likumiem.

Konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" blakām daudzām citām pasaules demokrātiskajās valstīs pazīstamajām cilvēktiesībām noteica un garantēja arī personu tiesības apvienoties un darboties sabiedriskajās organizācijās, tajā skaitā partijās. Šajā jautājumā LR AP 1992. gada 15. decembrī pieņēma atsevišķu likumu "Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām", kura izstrādāšana bija sākusies jau 1989. gadā. Likums, kas balstījās uz Vācijas un citu Rietumvalstu pieredzi, noteica, ka sabiedrisko organizāciju var dibināt desmit un vairākas 18 gadu vecumu sasniegušas personas, lai kopīgā darbībā un uz līdztiesības pamatiem sasniegtu mērķi,

6 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991. – Nr. 43. – 462. p.

7 Turpat. – 1992. – Nr. 4/5. – 26. p.

kuram nav peļņas iegūšanas nolūka un rakstura.⁸ Vēl pirms tam – 1990. gada 13. decembrī LR AP pieņēma likumu "Par arodbiedrībām", kas veicināja padomju tipa valstiskoto arodbiedrību demontāžu un noteica, ka arodbiedrības ir neatkarīgas sabiedriskas organizācijas, kas pauž, pārstāv un aizstāv savu biedru darba un citas sociālās un ekonomiskās tiesības un intereses.

Konstitucionāli nostiprināto apziņas brīvību garantēja 1990. gada 11. septembra likums "Par reliģiskajām organizācijām". Tas atzina vecāku tiesības nodrošināt bērnu reliģisko audzināšanu un iespējas ticības mācību apgūt skolās pēc brīvprātības principa ārpusklases nodarbībās. Reliģiskām organizācijām atdeva arī padomju okupācijas laikā atsavinātos īpašumus.

Likumdošanas darbā Augstākā Padome rūpējās par sabiedrības tālāku demokratizāciju. Preses brīvība ir viena no demokrātijas garantijām. Atmodas laikā preses brīvību nodrošināja masveidīgais tautas atbalsts un nemītīgais spiediens uz varas institūcijām; tā rezultātā padomju cenzūra samazinājās līdz minimumam. Pēc neatkarības pasludināšanas bija nepieciešams šos jautājumus noregulēt tiesiski. 1990. gada 20. decembrī AP pieņēma likumu "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem". Jau pirmajā pantā bija nostiprināta norma, ka preses un citu masu informācijas līdzekļu cenzūra nav atļauta. Tāpat likums nepieļāva preses monopolizāciju. Tas nostiprināja informācijas līdzekļu tiesības saņemt informāciju no valsts un sabiedriskajām organizācijām, aizliedza iekļaušanos informācijas līdzekļu darbībā. Likums regulēja arī žurnālistu tiesības un pienākumus, paredzēja masu informācijas līdzekļu atbildības pamatus un kaitējuma atlīdzības nosacījumus.⁹

2.2.1. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošana

1991. gada nogalē parādījās jauna pieeja attiecībā pret civiltiesību tālāko attīstību. Darba grupa profesora Jāņa Vēbera vadībā, kas jau bija sagatavojusi plašu grozījumu un papildinājumu likumprojektu spēkā esošajam Latvijas 1963. gada civillkodeksam un kuru AP jau bija izskatījusi otrajā lasījumā, nonāca pie secinājuma, ka lietderīgāk tomēr būtu atjaunot LR 1937. gada Civillikumu, izdarot tajā nepieciešamos terminoloģijas un citus grozījumus.¹⁰

Viedokli par LR 1937. gada Civillikuma atjaunošanu pēc ieilgušām diskusijām 1992. gada sākumā nolēma atbalstīt arī LR AP Likumdošanas jautājumu komisija. Tas pavēra ceļu šī jautājuma izskatīšanai plenārsēdē. LR AP 1992.

⁸ LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 1/2. – 7. p.

⁹ Turpat. – 1991, Nr. 5/6, 29. p.

¹⁰ Jurists un LR AP deputāts Andris Grūtups atceras: "Iecere atjaunot LR 1937. gada Civillikumu radās jau 1990. gadā, taču līdz šīs ieceres īstenošanai pagāja krietni ilgs laiks. Daudzus juristus, tajā skaitā arī mani, zināmā mērā mulsināja

gada 14. janvārī pieņēma likumu, kas noteica LR 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanu. Tas paredzēja, ka Civillikums stāties spēkā pakāpeniski pa daļām. Visa apjomīgā kodeksa spēkā stāšanās tūlīt un vienlaikus nebija iespējama, jo vispirms bija jāsagatavo izmaiņas novecojušajos pantos, jānosaka spēkā stāšanās kārtība un pārejas noteikumi.

Atbilstoši šai nostādnei pirmais solis tika sperts 1992. gada 7. jūlijā, pieņemot likumu "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību". Tas stājās spēkā ar 1992. gada 1. septembri.¹¹ Viena no būtiskām atjaunoto mantojuma tiesību iezīmēm bija tā, ka ievērojami paplašinājās mantinieku loks salīdzinājumā ar LPSR 1963. gada Civilkodeksu, kas pamatā rūpējās par valsts interešu nodrošinājumu. Līdzīgā veidā norma par lietu tiesībām vairs nepiešķīra prioritāti valsts īpašuma aizsardzībai, bet gan īstenoja principu par visu īpašuma veidu līdztiesību.

Nākamais solis LR 1937. gada Civillikuma atjaunošanā bija LR AP 1992. gada 22. decembrī pieņemtie likumi "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību" un "Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļā".¹² Tie stājās spēkā ar 1993. gada 1. martu. Zīmīgi, ka arī saistību tiesību daļa bija izturējusi laika pārbaudi un tajā nācās izdarīt tikai 8 grozījumus un papildinājumus, kaut gan šajā daļā ietverti vairāk nekā 1000 likuma panti. Viens no tiem paredzēja zaudējumu atlīdzību, kurus nodarījis paaugstinātas bīstamības avots, tādā kārtībā, kā to reglamentēja Latvijas PSR 1963. gada civilkodekss, t.i., neatkarīgi no atbildētāja vainas konstatēšanas. Līdzīgā veidā šos jautājumus mūsdienās regulē Rietumvalstu civilā likumdošana. Otrs labojums noteica materiālo atlīdzību arī par morālu kaitējumu, kas nodarīts, aizskarot personas godu un cieņu, jo 1937. gada Civillikumā šāda atbildība nebija paredzēta (tāpat kā 1963. gada Latvijas civilkodeksā).

1937. gada Civillikuma atjaunošanu pilnā apmērā pabeidza 1993. gada 25. maijā, kad LR AP pieņēma likumu "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību",

Civillikuma lielie apjomi, plašā, daudzveidīgā un bieži visai vāji apjaušamā jēdzienu sistēma, kura prasīja izskaidrojumus un komentārus. Bija skaidrs, ka, atjaunojot 1937. gada Civillikumu, civiltiesības visiem būs jāapgūst no jauna. Šis apstāklis lielā mērā kalpoja par Civillikuma atjaunošanas subjektīvi bremsējošu faktoru, tādēļ vieglāk likās pielabot un papildināt jau esošo LPSR 1963. gada Civilkodeksu" (sk. Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. – R., Mans Īpašums, 1995, 214. lpp.).

11 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1992. – Nr. 29/31. – 414. lpp.

12 Turpat. – 1993. – Nr. 1/2. – 28. p. un 29. p.

nosakot tā spēkā stāšanos ar 1993. gada 1. septembri. Atšķirībā no iepriekš minētajām Civillikuma daļām (mantojuma, lietu un saistību tiesībām) ģimenes tiesību daļa profesora Jāņa Vēbera vadībā tika izstrādāta un pēc tam arī pieņemta jaunā redakcijā. Šādu nepieciešamību noteica tas, ka 1937. gada Civillikums nenodrošināja vienlīdzīgas tiesības laulātajiem, ierobežojot sievas tiesības, īpaši mantiskajās attiecībās. Tāpat bija grozāmi noteikumi par ārļaulības bērniem un par adoptāciju, kuri par svarīgāko uzskatīja nevis adoptējamā bērna intereses, bet gan ģimenes mantiskās attiecības.¹³

1937. gada Civillikuma atjaunošana kļuva iespējama tādēļ, ka tirgus ekonomikas mantisko attiecību principi nebija mainījušies un savulaik Latvijā izstrādātais Civillikums tā pieņemšanas brīdī tika pamatoti atzīts par vienu no modernākajiem Eiropā. Vairākums speciālistu civiltiesību jomā bija gandarīti par Civillikuma atjaunošanu. Pretējā gadījumā civiltiesību sakārtošana varētu ilgt desmit un ilgāk gadus, ja tomēr būtu turpinājies darbs pie jauna kodeksa radīšanas un mūsu sabiedrība to vēlētos redzēt kvalitatīvu.

Civillikuma atjaunošana lika rūpīgāk pārskatīt arī citus pirmskara Latvijā pieņemtos likumus – īpaši civiltiesību jomā – un izlemt par to atjaunošanas lietderīgumu. Tādā veidā 1992. gada 15. septembrī tika nolemts atjaunot vēl vienu svarīgu likumu, kurš bija pieņemts jau 1923. gadā (ar labojumiem 1936. un 1937. gadā) "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām". Šis likums bija balstīts uz principu, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskajām vajadzībām pieļaujama izņēmuma gadījumos vienīgi pret atlīdzību un tikai uz atsevišķa likuma pamata.¹⁴

Civillikuma atjaunošana tieši noteica nepieciešamību atjaunot zemesgrāmatas, kurās jau pirmskara Latvijā ierakstīja nekustamus īpašumus un nostiprināja ar tām saistītās tiesības. Šajā sakarā LR AP 1993. gada 30. martā pieņēma likumu "Par 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likuma spēka atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību", kā arī izdarīja dažus nelielus grozījumus un papildinājumus šajā likumā. Līdzīgā kārtā 1993. gada 1. jūnijā LR AP atjaunoja 1937. gada 16. decembra Notāru likumu, izsakot to jaunā redakcijā.

Latvijas 1937. gada Civillikuma atjaunošanas koncepcijas ietvaros bija iespējams atjaunot arī divus svarīgākos vērtspapīru tirgus likumus. 1992. gada 26. augustā LR AP atjaunoja 1938. gada 27. septembra Latvijas Republikas Vekseļu likuma un 1938. gada 27. septembra Latvijas Republikas Čeku likuma spēku. Zīmīgi, ka šie likumi stājās spēkā pēc vairāk nekā 50 gadiem ar pāris terminoloģiskiem precizējumiem un kalpo vēl šodien.

13 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 22/23. – 432. p.

14 Turpat. – 1992. – Nr. 39/40/41. – 513. p.

2.3. Reformas krimināltiesībās

Latvijas Republikas jaunā kriminālkodeksa koncepcija, kas 1990. gada rudenī bija izstrādāta Aivara Niedres vadībā, balstījās uz to, ka, saglabājot daudzas 1960. gada kriminālkodeksa normas, jāizstrādā jaunas, kas ņemtu vērā jauno ekonomisko, politisko un sociālo situāciju valstī, kā arī starptautisko tiesību aktus, kuriem pievienojusies Latvija. Kriminālkodeksā bija paredzēts plaši izmantot gan pozitīvo starptautisko pieredzi, gan Latvijas 1933. gada 24. aprīļa Sodlu likuma normas. Ņemot vērā ārvalstu pieredzi, koncepcijas autori piedāvāja ieviest kriminālā pārkāpuma jēdzienu, ietverot tajā noziegumus ar nelielu sabiedrisko bīstamību. Bija paredzēts radīt iespēju tiesām plašāk piemērot sodus bez brīvības atņemšanas. Kriminālkodeksa Sevišķajā daļā bija paredzēts izslēgt virkni sabiedriski maznozīmīgu noziegumu, paredzot par tiem citus atbildības veidus.¹⁵

Atbilstoši šai koncepcijai noritēja darbs pie jaunā kodeksa, vienlaikus izdarot spēkā esošajā kodeksā neatliekamus labojumus un papildinājumus. Lai arī koncepcijas autori aizstāvēja dekriminalizācijas politiku, tomēr LR AP sistemātiski kodeksā iekļāva jaunus un jaunus noziegumu sastāvus, bez pamata cerot tādā veidā apkarot nevēlamās parādības. Piemēram, 1991. gada 6. augustā AP ieviesa kriminālatbildību par preču talonu un benzīna nelikumīgu izsniegšanu. Šajā sakarā drīz vien radās problēmas jautājumā, cik lielu daudzumu benzīna likumdevējs šeit domājis.

Latvijas kriminālkodeksā vairākas būtiskas izmaiņas likumdevējs izdarīja 1992. gada 5. februārī. No kriminālkodeksa vispārīgās daļas tika izslēgti deklaratīvie un jaunajai situācijai neatbilstošie panti (par kriminālās likumdošanas uzdevumiem, par attiecībām ar PSRS kriminālo likumdošanu). Būtiski tika samazināta nāves soda piemērošanas iespēja: līdzšinējo 34 noziegumu vietā likumdevējs atstāja tikai 7 noziegumus, par kuru izdarīšanu tiesa var piemērot augstāko soda mēru. No kodeksa izslēdza normu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu hroniskiem alkoholiķiem un narkomāniem, uzskatot, ka šāda norma ir pretrunā ar starptautiskajām konvencijām un cilvēktiesībām.¹⁶ Bezdarba apstākļos vairs nebija iespējams kriminālkodeksā atstāt sodus, kas nebija praktiski izpildāmi. Tādēļ no kodeksa 1993. gada 25. maijā izslēdza tādus sodus kā labošanas darbi bez brīvības atņemšanas (26. p.) un nosacīta notiesāšana ar brīvības atņemšanu, notiesāto obligāti iesaistot darbā (24'. p.). Tika arī atcelts padomju kriminālās likumdošanas princips, ka aizstāt naudas sodu ar brīvības atņemšanu nav atļauts. 1993. gada 25. aprīlī LR AP izslēdza no kriminālkodeksa pantus, kas paredzēja ārpustiesas kārtību atbrīvošanai no kriminālatbildības (nododot lietu biedru

15 Sk. Niedre A. Latvijas Republikas kriminālkodeksa projekta koncepcija/Latvijas Jurists. – 1990. – 29. dec.

16 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1992. – Nr. 10. – 123. p.

tiesai pret sabiedrisko galvojumu). Līdz ar sodu sistēmas izmaiņām nācās mainīt arī sankcijas kriminālkodeksa Sevišķās daļas 169 pantos.¹⁷

Sakarā ar organizētās noziedzības pieaugumu, kas bija vērojams deviņdesmito gadu sākumā, Kriminālkodeksā iekļāva jaunu pantu, kas deva organizētas grupas jēdziena formulējumu.¹⁸ Līdz ar to kļuva iespējams saukt pie kriminālatbildības arī tās personas, kuras, būdamas organizētās grupas locekļi, tieši nepiedalās noziegumu izdarīšanā, bet veic organizatoriskas funkcijas vai tieši veicina konkrētu noziegumu izdarīšanu. Tomēr kriminālkodeksa Sevišķajā daļā tikai divos pantos tika iekļauta organizētā grupa kā kvalificējošs apstāklis, kas ierobežoja organizētās noziedzības apkarošanu.

No kriminālkodeksa Sevišķās daļas 1991. gada 22. augustā izslēdza pantus par PSRS nodevību, spiegošanu pret PSRS interesēm u.c. Tā vietā kodeksā iekļāva jaunu sadaļu – "Noziegumi pret Republiku".

Bija svarīgi arī ātrāk atteikties no padomju principa, kas priekšroku deva sociālistiskā īpašuma aizsardzībai salīdzinājumā ar personisko. 1992. gada 25. augustā no kriminālkodeksa Sevišķās daļas izslēdza otro nodaļu "Noziegumi pret valsts vai sabiedrisko īpašumu", vienlaicīgi pārdēvējot esošo piekto nodaļu "Noziegumi pret pilsoņu personisko īpašumu" par "Noziegumi pret īpašumu" un pieņemot to jaunā redakcijā.

Pielāgošanās starptautisko tiesību normām noteica nepieciešamību ieviest krimināltiesiskās normas attiecībā uz noziegumiem pret cilvēci. Šajā sakarā kriminālkodeksā iekļāva jaunu nodaļu "Noziegumi pret cilvēci, genocīds, noziegumi pret mieru un kara noziegumi". Šīs nodaļas trīs pantos pirmo reizi pēckara Latvijas kriminālajā likumdošanā kā sods bija paredzēts mūža ieslodzījums. Turklāt jaunums bija arī tas, ka kriminālkodeksa vispārīgajā daļā tika nostiprināts princips par noilguma nepiemērošanu minētos noziegumus izdarījušām personām. Līdztekus ieviesa arī jaunu soda veidu – personas, kura nav LR pilsonis, izraidīšana no valsts. Minēto noziegumu izmeklēšanai izveidoja Totalitārā režīma noziegumu izmeklēšanas komisiju.¹⁹

Noziedzības pieauguma apstākļos svarīga bija likumdevēja izšķiršanās par tiesību piešķiršanu pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem izmantot šaujamieročus un speciālus līdzekļus pašaizsardzībai. Šos jautājumus regulēja 1993. gada 23. februārī pieņemtais LR AP likums "Par šaujamieročiem un speciālajiem līdzekļiem pašaizsardzībai".

17 Reigase A. Kriminālā likumdošana Latvijā: vakar, šodien, rīt. – Juristu Žurnāls. – 1995. – Nr. 3. – 24. lpp.

18 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991. – Nr. 35/36. – 465. p.

19 Turpat. – 1993, Nr. 16/17, 297. p.

2.4. Pārmaiņas tiesu sistēmā un izmaiņas procesuālajās tiesībās

2.4.1. Tiesu sistēmas reorganizācija

1990. gada rudenī uzsāktais darbs pie likumprojekta, kas regulētu tiesu sistēmas pamatus un noteiktu tiesnešu statusu, noslēdzās 1992. gada 15. decembrī ar jauna likuma pieņemšanu. Tas balstījās uz ANO Ģenerālās Asamblejas 1985. gada 13. decembra tiesu neatkarības pamatprincipiem un ievēroja Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas prasības. Likums uzsvēra, ka tiesu vara ir neatkarīga un pastāv līdzās likumdošanas un izpildu varai.²⁰ Lai to pasvīrotu, likums tieši tā arī nosaukts – “Par tiesu varu”. Kad likuma izstrādāšanas darba grupas vadītājam parlamentā nācās pamatot šo nosaukumu, jo Latvijā nebija likuma “Par likumdevēja varu” vai “Par izpildvaru”, tad Gvido Zemribo atsaucās uz to, ka šī sabiedrība nāk no pagātnes, kur tiesām nebija nekādas varas.²¹ Tādēļ arī svarīgi bija likumu pieņemt tieši ar šādu nosaukumu.

Likuma svarīgākā iezīme bija tiesnešu patstāvības nostiprināšana. Tam likumā bija veltīti vairāki panti. Agrākās divpakāpju tiesas sistēmas vietā likums ieviesa tiesiskas valsts prasībām vairāk atbilstošu tiesu sistēmu, kas atšķirās no padomju divpakāpju tiesu sistēmas un līdzinājās Rietumos pazīstamajai trīspakāpju tiesu sistēmai. Tika radīta vēl viena tiesu pakāpe (tā bija arī pirmskara Latvijā), kas nodrošināja iespēju lietas otrreizējai izskatīšanai pēc būtības, t.i., apelācijas kārtībā (padomju tiesu sistēmā apelācijas instances vispār nebija). Līdz ar to tiesu sistēmas zemāko līmeni veidoja rajonu (pilsētu) tiesas. Otro līmeni veidoja apgabaltiesas, kas uz likuma pamata bija jārada no jauna tiesu reformas gaitā. Augstāko jeb trešo tiesu sistēmas līmeni veidoja LR Augstākā Tiesa.

Likumprojekta iedzīvināšana prasīja ķerties pie plašas tiesu reformas. Tam vajadzēja papildu finansiālus ieguldījumus, kā arī apjomīgu organizatorisku darbu, kas bija jāuzņemas Tieslietu ministrijai. Nesaņemot pietiekamu valdības atbalstu un finansiālus līdzekļus, kā arī Tieslietu ministrijas vājā darba rezultātā tiesu reforma uz priekšu gandrīz nepavirzījās. Tiesas pameta pieredzējušākie darbinieki, bet palikušie nebija droši par savu nākotni. Tiesām nebija elementāra tehniskā nodrošinājuma, un bieži vien tās mitinājās telpās, kas bija remontējamas. Materiālā un psiholoģiskā situācija tiesās līdzinājās sabrukuma stāvoklim.

Padomju laikā likumības ievērošanu tiesās uzraudzīja prokuratūra, kas bija pretrunā ar tiesu neatkarības principu. 1990. gada 26. septembrī LR AP

20 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 1/2. – 15. p.

21 Zemribo G. The judicial power of the courts in Latvia. – On the Way Toward Democracy. – R., University of Latvia, 1994. – 31. lpp.

pieņēma likumu "Par prokurora uzraudzību Latvijas Republikā", kura galvenais uzdevums bija radīt tiesisku bāzi jaunas prokuratūras izveidei, kas nebūtu atkarīga no PSRS. Lai arī formāli jaunais likums neparedzēja prokuratūras uzraudzības funkcijas tiesās, tomēr tas lielā mērā vēl balstījās uz padomju izpratni par prokuratūru.

Tiesībaizsardzības iestāžu sistēmā advokatūra bija palikusi pēdējā no institūcijām, kuru darbību regulēja vēl padomju laikā – 1980. gadā pieņemtais likums. Lai arī jaunā likuma projekta izstrāde jurista Aivara Niedres vadībā tika uzsākta jau 1990. gadā, tomēr tikai 1993. gada 27. aprīlī LR AP pēc ieilgušas izskatīšanas parlamenta komisijās beidzot pieņēma šo ilgi gaidīto dokumentu – Advokatūras likumu. Pieņemtais likums balstījās uz 1990. gada ANO pamatprincipiem par advokāta lomu.²²

2.4.2. Civilprocesiālo tiesību izmaiņas

Civilprocesa kodeksa pilnveidošana risinājās lēnāk nekā citu kodeksu uzlabošana, jo šajā jomā daudz kas bija atkarīgs no gaidāmās tiesu reformas un citu tiesību nozaru attīstības. Tomēr arī šajā jomā darbs turpinājās. 1992. gada septembrī Latvija pievienojās 1954. gada 1. marta Hāgas konvencijai civilprocesa jautājumos, un arī šajā sakarā nācās pārskatīt esošā civilprocesa normas.

Latvijas 1963. gada civilprocesa kodeksā 1991. gada 3. septembrī izdarīja grozījumus nodokļu parāda piedziņas jautājumos, nosakot kārtību pieteikuma iesniegšanai un tā satura rekvizītus. 1993. gada 5. janvārī civilprocesā likumdevējs ieviesa vairākas normas, kas paredzēja stingrākas garantijas tiesas prasību izpildes nodrošināšanai.

Būtiski labojumi Latvijas civilprocesa kodeksā tika izdarīti 1993. gada 20. janvārī.²³ Pirmām kārtām, paplašināja personu tiesības griezties tiesā ar sūdzību, ja tā uzskata, ka ar valsts pārvaldes vai pašvaldības institūcijas vai amatpersonas rīcību (lēmumu) aizskartas tās tiesības. Otrkārt, kodekss tika papildināts ar 5 jaunām nodaļām: "Pēdējās gribas rīkojumu nolasīšana un stāšanās likumīgā spēkā", "Mantojuma apsardzība un aizgādība", "Sludinājums par mantojuma atklāšanos", "Mantojuma pieņemšana un apstiprināšana mantojuma tiesībās", "Mantojuma dalīšana", kas tieši izrietēja no LR 1937. gada Civillikuma darbības atjaunošanas. Grozījumi un papildinājumi, kas tika izdarīti 1993. gada 27. aprīlī, bija vērsti uz civilprocesa vienkāršošanu, paplašinot vienpersoniski izskatāmo lietu kategoriju, kā tas izrietēja no jaunā likuma "Par tiesu varu" normām.

22 Apvienoto Nāciju pamatprincipi par advokāta lomu. – Latvijas Jurists. – 1992. – Nr. 1.

23 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 3/4. – 89. p.

2.4.3. Kriminālprocesuālo tiesību izmaiņas

Kriminālprocesa kodeksa koncepcija, kas tika sagatavota 1990. gada rudenī, paredzēja jaunu pirmstiesas izmeklēšanas kārtību. Tā noteica, ka milicija (policija) veic izziņu par jebkuru nezināmas personas izdarītu vai gatavotu noziegumu (vai gatavotāju). Par noziegumiem, kur izdarītāji ir zināmi, prokurors (izmeklētājs) nekavējoties ierosina kriminālvajāšanu pret konkrēto personu un veic izmeklēšanu. Šajā kriminālprocesa stadijā koncepcija paredzēja nodrošināt visiem tajā iesaistītajiem pilsoņiem (cietušajiem, lieciniekiem, aizdomās turētiem apsūdzētiem) pasaules praksē vispārpieņemtās tiesības, kuras nereti ignorēja padomju kriminālprocess. Būtisks jaunums bija procesa dalībniekiem paredzētās tiesības tiesas spriedumus pārsūdzēt ne tikai kasācijas, bet arī apelācijas kārtībā. Savukārt krimināllietās, kurās saskaņā ar likumu par izdarīto noziegumu var piemērot nāves sodu, koncepcija kā vienu no risinājumiem paredzēja zvērināto tiesvedību, ja pret to neiebilstu tiesājamais.²⁴

Paralēli darbam pie jaunā Kriminālprocesa kodeksa tika sagatavoti neatliekami labojumi esošajā Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksā.

Būtiski labojumi Kriminālprocesa kodeksā tika izdarīti 1993. gada 27. aprīlī, un tie izrietēja no likuma "Par tiesu varu". Kodeksā tika nostiprināta nevainīguma prezumpcija, ko neatzina padomju kriminālprocess. Tā noteica, ka apsūdzētajiem (tiesājamam) nav jāpierāda savs nevainīgums. Līdzīgā veidā kodekss atzina sacikstes principu tiesvedībā, kas arī netika pieļauts padomju procesuālajās tiesībās. Kodekss tika arī papildināts ar jaunu nodaļu, kas ieviesa saīsinātu procesu dažu kategoriju lietās par noziegumiem, kur sākotnējos materiālos bija ziņas par personu, kas to izdarījusi. Vairāki papildinājumi kodeksā reglamentēja sakarus ar ārvalstu justīcijas iestādēm un noteica kriminālprocesa likuma darbību attiecībā uz ārvalstu pilsoņiem un bezpavalstniekiem.²⁵ 1993. gada 1. jūnijā kriminālprocesā izdarīja labojumus sakarā ar to, ka nepilngadīgo ievietošana mācību un pāraudzināšanas iestādēs tika izņemta no Nepilngadīgo lietu komisiju kompetences un nodota tiesu ziņā. Likumdevējs atteicās arī no padomju kriminālprocesam raksturīgā sabiedriskā apsūdzētāja un sabiedriskā aizstāvja institūta.

Sodu izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija paredzēja atteikties no totalitārajā režīmā mantotās beztiesiskās un antihumānās cietumu un koloniju sistēmas un balstīties uz principu, ka ikviens noziedznieks ir labojams un tiesīgs atgriezties sabiedrībā kā tās pilntiesīgs loceklis.²⁶ Šis

24 Jākobsone V. Latvijas Republikas kriminālprocesa kodeksa koncepcija // Latvijas Jurists. – 1991. – 31. janv.

25 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 22/23. – 409. p.

26 Indrikovs Z. Sodu izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija // Latvijas Jurists. – 1990. – 29. dec.

konceptijas izstrādi visvairāk apgrūtināja fakts, ka padomju soda izpildes sistēma, tradīcijas un pieredze krasī atšķīrās no Rietumu demokrātijas valstu soda izciešanas prakses. Tādēļ grūtības radīja arī likumu izmaiņas šajā jomā, kas tomēr soli pa solim tika sagatavotas un izdarītas spēkā esošajā Latvijas PSR Labošanas darbu kodeksā. LR AP, piemēram, 1991. gada 13. jūnijā atcēla virkni ierobežojumu notiesātajiem un liberalizēja sodu izciešanas režīmu. Jaunās izmaiņas likumā paredzēja lielākas iespējas notiesātajiem tikties ar tuviniekiem, atcēla ierobežojumus attiecībā uz nosūtāmo vēstuļu skaitu, palielināja pārtikai izmantojamās naudas summas. Notiesātajiem tika piešķirtas arī tiesības tikties ar garīdzniekiem, bet reliģiskajām, žēlsirdības un labdarības organizācijām tika nodrošinātas iespējas piedalīties notiesāto labošanā un pāraudzināšanā.²⁷

2.5. Reformas administratīvajās tiesībās

Administratīvās atbildības likumdošanas turpmākās attīstības koncepcija, kas tapa 1990. gada rudenī Jura Kaksīša vadībā, izvirzīja mērķi radīt vienotu šīs likumdošanas sistēmu, kura precīzi reglamentētu ne tikai atbildības pamatu un sodu sistēmu, bet arī pilnībā garantētu pilsoņu un organizāciju tiesisko aizsargātību. Šajā sakarā bija ierosināts nostiprināt principu, ka visas lietas par administratīvajiem pārkāpumiem izskata tiesneši, bet padomju laika administratīvās komisijas – likvidējamās. Koncepcijas autori piedāvāja izstrādāt divus atsevišķus kodeksus līdzšinējā viena vietā: Administratīvās atbildības kodeksu un Administratīvās atbildības procesa kodeksu.²⁸

Administratīvo pārkāpumu likumdošana bija visvairāk labotā un uzlabotā tiesību nozare. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa vecajā redakcijā 1991.–1993. gadā nepalika gandrīz neviens no pantiem, taču jauns kodekss tā arī netika pieņemts. Administratīvās atbildības vispārīgajās normās principiālas izmaiņas nenotika, taču arī tās tika labotas un papildinātas. Tā, piemēram, kodeksā 1990. gada 21. decembrī tika iekļautas normas, kas paplašināja vietējo tautas deputātu padomju pilnvaras apstiprināt noteikumus, par kuru pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība. Tika arī vienkāršots administratīvais process, paredzot plašākas iespējas naudas sodu uzlikt un iekasēt pārkāpuma izdarīšanas vietā, nesastādot protokolus. Administratīvās komisijas tika likvidētas. Tika mainīti arī uzliekamo naudas sodu apmēri, kuri straujās inflācijas rezultātā bija palikuši nenozīmīgi.

Nemitīgie papildinājumi Administratīvā kodeksa Sevišķajā daļā atspoguļoja centienus ar administratīvo tiesību normu palīdzību novērst nevēlamās parādības. Taču daudzajos labojumos bija grūti orientēties, tie tika pieņemti

27 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991. – Nr. 29/30. – 262. p.

28 Kaksītis J. Administratīvās atbildības likumdošanas attīstības koncepcija // Latvijas Jurists. – 1990. – 29. dec.

steigā un vadoties no mirkļa nepieciešamības. Administratīvo pārkāpumu normu pielietošana atpalika no likumdevēja labi iecerētajiem nodomiem.

2.6. Darba un sociālo tiesību reformas

Jaunas attiecības strauji ienāca darba tirgū, kur par darba devēju arvien pārliecinošāk sāka nostiprināties privātuzņēmējs. Lai arī jaunās darba attiecības vēl mijās ar veco valsts sektora tradīciju turpināšanu, likumdevējs šajā situācijā ieviesa nepieciešamās izmaiņas spēkā esošajā Darba likumu kodeksā.

Tika pagarināti atvaļinājumu ilgumi strādniekiem un kalpotājiem un paredzētas papildu garantijas un atvieglojumi darbā sievietēm. 1991. gada 26. februārī Darba likumu kodeksā tika iekļautas arī garantijas personām, kuras audzina mazgadīgus bērnus, kā arī piešķirti papildu atvieglojumi grūtniecēm.

Plašas izmaiņas tika izdarītas 1992. gada 17. martā, un tās skāra lielāko daļu Latvijas Darba likumu kodeksa pantu (vairāk nekā 170). Pēc 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanas Latvijas Darba likumu kodeksā 1993. gada 6. aprīlī izdarīja labojumus pantos par darba līgumiem, kas tieši izrietēja no Civillikuma 15. nodaļas pirmās apakšnodaļas "Darba līgums".

Vienlaikus ar darba likumu kodifikācijas pilnveidošanu parādījās arī atsevišķi likumi ārpus Latvijas Darba likumu kodeksa ietvariem. Vienu no tiem "Par darba aizsardzību" LR AP pieņēma 1993. gada 4. maijā. Uz tā pamata 1993. gada 1. jūnijā tika izdarītas arī dažas izmaiņas Latvijas Darba likumu kodeksa pantos par darba aizsardzību.

1991. gada otrajā pusē jau bija jūtamas problēmas ar iedzīvotāju nodarbinātību. Bija steigšus jānodrošina efektīva un vienota valsts politika šajā jomā. Tādēļ LR AP 1991. gada 23. decembrī pieņēma likumu "Par nodarbinātību", kas regulēja nodarbinātības valsts dienesta funkcijas un paredzēja samērā plašas sociālās garantijas bezdarbniekiem. Likums ieviesa principu, ka bezdarbniekam, kuram ir tiesības saņemt bezdarbnieka pabalstu, tas tiek izmaksāts 90 procentu apmērā no valsts noteiktās minimālās darba algas.

Pēc rūpīgas sagatavošanas un plašas apspriešanas sabiedrībā, aktīvām debatēm Augstākajā Padomē tapa viens no sociālās sfēras pamatlikumiem – likums "Par valsts pensijām". Tas tika pieņemts 1990. gada 29. novembrī un izcēlās ar ievērojamu liberālismu, taču arī ar atrautību no valsts reālajām iespējām nodrošināt paredzētās garantijas. Tāpēc jau pēc pieciem gadiem to nācās nomainīt ar jaunu likumu.

2.7. Nodokļu tiesības

Viens no jaunās nodokļu likumdošanas stūrakmeņiem tika ielikts 1990. gada 12. decembrī, pieņemot likumu "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli". Tas bija tipisks pārejas laika likums, kuru jau pēc trim gadiem nācās nomainīt

ar jaunu. Nodokļu sfērā tiesisku regulējumu nodrošināja arī likums "Par akcīzes nodokli" (1990.g.12.dec.), "Par dabas resursu nodokli" (1990.g. 12.dec.), "Par sociālo nodokli" (1990.g.18.dec.), "Par peļņas nodokli" (1990.g. 20.dec.), "Par zemes nodokli" (1990.g. 20.dec.), "Par ceļu nodokli" (1991.g. 13.febr.). 1990. gada 28. decembrī pieņemtais likums "Par nodokļiem un nodevām Latvijas Republikā" bija kā kopsaucējs pieņemtajai likumu paketei par nodokļiem. Tas pasvītēja, ka Latvijā ir vienota nodokļu sistēma un neatkarīgi no īpašuma formām (veidiem) visām juridiskajām un fiziskajām personām, kas saimnieko un veic uzņēmējdarbību LR teritorijā, tās teritoriālajos ūdeņos un gaisa telpā, ir pienākums maksāt nodokļus un nodevas. Likums noteica šādus apliekamos objektus un tiem atbilstošus nodokļus un nodevas:

- 1) uzņēmuma peļņa – peļņas nodoklis;
- 2) īpašums – īpašuma nodoklis;
- 3) ieņēmumi no atsevišķu preču apgrozījuma – akcīzes nodoklis;
- 4) preču vai pakalpojumu apgrozījuma ieņēmumi – apgrozījuma nodoklis;
- 5) izmaksas darba algai un tai pielīdzinātās summas – sociālais nodoklis;
- 6) lietojumā esošā zeme – zemes nodoklis;
- 7) iedzīvotāju ienākumi – iedzīvotāju ienākuma nodoklis;
- 8) dabas resursu izmantošana un vides piesārņošana – dabas resursu nodoklis;
- 9) ieņēmumi no benzīna un dīzeļdegvielas realizācijas, kā arī mehānisko transportlīdzekļu un pašgājēju mašīnu jaudas – ceļu nodoklis;
- 10) noteikto juridisko un citu pakalpojumu sniegšana un darbību veikšana – valsts un vietējās nodevas.²⁹

Jaunā nodokļu un nodevu sistēma prasīja uzlabot Valsts kontroli pār valsts finansu resursu likumīgu veidošanu un izlietošanu, tajā skaitā par nodokļu un nodevu aprēķināšanas un iekasēšanas pamatotību. Bija nepieciešams radikāli mainīt finanšu inspekcijas darbu, precizējot tās uzdevumus, nosakot tiesības un pienākumus, paredzot atbildību. Šie jautājumi tika noregulēti 1990. gada 3. decembrī pieņemtajā likumā "Par Latvijas valsts finanšu inspekciju".

Nodokļu tiesībās mainīgā tirgus apstākļos izmaiņas un papildinājumi tika izdarīti ārkārtīgi bieži, šajā jomā tās apsteidza jebkuru citu tiesību nozari un radīja problēmas pielietošanā. Uzņēmējdarbība nevarēja normāli attīstīties, jo nebija prognozējams, kādas jaunas izmaiņas (dažkārt pat ar atpakaļejošu spēku) nodokļu likumos tiks pieņemtas pēc īsa brīža.

Turpinājās arī jaunu likumu pieņemšana un veco nomaiņa. Tā, piemēram, likums "Par apgrozījuma nodokli" tika pieņemts 1991. gada 18. decembrī, kad tas nomainīja atbilstošo 1990. gada 14. decembra normatīvo aktu. Tomēr

29 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1991. – Nr. 3/4. – 27. p.

arī šis likums jau 1992. gada 10. jūlijā tika pieņemts jaunā redakcijā, lai atkal zaudētu spēku 1995. gada martā. 1993. gada 12. maijā LR AP pieņēma jaunu likumu – “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”, kas paredzēja iedzīvotāju pienākumu deklarēt savus gada ienākumus (likums stājās spēkā no 1994. gada 1. janvāra).³⁰ Vienlaikus tika atzīts par spēku zaudējušu 1990. gada 12. decembra analogisks likums, kurš bija labots jau 14 reizes.

3. Juristu sagatavošana

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte gatavoja plaša profila juristus (dekāns kopš 1984. gada bija profesors J. Vēbers, vietnieki – doc. I. Krastiņš un doc. V. Šulcs). 5 gadu apmācību kursa vietā tika ieviests jauns mācību process, kas dalījās divos posmos: pirmais bija pamatstudiju posms ar minimālo studiju ilgumu 4 gadi. Šajā posmā varēja iegūt jurista specialitāti un bakalaurs akadēmisko grādu. Otrais studiju posms bija specializācijas posms tiesību zinātņu maģistra akadēmiskā grāda iegūšanai. Tajā minimālais studiju ilgums bija 1,5 – 2 gadi. Ievērojami paplašinājās studentu iespējas papildināties ārzemēs. Arī fakultātē bieži ieradās vieslektori no ārzemēm, lai nolasītu atsevišķus lekciju kursus vai lekcijas.

Juristus ar augstāko kvalifikāciju 1991. gadā sāka gatavot arī privātās augstskolas. Viena no pirmajām licencētajām privātaugstskolām Latvijā – Biznesa institūts RIMPAK Livonija specializējās starptautiskajā menedžmentā, nodrošinot studentiem starptautisko tiesību bakalaurs grāda iegūšanu. Sociālo tehnoloģiju institūta tiesību zinātņu programmas studentiem tika piedāvāta specializācija uzņēmējdarbības tiesiskajā nodrošinājumā un iespējas turpināt mācības maģistratūrā citās augstskolās.

30 LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – Nr. 22/23. – 413. p.

Jautājumi un uzdevumi

1. Raksturojiet vēlēšanu tiesību būtiskās atšķirības un kopīgās iezīmes 1990. gada Latvijas PSR AP vēlēšanās un 1993. gada Saeimas vēlēšanās!

2. Salīdziniet 1991. gada 10. decembra likumu "Cilvēka tiesības un pienākumi" ar attiecīgajām tiesību normām LPSR Konstitūcijā (1978. g.) un LR Satversmes jaunpieņemto 8. nodaļu!

3. Kādas 1937. gada LR Civillikuma normas nācās grozīt to atjaunojot un kāpēc?

4. Raksturojiet uz likuma "Par tiesu varu" pamata veiktās Latvijas tiesu iekārtas reformas būtību! Kādā veidā tā nostiprināja tiesiskas valsts principu īstenošanu Latvijā?

Ieteicamā literatūra

Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa. Rakstu krājums T. Jundža red. – R., LZA, 1998, 742 lpp.

V. Blūzma, O. Celle, T. Jundzis, D. A. Lēbers, E. Levits, Ļ. Zīle. Latvijas valsts atjaunošana. 1986. – 1993. – R., LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1988, 528 lpp.

4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums. T. Jundža red. – R., Fonds Latvijas Vēsture, 2000. – 776 lpp.

D. Īvāns. Gadījuma karakalps. – R., Vieda, 1995, 382 lpp.

T. Jundzis. Latvijas drošība un aizsardzība. – R., Junda, 1995, 572 lpp.

T. Jundzis. Tiesību reformas divvaldības apstākļos (1990. – 1991.). – Latvijas vēstures institūta žurnāls, 1997, Nr. 3, 128. – 154. lpp.

D. A. Lēbers sadarb. ar I. Bišeru. Ministru kabinets. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai. (Ministru kabinets). – R., 1998

J. Ritenis. Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu. – R., LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999, 248. lpp. J. Škapars. Latvijas ceļi un neceļi. Rakstu krājums. – R., Vērmanparks, 1996, 232 lpp.

Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918. – 1998. Sast. A. Sarkanis. – R., Nordik, 1999, 542 lpp.

Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika. Sast. D. Bleiere. – R., N.I.M.S., 1996, 134 lpp.

Latvijas Republikas Augstākā Padome. – R., Latv. Enciklopēdiju redakcija, 1991, 128 lpp.

Tauta. Zeme. Valsts. Latvijas Nacionālās neatkarības kustība dokumentos.
Sast. E. Pelkaus. – R., Latv. Valsts arhīvs, 1995, 130 lpp.

J. Dreifeld. *Latvia in Transition*. – Cambridge University Press, 1996, 214 pp.

Together. Council of the Baltic States. 1990 – 1992. Documents. – Vilnius, "Solidarity" printing house, 1996, 106 pp.

Nobeigums

LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS IEZĪMES UZ XXI GADSIMTA SLIEKŠŅA

Latvijas tiesību sistēma, tāpat kā citu postsociālistisko Austrum- un Viduseiropas valstu nacionālās tiesību sistēmas, pēc sociālistiskās valsts un sabiedriskās iekārtas sabrukuma 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā atrodas *pārejas periodā* no sociālistiskā (padomju) uz Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loku, un proti, tā modernajā – demokrātiskās un tiesiskās valsts – variantā.

Šī pāreja no viena tiesību loka uz otru ir loģiska konsekvence sabiedriski politiskās sistēmas maiņai no totalitārās padomju tipa iekārtas uz Rietumu demokrātisko iekārtu.

Tādēļ 90. gadu tiesību sistēmu Latvijā vispārīgi var apzīmēt par *pārejas jeb transformācijas tiesību sistēmu*, kurā vienlaicīgi un daļēji pretrunīgi darbojas vecās padomju un jaunās Rietumu tiesību sistēmas elementi.

1. Valsts sabiedriski politiskās iekārtas un tiesiskās iekārtas sasaiste

Latvijas tiesību sistēmas attīstība XX gadsimta 90. gados ir 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā notikušās *demokrātiskās sabiedriski politiskās revolūcijas* (kuru mēdz dēvēt par Trešo atmodu¹) tiešas sekas. Tādēļ vispirms nepieciešams aplūkot valsts sabiedriski politiskās un tiesiskās iekārtas savstarpējo sasaisti.

Katrai sabiedriski politiskai iekārtai ir tai atbilstoša tiesiska iekārta. Valsts tiesiskā iekārta ir valsts sabiedriski politiskās iekārtas nozīmīga sastāvdaļa. To mijiedarbība ir abpusēja.

Sabiedriski politiskā iekārta vispirms definē nosacījumus, kā jābūt strukturētai tiesiskajai iekārtai.

1 Sal. Jānis Stradiņš. Trešā Atmoda. Runas un raksti 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju. – Rīga, 1992. – 7.–8. lpp.

Piemēram, ja valsts sabiedriski politiskā iekārta balstās uz tirgus saimniecību, tad tiesiskās iekārtas noteikumiem par īpašumu ir jābūt pilnīgi citādiem nekā tad, ja sabiedriski politiskā iekārta balstās uz valsts plānsaimniecību.

Tikpat nozīmīga ir ietekme pretējā virzienā: No tiesiskās iekārtas struktūras un funkcionēšanas veida un kvalitātes ir atkarīgs, kā un cik kvalitatīvi darbojas visa sabiedriski politiskā iekārta kopumā.

Piemēram, ja sabiedriski politiskās iekārtas mērķis ir indivīda brīvības un cilvēktiesību nodrošināšana, bet tiesiskā iekārta negarantē efektīvu valsts pārvaldes pakļautību likumam un indivīda tiesības aizstāvēt savas cilvēktiesības neatkarīgā un kvalificētā tiesā, tad šīs sabiedrības mērķis kļūst par tukšu skaņu. Tā sasniegšana nepiemērotās tiesiskās iekārtas struktūras vai mazspējas dēļ faktiski tiek sabotēta.

Pamatsituācija pasaulē ir sabiedriski politiskās iekārtas un tās sastāvdaļas – tiesiskās iekārtas – savstarpēja *saderība*. Vēstures attīstības gaitā tās orientējas viena uz otru un “noslīpē” savstarpējās saskarsmes zonu tā, ka tās funkcionāli darbojas kā vienots mehānisms.

Piemēram, Lielbritānijas demokrātiskā sabiedriski politiskā iekārta un tās *common law* tiesību sistēma, Francijas demokrātiskā sabiedriski politiskā iekārta un tās kontinentālā tiesību sistēma,² Padomju Savienības totalitārā sabiedriski politiskā iekārta un tās sociālistiskā tiesību sistēma darbojas savstarpēji saderīgi.

Vēsturē tomēr ir gadījumi, kad sabiedriski politiskās iekārtas radikālas maiņas (revolūcijas) rezultātā tā uz īsāku vai ilgāku laiku var kļūt *nesaderīga* ar principiāli lēnāk reaģējošo tiesisko iekārtu.

Piemēram, Krievijā pēc 1917. gada oktobra revolūcijas nebija iespējams izmantot cariskās Krievijas tiesisko iekārtu, pat ja to radikāli reformētu. Šo problēmu boļševiku vara sākotnēji atrisināja ar jebkādu tiesību noliegumu (tiesiskais nihilisms), līdz 20. gados tika izveidota pilnīgi jauna, totalitārajai sabiedriski politiskajai iekārtai pieskaņota sociālistiskā tiesiskā iekārta.

- 2 Kontinentālās Eiropas tiesību loks un anglo-amerikāņu (*common law*) tiesību loks uzskatāmi par kopēja “lielā” Rietumu tiesību loka diviem atzariem. Tie balstās uz to pašu vērtību sistēmu un dod gandrīz identiskus rezultātus, lai gan rezultātu atrašanās ceļi sakarā ar citādi strukturētu dogmatiku var būt atšķirīgi. Par pasaules tiesību lokiem skat. tuvāk: David – Grassmann. *Einführung in die grossen Rechtssysteme der Gegenwart*. 2. Aufl. – München 1992.; Par kontinentālās Eiropas tiesību loku skat. Tuvāk: Edgars Melķis. *Kontinentālās Eiropas tiesību loks* // *Juristu Žurnāls*. – 1998. – Nr. 6. – 5.–11. lpp.; J. Vālbergs. *Eiropas kontinentālais valsts tiesību principi un angļu-amerikāņu common law*. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis. – 1939. – 132–157. lpp.

Cits piemērs ir Turcija.³ Šī gadsimta 20. un 30. gados Turcijas diktators Kemals Ataturks, vēlēdamies modernizēt Turcijas feodālo sabiedriski politisko iekārtu, sāka ar strauju tiesiskās iekārtas nomaiņu, islama tiesību sistēmas vietā ieviešot kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu. Turcijas likumdošanā tika pārņemti veseli Šveices un Vācijas daļēji Francijas likumdošanas bloki (kopā ar tiem piederīgo tiesību teoriju un dogmatiku). Jaunā tiesiskā iekārta papildināja un stiprināja jauno, moderni orientēto sabiedriski politisko iekārtu. Tomēr sakarā ar pilnīgi citādo tiesību normu izpratni kontinentālās Eiropas un islama tiesību sistēmās jaunieviestie šveiciešu, vācu un franču likumi un to principi sākotnēji noveda pie savdabīgiem, ne vienmēr racionāliem rezultātiem. Taču valsts konsekvētās, uz mērķtiecīgu tiesību sistēmas maiņu orientētās politikas rezultātā (institūciju pārstrukturēšana, islamiskā juridiskā personāla nomaiņa un pārkvalifikācija, ārzemju ekspertu iesaistīšana, it sevišķi juridiskajā izglītībā) Turcija šo jauno tiesību sistēmu vēsturiski īsā laika posmā apguva. Kopš 40. gadiem Turcija ir uzskatāma par integrālu kontinentālās Eiropas tiesību loka ģermāņu grupas sastāvdaļu.

Kā redzams, *maiņu impulsi* var nākt no *abām pusēm*: Krievijā jaunā boļševiku vara radīja sev piemērotu tiesību sistēmu, turpretim Turcijā tieši tiesību sistēmas nomaiņa deva nozīmīgu, varbūt pat izšķirošu impulsu jaunās sabiedriski politiskās iekārtas izveidošanai un stabilizēšanai.

Tomēr politiskās revolūcijas un pat jaunu valstu izveidošanās ne vienmēr noved pie visas sabiedriski politiskās iekārtas un tiesiskās iekārtas nomaiņas. Tās var izraisīt arī tikai tiesiskās iekārtas "satricinājumus", taču neradīt pilnīgu jaunu tiesisko iekārtu vecās vietā.

Piemēram, 1918. gada novembra demokrātiskās revolūcijas rezultātā Vācijā autoritāri pusdemokrātiskais ķeizariskais režīms tika nomainīts ar parlamentārās demokrātijas iekārtu. Revolūcijas rezultātā notika radikālas izmaiņas Vācijas konstitucionālajās tiesībās. Taču vācu tiesību sistēma *kopumā* pēc būtības nemainījās: citās tiesību nozarēs likumdošanas maiņas nepārkāpa pastāvošās tiesību sistēmas regulārās modernizācijas ietvarus. Juristu un visas sabiedrības tiesību izpratne, tiesību piemērošanas metodoloģija un tiesību kultūra attīstījās tālāk, nezaudējot līdzšinējo vēsturisko bāzi. Arī pēc Austroungārijas ķeizaristes sabrukuma 1918. gadā tās pēcnācējvalstīs (Čehoslovākijā, Ungārijā, Austrijā) jaunās nacionālās tiesību sistēmas tika veidotas, reformējot un attīstot tālāk pārmantoto Austro-ungārijas tiesību sistēmu.

3 Skat. tuvāk: Introduction to Turkish Law. Ed. by Tugrul Ansay, Don Wallace Jr. – The Hague, London, Boston 1996.

2. Latvijas tiesiskā iekārta

20. gadsimtā:

Pagriezieni un lūzumi

Lai labāk izprastu atjaunotās Latvijas tiesiskās iekārtas transformācijas problēmas, nepieciešams atsaukt atmiņā Latvijas līdzšinējās tiesību attīstības galvenos pieturas punktus. Tie ir cieši saistīti ar XX gadsimta Latvijas politiskās vēstures vilņojumiem.

Latvijas tiesiskās iekārtas attīstība XX gadsimtā ir bijusi citāda nekā vairumā Rietumvalstīs.

Lielākajai daļai Rietumvalstu tiesiskajām iekārtām raksturīga to ilgstoša *kontinuitāte*. Piemēram, *Anglijas* un citu anglosakšu tiesību zemēs tiesiskās iekārtas kontinuitāte turpinās kopš viduslaikiem, *Francijā* – kopš 1789. gada revolūcijas un sekojošo Napoleona reformu laikmeta, *Vācijā*⁴, *Šveicē*, *Nīderlandē*, *Beļģijā*, *Skandināvijas valstīs* – kopš 19. gadsimta sākuma.

Protams, tiesības nepārtraukti attīstās, un moderno likumu skaits it sevišķi pēdējās dekādēs ir gandrīz vai “eksplozīvs”. Taču likumdošanas procesa gaitā iepriekšējie principi parasti tiek attīstīti tālāk un modificēti. Attīstība līdz ar to parasti notiek “organiski”, jaunākās tiesības kā “koka stumbra gredzeni” ietver sevī (modificētas) iepriekšējos tiesību principus. Jaunākie tiesību slāņi balstās uz vecākajiem.

Protams, praktiskais jurists ikdienas darbā parasti darbojas tikai ar jaunākajiem tiesību slāņiem. Tomēr nav nekas ārkārtējs, ja tiesa vēl šodien, lai pamatotu savu spriedumu, balstās uz argumentiem, kas ietverti kādā 20. gadsimta sākuma vai 19. gadsimta tiesas spriedumā vai tā laika juridiskajā literatūrā. Anglijā šīs juridiskās argumentācijas saknes ir vēl senākas.

Tiesību sistēmas kontinuitāte un daudzie likumdošanas slāņi ir ļāvuši izveidoties stipram *tiesību ideju “kodolam”*. Tas veido bāzi ne vien mūsdienu tiesību izpratnei, bet arī aktuālajam tiesību jaunrades procesam. Šīs tiesību ideju kodols ir *kopīgs visām Rietumvalstīm*, lai gan tā konkrētās izpausmes var būt ļoti dažādas. Tas loģiski izriet no kopējās sabiedriski politiskās iekārtas – Rietumu tipa demokrātijas: līdzīga sabiedriski politiskā iekārta prasa arī līdzīgu tiesisko iekārtu.

4 Vācijā par tiesību sistēmas kontinuitātes pārrāvumu var uzskatīt nacionāl-sociālisma perioda tiesības (1933–1945). Pēc 1945. gada (Rietum-) Vācijā tomēr atkal turpināja iepriekšējo, 1933. gadā “pārtrūkušo” tiesību sistēma, to modificējot it sevišķi publisko tiesību jomā. Austrumvācijā 1949–1990. gadā darbojās socialistiskā tiesību sistēma. Pēc Vācijas apvienošanās 1990. gadā. Austrumvācijas tiesību normas tika atceltas un visā Vācijas teritorijā ieviesta līdzšinējā Rietumvācijas tiesību sistēma.

Pretēji Rietumvalstu tiesisko iekārtu kontinuitīvās attīstības samērā mierīgajam plūdumam Latvijas tiesiskajai iekārtai XX gadsimtā raksturīgi ir regulāri "*satricinājumi*". Tie ir Latvijas vētrainās politiskās vēstures sekas.

Šie satricinājumi nedz Latvijas juristu saimē, nedz visā sabiedrībā kopumā nav ļāvuši izveidoties stipram tiesību ideju kodolam. Latvijas tiesiskā doma kopš 1940. gada ir bijusi atrauta no kopējās Rietumu tiesisko ideju bāzes. Tā tikai kopš 90. gadiem tiek atkal – pagaidām fragmentāri – apgūta.

Tiesiskā iekārta Latvijā XX gadsimtā ir piedzīvojusi pavisam *deviņus satricinājumus*: pirmo vācu okupāciju 1915.–1918. gadā, 1917. gada Krievijas revolūcijas izraisīto demokratizācijas procesu neokupētajā Latvijas daļā, boļševiku Oktobra revolūcijas gaitā tapušo autonomo "Iskolata republiku" 1917.–1918. gadā, Latvijas valsts nodibināšanu 1918. gadā, Latvijas padomju iekārtu 1918.–1920. gadā, autoritāro apvērsumu 1934. gadā, padomju tiesiskās iekārtas ieviešanu 1940./1941. gadā un vēlreiz 1944./1945. gadā, starplaikā otro vācu okupāciju 1941.–1944./1945. gadā un visbeidzot, pašreizējo tiesību sistēmas transformāciju kopš 1990. gada. Pārredzamā nākotnē gaidāms vēl viens satricinājums: iestāšanās Eiropas Savienībā.

Vadoties no tā, cik dziļas sekas līdzšinējie satricinājumi izraisījuši Latvijas tiesību sistēmas attīstībā, tos var iedalīt "pārejošās pārmaiņās", "pagriezienos" un "lūzumos".

Četri no šiem "satricinājumiem" uzskatāmi par "pārejošām pārmaiņām". *Pirmais vācu okupācijas režīms* 1915.–1918. gadā principā atstāja spēkā līdzšinējās vietējās tiesības, taču ieviesa tām pāri stāvošas okupācijas tiesības. Savukārt "*Iskolata republikas*" 1917. gada novembrī – 1918. gada februārī un *Latvijas Padomju valdības* laikā 1918.–1920. gadā tās kontrolētajā teritorijā darbojās pirmatnējās padomju tiesības. Arī *otrais vācu okupācijas režīms* 1941.–1944./1945. gadā pāri vietējām tiesībām (kurām šoreiz bija divi "slāņi" – Latvijas un padomju) ieviesa savas specifiskās okupācijas tiesības. Šie četri Latvijas politiskajā vēsturē ļoti smagie periodi Latvijas tiesību tālākajā attīstībā būtiskas pēdas nav atstājuši.

Trīs no "satricinājumiem" turpretim ir jau uzskatāmi par "pagriezieniem" tiesiskās iekārtas attīstības plūdu. Tie tālejoši mainīja Latvijas materiālās tiesības, lai gan nemainīja tiesiskās iekārtas būtību un nepārtrauca tās kontinuitāti. Tie ir – *Krievijas Pagaidu valdības nākšana pie varas* 1917. gada martā, *Latvijas valsts nodibināšana* 1918. gadā un *autoritārais apvērsums* 1934. gadā.

Pēdējie divi "satricinājumi" ir uzskatāmi par īstiem tiesiskās iekārtas "lūzumiem". Tie radikāli mainīja visu tiesiskās iekārtas būtību un pārtrauca līdzšinējo kontinuitāti. Tā ir *padomju tiesiskās iekārtas ieviešana* 1940–1941. gadā un vēlreiz 1944.–1945. gadā, un pašreizējais *tiesību sistēmas transformācijas process*, kas sācies 1990. gadā un turpinās joprojām.

Tālāk īsi raksturošu tikai pēdējos četrus minētos "lielos" satricinājumus, jo tie raksturo Latvijas valsts tiesību sistēmas veidošanās un evolūcijas sarežģīto gaitu.

2.1. Gadsimta sākums Latvijā: Krievijas valsts tiesiskā iekārta

Latvijas teritorijā līdz valsts dibināšanai 1918. gada 18. novembrī (izņemot īslaicīgo "Iskolata republikas" posmu) darbojās Krievijas valsts tiesiskā iekārta ar vēsturiski pārmantoto Baltijas vietējo tiesību īpatnībām.

Lai gan cariskā politiskā iekārta bija autokrātiska (patvaldnieciska) un šai ziņā stipri atpalika no demokrātijas attīstības Rietumeiropā, tās tiesību sistēma tomēr piederēja pie Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loka. Pēc dzimtbūtniecības atcelšanas tā tika ievērojami modernizēta, sekojot franču un vācu tiesiskās domas attīstībai. Baltijas vietējo tiesību sistēma, kas idejiski bija pieslēgusies vācu tiesību telpai, balstījās uz romiešu tiesību recepciju. Tātad Latvija XX gadsimta sākumā atradās kontinentālās Eiropas tiesību telpā.

Pēc 1917. gada februāra revolūcijas Krievijas valststiesības tika demokratizētas. Autokrātiskās iekārtas vietā sāka veidoties demokrātiska politiska iekārta. Tas nozīmēja arī būtisku publisko tiesību pamatnormu maiņu. Tās stājās spēkā arī Latvijas neokupētajā daļā. Šo īslaicīgo posmu tomēr jau drīz pātrauca 1917. gada oktobra boļševiku revolūcija.

2.2. Latvijas valsts dibināšana 1918. gada 18. novembrī un parlamentārās demokrātijas posms līdz 1934. gada 15. maijam

Liels "satricinājums" Latvijas tiesiskās iekārtas vēsturē bija Latvijas valsts dibināšana 1918. gada 18. novembrī. Līdz ar to radikāli mainījās Latvijā pastāvošā *valststiesiskā iekārta*. No Krievijas provinces tā kļuva par neatkarīgu parlamentāro demokrātiju.

Latvijas valststiesības, par kuru centrālo tiesību normu kļuva 1922. gada 15. februāra *Satversme*, tika radītas pilnīgi no jauna. Līdz ar valsts izveidošanos 1918. gadā tiesiskā iekārta Latvijā strauji *modernizējās un demokratizējās*. Tās ietvēra tā laika progresīvās demokrātiskās idejas.⁵

Krievijas impērijas tiesību sistēmas īpatnības, kas nebija savietojamas ar moderniem, liberāli demokrātiskiem tiesiskajiem priekšstatiem (piemēram, jautājumos par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, par valsts pārvaldes iekārtu u.c.), tika lielā mērā izskaustas.

5 Skat. arī: Valdis Blūzma. *Tiesiskās valsts pirmsākumi Latvijā* // *Latvijas Vēsture*. – 1998. – Nr.3. – 20.-24. lpp.; Nr.4 – 6.-14. lpp.

Turpretim pārējās pirms valsts dibināšanas spēkā esošās Krievijas impērijas un Baltijas vietējo tiesību normas – it sevišķi *civiltiesību, krimināltiesību*, daļēji arī *administratīvo* tiesību jomās – varēja palikt spēkā, jo tās nebija krasā pretrunā ar jauno demokrātisko valststiesisko iekārtu, jo vairāk tādēļ, ka Krievijas Pagaidu valdība 1917. gadā jau bija uzsākusi tiesību modifikācijas procesu.

Vēlāk šīs pārmantotās tiesību normas paātrinātā tempā tika modernizētas, pieskaņojot tās Eiropas jaunajām tiesību atziņām. Piemēram, indivīda aizsardzības mehānisms pret administratīvajiem aktiem – viena no tiesiskas valsts būtiskākajām pazīmēm – jau tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas tika balstīts uz tam laikam progresīviem pamatiem: 1921. gada 4. martā tika pieņemts likums “Par administratīvajām tiesām”, kas nodrošināja neatkarīgas tiesas kontroli pār pārvaldes rīcību pret indivīdu. Pārmantotie Krievijas sodu likumi tika nomainīti 1933. gadā, bet civiltiesību normas – 1938. gadā, kad stājās spēkā 1937. gada *Latvijas Civillikums* – apjomīgākais neatkarīgās Latvijas tiesību dokuments.

Taču no tiesību *satura* viedokļa arī šīs lielās kodifikācijas nenozīmēja vēsturisku pārrāvumu, bet gan pārmantotās tiesību sistēmas reformu un tālākattīstību. Tā, piemēram, lielais vairums Latvijas *Civillikumā* uzņemtie juridiskie institūti un jēdzieni ir atrodamī jau *Vācijas 1900. gada Civillikumā*, kā arī cariskās Krievijā civiltiesiskajā likumdošanā. Vācijas Civillikums, tāpat arī Krievijas civiltiesiskā likumdošana, savukārt ir uzņēmumuši lielāko daļu *Francijas 1804. gada Civillikuma* (Napoleona kodeksa) juridiskos institūtus. To saknes atkal daudzkārt meklējamas romiešu tiesībās.

Būtiski ir tas, ka tiesību *izpratne* un tiesību *piemērošanas metodoloģija* pēc Latvijas valsts nodibināšanas nevis radikāli mainījās (kā Krievijā pēc 1917. gada boļševiku revolūcijas), bet gan turpināja kontinuitīvi attīstīties. Tādēļ bija izmantojama iepriekšējā tiesu prakse un juridiskās zinātnes atziņas. Latvijas Senāts savos spriedumos atsaucās uz *Krievijas Senāta*, arī uz Vācijas Valsts tiesas (*Reichsgericht*) spriedumiem. Latvijas juridiskā zinātne un tiesu prakse kā savu atziņu bāzi izmantoja ne vien Latvijas, bet arī Krievijas un it sevišķi moderno Vācijas un citu Eiropas valstu tiesu prakses un juridiskās literatūras atziņas.

Latvijas valsts un tās parlamentāri demokrātiskās politiskās iekārtas izveidošanās krietni satricināja līdz tam Latvijā pastāvošo Krievijas impērijas tiesisko iekārtu. Tömēr tā nav uzskatāma nedz par visas līdzšinējās sabiedriski politiskās iekārtas, nedz arī tiesiskās iekārtas nomaiņu. Demokrātisko reformu procesi nepārtrauca pārmantotās tiesiskās iekārtas kontinuitāti. Krievijas impērijā izglītotie juristi varēja izmantot savu kvalifikāciju (tiesību izpratni un juridiskās tehnikas iemaņas) arī jaunajā Latvijas valstī.

Tā kā Krievijas tiesību sistēmas juridisko atziņu bāzes attīstība kopš 1917. gada boļševiku revolūcijas bija apstājusies, Latvijas juridiskā doma

arvien ciešāk pieslēdzās Rietumeiropas juridiskajai domai, kas gan balstījās uz tām pašām idejiskajām saknēm, taču bija attīstījusies daudz tālāk tieši tiesiskas valsts virzienā. Gan Latvijas tiesvedībai, gan juridiskajai zinātnei bija pašsaprotami, analizējot Latvijas tiesību jautājumus, izmantot Rietumeiropas plašo tiesisko atziņu bāzi. Sevišķi cieša intelektuāla sasaiste pastāvēja ar Vācijas (līdz 1933. gadam) un Šveices, kā arī Francijas un Lielbritānijas juridisko domu.

Tādējādi Latvijas tiesiskā iekārta pēc 1918. gada ne vien neattālinājās no Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loka, bet gan gluži otrādi – “pārvietošanās” no tā “perifērijas” tuvāk “centram”.

2.3. Autoritārā režīma ieviešana 1934. gadā

Nākamais Latvijas tiesiskās iekārtas “satricinājums” bija antikonstitucionālais 1934. gada 15. maija apvērsums, kura rezultātā parlamentārā demokrātija tika nomainīta ar *autoritāru režīmu*. Apvērsums nozīmēja radikālu *valststiesiskās* iekārtas maiņu. Tas daļēji skāra arī *administratīvās* tiesības. Tika ierobežotas cilvēka pilsoniskās un politiskās brīvības.

Tomēr autoritārais režīms nekļuva par totalitāru režīmu. Tas – ar izņēmumiem valststiesību un daļēji administratīvo tiesību jomā – varēja arī turpmāk balstīties uz līdzšinējo Latvijas tiesību sistēmu. Autoritārais režīms – vismaz sākotnēji – nemaz necentās radīt būtiski jaunu tiesību sistēmu, kas radikāli atšķirtos no līdzšinējās. Tas visumā turpināja iesāktos Latvijas tiesību sistēmas modernizācijas procesus (piemēram, pabeidzot darbu pie *Civillikuma*), tomēr pie izdevības izceļot autoritārās politiskās iekārtas aspektus.⁶ Tiesu sistēma, neraugoties uz atsevišķiem mēģinājumiem to ierobežot, palika visumā neatkarīga. Tas attiecās ne vien uz civillietām un krimināllietām, bet arī uz administratīvajām lietām. Neatkarīgas tiesas kontrole pār pārvaldes darbību ir centrālais tiesiskas valsts elements. Tas bija arī zināms nodrošinājums, ka autoritārā iekārta nepārvērtās par totalitāru sabiedriski politisku iekārtu.

Tāpat kā neatkarīgās valsts izveide, arī šis Latvijas tiesiskās iekārtas attīstības radikālais pagrieziens tomēr neizrāva to no tradicionālā kontinentālās Eiropas tiesību loka.

2.4. Padomju okupācija un sociālistiskās tiesību sistēmas ieviešana 1940. gadā

Lielākais “satricinājums” šī gadsimta Latvijas tiesību vēsturē bija Latvijas *okupācija un aneksija* 1940. gadā. Padomju vara īsā laikā, masveidīgi pielietojot vardarbību, pārveidoja visu Latvijas sabiedriski politisko iekārtu atbilstoši

6 Sal. arī Lotars Šulcs. Latvijas kā autoritāras valsts pieci gadi tiesību laukā. – Tieslietu Ministrijas Vēstnesis. – 1939. – 604–612. lpp.

totalitārajam staliniskajam modelim. Vienlaicīgi Latvija tika degradēta no neatkarīgas valsts par Padomju Savienības provinci.

Līdzšinējā Latvijas tiesiskā iekārta, lai arī kā to mēģinātu pieskaņot jaunajiem apstākļiem, bija krasā *pretrunā* ar padomju valsts un sabiedrības modeli. No padomju režīma funkcionēšanas viedokļa Latvijas tiesību normas jaunajā iekārtā nebija iespējams pārmantot, ja arī tās tiktu tālejoši modificētas. Kontrproduktīva būtu bijusi Latvijas juristu uz Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loka principiem balstītā tiesību izpratne un tiesību piemērošanas metodoloģija. Tā praksē būtu devusi citus rezultātus, nekā to prasītu totalitārā režīma un tai pieskaņotās sociālistiskās tiesiskās iekārtas loģika. Tāpat absurda būtu bijusi LPSR Augstākās tiesas atsaukšanās uz Latvijas Senāta spriedumiem un Latvijas juridiskās zinātnes atziņām.

Padomju režīms šo problēmu atrisināja ātri un konsekventi, 1940. gadā vienoti nomainot praktiski visu līdzšinējo Latvijas likumdošanu ar *Krievijas PFSR likumdošanu*, vai nu to gandrīz pilnībā pārrakstot (kā 1940. gada *Latvijas PSR konstitūciju*), vai arī pārņemot Krievijas PFSR likumdošanu tieši (*Krievijas 1922. gada Civilkodeksu, 1923. gada Civilprocesa kodeksu, 1922. gada Kriminālkodeksu, 1923. gada Kriminālprocesa kodeksu, 1922. gada Darba likumu kodeksu* u.c.).

Vienlaicīgi tika nomainīts (un lielā mērā fiziski iznīcināts) gandrīz viss Latvijas iestāžu un tiesu sistēmas *juridiskais personāls*. Neatkarīgās Latvijas juristi pamatoti tika uzskatīti ne vien par jaunajam režīmam nelojāliem, bet arī par "nekvalificētiem" darbam sociālistiskajā tiesiskajā iekārtā.

Tā kā vietējo kolaborantu skaits bija niecīgs, praktiski viss jaunais juridiskais personāls tika atsūtīts no Padomju Savienības. Pirmā jaunā sociālistiskajai tiesību sistēmai kvalificētā vietējo Latvijas juristu paaudze tika sagatavota tikai 50. gadu sākumā.

Šis satricinājums Latvijas tiesību vēsturē uzskatāms par īstu "lūzumu" – t.i., *radikālu visas tiesiskās iekārtas nomaiņu*. Jaunā, sociālistiskā tiesiskā iekārta bija *pārrāvusi kontinuitāti* ar iepriekšējo tiesisko iekārtu. Tā jau piederēja citam – sociālistiskajam – tiesību lokam.

Tiesiskās iekārtas *transformācijas problēmas* padomju režīmam Latvijā praktiski *neradās*, jo tiesiskā iekārta ar aptverošu likumdošanas un juridiskā personāla pārņemšanu no Padomju Savienības tika pilnībā nomainīta ļoti īsā laika posmā.

2.5. Latvijas valsts atjaunošana un tiesību transformācija 90. gados

Pēdējais lielais Latvijas tiesiskās iekārtas satricinājums XX gadsimtā ir Latvijas tiesiskās iekārtas atgriešanās process kontinentālās Eiropas tiesību lokā (tā demokrātiskas un tiesiskas valsts variantā) pēc Latvijas valstiskās

neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. Arī tas ir apzīmējams par līdzšinējās tiesiskās iekārtas attīstības “lūzumu”, lai gan tas nav tik krass kā iepriekšējais – padomju tiesību sistēmas ieviešana.

Neatkarības atgūšana⁷ nozīmēja *sabiedriski politisku revolūciju*. Latvija samērā īsā laikā pārgāja no totalitāras iekārtas uz plurālistisku, demokrātisku sabiedriski politisko iekārtu. Tā jau šodien ir nostabilizējusies.

Uzsākot savu neatkarīgo attīstību, Latvija *mantojumā pārņēma padomju tiesisko iekārtu*. Īsā laikā radīt pilnīgi jaunu likumdošanas sistēmu un mainīt visu juridisko personālu praktiski nebija iespējams. Grūti akceptējamu haosu būtu radījuši arī teorētiski iespējami trīs *alternatīvi* risinājumi: visu padomju tiesību atcelšana, Latvijā 1940. gada 17. jūnijā (okupācijas brīdī) spēkā esošo tiesību pilnīga atjaunošana vai kādas citas valsts tiesību sistēmas pilnīga pārņemšana.

Arī reālāko no šīm trim alternatīvām – sākotnēji pilnībā atjaunot visas tiesību normas, kādas tās bija spēkā 1940. gada 17. jūnijā, – būtu bijis ļoti grūti realizēt. 1990.–1991. gadā atjaunojot Latvijas valsti, nepastāvēja attiecīgas valsts institūcijas. Pirmskara Latvijas tiesību normas piemērojot ar padomju juridisko izpratni, rezultāti vēl daudz biežāk būtu bijuši pretēji normas jēgai, nekā tas ir pašlaik. Tolaik tikai retais Latvijas jurists vispār bija lasījis *Satversmi* vai *Civillikumu*, par to izpratni nemaz nerunājot. Bez tam problemātisks bija arī fakts, ka 1940. gada 17. jūnijā pastāvēja autoritārs režīms, kas atspoguļojās arī daudzās tā laika publisko tiesību normās.

Tādēļ Latvija bez plašākām diskusijām diezgan pašsaprotami izvēlējās *tiesību reformu* ceļu. To pašu ceļu iet arī visas *pārējās postsociālistiskās valstis*.

Izņēmums ir vienīgi Austrumvācija, kurā pēc Vācijas apvienošanās 1990. gada 3. oktobrī stājās spēkā līdzšinējās Rietumvācijas tiesību normas. Vienlaicīgi gandrīz visi gāztā sociālistiskā režīma ierēdņi, tiesneši un prokurori kā jaunajai demokrātiskajai tiesiskai sistēmai profesionāli nekvalificēti un politiski kompromitēti tika atlaisti. Viņu vietā iecēla vairākus desmitus tūkstošus no līdzšinējās Rietumvācijas uz Austrumvāciju komandētu ierēdņus, tiesnešus un prokurus, kas līdzšinējo Rietumvācijas, tagad Vācijas kopējo tiesību sistēmu tūlīt sāka piemērot praksē. Tādā veidā ļoti īsā laikā Austrumvācijā no sociālistiskās tiesiskās iekārtas pārgāja uz Rietumu tiesisko iekārtu. Tā kā valsts rīcībā bija abi ātrai tiesiskās iekārtas transformācijai

7 Arī Latvijas valsts atjaunošana tāpat kā valsts nodibināšana, gan politiski, gan tiesiski uzskatāms par pakāpenisku procesu. Valsts nodibināšanas process kulminēja 1918. gada 18. novembrī ar Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanu. Valsts atjaunošanas procesa sākumu iezīmē 1990. gada 4. maija deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, bet noslēgumu – 1991. gada 21. augusta konstitucionālais likums “Par Latvijas Republikas valstisko statusu”.

nepieciešamie resursi – pirmkārt, pilnīgi gatava tiesību normu sistēma, un otrkārt, šajā tiesību sistēmā kvalificēti ierēdņi un juristi, – tad tipiskās transformācijas problēmas salīdzinājumā ar citām postsociālistiskajām valstīm tur bija īslaicīgas un minimālas.

Citu pēcsociālistisko valstu rīcībā šādi resursi nebija. Tādēļ tās – arī Latvija – bija spiestas iesākt ilgstošu tiesību reformu procesu, kura gaitā sākotnējā sociālistiskā tiesiskā iekārta pārvēršas (*transformējas*) par modernu Rietumu tipa tiesisko iekārtu, kas būtu saderīga ar jauno demokrātisko sabiedriski politisko iekārtu un tirgus saimniecību.

Latvijas tiesiskās iekārtas transformācijas procesa sākuma atskaites punkts ir 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 6. punkts, kas noteica, ka "pārejas periodā" var tikt piemērotas 1978. gada *Latvijas PSR konstitūcijas* normas un citi likumdošanas akti, ciktāl tie nav pretrunā ar *Satversmes* 1., 2., 3. un 6. pantu.⁸ Svarīgākais no šiem noteikumiem ir *Satversmes* 1. pants, kas nosaka, ka Latvija ir "neatkarīga un demokrātiska" republika.

Praksē *Satversmes* 1. pants kā valsts demokratizācijas un tiesiskošanas instruments tomēr palika neizmantots. Nedz padomju izglītību guvusi juristu saime, nedz sabiedrība kopumā neizprata "demokrātijas" jēdziena dziļāko saturu un tādēļ nespēja no šīs Latvijas tiesību sistēmas augstākās normas izdarīt juridiskus secinājumus, kas būtu pielietojami konkrētu jautājumu risināšanai.

No 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 6. punkta arī izriet, ka *PSRS konstitūcija*, federālā līmeņa likumi un citi normatīvie akti Latvijā vairs nav piemērojami.

Pēc pilnas neatkarības atgūšanas ar Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu "Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā" tika īpaši paskaidrots, ka līdz atjaunotās Latvijas likumdošanas "pilnveidošanai" spēkā paliek "savienotās republikas līmeņa" padomju normatīvie akti – Latvijas PSR konstitūcija, likumi, Augstākās Padomes lēmumi un Augstākās Padomes Prezidija dekrēti un lēmumi – ciktālu tie nav pretrunā ar 1991. gada 21. augusta konstitucionālo likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu".

Šis konstitucionālais likums vēlreiz apliecināja Latvijas kā neatkarīgas valsts statusu. 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma un 29. augusta lēmuma jēga bija "pārraut" jebkādas institucionālas un juridiskas saites ar

8 Tuvāk skat. Egils Levits. 1990. gada 4. maija deklarācija par Neatkarības atjaunošanu. Grām.: Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālavis Jundzis, D.A.Lēbers, Egils Levits, Ļubova Zile: Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993. – Rīga, 1998. – 207.–236. lpp.; Egils Levits. 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. Grām.: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums. T. Jundža red. – R., Fonds Latvijas Vēsture, 2000. – 52.–68. lpp.

Padomju Savienību, kas divvaldības periodā no 1990. gada 4. maijā līdz 1991. gada 21. augustā zināmā apmērā faktiski (bet pretrunā ar 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 6. punktu) turpināja pastāvēt.⁹

Latvijas tiesiskā iekārta 1990. gadā iegāja ilgstošā *transformācijas periodā*, kas joprojām turpinās. Tiesību reformu jēga ir padarīt to *atbilstošu Latvijas jaunās, demokrātiskās sabiedriski politiskās iekārtas prasībām*. Tās tālmērķis ir Rietumvalstu tiesisko standartu sasniegšana.¹⁰ No salīdzinošo tiesību viedokļa tas nozīmē atgriešanos kontinentālās Eiropas tiesību lokā.

Tiesību transformācija nenozīmē tikai likumdošanas un institucionālās struktūras maiņu. Tā ir tikai reformas "redzamākā" daļa. Tiesiskās iekārtas transformācija aptver (tai jāaptver) arī tiesiskās izpratnes, juristu prasmes un sabiedrības tiesiskās kultūras līmeņus, tātad juristu un sabiedrības "tiesisko uzvedību". Šajos līmeņos attīstība notiek lēnāk un pamanāma grūtāk, taču gala rezultātu – *tiesisko realitāti* – tie neietekmē mazāk kā likumdošana un institūcijas.

Tiesiskās transformācijas periodam ir raksturīga *divu nesaderīgu tiesību sistēmu elementu vienlaicīga pastāvēšana*. Latvijā šodien darbojas gan Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību sistēmas elementi – ar pieaugošu tendenci, gan pārmantotie sociālistisko tiesību elementi – ar dilstošu tendenci. Tas rada tiesību sistēmas nekonsekvenci un pretrunīgumu. Piemēram, kaut gan *Satversmes* 1. pantā postulētā demokrātiskā valsts iekārta pieprasa stingru tiesību normu hierarhijas ievērošanu un kontroli (Rietumu tiesību elements), tiesas šo hierarhijas pārbaudi neveic, tādā veidā nenodrošinot demokrātiskās leģitimitātes ķēdi starp *Satversmi* un konkrēto valsts rīcību pret individu (padomju tiesību elements).

Līdz ar to Latvijā šodien pastāv ievērojama *plaisa* starp plurālistisko sabiedrības modeli, tirgus ekonomiku un demokrātisko politisko iekārtu, kas ir iedibinājusies samērā ātri, no vienas puses, un tiesisko iekārtu, kas transformējas daudz lēnāk, no otras puses.

Tiesiskās iekārtas transformācija patlaban notiek visās *bijušajās sociālistiskajās valstīs*. Tai raksturīgas kopējas specifiskas problēmas.¹¹ Tiesiskā attīstība Latvijā uz šī fona 2000. gadā nedz sevišķi izceļas, nedz arī īpaši atpaliek.

9 Sal. arī 1991. gada 4. novembra Augstākās Tiesas plēnuma lēmumu Nr. 5 par Latvijas PSR likumdošanas aktu un Latvijas PSR Augstākās Tiesas plēnumu lēmumu piemērošanu Latvijas Republikas tiesās. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Plēnumu lēmumu krājums. 1990–1995. – Rīga, 1995. – 17.–19. lpp.

10 Sal. Valdis Birkavs. Būtībā mums ir viena prioritāte. – Likums un Tiesības. – 1999. – 9. sept. – 1. sēj. – Nr. 1. – 4. lpp.

11 Sal.: Rakstu krāj. Western Rights? Post-Communist Application. – Ed. by Andras Sajo. – The Hague, Boston, London, 1996.

3. Tiesiskās iekārtas attīstība 90. gados: galvenie posmi

Līdzšinējo Latvijas tiesiskās iekārtas attīstību desmit gados no 1990. gada 4. maija līdz 1999. gada 31. decembrim hronoloģiski var nosacīti iedalīt *trijos posmos*.

Pirmais posms aptver laika posmu no 1990. līdz 1993. gadam, kad sabiedrība atguva savas pilsoniskās brīvības, tika atjaunots *Civillikums* un valsts sāka reformēt ekonomiskās tiesības. Otrais posms aptver laika posmu no 1993. līdz 1995. gadam, kad tika atjaunota *Satversme* un veikta valsts institucionālā reforma. Trešais posms aptver laiku no 1995. līdz šodienai (2000. gadam), kad tiesību sistēma ar pieaugošu mērķtiecību tiek orientēta uz Eiropas Savienību.

3.1. Pirmais posms (1990–1993): Pilsonisko brīvību atgūšana, ekonomisko tiesību reforma un Civillikuma atjaunošana

Latvijas Trešās atmodas gaitā totalitārās varas ierobežojumi iedzīvotāju *pilsoniskajai un politiskajai brīvībai* pakāpeniski tika atcelti vai arī tie *de facto* vairs netika ievēroti (resp., kļuva obsoleti¹²). Latvijas sabiedrība reāli atguva savas *pilsoniskās un politiskās tiesības*, kas ir demokrātiskās iekārtas priekšnoteikums – vārda, preses, reliģijas, biedrošanās, pulcēšanās, pārvietošanās brīvību.¹³

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas šīs demokrātiskās brīvības tika nostiprinātas valsts likumdošanā – 1990. gada 11. septembra likumā “Par reliģiskām organizācijām” (nomainīts ar 1995. gada 7. septembra tāda paša nosaukuma likumu), 1990. gada 20. decembra likumā “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”, 1992. gada 15. decembra likumā “Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”.

Atbilstoši no kriminālkodeksa tika svītroti tādi nodarījumi kā “pretpadomju propaganda un agitācija” u.c. totalitārās iekārtas krimināltiesiskie nodrošinājumi.

1991. gada 10. decembrī tika pieņemts konstitucionālais likums “Par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem”. Tas saturēja demokrātiskai un tiesiskai valstij atbilstošu cilvēktiesību katalogu. Tam saistībā ar Satversmes

12 Par obsoletiem sauc tādas tiesību priekšrakstus, kas formāli joprojām ir spēkā, bet par kuriem sabiedrībā pastāv konsenss, ka tie vairs netiek piemēroti, jo ir mainījies šo tiesību sabiedriskais konteksts.

13 Skat. tuvāk: Tālavš Jundzis. Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas. Grāmatā: Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993. – 239–257. lpp.

1. pantu bija augstāks rangs nekā vienkāršiem likumiem.¹⁴ Tomēr pārvalde un tiesa nespēja šo likumu piemērot praksē, jo padomju juristu kvalifikācija abstraktu normu interpretācijā ir ļoti zema. Tādēļ šis saturiski visai kvalitatīvais likums tā arī palika deklaratīvs. Impulss, ko tas deva Latvijas valsts iekārtas tiesiskošanā, bija vājš. 1998. gada 6. novembrī šo likumu nomainīja Satversmes 8. nodaļa (89.–116. pants) par Pamattiesībām.

Balstoties uz šīm faktiskajām un nedaudz vēlāk arī likumdošanā vairāk vai mazāk nostiprinātajām pilsoniskajām un politiskajām brīvībām, Latvijas sabiedrība 90. gadu sākumā īsā laikā *atraisījās* un transformējās no totalitārās par demokrātisku sabiedrību.

Izveidojās brīva prese, cenzūra pārtrauca eksistēt. No Atmodas sākumā padomju režīma tikai pieciestajām "neformālajām grupām" izveidojās brīvu biedrību (nevalstisko organizāciju) tikls. Radās konkurējošas politiskās partijas, kas ar saviem kandidātiem piedalījās vēlēšanās. Reliģiskās konfesijas un organizācijas atbrīvojās no valsts aizbildniecības.

Līdz ar pilnas neatkarības atgūšanu 1991. gada augustā likvidējās arī padomju okupācijas varas drošības orgāni Latvijā. Pātrauca pastāvēt iedzīvotāju *slepenās novērošanas un savstarpējās izspiegošanas* ("stukaču") sistēma. Šī amorālā sistēma bija ļoti svarīgs padomju režīma balsts. Tā faktiski "atomizēja" sabiedrību, neļaujot indivīdiem brīvi apmainīties ar domām un vienoties kopējai (politiskai) rīcībai. Atjaunotās Latvijas drošības orgāni šo sistēmu neturpināja, lai gan tiesiskas aizsardzības mehānisms pret ļaunprātīgu indivīda tiesību pārkāpšanu (ieskaitot informācijas vākšanu par viņu) no drošības orgānu puses joprojām nav pietiekoši stiprs.

Demokrātiskās sabiedrības atraisīšanās 90. gadu sākumā pirmām kārtām bija rezultāts tam, ka cilvēki sāka faktiski izmantot šīs tiesības, neraugoties uz tā laika konkrētajiem neregulējumiem likumdošanā (un līdz ar to daļēji tos pārkāpjot). Atjaunotās Latvijas valsts 90. gadu sākuma perioda likumdošana attiecībā uz pilsoniskajām un politiskajām brīvībām vairs tikai *post factum* leģitimēja reāli uzvarējušo demokrātisko revolūciju.

Šodienas apstākļiem šī likumdošana tomēr uzskatāma par *novecojušu*. Lai gan toreiz šie likumi bija tālejoši, to koncepcijā un neregulējumos tomēr vēl dažkārt atpazīstami reformkomunistiski priekšstatī par padomju sistēmas liberalizāciju.¹⁵ Tā atsevišķos gadījumos¹⁶ neatbilst mūsdienu rietumu tipa

14 Skat. tuvāk: Egils Levits. Cilvēktiesību normas un to juridiskais rangs Latvijas tiesību sistēmā. – Juristu žurnāls Nr. 5 / Cilvēktiesību žurnāls Nr. 6, 1997, 50. un turpm. lpp.

15 Piemēram, *Sabiedrisko organizāciju likuma* 10. saistībā ar 15. pantu nosaka, ka sabiedriskā organizācija var uzsākt savu darbību tikai pēc tam, kad tā ir reģistrēta, 24. pants nosaka, ka valsts uzraudzības institūciju darbiniekiem ir tiesības piedalīties sabiedrisko organizāciju sēdēs u.tml. Šādi noteikumi ir

demokrātijas standartiem. Tādēļ 90. gadu sākuma likumdošana, kas attiecas uz indivīda tiesībām demokrātiskā un tiesiskā valstī, jaunajā dekādē būtu nopietni pārstrādājama.

90. gadu sākumā tika arī likti likumdošanas *pamati tirgus ekonomikā*.

Plānsaimniecība Latvijā sabruka divu iemeslu dēļ – pirmkārt, sakarā ar plānsaimniecības strukturālo konkurētspēju, un otrkārt, sakarā ar Latvijas ekonomikas atdalīšanos no PSRS ekonomiskās telpas. Brūkošās plānsaimniecības atbrīvotās nišas, kas kļuva arvien lielākas, anarhistiskā, daļēji kriminālā veidā ieņēma pirmatnīga tirgus saimniecība.

Šajā situācijā atjaunotā Latvijas valsts, faktiski būdama dziestošās padomju plānsaimniecības likvidatore, ar likumdošanas palīdzību mēģināja ieviest zināmu kārtību. Te vispirms minams 1990. gada 20. septembra likums "Par uzņēmējdarbību", kam vajadzēja kļūt par Latvijas ekonomiskās likumdošanas "jumta likumu". Tam sekoja 1990. gada 12. decembra likums "Par valsts uzņēmumu", 1990. gada 5. decembra likums "Par akciju sabiedrībām", 1991. gada 23. janvāra likums "Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību", 1991. gada 5. februāra likums "Par līgumsabiedrībām", 1991. gada 5. marta likums "Par pašvaldības uzņēmumu", 1991. gada 23. aprīļa likums "Par paju sabiedrībām" un daudzi citi.

Šī sākotnējā ekonomiskā likumdošana bija diezgan bezpalīdzīga. Pirmkārt, vājā, no padomju iekārtas pārmantotā valsts pārvalde un tiesu sistēma nespēja to saprātīgi realizēt praksē. Otrkārt, tā pati par sevi bija ne vien fragmentāra, bet bieži arī iekšēji nesaskaņota un no funkcionējošas tirgus ekonomikas viedokļa ne vienmēr racionāla. Piemēram, minētā likumdošana par uzņēmēj sabiedrībām nebija saskaņota ar vienlaicīgi pieņemto jauno nodokļu likumdošanu, kuras pamatā bija 1990. gada 28. decembra likums "Par nodokļiem un nodevām Latvijas Republikā". Abu likumdošanas nozaru savstarpējā saskaņotība tomēr ir absolūts priekšnoteikums to funkcionēšanai. Vienlaikus ekonomikas likumdošanai vajadzēja risināt vēl vienu ārkārtīgi kompleksu problēmu – *privatizāciju un denacionalizāciju*.¹⁷

pretrunā ar biedrošanās brīvības izpratni, ko nosaka *Eiropas Cilvēktiesību konvencijas* 10. pants, 1966. gada *Starptautiskā pakta par Pilsoniskajām un politiskajām tiesībām* 22. pants un *Satversmes* 102. pants.

16 Piemēram, līdz šim vēl lielā mērā ir saglabājusies no padomju režīma mantotā "pieraksta" sistēma ar saviem dzimtbūtnieciskajiem elementiem, neskaidras ir cilvēka tiesības iegūt no valsts informāciju vispār, kā arī specifiski par sevi uzkrāto informāciju (arī drošības iestādēs), nepietiekoši regulēta un kontrolēta ir (legālā) telefona sarunu noklausīšanās kriminālizmeklēšanas gaitā un personas aizsardzība, utt.

17 Par denacionalizāciju skat. tuvāk: Andris Grūtups. *Kā atgūt nolaupīto*. – Rīga, 1991.

Jebkura tirgus ekonomika balstās uz tai pieskaņotām *civiltiesībām* (resp. galvenokārt saistību un lietu tiesībām). Tādēļ 90. gadu sākuma mēģinājumi reformēt *Latvijas PSR Civillikodeksu*, kas principā noliedz cilvēku privātautonomijas principu un privātipašumu uz zemi un ražošanas līdzekļiem, drīz vien noveda strupceļā. Arvien vairāk nobrieda ideja atjaunot 1937. gada *Civillikumu*.¹⁸ Latvijas *Civillikums* ir viena no modernākajām civiltiesību kodifikācijām Eiropā. Tas, kā jau iepriekš norādīts, balstās uz tām pašiem tiesību principiem un satur gandrīz tādus pašus noregulējumus kā kontinentālās Eiropas valstu civillikumi.

1937. gada *Civillikuma* darbība pa atsevišķām daļām tika atjaunota 1992. un 1993. gadā. Ar to Latvija ieguva adekvātu tiesisko pamatu tirgus ekonomikai. Civiltiesību jomā tā vismaz likumdošanas līmenī "atgriezās Eiropā". Vienlaicīgi vienā no centrālajām tiesību nozarēm tikai atjaunota kontinuitāte ar 1940. gadā pārtraukto Latvijas nacionālo tiesību sistēmu.

3.2. Otrais posms (1993–1995):

Konstitucionālā un pārvaldes reforma

1990. gada 4. maijā atjaunotā Latvijas Republika pārņēma mantojuma *padomju valsts organizāciju* – gan struktūru, gan personālu. Taču padomju valsts organizatoriskā struktūra un tā personāla kvalifikācija bija piemērota padomju varas realizācijai, nevis demokrātiskas sabiedrības pārvaldīšanai.

Jau drīz pēc valsts neatkarības atjaunošanas valdība un parlaments mēģināja reformēt pārņemtās padomju struktūras, piemērot tās jaunajiem, demokrātiskajiem apstākļiem. Šajā reformu procesā kā svarīgākie likumdošanas akti minami 1992. gada 18. marta likums "Par Ministru Padomi" un 1992. gada 15. decembra likums "Par tiesu varu", 1990. un 1992. gada likumi par pašvaldībām. Vienlaicīgi daļa atjaunotajai valstij nelojālo un komunistiskajā nomenklatūrā augstākstāvošāko ierēdņu tika nomainīti.

Sākotnēji pēc neatkarības atjaunošanas formāli spēkā bija vairākas reizes labotā 1978. gada *Latvijas PSR konstitūcija*. Tomēr tās piemērošana faktiski tika pārtraukta.¹⁹ Tādēļ 1991. gada vasarā Augstākās Padomes deputātu un lietpratēju grupa izstrādāja jaunu *Pamatlikuma* projektu pārejas periodam līdz neatkarības pilnīgai atjaunošanai.²⁰

18 Sal. Andris Grūtups, Edmunds Krastiņš. Īpašuma reforma Latvijā. – Rīga, 1995. – 214.–227. lpp.

19 Dītrichs Andrejs Lēbers (Loeber) sadarbībā ar Ilmāru Bišeru. Ministru kabinets. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai "Ministru kabinets". – Rīga, 1998. – Ievads, malas piezīme Nr. 63.

20 Projekts publicēts: Diena, 11.5.1991. Skat. arī komentārus: Egils Levits. Jaunā Pamatlikuma projektu analizējot. - Diena, 7.8.1991, 8.8.1991, 9.8.1991, 10.8.1991.

Tomēr pēc Latvijas faktiskās neatkarības atgūšanas 1991. gada augustā šis projekts tālāk virzīts netika, jo sabiedrības domas degpunktā izvirzījās *Augstākās Padomes leģitimitātes* jautājums – vai šis 1990. gada 18. martā pēc reformētām padomju tiesībām ievēlētais parlaments vispār ir tiesīgs pieņemt jaunu Satversmi (un noteikt jaunu pilsoņu loku). 1990. gada 18. marta vēlēšanas neatbilda demokrātisku vēlēšanu standartiem, jo tajās līdzās Latvijas pilsoņiem piedalījās arī PSRS pilsoņi, bez tam vēlēšanu procedūra cieta arī no citiem trūkumiem – piemēram, kandidātu izvirzīšanas procedūra t.s. “priekšvēlēšanu sapulcēs” neatbilda demokrātisku vēlēšanu prasībām u.tml.

Rezultātā pēc vairāk nekā gadu ilgas sīvas cīņas starp reformkomunistiskajiem un pilsoniski demokrātiskajiem priekšstatiem uzvarēja pilsoniski demokrātiskā ideja par *Satversmes pilnīgu atjaunošanu*. 1992. gada 2. decembrī Augstākā Padome pieņēma likumu par 5. Saeimas²¹ vēlēšanām. Likumā paredzētā vēlēšanu norise atbilda visām demokrātisku vēlēšanu prasībām *Satversmes* 6. panta izpratnē. 1993. gada 5. un 6. jūnijā notikušās Saeimas vēlēšanas bija pirmās īsteni demokrātiskās vēlēšanas Latvijā pēc 62 gadu pārtraukuma.

Jaunievēlētā 5. Saeima savā pirmajā sēdē 1993. gada 6. jūlijā atjaunoja *Satversmi* pilnā apjomā. Ar to Latvija ieguva tipisku *parlamentārās demokrātijas* konstitucionālo iekārtu,²² tādā veidā pievienojoties demokrātisko valstu saimei.

Tāpat kā *Civillikums* atjaunoja tiesību sistēmas kontinuitāti ar 1940. gadā pārtraukto Latvijas nacionālo tiesību sistēmu civiltiesību jomā, tā *Satversme* to atjaunoja valststiesību jomā. Līdz ar Latvijā šodien abu galveno tiesību atzaru – privāto un publisko tiesību – centrālās nozarēs (civiltiesībās un valststiesībās) pastāv *tiesību kontinuitāte* ar Latvijas pirmskara tiesību sistēmu un līdz ar to kontinentālās Eiropas tiesību loka tradīcijām.

Katra konstitūcija savā spēkā stāšanās brīdī atspoguļo nevis reālo situāciju, bet gan vēlamo konstitucionālo kārtību, kas satur *uzdevumu* valsts varai to pēc iespējas ātri realizēt. Lai arī *Satversme* tika atjaunota, arī tā reāli atradās līdzīgā situācijā kā jauna konstitūcija, jo tajā brīdī pastāvošās valsts un pārvaldes institūcijas, to darbība un savstarpējā sasaiste vienotā valsts organizmā neatbilda *Satversmes* noteiktajam modelim.

Taču jau dažos mēnešos tika izveidoti un uzsāka darboties visi četri²³ *Satversmē* paredzētie konstitucionālie orgāni: 1993. gada 6. jūlijā savu likum-

21 Iepriekšējā, 4. Saeima tika ievēlēta 1931. gada 3. un 4. oktobrī. Tā tika atlaista 1934. gada 15. maija antikonstitucionālajā apvērsumā.

22 Par *Satversmes* noteikto valsts iekārtu skat. tuvāk Kārlis Dišlers. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. – Rīga, 1930.

23 1996. gada 5. jūnijā tika pieņemts likums “Par *Satversmes* tiesu”. Vienlaicīgi pieņēma grozījumu *Satversmes* 85. pantā, ar kuru *Satversmes* tiesa ieguva (piektā) konstitucionālā orgāna statusu. Tā ir Latvijas konstitucionālajā sistēmā

došanas darbu uzsāka Saeima, kura 1993. gada 7. jūlijā ievēlēja Valsts prezidentu. 1993. gada 15. jūlijā tā atjaunoja (ar grozījumiem) 1925. gada 1. aprīļa likumu "Par Ministru kabineta iekārtu". Atbilstoši tam tika sastādīts *Ministru kabinets*, kuram 1993. gada 20. jūlijā Saeima izteica uzticību. 1993. gada 3. augustā jaunais Ministru kabinets stājās pie savu pienākumu pildīšanas. Mazliet vēlāk, 1993. gada 28. oktobrī, tika atjaunots 1923. gada 2. augusta likums "Par Valsts kontroli". Saskaņā ar šo likumu Saeima ievēlēja Valsts kontrolieri, kurš izveidoja Valsts kontroles institūciju.

Nākamajos divos gados, no 1993. līdz 1995. gadam, Latvijā tika veikta radikāla *pārvaldes institucionālās sistēmas reforma*.²⁴ Pārvaldes reformu mērķi, līdzekļi un gaita ir atspoguļota Ministru kabineta 1995. gada 28. martā akceptētajā *Valsts pārvaldes reformas koncepcijā*.

Rezultātā no padomju iekārtas pārmantotā valsts pārvaldes struktūra tika gandrīz pilnībā likvidēta. Jaunās valsts pārvaldes struktūras tika izveidota, orientējoties uz demokrātiskas, likumam pakļautas, efektīvas un racionālas pārvaldes modeli.

Jaunizveidotais Ministru kabinets savā pirmajā sēdē 1993. gada 3. augustā noteica, ka līdzšinējais gandrīz visu *ministriju personāls* sakarā ar *Satversmes* spēkā stāšanos tiek atlaists un ministrijas tiek formētas no jauna. Šis lēmums atraisīja valdībai rokas formēt valsts centrālo aparātu atbilstoši *Satversmes* noteiktās *demokrātiskās valsts iekārtas loģikai* un reformu vajadzībām, kā arī atbrīvoties vismaz no daļas padomju režīmā pārāk sakompromitētiem ierēdņiem.

1994. gada 4. janvārī Ministru kabinets *Satversmes* 81. panta kārtībā pieņēma noteikumus "Par ministriju iekārtu" (tos vēlāk nomainīja 1997. gada 6. februāra likums "Par ministriju iekārtu"), kas nosaka jaunā valsts centrālā aparāta struktūru un darbību. Pašvaldību struktūru un darbības pilnvaras noteica 1994. gada 19. maija likums "Par pašvaldībām". Tas piešķīra pašvaldībām ievērojamu patstāvību. Pilnīgi jaunas dienesta attiecības valsts darbiniekiem noteica 1994. gada 21. aprīļa likums "Par valsts civildienestu".

Valsts konstitucionālo orgānu un pārvaldes institucionāla reforma bija loģiska konsekvence demokrātiskās *Satversmes* atjaunošanai. 1993. gada konstitucionālā reforma radīja stabilu politisku un tiesisku ietvaru Latvijas valsts turpmākajai attīstībai. Tai sekojošā pārvaldes reforma 1993.–1995. gadā iedibināja jaunu, demokrātiskai iekārtai visumā atbilstošu pārvaldes institucionālo sistēmu. Šīs reformas pāvirzīja Latviju tālu uz priekšu demokrātiskas un tiesiskas valsts virzienā.

jauna institūcija, kas tika izveidota 1996. gada beigās un savu pirmo spriedumu pasludināja 1997. gada 2. maijā.

24 Skat. arī Armands Kalniņš. Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm. - Latvijas Vēstnesis. - 1999. - Nr. 106 (7.4.1999).

Tiesiskā valstī pārvalde darbojas uz pavisam citu principu pamata kā sociālistiskā sistēmā. Lai radikāli mainītu pārmantoto padomju praksi pārvaldes un iedzīvotāju attiecībās, pārvaldes *institucionālā* reforma bija paredzēta tikai pirmais solis. Tai vajadzēja sekot radikālai pārvaldes *kvalitatīvajai* reformai, kuras galvenie elementi ir attiecīga likumdošanas bāzes, bet jo sevišķi visaptveroša un pastāvīga pārvaldes darbinieku kvalifikācijas mehānismu ieviešana.

Tādēļ 1995. gada 13. jūnijā Ministru kabinets pieņēma noteikumus "Par administratīvo aktu procesu". Tas ir pirmais Latvijas normatīvais akts, kas regulē pārvaldes darbību attiecībās starp valsti un individu atbilstoši tiesiskas valsts principiem. Vienlaicīgi Ministru kabinets Saeimai iesniedza arī likumprojektu "Par administratīvo procesu", kas šos jautājumus regulētu vēl aptverošāk. 1995. gada beigās tika nodibināta *Valsts Administrācijas skola*.

Tādā veidā tika likti pamati arī pārvaldes *kvalitatīvajai* reformai. Taču tālākā reformas gaita kļuva pārlietu lēna. Uz reformas turpmāko virzību 1995.–1999. gadā negatīvu iespaidu atstāja fakts, ka kopš Valsts Reformu ministrijas pārsteidzīgās likvidācijas 1995. gada vidū pārvaldes reformai faktiski vairs nebija mērķtiecīgs politisks dzinulis valdībā.²⁵ Politiskās neizpratnes un juridiskās atpalcības dēļ šis valsts un tiesību transformācijas centrālais reformu sektors pēc 6. Saeimas vēlēšanām 1995. gada oktobrī zaudēja līdzšinējo prioritāti, ko tam bija piešķirusi 5. Saeima un tās izveidotās valdības. Tikai kopš 1999. gada beigām, pēc gandrīz četru gadu "mīnāšanās uz vietas", kad sākotnējais Latvijas "izrāviens" citu Austrumeiropas transformācijas valstu vidū jau ir zaudēts un Eiropas Savienība sāk arvien asāk kritizēt Latviju par tās "administratīvo vājumu", valdības līmenī atkal ir vērojama zināma sasparošāšanās, lai turpinātu strauji iesāktu un tad atkal "pamesto" pārvaldes reformu.

3.3. Trešais posms (1995–2000): Orientēšanās uz Eiropas Savienību

90. gadu otrās puses Latvijas tiesību sistēmas attīstību raksturo tās arvien mērķtiecīgāka orientēšanās uz *Eiropas Savienības* un tās dalībvalstu tiesībām.

1995. gada 12. jūnijā Latvija ar Eiropas Savienību parakstīja *Asociācijas līgumu*. Līgums paredzēja Latvijai perspektīvu kļūt par Eiropas Savienības dalībvalsti. 2000. gada 15. februārī tika uzsāktas oficiālas sarunas par Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā.

Lai Latvija varētu kļūt par Eiropas Savienības dalībvalsti, viens no *Asociācijas līgumā* paredzētajiem priekšnosacījumiem ir tas, ka *Latvijai ir jāpielīdzina savas tiesības Eiropas Savienības tiesībām*. Tas ir izejas punkts sekojošajai, arvien

25 Sal. Edvīns Vanags. Valsts pārvaldes reformas. – Rīga, 1998. – 43. lpp.

dzīlākai Eiropas Savienības un tās dalībvalstu tiesisko neregulējumu, tiesību principu un tiesisko priekšstatu *receptijai* Latvijas tiesību sistēmā.²⁶

Eiropas Savienība ir gan ekonomiska, gan arī politiska kopība. Tā var funkcionēt tikai tad, ja tās dalībvalstu *nacionālo* tiesību sistēmas, pirmkārt, balstās uz tiem pašiem tiesību principiem un tiesību standartiem, un otrkārt, ir atvērtas un savietojamas ar *supranacionālo* Eiropas Savienības tiesību sistēmu. Šiem principiem un standartiem ir gan *institucionālā*, gan *funkcionālā* dimensija. Institucionālā dimensija nosaka, kā jābūt uzbūvētai demokrātiskas un tiesiskas valsts institucionālai sistēmai. Funkcionālā dimensija savukārt nosaka šo institūciju darbības rezultātus, kuriem nav jābūt gluži identiskiem, tomēr lielā mērā līdzīgiem. Taču institūciju konkrētā forma un ceļš, kā tiek panākti attiecīgie rezultāti, ir katras valsts ziņā. Tādēļ Eiropas principi nenozīmē uniformitāti.

Latvijas tiesību sistēmas attīstībā šis *pielīdzināšanas* process arvien skaidrāk iezīmējas *likumdošanā*. 1996. gadā Latvija faktiski iesāka savas likumdošanas formālās salīdzināšanas procesu ar Eiropas Savienības likumdošanu. Kopš tā laika pieņemti vesela rinda likumi – piemēram, 1997. gada 18. jūnija likums “Par konkurenci”, 1999. gada 18. marta likums “Par patērētāju tiesību aizsardzību” un citi – kas tieši balstās uz Eiropas Savienības direktīvām. Vienlaicīgi tiek caurskatīti esošie likumi un citi normatīvie akti un grozīti atbilstoši Eiropas Savienības prasībām. Kopš 1998. gada novembra visiem Saeimā iesniegtajiem valdības likumprojektiem ir arī jābūt pievienotam atzinumam par to, vai tie ir savienojami ar Eiropas Savienības likumdošanu.

Šis pielīdzināšanas process līdz šim ir orientēts galvenokārt uz to, lai pārņemtu Eiropas Savienības likumdošanu ekonomisko tiesību jomā. Daudz lēnāks ir *Eiropas tiesību telpas kopējo pamatprincipu* pārņemšanas process.

Centrālais jautājums šeit ir *vispārējā tiesību izpratne*. 90. gadu beigās Latvijas tiesību praksē raksturīga ir situācija, ka modernas likumdošanas normas tiek izprastas padomiski – un līdz ar to piemērošanas rezultāts, t.i., konkrētais lēmums, ir pilnīgi citāds nekā tiesiskā valstī.

Iemesls šai pretrunai ir tas, ka tiesību izpratne Latvijā vēl joprojām lielā mērā atbilst primitīvajai padomju tiesību izpratnei, kas nekad nav tikusi daudz tālāk par vienkāršu normatīvo aktu izlasīšanu. Taču “izlasīt” un “izprast” tiesību normas tekstu ir divas dažādas lietas. Lai integrētos Eiropas tiesību telpā, nepietiek tikai ar likumdošanas tekstu pielīdzināšanu – nepieciešams pārņemt arī *Rietumu tiesību izpratni*, kas ietver gan *tiesību normu* piemērošanas metodoloģiju, gan *juridisko dogmatiku*.

26 Skat. tuvāk: Egils Levits. Latvijas un Eiropas Savienības Asociācijas līgums un Latvijas tiesību sistēmas transformācija. Grām.: Baltijas valstis likteņgriežos. Rakstu krājums senatora Augusta Lēbera piemiņai un sakarā ar profesora Dītriha Andreja Lēbera 75 gadu jubileju. – Rīga, 1998. – 179.–187. lpp.

Tomēr atsevišķi simptomi pašās 90. gadu beigās liecina, ka Latvijas tiesību sistēmas pielīdzināšanās process Eiropas Savienībai sāk aptvert arī juridisko izpratni. Uz to norāda, piemēram, atsaucies dažos zinātniskos darbos un pat jau atsevišķos tiesu spriedumos uz Rietumu juridisko literatūru un praksi. Ir parādījušās pirmās Latvijas tiesību normu analīzes, kurās ar salīdzinošās metodes palīdzību Rietumu tiesību telpas juridiskās atziņas tiek izmantotas Latvijas tiesību dogmatikas veidošanā. Lai gan šādas parādības vēl ir izņēmumi, tās iezīmē kvalitatīvi jaunu tendenci Latvijas tiesību sistēmas attīstībā. Simboliski to atspoguļo Latvijas III juristu foruma moto 2000. gada 14. janvārī: "Par eiropesisku tiesisku vidi Latvijā".

Par svarīgu pieturas punktu Latvijas tiesību transformācijas procesā uzskatāms 1998. gada 15. oktobra likums "Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu". Tas paredz ar 1999. gada 1. janvāri izbeigt Latvijas PSR likumu, Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmumu un tās Prezidija dekrētu un lēmumu piemērošanu, izņemot tur uzskaitītos septiņus likumus.²⁷

Tā nozīme izpaužas mazāk attiecīgajā noregulējumā, bet vairāk apstākļi, ka Saeima astoņus gadus pēc neatkarības atjaunošanas²⁸ ir nonākusi pie slēdziena: atjaunotās Latvijas "likumdošanas korpuss", kurš sastāv no apmēram 500 likumiem un ievērojami lielāka skaita Ministru kabineta noteikumiem, ir tiktāl uzbūvēts, ka turpmāk gandrīz pilnībā var atteikties no pārmantotajiem Latvijas PSR likumdošanas aktiem. Tātad šajā vēsturiski īsajā laika posmā atjaunotās Latvijas parlaments (un tam pakārtoti – valdība) ir praktiski pilnībā izveidojuši jaunu Latvijas likumdošanu. Tas ir ļoti būtisks pienesums Latvijas valstiskumam.

Latvijas tiesību sistēmas eiropizācijas resp. rietumnieciskošanas kontekstā ir vērtējams arī darbs pie t.s. "lielajiem kodeksiem". 1998. gada 14. oktobrī Saeima pieņēma jaunu *Civilprocesa likumu*, kas stājās spēkā 1999. gada 1. martā. Tas nomainīja 1963. gada 27. decembra (*Latvijas PSR*) *Civilprocesa kodeksu*. 1998. gada 17. jūnijā Saeima pieņēma jaunu *Krimināllikumu*, kas stājās spēkā 1999. gada 1. aprīlī. Tas nomainīja 1961. gada 6. janvāra (*Latvijas PSR*) *Kriminālkodeksu*.

27 Tie ir: Administratīvo pārkāpumu kodekss, Civilprocesa kodekss, Darba likumu kodekss, Kriminālkodekss, Kriminālprocesa kodekss, Sodų izpildes kodekss un Valodu likums. Līdz 2000. gada 1. janvārim trīs no šiem pārmantotajiem padomju likumiem (Civilprocesa kodekss, Kriminālkodekss un Valodu likums) jau bija nomainīti ar jauniem.

28 Tieslietu ministrija pirmo reizi sagatavoja projektu par Latvijas PSR likumdošanas aktu darbības izbeigšanu jau 1994. gadā, taču toreiz tas netika virzīts tālāk, jo izrādījās, ka pārāk daudz bija tādu veco tiesību normu, kuras būtu bijis nepieciešams pagaidām piemērotāk tālāk.

Šo divu jauno "lielo kodeksu" spēkā stāšanās tomēr nenozīmē īpaši radikālu maiņu šajās tiesību nozarēs. Pirmkārt, pārmantotie padomju kodeksi jau daudzkārt bija grozīti, tādā veidā piemērojot tos jaunajām demokrātiskās valsts prasībām. Otrkārt, abi jaunie likumi blakus dažādiem jauninājumiem ir pārmantojuši arī dažu labu novecojušu koncepciju un noregulējumu.²⁹ Taču neraugoties uz šīm vēsturiskajām īpatnībām, abi "lielie kodeksi", bez šaubām, ir nozīmīgi pienesumi Latvijas jaunās, rietumnieciski orientētās tiesību sistēmas attīstībā.

Vienlaicīgi turpinās arī jau vairākus gadus ilgstošais darbs pie jaunu pārējo "lielo" kodeksu – *Darba likumu kodeksa*, *Kriminālprocesa kodeksa*, *Administratīvo pārkāpumu kodeksa* – izstrādes.

Pie "lielajiem" kodeksiem pieskaitāmi arī 2000. gada 13. aprīlī Saeimā pieņemtais *Komerclikums* un *Administratīvā procesa likums*, kas 1998. gadā Saeimā tika pieņemts pirmajā lasījumā, un kura apspriešana vēl turpinās. Šādi kodeksi Latvijas tiesību sistēmā līdz šim vēl nav bijuši.

Komerclikums ir vienots uzņēmējdarbību regulējošs "pamatlikums". Tas nomainīja jau novecojušo 1990. gada 20. septembra likumu "Par uzņēmējdarbību" un tam sekojošos likumus par uzņēmējdarbībām.

Savukārt *Administratīvā procesa likums* pacels 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumus "Par administratīvo aktu procesu" noteiktos tiesiska administratīvā procesa pamatprincipus likuma līmenī, kā arī regulēs administratīvo procesu tiesā. Tas būs administratīvo tiesību "pamatlikums", kas noteiks indivīda un valsts konkrēto tiesisko attiecību veidošanas procesu un nodrošinās adekvātu indivīda aizsardzības mehānismu pret valsti.

Pie 90. gadu otrās puses nozīmīgākiem notikumiem tiesību attīstībā pieder arī vairākos piegājienos veiktā mērenā *Satversmes reforma* ar nolūku stiprināt tiesiskuma nodrošināšanas mehānismu.³⁰

29 Piemēram, jaunais Civilprocesa likums no padomju civilprocesuālajām tiesībām ir pārmantojis traucējošo nepārtrauktības principu (14. pants), Krimināllikumā paredzētie sodu mēri bieži neiederas Eiropas valstu krimināltiesībās paredzētajā sodu amplitūdā utt.

30 Tomēr jāatzīmē, ka 1997. gada 4. decembrī tika grozīts arī vairāku *Satversmes* pantu teksts tikai tādēļ vien, lai padarītu tos "skaidrākus", taču nemainot vai tikai nenozīmīgi mainot pašu noregulējumu pēc būtības. Tā ir bīstama tendence, jo mazina respektu pret *Satversmi* kā Latvijas valsts iekārtas stabila ietvaru. Šai *Satversmes* stabilitātei īpaša nozīme ir tieši tiesību transformācijas procesā, kad nepārtraukti mainās gandrīz visi citi likumdošanas akti. Stabila *Satversme* ir liela vērtība. Tādēļ *Satversmes* grozīšana no tiesībpolitiskā viedokļa būtu pieļaujama tikai absolūtas nepieciešamības gadījumos – kā 1996. gadā, kad tika izveidots jauns konstitucionāls orgāns – Satversmes tiesa, un 1998. gadā, kad *Satversmē* tika uzņemtas cilvēka pamattiesības.

1996. gada 5. jūnijā kā jauna konstitucionāla institūcija *Satversmē* tika uzņemta *Satversmes tiesa*. Tajā pašā dienā tika pieņemts likums "Par Satversmes tiesu".³¹ Tas līdz šim ir lielākais jauninājums Latvijas parlamentārās demokrātijas institucionālajā iekārtā. Šis Rietumos galvenokārt pēc Otrā pasaules kara attīstītās institūcijas uzdevums ir palīdzēt stabilizēt demokrātisko iekārtu un nodrošināt likuma varu. Satversmes tiesas kompetencē ietilpst likumu, Ministru kabineta noteikumu un citu normatīvo aktu atbilstības *Satversmes* un citām tiesību normu hierarhijā augstākstāvošām normām pārbaude. Tiesības ierosināt lietu Satversmes tiesā ir tikai konstitucionālajiem orgāniem un dažām citām institūcijām. Tādēļ kā nopietns trūkums atzīmējams tas, ka – pretēji sākotnējam Tieslietu ministrijas 1994. gada 15. februārī iesniegtajam projektam – Saeima likuma galīgajā variantā ir svītrojusi indivīda, kā arī vispārējās jurisdikcijas tiesas tiesības konkrētā lietā griezties Satversmes tiesā. Tomēr paredzēts šos trūkumus labot.

Vistālejošākais *Satversmes* grozījums kopš tās pieņemšanas 1922. gada 15. februārī ir *Satversmes* papildināšana ar jaunu, 8. nodaļu – "Pamattiesības". Attiecīgu likumu Saeima pieņēma 1998. gada 15. oktobrī un tas stājās spēkā 1998. gada 6. novembrī. Šī nodaļa nomainīja 1991. gada konstitucionālo likumu "Par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem". Pamattiesības *Satversmē* ir koncipētas atbilstoši Rietumu demokrātijai cilvēktiesību "kanoniem". Tās aptver gan klasiskās politiskās un pilsoniskās tiesības, gan arī mēreni formulētas sociālās tiesības.³²

Tā kā pamattiesības ir augstā abstrakcijas līmenī formulētas normas, centrālā problēma ir tā, kā tiesību piemērotāji – ierēdņi, tiesneši – tās *izprātīs un piemēros praksē*. Padomju izpratnē konstitūcijā garantētās pamattiesības ir nevis konkrētā lietā tieši piemērojamas indivīda tiesības pret valsti, bet gan tīri deklaratīvas normas bez tiešas nozīmes valsts un indivīda konkrētajās attiecībās. Tiesiskā valstī pamattiesības turpretim tiek piemērotas *tieši*, bez citu normatīvu aktu pastarpinājuma. Tās kā konstitucionāla ranga normas ir spēcīgākas par likumu un jebkuru citu normatīvu aktu.

Taču lai tās konkrētā gadījumā varētu pareizi piemērot, nepieciešams apgūt *Rietumu tiesību piemērošanas metodoloģiju un tiesību dogmatiku*. Uz tās pamata jāattīsta *Satversmes* 8. nodaļai pieskaņota vispārējā cilvēktiesību teorija un dogmatika. Citādi tā paliks tikpat "nedzīva" kā 1991. gada 10. decembra konstitucionālais likums un tādējādi degradēs visu *Satversmi*.

31 Skat. tuvāk: Egil Levits. Verfassungsgerichtsbarkeit in Lettland. - Osteuropa-Recht. - 1997. - S. 305-328.

32 Skat. tuvāk: Egils Levits. Piezīmes par *Satversmes* 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. - Cilvēktiesību Žurnāls. - Nr.9-12. - 2000.- 11.-40.lpp; Mārtiņš Mīts. *Satversme Eiropas Cilvēktiesību standartu kontekstā*. - Cilvēktiesību Žurnāls. - Nr.9-12. - 2000. - 41.-82.lpp.

Pie *Satversmes* reformas pieder arī ar 1997. gada 4. decembrī noteiktā *Saeimas un Valsts prezidenta pilnvaru laika pagarināšana* no trim uz četriem gadiem. Tās atļauj valdošajiem politiskajiem spēkiem realizēt ilgstošākam laika posmam plānotu programmu.

4. Rezumējums: Tiesību transformācijas stāvoklis uz 2000. gadu

Iepriekšējā sadaļā iezīmētās tiesību reformu attīstības rezultāts ir līdz šim sasniegtais tiesību transformācijas līmenis. Šajā sadaļā tiks mēģināts to rezumēt uz 2000. gada sākumu.

a. Vispārējs novērtējums Austrumeiropas pēcsociālistisko valstu kontekstā

Kā iepriekš norādīts, tiesiskā iekārta ir valsts sabiedriski politiskās iekārtas sastāvdaļa. Kopš 1990. gada Latvijas sabiedriski politiskā iekārta, ieskaitot tiesisko iekārta, ir radikāli mainījusies.

Uz 2000. gada sākumu padomju iekārtas institucionālās drupas gandrīz pilnībā – ar atsevišķiem, ne vairs pārāk nozīmīgiem izņēmumiem – jau ir novāktas. To vietā šajā laikā ir izveidota jauna institucionālā iekārta, kas visumā *atbilst* demokrātiskas valsts standartiem.

Pie tam demokrātijas “institucionālā iekārta” ir jāsaprot plašā nozīmē. No vienas puses, tā aptver uz valsts varas dalīšanas un savstarpējas kontroles principu pamata veidotas *valststiesiskās (konstitucionālās) institūcijas* – brīvi vēlētu parlamentu, politiski atbildīgu valdību, valdībai padotu un likumam pakļautu valsts pārvaldi, neatkarīgu, likumam pakļautu un kvalificētu tiesu. No otras puses, pie institucionālās iekārtas pieder arī *sabiedriski veidojumi*, kas nepieciešami šo demokrātisko valststiesisko institūciju funkcionēšanai: brīva prese, konkurējošas politiskās partijas, brīvas nevalstiskās organizācijas, kā arī tiesiski noregulējumi, kas garantē cilvēka individuālo brīvību, it sevišķi *cilvēktiesības (pamattiesības)*.

Latvija šodien var uzrādīt visus šos demokrātiskai valstij nepieciešamos atribūtus.

Krietni sliktāki rezultāti ir jaunās institucionālās sistēmas *funkcionēšanas kvalitātes ziņā*. Sevišķi vāji nostiprināti ir *tiesiskuma* elementi. Demokrātisko politisko tradīciju un pieredzes trūkums sabiedrībā, politiskās elites un valsts pārvaldes darbinieku nepietiekoša profesionālā un ētiskā kvalifikācija bieži ir iemesls darbības rezultātiem, kas neatbilst demokrātiskas un tiesiskas valsts

standartiem. Cilvēktiesību ievērošanas (pašrealizācijas) līmenis, tiesiskās drošības līmenis, valsts lēmumu taisnīguma līmenis un citi tiesiskuma kritēriji šodien vēl tālu atpaliek no tiesiskas valsts standartiem.

Taču salīdzinājumā ar 90. gadu sākumu arī šeit ir konstatējams progress. To veicina trīs galvenie apstākļi – ārējais spiediens no Eiropas Savienības puses, jaunās demokrātiskās institucionālās sistēmas iekšējā loģika, kā arī – pagaidām gan vēl visai vājš, taču pieaugošais – spiediens no sabiedrības puses.

Neraugoties uz šiem ierobežojumiem un trūkumiem, jākonstatē, ka šodien pāreja uz plurālistisku sabiedrību un demokrātisku valsts iekārtu Latvijā visumā ir *pabeigta*. Jaunā demokrātiskā sabiedriski politiskā iekārta bauda liela tautas vairākuma atbalstu. Autoritāras un totalitāri nostalgiskas tendences sabiedrībā pastāv, taču tās nav konsolidējušās pietiekoši spēcīgā politiski organizatoriskā formā, un Latvijas jauno demokrātiju tās šobrīd vairs nopietni neapdraud. Demokrātija Latvijā sāk kļūt *pašsaprotama*.

Tas ir ievērojams panākums, it sevišķi ja ievēro, ka no visām 15 bijušajām PSRS republikām šādu sasniegumu var uzrādīt tikai trīs vai četras – trīs Baltijas valstis un varbūt arī Ukraina, bet no patlaban 12 Austrumeiropas pēcsociālistiskajām valstīm – tikai četras (Polija, Čehija, Ungārija, Slovēnija), turpreti visas pārējās pēdējos desmit gados ir pārdzīvojušas vairāk vai mazāk nopietnas demokrātijas krīzes (karu, nemierus, autoritāras tendences valsts politikā).

Tādēļ visu pēcsociālistisko valstu kontekstā Latviju šodien var uzskatīt par samērā *stabilu demokrātiju*, kas šajā aspektā ir kvalificēta, lai kļūtu par Eiropas Savienības dalībvalsti.

Taču Latviju pagaidām vēl nevar uzskatīt par *tiesisku valsti* rietumu tiesisko standartu izpratnē. Pēc iespējas ātri sasniegt šos standartus būs XXI gadsimta pirmās dekādes galvenais tiesību politikas uzdevums.

b. Tiesību transformācijas stāvoklis dažādos tiesību sistēmas līmeņos

Tiesību sistēma sastāv no vairākiem līmeņiem – likumdošanas līmeņa, tiesību normu piemērošanas līmeņa, tiesību kultūras līmeņa. Šo trīs līmeņu kopsumma veido *tiesisko realitāti*. Transformācijas process ir noticis visos trijos līmeņos, taču tā ātrums ir bijis atšķirīgs.

b.1. Likumdošanas līmenis

Likumdošanas līmenī attīstība ir bijusi visstraujākā. Desmit gadu laikā kopš neatkarīgas likumdošanas sākuma gandrīz visi sākotnēji pārmantotie padomju normatīvie akti ir nomainīti ar jauniem. 90. gadu sākuma periodā – Augstākās Padomes laikā (1990–1993) - likumdošana bieži vien tikai

spēja reaģēt uz faktiski notiekošajām revolucionārajām pārmaiņām. Tā tās daļēji tikai formāli apstiprināja. Vēlāk sabiedrība nostabilizējās, pārmaiņas kļuva lēnākas. Kopš 1993. gada konstitucionālās reformas likumdošana ir kļuvusi par galveno politisko instrumentu, lai virzītu pārmaiņas sabiedrībā.

Rezultātā šobrīd iespējams konstatēt, ka Latvijā pastāv plurālistiskai sabiedrībai, tirgus ekonomikai un demokrātiskai politiskai iekārtai visumā atbilstoša likumdošana.

Jaunās likumdošanas *kvalitāte* tomēr ir zema. Latvijas normatīvajiem aktiem un likumdošanas procesam piemīt tipiskie transformācijas perioda trūkumi.³³ Latvijā trūkst gan juridiskā, gan attiecīgās nozares kompetence, lai jau likumu un citu tiesību normu sagatavošanas procesā panāktu iespējami optimālu regulējumu. Rezultātā likumi tiek bieži grozīti, reaģējot uz konkrētām vajadzībām. Tas mazina tiesisko drošību un paredzamību. Pārņemot citu Eiropas Savienības valstu likumdošanas pieredzi, tā bieži vien ir nejauša, izrauta no konteksta. It sevišķi trūkst izpratnes par to, kas no šīs pieredzes ir pamatprincips, kas būtu jāpārņem, lai sasniegtu līdzīgu rezultātu, un kas ir variatīvs neregulējums, kas pieskaņojams Latvijas konkrētajām vajadzībām un tiesiskajam kontekstam.

Līdz šim nav arī nodrošināts automātiski funkcionējošs likumdošanas mehānisms, kā pastāvīgi sekot līdzi un sistemātiski pārņemt un ieviest Latvijas likumdošanā Eiropas Savienības tiesību normas.³⁴

b.2. Tiesību normu piemērošanas līmenis

Vislielākās problēmas šodien Latvijā tomēr ir nevis likumdošanas, bet gan tiesību normu piemērošanas līmenī. Ar pašreizējo Latvijā spēkā esošo likumdošanu – ja to pielietotu ar Rietumu metodoloģiju – lielākajā daļā gadījumu būtu iespējams panākt pietiekoši apmierinošus rezultātus. Taču ievērojot to, ka Latvijas likumdošana gan no tehniskā, gan no materiālā viedokļa visumā ir kvalitatīvi vāja, lai šādus apmierinošus rezultātus sasniegtu, tiesību pielietotājiem – ierēdņiem un tiesnešiem – tiesību piemērošanas metodoloģija būtu jāpārvalda sevišķi labi (it sevišķi normas jēgas izpratne, normas analīze sistemātiskā kontekstā, saprātīga tiesisko seku izvēle u.c.).

33 Sal., piemēram, par situāciju Polijā: Anna Turska. The Law in a Society of the Period of Systematic Changes. – *Droit Polonais Contemporain – Polish Contemporary Law*. - 1998. – Nr. 1–4. – pp. 33.

34 Skat. tuvāk: Egils Levits. Eiropas Savienības tiesību aktu integrēšana Latvijas tiesību sistēmā – kādi akti un kādā veidā Latvijai būtu jāpārņem. – *Latvija un Eiropas Savienība*. - 1999.gada aprīlis. – Nr. 14. – 40.–46. lpp. Jāatzīmē, ka šādu sistēmu līdz šim vēl nav ieviesusi neviena no Eiropas Savienības kandidātvalstīm.

Taču Latvijas tiesību pielietotāju (ieredņu, tiesnešu) metodoloģiskā kvalifikācija, tieši otrādi, neatbilst prasībām, kas padarītu tos spējīgus patstāvīgi rīkoties ar kompleksu tiesību sistēmu. Iemesls meklējams apstākļi, ka padomju sistēmā valsts rīcība nebija saistīta ar likuma varu (Rietumu izpratnē). Līdz ar to tiesību pielietotājiem nebija jāapgūst tie paņēmieni, kas tiesību normu piemērošanas gaitā nodrošinātu šī virsprincipa realizāciju. Taču tieši šī prasme Rietumos ir centrāla juridiskās un ierēdņu izglītības sastāvdaļa. Līdz ar to jākonstatē, ka ar profesijas apzīmējumu "jurists" un "ierēdnis" Rietumos saprot daļēji citas prasmes un spējas nekā padomju sistēmā.

Padomju sistēmā sakņotā juridiskās izglītības un tālākizglītības sistēma vēl nav pietiekoši mērā pārorientējusies uz Rietumu tipa sistēmu.³⁵ Tikai pēdējos gados problēmas apzināšana vispār ir uzsākta. Lai arī kopš 90. gadu beigām vismaz Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte šai juridiskās izglītības satura problēmai velta zināmu vērību, tomēr līdz šim nedz juridiskās izglītības, nedz jo sevišķi praktizējošo juristu tālākizglītošanas sistēmā šīs prasmes apgūšana Rietumu jurisprudences standartiem atbilstošā līmenī vēl joprojām nav nodrošināta.

b.3. Tiesību kultūras līmenis

Tiesību kultūras līmenī konstatējamas daļēji pretrunīgas tendences. Kā viena no pozitīvām tendencēm atzīmējama tā, ka tiesību loma sabiedrībā kā konfliktu regulēšanas mehānisms pieaug.

Negatīvi atzīmējama, piemēram, *korucija*, kas ir viens no zemā tiesiskuma līmeņa iemesliem. Latvijai nav raksturīga lielkorupcija – tā ir drīzāk izņēmuma parādība. Taču plaši izplatīta ir sīka apmēra ikdienas korupcija, kas gan kā "devējus", gan kā "ņēmējus" aptver lielu sabiedrības daļu un tādēļ ir jo grūtāk apkarojama.³⁶ Tomēr atzīmējams, ka pēdējos gados valdība sāk pievērst lielu uzmanību korupcijas apkarošanai. Uz to tiek vērsta arī saasināta sabiedrības uzmanība.

c. Stāvoklis galvenajās tiesību nozarēs

Analizējot specifiskāk Latvijas tiesiskās transformācijas stāvokli otrās desmitgades sākumā pēc valstiskās neatkarības atgūšanas dažādās tiesību nozarēs, var konstatēt neviennozīmīgu ainu.

35 Kā simptomātisks te jāmin fakts, ka "ierēdnis" sabiedrības un pat arī juristu apziņā vispār netiek uzskatīts par juridisku profesiju vienā līmenī ar tiesnesi, advokātu vai prokuroru, lai gan ierēdnim, kas ir "galvenais" tiesību normu piemērotājs valstī, pieņemot lēmumu, ir jāizdara tieši tās pašas kompleksās juridiskās darbības kā tiesnesim.

36 Skat. tuvāk: Korupcija Latvijā – no politika līdz ierēdnim. – Rīga, 1999.

c.1. Valststiesības

Valststiesībās³⁷ maiņa ir bijusi radikāla. Kopš 1993. gada konstitucionālās reformas Latvija ir ieguvusi stabilu konstitucionālu ietvaru parlamentārās demokrātijas formā. Šodien spēkā esošā *Satversme* un tai pieskaņotie valststiesiskie normatīvie akti visumā atbilst demokrātiskas valsts iekārtas prasībām.

Valststiesiskajā praksē tomēr atsevišķās jomās vēl pastāv nopietnas problēmas.

Kā viena no lielākajām problēmām minama *pārvaldes un tiesu mazspēja*, pieņemot konkrētus lēmumus attiecībā uz individu, izprast un tieši piemērot *cilvēktiesību normas*, kas kopš 1998. gada kā pamattiesības ir arī noteiktas *Satversmē*. Ar to saistīta problēma ir tā, ka nav nodrošināta visaptveroša ārējo tiesību normu (likumu, Ministru kabineta noteikumu, pašvaldību saistošo noteikumu) *konstitucionālās kontroles sistēma* un ka *pārvaldes iekšējās normas* (instrukcijas), kurām trūkst demokrātiskās legimitācijas, prettiesiski tomēr bieži tiek piemērotas *pret individu*.

Nopietnas problēmas pastāv arī *valsts iekšējās organizācijas tiesībās* attiecībā uz dažādos iestāžu un institūciju savstarpējo sasaisti iekšēji loģiskā un visaptverošā hierarhiskā padotības ķēdē, kuras priekšgalā saskaņā ar *Satversmes* 58. pantu atrodas Ministru kabinets. Pārvaldes *padotība* demokrātiski legītimētai valdībai ir centrāla demokrātiskās iekārtas pazīme. Satversmes noteiktās padotības minimums ir *pārraudzība* kā hierarhijas ķēdē zemākstāvošo iestāžu lēmumu *tiesiskuma kontrole*. Padotības maksimums ir *pakļautība* kā *tiesiskuma un lietderības kontrole*. Taču šī *Satversmes* 58. pantā noteiktā demokrātiskā kontrole pār pārvaldes darbību ne vienmēr ir nodrošināta normatīvajos aktos vai arī tiek realizēta praksē.

Rezultātā valsts ne vienmēr darbojas uz ārpusi, t.i., pret individu, kā vienota, iekšēji sakārtota vienība. Individam tādēļ bieži ir jākārtot savas attiecības nevis ar valsti kā tādu, bet pret atsevišķiem resoriem, kuri, izmantojot publisko varu, aizstāv savas, nevis pārstāv noteiktā kārtībā definētas publiskās intereses.³⁸

37 Valststiesības šeit tiek izprastas plašākā nozīmē, aptverot konstitucionālās tiesības (ieskaitot cilvēktiesības), un likumdošanu, kas regulē konstitucionālo orgānu darbību, cilvēku pilsoniskās un politiskās brīvības, kā arī valsts iekšējo organizāciju.

38 Kuriozas sekas šādai valsts izpratnei resp. neizpratnei, piemēram, ir tās, ka civilprasība tiesā tiek vērsta nevis pret Latvijas Republiku (kurai ar savu budžetu ir jābūt atbildīgai par visu savu institūciju, orgānu un amatpersonu darbību, kuras tā ir apveltījusi ar publisku varu), bet gan pret atsevišķu iestādi (!). Rezultātā sprieduma izpilde tiek vērsta nevis pret valsts budžetu, bet gan tiek aprakstīta iestādes rīcībā esošā manta (Diena. – 2000. – 15. febr.). Spilgts piemērs, ka valsts pārvalde dažkārt nespēj organizēties iekšēji loģiskā vienībā

Problemātiska ir arī dažos likumos novērojamā tendence pretēji *Satversmes* sistēmai *deleģēt* legīslatīvās tiesības pārvaldes iestādēm. Ar *Satversmes* 58. pantu nav savienojama arī situācija, ka joprojām pastāv iestādes, kas veic *pārvaldes funkcijas* un *neatrodas Ministru kabineta padotībā*, tādējādi atrodoties ārpus demokrātiskās kontroles sistēmas. Ja šāds izņēmums tomēr ir absolūti nepieciešams, tad tas būtu jālegalizē *Satversmē*,³⁹ vienlaicīgi jau preventīvi radot īpašus mehānismus pret šādas "neatkarības" prettiesisku izmantošanu.

c.2. Administratīvās tiesības

Administratīvajās tiesībās situācija joprojām ir kritiska. Likumdošana ir nepilnīga, taču pavisam neapmierinoša, no tiesiskas valsts viedokļa raugoties, ir *pārvaldes iestāžu prakse* un *tiesu kontrole pār pārvaldes darbību*. Iemesls ir pilnīgi atšķirīgās padomju un demokrātiskās valsts pārvaldes funkcijas un līdz ar to likumdošanas piemērošanas prakse.

Lielas grūtības ierēdņiem sagādā konkrētā gadījumā *patstāvīgi piemērot abstrakti formulētas tiesību normas*, izprast to jēgu un ievērot tiesiskas valsts administratīvo tiesību principus – *proporcionalitātes principu*, *tiesiskās palā-vības principu* un citus. Pārvaldes juridiskajā praksē praktiski nav integrēti *cilvēktiesību* apsvērumi.

Līdz ar to pārvaldes darbības rezultāti bieži vien ir pretēji piemēroto tiesību normas jēgai, netaisnīgi un patvaļīgi. Tādēļ, pielietojot tiesiskas valsts mērauklas, Latvijas valsts pārvaldes praksē būtu konstatējams *ļoti augsts juridisku kļūdu procents*.

Situāciju saasina apstākļi, ka arī tiesa izvairās šīs kļūdas atklāt un novērst (piemēram, pārbaudīt iestāžu piemēroto tiesību normu hierarhiju līdz pat *Satversmei*), lai gan likumdošana – to pareizi izprotot – paredz pilnu tiesu varas kontroli pār valsts pārvaldes rīcību.

Šī situācija negatīvi iespaido ne vien indivīda dzīves kvalitāti, bet arī ekonomikas attīstību, jo daudzās ar ekonomiku saistītās administratīvo tiesību nozarēs (nodokļu tiesībās, ekonomiskās darbības uzraudzības tiesībās u.c.) valsts nevar nodrošināt nepieciešamo tiesisko drošību, lai uzņēmums varētu plānot savu rīcību.

un pieņemt lēmumu padotībā kārtībā piekritīgajā līmenī, bet gan "izšķīst" atsevišķu resoru interesēs (jāievēro, ka tiesiskā valstī resoriem nekad nav savas intereses), ir divu ministriju tiesāšanās par valsts mantas pārvaldīšanu (Diena. – 1999. – 15. dec.). Šie piemēri rāda, ka rietumnieciska juridiska izpratne par valsti kā sākotnējo publisko tiesību subjektu vēl nav nostiprinājusies. Tas savukārt atstāj negatīvu iespaidu uz pārvaldes demokrātiskās kontroles un pārvaldes un indivīda tiesisko attiecību mehānisma funkcionēšanu.

39 Kā piemērs te minama Valsts kontrole, kas pilda noteiktas pārvaldes funkcijas, bet nav padota Ministru kabinetam.

c.3. Civiltiesības

Situācija civiltiesībās transformācijas procesa gaitā kontinuitīvi uzlabojas. Liels šoks juristiem bija radikālā civiltiesību sistēmas nomaiņa 1992. un 1993. gadā, kad *Latvijas PSR Civillikodeksu* nomainīja 1937. gada *Latvijas Civillikums*. Padomju un Rietumu civiltiesības balstās uz atšķirīgiem principiem. Tas it sevišķi sakāms par privātautonomijas principu, kas caurauž Rietumu civiltiesības, bet nav nozīmīgs padomju civiltiesībās, kā arī par atšķirīgo īpašuma lomu un nozīmi šajās sistēmās.

Latvijas 1937. gada *Civillikums* ir viena no jaunākajām civiltiesību kodifikācijām Eiropā. Latvijā šodien spēkā esošās civiltiesības pilnībā iekļaujas kontinentālās Eiropas civiltiesību lokā. Tas ir īpaši svarīgi tirgus ekonomikas attīstībā.

Galvenā problēma ir tā, ka juristiem ir jāapgūst jaunā civiltiesību sistēma, tās konstrukcijas un principi, lai tos pareizi piemērotu konkrētos gadījumos. Tiesu prakse tomēr rāda, ka jaunās civiltiesības tiek pamazām apgūtas. Sāk veidoties *Civillikumam* pieskaņota dogmatika, kas ar salīdzinošās metodes palīdzību integrē tajā Eiropas (it sevišķi vācu) civiltiesību atziņas. 1998.–1999. gadā iznāca pirmie akadēmiska līmeņa *Civillikuma* komentāri četros sējumos.

c.4. Krimināltiesības

Krimināltiesībās situācija ir visumā apmierinoša. Jaunais 1999. gada *Krimināllikums* atbilst demokrātiskas un tiesiskas valsts prasībām. Lai arī daži kriminālpolitiski koncepti šodien uzskatāmi par novecojušiem (piemēram, sodu politika), tie vairs nav sistēmas jautājumi.

Atzīmējams ir fakts, ka krimināltiesību normu izpratnē (citādi kā valsts-tiesību un administratīvo tiesību normu izpratnē) nav vērojamas ļoti būtiskas izpratnes atšķirības starp Latvijas un Rietumeiropas juristiem. Tādēļ varētu teikt, ka krimināltiesības būtu vērtējamās kā pirmā atjaunotās Latvijas tiesību nozare, kur tiesību transformāciju jau šodien varētu uzskatīt par pabeigtu. Šīs nozares tālākā attīstība tagad ieiet regulārā gultnē.

Noslēgums

20. gadsimta pēdējā desmitgadē veiktās Latvijas tiesību sistēmas plašās reformas, kaut arī tās vēl nav pabeigtas, iezīmē *Latvijas cerīgu virzību uz Eiropas kontinentālo tiesību loku*. 21. gadsimta iesākumā mūs gaida Latvijas tiesību saskaņošanas un harmonizācijas process ar Eiropas Savienības tiesībām. Šī perspektīva iezīmē kā tiesību politikas mērķi Rietumu tipa tiesiskas sabiedrības veidošanos Latvijā. Šo ceļu ejot, par nozīmīgāko uzdevumu kļūst vecās no padomju laikiem mantotās tiesiskās apziņas pārvarēšana. Šā uzdevuma izpilde lielākoties gulsies uz šodien topošo juristu pleciem.

Jācer, ka šī Latvijas tiesību vēstures mācību grāmata kalpos tā izpildes veicināšanai.

Ieteicamā literatūra

Andris Grūtups, Edmunds Krastiņš. Īpašuma reforma Latvijā. - Rīga, 1995.
Armands Kalniņš. Pa valsts pārvaldes reformas kāpnēm. - Latvijas Vēstnesis. - 1999. - Nr. 106 (7.4.1999).

Kusiņš G. Dažas tiesību jaunrades problēmas Latvijā // Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē. - R., 1999. - 86. - 94. lpp.

Latvija valsts atjaunošana, 1986. - 1993. - Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998. - XVIII, 528 lpp.

Levits E. Dažas tēzes par Latvijas tiesību sistēmas problēmām // Vai Latvijā valda likums? Domas un vērtējumi Latvijas Inteligences apvienības XVIII konferencē "Tiesību vara un vieta valstī" 1998. gada 14. februārī. - R., 1998. - 5.-9. lpp.

Levits Egils. Eiropas Savienības tiesību aktu integrēšana Latvijas tiesību sistēmā. // Latvija un Eiropas Savienība, 1999, nr. 14, 40.-46. lpp.

Levits E. Latvijas un Eiropas savienības Asociācijas līgums un Latvijas tiesību sistēmas transformācija // Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa. Rakstu krājums. - R., 1998. - 179.-187. lpp.

Levits Egils. Latvijas tiesiskā iekārta transformācijas procesā. // Likums un tiesības, 1999, nr. 1, 6.-12. lpp.

Levits Egils. Latvijas un Eiropas Savienības tiesību sistēmas tuvināšana un tiesiskās valsts principu īstenošana. // Latvija un Eiropas Savienība, 1997, nr. 6, 30.-46. lpp.

Levits Egils. Pārdomas par Latvijas tiesību sistēmas transformācijas problēmām. // Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 4.-13. lpp.

Meļķis E. Likuma burts, likuma gars, Satversmes tiesa // Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē. - R., 1999. - 49.-58. lpp.

Sajo Andras. Limiting government: An introduction to constitutionalism. - Budapest: CEU Press, 1999. - XVI, 292 p.

Šajo A. Tiesības postkomunisma periodā. - Likums un Tiesības, 1999. - 1. sēj. - nr. 2. - 37.-44. lpp.

The rule of law after communism: problems and prospects in East-Central Europe. - Aldershot: Ashgate, 1999. - VIII, 344 p.

Edvīns Vanags. Valsts pārvaldes reforma. - Rīga, 1998.

Western rights? Post-communist application / ed. by Andras Sajo. - Hague: Kluwer Law International, 1996. - XVIII, 386 p.

Summary

Knowledge about the history of Latvian law is one of the basic elements in forming the legal culture of the country's society. One of the goals of political development in Latvia is the achievement of a state of rule of law, so a proper understanding of the 20th century history of Latvian law is important not only at the theoretical, but also at the practical level.

The textbook "**Latvian Legal History (1914-2000)**" is intended for a university course on the legal history of Latvia, as well as for other law school classes and for use by students in other areas of the humanities. The book has been authored by a collective: Dr. Romāns Apsītis, an Associate Professor at the University of Latvia (Chapters 1 and 2); Dr. Valdis Blūzma, a Docent at the University of Latvia (the Introduction, Chapters 3, 4, 5 and 7, and this Summary); Jānis Lazdiņš, *mag. iur.*, a Lecturer at the University of Latvia (Chapters 6, 8 and 9); Dr. Tālav Jundzis, an Associate Professor at the Highest School of Social Technologies and the Director of the Baltic Strategic Research Centre of the Latvian Academy of Sciences (Chapters 10 and 11); and Justice Egils Levits, *mag. iur.*, of the European Court of Human Rights (Concluding Chapter). Professor Emeritus Dietrich Andrew Loeber of Kiel University (Germany) did academic editing of the book.

The need for this textbook has been dictated by the very deep changes that have occurred in Latvia's society since the restoration of the country's sovereign independence in 1990 and 1991. The result of political reforms in Latvia has been a rejection of the Communist and totalitarian model of the state, replacing it instead with a parliamentary democracy that is in conformity with the reinstated Constitution (the *Satversme*) of Republic of Latvia of 1922.

Economic reforms and denationalisation of property created a transfer to free economic initiative and full competition in the national economy, as these principles are practised in developed Western European countries.

There was also fundamental legal reform in Latvia in the 1990s, and during the course of this process, the Socialist model of the law was gradually replaced with the Roman-Germanic range of law as based on the model of justice accepted therein. As is known, Latvia was violently torn from this system in 1940.

These basic changes dictated a key shift in fundamental positioning in the entire bloc of the social sciences and the humanities. Needless to say, the history of law was no exception to this rule. Textbooks on the legal history of Latvia that were published in the Latvian SSR in the 1970s and 1980s are

unacceptable. This is particularly true with respect to the way in which 20th century law in Latvia was reflected – fully in line with the Communist principles of justice, the historical philosophy of Marxism, and the need to support and excuse the Soviet system of justice. The authors who wrote this book recognised an immediate need to write a new history of 20th century law in Latvia if students in this area were to receive a quality education. With the support of the Soros Foundation Latvia, the work was done. Rejecting Soviet-era concepts of the history of justice which were based on the erroneous Marxist dogmas about the inevitable “withering” of law in the future Communist society and the class-based nature of the law, the authors in many respects had to research and analyse various periods in Latvia’s 20th-century law from a fresh perspective, applying new criteria to the evaluation of facts – criteria such as the rule of law, democracy, proportionality, equality and other basic principles of justice. The textbook vividly reflects the basic trend of the history of law in 20th-century Latvia – the struggle between the democratic and the totalitarian concept of state development to win over public opinion. This was a fraught and sometimes bloody battle which demanded many victims, but in the 1990s, when the embodiment of the principles of Communist totalitarianism – the Soviet Union – collapsed, the national democratic concept of development won the upper hand.

The book is chronological in structure, and 1914 was chosen as the first year to be covered because historiography in the world has deemed World War I to have marked the beginning of a new era in history, leading as it did to significant political changes in Europe and the rest of the world. Civic historiography in Latvia, too, has also seen this as a boundary of sorts, especially because World War I led to the establishment of the independent Latvian state. The end date in the book – the year 2000 – was selected not only because that was the last year of 20th century or because it was the year in which this book was published, thus representing the desire of the authors to provide information to students that was as up-to-date as possible, but also because in 2000 the transformation of Latvia’s legal system was basically complete. As of January 1, 2000, only four Soviet-era codes were still in effect in Latvia (the Administrative Violations Code, the Labour Law Code, the Criminal Process Code and the Sentencing Code), while the remainder of Soviet-era law was not longer in effect.

The history of Latvian law in the 20th century is divided up into periods in the book, and the division coincides very closely to the country’s political history. The information is provided in chronological order, dividing it up among periods which have been fundamentally different in terms of the political systems which have prevailed in Latvia and, by extension, the different systems of constitutional law, legal doctrine, legal sources, and application of laws and rights. The authors have accessed information from

Latvian, Russian and other European sources and archives, including a wide range of historical and legal literature published in Latvia and abroad (see the list of sources).

Prior to World War I Latvia was not an administrative entity and was part of the Russian Empire. At the same time, however, most of what later became Latvia (excepting Latgale region of three Latvian-populated districts included in the Vitebsk Province (*Gubernia*) of the empire) was subject to a specific legal system that was meant for the Baltic region. Russian law was in force in specific areas (procedural rights, criminal law) in the Baltic region (meaning Kurzeme (Curland), Vidzeme (Livland) and Estonia (Estland)), too. Because the early 20th century was strongly impacted by legal reforms in the Russian Empire as a whole and in the Baltic region specifically in the latter half of the 19th century, the first chapter of the book, "**Law in the territory of Latvia prior to the 1917 revolution in Russia**", is aimed at describing the changes which occurred as the result of World War I in the institutions of power in Russia and the Baltic provinces, and in the legal systems which existed.

Between the beginning of World War I in 1914 and the end of the civil war in Russia and the presence of foreign intervention in Latvia in 1920, there was considerable political instability in the region. Governments came and went in Latvia, and there were numerous changes in the legal system, which prevailed. The first change occurred when German occupying forces instituted an administrative system in the summer of 1915 in Kurzeme, doing the same in the fall of 1917 in Riga and in February 1918 in the rest of Latvia. The second chapter of the book, "**Law in German-occupied regions of Latvia (1915-1918)**", describes the structure of the regime of the German occupants, characterising the way in which Germany sought (with the support of local Baltic Germans) to change the legal status of the Latvian territory so that it could be included in the Baltic Duchy which was linked to Germany. The peace treaty which Germany and Soviet Russia signed at Bret-Litovsk on March 3, 1918, as well as the supplementary treaty of August 27, 1918, in which Moscow renounced any further claims to Kurzeme, Vidzeme and Estonia, made it quite possible for Germany to implement these dangerous plans. Germany's defeat in November 1918, however, led to the annulling of the Bret-Litovsk peace treaty and a gradual collapse of German authority in Latvia.

The German occupants respected the Hague Convention of 1906 concerning military activities on land, and the legal system in Latvia was not changed in any fundamental way, even though the occupants did place various limitations on the application of the law. The most significant change in the local system of sources of law was the announcement that Russia's 1903 Penal Code would be in force in the German-occupied regions of the

Eastern front. This code, which never took full effect in Russia, remained in effect with a few amendments in Latvia all the way up until 1933.

Chapter 3, "**The Russian Revolution and its effect on law in the territory of Latvia (1917-1919)**", describes the upheaval in legal systems which occurred when the Provisional government in Russia began to introduce democratic changes in the process. In those parts of Latvia, which were not under occupation, new structures of government were introduced. The local governing institutions of the landed gentry were eliminated, democratic elections were held at various local government levels in Vidzeme, and the processes of authority were democratised. At the same time, however, councils (*soviets*) of workers, soldiers and landless peasants, which were not legitimated by Provisional government, were formed, thus creating a system of diarchy. Once the Bolshevik *coup d'état* in October 1917 succeeded, the Executive Committee of the Latvian Council of workers, soldiers and landless peasants (*Iskolat*) took power, and in December 1917 it gained the support of the second Latvian Congress of Soviet Deputies. Right away the *Iskolat* set about the task of closing down all democratic institutions of authority. The totalitarian dictatorship of the Bolsheviks was based on decrees issued in Soviet Russia (and in particular the first decree "On courts"), and "bourgeois law" was quickly replaced with Socialist law. Existing legal acts did not conform to the political goals of the dictatorship of the "proletariat" (i.e., the Bolsheviks), so the principle of legal continuity was repealed. Laws were issued through decrees from "worker councils", and the governing principle was one of revolutionary legal consciousness. Courts became arbitrary, and there was extensive persecution of those who were dubbed counterrevolutionaries.

During the second period of Bolshevik governance (December 1918-January 1920), Latvia was proclaimed as the Socialist Soviet Republic of Latvia (the SSRL). Soviet Russia recognised the independence of this structure but in fact this "independence" was nothing more than a certain level of autonomy under supreme power of the Soviet Russia. So the Communist Party of Latvia was a regional structure of the Russian Communist (Bolshevik) Party. In January 1919 the SSR of Latvia adopted a constitution in which the principles of class-based law, the dictatorship of the proletariat, partocracy, limitations of the rights of "counterrevolutionaries", etc., were enshrined. In this chapter, the author analyses these principles and their implementation.

The legal structure of the SSR of Latvia was governed by the goal of implementing a Socialist system of governance. Decrees issued in Soviet Russia until the end of 1918 came in force in Latvia. These decrees, along with laws passed in the SSR of Latvia, involved uncompensated nationalisation of land, companies, banks, buildings and cash deposits, the restructuring of baronial estates into Soviet farms and the reorganisation of farms privately owned by peasants into rented ones. All of this led to extensive opposition

in society, not least because the process did nothing to relieve a serious food shortage in Latvia. Revolutionary tribunals introduced the vicious persecution of the "hostile classes" and of "irresponsible" working class individuals, and the catastrophic situation in the country was not relieved.

The policies of the Bolsheviks in Latvia were far removed from any reality, and this was the main cause for the collapse of their government. Support among workers and landless peasants for the Bolsheviks receded considerably. The author describes the legal doctrine of the Latvian Bolsheviks, marked in particular by the attempts of leaders such as Pēteris Stučka to replace a revolutionary legal consciousness with "the law of proletariat" and to encourage people to obey the law. This did not, however, mean that the Soviet state itself observed the principles of justice in any way. When the authority of democratic Republic of Latvia was renewed in Riga and later over the whole territory of Latvia, the laws of the SSRL were repealed. So the principle of succession was re-instituted in the law, and the Russian laws which had been effect prior to October 25, 1917 (i.e., the date of the Bolshevik *coup d'état*) were recognised once again.

Chapter 4 of the book, "**The establishment of the Republic of Latvia and its national legal system (1918-1922)**", looks at the period between the proclamation of the independent Latvian state on November 18, 1918, and the day when the Latvian constitution took effect – November 7, 1922.

At the start of the chapter the author discusses the way in which the idea of Latvia's independence developed from vague concepts of autonomy to the full-blown demand of independence. It was promoted by nationalist democratic forces at a time when the radically leftist Bolsheviks were taking power in Russia as the result of a coup.

The chapter focuses on the specific conditions under which the independent Republic of Latvia was proclaimed on November 18, 1918. This step was taken by the Popular Council of Latvia, a power structure established by both rightist and leftist democratic political parties of Latvia. The council was not elected, because the conditions were not right for an election to a democratically chosen Constituent Assembly. As soon as the territory of Latvia was cleansed of the Bolshevik and German occupant forces, such elections were held – in April 20 – in keeping with the political platform of the Popular Council. The Constituent Assembly on May 27, 1920, adopted a "Declaration on the Latvian State", followed by, on June 1, "Temporary Regulations Concerning the Structure of the Latvian State". These two documents set out the constitutional foundations for the Latvian State, reaffirming the decision of the Popular Council to proclaim its independence. The international recognition of Latvia's sovereignty was ensured by a peace treaty, which was signed with Soviet Russia on August 11, 1920. The Western Allies granted *de iure* recognition to Latvia on January 26, 1921. In addition to adopting

Latvia's constitution, the *Satversme*, the most important thing, which the convention did, was to set up the process of agrarian reform between 1920 and 1922. Once this was done, the Constituent Assembly could be disbanded, and the assemblage of Latvia's first parliament (the *Saeima*) on November 7, 1922, signified the beginning of the functioning of a democratic, parliamentary and law-based republic and its constitutional system.

The author notes a serious shortcoming in Latvia's constitutional system – the failure of Parliament to approve a second part to the *Satversme*, which would have included basic regulations concerning the rights and obligations of the country's citizens. This shortcoming was averted only after the restoration of Latvia's independence. In 1998 Parliament of Latvia approved a new, 8th chapter of Constitution – "Basic Rights".

The chapter contains a description of the sources of Latvia's legal system and an analysis of the most important achievements in ensuring democracy, equality and the rule of law in the country's legal system. Particular attention is devoted to court reform, which was implemented in accordance with a provisional regulation adopted on December 6, 1918, by the Popular Council, "On courts and trial procedure in Latvia". It set up a three-level judicial hierarchy in accordance with the court systems in continental Europe. Latvia did not, however, introduce the institution of juries, despite the fact that this norm was included in the *Satversme*. The author also focuses on the launch of professional legal education in Latvia at the newly established (in the fall of 1919) University of Latvia.

Chapter 5, "The development of the law in the parliamentary phase of the Republic of Latvia (1922-1934)" looks at the establishment and functioning of the legal system in the parliamentary Republic of Latvia prior to the authoritarian coup which took place on May 15, 1934. Much was done to replace laws from the time of the Russian Empire with new laws, which better reflected Latvia's specific conditions, including the principles of a democratic state. The progressive experience of Western European countries in the establishment of legal structures was taken into account. Important laws were adopted concerning such matters as citizenship, the state, administrative issues, military matters, and trade, labour, social rights, civil rights and criminal justice. A re-codification of the country's legal codes was undertaken, and in 1933 a new Penal Code was adopted which, among other things, provided for a repeal of the death penalty in Latvia.

The author also describes the conditions which led up to the parliamentary crisis in the early 1930s which, in turn, led to the establishment of an authoritarian regime in Latvia in 1934.

Chapter 6, "Justice during the period of the authoritarian regime (1934-1940)", analyses the fundamental changes which occurred in Latvia's factual constitution as the result of the coup of May 15, 1934. Among the typical

signs of the authoritarianism of the regime were the introduction of martial law, the dissolution of Parliament, and the concentration of all legislative authority into the hands of the Cabinet of Ministers or, more precisely, the hands of Prime Minister Kārlis Ulmanis who, once the term in office of President Alberts Kviesis had expired, declared himself to be both head of state and head of government. Ulmanis copied the system of Italy's "corporate state", in which there were advisory institutions (*cameras*) in various sectors with members who were appointed by the government. A specific aspect of Latvia's authoritarian regime was the fact that it was non-partisan. The main support for the regime lay in the national bureaucracy of the state. Functionaries were appointed on the basis of their loyalty to "The Leader" – Kārlis Ulmanis.

In the area of the law, work on the Civil Code was completed during this time, thus putting an end to legal particularity of the civil law system in Latvia that had been inherited from a previous time. The 1937 Civil Code, indeed, was one of the most important examples of legal codification in all of Europe in the first half of the 20th century. Its structure was based on the system of Pandects of the Justinian *Corpus Iuris Civilis*.

During the rule of the authoritarian regime, human and civil rights and freedoms were limited. Limitation of freedom of speech, press, meetings and assembly was at first implemented on the basis of martial law, which remained in place until 1938. During that period of time the government passed curtailing laws such as the 1938 Press law.

Chapter 7, "The incorporation of Latvia into the USSR and the imposition of Soviet law on Latvia (1940-1941)", provides a detailed look of the mechanism and methods of the Soviet Union's peacetime occupation of Latvia in 1940. Latvia was occupied as the result of an agreement between the Soviet Union and Nazi Germany on the distribution of spheres of influence in Eastern Europe. The transformation of Latvia's system of governance and the incorporation of the country into the Soviet Union occurred through a series of purposeful and unlawful activities. Stalin's emissary, Andrey Vyshinskiy, first set up the so-called "People's government", which organised undemocratic parliamentary elections in which only one list of candidates – that of the Communist-supported "Working People's Bloc" – was allowed to run. The resulting "People's Saeima" proclaimed the Soviet system of government in Latvia and sent a delegation to Moscow with the request that Latvian Soviet Socialist Republic be admitted to the Soviet Union. The annexation took place on August 5, 1940, and on August 25 the constitution of the Latvian SSR – virtually a word-by-word copy of the constitution of the Russian SFSR – was adopted, thus providing a constitutional backing for the transformations which had been implemented.

The author provides a general look at the Soviet legal doctrine and the sources of law in the Soviet Union, demonstrating the forced nature of the introduction of the Soviet understanding of the law in Latvia through an adoption of the legal codes of the Russian SFSR. There is a detailed analysis of the legal aspects of Soviet rule in Latvia – nationalisation of property and land, redistribution of land usage rights, and changes in financial, labour and social policies. The illegal nature of the massive repression that was waged against the citizens of Latvia under the slogan of the “battle of the classes” also is discussed in this chapter.

Chapter 8, “**The period of occupation by Nazi Germany and Latvian law (1941-1945)**”, provides a general view of the German administration in Latvia during the Nazi occupation, the role which the institution of “Latvian self-government” played in this structure, and way in which local authority was organised. In the area of the law, Latvia once again faced a transformation – the laws of the Republic of Latvia were reinstated, but only insofar as they were not in conflict with the orders of the occupant regime, the system, which prevailed in Germany and the interests of that system. German law was applied to ethnic Germans, and cases involving them were heard in German courts, but Jews, as a “lower race” were denied even the most elementary human rights in accordance with Nazi ideology.

Chapter 9, “**The period of Soviet law in Latvia (1944/1945-1985)**”, is devoted to an analysis of the law in the Latvian SSR in the post-war period, until the liberalisation and restructuring of the Soviet regime and its policies began in the mid-1980s. Once Soviet rule was reinstated in Latvia during and after World War II, the system of justice which existed until the beginning of the German-Soviet war was brought back in full. In this chapter the author traces the evolution of law in the Soviet Union, analysing in particular the constitution of the Latvian SSR which was approved in 1978 and which proclaimed that a “developed Socialist society” was in place in the country. Attention is devoted to such specific aspects of Soviet law as housing rights and the system of collective farming (*kolkhozes*). There is a detailed look at the specifics of traditional areas of the law as interpreted by Communist ideology – the myth of Socialist democracy and of the independence of the Soviet judicial system, etc.

Chapter 10, “**Legal reform during the national awakening (1986-1990)**”, is devoted to the evolution of the law during the period when the totalitarian Soviet regime was liberalised and the Latvian public began to become much more politically active in seeking an escape from the political, economic and social stagnation of the totalitarian regime. As a result of pressure from the democratic forces, which made up the Latvian Popular Front, the Supreme Council of the Latvian SSR adopted a number of very important laws, including a proclamation of Latvia’s sovereignty within the USSR

and a law, which reformed the system of elections in Latvia. A slate of candidates fielded by the Latvian Popular Front won the Supreme Council of the LSSR elections in 1990, and on May 4, 1990, an historical declaration, "On the restoration of the independence of the Republic of Latvia", was adopted. A period of transition until the full achievement of independence and until the full reinstitution of the *Satversme* was proclaimed.

Chapter 11, "Reform of the legal system during the restoration of the Latvian state (1990-1993)", describes the period from May 4, 1990, and August 21, 1991, as a period of dual governance (*diarchy*). The Republic of Latvia had its own structures of power, but the Soviet Union had its. During the attempted coup of August 19, 1991, in Moscow, a brief change in the constitutional system of the Soviet Union allowed the Supreme Council of Latvia to accept a constitutional law on the state status of the Republic of Latvia, to proclaim the transition period as completed, and to restore the *de facto* independence of the Republic of Latvia. The author reviews the elaboration of laws, which governed constitutional rights, and other matters, as well as the reinstitution of the 1937 Civil Code and several other pre-war laws. After parliamentary elections and the assemblage of the first post-war session of the *Saeima* on July 6, 1993, the 1922 constitution was reinstated in full.

The Conclusion of the book, "Elements in the development of the Latvian legal system at the dawn of the 21st century", focuses on the basic trends in the evolution of Latvian law in the 20th century and the developmental trends in this area in the contemporary period. The author describes Latvia's move from the Socialist understanding of law to the Roman-Germanic range of law, as well as the harmonisation of Latvian law with that of the European Union. If progress in the field of legislation has, generally speaking, been satisfactory, then the situation in applying the law is far from good, because elements of the previous, Soviet school of legal thinking still are of powerful influence. It is a task for law students in Latvia to overcome this old form of thinking, and authors hope that this textbook on the legal history of Latvia will help to promote this process.

Резюме

Знания по истории права Латвии являются одним из элементов, формирующих правовую культуру латвийского общества. В нынешних условиях, когда целью политического развития является формирование в Латвии правового государства, усвоение истории права Латвии XX века имеет не только важное теоретическое, но и практическое значение.

Учебник *“История права Латвии (1914 – 2000)”* предназначен для изучения курса *“История права Латвии”* студентами юридической, а также других гуманитарных специальностей. Он написан квалифицированным авторским коллективом – ассоциированным профессором Латвийского университета, доктором права Романом Апситисом (главы 1, 2), доцентом Латвийского университета, доктором истории Валдисом Блазисом (введение, главы 3, 4, 5, 7), магистром истории, лектором Латвийского университета Янисом Лаздиньшем (главы 6, 8, 9), габилитированным доктором политологии, доктором права, ассоциированным профессором Института социальных технологий, директором Центра стратегических исследований Балтии Академии наук Латвии Талавом Юндзисом (главы 10, 11), магистром права, судьей Европейского суда по правам человека от Латвии Эгилем Левитсом (завершающая глава).

Научная редакция текста учебника подготовлена профессором Кильского университета (Германия), доктором права Дитрихом Андреем Лоебером.

Настоятельную необходимость в данной книге породили глубокие изменения, которые произошли в латвийском обществе с восстановлением суверенного Латвийского государства в 1990 – 1991 году. Итогом политической реформы явилось отрицание коммунистической тоталитарной государственной модели и замена её системой парламентской демократии соответственно восстановленной Конституции Латвийской Республики 1922 года.

В результате экономической реформы, путём осуществления денационализации собственности произошёл переход к свободной хозяйственной инициативе и системе конкуренции соответственно модели развитых западноевропейских государств.

В 90-е годы была осуществлена также фундаментальная реформа в области права, в ходе которой социалистическое право постепенно заменялось правом, основанном на принципах романо – германской

правовой семьи. Как известно, в 1940 году Латвия была насильственно вырвана из этой правовой семьи.

Эти коренные преобразования определили замену принципиальных основ во всём блоке гуманитарных наук и, естественно, в истории права. Учебники по истории права, изданные в Латвии в 70–80-е годы, морально устарели. Особенно это относится к отражению истории права Латвии в XX веке, так как оно основывалось на коммунистической теории права, марксистской философии истории и апологетике правовой системы Советского Союза. Поэтому авторский коллектив, признавая, что написание новой истории права Латвии XX века является неотложной задачей для обеспечения качественного усвоения курса истории права Латвии, с финансовой помощью фонда Сороса – Латвия принялся за эту работу. Отбросив концепции истории права советского времени, коренившиеся в ошибочных догмах марксизма о перспективе неизбежного отмирания права в коммунистическом обществе будущего, авторам учебника во многом пришлось заново исследовать и анализировать периоды истории права Латвии XX века, применяя также новые критерии оценки фактов истории права, как например, верховенство права, демократизм, пропорциональность, равенство и прочие общие принципы права. В данном учебнике ярко характеризуется основная тенденция истории права Латвии XX века – борьба в общественном сознании двух – демократической и тоталитарной – концепций развития государственности.

В этой тяжелой и порой кровавой борьбе, которая потребовала много жертв, победу в начале 90-х годов в результате крушения коммунистического тоталитарного государства – СССР одержала национально – демократическая концепция развития.

Начальная граница хронологических рамок учебника – 1914 год – определена соответственно установившейся в мировой историографии точке зрения о Первой мировой войне, приведшей к значительным политическим изменениям как в Европе, так и в мире в целом, как рубеже новой исторической эпохи.

Также и в некоммунистической историографии Латвии 1914 год часто рассматривался в качестве водораздела, особенно потому, что ход Первой мировой войны привел к образованию Латвийского государства. Завершающий рубеж – 2000 год – определялся не только годом публикации книги и, следовательно, стремлением авторов дать студентам учебный материал о самом новейшем периоде истории права Латвии, но и тем обстоятельством, что ныне в основных чертах завершена трансформация правовой системы Латвии, так как с 1 января 1999 года силу сохраняют лишь отдельные принятые в советское время кодексы, а остальное законодательство советского периода утратило

свою силу. Используемая в учебнике периодизация истории права Латвии XX века тесно увязывается с периодизацией политической истории. Главы учебника дают учебный материал в хронологической последовательности, выделяя периоды, существенно отличавшиеся по государственному строю на территории Латвии, а, следовательно, и по системе конституционного права, правовой доктрине, структуре источников права, порядке законодательства и правоприменения. В написании учебника авторами использованы источники права Латвии, России и других европейских государств, архивные материалы, обширная юридическая и историческая литература, изданная как в Латвии, так и за рубежом (см. список источников и литературы).

До Первой мировой войны территория Латвии, которая еще вообще не существовала в качестве административной единицы, входила в состав Российской империи, а на большей части ее территории (за исключением Латгалии – трех населенных латышами уездов Витебской губернии) действовало особое право Прибалтийского края. В отдельных отраслях права (процессуальное, уголовное право) в Прибалтийском крае, а именно, в Курляндской, Лифляндской и Эстляндской губерниях действовало общероссийское право. Так как этот начальный период в истории права Латвии XX века был тесно связан с правовыми реформами второй половины XIX века, происходившими как в России в целом, так и в Прибалтийском крае, основной задачей 1-ой главы учебника **“Право на территории Латвии до революции 1917 года”** является характеристика вызванных Первой мировой войной перемен в институтах власти и правовой системе России и прибалтийских губерний. Период с начала Первой мировой войны в 1914 году до конца гражданской войны и иностранной интервенции в Латвии в 1920 году характеризуется политической нестабильностью. На территории Латвии неоднократно менялась власть, а это вызывало также соответствующие изменения в праве. Хронологически первая смена власти произошла с установлением оккупационного режима Германии летом 1915 года на территории Курляндской губернии, осенью 1917 года – в Риге, а в феврале 1918 года – на остальной территории Латвии.

2-ая глава учебника **“Право в оккупированных Германией областях Латвии (1915–1918)”** знакомит со структурой институтов власти германского оккупационного режима, показывает устремления Германии, поддерживавшиеся политическими кругами прибалтийских немцев, добиться изменения правового статуса территории Латвии и её включения в состав ассоциированного с Германией Балтийского герцогства. Осуществление этого опасного для Латвии проекта стало возможным после подписания между Германией и Советской Россией Брест-Литовского мирного договора от 3 марта 1918 года и дополни-

тельного договора от 27 августа 1918 года, по которым Советская Россия отказывалась от верховной власти в Курляндии (Курземе), Лифляндии (Видземе) и Эстляндии (Эстонии). Однако поражение Германии в Первой мировой войне в ноябре 1918 года привело к аннулированию Брест-Литовского мирного договора и к постепенному концу власти Германии на территории Латвии.

Так как германские оккупанты соблюдали Гаагскую конвенцию о правилах ведения сухопутной войны (1906 г.), правовая система Латвии не подверглась существенным изменениям, хотя в области применения права учреждениями оккупационных властей были установлены различные ограничения. Наиболее существенным изменением в системе местных источников права было введение в силу Уголовного уложения России 1903 года в оккупированных немцами областях Восточного фронта. Таким образом, уложение, которое в самой России так и не вступило в полную силу (действовали лишь отдельные статьи уложения), с некоторыми изменениями действовало в Латвии до 1933 года.

3-я глава учебника "Российская революция и ее влияние на право на территории Латвии (1917–1919)" характеризует существенный сдвиг в области права, который был начат демократическими правовыми реформами Временного правительства России. В неоккупированной части Латвии была образована новая структура органов власти, перестали действовать органы самоуправления прибалтийско-немецкого рыцарского сословия – ландтаги, были проведены демократические выборы органов самоуправления Лифляндской губернии, уездов и городов и проходила демократизация волостной власти. Параллельно возникали нелегитимные советы рабочих, солдатских и безземельных депутатов, фактически взявшие на себя осуществление власти, порождая, таким образом, так называемое двоевластие.

После большевистского октябрьского переворота власть в неоккупированной части Латвии перешла в руки так называемого Исколата (Исполнительного комитета Совета рабочих, солдатских и безземельных депутатов Латвии), который, получив одобрение на II съезде Советов Латвии в декабре 1917 года, приступил к ликвидации демократических учреждений власти. Большевистская тоталитарная диктатура, руководствуясь положениями декретов Советской России, особенно декрета "О суде №1", начала осуществлять политику отмены буржуазного и введения социалистического права. Так как старые правовые акты соответствовали политическим целям диктатуры пролетариата (фактически, партии большевиков) принцип преемственности права был отброшен, а пустое место наряду с декретами советов трудящихся разного уровня заполнило революционное правосознание, что повело

к судебному произволу а также к революционному террору в отношении представителей "контрреволюционных классов".

Во второй период власти большевиков Латвии здесь была провозглашена Советская Социалистическая Республика Латвии (ССРЛ), просуществовавшая с декабря 1918 по январь 1920 года. Хотя Советская Россия признала независимость ССРЛ, фактически в отношении Советской России ССРЛ являлась государственной автономией, так как Коммунистическая партия Латвии имела статус областной организации Российской Коммунистической партии (большевиков).

В главе рассматривается принятая в январе 1919 года Конституция ССРЛ и характеризуются конституционные принципы Советской власти, такие как классовость власти, диктатура пролетариата, ограничение прав представителей "контрреволюционных классов".

Политика ССРЛ в области права обуславливалась целью введения социалистического строя. Законодательство Советской России (её декреты, изданные до конца 1918 года, вступили в силу и на территории Латвии) и ССРЛ характеризовалась решениями о безвозмездной национализации земли, предприятий, банков, домов, денежных вкладов, преобразованием поместий в совхозы, а крестьянских частных хозяйств в арендные хозяйства, что вызвало недовольство широких слоев общества особенно потому то, эти мероприятия ни в малейшей мере не способствовали преодолению острого продовольственного кризиса. Получивший широкий размах революционный террор, который в отношении представителей "враждебных классов" или "несознательных" трудящихся осуществляли революционные трибуналы, не смог изменить катастрофическое положение, сложившееся в Советской Латвии.

Оторванная от реальностей политика большевиков Латвии являлась важнейшей причиной падения их власти в Латвии, так как резко уменьшилась поддержка большевиков со стороны рабочих и безземельных.

В главе характеризуется правовая доктрина большевиков Латвии, отмечаются попытки её создателей, например, П. Стучки заменить революционное правосознание "пролетарской законностью", выдвигая требование соблюдения законов. Этот подход ни в коем случае не означал обеспечение принципа верховенства закона в деятельности самого советского государства. Латвийская Республика отменила законодательство ССРЛ и восстановила принцип преемственности права на территории Латвии, признав имеющими силу законы, изданные до 25 октября 1917 года, то есть до дня большевистского переворота.

4-ая глава учебника "Образование государства Латвийской Республики и формирование национальной правовой системы (1918-

1922)» рассматривает период истории права с провозглашения независимости Латвийского государства 18 ноября 1918 года и до вступления в силу Конституции Латвийской Республики 7 ноября 1922 года.

Глава знакомит читателя с развитием идеи латвийской государственности от первых проектов автономии Латвии до выдвижения требования независимого государства национально – демократическими политическими силами в условиях, когда в России власть в результате переворота захватили леворадикальные большевики.

В главе характеризуются особые условия, в которых было провозглашено Латвийское государство. Этот акт 18 ноября 1918 года осуществил Народный Совет Латвии – представительство демократических (правых и левых) политических партий, которое не было избрано народом Латвии, ибо для демократических выборов в Учредительное собрание в то время не имелось необходимых условий. Сразу после освобождения Латвии от власти большевиков и германской оккупации в апреле 1920 года были проведены демократические выборы в Учредительное собрание соответственно Политической платформе Народного Совета. Учредительное Собрание, приняв 27 мая 1920 года Декларацию о Латвийском государстве и 1 июня 1920 года “Временное постановление о государственном строе Латвии”, заложило конституционные основы Латвийского государства, утвердив таким образом решение Народного Совета провозгласить государственную независимость Латвии. Международное признание суверенитета Латвийской Республики обеспечил Мирный договор с Советской Россией 11 августа 1920 года и признание Латвии де юре государствами Антанты 26 января 1921 года. Самым значительным свершением Учредительного собрания Латвии явилось принятие Конституции Латвийской Республики 15 февраля 1922 года и разработка Закона об аграрной реформе (1920–1922). На этом задачи Учредительного собрания были выполнены и в момент открытия I Сейма 7 ноября 1922 года стал функционировать конституционный строй демократической, парламентской и правовой республики.

В данной главе указывается и на серьёзный недостаток конституционного строя Латвии – Учредительное собрание не приняло II часть Конституции “Основные положения о правах и свободах граждан”. Эта ошибка была исправлена после возобновления действия Конституции 1922 года в 1993 году. В 1998 году был принят новый 8-й раздел Конституции “Основные права”.

В главе характеризуется структура источников правовой системы Латвийского государства и анализируется наиболее значимый вклад в совершенствование права в духе демократии, равноправия и право-

вого государства. Особое внимание уделено судебной реформе, которая осуществлялась соответственно временному постановлению Народного Совета "О судах и порядке судопроизводства в Латвии" (6.12.1918.). Была образована трёхступенчатая иерархия судов соответственно судебным системам государств континентальной Европы. Характерной чертой системы судов Латвии явилось отсутствие института присяжных, несмотря на включение соответствующей нормы в текст Конституции Латвийской Республики.

В главе уделено внимание началу профессионального юридического образования в основанном осенью 1919 года Латвийском университете.

5-я глава "Развитие права в парламентский период Латвийской Республики (1922–1934)" рассматривает формирование системы права Латвии и её функционирование в период парламентской республики до авторитарного переворота 15 мая 1934 года. В этот период многое было сделано для замены прежних законов Российской империи новыми законами, лучше отражавшими особенности Латвии, принципы демократического государства и использовавшими прогрессивный опыт западноевропейских государств в области права. В этот период были приняты важные законы в отраслях государственного, административного, военного, торгового, трудового, социального, гражданского и уголовного права. В области аграрного законодательства большое значение имело решение Сейма не выплачивать компенсацию бывшим собственникам, поместья которых были национализированы по Закону об аграрной реформе. Таким образом, проведение перераспределения земли в пользу безземельных не легло тяжелым бременем на государственный бюджет.

Была начата рекодификация права. В 1933 году был принят новый Закон о наказаниях, который предусматривал, в числе прочего, отмену смертной казни.

В главе характеризуются причины, вызвавшие кризис парламентаризма в Латвии в начале 30-ых годов и приведшие к установлению авторитарного режима в 1934 году.

6-я глава "Право в период авторитарного режима (1934–1940)" анализирует существенные изменения, произошедшие в фактической конституции Латвийской Республики в результате государственного переворота 15 мая 1934 года. Чертами авторитарного режима в Латвии явилось введение военного положения, роспуск Сейма, переход всей законодательной власти в руки кабинета министров, а фактически – в руки премьер-министра К. Ульманиса, объединившего после конца полномочий президента ЛР А. Квиесиса в 1936 году в одном лице посты главы государства и правительства. Были созданы отраслевые совеща-

тельные органы – камеры, состав которых назначался правительством, копировавшие итальянский опыт “корпоративного государства”. Особенностью латвийского авторитарного режима являлась его беспартийность. Опорой режиму служила национальная бюрократия, назначаемая на посты по принципу лояльности “вождю” К. Ульманису.

В области права в этот период была завершена разработка Гражданского закона, устранившего партикуляризм права, унаследованного правовой системой Латвии от прежних времён. Гражданский закон 1937 года явился одной из наиболее значимых кодификаций права Европы первой половины XX века, структура которой основывалась на пандектной системе.

Период авторитарного режима характеризуется ограничениями прав и свобод человека и гражданина. Ограничение свободы слова, печати, собраний союзов сначала осуществлялось соответственно нормам военного положения, продолжавшегося до 1938 года, а затем соответственно новому законодательству (например, Закон о печати 1938 г. и др.).

7-я глава “Инкорпорация Латвии в состав СССР и навязывание советского права Латвии” подробно показывает юридический инструментарий и механизм осуществления Советским Союзом мирной оккупации (*occupatio pacifica*) Латвии в 1940 году. Оккупация Латвии явилась результатом советско – германских соглашений 1939 года о разделе сфер влияния в Восточной Европе. Насильственная трансформация государственного строя Латвии и её инкорпорация в состав Советского Союза была осуществлена в результате ряда целенаправленных противоправных мероприятий – формирования усилиями эмиссара Сталина А. Вышинского так называемого “Народного правительства”; проведения этим правительством недемократических выборов в Сейм, на которых участвовали лишь кандидаты Блока трудового народа, поддерживавшиеся единственной легализованной новой властью политической партией – Коммунистической; провозглашения “Народным Сеймом” Советской власти в Латвии и отправки делегации Сейма в Москву с просьбой о принятии Латвийской ССР в состав Советского Союза. За включением Латвии в состав СССР 5 августа 1940 года последовало конституционное закрепление трансформации государственного строя в Латвии путём принятия в августе 1940 года Конституции Латвийской ССР, которая почти полностью воспроизводила текст Конституции РСФСР.

В главе даётся общая характеристика советской доктрины права и системы источников права СССР, раскрывается принудительный характер “рецепции” советского права, произошедший путём введения

в Латвии кодексов РСФСР в ноябре 1940 года. Подробному анализу подвергается правовое регулирование политики советской власти на территории Латвии, как например, всеобщей национализации предприятий, земли, перераспределения пользования земли, финансовой, трудовой и социальной политики. В главе показывается противоправный характер массовых репрессий против граждан Латвии, осуществлявшихся под лозунгом классовой борьбы.

8-ая глава **“Период оккупации нацистской Германии в праве Латвии (1941–1945)”** даёт общее представление о структуре германской оккупационной администрации на территории Латвии, месте “латышского самоуправления” в структуре институтов власти и организации местной власти.

В области права Латвию ожидала очередная трансформация – было восстановлено действие права ЛР насколько оно не противоречило актам германских оккупационных властей, государственному строю и интересам Германии. Однако в отношении немцев действовало право Германии и их дела рассматривались германскими судами, а евреи, как дискриминируемая “низшая раса” соответственно идеологии нацистов, были лишены элементарных прав.

9-ая глава **“Период советского права в Латвии (1944/1945–1985)”** посвящена анализу права Латвийской ССР в послевоенный период до начала политики перестройки и либерализации советского режима в середине 80-х годов. В полном объёме было восстановлено право, действовавшее до начала советско – германской войны. В главе прослеживается эволюция советского права, анализируется Конституция Латвийской ССР 1978 года, провозгласившая построенным “развитое социалистическое общество”, уделяется внимание таким специфическим отраслям советского права как жилищное или колхозное право. Здесь подробно анализируется специфика традиционных отраслей права, вытекающая из коммунистических идеологических установок, разоблачаются мифы о социалистической демократии, независимости советской судебной системы и др.

10-ая глава **“Правовая реформа в период Народного пробуждения (1986–1990)”** посвящена эволюции права в период либерализации советского тоталитаризма и роста политической активности латвийского общества (Народное пробуждение) в поисках выхода из политического, экономического и социального застоя тоталитарной системы. В этот период Верховный Совет Латвийской ССР под давлением объединившихся в Народный фронт Латвии (НФЛ) демократических сил принял ряд законов, провозгласивших внутренний суверенитет Латвийской ССР, была реформирована избирательная система. В результате свободных выборов в Верховный Совет ЛССР 1990 года

победа была одержана кандидатами списка НФЛ. ВС ЛССР 4 мая 1990 года принял историческую "Декларацию о восстановлении независимости Латвийской Республики", которая провозгласила переходный период до достижения полной независимости, восстановления Конституции ЛР в полном объеме и проведения выборов в V Сейм.

11-ая глава "Реформа правовой системы в период восстановления Латвийского государства (1990–1993)" характеризует период с 4 мая 1990 года по 21 августа 1991 года как период двоевластия, где параллельно со структурами власти Латвийской Республики также действовали институты власти СССР. Это двоевластие закончилось в результате государственного переворота в Москве 19 августа 1991 года. Это создало благоприятную ситуацию для принятия Верховным Советом ЛР Конституционного закона "О восстановлении Латвийской Республики", который в связи с изменением конституционного строя в СССР провозгласил завершение переходного периода и восстановление Латвийской Республики *де факто*. В результате восстановления независимости ЛР в полном объеме возник целый ряд проблем правового характера – проблема гражданства ЛР, вопросы денационализации собственности и др. В главе характеризуется разработка регулирующих конституционное право ЛР законов, восстановление действия Гражданского закона 1937 года и ряда других актов довоенного времени. В 1993 году после парламентских выборов и созыва V Сейма 6 июля 1993 года было восстановлено действие Конституции ЛР 1922 года в полном объеме.

Задача завершающей главы учебника "Тенденции развития правовой системы Латвии на пороге XXI века" состоит как в раскрытии общих тенденций эволюции истории права Латвии в XX веке, так и в отражении тенденций развития права Латвии на современном этапе. Здесь четко показано движение Латвии от социалистической к романно – германской (континентальной) правовой семье и рассматривается тенденция гармонизации права соответственно нормам права Европейского Союза. Однако, если прогресс законодательства в целом удовлетворяет, то иначе складывается ситуация в области правоприменения, где сильно ещё влияние установок прошлой, советской школы права.

Преодоление старого правосознания будет задачей будущих юристов и, надо надеяться, данный учебник по истории права Латвии будет способствовать этому процессу.

Saīsinājumi

ANO	Apvienoto Nāciju Organizācija
AP	Augstākā Padome
APK	Administratīvo pārkāpumu kodekss
APP	Augstākās Padomes Prezidijs
AT	Augstākā tiesa
CIK	Centrālā Izpildu Komiteja
CK	Centrālā Komiteja; Civilkodekss
CPK	Civilprocesa kodekss
CPL	Civilprocesa likums
DB	Demokrātiskais bloks
DLK	Darba likumu kodekss
DSK	Darba strīdu komisija
HES	hidroelektrostacija
Iskolats	Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja
Iskolastrels	Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes izpildkomiteja
Iskosols	XII - XII armijas Kareivju deputātu padomes izpildkomiteja
KF	Kultūras fonds
KK	Kriminālkodekss
KK(b)P	Krievijas Komunistiskā (boļševiku) partija
KPFSSR	Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
KPK	Kriminālprocesa kodekss
KPL	Kriminālprocesuālie likumi
KSDSP	Krievijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija
KSFPR	Krievijas Sociālistiskā Federatīvā Padomju Republika
LCP	Latvijas Centrālā Padome
LDK	Labošanas darbu kodekss
LDP	Latviešu Demokrātiskā partija
LĢK	Laulības un ģimenes kodekss
LK(b)P	Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija
LKP	Latvijas Komunistiskā partija
LNDP	Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija
LNNK	Latvijas Nacionālā Neatkarības Kustība
LNP	Latvijas Neatkarības partija
LPNP	Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome
LPSR	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LPV	Latvijas Padomju valdība
LPZP	Latgales Pagaidu Zemes padome
LR	Latvijas Republika
LRDP	Latviešu Radikāldemokrātiskā partija
LRSP	Latvijas Revolucionāro sociālistu partija

LSD	Latvijas Sociāldemokrātija
LSDSP	Latviešu Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija; Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija
LSPR	Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika
LSS	Latvijas Satversmes sapulce
LTF	Latvijas Tautas fronte
LU	Latvijas universitāte
LVU	Latvijas Valsts universitāte
LZS	Latviešu Zemnieku savienība
MK	Ministru kabinets
MP	Ministru Padome
NATO	Ziemeļatlantijas līguma organizācija
OMON	Sevišķas nozīmes milicijas vienība
PV	Latvijas Pagaidu valdība
PSKP	Padomju Savienības Komunistiskā partija
PSRS	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
RM	reihsmarka
RSDP	Rīgas Strādnieku deputātu padome
RSOP	Rīgas sabiedrisko organizāciju padome
RP	Republikāniskā partija
SG	Sarkanā Gvarde
TKP	Tautas Komisāru Padome
TM	Tieslietu ministrija
TP	Latvijas Tautas Padome
VAK	vietējā arodbiedrību komiteja
VCIK	Viskrievijas Centrālā Izpildu Komiteja
VFR	Vācijas Federatīvā Republika
VK(b)P	Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija
VPZP	Vidzemes Pagaidu Zemes padome
VTDP	vietējā tautas deputātu padome
VZP	Vidzemes Zemes padome
Zemgor	Viskrievijas zemstu savienību un pilsētu savienības apvienotā komiteja

Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000)

Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm

Izdevējs – LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds,

tālr./fakss 728 19 19, 737 59 00

Iespiests – A/S "Poligrāfists",

Kr. Valdemāra iela 6, Rīga, LV-1010.

Formāts 60x90/16; 33 fiz. iespiedl. Pasūt. nr. 373.

Ls. 3.40

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0300033713

2000-4
114

Serija
Fundamentālā mācību
un izpildītāja literatūra
iznāk šādas grāmatas:
Jūras tiesības
Starptautiskās tiesības
Ipašuma krimināltiesiskā aizsardzība
Civiltiesiskā atbildība un tās veidi
Autortiesības
Vispārējā mācība par valsti
Krimināltiesības
Mūsdienu tiesību teorijas atzinas
Latvijas tiesību vēsture (1914 - 2000)